

ISSN 1512-09-53

ქართვმელური
მემკვიდრეობა

KARTVELIAN
HERITAGE

VIII

2004

ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

KUTAISI AKAKI TSERETELI STATE UNIVERSITY

ქართული მემკვიდრეობა

VIII

ქუთაისი

2004

Kutaisi

შინაარსი

რევაზ აბაშია (თბილისი) - სხვადასხვა ლოკალური რიგის სიბილანტთა მონაცვლეობისათვის ქართველურ და დაღესტნურ ენებსა და დიალექტებში.....7	7
Revaz Abashia (Tbilisi) - On the shift of different Local sets of sybillants in Kartvelian and Daghestan Languages and dialects.....	12
ლეოპოლდ ავალიანი (ქუთაისი) - არაბული წარმოშობის პროფესიის აღმნიშვნელ ტერმინთა წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში.....	13
Lela Avaliani (Kutaisi) - On some questions of Derivation of names of profession Of Arabic origin in Georgia....	19
ლეოპოლდ ავალიანი, გიბა შამუშაძე (ქუთაისი) - ჯი სუფიქსით ნაწარმოები პროფესიის აღმნიშვნელი რამდენიმე ტერმინი ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში.....	20
Lela Avaliani, Gida Qamushadze (Kutaisi) - On the some terms devoting profession in the modern literary language and dialects derived from suffix -ji	26
ნარბიზ ახვლედიანი (ბათუმი) - რამდენიმე ზანური ლექსიკური ერთეულისათვის შეფურ-იმერხეულში.....	27
Nargiz Akhvlediani (Batumi) - On Some Lexical Units in Shavshian- Imerkhevia.....	29
დარეჯან ბაკურაძე (ქუთაისი) - ეკლესიონიზმები ოკრიბაში.....	30
Darejan Bakuradze (Kutaisi) - Church Terms in Okriba	35
ონისე ბანძელაძე (ქუთაისი) - კედელში დატანებული კაცის მთარული სიუჟეტი ქართულ მწერლობაში.....	36
Onise Bandzeladze (Kutaisi) - The plot of "a man buried in the wall" in the Georgian fiction.....	39
ინეზა გაბელია (ქუთაისი) - მეგრული მემკვიდრეობითი სახელები.....	40
Ineza Gabelaia (Kutaisi) - Megrelian Hereditary Names	49
გურამ გაბუნია (ქუთაისი) - საქართველოს სახელმწიფოებრივი გაერთიანების პრობლემატიკა ნიკო ბერძენიშვილის ნაშრომში და „აფხაზეთის საკითხთან“ დაკავშირებული ერთი ავტორისეული დაკვირვება.....	50
Guram Gabunia (Kutaisi) - A study of Problems of Georgian Political Integration in Niko Berdzenishvili' Works Abstract.....	58
ლია გაბუნია (ქუთაისი) - ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის ისტორიიდან Лия Габуниа (Кутаиси) - Из истории Кутаисской мужской классической гимназии.....	66
თინათინა ბანდელაძე (თბილისი) - იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის შემადგენლობისათვის (საკითხის დასმის წესით)	67
Теимураз Гванцеладзе (Тбилиси) - О составе семьи иберийско - кавказских языков (к постановке вопроса).....	74
ელენე ბიორბიანიანი (ქუთაისი) - ფერის აღმნიშვნელ ზედსართავ სახელთა სემანტიკური ველი გერმანულსა და ქართულ ენებში.....	76
Elene Giorgobiani (Kutaisi) - Das semantische Feld der Farbwörter in der deutschen und georgischen Sprachen..	79
ელენე ბიორბიანიანი (თბილისი) - მითოსი და ჯადოსნური ზღაპარი აღმოსავლეთ საქართველოს მთისა და ბარის რეგიონებში.....	80
Elene Gogiasvili (Tbilisi) - The Myths and the folk Tale in the regions of East Georgia.....	85
ნატო გულუა (ქუთაისი) - ლევან გოთუას „დავით აღმაშენებელი“.....	86
Nato Gulua (Kutaisi) - Levan Gotua's "David Agmashenebeli"	90
ეკა დადიანი, ნინო ნაკანი, მარინე კატარავა (ქუთაისი) - ფრაზეოლოგიური ერთეულებისათვის ქართველურ დიალექტებში.....	91
Eka Dadiani, Nino Nakani, Marine Katsarava (Kutaisi) - On Phraseological Units in the Kartvelian Dialects.....	95
ეკა დადიანი, ტარიელ ფუტყარაძე (ქუთაისი) - თანდებულიან ბრუნვათა საკითხისათვის თანამედროვე ზანურ დიალექტებში.....	96
Eka Dadiani, Tariel Putkaradze (Kutaisi) - On the Postposition Case Forms in the Modern Zan Dialects	101
გოდერძი ვაჭრიძე (ქუთაისი) - დასავლეთ საქართველოს რუსულ პროვინციად გარდაქმნის ერთი გეგმა (XIX ს. 60-იანი წლები).....	102
Goderdzi Vachridze (Kutaisi) - A Plan of the Transformation of Western - Georgia into a Russian Province.....	108

7	როლანდ თოფჩიშვილი (თბილისი) - ქართულ-ოსური ენობრივ-ენიკური ურთიერთობა და ენობრივი სიტუაცია საქართველოში მცხოვრებ ოსებში.....	109
2	Roland Topchishvili (Tbilisi) - Georgian-Ossetian lingual-ethnic relations and lingual situation among the Ossetians of Georgia.....	119
3	რუსულან კაშია (ქუთაისი) - თავის ტკივილის მკურნალობის საშუალებები ხალხურ მედიცინაში.....	120
1	Rusudan Kashia (Kutaisi) - Means of Treatment of Headache in Folk Medicine.....	123
	ნიკოლოზ ლალიაშვილი (თბილისი) - ჟამ-კარი (მითოსური დროისა და სივრცის ორგანიზებისათვის).....	124
	Nikoloz Laliashvili (Tbilisi) - Zham-Kari (For Organizing Mythic Time and Space).....	135
	ომარ ლანჩავა, როლანდ ისაკაძე (ქუთაისი) - არქეოლოგიური გათხრები ბაგრატის ტაძრის ინტერიერში.....	136
	Omar Lanchava, Roland Isakadze (Kutaisi) - Archaeological excavations in Bagrati Cathedral interior.....	140
	ხვთისო მამისიმიდიშვილი (თბილისი) - ენობრივი სიტუაცია პანკისის ხეობაში.....	141
	Khvtiso Mamisimedishvili (Tbilisi) - Language in Pankisi Region.....	145
	მაია მიქაუტაძე (ქუთაისი) - ზ და ცჲ გრაფემათა გამოვლენის სიხშირე და ამ გრაფემებით გადმოცემული ბგერები V-XI ს.ს. ძეგლებში.....	146
	Maya Mikautadze (Kutaisi) - The frequency of occurrence of (v) and (e) graphemes, and the sounds conveyed with these graphemes in the 5th -11th cc. written records.....	157
	ნორა ნიკოლაძე (ქუთაისი) - აკაკი წერეთელი და მცირე ფოლკლორული ჟანრები (სადღეგრძელო).....	158
	Nora Nikoladze (Kutaisi) - Akaki Tsereteli and Minor Folklore Genres (toasting).....	162
	ავთანდილ ნიკოლეიშვილი (ქუთაისი) - აფხაზური სეპარატიზმის პრობლემა ქართველ მწერალთა შემოქმედებაში ბესიკის „რუხის ბრძოლა“.....	163
	A. Николеишвили (Кутаиси) - Проблема Абхазского сепаратизма в творчестве грузинских писателей.....	181
	ოთარ ნიკოლეიშვილი (ქუთაისი) - სერგეი მესხის ეროვნული კონცეფციის ზოგიერთი საკითხი.....	182
	Otar Nikoleischvili (Kutaisi) - Nationale Anschauung von Sergei Mes'chi.....	192
	მალონა ნიშარაძე (ქუთაისი) - თუთაშხა და თუთაშხია ჭაბუა ამირეჯიბის რომანის მიხედვით.....	193
	Madonna Nizharadze (Kutaisi) - "Tutashkha" and "Tutashkhia" according to Tchabua Amirejibi's novel Data Tutashkhia.....	199
	მანანა ტაბიძე (თბილისი) - ენობრივი ცენზურა, როგორც ენობრივი პოლიტიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტი.....	200
	Manana Tabidze (Tbilisi) - An Aspect of the Language Policy – Language Censorship in Georgia.....	208
	გელა ტარიელაშვილი (ქუთაისი) - „მებრ“ თანდებულის გამოყენების თავისებური შემთხვევისათვის ერთი გელათური ხელნაწერის მიხედვით.....	209
	Gela Tarielashvili (Kutaisi) - For a specific case of the usage of "Mebr" postposition according to one of the Gelati manuscript.....	213
	სოფიო ტყეშელაშვილი (ქუთაისი) - სპარსული „ბ“ ბგერის რეფლექსები ნახესხეები ლექსიკის მიხედვით ქართული ენის ფერეიდნულ დიალექტში.....	214
	Sophio Tkeshelashvili (Kutaisi) - Reflexes of Persian "b" sound in the Fereidanin dialect of the Georgian Language according to the borrowed lexical units.....	217
	ტარიელ ფუტყარაძე (ქუთაისი) - ქართული წყაროების ბუნთურქები და ამიერკავკასიის უძველესი სახელების საკითხი.....	218
	Tariel Purkaradze (Kutaisi) - Bun-tunks of the Georgian Historical sources and the question of the ancient population of ranscaucasion.....	225
	ტარიელ ფუტყარაძე, გიგა ჯამუშაძე, ემზარ ჭანტურიძე (ქუთაისი) - ქართველების შესახებ ინტერნეტში არსებული თურქულენოვანი ინფორმაციები.....	226
	Tariel Putkaradze, Giga Kamushadze, Emzar Chanturidze (Kutaisi) - Information about Georgians on some Turkish Language web-pages.....	243
	ელზა ფუტყარაძე (ბათუმი) - საშუალო გვარის ზმნათა ერთი ჯგუფის	

წარმოების საკითხისათვის.....	252
Elza Putkaradze (Batumi) - On the question of a certain set of medio-active verbs.....	255
შუშანა შუტკარაძე, ნუზარ ცეცხლაძე (ბათუმი) - არტაანის მხარის სოფლები (ველი, ჭალა, ჯინჯორობი, თეთრიციხე).....	256
Shushana Putkaradze, Nugzar Tsetskhladze (Batumi) - The Villages of Artaani Region (Veli, Chala, Jinchorobi, Tetrtsikhe).....	260
მარინე ძაღაბიძე (თბილისი) - ქართლის ცხოვრებაში შემავალ თხზულებათა ენა და მათი მხატვრული ანალიზი.....	161
Marine Kadagidze (Tbilisi) - The Language of the Works in the Life of Kartli and their ristic Analysis.....	267
კახახიძე ქვიციანიძე (ქუთაისი) - XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი.....	268
Kakhaber Kbuladze (Kutaisi) - some issues of the 19th century georgian history in niko Berdzenishvili's writings.....	274
ნონა ქვიციანიძე (სოხუმი) - აფიქსაციის გზით მიღებული ტერმინები მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში.....	275
Nona Ketsbaia (Suxumi) - Prefix-suffix formation in the words of "construction" in Megrelian dialects.....	277
ნანა ღონღაძე (თბილისი) - ფერთამეტყველება ქართულ შელოცვებში.....	278
Nana Ghongadze (Tbilisi) - Symbols of Color in the Georgian Incantations.....	285
დავით შავიანიძე (ქუთაისი) - იმერეთის გვარსახელთა ისტორიისათვის (სალომინოს გვარსახელთა მონაცემების მიხედვით).....	286
Davit Shavianidze (Kutaisi) - On the History of the Imereti Family – Names (According to the Data of Salominao).....	298
მანანა შილაკაძე (თბილისი) - სვანური მუსიკალური დიალექტის შესახებ.....	299
Manana Shilakadze (Tbilisi) - About the Svanethian Musical Dialect.....	303
თინა შიოშვილი (ბათუმი) - პირველქმნილი ცოდვის გენეზისისა და იესოს მეორე ადამად მიწვევის პრობლემისათვის ქართულ ფოლკლორში.....	304
Tina Shioshvili (Batumi) - The genesis of the original sin and the question of taking Jesus for the second Adam in the Georgian folklore (Semantic-typological analysis).....	307
ბრეზა ჩანტლაძე-ბაკრაძე (თბილისი) - ერთი ალომორფული სომატური ლექსების დიალექტურ-ეტიმოლოგიური ანალიზი ბასკურ და ქართულ ენობრივ სივრცეში.....	308
Greta Chantladze-Bakradze (Tbilisi) - Etymological analysis of Basque dialect words in consideration of Georgian materials (Attempts of comparative analysis).....	311
ლელა ჩოგოვაძე (ქუთაისი) - ქრისტიანული ტენდენციები გალექსილ "ამირანდარეჯანიანში".....	312
Lela Chogovadze (Kutaisi) - On the Ecclesiastic Stance of the versifiers version of "Amirandarejaniani".....	315
ნუზარ ცეცხლაძე (ბათუმი) - ფოცხოვ-არტაანის მხარის ოიკონიმთა წარმოების ზოგიერთი საკითხი.....	316
Nugzar Tsetskladze (Batumi) - On some questions formation in the - Potskhov-Artani Region.....	319
ვლადიმერ ჭანია (სოხუმი) - სეპარატიზმის პრობლემა კ გამსახურდიას პუბლიცისტიკაში.....	320
Vladimer Chania (Cuxumi) - The Question of Separatism in Konstantine Gamsakhurdia's Publicitic Essays.....	328
მანანა ჭიჭინაძე (ქუთაისი) - მიხეილ ჯავახიშვილის „ტყის კაცი“.....	329
Manana Chichinadze (Kutaisi) - The "Forest Men" of Mikheil Javakhishvili.....	334
ლელა ხაჭაპურიძე (ქუთაისი) - რიტმი და მუსიკა გურამ დოჩანაშვილის პროზაში.....	335
Lela Khachapuridze (Kutaisi) - Rhythm and Music in Guram Dochanashvili's Fictions.....	340
ლეონიდა ხაჭაპურიძე (ქუთაისი) - საეკლესიო სტილისათვის მართლმადიდებელი მრევლის მეტყველებაში.....	341
Luisa Khachapuridze (Kutaisi) - On the Perish Style of the Orthodox Congregation.....	343
რამაზ ხაჭაპურიძე (ქუთაისი) - საკრალური რიცხვები შელოცვებში (შეპირისპირებით ანალიზი დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის მასალების მიხედვით).....	344
Ramaz khachapuridze (Kutaisi) - Sacred numbers in Exorcism (Contrastive Analysis According to the Materials of Dialectology Institute).....	351
წერილი - Письмо профессора И. Зыпяря к профессору Т. Путкарадзе.....	352
რეცენზია - თეიმურაზ გვანცელაძე, აფხაზური და ქართული ენების შესწავლისათვის.....	355

რეზიუმე აბაშია

სხვადასხვა ლოკალური რიგის სიბილანტთა მონაცვლოებისათვის ქართველურ და დაღმსტურ ენებსა და დიალექტებში

ქართველურ ენებში სიბილანტურ ფონემებს შორის არსებული რეგულარული ხასიათის კანონზომიერი შესატყვისობა გულისხმობს ბგერათფარდობის ცნობილ წესს: ქართულ წინა რიგის (სისინა) სიბილანტებს (ზ, ს, ძ, ც, წ სპირანტ-აფრიკატებს) ზანურსა და სვანურში შეესატყვისება, ერთი მხრივ, ასევე წინა რიგის (სისინა ზ ს ძ ც წ) და, მეორე მხრივ, უკანა რიგის (შიშინა ქ შ ჯ ჩ ჭ) სიბილანტები. ეს წესი, როგორც ჩანს, ქართველოლოგიაში გავრცელებული თვალსაზრისის მიუხედავად, არ საჭიროებს ქართველურ ფუძე-ენაში დამატებითი შუა რიგის (სისინ-შიშინა ზ' ს' ძ' ც' წ') სიბილანტთა რეკონსტრუქციას. ამის ერთ-ერთ საფუძველს, ვფიქრობთ, ქართული ენის სხვადასხვა დიალექტთა ლექსიკური მასალაც იძლევა.

ქართული ენის დიალექტებშიც, ისევე როგორც ზანურ და სვანურ დიალექტებში, დასტურდება ქართველური ფუძე-ენის სისინა სიბილანტების როგორც სისინა (იღენტური), ისე შიშინა ეკვივალენტები. ქართული დიალექტური ლექსიკაც მეტ-ნაკლებად ცხადყოფს საერთო წარმომავლობისა და იღენტური აგებულების ფუძეებში სისინა და შიშინა სიბილანტების მონაცვლეობას. როგორც წესი, ქართულ დიალექტებშიც წინა რიგის (სისინა) სიბილანტებს ენაცვლება უკანა რიგის (შიშინა) სიბილანტები, ე.ი. ზანურ-სვანურში ისტორიულად მომხდარი არტიკულაციური გადაწვევის მსგავსად, ქართული დიალექტებისთვისაც სისინა სიბილანტთა შენარჩუნება (ფუძე-ენის წინა რიგის, სისინა → ქართული დიალექტების წინა რიგის, სისინა) და საწარმოთქმო ადგილის უკან გადაწვევა (ფუძე-ენის წინა რიგის, სისინა → ქართული დიალექტების უკანა რიგის, შიშინა) ყოფილა დამახასიათებელი, და არა - საპირისპირო პროცესი, რომელიც გვექნებოდა ფუძე-ენაში შუა რიგის (სისინ-შიშინა) სიბილანტების დაშვების შემთხვევაში (ფუძე-ენის შუა რიგის, სისინ-შიშინა → ქართული დიალექტების წინა რიგის, სისინა), რაც დაარღვევდა ქართველური ენა-დიალექტებისთვის ბუნებრივ (*resp.* და ამდენად მოსალოდნელ) საერთო თვისებას.

სიბილანტები, როგორც ცნობილია, „ქმნიან სადემარკაციო ხაზს ქართველურ ენათა შორის“ (გ. მაჭავარიანი). ამ ხაზს ერთგვარად ანეიტრალებს ქართულ დიალექტებში (და სამწერლობო ქართულში) შემონახული საერთო-ქართველური ფუძეები, სადაც წინა რიგის (სისინა) სიბილანტებს ენაცვლება უკანა რიგის (შიშინა) სიბილანტები, ისევე როგორც ზანურ-სვანურში, და, ამდენად, იქმნება უფრო მეტი საფუძველი ქართველური ენებისა და დიალექტების სიახლოვისა და მათ შორის „სადემარკაციო ხაზის“ მოშლისა.

ქვემოთ წარმოდგენილია ქართული დიალექტური (და, ამასთანავე, დიალექტების მეშვეობით სამწერლობო ქართულში დამკვიდრებული) ლექსიკის ერთი ნაწილი, სადაც ურთიერთმონაცვლე სისინა და შიშინა სიბილანტებს სახეცვლილების ფონეტიკური (ან სხვა ხასიათის, გარდა დიალექტურისა) საფუძველი არ უჩანთ:

მეშვეობით სამწერლობო ქართულში დამკვიდრდა შიშინა სახეობაც: **ჟეჟ-ვ-ა**, ქართულისათვის მოსალოდნელი ე განზოგანებით მაშინ, როცა ზანურში გვაქვს ასევე შიშინა სახეობა **ჟაჟ-უ-ა**, ა განზოგანებით.

სამწერლობო ქართულში დამკვიდრდა სხვადასხვა დიალექტური წარმომავლობის როგორც სისინა (ძვ. ქართ. **ზრზოლა**), ისე - შიშინა (ახ. ქართ. **ურჟოლა**) ვარიანტები, ასევე სამწერლობო ქართულში ერთდროულადაც დასტურდება დიალექტური სისინა სიბილანტიანი (ლექსუმური **წყურტი**) და შიშინა სიბილანტიანი (ზ. აქარ. **ჭყურტი**).

სიბილანტურ ფონემათა ამგვარი განაწილებისათვის ისტორიული საფუძველი დიალექტური პოზიციის პრინციპშია საგულვებელი, რაც გულისხმობს სიბილანტთა ეკვივალენტების ჩამოყალიბებას ქართველურ დიალექტთა გავრცელების ადგილის ერთმანეთთან სიახლოვე-სიშორის, ამ დიალექტთა ურთიერთგავლენის, გარდამავალი და ნარევი დიალექტური ზოლების მიხედვით.

დროთა განმავლობაში ქართველურ დიალექტებში უნდა მომხდარიყო დიალექტურ ფორმათა ერთგვარი შერევა-გადანაწილება:

სხვადასხვა ლოკალური რიგის (სისინა და შიშინა) სიბილანტთა მონაცვლეობის ეს წესი, როგორც ჩანს, არც დადესტნური ენებისა და დიალექტებისთვისაც არის უცხო. დადესტნურ ენებსა და დიალექტებშიც, არანაკლებ ვიდრე ქართველურ ენებსა და დიალექტებში, ხშირია დუბლეტურ ფუძეებში სისინა და შიშინა სიბილანტთა მონაცვლეობა (ზოგი მკვლევარი საერთოდ დადესტნური ფუძე-ენის დონეზეც უშვებს დუბლეტური ფუძეების არსებობას).

სისინა და შიშინა სიბილანტებს შორის შესატყვისობისა და სხვადასხვა ლოკალური რიგის სიბილანტთა მონაცვლეობის მიხედვით ფასეულ ჩვენებებს იძლევა ხუნძური ენის ანწუხური დიალექტის ტონური და ქადაქოლოური თქმები, სადაც რეგულარული ბგერათშესატყვისობის ისეთი წესია წარმოდგენილი, როგორც ქართველურ ენებში - ქართულსა და ზანურ-სევანურს შორის. ასეთივე წესი მოქმედებს ბათლუხის, ყოროდისა და ხუნძური ენის ზოგ სხვა თქმასა და მეტყველებაში (პ. უსლარი, არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, შ. მიქაილოვი...).

ასეთივე პროცესი ვლინდება ხუნძურ-ანდიურ-დიდოური ქვეჯგუფის სხვა ენებსა და დიალექტებშიც: ახვახურში, ჭამალურში... (ნ. ტრუბეცკოი, ტ. გუდავა).

სხვადასხვა ლოკალური რიგის სიბილანტთა მონაცვლეობა განსაკუთრებით დამახასიათებელია ლაკურ-დარგუული და ლეზგიური ქვეჯგუფის არაერთი ენისა და დიალექტისათვის.

ლეზგიური ენის კიურიულ დიალექტში სისინა სიბილანტებია წარმოდგენილი, ხოლო სამურის დიალექტში - შიშინა (შ. მეილანოვა).

ლაკური ენის აშთიყული დიალექტის სისინა სიბილანტებს (**ზ ს ს ა** სპირანტებს) ენაცვლება.

როგორც ჩანს, დადესტნურ ენებსა და დიალექტებშიც (მიკრო-ენობრივ ერთეულებში) ისევე, როგორც ქართველურ ენებსა და დიალექტებში, სხვადასხვა ლოკალური რიგის (სისინა და შიშინა) სიბილანტურ ფონემათა მონაცვლეობის საფუძველი დიალექტური პოზიციის პრინციპშია საძიებელი, რაც შეპირობებულია სხვადასხვა დიალექტურ არეალში სხვადასხვა ქრონოლოგიურ საფეხურზე ჩამოყალიბებული სისინა და შიშინა სიბილანტების ერთგვარი შერევა-გადანაწილებით.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ქართველური ენები:

- აბაშია რ., სიბილანტთა შესატყვისობის ზოგიერთი საკითხი ქართველურ ენებში, VI, თსუ ფილოლ. ფაკ-ის სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ., 2003;
- აბაშია რ., ქართველური ფუძე-ენის სიბილანტურ ფონემათა რეკონსტრუქციის ზოგიერთი საკითხი, "ენის სახლი", №1(5), ქუთ., 2003;
- გამყრელიძე თ., სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, თბ., 1959;
- გამყრელიძე თ., მაჭავარიანი გ., სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965;
- კარტოზია გ., სიბილანტთა შესატყვისობის დარღვევათა ახსნისათვის ქართველურ ენებში, „მაცნე“, 2, თბ., 1984;
- ლომთათიძე ქ., წინაენისმიერ სპირანტთა უძველესი სისტემისათვის ქართველურ ენებში, საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, XXIX, 2, თბ., 1962;
- მაჭავარიანი გ., საერთო ქართველური კონსონანტური სისტემა, თბ., 1965;
- მაჭავარიანი გ., ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა (ლექციების კურსი), თბ., 2002;
- მელიქიშვილი ი., საერთო ქართველური სიბილანტთა სისტემა ფუნქციონალური ტიპოლოგიის თვალსაზრისით, თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხები, V, თბ., 1980;
- ონიანი ა., ქართველურ ენათა ბგერათშესატყვისობის ზოგი საკითხი, საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, 1, თბ., 1962;
- ოსიძე ეკ., სიბილანტთა შესატყვისობის შესახებ ქართველურ ენათა ჰარმონიულ კომპლექსებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული, XVI, თბ., 1989;
- როგავა გ., ბგერათშესატყვისობათა დარღვევის შემთხვევებისათვის ქართველურ ენებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XII, თბ., 1960;
- როგავა გ., ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1962;
- ფენრიხი ჰ., ენათა გენეტური ნათესაობის დასაბუთების კრიტერიუმები და ახლანდელი საერთო-ქართველური ფუძეების ძირეულ ფონემათა სტრუქტურის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1978;
- ფენრიხი ჰ., სარჯველაძე ზ., ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, I გამოცემა, თბ., 1990, II გამოცემა, თბ., 1990;
- ლონტი ალ., ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984;
- ჩიქობავა არნ., ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938;
- ჩიქობავა არნ., სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942;
- ჯორბენაძე ბ., ქართული დიალექტოლოგია, II, თბ., 1998;
- Климов Т., Этимологический словарь картвельских языков, М., 1964;
- Мачавариани Г., О трёх рядах сибилантных спирантов и аффрикат в картвельских языках, XXV международный конгресс востоковедов,

Доклады, М., 1960;

Тестелец Я., Сибиланты или комплексы в прекартвельском, Вопросы языкознания, 2, М., 1995;

Чикобава Арн., Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, II, თბილისი;

Klimov G., Etimological Dictionary of the Kartvelian Languages, Berlin - New-York, 1998;

Polak V., Contribution a la grammatice historique des langues Kartveliannes, Archiv orientalni, XXIII, 1-2, Praha, 1955;

Schmidt K.H., Sibilanten- und Affrikatenkorespondenzen in den Kartvelschsprachen Bedi Kartlisa, XI-XII, 36-37, Pariz, 1961;

Schmidt K.H., Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes des südkaвказischen Grundsprache, Wieslaben; 1962.

II. დაღესტნური ენები:

აბაშია რ., სიბილანტურ ფონემათა სისინა და შიშინა სახეობების თანაარსებობისათვის იბერიულ-კავკასიურ ენებსა და დიალექტებში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტისა და თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის სამეცნიერო სესიის „არნ. ჩიქობავას საკითხავები XIV“- მასალები, თბილისი, 2003;

აბაშია რ., სიბილანტურ სპირანტთა რეფლექსებისათვის დაღესტნურ ენებში. I, „არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XV“, თბ., 2004;

აბაშია რ., სიბილანტურ სპირანტთა რეფლექსებისათვის დაღესტნურ ენებში. II, სამეცნიერო ლიტერატურული ჟურნალი „ენის სახლი“, №1(9), თბ., 2004.

გუდავა ტ., იმნაიშვილი დ., ლომთაძე, ელ., მაჰომედბეგოვა ზ., ცერცვაძე ილ., ზუნძურ-ანდიურ ენათა ბგერათმეცნიერებისათვის, საქართველოს მეცნ. აკადემიის ინსტიტუტის III (IX) სამეცნიერო თეზისები, თბ., 1952;

ჩიქობავა არნ., იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1979;

Алексеев М.Е., Вопросы сравнительно-исторической грамматики лезгинских языков, Москва, 1985;

Бокарев Е.А., Введение в сравнительную фонетику дагестанских языков, Махачкала, 1960;

Бокарев Е.А., Сравнительно-историческая фонетика восточно-кавказских языков, Москва, 1981;

Гигинеишвили Б. К., Сравнительная фонетика дагестанских языков, Тбилиси, 1977;

Гудава Т.Е., Консонантизм андийских языков, Тбилиси, 1964

Гудава Т.Е., Историко-сравнительный анализ консонантизма дидоиских языков, Тбилиси, 1979;

Сравнительно-историческая лексика дагестанских языков, Москва, 1971;

Талибов Б. Б., Сравнительная фонетика лезгинских языков, Москва, 1980;

Фонетическая система дагестанских языков, тематический сборник статей, Махачкала, 1981;

Хайдаков С.М., Сравнительно-сопоставительной словарь дагестанских языков, Москва, 1973;

Языки народов СССР, т. IV, Иберийско-кавказские языки, Москва, 1867;

Trubetzkoy N., Studien auf den Gebiete der Vergleichenden Lautlehre der nordkaukasischen Sprachen. Leipzig, 1926;

Trubetzkoy N., Die Konsonantensysteme der ostkaukasischen Sprachen. "Caucasica", 8, Leipzig, 1931.

REVAZ ABASHIA

ON THE SHIFT OF DIFFERENT LOCAL SETS OF SYBILLANTS IN KARTVELIAN AND DAGHESTAN LAN- GUAGES AND DIALECTS

In the dialects of the Georgian language, as well as in the Zan and Svan dialects we find [s] (original) and [S] sibilants of the Proto-kartvelian language.

This paper discusses a part of the vocabulary of dialects and of the literary language in which there is no other reason, apart from dialects, that could have caused [s] >[S] shifts.

არაბული წარმოშობის პროფისის აღნიშვნელ ტერმინთა წარმოშობის ზოგი საკითხი ქართულში

პროფისის აღნიშვნელი ტერმინოლოგიის შესწავლა საინტერესოა ლინგვისტური, ეთნოგრაფიული და მატერიალური კულტურის თვალსაზრისით. პრობლემები, რომლებიც პროფისის ტერმინოლოგიის საკითხებს უკავშირდება, შეიძლება უჩვეულოდ ბევრი იყოს და სხვადასხვა დარგის სპეციალისტთა კვლევის საგანიც გახდეს.

ჩვენი ნაშრომი მიზნად ისახავს ლექსიკონების საფუძველზე გააშუქოს რამდენიმე არაბული წარმოშობის სიტყვა ქართულში და წარმოადგინოს ის ფონეტიკური და სემანტიკური ცვლილებები, რომელიც აღნიშნულმა სიტყვებმა განიცადა სალიტერატურო ქართულსა და მის დიალექტებში.

ხელობის, მოსაქმეობის სახელების აღსანიშნავად ენა სპეციალური დანიშნულების აფიქსებს იყენებს. ქართულში ამ ფუნქციით გამოიყენება მე-ე პრეფიქს-სუფიქსი, რომლებიც შეიძლება დაერთოს როგორც ქართული წარმომავლობის, ისე უცხო ენიდან, კერძოდ, არაბულიდან ნასესხებ ფუძეებს. ამგვარად ნაწარმოებ სიტყვებს წარმოადგენს: მელურსმე, მემადაროე, მემაშხალე, მეყალიბე.

მე-ლურსმე-ე — торгующий гвоздями (დ. ჩუბინაშვილი, 1984, გვ. 700). **ლურსმანი**, როგორც არაბული ნასესხობა, მითითებულია ა. შანიძის „მთის კილოთა ლექსიკონში“ და აღნიშნულია მისი ამოსავლი სიტყვა „მუსმ-რ“ (ა. შანიძე, 1984, გვ. 352). ქართული ლურსმანი მომდინარეობს არაბული (*mismār*)-იდან. ხ. ბარანოვის არაბულ-რუსულ (ხ. ბარანოვი, 1989, გვ. 373) და ლ. მაკლუფის არაბული ენის განმარტებით ლექსიკონებში (ლ. მაკლუფი, 1992, გვ. 350) აღნიშნული სიტყვა „ლურსმანს“ ნიშნავს.

საგულისხმოა, რომ ლურსმანი დასტურდება სპარსულ ენაშიც. ბ. მილერის სპარსულ-რუსულ ლექსიკონში წარმოდგენილია შემდეგი მნიშვნელობებით: ლურსმანი, სოლი, ბუნიკი (ბ. მილერი, 1950, გვ. 849). იმავე სემანტიკით აღნიშნული სიტყვა ფიქსირდება ა. ნაფისის სპარსული ენის განმარტებით ლექსიკონშიც. ი. ვულერსის სპარსულ-ლათინურ ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში მითითებულია მისი არაბული წარმომავლობა (ი. ვულერსი, 1864, გვ. 1179).

ფრენკელი თანხმობანთა გადაწევის კანონის საფუძველზე ასაბუთებს, რომ არაბულში ეს სიტყვა მომდინარეობს ებრ. **מסמר**-იდან. ამას მხარს უჭერს ის გარემოებაც, რომ ძირი *samara I* თემაში ნიშნავს „ღამის გათევას“ (ებრ. **שמר** იმავე მნიშვნელობით) და რომელიც, როგორც ჩანს, არაბულში შემოსულია უფრო ადრე (გეზენიუსი მას უკავშირებს ასურულ *šamaru*-ს „იცავს“). ნიშანდობლივია, რომ *mismār*-იდან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნა II თემითაა წარმოდგენილი: *sammara* „დააჭედა“ (მ. ნედოსპასოვა, 1978, გვ. 39).

ქართველურ მიკროსიტემებში **ლურსმანი** სხვადასხვა ფონეტიკური ნაირსახეობით დასტურდება: მუსმარი, ლუსმარი, უსმარი, რუსმალი, ნუსმარი, ისმარი, ლისმარი.

მუსმარი ფიქსირდება X საუკუნის ძეგლში „მამათა სწავლანი“ და ი.

აბულაძის ძველი ქართული ენის ლექსიკონში: „შური... მუსმარი არს მახვილი გულისაჲ რამეთუ არა შეაღწევს გულად ტკივილი მუსმარისაჲ, ვითარ იგი შეღწევს ტკივილი შურისაჲ, რომელსა შინა დასობილ არს იგი“ (ი. აბულაძე, 1973, გვ. 908). განსახილველ სიტყვას ღ. ჩუბინაშვილი ასე განმარტავს: მუსმარი — ლურსმანი, სამსჯავალი (ღ. ჩუბინაშვილი, 1984, გვ. 904). მუსმარი, როგორც არაბული ნასესხობა, გვხვდება შ. ფუტყარაძის „ჩვენებურების ქართულში“: მუსმარი (არაბ. *mismar*) ლურსმანი. „დიდ მუხსა მუსმარ ვეტყვით“ (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 518).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მუსმარ ფორმისთვის ამოსავალია *mismār*. საინტერესოა მისმ-რ → მუსმარ მიღების გზა. სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია არაბულიდან ქართულში ხმოვანთა გადმოსვლის კანონზომიერებანი. კერძოდ, არაბული *i* ხმოვანი, როგორც წესი, ქართულში იძლევა ი-ს, მაგრამ ამ ხმოვანმა შეიძლება მოგვეცეს უ რეფლექსიც: უნაბი < ‘*inab* „ყურძენი“, ხადუმი < *ḥādīm*. მ. ანდრონიკაშვილის აზრით, ი → უ ცვლილება ქართულ ნიადაგზეა მომხდარი ასიმილაცია-დისიმილაციის შედეგად და უმთავრესად პოზიციური ხასიათისაა (მ. ანდრონიკაშვილი, 1965, გვ. 309). ჩვენი აზრით, ქართული უნაბი მომდინარეობს არა არაბული ‘*inab* „ყურძენი“-დან, არამედ ასევე არაბული ‘*unnāb*-იდან, რომელსაც იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც ქართულ უნაბ-ს.

ვ. ლეკიაშვილის ვარაუდით, ამ ტიპის სიტყვებში უ-ს გაჩენა შესაძლოა *m*-ს მეზობლობით იყოს გამოწვეული, კერძოდ, *m*-ს მეზობლობა იწვევს ხმოვნის ლაბიალიზაციას, მისი ტონის დაწვევას და აკუსტიკურად *u*-სთან მიახლოებას: ხუმარა < *ḥimmīr*, ხადუმი < *ḥādīm* (ვ. ლეკიაშვილი, 1992, გვ. 78). ვფიქრობთ, მუსმარი ფორმაშიც ამგვარი ცვლილება უნდა მომხდარიყო.

ლუსმარი ფორმა პირველად „ვისრამიანში“ დასტურდება. საბასთან საკვლევი ლექსემა განმარტებულია როგორც „სამსჯავალი“ (ს.-ს ორბელიანი, 1991, გვ. 424). ქართული ენის დიალექტებიდან აღნიშნული ფორმა ფშაურ და თუშურ დიალექტებში ფიქსირდება.

თუშური: **ლუსმარი** — ლურსმანი; ნალუსმრიანი — დალურსმნული, დაქედლი ცხენები: „ცხენებიმც გაგიოჯრდება, კარზედ გიდგ ნალუსმრიანი“ (პ. ხუბუტია, 1969, გვ. 114, 126).

ფშაური — **ლუსმარი** — ლურსმანი (ა. შანიძე, 1984, გვ. 352). ლუსმარი ფორმა მიღებულია მუსმარი-საგან მ/ლ მონაცვლეობის საფუძველზე.

მოხეურ დიალექტში დასტურდება **რუსმალი** ფორმა (ა. შანიძე, 1984, გვ. 352). იგი მიღებული ჩანს **ლუსმარი-საგან ლ რ** ბგერათა საურთიერთო მეტათეზისის შედეგად.

ინგილოურში **ნუსმარი** ფორმასთან დაკავშირებით რ. ლამბაშიძე შენიშნავს: ნუსმარ (აზ. მისმარ) ლურსმანი (რ. ლამბაშიძე, 1988, გვ. 348). ეს ფორმაც მ/ნ, ან კიდევ ლ/ნ ბგერათმონაცვლეობის საფუძველზე ჩანს მიღებული. ქართულში ორივე სახის ბგერათცვლილებების შემთხვევები გვხვდება. მაგ.: მ/ნ: მთა → ნთა, სიმდიდრე → სინდიდრე, ასხამს → ასხანს...

ლ/ნ: ლიტრა → ნიტრა (კახ.), რომელი → რომენი (ხევს., ფშ., მოხ.), სულელი → სუნელი (იმერ., ლეჩხ.) (ბ. ჯორბენაძე, 1988, გვ. 486).

ამგვარად, ქართული ენის ფონეტიკური კანონზომიერებიდან გამომდინარე, თანაბრად დასაშვებია როგორც მუსმარი → ნუსმარი, ასევე ლუსმარი → ნუსმარი ფორმათა მონაცვლეობა.

ხევსურული და თუშური — უსმარი: „წინავე ცხენის უსმარიც კი ძნელ საშოვარ იყვ“ (ბ. ცოცანიძე, 2002). უსმარ მიღებულია **ლუსმარ** ფორმისაგან თაკვიდური **ლ** თანხმოვნის დაკარგვით.

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ საანალიზო სიტყვა მეგრულში, განსხვავებით სალიტერატურო ქართულისა და სხვა დიალექტებისაგან, ძირითადად ი განხმოვანებით გვხვდება (როგორც არაბულში) და სხვადასხვა ფონეტიკურ ვარიანტებს იძლევა: **ლისმარი** → **ლესმარი** (ი ხმოვნის დავიწროებით) → **ისმარი** (ლ ბგერის დაკარგვით) → **ისგმარი** (გ ბგერის ჩართვით).

მე-მალარო-ე ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ახსნილია როგორც მალაროში მომუშავე, ხოლო **მალარო** — სასარგებლო წიაღისეულის მოსაპოვებელი მიწისქვეშა საწარმო (ქეგლ, V, გვ. 99). აღნიშნულ ლექსემებს განმარტებით ლექსიკონში წარმომავლობა მითითებული არა აქვთ. ქართული **მალარო**, ვფიქრობთ, მომდინარეობს არაბული **mağāra**-დან. ხ. ბარანოვის სალექსიკონო მასალაში **mağāra** წარმოდგენილია შემდეგი მნიშვნელობებით: გამოქვაბული, მიწისქვეშეთი, მღვიმე, მალარო (ხ. ბარანოვი, 1989, გვ. 574). გამოქვაბულის, მალაროს, ბუნაგის სემანტიკით დასტურდება იგი ე. ლენის არაბულ-ინგლისურ ლექსიკონშიც (ე. ლენი, 1877, გვ. 2307)

მ. მოინსა და ა. ნაფისის სპარსული ენის განმარტებითი ლექსიკონების მიხედვით, სპარსულში ხსენებული ფორმა არაბული ნასესხობაა. ქართული ენის ჯავახურ და აჭარულ დიალექტებში აღნიშნული ლექსიკური ერთეულის მნიშვნელობა დავიწროებულია და ნიშნავს:

ჯავახური: მალარა // მალარო — გამოქვაბული კლდეში. „შეიხედა მალარაში“; „მალაროებში რო შედიოდნენ, თავს აფარებდნენ“ (ა. მარტიროსოვი, 1984, გვ. 237); „ამ მალაროებში რამდენი კაცი ყოფილა და აღარ არი“ (გრ. ბერიძე, 1981).

აჭარული: მალარა // მაყარა — „დღინახა რაღაც მალარაი და შიან შეძრა“ (ბ. ჯაჭანიძე, 1961); მაყარა — მალარო (ნ. გურგენიძე, 1973, გვ. 124). ვფიქრობთ, აღნიშნული ფორმა აჭარულში თურქული **mağara**-დან მომდინარეობს. თურქული გ-ს ხმულ, ყრუ აბრუპტივ **ყ**-ში გადასვლის შემთხვევები აჭარულში ხშირია: აჭარ. ყარიბი < **ğarīb** და სხვ.

მე-მაშხალ-ე — მაშხალების ამნთები: „ლამემ შემოუხსწრო ნადმს, მემაშხალეთა მაშხალები აანთეს“ (ქეგლ, V, 175). საძიებელი სიტყვის წარმომავლობა ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში მითითებული არ არის.

„რუსუდანიანში“ მაშხალა რკინის სანათს აღნიშნავს, რომელშიც ზეთი, ქონი და მისთ. ნივთიერებები იწვის, ან ტარზე დამაგრებულ ფისში ამოვლებულ ძენძს, რომელიც წვისას სინათლეს გამოსცემს (რუსუდანიანი, 1957).

იუსტ. აბულაძე ამ სიტყვისათვის ამოსავლად არაბულ **maš'al**-ს მიიჩნევს (იუსტ. აბულაძე, 1916, გვ. 814). არაბული ეტიმოლოგიით ადასტურებს აღნიშნულ ლექსემას დ. ჩუბინაშვილიც (დ. ჩუბინაშვილი, 1984, გვ. 682). ხ. ბარანოვის არაბულ-რუსული ლექსიკონის მიხედვით, **maš'al** მაშხალა, ჩირაღდანი (ხ. ბარანოვი, 1989, გვ. 407). იმავე ფორმითა და სემანტიკით დასტურდება ბ. მილერისა და ი. რუბინიკის სპარსულ-რუსულ ლექსიკონებში. **maš'al**, როგორც არაბული ნასესხობა სპარსული ენისთვის, აღნიშნული აქვთ მ. მოინსა და ა. ნაფისს. არაბული ეტიმოლოგიით დასტურდება ი. ვულერის სპარსულ-ლათინურ

ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში (ი. ვულერსი, 1864, გვ. 1184).

საანალიზო ტერმინი ქართული ენის დიალექტებიდან გვხვდება მთიულურში, მოხეურში, თუშურსა და ინგილოურში.

მთიულური: *მაშხალა* ქორწილში ნეფე-პატარძლისათვის მირთმეული ჭვარედინად ერთმანეთზე დაკრული ორი ჯოხი, რომელზედაც სხვადასხვა ხილი და ტკბილეულობაა აცმული; ჩირადდანი (ლ. კაიშაური, 1967, გვ. 214).

მოხეური: *მაჩხალა* — მაშხალა, ძველებური სანათობელი მოწყობილობა: რკინის ფეხიან შანდალზე იდგმოდა თუნუქის ჯამი, რომელშიც იწვოდა ჩირალი ან ქონში ამოვლებული ბამბა, „ციხეჩი ანთებდეს მაჩხალასა“ (ი. ქავთარაძე, 1985, გვ. 273).

თუშური: *მაშხალის მოღება* — მაშხალის ანთება: „სოფლის ნაპირშიც რომ მაყრებ შემოვლენ, მაშხალას მ-ყდებენ“ (პ. ხუბუტია, 1969, გვ. 116).

ინგილოური: *მაშხალა // მაშხალა* (აზ. მ:შ:ლ) ჟინელილი, გრძელი ჯოხი, რომელზედაც წამოცმულია ნავთში ამოვლებული, ცეცხლწაკიდებული ჩვარი (რ. ლამბაშიძე, 1988, გვ. 296).

საინტერესოა ქართულში მაშხალა → მაშხალას მიღების გზა. ვ. ლეკიაშვილის შეხედულებით, არაბული -ის ქართულში ხ-დ გადმოსვლა დაკავშირებულია წინამავალ შ-თან და არტიკულაციურადაა განპირობებული: ალვეოლარულმა წ-მ გამოიწვია მისი არტიკულაციის ადგილის წინ გადაწევა და ფარინგალური ნაპრალოვანი იქცა ველარულ ნაპრალოვნად (იმავე შ-სთან ასიმილაციური დაყრუებით (ვ. ლეკიაშვილი, 1992, გვ. 74).

რაც შეეხება მაშხალა → მაჩხალა პროცესს, მოხეურში ი. ქავთარაძე მას აფრიკატიზაციის საფუძველზე მომხდარ ფონეტიკურ ცვლილებად მიიჩნევს: შიკრიკი > ჩიკრიკი; შილინგი > ჩილინგი („ზალპი“) (ი. ქავთარაძე, 1985, გვ. 30).

აფრიკატიზაციის პროცესი ზოგადად და კერძოდ ხ თანხმოვნის მეზობლად, ჩვეულებრივ, დასტურდება მეგრულ-ქანურშიც: ქართ. შხამი → ხოფ. ჩხამი; მეგრ. შხუ → ქან. მხხუ „მსხვილი“; ქან. ბჟაჩხა, ჯუმაჩხა, იკინაჩხა, თუთაჩხა (შდრ. მეგრ. ჟაშხა, თუთაშხა, ჯუმაშხა, ცაშხა, ობიშხა) (ს. ჟღენტი, 1953, გვ. 152-153).

მე-ყალიბ-ე ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც რისამე ყალიბში ჩამომსხმელი, ყალიბში გამოყვანი მუშა. **ყალიბი** კი, როგორც არაბული წარმომავლობის სიტყვა, რომელსაც ორი მნიშვნელობა აქვს: 1. ამა თუ იმ მოყვანილობის სათავსი, რაშიც ასხამენ რაიმე მასას სათანადო ფორმის მისაცემად; 2. იგივეა, რაც კალიბრი (ქეგლ, VII, გვ. 503).

საბა ამ სიტყვას ასე განმარტავს: დარიჯაგი, კალაპოტი (ს.-ს. ორბელიანი, 1993, გვ. 262). ზ. სარჯველაძის ძველი ქართული ენის ლექსიკონში **კალიბი** ფორმა „მსგავსების“ მნიშვნელობით გვხვდება: „მსგავსება თუ რადღა ერთითა კალიბითა იარების მარხვაჲ ბერძენთაჲ და ჩუენი“ (ზ. სარჯველაძე, 1995, გვ. 97).

ჩვენთვის საინტერესოა ლექსემა არაბული ეტიმოლოგიითა და **ყალიბი // კალიბი** პარალელური ფორმებით ფიქსირებულია დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში (დ. ჩუბინაშვილი, 1984, გვ. 590, 1372). ყალიბს არაბულ qālib-ს უკავშირებს ნ. მარიც.

მ. ანდრონიკაშვილის აზრით, ის სიტყვები, სადაც არაბული q

გადმოსულია ქართულ ყ-დ, უნდა ჩავთვალოთ სპარსული ენის გზით შემოსულებად იმ სიტყვათა საპირისპიროდ, სადაც დაცულია q-კ მიმართება (მ. ანდრონიკაშვილი, 1965, გვ. 327).

სემიტური q-ის გადმოცემასთან დაკავშირებით ქართულში საინტერესოა ქ-წერეთლის თვალსაზრისი. q-ის კ-თი გადმოცემის შემთხვევაში საქმე უნდა ჰქონდეს სიტყვის წერილობითი გზით შემოსვლასთან თურქული, ბერძნული თუ სომხური გზით. რაც შეეხება q-ის ქართულში ყ-თი გადმოცემას, ეს განსაკუთრებით ზეპირი გზით შემოსვლისას აღინიშნება (კ. წერეთელი, 1992, გვ. 99).

თურქულ-რუსულ ლექსიკონში მითითებულია, რომ kalip არაბული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს: 1. ფორმას, მოდელს, ნიმუშს, შაბლონს; 2. ძელაკს, ნაჭერს, ნატეხს; 3. გარეგნობას, ფორმას; 4. ეშმაკობას, მოტყუებას, ხრიკს (თურქულ-რუსული ლექსიკონი, 1977, გვ. 501).

ა. ნაფისი qāleb-ს სპარსულში არაბულ ნასესხობად მიიჩნევს, მ. მოინი კი ბერძნულ kalopodion-ს უკავშირებს (მ. მოინი, 1996, გვ. 2621).

qālib-ს არაბულში სპარსული kālīb-იდან მომდინარედ მიიჩნევს მ. ლენიც (ე. ლენი, 1885, გვ. 2555). kālīb-ს არაბულში ნასესხობად თელის ბაშბიშიც, მაგრამ არაფერს ამბობს წყარო ენაზე (ბაშბიში, 1995, გვ. 243).

ქართული ენის დიალექტებიდან ყალიბი ინგილოურში განსხვავებული მნიშვნელობით დასტურდება: 1. სპეციალური ჭურჭელი, კალაპოტი რაიმე მასისათვის სათანადო ფორმის მისაცემად: „საპოვნსაც, ჰალვასაც ყალიბევი ასბენე, აციევენ“; 2. აკვანზე დასაგები ლეიბი; 3. შედგებულ სისხლი ან მაწონი (რ. ღამბაშიძე, 1988, გვ. 481). აქედან პირველი უშუალოდ არაბულში აღნიშნული სიტყვის მნიშვნელობებს უკავშირდება, ხოლო მეორე და მესამე მნიშვნელობები არაბულისთვის უცხოა და საკუთრივ ინგილოური დიალექტისათვისაა დამახასიათებელი.

ყალიბი, როგორც არაბული ნასესხობა, დასტურდება შ. ფუტყარაძის „ქვენებურების ქართულში“ და ნიშნავს - ფორმას, მოდელს, ნიმუშს, კალაპოტს: „ესა წინდის ყალიბია“ (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 614).

საანალიზო მასალამ გვიჩვენა, რომ პროფესიის აღმნიშვნელ ტერმინთა წარმოებისას მნიშვნელობა არა აქვს იმას, თუ როგორი წარმომავლობისაა ფუძე: საკუთრივ ქართული თუ ნასესხები. მე-ე პრეფიქს-სუფიქსი ერთნაირ დამოკიდებულებას იჩენს სიტყვის ფუძის მიმართ და სრულიად გამჭვირვალედ მის ერთ გარკვეულ მნიშვნელობას აჩვენებს — მიუთითებს ამა თუ იმ პროფესიის, მოსაქმეობის, ხელობის მქონე პირზე.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ადი შაირი, 1980 - 'Adī šīr, mu'ğam 'al-mu'arrabāt 'al-fārisiyya fi-l luğat 'al-'arabiyya, Bayrūt, 1980;
2. ალ-თუნჯი, 1988 - Al-Tunġi, mu'ğam 'al-mu'arrabāt 'al-fārisiyya fi-l luğat 'al-'arabiyya, Dimašq, 1988;
3. მ. ანდრონიკაშვილი, 1965 - მ. ანდრონიკაშვილი, არაბული

- სიტყვების სპარსული გზით შემოსვლის შესახებ ქართულში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 105, 1965;
4. ხ. ბარანოვი, 1989 - Баранов Х. К., Арабско-русский словарь, М., 1989;
5. ბაშბიში - Bašbīši, 'al-ğāmi' 'at-ta'rib bi 'at-tariq al-qarīb, 'al-Qāhira, 1995;
6. გრ. ბერიძე, ჯავახური დიალექტის სალექსიკონო მასალა, თბ., 1981;
7. ნ. გურგენიძე, 1973 - ნ. გურგენიძე, აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები აჭარულსა და გურულში, თბ., 1973;
8. ი. ვულერსი, 1864 - Vullers. Lexicon Persico-Latinum Etymologicum. Bonnæ ad Rhenum, T. II - 1864;
9. თურქულ-რუსული ლექსიკონი, 1977 — Турецко-русский словарь (Авторы: А. Н. Баскаков, П. Голубасва, А. Л. Кямилава и др.), М., 1977;
10. თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001 — თურქულ-ქართული ლექსიკონი, სტამბოლი, 2001;
11. ლ. კაიშაური, 1967 - ლ. კაიშაური, მთიულურის დარგობლივი ლექსიკა, თბ., 1967;
12. ვ. ლეკიაშვილი, 1992 - ვ. ლეკიაშვილი, ორიენტალიზმები ქართულში (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1992;
13. ე. ლენი, 1877 - E. W. Lane, Arabic-English Lexicon, VI, London, 1877;
14. ა. მარტიროსოვი, 1984 - ა. მარტიროსოვი, ქართული ენის ჯავახური დიალექტი, თბ., 1984;
15. ლ. მაყლუფი, 1992 - Luīs Ma'lūf, 'al-munğid fi-l luğa 'al-'arabiyya, Bayrūt, 1992;
16. ბ. მილერი, 1950 - Миллер Б. В., Персидско-русский словарь, М., 1950;
17. მ. მოინი, 1996 - Mo'in M., Persian Dictionary, Tehran, 1996;
18. მ. ნედოსპასოვა, 1978 - მ. ნედოსპასოვა, უცხო წარმოშობის ლექსიკა არაბულ ოთხთავში, თბ., 1978;
19. ს.ს. ორბელიანი, 1966 - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, თბ., 1966;
20. ს.ს. ორბელიანი, 1966 - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II, თბ., 1993;
21. ს. ქლენტი, 1953 - ს. ქლენტი, ჭანურ-მეგრული ფონეტიკა, თბ., 1953;
22. ი. რუბინჩიკი, 1995 - Рубинчик Ю., Персидско-русский словарь, Тг., 1995;
23. ზ. სარჯველაძე, 1995 - ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1995;
24. შ. ფუტყარაძე, 1993 - შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993;
25. ი. ქავთარაძე, 1985 - ი. ქავთარაძე, ქართული ენის მონეტური

დიალექტი, თბ., 1985;

26. რ. ღამბაშიძე, 1988 - რ. ღამბაშიძე, ქართული ენის ინგილოური კილოს ლექსიკონი, თბ., 1988;

27. ა. შანიძე, 1984 - ა. შანიძე, თხზულებანი, I, თბ., 1984;

28. შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, I, იუსტ. აბულაძის, ალ. ბარამიძის, ა. შანიძის რედაქციით, კომენტარებით და ლექსიკონით, თბ., 1916;

29. დ. ჩუბინაშვილი, 1984 - დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984;

30. გ. ცოცანიძე, 2002 - გ. ცოცანიძე, თუშური ლექსიკონი, თბ., 2002;

31. გ. წერეთელი, 1951 - გ. წერეთელი, არაბულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1951;

32. პ. ხუბუტია, 1969 - პ. ხუბუტია, თუშური კილო, თბ., 1969;

33. პ. ჯაჯანიძე, 1961 - პ. ჯაჯანიძე, აქარული ლექსიკონის მასალები, აღ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სეხელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ., XXIII, ქუთაისი, 1961;

34. ბ. ჯორბენაძე, 1988 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I თბ., 1988.

LELA AVALIANI

ON SOME QUESTIONS OF DERIVATION OF NAMES OF PROFESSION OF ARABIC ORIGIN IN GEORGIA

Some languages make use of special affixes to derive the names related to artisanship or other skilled work. The Georgian language uses prefixial-suffixal derivation, which can be added to the Georgian roots or to foreign roots. Arabic is among them.

The paper provides semantic formal analysis of the words derived through the noted way of formation (such as, me-lursm-e, me-mashkhal-e; me-magaro-e, me-qalib-e).

ლელა ავალიანი, გიგა ქაიკუშაძე

-ჯი სუფიქსით ნაწარმოები პროფესიის აღნიშვნელი რაქლები ტერმინ ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში

პროფესიის აღნიშვნელი ტერმინოლოგიის კვლევა საკითხების ფართო წრეს მოიცავს. ეს ბუნებრივია, თუ გავითვალისწინებთ ამ დარგის სპეციფიკას, რომელიც განასხვავებს მას ბევრი სხვა დარგისაგან. ეს უპირველეს ყოვლისა მისი არქაულობაა. მოხელეობისა და მოსაქმეობის აღნიშვნელი სიტყვები საზოგადოებრიობის კულტურის ისტორიის ადრინდელ ეტაპებს უკავშირდება; ამიტოა განპირობებული ამ ტერმინოლოგიის ხალხურობაც. მოსაქმეობის ტერმინთა დიდი ნაწილი ხალხში კუსტარული წარმოებისას ჩაისახა და საერთო-სახალხო ენასა და მის დიალექტებთან გენეტიკურად უფრო მჭიდროდაა დაკავშირებული. შესაძლებელია ამით აიხსნებოდეს ის ფაქტიც, რომ ტერმინთა გარკვეული წყება, რომელიც პროფესიათა აღნიშვნას ემსახურება, დღესაც ნაკლებად ექვემდებარება ტერმინოლოგიურ ინოვაციებს და არცთუ ყოველთვის ხასიათდება იმ აუცილებელი განმასხვავებელი ნიშნებით, რომლებითაც მეცნიერული ტერმინი საერთო სახალხო ენაში ხმარებული სიტყვებისაგან გამოირჩევა.

პროფესიისა და მოსაქმეობის ტერმინები ქართულში სხვადასხვა საშუალებით გადმოიცემა. სხვადასხვაა ამ საშუალებათა მიმართ ენის დამოკიდებულებაც: ზოგს ნაკლებად იყენებს იგი, ზოგს უფრო მეტად.

ჩვენ საგანგებოდ ერთ კერძო შემთხვევაზე შევჩერდებით: კერძოდ, პროფესიის მაწარმოებელ თურქულ -ჯი (ci) სუფიქსზე, რომელიც ქართული ენის დიალექტებში ხშირად მის ყრუ ვარიანტს (ჩი) გვაძლევს. ამგვარად ნაწარმოებ სიტყვებს წარმოადგენს: სუფრა-ჯი, მუასებე-ჯი, ხიზმეთ-ჯი, ჯავაირ-ჩი, ჰეჟაი-ჯი...

სუფრა-ჯი მიღებულია სუფრა+ჯი ელემენტისაგან და ნიშნავს მოხელეს მეფის სასახლეში, სუფრის ზედამხედველს, საჭმლის დამრიგებელ-მომრთმეველს (რუსულდანიანი, 1957, გვ. 770).

ჩვენთვის საინტერესო ლექსემა იდენტური მნიშვნელობით ფიქსირდება დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონშიც: სუფრაჯი — სუფრის ზედამხედველი, **отольникъ, смотритель за царскимъ столом** (დ. ჩუბინაშვილი, 1984, გვ. 1202).

სუფრა, როგორც არაბული ნასესხობა, აღნიშნულია ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში: სუფრა [არაბ.] 1. მაგიდაზე გადასაფარებელი ქსოვილი; 2. იგივეა, რაც ტაბლა; 3. პურობა, ნადიმი, ქეიფი (სმა-ჭამა). „შაჰ-ნამეს ქართულ ვერსიებზე“ დართულ ლექსიკონში ვკითხულობთ: სუფრა — არაბ. თურქ. სუფრა — საიჯარო სტოლი, სტოლის საფარი (იუსტ. აბულაძე, 1916, გვ. 831).

ქართული სუფრა, როგორც სპარსული წარმომავლობის სიტყვა, გამოყოფილია დ. ჩუბინაშვილის მიერ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984, გვ. 1202). ასეთივე ეტიმოლოგიის იძლევა საბაც (ს.ს. ორბელიანი, 1993, გვ. 118).

არაბულში აღნიშნული სიტყვის მნიშვნელობებია: *sufra* 1. სამგზავრო

საქმელი; 2. სადილის მაგიდა (ხ. ბარანოვი, 1989, გვ. 360). ლ. მაცულუფის არაბული ენის განმარტებით ლექსიკონში ვკითხულობთ: 1. მგზავრის საქმელი; 2. რაზეც საქმელი იდება (ლ. მაცულუფი, 1992, გვ. 337). ე. ლენის ლექსიკონში მოცემულია განსახილველი ლექსემის სხვა დამატებითი მნიშვნელობები: საქონლის ტყვისაგან დამზადებული სუფრა, რომელიც დაჭიმვის შემდეგ ჩანთის ფორმას იღებს და გამოიყენება სურსათ-სანოვავის ჩასაწყობად; საქმლის მისართმევი სინი, ლანგარი (ე. ლენი, 1872, გვ. 1371).

სპარსულში აღნიშნული სიტყვის მნიშვნელობებია: 1. სადილის სუფრა; სურვირებული მაგიდა (ი. რუბინჩიკი, 1995, გვ. 47). *sufra* მოგზაურის საქმლის, საგზლისა და მგზავრის ჩანთის მნიშვნელობით დასტურდება ა. ნაფისის სპარსული ენის განმარტებით ლექსიკონშიც. ი. ვულერსთან განსახილველი სიტყვა არაბული წარმომავლობისა (ი. ვულერსი, 1864, გვ. 301).

საკვლევი ლექსემა ფიქსირდება თურქულ ენაშიც. თურქულ-ქართულ ლექსიკონში ვკითხულობთ: სოფრა (არაბ.) 1. სუფრა, მაგიდა, ტაბლა; 2. ცომის გასაბრტყელებელი ფიცარი, ტაბლა; 3. ანატ. ანუსი, სწორი ნაწლავი, ხოლო *sofraci* – ოფიციანტი, მსახურია (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2002, გვ. 1261).

სუფრა ქართული ენის დიალექტებიდან იმერულ, თუშურ და აჭარულ დიალექტებში დასტურდება.

იმერული: ერთი ფართო ფიცრისაგან გაკეთებული პატარა, დაბალი მაგიდა (პ. გაჩეჩილაძე, 1976, გვ. 127).

აჭარული: (არაბ. *sufra*) დაბალი, მრგვალი მაგიდა, ფართო ფეხით, პურის საქმელი მაგიდა — ტაბლა (შ. ნიქარაძე, 1971).

თუშური: სუფრის დაგებაჲ — სუფრის გაშლა: „როცა დეკანოზი ვეღაყთი ზედაშეებს დაღლოცავს, მემრინასი ყველაყთ ბინებზედ სუფრებს დაგებენ“ (პ. ხუბუტია, 1969, გვ. 149).

სოფრა, როგორც არაბული ნასესხობა, დასტურდება შ. ფუტყარაძის „ჩვენებურების ქართულში“: 1. სასადილო მაგიდა; 2. პურმარილი; 3. პურის ცომის გასაშლელი, გასაყვანი ფიცარი: „სოფრა ჰაზირია, ბურიუმში ნათქვამია“ (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 569). ვფიქრობთ, აღნიშნული ფორმა თურქული *sofra*-დან მომდინარეობს.

მუხასებე-ჯი ბუღალტერისა და რევიზორის მნიშვნელობით წარმოდგენილია შ. ფუტყარაძის „ჩვენებურების ქართულში“: „მუხასებეჯი ყოფილა ის კაცი“ (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 515).

საკვლევი ლექსემისათვის ამოსავალია არაბული *ḥāsaba* ზმნა, რაც ნიშნავს: 1. ანგარიშის გასწორებას; 2. ანგარიშის ჩაბარებას; 3. ანგარიშის მოთხოვნას; 4. მოფრთხილებას (ხ. ბარანოვი, 1989, გვ. 171). *muhāsib* აღნიშნული ზმნისაგან ნაწარმოები მოქმედებითი გვარის მიმღეობაა არაბულში, რომელიც ნიშნავს რევიზორს, კონტროლიორს. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ *ci* სუფიქსდართული ფორმა არაბულშიც დასტურდება „ბუღალტრის“ მნიშვნელობით (ხ. ბარანოვი, 1989, გვ. 172).

ქართულში აღნიშნული სიტყვა თურქულიდან უნდა მომდინარეობდეს. თურქულ-ქართული ლექსიკონის მიხედვით *muhasebeci* არაბული წარმომავლობის სიტყვაა და იგივე მნიშვნელობა უდასტურდება (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001 გვ. 1004-1005). ტერმინი არაბული წარმომავლობით დასტურდება

თურქულ-რუსულ ლექსიკონშიც (თურქულ-რუსული ლექსიკონი. 1977, გვ. 638). ქართულში მუასებიჯი ფონეტიკურად და სემანტიკურად ემთხვევა თურქულ ფორმას მცირე ფონეტიკური სხვაობით (ქართულში დაკარგულია h თანხმოვანი. მაგ.: არიფი < *harif*, ზუალი < *zuhal* (ვ. ლეკიაშვილი, 1992, გვ. 73).

ხიზმეთ-ჯი ქართული ენის დიალექტებიდან გვხვდება აჭარულში და ნიშნავს მოჯამაგირეს, მსახურს, ხელზე მოსამსახურეს: „...ჩემი გოგო ხიზმეთიად მიმყავს ზოჰროსთან“ (შ. ნიჟარაძე; 1971). ხიზმეთი მომდინარეობს თურქ. *hizmet*-იდან, რაც თავის მხრივ არაბულ *hidma*-ს უკავშირდება. თვით *hidma* სიტყვისთვის ამოსავალს არაბულში წარმოადგენს *hadama* ზმნა, რაც ნიშნავს „ემსახურებოდა“ (გ. წერეთელი, 1951, გვ. 61). იდენტური მნიშვნელობით და არაბული სემანტიკით დასტურდება *hizmet* ფორმა თურქულშიც (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001, გვ. 621).

ჰიზმეთჯი, როგორც მსახური, მოსამსახურე და დამლაგებელი ფიქსირებულია შ. ფუტკარაძის „ჩვენებულების ქართულში“ (შ. ფუტკარაძე, 1993, გვ. 693).

საინტერესოა **ხიზმეთჯი** || **ჰიზმეთჯი** სიტყვებში **ხ** - **ჰ** მონაცვლეობა. აღნიშნული ფორმები თურქული *hizmetci*-დან მომდინარეობს. სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ფარინგალური ყრუ სპირანტის **h** საკითხი მეტად რთულ პრობლემას წარმოადგენს, ამის მიზეზია მისი გრაფიკული სიმბოლოები (არაბ. **h**, **h**, **h**) და ინდივიდუალურ წარმოთქმაში ამ უკანასკნელთა ძლიერი ვარიაცია. ისტ. **h** (**X**) სპირანტი თანამედროვე თურქულში არ გვაქვს. იგი დასუსტების შედეგად ყველგან **h** თანხმოვანში გადავიდა ან დაიკარგა. რაც შეეხება აჭარულ და გურულ დიალექტებს, აქ თურქ. **h** გვაძლევს **ხ**-ს (ნ. გურგენიძე, 1973, გვ. 125-126).

ჯავაირ-ჩი დ. ჩუბინაშვილის განმარტებით: **ювелирь**. დ. ჩუბინაშვილი **ჯავაირს** არაბულ ნასესხობად მიიჩნევს და განმარტავს როგორც სპეკალ, ძვირფას ქვას (დ. ჩუბინაშვილი, 1984, გვ. 1763). ამგვარ ეტიმოლოგიას იძლევიან ნ. მარი (ნ. მარი, 1912, XI, 9,1) და იუსტ. აბულაძე (იუსტ აბულაძე, 1916, გვ. 847).

საკვლევი სიტყვა ი. გრიშაშვილთან ასეა ახსნილი: **ჯავაირჩი** — ოქრომჭედელი. იუველირი; ჯავაირი // ჯავაირი — ძვირფასი ქვა, ელვარე თვალი პატიოსანი. ჯავაირი ქალის სახელიცაა, ხოლო პოეტები ლამაზ ქალს ჯავაირს ადარებენ (ი. გრიშაშვილი, 1997).

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი **ჯავარს** ასე განმარტავს: 1. ძვ. პატიოსანი ქვა, ძვირფასი თვალი; 2. ძვირფასი თვლის წყალი // მბრწყინავი, მოელვარე; 3. სიტურფე, მომხიბლაობა, მოხდენილობა, შნო, ლაზათი (ქეგლ, VIII, გვ. 1546).

ქართულში სიტყვა **ჯავარი** მომდინარეობს არაბული *ğawhar*-იდან, რაც არსს, მატერიას, ნივთიერებას, ძვირფას ქვებს, ძვირფასეულობას ნიშნავს (ბ. ბარანოვი, 1989, გვ. 150).

გ. წერეთელი *ğawhar*-ს არაბულში სპარსული *kawhar*-იდან მომდინარედ მიიჩნევს (გ. წერეთელი, 1951, გვ. 45). არაბულში ამ სიტყვის უცხო წარმომავლობას ჯერ კიდევ ჯავალიკი აღნიშნავდა და უკავშირებდა მას სპარსულ *kawhar*-ს. ამ თვალსაზრისს იზიარებენ ძველი არაბი ლექსიკოლოგები აბუ ალ-ალა, ჯაზემ იბნ

დურაიდი და ალ-ალამ ას-სახავი (ჯავალიკი, 1995, გვ. 98).

სიტყვა ḡawhar-ს სპარსული kawhar-ის არაბიზირებულ ფორმად მიჩნევს ჯ. ლენიც (ე. ლენი, 1865, გვ. 475). ამავე აზრს ავითარებენ თანამედროვე არაბი ფილოლოგებიც: ბაშბიში (ბაშბიში, 1995, გვ. 102), ალ-თუნჯი (ალ-თუნჯი, 1988, გვ. 63) და ადი შაირი (ადი შაირი, 1980, გვ. 46).

ქართული ენის დიალექტებიდან საანალიზო სიტყვა დასტურდება აჭარულ, იმერულ, გურულ, თუშურ და ჯავახურ დიალექტებში.

სიტყვამ ჯავარი გურულ, იმერულ, თუშურ და ფშაურ დიალექტებში განსხვავებული სემანტიკური დატვირთვა მიიღო, კერძოდ, ხეზე გამოყვანილ ლამაზ სახეებს აღნიშნავს, რაც არაბულისთვის უცხოა. გურულ დიალექტში ის აღამიანის მიმართაც გამოიყენება.

გურული: ჯავარიანი (ფიცარი) — ბუნებით რო ლამაზი სახეები დაჰყვება ფიცარს; შნოიან აღამიანებზეც იტყვიან (გ. შარაშიძე, 1938, გვ. 94); **ჯავარი** — სისხლბორცსავსე, ჩასუქებული, ლამაზი, სილამაზის ცალკეული ნიშნები (მ. ჯაჭანიძე, 1977, გვ. 149).

იმერული: ჯავარი — ხეზე გამოყვანილი ლამაზი სახეები: „ნაჯახით ჯავარი აქ ამოყვანილი“ (ქ. ძოწენიძე, 1974, გვ. 524).

თუშური, ფშაური: ჯავარი — თავისთავად დაჰკრეტილი (ხე, რკინა) ღარებივით რო აჩნია და აქრელებულია (ა. შანიძე, 1984, გვ. 472). რაც შეეხება აჭარულ დიალექტს, აქ ეს სიტყვა ჯევჰერი, ჯევერი და ჯავაჰირი ფორმებით დასტურდება და ისეთივე სემანტიკური დატვირთვა აქვს, როგორც არაბულში.

ჯევჰერი 1. ეღვარება, ბრწყინვალეობა, ბზინვა; 2. გადატ. სიტურაფე, მოზღენილობა, — ჯავარი: „ნაჩარ კინას ჯევჰერი არ ექნება“ (შ. ნიჟარაძე, 1971). **ჯევაჰირი** (თ. < cevaher) „ძვირფასეულობა“ „ძვირფასი ქვები“: „ბიში ბეგს რუმ ქონდა იმდენი ჯევაჰირი ვის ექნებოდა“.

აჭარულში აღნიშნული ფორმა მიღებულია არაბ. ḡawhar სიტყვის მრავლობითი რიცხვის ფორმიდან ḡawāhir. აჭარულშივე გამოიყენება სიტყვის მხოლოდობითი რიცხვის ფორმაც ჯევერი (cevher < არაბ. ḡawhar) „ძვირფასი ქვა“ (ნ. გურგენიძე, 1973, გვ. 52). აჭარულში აღნიშნული ფორმები თურქული cevher და cevahir ფორმებიდან მომდინარეობს. თურქულ-ქართულ ლექსიკონში ხსენებული სიტყვები არაბული წარმომავლობისაა (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001, გვ. 210-211). არაბულ ნასესხობათა რიგშია განხილული აღნიშნული სიტყვები თურქულ-რუსულ ლექსიკონშიც. აქვე ვხვდებით cevherci ფორმას იფეელირისა და სუბსტანციონალისტის მნიშვნელობით (თურქულ-რუსული ლექსიკონი, 1977, გვ. 151-152).

ჯევერ ფორმაში ჰ ბგერა დაკარგული ჩანს. არაბულიდან შემოსულ სიტყვებში ჰ ბგერა უმეტეს შემთხვევაში იკარგება. მაგ., სალიტ. ქართ. ყავა < არაბ. qahwa; აჭარ. ჯეენემი < თურქ. cehennem < არაბ. ḡahannam „ქოჩოხეთი“.

ჰეჰია-ჯი ნიშნავს ზღაპრის მოხრობელს, ნოველისტს, მოთხრობის შემქმნელს: „ახლა ჰეჰიაჯებმა სირაზე შეგდეთ“ (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 693).

ჰეჰია მომდინარეობს არაბული hikāyat-იდან და ნიშნავს მოთხრობას, თხზულებას, ისტორიას (ზ. ბარანოვი, 1989, გვ. 188). გ. წერეთლის განმარტებით, hikāyat მოთხრობა, ამბავი, არავია. ამოსავალია არაბული ḡakā ზმნა, რაც

ნიშნავს „ყვებოდა“, „ამბობდა (მოთხრობას, ამბავს)“ (გ. წერეთელი, 1951, გვ. 55).

ი. ვულერსი აღნიშნულ ლექსემას არაბულ ნასესხობად განიხილავს სპარსულში (ი. ვულერსი, 1855, გვ. 622).

ქართული ენის დიალექტებიდან ჰექია დასტურდება აჭარულსა და ჯავახურში, ხოლო ფშაურში აქია ფორმას გავრცელებული.

აჭარული: ჰექია — ზღაპარი, ზღაპრული ამბავი, უჩვეულო თავგადასავალი: „ჩემი ცხოვრება მართლაც ჰექიაა“ (შ. ნიჟარაძე, 1961, გვ. 279); „ერთი პატარა ჰექია შენა გელაპარაკოთ ჩემ თავზე გადანავალიო (ლ. კოტაშვილი, 1985, გვ. 130).

ჯავახური: ჰექიათი // ექიათი (არაბ). ზღაპარი, უჩვეულო თავგადასავალი: „ბეზიაჩემი ჰექიათებ მიყვებოდა“ (გრ. ბერიძე, 1981).

ჰექია ფორმა ფონემათა შემადგენლობით შეიძლება დაუკავშირდეს თურქულ hikaye-ს. თურქულ-ქართულ ლექსიკონში hikaye არაბული ნასესხობაა და ნიშნავს (ზეპირად ან წერილობით) თხრობას, მბობას, მოყოლას, მოთხრობას, ზღაპარს, ლეგენდას (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001, გვ. 617). hikayeci კი — მთხრობელი, მთქმელი, მოამბე, მოთხრობების ავტორი, ნოველისტია (თურქულ-რუსული ლექსიკონი, 1977, გვ. 407).

თურქული გზით საანალიზო ლექსემის აჭარულსა და გურულში მოხვედრას ადასტურებს შემდეგი გარემოებანი: 1. სიტყვის აუსლაუტში სალიტ. თურქული e ხმოვნის ქართულში ა-დ გადმოსვლა (ჰექია). შდრ.: ხედია < თურქ. hediye < არაბ. hediye „საჩუქარი“; 2. სალიტ. თურქული i-ის ე-დ გადმოსვლა (ჰექია) შდრ. თეგი < თურქ. tig ~ სპ. tíg „ხმალი“. i ხმოვნის e-ში გადასვლა დადასტურებულია აზერბაიჯანულ ენაში, აგრეთვე აიდინის, ადა კალეს, ბოლუს, კასტამონის, ზონგულდაკის, ვადინის, ვაზიანთების მეტყველებებშიც (ნ. გურგენიძე, 1973, გვ. 113).

ჯავახურ დიალექტში ფიქსირებულ ჰექიათ ფორმაში შენარჩუნებულია არაბული -at სუფიქსის t ელემენტი.

ამგვარად, ჩვენ განვიხილეთ -ჯი სუფიქსით გაფორმებული პროფესიისა და მოსაქმეობის სახელები ქართულში. აღნიშნული ყალიბით ნაწარმოები ტერმინების რიცხვი თანამედროვე ქართულში ძალზე მცირეა და თითქმის აღარ გამოიყენება.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. იუსტ. აბულაძე, 1916 — იუსტ. აბულაძე, შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, 1916;
2. ხ. ბარანოვი, 1989 — Х. К. Баранов, Арабско-русский словарь, М. 1989;
3. გრ. ბერიძე, ჯავახური დიალექტის სალექსიკონო მასალა, თბ., 1981;
4. ი. გრიშაშვილი, 1997 — ი. გრიშაშვილი, ქალაქური ლექსიკონი, თბ., 1997;
5. ნ. გურგენიძე, 1973 — ნ. გურგენიძე, აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები აჭარულსა და გურულში, თბ., 1973;
6. ი. ვულერსი, 1855 — Vullers I. Lexicon Persico-Latinum Etymologicum.

- Вопросе ad Rhenum, T I, 1855;
7. თურქულ-რუსული ლექსიკონი, 1977 — Турецко-русский словарь (Авторы: А. Н. Баскаков, П. Голубаева, А. Л. Кямилаева и др.), М., 1977;
  8. თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2001 — თურქულ-ქართული ლექსიკონი, სტამბოლი, 2001;
  9. ლ. კოტაშვილი, აღმოსავლური რეალიები ქართულ ხალხურ ზღაპრებში, თბ., 1985;
  10. ე. ლენი, 1863 — Lane E. W., Arabic-English Lexicon, London, 1863;
  11. ვ. ლეკიაშვილი, 1992 — ვ. ლეკიაშვილი, ორიენტალიზმები ქართულში, სკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1992;
  12. ლ. მაყლუფი, 1986 - Luīs Ma'lūf, al-Munğid fī al-luğa 'al-'arabiyya, Bayrūt, 1992.
  13. ბ. მილერი, 1950 — Б.В. Миллер, Персидско-русский словарь, М. 1950;
  14. მ. მოინი, 1963 - M.A. Mo'in, Persian Dictionary, Tehran, 1963;
  15. შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის ზემოაქარული დიალექტი, ბათუმი, 1961;
  16. შ. ნიჟარაძე, 1971 — შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის აქარული დიალექტი, ბათუმი, 1971;
  17. ს.ს. ორბელიანი, 1991 — სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I თბ., 1991;
  18. ს.ს. ორბელიანი, 1993 — სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, III თბ., 1993;
  19. შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993;
  20. ა. შანიძე, 1984 — ა. შანიძე, თხზულებანი, I, თბ., 1984;
  21. დ. ჩუბინაშვილი, 1984 — დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984;
  22. ქ. ძოწენიძე, 1974 — ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული ლექსიკონი, თბ., 1974;
  23. გ. წერეთელი, 1951 — გ. წერეთელი, არაბულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1951.
  24. პ. ხუბუთია, თუშური კილო, თბ., 1969;
  25. ჯავალიკი, 1995 - 'Abū Maṣṣūr 'al-Gawālīqī, 'al-mu'arrab min 'al-'alām 'al-'ağāmī 'alā ḥurūf 'al-mu'ğam, 'al-Qāhira, 1995.

LELA AVALIANI, GIGA QAMUSHADZE

ON THE SOME TERMS DEVOTING PROFESSION IN THE MOD-
ERN LITERARY LANGUAGE AND DIALECTS DERIVED
FROM SUFFIX -JI

Georgian Language has special affixes to form words denoting artisanship, trade, skills me-e:

(me-saat-e) (miner), me-ur (me-bad-ur-i, me-zgva-ur-i).

In the majority of cases names of profession are expressed with participle as mglinavi (polisher), mompirketebeli (facing worker) etc.

Borrowed words of the similar semantic make a separate group in Georgian, as qasabi (butcher), zarapi (banker), ekimi (physician) etc.

Rarely in Georgian one can find words formed with foreign affixes. One such formant is Turkish suffix -ji wich is found in the dialects of Georgian Language, mostly with its voiceless variants -chi (ti).

Derived words from ji (-chi) are supra-ji (an officer at the royal court supervising the table, deliver of meal); javairchi (goldsmith, jeweller), khitmat-ji (a servant), hekia-ji (tale-teller).

The paper discusses semantical and structural variants of such words.

რამდენიმე ზანური ლექსიკური ერთეულისათვის შავშურ-იმერხელუმი

სამეცნიერო წრეებში ამ ბოლო ათეულ წლებში აშკარად შეიმჩნევა ინტერესის ზრდა კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უდიდეს ისტორიის პრობლემების მიმართ.

იმერხელუმი ნაშთია იმ უძველესი ქართული მეტყველებისა, რომელიც ადრეულ კლარჯეთში ისმოდა და სამცხე-ჯავახეთის, გურიისა და აჭარის მთავრობებთან ერთად ერთ დიალექტურ წრეს ქმნიდა (ბ. ჯორბენაძე, 1995, გვ. 25).

სამეცნიერო ლიტერატურაში დადგენილი ფაქტია, რომ სამხრულმა მეტყველებამ, რომელიც გარკვეული ისტორიული პირობების გამო მოსწყდა საერთო ეროვნულ ქართულს, მის კილოკავებს, უხვად შემოგვინახა არქაული ენობრივი თავისებურებანი: „ზოგჯერ მხოლოდ ამ დიალექტებს შემოუნახავთ ესა თუ ის გრამატიკული და ლექსიკური ერთეული, რომელიც ძველ „საერთო ლიტერატურულ ნორმად იყო მიღებული, მაგრამ ახალ სალიტერატურო ენას არ შეუთვისებია“ (ივ. ქავთარაძე, 1981, გვ. 132).

შავშეთ-იმერხევის ტერიტორია მოქცეულია იმ გეოგრაფიულ არეალში, რომელიც უძველესი პერიოდიდან ზანებით (მეგრულ-ჭანებით) იყო დასახლებული, გვაკვლიანებს ბ. ჯორბენაძე (ბ. ჯორბენაძე, 1989, გვ. 91). ძველად ლაზური მოსახლეობა კომპაქტურად სახლობდა შავშეთის წყალსა და მდინარე იმერხევის აუზების სხვადასხვა სოფლებში.

ქვემოთ ჩვენ შევხებით რამდენიმე ზანურ ლექსიკურ ერთეულს სამხრეთ დიალექტებში, კერძოდ, აჭარულსა და შავშურ-იმერხელუმი. მაგ.:

ბეჩი — აჭარულში სიტყვა ბეჩი ნიშნავს: „შტერი“, „ყვეყი“, „რეგვანი“: „ქვენზე უარესი ბეჩი თუ ვნახე, დაებრუნდები“. „შე ბეჩო, შენ რომ ყელში მოგადგა, იგი სისხლი არ არის, შენ ვინ მოგცა უსისხლოს სისხლი“ (შ. ნიჟარაძე, 1971, გვ. 107). ბეჩი - გაშტერებული, ასეა განმარტებული იგი სულხან-საბასთან (საბა, 1991, გვ. 102). მკვლევარი შ. ნიჟარაძე შენიშნავს, რომ „სპეციალისტების მიერ არაერთგზის გამოთქმულა მოსაზრება, რომ სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონში“ შეტანილი მრავალი სიტყვა ძველ და ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში არ გვხვდება; ისინი არაა დაფიქსირებული არც შემდგომდროინდელ ლექსიკონებში, მაგრამ დღემდე სათანადოდ დაუცავს ქართული ენის დიალექტებს“ და იქვე დასძენს: „გამოირკვა, რომ ბევრი საბასეული სიტყვა, რომელიც არაა თანამედროვე ქართული ენისა და ზოგ ქართულ დიალექტოლოგიურ ლექსიკონში, ცოცხალია აჭარულში“ (შ. ნიჟარაძე, 1971, გვ. 38). მეგრულში გვაქვს „ბუნჩი“ (იხ. ბონჩო — სულელი (ბ. ჭარაია, 1997, გვ. 44). მეგრულ-ქართული ბგერათმესატყვისობის დონეზე დადგენილია, რომ მეგრული „უ“ არის ქართული „ე“. ე.ი. „ბუნჩერ//ბეჩი“, შდრ. ლუღი-ლუღი. ჭვენებურების ქართულში დაფიქსირებულია „ბეჩი“, როგორც უქკუო, ვინებასუსუსტი: „მაქფერი ინსანი სახლში შამუშუშა, ბეჩი ხომ არ ვარ?!“ (შ. ნიჟარაძე, 1993, გვ. 398).

ბადიში - შვილიშვილი, შდრ., ზანიზმად გაგებული გურული „ბადიში“ - შვილიშვილი. სამეცნიერო ლიტერატურაში „ბადიში“ ზანიზმად არის მიჩნეული (არნ. ჩიქობავა, 1936, გვ. 41): „ბადიშები ინსტამბულიდან მეყუაჲ ჰავას გამეიცვლიან“, შდრ.: საბა - ბადიში - შვილისშვილი (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 391). ლაზური „ბადი“ მოხუცებულს, ბებერ კაცს ნიშნავს. აქედან ბადიში ნათესაობითის ფორმაა; ბად-იშ-ი (მოხუც-ისა). „ბადი“ მეგრულში წარმოდგენილია „ბადიდი“-ს სახით. იგი თხზული სიტყვაა: ბა-დიდი → ბაბა დიდი (არნ. ჩიქობავა, 1936, გვ. 41; ზ. სარჯველაძე 1965, გვ. 126), რაც დიდ მამას, ბაბუას ნიშნავს, ხოლო „ბადიში“ - ბაბუასი. შდრ., აჭარულში დაფიქსირებული ანალოგიური ფორმა „დიდიში“ - (ბადიშის ანალოგიით მიღებული ჩანს) (ტერმინი „დიდიში“ დავაფიქსირეთ იათამზე ინაიშვილის ზეპირი ინფორმაციისას - ნ.ს.) - ბებიასი (დიდედასი). საყურადღებოა, რომ თანამედროვე ლაზურში შვილიშვილის აღსანიშნავად „ბადიში“ აღარ იხმარება. ამ შინაარსის გადმოსაცემად ლაზური იყენებს „მოთა“-ს (მართვე).

ბიგა - „თივის ასაღები ორკაპი“ ძელურის მეშვეობით იხმარება აჭარულში. მეგრულ-ლაზურში ბიგა//კეტი, ჯოხი: „ბიგა ქოგიბუ, ბიგა ქიმიგგ - ჯოხი დაარტყა (პ. ჭარაია, 1997, გვ. 41). ბიგა - „თივის, ძნის ასაღები ორთითა ან სამითთა, ხისგან გაკეთებული“: ბიგას ვეტყვით ამასა, ამით ავწვეთ ქერსა, პურსა, თიგასა (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 398). ბიგა - „ჯოხი“ (ნ. მარი) გვაქვს იმერულშიც.

კარია, კარიე - აჭარულში საქათმე. „ჭუჭულობაში თუ არ მიაჩვიე, მემრენ არა მინქინით არ შევა ქათამი კარიაში“ (შ. ნიჟარაძე, 1938, გვ. 33); მეგრულში ოკარიე, ოქოთომე საქათმეა (პ. ჭარაია, 1997, გვ. 107). კარიე დადასტურებულია „ჩვენებურების ქართულშიც“ და საქათმეს აღნიშნავს. კარიე დაფიქსირებულია ქობულეთის რაიონშიც.

წაკინტლება//წაკინწლება - ჩხუბი, წაჩხუბება. „აჲ ნანულია, ნანული, წაკინწლულან ძალ-მული“ (შ. ნიჟარაძე, 1971, გვ. 412). ო. ქაჯაიას დაფიქსირებული აქვს კინტორი//კიტირი (ო. ქაჯაია, 2002). პ. ცხადაიას ზეპირი ინფორმაციით, მეგრულში გვაქვს „კიტორ“, ხოლო „უკიტორუანს“ ნიშნავს „წაკიდება“ „წაჩხუბება“-ს. აზიზ ახვლედიანის ზეპირი ინფორმაციით, ამავე მნიშვნელობით აჭარულში დასტურდება „წაკინტრება“-ც. იმერხევში დაფიქსირებულია „წეიკინტლენ“, რაც აგრეთვე წაჩხუბება, წაკამათებას ნიშნავს. „არ წეიკინტლონ, მეშინია“, „ქალებმა წამეიკინტლეს“, „იმათით რათნა წეეკინკლენთ?“ (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 654).

განხილული ლექსიკური ნიმუშები, რა თქმა უნდა, ვერ ამოწურავენ ზანიზმებს შავშეთ-იმერხეულის ლექსიკაში. შემდგომი შემკრებლობითი მუშაობა და საკითხის სპეციალური კვლევა, ალბათ, ბევრს ახალს წარმოაჩენს.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. შ. ნიჟარაძე, 1971 - შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტი (ლექსიკა), ბათუმი, 1971;
2. ზ. სარჯველაძე, 1965 - ზ. სარჯველაძე, ზანიზმები გურულში, გპშ., IX, თბ., 1965;
3. სულხან-საბა, 1991 - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული I, თბ., 1991;
4. შ. ფუტყარაძე, 1993 - შ. ფუტყარაძე, „ჩვენებურების ქართული“, თბ., 1993;
5. ივ. ქავთარაძე, 1981 - ივ. ქავთარაძე, ენის ისტორიის წყაროები და გამოყენების პრინციპები, ქესს, V, თბ., 1981;
6. ო. ქაჯაია, 2002 — ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 2002;
7. ი. ყიფშიძე, 1994 - ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1994;*
8. გ. შარაშიძე..., 1938 - გ. შარაშიძე, ბ. წერეთელი, მ. ალავეძე, გურულ, ლეჩხუმური ლექსიკონი, თბ., 1938;
9. არნ. ჩიქობავა, 1936 - არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, თბ., 1936;
10. ბ. ჭარაია, 1997 - ბ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997;
11. ბ. ჯორბენაძე, 1989 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989;
12. ბ. ჯორბენაძე, 1995 - ბ. ჯორბენაძე, ქართველურ ენათა დიალექტები, თბ., 1995.

NARGIZ AKHVLEDIANI

ON SOME LEXICAL UNITS IN SHAVSHIAN - IMERKHEVIAN

The paper discusses some lexical units, namely ' bechi', 'badishi', 'biga', 'karia', 'tsakitleba', occurring in Acharian and Shavshian – Imerkhebian.

na – a (na –tskir-a) — a chopped wooden piece;

ma – al (ma-rtu-al-i) – roof – maker;

o-e (o-kir-e) – limekiln;

o – al (o – rtv – al – i) – roof;

o-esh (o-gin-esh-I) – calf;

sa – o (sa – khabako – o) – closet;

o – u (o – takh –u) – chisel;

no – ia (no – qud – ia) – a small ugly house.

ღაროჯან ბაგურაძე

ეკლესიონიმიზმი ოპორტიზმი

ეკლესიონიმი - ტოპონიმის სახეობა - საკუთარი სახელი რელიგიური, საკულტო წეს-ჩვეულებათა აღსრულების ადგილის, მათ შორის ეკლესიის, ნიშის, სახატის, საჯვარის, ცალკე მდგომი საკურთხეველის, წმინდა ქვის, წყაროს, ხის სახელწოდება (პ. ცხადაია, 1988, გვ. 72).

ჩვენ მიერ რეგიონში მოძიებული 3000-მდე ტოპონიმიდან რწმენა-წარმოდგენებთან დაკავშირებულია 3%. ამათგან ეკლესიონიმი 100-მდე. ვახუშტი ბატონიშვილი ასახელებს მხოლოდ რამდენიმეს: „მთასაყდარი“, „წმინდა გიორგის მთანი“, „ხომლის კლდე“, „ბერიციხე“, გუნაათი/გელათი“, „მოწამეთა“ (ბაგრატიონი, 1973, გვ. 753).

ჩვენ მიერ მიკვლეული მასალიდან შეიძლება გამოვყოთ რამდენიმე ჯგუფი:

1. აპელატივი **ჯვარი**: „ჯვარი დიდი“, „ჯვარი პატარა“ (სოფ. ძიროვანი); „ცხრაჯვარი“ (სოფ. ძიროვანი); „საჯვარიქედი“ (სოფ. ძმუისი); „ნაჯვარობა“ (სოფ. ანტორია); „საჯვარია“ (სოფ. დაბაძველი); „საჯვარე“ (სოფ. ოზომირა); „ჯვარი“ (სოფ. კურსები), „ჯვარი“ (სოფ. ძუყნური); „ჯვარისა“ (კოონიმი).

ჯვარისა: გიორგაძეების უბანში ასახელებენ ძველისძველ ჯვარს, რომელსაც მოილოცავდნენ და წირავდნენ გიორგაძეები ახლომახლო სოფლებიდანაც. შეწირულს „ღმერთების ფულს“ ეძახდნენ და ეკლესიას ახმარდნენ. ძველისძველ ნანგრევებზე 1882 წ. აუშენებიათ ისევ წმ. გიორგის სახელობის ეკლესია. XX ს. ის 30-იან წლებში გადამწვარი ეკლესია 2002 წელს ისევ აღადგინეს.

ხალხური ეტიმოლოგია:

აქაურლებს გელათის მონასტრის მშენებლობისას დიდძალი კვერცხი გაუღიათ. დავით აღმაშენებელს თავის სიმაღლე ჯვარი უბოძებია მათთვის და დაულოცავს: გვარავდეთ მადლი ჯვარისაო. სოფლის სახელიც აქედან მომდინარეობს (მთქმელი ივანე დიდბარძე, 90 წლის).

„ნაჯვარობა“ ადგილია სოფ. ანტორიაში. „ოდესღაც იღდა ჯვარი და ილოცებოდნენ, საკლავს და სანთელს წირავდნენ. ორი საუკუნის წინ სანდუხაძეებს ქაშუეთის წმ. გიორგის ეკლესია აუშენებიათ და ჯვარი იქ გადაუბრძანებიათ“ (მთქმელი ნ. ნიშნიანიძე, 65 წლის). შდრ.: „ნიშს, რომელიც ძირითადად იყო ჯვარი ან ხატი, ოკრიბაში დააბრძანებდნენ ან ძველ სალოცავში, თუ წმინდა ადგილზე, ან სპეციალურად აღმართულ სალოცავში“ (დ. შავიანიძე, 2002, გვ. 87).

ტოპონიმ „ცხრაჯვართან“ დაკავშირებით რამდენიმე გადმოცემა მოვიძიეთ. დავასახელებთ ერთი მათგანის შემოკლებულ ვარიანტს: „სოფელ ძიროვანში (ოკრიბის უკიდურესი ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი) აღარ იზრდებოდნენ ვაყები. შეძრწუნებულმა მოსახლეობამ შეარჩია ყველაზე წმინდა კაცები და გაგზავდა რაჭაში განთქმულ მისანთან. მისანმა ურჩიათ: გაქედეთო ცხრა ჯვარი, ცხრა უცოდველ კაცს მიეცითო ხელში, მზის ამოსვლამდე დიდ ხუთშაბათს ფეხშიშველა შეუდგქითო აღმართს. სადაც ღმერთმა მიგანიშნოთ, იქ დააბრძანეთ ჯვრები და ეკლესია აუგეთო. თუ მზემ ამოსვლა დაგასწროთ ნიშანმიუტეველად, ღმერთი გამწყრალი გყოლიათ და სოფლიდან უნდა აიყაროთო. ასეც მოიქცნენ. სოფლიდან გასულ კაცებს უცნაურად ლამაზი ფრინველი წაუფრინდათ წინ.

კაცები ციკაბო მაღალ კლდეზე შეუსვენებლად ავიდნენ. მზის პირველ სხივს მათი გასაოცარი გალობით შეხვდა და... მოკვდა. კაცებმა ჯვრები იქ დააბრძანეს და ეკლესიაც ააგეს. მას შემდეგ მათში მოილოცავენ, ცხოვარის დიდ ძალას და მადლს, ოღონდ მხოლოდ ყველიწვენს მიირთმევენ, ხორცს კბილს არ დაადგამენ ამ ლამაზი ჩიტის პატივსაცემად“ (მთქმელი მაშო ბრეგაძე-გელაძე, 92 წლის).

2. აბელატივი „ეკლესია“: თავარანგელოზობის ეკლესია//მთავარანგელოსი (სოფ. კურსები). თავარანგელოზის ნაეკლესიები (სოფ. კისორეთი), ნობტის ეკლესია (სოფ. მუხურა), ხვამიცა//ხვამიცის ნაეკლესიები, დედამხვთვისას ნაეკლესიები (სოფ. წყნორი), ბაქრაძეების ნაეკლესიები//სასახლის ნაეკლესიები (სოფ. ძმუისი), ოხომირა (კომონიმი//ოხომირას ნაეკლესიები „წმინდა ადგილია, ღვთაება ეკლესიის ნანგრევებია, სალოცავად დავდივართ“ (ჯ. შავიანიძე, 65 წლის).

შტრ.: ზანური „ოხვამე-ეკლესია-ნაოხვამე-ნასალოცარი-უძველესი საოცრად სალოცავი ადგილი//ოხვამე კარი-ეკლესიის კარი (გ. ელიავა, 1977, გ. 75).

ხვამიცა (მთა სოფ. ოხომირას ზევით). „ძველი სახტრის ნანგრევებია; შეაწირავი დაგვქონდა, სანთლევს ვამთებდით“ (მთქმელი მაშო ჭიქაბერიძე-კოპაძე, 93 წლის).

შტრ.: ხვამა//ოხვამერი-სალოცვილო (ი. ყიფშიძე, 1994, გვ. 606).

პატარა ხვამლი - მთა სოფ. ოჯოლაში; ასახელებენ უძველესი ეკლესიის ნანგრევებს, წმინდა ადგილს, სადაც ხეებს არ ჭრიან.

შენიშვნა: „წმინდა ადგილი“ ოკრიბაში ბევრია. შეიძლება ეკლესიის ნანგრევები აღარ იყოს, მაგრამ სიწმინდის გაგება მაინც შენარჩუნებულია თაობებში. „წმინდა ადგილებს საკარმიდამოდ არ გამოიყენებენ, არ დახნავენ, არც არაფერს წაიღებენ იქიდან ოჯახში, ეკლესიის ანგელოზს არ გააჯავრებენ“ (მთქმელი გიორგი კუბლაშვილი, 74 წლის).

3. აბელატივი „ბერი“: „ბერსათრიელა“ (სოფ. ოჯოლა), „ბერიოული“ (სოფ. ჭვარისა, მუხურა), „ბეროული“ (სოფ. გელათი), „ბერისოული“ (სოფ. ზღაპრები), ბერწყარო (სოფ. კურსები), „ბერიციხე“ (სოფ. კითხიჯი), „ბერეაბულა“ (სოფ. ძმუისი), „ბერაციხე“ (სოფ. გელათი), „ბერსახტომელა“ (სოფ. კურსები): „გელათის მონასტრის ბერს აღთქმული ჰქონდა, ქალისათვის არ შეეხვდა, ის მარტო ცხოვრობდა კლდის თავზე პატარა გამოქვაბულში. უბრალო განწირული კივილი მოესმა, უნებურად კლდიდან გადაიხვდა, დაინახა მოციხის მკრეფავი ქალი ჭინჭრებში ჩავარდნილიყო და შველას ითხოვდა. ბერი ტყვე აღთქმა დაარღვია) კლდიდან გადაეშვა და დაიღუპა. ახლაც პოულობენ ამ გამოქვაბულში ძველისძველ ნივთებს, მათ შორის საეკლესიო წიგნებსაც“ (მთქმელი მარო გომხეთელიანი, 88 წლის).

4. აბელატივი ხატი: „ხატიადგილი“ (სოფ. ბუეთი), „ხატიმამული“ (სოფ. მტორია), „ხატიმიწა“ (სოფ. ჯონია), „დედამხვთისას ხატიმამული“ (სოფ. ნაძვა); აქ ადრე დგმულა „დედა მხვთისას ეკლესია“, მას საძირკველში დატანებული წმინდა წმ. გიორგის ხატი“ (დ. შავიანიძე, 2002, გვ. 88).

ხატიადგილი - ტყეა ბუეთში. „ოდესლაც ჭვარი იყო დაბძანებული, საწინააღმდეგო ადგილი იყო, ხალხი გასაკურნავად დადიოდა. ლამდამობით ადგილი აფრინდებოდა თურმე“ (მთქმელი ეფროსინე ბრეგაძე, 94 წლის).

მგავსი მოტივაციის ტოპონიმები ოკრიბაში შედარებით ხშირია. შტრ.,

ფშავში „ყოველ სოფელშია „ჯვარისა“ და „ხატის“ შემცველი ტობონიმები“ (ფ. მაკალათია, 1976, გვ. 135).

ოკრიბაში მხოლოდ ერთგან დასტურდება ტობონიმით გამოხატული კერძო ოჯახის სალოცავი: „იტყვიან ასე, აფხაიძის დედამხვთისას ხატიმამულის ნაეკლესიების ყმები ვართ“ (მთქმელი კოტე ყიფიანი, 71 წლის, სოფ. ნაძვა).

მღრ.: „ფშავში ესა თუ ის სალოცავი შეიძლება ოჯახის კერძო კუთვნილება იყოს, რაც აღნიშნულია სახელწოდებაში: გოგოჭურთჯვარნი, წებაურთჯვარნი...“ (ფ. მაკალათია, 1976, გვ. 136).

5. აპელატივი **მღვდელი**: „ღვდლიწყარო“ (წყალწითელა), „ღვდლის გარემო“ (სოფ. გადაღმა წყალწითელა), „მღვდის ადგილი“ (სოფ. ახალდაბა), „ღვდლის ნაბარავი“ (სოფ. სამტრედია)...

6. აპელატივის გარეშე: მაცხოვარი (სოფ. მანდიკორი, ციხია), დედამღვთისა (სოფ. კურსები, ტყე), ელიაწმინდა (სოფ. გელათი, ლაშია, კითხიჯი), ქაშუეთი (კურსები), ზელობანი (კურსები), ბაგინეთი (წყარო, დასახლებული ადგილი-წყნორი)...

„დედამხვთისა“ - „დიდი ძალის მქონეა, ფეხშველა ეახლებიან უშვილო ქალები და დედები, მიაქთ შესაწირი, აუცილებელია თავის სიმაღლე თავლის სანთელი და ვისაც შეუთქვამს იმისიც, სასწაულმოქმედია... ადრე ბრიგადირმა ნიშის გარშემო ხეები მოაჭრევია. მეურმე იმ ღამიდან დამუხჯდა, მეორე დღეს ბრიგადირის 16 წლის ვაჟი გაგიჟდა“ (მთქმელი ტატიანა უკლება, 88 წლის). „დედამხვთისას ხატი წაუღიათ სხვა ეკლესიაში. იმ ღამეს ქარიშხალი ამოვარდნილა, ირგვლივ ყველაფერი დანგრეულა. სამი კაციდან, ვინც ხატი წაიღო, ორი უავადყოფოდ მომკვდარა, ერთიც გაგიჟებულა. მაშინ ხატი უკანვე დააბრუნეს და დღესაც ქვის ნიშში ასვენია (მთქმელი მამო ქათამაძე, 92 წლის).

7. ტობონიმი წარმოდგენილია სხვადასხვა აპელატივით: „ბერების სათიფი“ (სოფ. ძმუისი), „მოვარანგელოზის კარი“ (სოფ. ძიროვანი), „მაცხოვრიფენი“, „მაცხოვრიფენის წყარო“ (სოფ. ზედა ქყები).

საინტერესოა ამ ტობონიმებთან დაკავშირებული გადმოცემები: „მაცხოვრიფენი ეკლესიის მიმდებარე მიწაა. ნიში გულამოჭრილი ქვაა, ოდესღაც მასში ოქროს ჯვარი ყოფილა გამოსახული. ჯვარი ზედა ქყებელ კახიძეებს, ე.წ. „ღელის აზნაურებს“ ქაშლეთში (ლეჩხუმში) გაუყიდიათ. ჯვარი ახალ ადგილას არ გაჩერებულა, მოფრინავდა თურმე უკან. ამიტომ ცალი ფეხი მოტეხეს, ბოლოს დააბეს. იმ ჯვარის ფეხია ეს ქვა. ეკლესიის ტოლი ძალა აქვს, კახიძეების გარდა ყველას მფარველობს, ოღონდ ასე უნდა შეევედრო: „მაცხოვარო, ოქროს ჯვარი...“ (კახიძეებს ცოდვის გამოსასყიდად შესაწირი დაჰყავდათ ქაშლეთში. იქ, სადაც ქვაზე ადამიანის თავია გამოსახული, ქვათავას ეძახიან. მათი დასჯის გამოხატულებაა (მთქმელი იზო მერკვილაძე, 55 წლის).

„მაცხოვრისფენის წყარო“ - „ორი კილომეტრის მოშორებითაა ნიშიდან და ეკლესიიდან. ყანების შუაგულშია, ახლო-მახლო არ თესვენ, დიდ ხუთშაბათს აუცილებლად სანთლებს ანთებენ, უბარ წყალს აიღებენ, თვალნაკრავის გამოლოცვისას ამ წყალს უდიდესი ძალა აქვს“ (მთქმელი ანეტა ჩიტიძე, 96 წლის).

მსგავსი მოტივაცია აქვს სოფელ გურნაში ჰიდრონიმ „ბედის წყაროს“: „დიდ ხუთშაბათს უბრად უნდა აიღო ამ წყაროს წყალი, პირი დაიბანო და

„ელ გვენეტაძე“ (მთქმელი რ. გვენეტაძე, 50 წლის).

მღრონიმი „წმინდა გიორგის წყალი“ — მოედინება ველიეთიდან, ნაჭერალას მდინის უკიდურესი ჩრდილოეთით, ძმუისიდან 25 კმ-ის დაშორებით, წმინდა გიორგის სახელობის უძველესი ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიიდან.

ზოგჯერ ტაობნიმი გამოხატავს ადგილის სიწმინდეს ისე, რომ ნიში, ნაწილი, კვალი წაშლილია. „საუფლე“ (სოფ. ცუცხვათი) - წმინდა ადგილია, არაწმინდებენ. „პირჯვარწერი“ - ბორცვი სოფ. ჭვარისა-ოჯოლის საზღვარზე: კობულეები ყოველთვის იწერენ იქ გავლისას პირჯვარს თავისდაუნებურად (ია კობულეშვილი, 62 წლის). „აწამეთა“ - ტყე მინდორი სოფელ მოწამეთაში. „აქ იყო უწამებიათ დავით და კონსტანტინე, მაშინ უთქვამთ: - მოწამე ხარ, მთაო, უწო და დაერქვა მოწამეთა, წამების ადგილს - აწამეთა“ (რ. ბიბილაშვილი, 68 წლის). **ბაგინეთი** (წყარო, დასახლებული ადგილი სოფ. წყნორში). „ამ ადგილას დღეს არაფერ სახლებდობდა, ამბობენ ხატი არის დამარხული ძველი ეკლესიის ნაღველარშიო, მარა კოლექტივმა მიცათ მერე მიწები და დასახლდნენ“ (მთქმელი დიდი ვრატაძე, 62 წლის).

მღრ.: **ბაგინეთი** - სოფლის სახელწოდება აჭარა-ახალციხის მთების ჩრდილო ფერდობების გასწვრივ მდებარე ხაზზე, ვაკე იმერეთსა და უხუთის შორის. კლდეებით, უბსოვარ დროში ბაგინეთში სამსხვერპლო ყოფილა, ბაგინ- ირანული წყნობის სიტყვა ჩანს, რომლის პირველი ნაწილი არის **ბაგ**, ძველ-ირანულად ღვრის ნიშნავს, გაფორმებულია „იან“ სპარსული სუფიქსით და, მაშასადამე, უფრო ნიშნავს საღვთოს. სოფ. წყნორში ბაგინეთად წოდებული წყარო ეკლესიის ტაობა, გადმოცემით უძველეს დროში იგი რელიგიურ რიტუალთა შესასრულებელი ადგილი ყოფილა“ (ლ. გვენეტაძე, 1981, გვ. 56).

მზარად ეკლესიონიმი მყარად უკავშირდება ოიკონიმებს, კერძოდ: ნაბოსლევის წმინდა გიორგი, ჭონიის წმინდა გიორგი, ძმუისის წმინდა გიორგი/თასაყდარი, ელდათის წმინდა გიორგი, ჭყეპის წმინდა გიორგი, გურნის წმინდა გიორგი, დაბაძველის მაცხოვარი, ჭყეპის მაცხოვარი...

შენიშვნა: ნაბოსლევი, ჭონია, ძმუისი, გურნა, ჭყეპი ოიკონიმებია. „ელდათი“ უფრო სახელია სოფელ მუხურაში (იხ. დ. შავიანიძე, 2002, გვ. 87). თასაყდარი წმინდა ეკლესიის ნანგრევებიდან შუქი გამოდის, თვალს ვერ გაუხსოვრებ“ (მთქმელი დიდი ვრატაძე, 63 წლის).

მღრ.: „სამლოცველოებს, ხატთა ნიშებს, ეკლესია-მონასტრების სახელწოდებებს ტაობნიმებში განკერძოებული ადგილი უნდა მიეკუთვნოს, როგორც „წმინდა ადგილებს“. ბევრი მათგანი ჩვეულებრივ ტაობნიმებთანაა დაკავშირებული (მაგ., მცხეთა-მცხეთიჯვარი). დიდი უმეტესობა თავად საკუთრივ ტაობნიმებია, ასეთია გელათი, შიომღვიმე. მსგავსი ტაობნიმების დიდი უმეტესობა ტრადიციულია... (ალ. ლლონტი, 1982, გვ. 12).

თასაყდართან („წმინდა გიორგის მთები“ - ვახუშტი ბაგრატიონის აღწერით) XII ს-ის ეკლესიის კლდოვან გვერდში „წმინდა გიორგის წყაროა“, მღრად მისასვლელი: „ვინც მოახერხებს ამ წყალის აღებას, სახლში მიაქვს, მანამტრებს კუთხეებში, იყენებს საკურთხში გასარევად, გამოლოცვისას, წამლის დაწმინდებისას, როგორც დიდი ძალის მქონეს. წმინდა გიორგის წყალს დღეს არ ვხედავ, არც მდინარეს, თუმცა საკმაოდ მოზრდილია, კარგა მანძილზე მოედინება, ცივი და კამკამაა და უერთდება წყალწითელას. დაღვევისას უნდა დაღწერო პირჯვარი და თქვა: ეს წყალი რა წყალია, წმინდა გიორგის წყალია,

ღმერთო, შენ შეგვეწიე“. მერე დაღევ, 9 თავ ავადმყოფობას ჯობს“ (მთქმელი ცაცა გოგელაშვილი, 77 წლის).

„წმინდა გიორგი იცავს ადამიანს ბოროტი სულებისაგან. სამჯერ დაქწყველს წმინდა გიორგიმ - სანამ არ იტყვი, ავი სული არ მოგეშობა!“ (მთქმელი იზმერკვილაძე, 55 წლის).

შდრ., კობალას „მიაწერენ ავსულებთან ბრძოლის ფუნქციას, საკუთარ საყმოსა და სხვა ხორციელთა დაცვას ბოროტი ძალებისაგან“ (ა. არაბული 1998, გვ. 54).

ცალკე გამოიყოფა „წმინდა ხესთან“ დაკავშირებული ტოპონიმები „ცაცხვები“ (ზ. ჭყევი), მრავალსაუკუნოვანი, 8 მეტრის დიამეტრის ცაცხვი დამისი მიმდებარე ტერიტორია. „ხესთან ანთებენ სანთელს, მიაქვთ შესაწირავი ფული, ღვინო, კოკრები, საკლავი, აუცილებლად შემოატარებენ მიცვალებულს სამჯერ. ზრესილის ომში გამარჯვების სუფრა სოლომონ მეფეს აქ გაუშლიათ“ (მთქმელი ე. კაციტაძე, 80 წლის).

შენიშვნა: მიცვალებულის კულტის გამომხატველი ტოპონიმები ოკრიბაში არ დასტურდება.

„ხე-სალოცავი“ (სოფ. შუყერი) - „როცა ბავშვი ავად გახდება, ქათამს შემოავლობენ ბავშვს, მერე ამ ხეს შემოატარებენ და გაუშობენ - ბავშვი ავადმყოფობა ამ ხესო“ (მთქმელი გ. ბუხაიძე, 80 წლის).

„დიდწიფელა“ - (სოფ. ცუცხვათი), „დიდმუხა“ (სოფ. ორპირი), „მუხამამული“ - წმინდა ხე და მისი მიმდებარე ტერიტორია სოფ. კითხიჭოში. „ახლომახლო ფიჩხსაც არ აიღებენ, ანგელოზს ეწყინებო“ (მთქმელი ეთერ გვეტაძე, 50 წლის).

შდრ., „წმინდა ხე ძირითადად ცაცხვის ხეა, დიდი იზრდება და იქ იციან ლოცვა. გუდელაშში, ჩხუტელში (ლეჩხუმი) ძველთაძველი სალოცავია, ნაძვნარზე არის და ცაცხვიც, ლოცულობენ იმასთან, სანთლები მიაყვე, ჯვართამაღლებს ვეტყვი, მაშინ გადიან... ხვამლობას ნიგოზთან იციან გასვლა. ამოჩენილი აუფერთი ხე, ხვამლობისთვის ნიგოზიან პურებს გამოაცხობენ, ღვინოს გეიტანებენ და მეილოცავენ. უფროსი ხალხი იტყვიან: ღმერთმა მრავალი ხვამლობა გაგვითენოს!“ (მთქმელი ლადო ფოჩიანი, 76 წლის, ცაგერის რ-ნი სოფ. ხოქი).

ცალკე კვლევის საგანია „ბატონებთან“ (ინფექციურ დაავადებასთან) და მემორატულ-ფაბულურ სიუჟეტებთან დაკავშირებული მიკროტოპონიმები ოკრიბაში ისინი ყოველ სოფელში დასტურდება. მოძიება გრძელდება, ახალ ეტაპზე ახალი სახელები ემატება. ტოპონიმოკა ხომ „ჩვენამდე ძველი დროიდან მოღწეული ამოურწყველი მასალაა, მეტყველი და უტყუარი“ (ნ. ბერძენიშვილი 1964, გვ. 358).

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ა. არაბული, 1998 - ა. არაბული, კობალა თეონიმის წარმომავლობისა და პირვანდელი შინაარსისათვის, ქართველური ონომასტიკა, ტ. I, თბ., 1998.
2. დ. ბაკურაძე, ტ. ფუტკარაძე, 1996 - დ. ბაკურაძე, ტ. ფუტკარაძე, ტოპონიმთა კლასიფიკაცია მოტივაციის მიხედვით, ქართველური მეცნიერებათა ტ. I, ქუთ., 1996;
3. გ. ბედოშვილი, 2001 - გ. ბედოშვილი, „ქართულ ტოპონიმთა“

- განმარტებითი-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 2001;
4. ნ. ბერძენიშვილი, 1964 - ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1964;
5. ლ. გვენეტაძე, 1981 - ლ. გვენეტაძე, ოკრიბის ჰიდრონიმია, ენოლოგიური, თბ., 1981;
6. გ. ელიავა, 1977 - გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977;
7. ფ. მაკალათია, 1976 - ფ. მაკალათია, არაგვის ხეობის ფშავის ტოპონიმია, ტოპონიმია, თბ., 1976;
8. რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები (1982), თბ., 2002;
9. ტოპონიმია, 1999 - კრებ. საქართველოს ტოპონიმია (მასალები), ტ. II, თბ., 1999;
10. ალ. ღლონტი, 1982 - ალ. ღლონტი, ქიზიყის ტოპონიმია, თბ., 1982;
11. დ. შავიანიძე, 2002 - დ. შავიანიძე, ოკრიბული გვარსახელები, ქუთ., 2002;
12. ბ. ცხადაია, 1988 - ბ. ცხადაია, ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი, თბ., 1988;
13. ი. ყიფშიძე, 1994 - ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებები, თბ., 1994.

DAREJAN BAKURADZE

CHURCH TERMS IN OKRIBA

The report discusses place – names related to belief, church terms are grouped according to appellatives;

1. Appellative jvari (cross); Didi jvari; Jvari patara; Tskhrajvari; Sa-jvar-e; Jvari;

2. Appellative Eklesia (church): Mtavarangelozis naeklesiebi, Nokhtis Eklesia, Dedankhvtisas Naeklesiebi, Bakradzebis naeklesiebi // sasakhlis naeklesiebi; appellative beri (= monk); bersatriela, beriouli, berouli, berisouli, bertskaro, beritsikhe, bersakhte, bersakhtomela.

ონისა განკელაჲჲ

კედელში დატანებული კაცის მოკრული სიუჟეტი
პართულ მკერლოგაჲჲ

თქმულება ნაგებობის სიმტიციის მიზნით კედელში ადამიანის ცოცხალ დატანების შესახებ მოხეტიალე სიუჟეტთა რიცხვს მიეკუთვნება, ფართოდ ცნობილი მრავალ ქვეყანაში (სპარსეთი, ინგლისი, სერბია...). იგი ქართულ ყოფაშიც ძველთაგანვე ასახულა - უკავშირდება რაჭის „მინდა-ციხეს“, ხანა ეკლესიას, კელასურის კედელს. უფრო პოპულარული კი სურამის ციხესთან დაკავშირებული გადმოცემებია - როგორც პროზაული, ისე პოეტური ვარიანტები. ამ თქმულებით ქართული საზოგადოებრიობა განსაკუთრებით მას შემდეგ დაინტერესებულა, როცა ჟურნალ „ცისკარში“ დანიელ ჭონქაძის „სურამის ციხე“ გამოქვეყნდა (1859-60 წ.). წამოჭრილა საკითხი, რამდენად შეეფერებოდა სინამდვილეს აქ აღწერილი უცნაური ამბავი, სად ედო მას სათავე. მოგვიანებით ამ თემას მრავალმხრივ საყურადღებო ნაშრომი უძღვნა პროფ. ვახტანგ კოტეტიშვილმა, სადაც გატარებულია აზრი, რომ თქმულებას ფესვები უშორეს წარსულში უდგას, კერძოდ, პირველყოფილი მაგიზმიდან მომდინარეობს. დროთა განმავლობაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები განუცდია. თუკი შესაძლებელია ყოველგვარ ფანტასტიკურ სიუჟეტს რეალური ძირები დაეძებნოს. ამ შემთხვევაში ამგვარ სინამდვილედ ადამიანის მსხვერპლად შეწირვის რიტუალ ჩანს, რაც არა მხოლოდ ეთნოგრაფიული მონაცემებით, წერილობითი წყაროებითაც დასტურდება (ძველი რომი, მექსიკა, დასავლეთ აზიის სემიტები...) რაც ნაგებობის სიმტიციის აუცილებელ გარანტიად მიაჩნდა. დროთა განმავლობაში ადამიანი - მსხვერპლი ცხოველით შეიცვალა, შემდეგ კი ნივით - სიმბოლოდ მსხვერპლით (ჩვენი მხრივ დაეძენთ, რომ მთიან ლეჩხუმში დღესაც, საყოველთაო წესით, სახლის სახურავის დამამაგრებელ ცენტრალურ საყრდენზე („ვაკა“) მისი სიმტიციის მიზნით, აუცილებლად მამალს დაკლავენ.

საყოველთაო მეხსიერებაში შემორჩენილი ეს უღმობელი წესი, ცხადია ხალხურ სიტყვიერებაშიც აისახებოდა და ასე მოხდა კიდევ. ისიც ცნობილია რომ მოარული სიუჟეტები ყველგან როდი დაიდებენ ბინას, ობიექტი, რომელსაც „მიემაგრებიან“, გამორჩეული ღირსებისა უნდა იყოს. რა მდგომარეობაა მხრივ სურამის ციხესთან დაკავშირებით:

„საქართველოს სახელმწიფო ციხეებს შორის სურამის ციხეს ერთ-ერთ მთავარი ადგილი ეკავა. იგი ორი მთავარი გზის შესაყარზე დგას: ერთი ლიხთა გადასასვლელით დასავლეთისაკენ, მეორე ბორჯომის გზით - სამხრეთისაკენ. სურამის ციხის მფლობელთა ხელში იყო ამ გზების გასაღები“ (პ. ზაქარაია 1988). რაც შეეხება ციხის ხნოვანებას, იგი ადრეფეოდალური ხანის ნაგებობაა. რიცხვში შედის და, ამდენად, მისი „ასაკი“ დიდად ჩამორჩება აღნიშნულ თქმულების ჩამოყალიბება-გავრცელების უშორეს პერიოდს.

ამ თქმულების ქარგაზე, გარდა დანიელ ჭონქაძისა, შესანიშნავი პატრიოტული ხასიათის ნაწარმოები („ქედუხრელნი“) ააგო ნიკო ლორთქიფანიძემ. ამდენად, შესაძლებლობა გვეძლევა თვალი გავადევნოთ, ხალხური სიტყვიერებით ერთი და იგივე ნიმუში როგორ „საშენ მასალად“ შეიძლება იქცეს ორი სრულად განსხვავებული შემოქმედის ხელში.

როგორც ვიცით, დ. ჭონქაძის „სურამის ციხეში“ ვაჭარ დურმიშხანისაგან მოხდებულია და გაუბედურებულმა მკითხვემმა თითქოს შთაგონების ძალით იხსნა, რომ მოზღვავებული მტრის შემკავებელი ციხე მხოლოდ კედელში დურმიშხანის ვაჟის ცოცხლად დატანებით აშენდებოდა. ამდენად, ზურაბი როგორც ინტრიგის იძულებითი მსხვერპლია და აქ პატრიოტიზმის რაიმე გამოხატულება ლაპარაკიც ზედმეტია. დ. ჭონქაძეს თავისი მიზანდასახულობა უნდა სურდა, ეჩვენებინა ბატონყმური ყოფის საშინელებანი, მსჯავრი დაედო მკითხველის, პატივმოყვარეობისა და ვერაგობისათვის, რომელთა წინაშე კედელ წმინდა გრძობა ფეხქვეშ ითელება. აღნიშნული თქმულება კი მკითხველისათვის მეტი სიცოცხლის მისაცემად დასჭირდა, რომლის გარეშეც მკითხველი მართლაც ბევრს დაკარგავდა. რაც შეეხება თქმულების დედაარსის შექმნას, მწერალს სრული უფლება აქვს, ზეპირსიტყვიერი ნიმუში საკუთარი სიუჟეტისამებრ „გადაადნოს“.

მანც როგორია ეს დედაარსი? მისი სხვადასხვა პროზაული ვარიანტები რომლის ერთხმად გადმოგვცემენ სამშობლოსა და საზოგადოების ინტერესებისათვის გმირი ჭაბუკის მიერ ნებაყოფლობით თავის გაწირვის ამბავს. გავიხსენოთ კედელში ადრე ფიქსირებული ტექსტი, „ჩერქეზული გადმოცემა“, რომლის თანახმად მეფე ვახტანგ გორგასალი მტრისაგან თავდასაცავად ააგებს ციხე-სიმაგრეს. მაგრამ რაღაც მიზეზით თითქმის მომთავრებული ციხე ჩამოიშალა. როგორც კედელი უკვე მეფის თვალწინ ჩამოინგრა. ყველა შემფოთებულია. ამას მოგზაურმა მეფეს მოახსენა, კედელი მხოლოდ მაშინ აშენდება, თუ მან დატანენ დედისერთა ვაჟს, ოღონდ ეს ჭაბუკის, ასევე დედამისის თანხმობით უნდა მოხდეს. მეფე ამ ამბავს ხალხს გამოუცხადებს. გაისმა ხმა: მეფევ, მე ვაწირობავ თავი... თანახმაა ჭაბუკის უბედური დედაც. დაიწყო კედლის აგება და როცა იგი ვაჟს ყელამდე შემოადგა, მოხუცმა არაბმა დაიყვირა: შეჩერდით, მოუხანეთ, საცა ამგვარი ვაჟაკებია, ის ხალხი უძლეველია, სპარსელნი ვერ-ფერ დაგაკლებენ... ყმაწვილი ამოიყვანეს...

უნაიდან ზუსტად არ ვიცით, თქმულების რომელ ვარიანტს იცნობდა დ. ჭონქაძე (იქნებ ჭაბუკის ძალად ჩაკირვის ვარიანტსაც), არ შეგვიძლია ვთქვათ, როგორ რა სახის ცვლილებები შეიტანა მან აღნიშნულ გადმოცემაში.

დ. ლორთქიფანიძისათვის კი, როგორც თავადვე აღნიშნავს, მოთხრობა „კედელის“ შექმნის იმპულსი გამზდარა ერთი შემთხვევა, კერძოდ, შესწრე-ბის როგორ უკითხავდა ნაცნობი ბიჭუნა ბაბუას „ვრცელ მოთხრობას“ (უეჭვოდ სურამის ციხეს). ბაბუა კი მოსმენილით უკმაყოფილოა. „ეს ამბავი მსგა არ იყო“ და თავად ახლებურად ყვება.

სტატუტო ქალაქში ბრუნდება ახალგაზრდა ხუროთმოძღვარი, რომელსაც მეფე ციხის აშენებას ავალებს და იქვე გასცემს განკარგულებას, სასწრაფოდ გამოეხიან კედელში ჩასაკირი დედისერთა, ღარიბი ვაჟი, რომელიც ნებით აღიარებს ამ განაჩენს. ხუროთმოძღვარი გაოგნებულია: „ასეთი სისასტიკე არ შეუძლებია ქართველთა ხასიათსა და ჩვეულებებს“.

„კობაერანგიანის“ მაძიებლებმა ნახევარი ქვეყანა მოიარეს და ბოლოს ზურამის ვზოს მიაღწენ.

აუ ყველაფერს მოეღება ბოლო, თუ ქვეყანა დამშვიდდება, ეს აწიოკება დედის მოსპობა, რა იქნება, რომ თავი გავწირო?“

ფსპარესიულადაა ნაჩვენები ზურაბის სვლა ციხისაკენ, რომელსაც მისი

საქციელით აღტაცებული ამაღა მიაცილებს და საუკეთესო სამოსს აცმევს.

დაიწყო ჩაკირვაც და როცა კედელმა სახეს მიაღწია, გაისმა ხმა: „გაჩერდით, ხალხო, რამ გადაგრიათ? ვინც თქვენთვის თავს დებს, მას ქოლავთ? ძველს თქმულებას აზრად ჰქონდა, უეჭველად გამოეცადა, არის თუ არა ქვეყნისათვის თავდადებული, თორემ ნამდვილი ჩაკირვა ვის სჭირდება?“

ხალხმა ზურაბს სწრაფად შემოაცალა დულაბი, მერე კი დესპოტ მეფესა და მის ამაღას დაერივნენ და მიფანტ-მოფანტეს.

როგორც ვხედავთ, „ქედუხრელნი“ ერთგვარი შინაგანი გაბაეჭრებაა დ. ჭონქაძის „სურამის ციხესთან“. ნ. ლორთქიფანიძეს სულ სხვა ყაიდის ნაწარმოების შექმნა სურს, პატრიოტიზმის უმაღლესი გრძნობით დამუხტულისა და საღ იშოვიდა უკეთეს მასალას, თუ არა ქვეყნის სამსხვერპლოზე საკუთარი სიცოცხლის მსხვერპლად მიტანის ამბავს.

ნ. ლორთქიფანიძისათვის, რომელიც ვერ დაეყრდნობოდა ხალხური „სურამის ციხის“ მხოლოდ პოეტურ ფრაგმენტებს და ვერც დ. ჭონქაძის „სურამის ციხეს“, პირველწყარო სწორედ ჩრდილოკავკასიური ვარიანტი უნდა იყოს. როგორც ცნობილია, მწერალი საკმაო ხანს ცხოვრობდა ამ რეგიონში, სადაც გაიცნო და ჩაიწერა დიდძალი ზეპირსიტყვიერი მასალა. თანხვედრილია მოთხრობისა და ამ გადმოცემის ცალკეული დეტალებიც.

ამასთან, აღნიშნული თქმულება არ იცნობს გმირი ჭაბუკის სახელს. ცხადია, აქ ავტორს სამსახური პოეტურმა ფრაგმენტებმა გაუწია (თავის მხრივ დაუმატა ჭაბუკის გვარი, დედ-მამის სახელები). რაც შეეხება ფინალურ განსხვავებას (მოთხრობის მიხედვით ვერაგი მეფის განდევნა), ვფიქრობთ, იგი გარკვეული აუცილებლობითაა გამოწვეული. „ჩერქეზულ გადმოცემაში“ მეფე ვახტანგ გორგასალი ფიგურირებს, რომელიც ჩვენმა ხალხმა იმთავითვე დიდების შარავანდედით შემოსა. „ქედუხრელის“ დესპოტ მეფეს კი ციხე საკუთარი განდიდებისთვის სჭირდება. ამგვარ კონტექსტში სამართლიანად აღარ იხსენიება მეფე ვახტანგი.

საინტერესოა, რომ ნ. ლორთქიფანიძე, რომელსაც უყვარს საზოგადოების ნიშნით აღბეჭდილ ზეპირგადმოცემათა დეტალიზება, გმირთა სამოქმედო ადგილების დაკონკრეტება, მოთხრობაში არსად ახსენებს ციხის სახელს, მაგრამ მწერლის ჩანაწერებიდან ვგებულობთ, რომ მას განზრახული ჰქონია დაეწერა სწორედ „სურამის ციხე“ („უნდა დავამთავრო „სურამის ციხე“ და ვიცოცხლო 76 წლამდე, რაც არ უნდა მოხდეს), თუმც შემდეგ სათაურად „ქედუხრელნი“ აურჩევია.

„ქედუხრელნი“ მეორე მსოფლიო ომის მრისხანე წლებში იწერებოდა. აქედან მისი მიზანდასახულობა კიდევ უფრო თვალსაჩინო ხდება.

როგორც ვხედავთ, ხალხური „ნელი მასალა“, ამჟერად კედელში ადამიანის ცოცხლად დატანების მოარული სიუჟეტი, ორი ოსტატი მწერლის ხელში სრულიად სხვადასხვაგვარად ტრანსფორმირდა და ორგანვე წარმატებით შეასრულა თავისი მიზანდასახულობა.

ONISE BANDZELADZE**THE PLOT OF "A MAN BURIED IN THE WALL"
IN THE GEORGIAN FICTION**

The legend of burying the live man in the wall of an edifice for the purpose of firmness of the wall is known through many countries. It is also widespread in the Georgian reality. According to the legends such building in Georgian are "Mindatsikhe" in Racha, the Church of Khoni, Kelasuri wall. However 'Suramitsikhe' legend is the most popular among them, that found its several variants of expression both in prose and poetry.

The folklore variant of the plot has acquired different transformations in Danel Chonkadze's ' Suramis – tsikhe' (Surami-castle) and Niko Lortkipanidze's 'Kedukhrelni' (the Invisibles).

მეზა გაპლაია

მეგრული მემკვიდრეობითი სახელები

სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე არაერთხელ აღინიშნა საქართველოს ისტორიის შემსწავლელი ერთ-ერთი პირველწყაროს, საუკუნეების წინ (VIII-IX სს.) წარმოქმნილი ქართული ანთროპონიმების (სახელი, გვარსახელი, მეტსახელი, გვარის დანაყოფის სახელი) ეთნოისტორიული და ლინგვისტური კვლევის როგორც თეორიული, ისე პრაქტიკული მნიშვნელობა, კუთხურ-ეთნოგრაფიული და დიალექტოლოგიური მრავალფეროვნებით გამორჩეული საქართველოს სხვადასხვა „ქვეყნების“ მცხოვრებთა გვარის რეგიონალური კუთხით შესწავლის აუცილებლობა.

წინამდებარე ნაშრომი ეყრდნობა მდ. აბაშის ხეობის და სამეგრელოს ზოგიერთ რეგიონში მიკვლეულ მასალებს გვარის დანაყოფის სახელისა და გვარის მეტსახელის, კილის შესახებ. საქართველოში გვარის დანაყოფის სახელის აღსანიშნავად მეცნიერები გამოიყენებენ ტერმინებს: „მამანი“, „მამიშვილობა“, „ბულობა“, „კომობა“, „ბაბუაშვილობა“, „ბუნე“, „სახიჯარი“, „თოხუმი“, „ქეკილი“, „ნარყი“, „სამხუბი“, „ლამხუბი“, „გვარზემეტი“, „განაყოფი“, „შტო-გვარი“, „ნაკიაბი“, „გვარის სიგელი“, „მუხლი“, „ბარგობა“ (რ. თოფჩიშვილი, 1996, გვ. 95; დ. შავიანიძე, 2002, გვ. 98). სამეგრელოს მაგალითზე კი, დანაყოფის სახელად დღემდე ასახელებენ: „თურს“, „დინოს“ და „კილს“. მეგრული „კილის“ მნიშვნელობის შესახებ სპეციალური ნაკვლევი არ გამოქვეყნებულა. ჩვენი მასალებიდან გამომდინარე, მხოლოდ რ. თოფჩიშვილმა შენიშნა, რომ „კილი“ გვარის მეტსახელია და არა გვარის დანაყოფის სახელი (რ. თოფჩიშვილი, 1996, გვ. 95; 1997, გვ. 98).

ჩვენ მიერ შესასწავლად შერჩეულ მდ. აბაშის ხეობის, აგრეთვე, დანარჩენი სამეგრელოს გვარის დანაყოფის, ანუ, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, მეორე მემკვიდრეობითი სახელების ანალიზით ირკვევა, რომ სამეგრელოში შთამომავლობის, მოდგმის აღსანიშნავად „თურთან“ და „დინოსთან“ ერთად გამოიყენებოდა სხვა ტერმინიც - „კვეთი“ (ს. მაკალათია, 1941, გვ. 251). აღვნიშნავთ, რომ ნაყარის, განშტოების, შთამომავლობის მნიშვნელობით გამოიყენება ტერმინი „ნოყოც“ (ო. ქაჯაია, 2002).

თავდაპირველად მოვიტანთ ტერმინების - „თურის“, „დინოს“, „ნოყოს“, „კვეთის“, „კილის“ დღემდე არსებულ კლასიკურ განმარტებებს:

„თური“ (თურს) — მოგვარე; სისხლით ნათესავი; ტომის, მოდგმის წარმომადგენელი. გვარი იყოფა თურებად (მოიცავდა 5-6 თაობას) და უფრო წვრილ გამნარყებად (შდრ., პ. ცხადაია, 1999, გვ. 89). „თური რე ჭიმაღეფიშ გემნარყი. გემნარყი უჭიფაშიე, თური უმოსი ფართე რე — თური არის ძმების შთამომავალი. გემნარყი (იმერ. ნაგრამი), ვიწროა, თური უფრო ფართოა; ენა მითინს ვაშ, ვართ ჩქიმ თურს ღო ვართ შხვაშ თურს — ეს არავის არ ახსოვს, არც ჩემს მოგვარეს (მოდგმას) და არც სხვის მოგვარეს (ახლობელს)“ (ო. ქაჯაია, 2002).

თური — მეგრულ-ქანურში ნიშნავს შთამომავალს, მოდგმას.

დინო (დინოს) — ერთ გვარში დიდი პაპის შთამომავალი. გვარში გამოიყოფოდა თური, რომელიც იყოფოდა დინოებად. დინო სისხლით უფრო

ახლო ნათესაობის აღმნიშვნელია, ვიდრე თური. „დინოას თელი ჩქინი დინო არძა ვორდითია — ქორწილში მთელი ჩვენი დინო ვიყავითო“ (ო. ქაჯაია, 2001).

დინო — **иуутро; районь разселения однофамильцевь или вообщее близких соседей и знакомых;** ჩქინი დინო — **нашь районь** (ი. ყიფშიძე, 1994).

ნოცო (ნოცოს) — ნაყარი, განშტოება, შთამომავლობა (ო. ქაჯაია, 2002).

გამნარცი||გონორთი — საერთო წინაპრის შთამომავლები. გამნარცი უფრო ვიწროა, თური — ფართო (დსკი, ფონდი №1). ნაშიერის, შთამომავლობის მნიშვნელობით იხმარება გამნაქყანიც (ო. ქაჯაია, 2002).

კვეთი — შთამომავლობა. ჩქიმი სკი დო კვეთი ვაშაყოთა, ჩქიმი ორდალო ქომაჩუქია — ჩემი ძე და წილი (შთამომავლობა) არ მოსპო, ჩემს გასაზრდელად მაჩუქეო (ს. მაკალათია, 1977, გვ. 251; ო. ქაჯაია, 2002)

კილი (კილისა) — მცირე რამ წუნი (საბა). მცირე ნაკლი — წუნი, ერთიც გახსოვდეთ ამ ქალის კილი; მაგის ტრფობაში იყავით ფრთხილი (ქეგლი, IV, 1955).

კილი — კილი, წუნი, თაკილი. კილუანი-კილიანი, კილის მქონე (ბ. ჭარაია, 1997).

კილი — კილობუა, **недостатокъ, порок, червивость**, კილუანი, კილამი — **некрасивый** დე-ეტილი — **я сталь съ недостаткомъ; я стсл червивымъ** (ი. ყიფშიძე, 1994, გვ. 258).

კილი — წუნი, ნაკლი, შერქმეული სახელი (ბ. ცხადაია, 2000, გვ. 97).

კილი — ნაკლი, წუნი. თეცალი ცუროფა დიდი კილი რე, — ასეთი სიყვარული დიდი ნაკლია (ო. ქაჯაია, 2002).

მდ. აბაშის ხეობის დანარჩენ სოფლებშიც გვართა განაყოფების || განაყრების || გამნარცის აღსანიშნავად „თური“ და „დინო“ იხმარება, მაგრამ თავისებურება ისაა, რომ ზემოთ განმარტებული „თური“ და „დინო“ აქ ერთი და იმავე მნიშვნელობის და, თუ შეიძლება ითქვას, მასშტაბის ცნებადაა გაგებული. ზოგ სოფელში შთამომავლობის აღსანიშნავად იხმარება „დინო“ და ზოგან „თური“. მაგ., ძვ. აბაშაში „დინო“ — „სალოცავი, ცალკე დინოს სალოცავი, კადარის ეკლესიაში ლოცულობდენ“ (მთქმ. ნორა ქოიავა, 15.06.1997), ონტოფოში „თური“ — მაგ.: „პირველი ნადარეიშვილი ვინ მოსულა ამ სოფელში, არ ვიცი. ეს კია, რომ დღეს ყველა ნადარეიშვილი ონტოფოში პირველად მოსულის „თურები“ ვართ. მამაჩემი ირაკლი, მისი მამა მეთო, მისი მამა პეტრე, მისი მამა გიორგი“ (მთქმ. შალვა ნადარეიშვილი, 80 წლის, 10.07.1997).

ტერმინების — „თურის“ და „დინოს“ მნიშვნელობათა შეცვლის შესახებ გვივ ელიავაც მიუთითებდა: „სოფლის ერთი კუთხე ან მუხური, ცურე ერთ დინოს — საჯიმალოს ეჭირა. ახლა ეს მდგომარეობა შეიცვალა, ბევრი ოჯახი გადასახლდა, ბევრი ამოწყდა, ბევრში ზედსიძედ სხვა გვარი შევიდა, ბევრი ოჯახი ჩამოსახლდა ახალი გვარის. კუთხეში დინოს მნიშვნელობა აიშალა. დინოს წევრები გაიფანტნენ. ახლა ერთ ცურეში, რამდენიმე სხვადასხვა გვარის კაცი სახლობს. ასეა ეს სამეგრელოს სხვადასხვა სოფელში, ვედიდკარში, ევახანიეში, მაცხოვრისკარში, ძვ. აბაშაში“ (გ. ელიავა, 1977, გვ. 69).

ასეა სამეგრელოში, გვარის დანაყოფი (მეორე მემკვიდრეობითი სახელი), როგორც სოციალური ერთეული გამოიხატებოდა ჩვენ მიერ ზემოთ მოტანილი ტერმინებით, მაგრამ დღეს, როგორც ჩვენ საკვლევ რეგიონში, ისე დანარჩენ

სამეგრელოში შეცვლილია „დინოს“ მნიშვნელობა. აღნიშნული კი გამოიწვია დასახლების ერთეულების (სოფელი, უბანი) მონოგამიფრობის შეცვლამ. „თუ ადრე „დინო“ ახლო ნათესაობას, მთლიანი სოფლის ან სოფლის ერთ უბანში მცხოვრებ ერთი პაპის შთამომავლობას აღნიშნავდა, დღეს უკვე სხვადასხვა გვარით დასახლებულ სამეზობლოს კუთხეს სსამოხიოს აღნიშნავს“. ფაქტი დასტურდება ქსუ დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის მასალებით და ჩვენს საკვლევ რეგიონში: აბაშაში, მარტვილში, სენაკში, ქვ. ქვალონში (ზობის რ-ნი). წალენჯიხაში მხოლოდ ზოგანაა შემორჩენილი „დინო“ ტრადიციული მნიშვნელობით. მაგ., სეფიეთში „დინო“ — ერთი გვარის შთამომავლებს, ერთი წინაპრიდან მომდინარეს აღნიშნავს. მაგ.: ეს არის ჩვენი „დინოს“ გენიალოგიური რუკა“ (მთქმ. ს. მაკალათია, 72 წლის, 13.03.1995).

„თურს“ და მის „დინოებს“ საფუძვლად უდევს წინაპარი მამაკაცის სახელი, ებონიმი. „ონტოფოელი ფირცხელავეები ერთი ბუდის ვართ“. გადმოცემას ახსოვს ონისიმი და მისი ძმები: ბესო და საჩინო. მათი შვილები, შთამომავლობა ცალკე, ახლო ახლობლობაა. იგივე შეიძლება ითქვას ამავე სოფლის მკვიდრებზე: ტყებუჩავეებზე, კუბრეიშვილებზე, დოდელიებზე.

ერთ თურში სხვადასხვა დინოს არსებობის ფაქტად შეიძლება დავიმოწმეთ ჩხოროწყუს რაიონის ტობონიმი „ბუბუსქუაფიში კუნთხუ, ე.ი. დინო ბუბუშვილებისა. აქ სიჭინავების ამ ერთი ტოტის, ბუბუს შვილების, დინოს სამოსახლო კუთხეა. სიჭინავები იყოფა დინოებად: წაკუთურეფი, ბაბკოთურეფი, ხახუთურეფი, გოგელათურეფი, მირდათურეფი, ძალიათურეფი, გუჩიშითურეფი, ლაკვიშათურეფი, ჯაჭელათურეფი, მაჭვიტათურეფი, გოლიათურეფი და ა. შ. ესენი ცალკე დიდი პაპის, დიდბაბუს შვილები იყვნენ საერთო თურში. იგი დინო იყო, — ერთი ტოტი დიდი თურისა, მაგრამ პაპის თუ ბაბუს სახელით გამოყოფილი და გავრცელებული თური. ამიტომ ეძახიან თურებს. ესენი თურები, ცალკე გვარები არ ყოფილან“ (მთქმ. კ.მ. სიჭინავა) (გ. ელიავა..., 1983, გვ.13.).

ბიტური კოკაიას, ივანე ძაძამიას და ბასა ჭადარიას თურები არიან ზანათელი კოკაიები (გეგეჭკორიდან, სოფ. უშაფათიდან მოსულან), ძაძამიები (სენაკის რ-ნი სოფელ ლეძამამე) და აგრეთვე სენაკის რ-ნის სოფ. ფოცხოდან მიგრირებული ჭადარიები.

ზანათელი დანელიები არიან ლეხანდრაოელი ვაკიე და მისი ბიძაშვილი იოსე დანელიას შთამომავალნი, თურები, რომლებიც ფაღავას მზითვეში გაუტანებია თავისი ქალისათვის. ესაა 150 წლის და მეტი ხნის ამბავი. ჩვენი მთხრობელი 68 წლის კარლო დანელია არის მე-4 მოდგმა ზანათში პირველად მოსული ვაკიე დანელიასი: „ჩემი მამა იყო სიმონი, მისი მამა ერასტი, მისი მამა ვაკიე. ჩვენ მისი თურები ვართ“ (1997 წ. 27 აგვისტო).

თურის, როგორც მონათესავეთა ფართო ჯგუფის ფაქტს, ადასტურებს კ. ელიავა გურძემის სასოფლო საბჭოს ტერიტორიაზე არსებული ტობონიმი „ნახურცილუს“ მაგალითზე: „ნახურცილუ“ - ხურციას ნასახლარი. „ხურციას ორი შვილი ჰყოლია: კუჩია და მაკუჩია. თითოეულ მათგანს დიდი ოჯახი ჰყოლია. მათ ოჯახებში ოცდაოთხ-ოცდაოთხი მელიონე ყოლია. ერთი ძმა სახლებულა იქ, სადაც დღეს მთავარანგელოზის ეკლესიაა. ეკლესია ზაიკა დგების დაუდგამს კოჩიას ნასახლარზე. მას კუჩითისაც ეძახდნენ. მამის სახელი ხურცია მათ გვარად გაუხდიათ. ხურციები ემორჩილებოდნენ ამ მხარის ბატონს ჯაიანს, რომელიც განაწყენებულა... შესევია ხურციების სახლ-კარს და ამოუწყვეტია

სუყველა. ოჯახის ერთი რძალი, რომელიც იმ დროს მოსალოდინებლად დედასთან ყოფილა კვათში, გადარჩენილა. იქ ვაჟი შეძენია. შემდეგ ამას მოუმრავლებია ხურციები“ (მთქმ. ვასილ ხურცილავა; გ. ელ. ვა, 1997, გვ. 157).

სისხლით ნათესავების უფრო ახლო კულექტივის აღმნიშვნელი ტერმინი „დინო“ თავისი პირვანდელი გაგებით ჯერჯერობით დავფიქსირეთ სოფ. სეფიეთში, ეს საკითხი ჩვენ განვიხილეთ სეფიეთელი ოჩიგავების, მაკალათიების, გოგონაიების, ნოდების გვართა მაგალითზე (ი. გაბელაია, 1996, გვ. 52-55.). საინტერესო მასალა აქვს დამოწმებული გ. ელიავას ლეხანდრაოს, თამაკონის და სალხინოს ყოფილი სას. საბჭოების ტერიტორიაზე დანელიების, ჯანაშიების და ცანავების გვარების მაგალითზე. იგი გამოყოფს დანელიების „ჯორეიშვილების“ დინოს და ჯანაშიების დინოებს: მექიაჩე, გულუასქულაფეი, ჯვარამამა, ქუკიასქულაფეი, ნანესქულაფეი. გამოყოფს ცანაგებიდან რვა საძმოს, დინოს, შტოს: „კოკორეფი, ჩიტისასქულაფეი, ვაბია, პაპასქულაფეი, ხუხუსქულაფეი, გმასქულაფეი, იავვასქულაფეი“ (გ. ელიავა, 1977, გვ. 76, 161-168). ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში შენიშნულია ხორავების (ჩხოროწყუ, ლესიჭინეს სას. საბჭო) გვარის შვიდი გამრავლებული ძმის შვიდი დინოს შესახებ: „ოჯაკოთური, ბაკიჩათური, კოჩარდიათური, გულუნთური, მორდელთური, პაბათური. ხორავას ყველა ოჯახი იმ დინოს მემკვიდრეა. ხორავების თურის ერთ-ერთი ამ ტოტის ნოცოა, ნაყარია, გამნარცია“ (გ. ელიავა..., 1983, გვ. 21).

მდ. აბაშის ხეობის და სამეგრელოს დანარჩენი რეგიონების გვარსახელთა ეთნოისტორიული კვლევის შედეგები გვიჩვენებენ, რომ დღეს უკვე „დინომ“ მნიშვნელობა შეიცვალა და იგი სხვადასხვა გვარებით შერეული სამეზობლოს კუთხის მნიშვნელობით გვხვდება.

რაც შეეხება „კილს“, ვინაიდან იგი თაობებზე გადადის, შესაძლოა ჰქონდეს კიდევ მემკვიდრეობით სახელად არსებობის უფლება, მაგრამ, ჩვენი აზრით, იგი მხოლოდ გარეგნულად ფარავს „თურის“, „დინოს“ და ყველა სხვა დანარჩენი მეგრული მემკვიდრეობითი სახელის მნიშვნელობას. ვფიქრობთ, სწორი იქნება, რომ „კილი“ ჩაითვალოს მხოლოდ გვარის ნაკლის აღმნიშვნელ ტერმინად, მეტსახელად. „კილი“ არ გამოირჩევა ისეთი მდგრადობა-სიმტკიცით, როგორც გვარის დანაყოფის სახელი. „კილი“ შეიძლება შეიცვალოს იოლად, ან უბრალოდ მალევე გაქრეს კიდევ. მისი არდამკვიდრების მომხრეა გვარის განაყოფის წარმომადგენლები, რასაც ვერ ვიტყვით სამეგრელოში გავრცელებულ ვერც ერთ მეორე მემკვიდრეობით სახელზე. ერთი „თურის“ დინოებს სხვადასხვა კილები აქვთ და, რაც უმთავრესად მიგვაჩნია, სამეგრელოში რომელიმე გვარის „თურის“ და „დინოს“ ხსენებისას აუცილებლად ახსენებენ ამ სოციალურ ერთეულთა საფუძვლის დამდებ ეპონიმის სახელს. მაშასადამე, „თურს“ და „დინოს“ წინაპრის კონკრეტულ სახელთან ერთად მოიხსენიებენ „კილის“ ხსენებისას კი მხოლოდ ნაკლის აღმნიშვნელ შესაბამის სახელს, „კილს“ გამოიყენებენ.

ონტოფოს მკვიდრი ნადარეიშვილები დიდი წინაპრის, გიორგის თურები არიან. გიორგის ოთხი ვაჟი ჰყოლია: პეტრე, ბასა, დიმიტრი, თედო. თითოეულს თავისი დინოსთვის დაუდევს საფუძველი. ოთხივე დინოს „კილი“ აქვს. „ჩვანთიე“ — მალღები ყოფილან, გრძელფეხება, უშნო სიარული სცოდნიათ, „ჩონგური“, „ჭანჯი“ — ბუზი. ალბათ ბუზღუნებდნენ სულ, ხასიათის თვისებიდან გამომდინარე. „ხაჯი“ — ცერცივი. ცერცივი ყვარებიან (მთქმ. შ. ნადარეიშვილი, 80 წლის, 10.07.1997). ეს შალვა არის იმ დინოს შვილი, რომელსაც პეტრემ დაუდო

საფუძველი.

დასტურად იმისა, რომ „თური“ გვარის მეორე მემკვიდრეობითი სახელია და „კილი“ კი - მეტსახელი, გამოგადგება ძვ. აბაშელი პერტენავების გვარის ისტორია. რადგან გვარის ისტორია ჩვენი წარსულის ამსახველი წყაროცაა, ამიტომ მასალას მოვიტანთ მთლიანად: „სოფელში ყოფილა ვინმე რუბენია, რომელიც თურმე ბავშვებს პარავდა მხოლოდ პერტენავებს. ერთხელაც მოუპარია ბავშვები და დაუპირებია გაყიდვა. ეს გაუგია პერტენავებში უფროს კაცს და დარევია თათარს, მაგრამ მარტო ვერ მორევია და დახმარებია გეორგიტა კორძახია. გაუთავისუფლებიათ ბავშვები. ამის მერე მთელი საგვარეულო — მთელი თური, წასულა ილორში და გადაუცია ხატზე. ცხრა, არ ვიცი, თერთმეტ ოჯახს არ ასცილდნენო. დღეს არც 11 ოჯახია რუბენიებისა სოფელში. კილი, ჩვენი არის „რენტი პერტენავა.“ ჩემი ბაბუა იყო გიგო. წმ. ლაზარის ეკლესიასთან იკრიბებოდა დღესასწაულზე ხალხი. ერთ შეკრებაზე ყოფილა დათქმა, აერჩიათ ყველაზე ლამაზი ქალ-ვაჟი და შეეუღლებინათ ისინი. გოგო ყოფილა ეკა ბოკერია, გეზათიდან „ჟინოსკუა“ და ვაჟი გიგო პერტენავა. მაგრამ ეს გიგო გლეზი იყო. უბოძებიათ მისთვის აზნაურობა. ონტოფოში ვილაცას გამოუგონებია წყლის წისქვილი და აქაური ბატონიშვილი წაუყვანია საჩვენებლად. გზად მას შეუვლია გიგოსთან. გიგოს უქეიფებია ისინი, მოზვერი შეუწავს. თოფურებს (აზნაურები იყვნენ) უთქვამთ: „ამ რენტი პერტენავებს (უქკუო, სულელ პერტენავებს) რად უნდოდათ, ტყავი გაიდერეს ბატონიშვილის პატივისცემითო, მაგენი ბატონები მაინც ვერ გახდებიანო.“ ამის მერე გვქვია „რენტი პერტენავები.“ მეორე კილია „ფაფირა“ — სულ ფაფას ჭამდნენ და იმიტო. სტუმრისთვის უთქვამს: „შეეჭამ ფაფას და მოვალო“ (მთქმ. ნოდარ პერტენავა, 70 წლის, 11.07.1997. ძვ. აბაშა.).

სეფიეთელი მაკალათიები ზანათიდან მოსული ორი ძმის, დავითის და ნიკოლოზის შთამომავლები არიან. უპირატესად დავითის დინო გამრავლებულა. მათი კილია „კოწოწია“. „მაღლები ყოფილან და მიტო შერქმევიათ ეს სახელი.“ (მთქმ. რომან მაკალათია, 17.04.1996). აღსანიშნავია ისიც, რომ თვით ზანათელ მაკალათიებს „კილი“ არა აქვთ.

ლაბარტყავების (სოფ. სეფიეთი) კილია „პირუტყვები“ — „ვინმეს, ერთ-ერთ ლაბარტყავას საქმე დაუჭერია თავისი ნათესავის ქალთან, ეს სოფელმა გაიგო, შერისხა იგი. მთელ დინოს შეერქვა ეს სახელი“ (მთქმ. კ. ლაბარტყავა, 24.04.1995).

ონტოფოს ძირძველი გვარის - გადელიების (რომელიც კიწიდან მოსული ძმის თურია) კილია „მეტუკე“. „ასეთი წესი ყოფილა ადრე, გადელიებს ქორწილში უნდა მოეწვიათ თავადი ან აზნაური და ცალკე ექეიფებინათ. ვილაც შამაია გადელიას გაულახია ყვანიები (აზნაური). მათ მოუთხოვიათ ჩონგური და უმღერიათ სიმღერა თევზზე, რომელიც სუფრაზე ჰქონიათ გადელიებს:

„ენა მუ რე ფრანგავა, „ეს რა არის დაგრეხილიო,

ემ მაყიდე ხანგავა“. ამის მყიდველი გიჟიო“.

ამ სიმღერის შემდეგ გაულახავს შამაიას ტუკვით ყვანია და ამიტო შერქმევიათ „მეტუკე“ (მთქმ. რეზო გადელია, 58 წლის, 10.08.1997).

ძველი აბაშელი ჭანტურიები სოფლის ერთ-ერთი ძველი გვარია. გადმოცემით ოთხი ძმა ჩამოსულა ჯვარიდან. ერთი დასიძებულა ძვ. აბაშაში ქოიავაზე, მეორე ნოდოხაშში, მესამე კვათანაში, მეოთხე განკარში (ადრინდელი მაცხოვრისკარი.) თითოულმა თავის დინოს დაუღო საფუძველი. ურთიერთობა

ძე. აბაშელ და ნოღოხაშელ ჭანტურიებს დღესაც აქვთ. კილი არის „ტურაშ მაჭვალარი“ — ტურის მწველავი. „ძალიან მოხერხებულნი, თავის თავის ხალხი, რომელიც იმაზედაც წავა, რო ძნელად მოსაწველ ტურასაც მოწველის, ოღონდ საქმე გამოუვიდეს“ (მთქმ. სერგო ჭანტურია, 76 წლის, 11.07.1997). ჩვენი მიკვლევული მასალებით „ტურაშ მაჭვალარებს“ ეძახიან, აგრეთვე, ნოღოხაშელ ჭანტურიებსაც. „ტურაშ მაჭვალარი“ დაფიქსირებული აქვს ო. ქაჯაიას თავის მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში, სადაც ვკითხულობთ: „ტურაშ მაჭვალარი“ — ტურის მწველავი თიკუნია. ძალიან ეშმაკი კაცი.

ძველი აბაშელი ჯალაღონიების „კილია“ „დუღ ნოურან“ — ღომის ღომის მარცვლით ქონიით თავი საესე და მიტომ შერქმევიათ ეს სახელი (მთქმ. ვაჟა ჯალაღონია, 62 წლის, 11.07.1997).

ძველი აბაშელი ქოიავები აჯამეთიდან გამოქცეული ქორქაშვილების შთამომავლები, თურები არიან. მათი „კილია“ „დურინი“ — მეეტლე ყოფილა ბაბუა და მღეროდან ეტლზე „დახ დულინ, დულინ“ და შერქმევიათ დურინი. ეს სახელი შედარებით ადრინდელი შერქმეულია, ამ საუკუნის დასაწყისის, როცა ბაბუას ეტლი ჰყოლია. „წანწი“ — წანწალა, წრილა. „ბარიელი“ — ამბის გამბევერებელი, გამზვიადებელი, გამბერავი, მატყუარა. „ქვაცი“ — კობტა. კვაზი-კვაზა-კობტა, კობწია — ასე აქვს განმარტებული ოთარ ქაჯაიას. „ჩაფარე“ — აბრეშუმის ქიის დასასმელ ჩელტს აკეთებდნენ ჩალის ღეროებიდან და ამიტომ ეძახდნენ ჩაფარეს. „ბუვატე“ — მუწუკის ტკივილს უნდა უთხრა სიტყვა ბუვატე, იგი გაქრება. „კეკუ“ — კეკავს, აკაკუნებს, აკეთებს რაღაცას. სავარაუდოა, მკედლებიც იყვნენ ან ღომის მცეხვავეები (მთქ. ირაკლი ქოიავა (ვაჟან ცისკარელი), 80 წლის, 11.08.1997).

ძველი აბაშელი გაბელაიები გალიდან გამოქცეული გაბელაიას შთამომავლები არიან. მათი წინაპარი დაახლოებით ორი საუკუნის წინ მოსულა: „კილი“ გვაქ: „კეხი“ — ცხენის უნაგირის ხის ჩარჩოს კეხი ჰქვია და მისი მკეთებლები. „მეტუნკე“ — კეტით ჩხუბობდნენ თურმე“ (მთქმ. ივანე გაბელაია, 72 წლის, 11.08.1997).

აქვე მოვიტანთ დანარჩენ სამეგრელოში დაფიქსირებულ მასალებს „კილის“ შესახებ. ჩხოროწყუს რაიონის სოფ. ლესიჭინეში მცხოვრები სიჭინავების კილია, სიჭინავებს ეძახიან „რგული ჭკიდიში მატოხალს“ — მრგვალი მჭადის ხარბად მკამელს (ეზიკო სიჭინავა, 58 წლის) (გ. ელიავა..., 1983, გვ. 16).

დავიმოწმებთ ერთ მაგალითს პ. ცხადაიას წიგნიდან „ძიებანი კოლხეთის ტოპონიმიიდან“ „... გავიხსენებ ოფაჩხაფუელი კაი ჯაბუას ნაამბობსაც: წარმოშობით სვანები ვართ. ჩვენი „ძველები“ გამოქცეულან და დადიანს მინდობიან. დადიანს ისინი დაუსახლებია ყულიწყარის ნაპირას და ნადირობისას ნადირის გამორეკა დაუვალეზიია.“ ტყიდან ნადირის გამომრეკავებს „მაფაჩხალებს“ ეძახიან. „მათი მეტსახელი „მაფაჩხალეფი“ სწორედ აქედან მომდინარეობსო“ (პ. ცხადაია, 1999, გვ. 72).

ბასილაიათა (რომელთა საბუდარია სალხინო) დიდი გვარი იყოფა სამ თურად. თითოეულს თავისი კილი ჰქონია. ერთ-ერთის კილია „შკელა“. თხა ჰყოლია ამათ ერთ-ერთ წინაპარს. დაკარგვია, წასულა ტყეში საძებრად. თხას შკელა რქმევი და დაუწყია ძახილი „შკელა, შკელაო“ და მთელ თურს შერქმევი „შკელა“.

სალხინოში მცხოვრებ სხულუხიათა გვარი ორ თურად იყოფა: ერთია

კინტირიაშ თური, რომლის მეხუთე მოდგმა ცხოვრობს დღეს სოფელში. მათი კილია „გერი“. გადმოცემით თურიდან ერთ-ერთ წინაპარს დადიანისთვის მოუპარავს ყველაზე საუკეთესო ჯიშის, ლურჯი ფერის ცხენი. ასეთი „ვაჟაკობის“ გამო მას შერქმევია „გერი“ — მგელი, გულადი. მგელი ნადირობისას გამბედავი და უშიშარია, დიდ ვაჟაკობას და გამბედაობას მოითხოვდა ცხენის მოპარვაც. იგი საძებნელო საქმე ყოფილა. ამ თურის თითქმის ყველა წვერი კარგი ცხენის ქურდები ყოფილან და შერქმევია ეს სახელი მთელ თურს.

ცაავები, რომელთა სამკვიდროა სალხინო, რამდენიმე თურად იყოფიან. ერთ-ერთის „კილია“ „ძერა“. მათი თურის რომელიღაც წინაპრისთვის ბატონს მიუცია ძერა გასაზრდელად. თან უთქვამს: როგორც ჩაგაბარე, ისეთივე დამიბრუნე უკანო. არც გასუქდეს, არც დასუსტდეს, არც წონაში მოიმატოს, არც სიგრძეშიო. რა ექნა, ამდგარა და ძერა დაუკრავს ფიცარზე. ასეთ მდგომარეობაში უჩვენებია ბატონისთვის. ბატონი გაბრაზებულა, როგორ მაჯობა გლებმაო და თვალები დაუთხრია, მის თურს კი სახელი „ძერა“ დარჩა (თეა სხულუხია, მარტვილი, სოფ. სალხინო, 2003).

წალენჯიხის რაიონის სოფ. ორჯონიკიძეში მცხოვრები ქარდავები ორ თურად იყოფიან. ისინი სოფლის სხვადასხვა უბანში ცხოვრობენ. ერთი თური სოფლის ერთ უბანშია, მათ „ფუჯ ქარდეფს“ ეძახიან — მშვიდი, ლომობიერი ხასიათის გამო, მეორე თური სოფლის მეორე უბანში ცხოვრობს, მათ „ხოჯ ქარდეფს“ — ეძახიან, ხასიათის უარყოფითი თვისებების გამო. ისინი უხეშები, შარიანები, მოუთვინიერებლები არიან (მაკა სალია, წალენჯიხა, სოფ. ოქანე, 2003).

გვარსახელთა ეთნოისტორიული შესწავლისას სრული სურათის შესაქმნელად აუცილებლად მიგვაჩნია გვარების და გვარის დანაყოფის სახელების დაჯგუფება ფუძეების და მაწარმოებელი სუფიქსების მიხედვით. საერთოქართველურის მსგავსად, სუფიქსთა მრავალფეროვნებით გამოირჩევა მეგრულიც. მეგრული -ია, -უა, -ვა, -სკირი დაბოლოებაში -ნ-ს დაკარგვა საერთოქართველურისათვის დამახასიათებელი ფაქტია (ს. ჯანაშია, 1937; არნ. ჩიქობავა, 1942, გვ. 8).

სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, უძველესი, ერთიანი ქართველური ანთროპონიმული სისტემის თავისებურებად დასახელებულია გვარსახელთა ამოსავალი ფუძეების (პირსახელების, მეტსახელების) შესაბამისი რეგიონისათვის დამახასიათებელი დაბოლოებებით გაფორმება. კოლხურად ჩათვლილია -ია, -უა, -ში, -სკირი, -სქუა, -ბერი, -ჭკორი სუფიქსებით დაბოლოებული გვარსახელები (პ. ცხადაია, 2000, გვ. 12). აღნიშნული ფინალები სამეგრელოს რეგიონში უფრო პროდუქტიულია, მაგრამ ისინი საერთოქართველურისათვისაც არის დამახასიათებელი. სიმონ ჯანაშიამ დაადასტურა, რომ მეგრული -ია და -ვა, სვანური -იან, -უან და -ვინ-ის -ნ მოკვეცილი ვარიანტებია, რომ ქართული სინამდვილისათვის დამახასიათებელ უძველეს სუფიქსად ითვლება კრებითობა-ქონების და წარმოშობა-სადაურობის აღმნიშვნელი -იან (ს. ჯანაშია, 1959, გვ. 34-35). აღნიშნულთან დაკავშირებით კლარა ბარათაშვილი მიუთითებს, რომ „იანთი“-ზე დაბოლოებული გვარსახელების წოდებაში „იან“ აღნიშნავს გარკვეული გვარსახელებისადმი მიეუთვნებას, „თი“ კი მრ. რიცხვს. გვიანდელ საფეხურზე „თი“ დაიკარგა და დარჩა „იან“. ასეთი დაბოლოებით გვარებად გარდაქმნილი გვაროვნული სახელები დღეს გვხვდება სვანეთში. რაც შეეხება მეგრულ გვაროვნულ სახელებს, ჩამოსცილდა „ნ“ ბგერა და დარჩა „ია“ დაბოლოება.

ასე რომ, დღეს გვაქვს -იანი, -ია დაბოლოებიანი გვარებად გარდაქმნილი გვაროვნული სახელები (კ. ბარათაშვილი, 2000, გვ. 209-210).

გარდა ამისა, აღნიშნულია, რომ ქართულ გვარსახელთა, მათ შორის, მეგრულ გვარსახელთა სუფიქსების მრავალფეროვნება მათი მრავალმხრივი შესაძლებლობებით აისახება (რ. თოფჩიშვილი, 1997). საერთოქართველურობასთან ერთად მითითებულია სუფიქსთა უძველესობაზე. მაგ., დადგენილი -ვა დაბოლოებიან გვარსახელთა არსებობა XI ს-ში (თ. გვანცელაძე, 1998, გვ. 35).

კოლხურ გვარსახელთა ისტორიის კვლევის თვალსაზრისით საინტერესოა მღ. აბაშის ხეობის გვარსახელებში დადასტურებული, აქაური სინამდვილისათვის ახლაზე გავრცელებული -ია, -ვა, -უა სუფიქსები: დავითაია, გადელია, დოდელია, ფანია, გაბელია, ნადარაია, კორძახია, ქანტურია, ჯალადანია, ბჟალავა, ტყეშუჩავა, ფორცხელავა, პერტენავა, კუბრავა, რურუა... დადასტურებულია დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული -ძე და აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებული -შვილი დაბოლოებიანი გვარებიც: მიმინოშვილი, გოჩელაშვილი, ნადარეიშვილი, კუბრაშვილი, ხელიძე...

საერთოქართულ ყალიბში ჯდება ეთნიკურ-ენათმეცნიერული ტერმინით გადმოცემული კოლხური გვარსახელების ქვეშ გაერთიანებული, დღემდე გვარის მეორე მემკვიდრეობით სახელად აღიარებული მეტსახელი „კვალი“. სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია, რომ ქართულში კნინობით სახელთა მაწარმოებელია -ა და -ია; აგრეთვე: -აკ, -იკ, -უკ, -ან, -ინ, -უნ, -ატ -იტ, -ოტ, -ალ, -ელ, -ულ, -უტ, -უჩ (ა. შანიძე, 1973, გვ. 12; პ. ცხადაია, 2000, გვ. 17). ჩვენი მასალებით დასტურდება კნინობითი შინაარსის მატარებელი და სოციალური დატვირთვის მქონე კილთა აღნიშნული დაბოლოებების უმრავლესობა. მაგ.: მეტ-უკ-ე, ჟვიტ-ინ-ა, ბუჟ-ატ-ე, კოწოწ-ია, გირ-ინ-ი. გარდა ამისა, გვხვდება -იე, -ურ, -ან დაბოლოებიანი და ფუძეგაუფორმებელი კილები: „ჩვანთ-იე“, „ჩონგურ-ი“, „დუდნო-ურ-ან“, „ქანჯი“, „ხაჯი“ და ა.შ.

გვარის მეტსახელთა წარმოშობა საერთოქართველურია, მაგ.:

„ბარძღები“ — ბარძღი; ბარძღუში — იმერ. დაბალი ტანის კაცია (ალ. ლლონტი, 1984).

ბარძღი — პატარა ტანის კაცია — (ო. ქაჯაია, 2001).

ბარძღი — პატარა ტანის (ქართული) პატარას სემანტიკური ვარიანტია (დსსი, 1940, გვ. 284).

„ჩვანთიე“ — მაღალი, გრძელფეხება, შეესატყვისება საკუთარ სახელს მაღალა (ალ. ლლონტი, 1986, გვ. 159).

„წანწი“ — წანწალა, ქართული საკ. სახელი. მეტსახელია, წრიალას ვარიანტია (ი. მაისურაძე, 1990, გვ. 213).

„ოჩი, გირინი“ — გირინი ვირია. გირინს ასე ხსნის იოსებ ყიფშიძე — **ოსელი**; ვირი, ჩოჩიკე (ი. ყიფშიძე, 1994, გვ. 218.) ოჩი — თხა (იქვე, გვ. 295).

„უვიტინა“ — სტვენია. შვიტია — შტვენა, სტვენა **სვისტიტ** (ი. ყიფშიძე, 1994, გვ. 356.) ფშვიტინი — (გურ) სტვენა, (ალ. ლლონტი, 1984). სტვენელა (ჭავაჭ.) — სასტვენა, მცენარეა (იქვე):

„ჯუგები“ — ჯუგამ-ი — (ქართლ.) ყვედრება, მუნათი (კირიონი) (იქვე).

„მეტუკე“ — ტუკი (გურ. იმერ. ლეჩხ.) კეტი, სიმინდის ლობიოს დასაფშვნელი კეტი ან გრძელტარაიანი ურო ხისა. დატუკვა — კეტით ცემა (იქვე).

„ბარიელი“ — ბარიოლი (ზემო აქარ.) ბევრი, მრავალი, დიდძალი (იქვე).

„რინტუ“ — რიტინი (იმერ.) სულელობა, ჩურჩტუობა, გამოჩერჩეტებული (იქვე).

„ქვაცი“ — კობტა — ქართულ კობტას შესატყვისია (სიძველენი, 1909, გვ. 192).

დასკვნის სახით შეიძლება ვთქვათ, რომ ჩვენ მიერ მდ. აბაშის ხეობაში დაფიქსირებული ანთროპონიმები საერთოქართველური სისტემის იდენტურია როგორც შინაარსობრივად, ისე აგებულებით. ძირითადად ეპონიმური გვარსახელები, გვარის მეორე მემკვიდრეობითი სახელები, რაღაც ნიშნის მიხედვით მიერ შერქმეული, წინაპრის სახელზე სუფიქსების დართვით იწარმოება.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ი. გაბელაია, 1996 — ი. გაბელაია, აბაშის ხეობის გვარსახელების ეთნოისტორიული საკითხები (სოფელ სეფიეთის მასალების მიხედვით), კრ. ქართველური მემკვიდრეობა I, ქუთ., 1996;
2. თ. გვანცელაძე 1998 — თ. გვანცელაძე, ილორისა და წებელდის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა XI-XIII საუკუნეთა ორი ლაპიდარული წარწერის მიხედვით, კრ. ქართველური მემკვიდრეობა III, ქუთ., 1999;
3. დსკი — ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მასალები;
4. დსსი, 1940 — დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, VI-XVIII სს., თბ., 1940;
5. გ. ელიავა, 1977 — გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის ტოპონიმები, თბ., 1977;
6. გ. ელიავა..., 1983 — გ. ელიავა, გ. ფარულავა, გრ. შენგელია, ჩხოროწყუს რაიონის ტოპონიმის კატალოგი, 1983;
7. რ. თოფჩიშვილი, 1996 — რ. თოფჩიშვილი, ქართული მემკვიდრეობითი სახელებისათვის, ქართველური მემკვიდრეობა, I, ქუთ., 1996;
8. რ. თოფჩიშვილი, 1997 — რ. თოფჩიშვილი, როდის წარმოიქმნა ქართული გვარსახელები, თბ., 1997;
9. ს. მაკალათია, 1941 — ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941;
10. სიძველენი, 1909 — საქართველოს სიძველენი, ტ. II, 1909;
11. ო. ქაჯაია, 2001 — ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, სამ ტომად, 2001-2002;
12. ა. ლლონტი, 1984 — ა. ლლონტი, ქართულ კილო-თქმათა ლექსიკონი, თბ., 1984;
13. ა. ლლონტი 1986 — ა. ლლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, თბ., 1986;
14. ი. ყიფშიძე, 1994 — ა. ყიფშიძე, თხზულებანი, თბ., 1994;
15. დ. შავიანიძე, 2002 — დ. შავიანიძე, ოკრიბული გვარსახელები, ქუთ., 2002;

16. პ. ცხადაია, 1999₁ — პ. ცხადაია, ძიებანი კოლხეთის ტოპონიმიდან, I, 1999;
17. პ. ცხადაია 1999₂ — პ. ცხადაია, საქართველოს ტოპონიმია, II, თბ., 1999;
18. არნ. ჩიქობავა, 1942 - არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942;
19. პ. ჭარაია, 1997 — პ. ჭარაია, მეგრული ლექსიკონი, თბ., 1997;
20. ს. ჯანაშია, 1937 — ს. ჯანაშია, თუბალ-თაბალ, ტიბარელნი, იბერი, ენიმკი-ს მოამბე, I, ტფ., 1937;
21. ს. ჯანაშია, 1959 — ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. II, თბ., 1959.

INEZA GABELAIA

MEGRELIAN HEREDITARY NAMES

Hereditating names, in Megrelia, namely occur with relation to family names.

Like in other regions of Georgia secondary family names, sub-division of one and the same family- names are quite common here, which in Megrelian is expressed either with "dino" or "turi". If one region applies "dino" the other applies "turi". Nowadays, there are cases when "dino" - the term, changes its meaning.

Other secondary family-names in Megrelia are expressed with "Nogo", "Kveti", "Genorti".

გურამ გაგუნიას

საქართველოს სახელმწიფოებრივი გაერთიანების პრობლემატიკა ნიკო ბერძენიშვილის ნააზრევში და «აფხაზეთის საკითხთან» დაკავშირებული ერთი ავტორისეული დაკვირვება

ათასი წლის წინათ, X საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, დიდი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენა მოხდა: მსოფლიოს ერთ-ერთ უზუცეს ქართულ ქალაქ ქუთაისში („ქუთათისი“) საფუძველი ჩაეყარა საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის ხელახალ აღდგენას. მიუხედავად სერიოზული კვლევა-ძიებისა, ქართული ისტორიოგრაფიის ამ უბანზე დღესაც უამრავი „თეთრი ლაქა“.

ცხადია, საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების საკითხები არ დარჩენილა გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსის ნიკო ბერძენიშვილის (1894-1965) სათანადო ყურადღების გარეშე. როგორც ცნობილია, ძალ ზე მდიდარი და მრავალფეროვანია მისი მეცნიერული შემოქმედება. დიდა ნ. ბერძენიშვილის დამსახურება მშობლიური ისტორიოგრაფიის წინაშე. „მას ისტორიული პროცესის ფართო ანალიზის არაჩვეულებრივი უნარი ჰქონდა“ (პროფ. მ. დუმბაძე).

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ, სამწუხაროდ, ნიკო ბერძენიშვილს საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობის აღდგენის პრობლემა სპეციალურად არ გამოუკვლევია. პრობლემის ცალკეულ საკითხებზე დიდი მეცნიერის ფასეული გამონათქვამები, ძირითადად, კონცენტრირებულია მისი „საქართველოს ისტორიის საკითხების“ VI, VII, VIII, IX წიგნებში და სხვაგან. მაგალითად: ნ. ბერძენიშვილის თხზულებათა VI წიგნში შევიდა ავტორის მიერ ძირითადად ზოგადსაგანმანათლებლო საშუალო სკოლის საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოსათვის სხვადასხვა დროს დაწერილი და აქამდე მხოლოდ შემოკლებით გამოქვეყნებული ნარკვევები (X-XVIII სს.), ცხადია, აქ სათანადოა განხილული მეფე ბაგრატ მესამის ხანის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურის ისტორიის საკითხები.

X საუკუნის დასასრულს „ქართული მიწა-წყლის პოლიტიკური გაერთიანების“ ისტორიულ მოვლენას ნიკო ბერძენიშვილი „ქვეყნის ფეოდალური გაერთიანების ახალ, უფრო მაღალ საფეხურზე შედგომას, მის „მოწიფულობის ასაკში“ შესვლას უკავშირებდა. მაშინ საქართველოში მიმდინარე „დიდმნიშვნელოვანი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური პროცესი“ მას „პროგრესის ძალთა დიდი წარმატების მოწმობად“ მიაჩნდა; თუმცა ამ პროცესს საქართველოში და მის საზღვრებს გარეთ ბევრი ძლიერი მოწინააღმდეგეც ჰყავდა.

გამოჩენილი სწავლულის დასკვნით, „ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება საზოგადოებრივი ურთიერთობის დაწინაურების შედეგად იყო და თან იყო პირობა ამ საზოგადოების შემდგომი წინსვლისა“. საქართველოს ისტორიის ცნობილი სპეციალისტის ზემოთ აღნიშნული ზოგადთეორიული შეფასებები მეტად ფასეულია; იგი მეცნიერულად სწორი, სახელმძღვანელო დებულებებია.

აკად. ნიკო ბერძენიშვილის აზრით, VIII საუკუნის საქართველოში დამთავრდა „პოლიტიკური დაშლილობის“ ხანა... ქართლის (და, არამართო ქართლის) ერისთავები საერისთავო ქვეყნების „მთავრებად“ იქცნენ. ქართლის ერისმთავარმა

„ხელმწიფობა“ საერისთაოებში და ქართლის პოლიტიკური ცენტრად ამის კვალობაზე მოეწყო“. სწორედ ამის შედეგი იყო, — განაგრძობს ავტორი, — რომ „VIII საუკუნის მიწურულს ერთიმეორის მიყოლებით წარმოადგინეს სამთავროები (კახეთისა, ჰერეთისა, აფხაზეთისა, ტაო-კლარჯეთისა) მზად იყვნენ დაეწყოთ ბრძოლა „ქართლსა ზედა“, ე. ი. მთლიანად მალალი გაერთიანებისათვის“. მეცნიერი შეეცადა, საფუძვლიანად ამ პოლიტიკურ ერთეულთა სამეურნეო, პოლიტიკური და კულტურული განვითარების სპეციფიკაში, მათ შორის არსებულ განსხვავებათა დღის წესრიგში დაეყენებინა ამ სამეფო-სამთავროების საზოგადოებრივი ცხოვრების ხასიათისა და დონის საკითხი.

ნიკო ბერძენიშვილმა დამაჯერებლად აჩვენა, რომ VIII საუკუნის შუახანებიდან დასრულდა ძირეული ცვლილებების დაწყებას ფეოდალური საქართველოს ისტორიაში, ხოლო X საუკუნის დასასრული მას ქართველი ცხოვრებაში დიდი გარდატეხის ეპოქად მიაჩნდა; მკვლევარმა თავის განხილვაში გვიჩვენა კიდევ ამ ხანისათვის დამახასიათებელი ეკონომიკური, კულტურული, პოლიტიკური და კულტურულ-იდეოლოგიური ხასიათის მნიშვნელოვანი ძვრები. ფაქტობრივად დაიწყო საქართველოს ძლიერების განხილვა და განამტკიცა დავით აღმაშენებელმა და განასრულა მანამდე.

ნიკო ბერძენიშვილად გამოიკვლია პატრონაჟის ინსტიტუტი მთელი თავისი „ქართული ცენტრით“ და ეს ეტაპი ქვეყნის პოლიტიკური გაერთიანების პრობლემატიკაში გაბატონებული და მწარმოებელი კლასების, მათ შინგით მიმდინარე ცხოვრების რთული პროცესის შედეგად წარმოშობილი სხვადასხვა ფენების რაობის შესწავლაში; დამაჯერებლად აჩვენა თავისუფალი საზოგადოების, ე. წ. მდაბიორ-მოლაშქრეთა (ძველი „ერი“) განვითარების მტკიცეული და შეუქცევადი პროცესი.

ნიკო ბერძენიშვილი აქ, და საერთოდ, ყველა სხვა მეცნიერული პრობლემის უდალეს ყურადღებას უთმობდა ახალი მასალების მოძიებას და მათ შესწავლა-შეფასებას. წყაროთმცოდნეობითი ბაზის განმტკიცება და მისი ერთ-ერთი უმთავრესი საზრუნავი იყო.

ნიკო ბერძენიშვილის ფხიზელ გონებას შეუნიშნავი არ დარჩენია ქართულ ცხოვრებაში არსებული, რბილად რომ ვთქვათ, ერთი მეტად უცნაური მდგომარეობა: როგორც ცნობილია, VIII საუკუნის დასასრულს და IX საუკუნის დასაწყისში საქართველოს მიწა-წყალზე, მისი ცხოვრებაში რამდენიმე ახალი ქართული სამეფო-სამთავრო ჩამოყალიბდა. ესენი იყვნენ „აფხაზეთი“ და „ტაო-კლარჯეთი“ განიხილებოდა, როგორც ახალი ისტორიის განუყოფელი ნაწილი. მოგვიანებით, ძირითადად, დიდი ნიკო ბერძენიშვილის წყალობით, მათ რიცხვს „თბილისის სამირო“ შეემატა. ესენი იყვნენ, ნიკო ბერძენიშვილის სახელთან არის დაკავშირებული ისტორიის ფარვატერში მეხუთე, ასევე მსხვილი ქართული ცხოვრების სუბიექტის — „ჰერეთის სამთავროს“ (შემდეგში — სამეფო)

ნიკო ბერძენიშვილმა უნდა აღინიშნოს, რომ აუცილებელია საქართველოს ისტორიის

„კუთვნილება“ გახდეს კიდევ ერთი, უფრო მოგვიანებით ქვემო ქართლის (და გარდაბნის) ტერიტორიაზე წარმოქმნილი საქართველოს მეექვსე, საკმაოდ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური გაერთიანების — ლორე-ტაშირის, ანუ ტაშირ-ძორაგეტის (შემდეგდროინდელი — „სომხით“) სამეფოს (978-1118) ისტორიაც. მოგვიანებით, აღნიშნული საკითხიც, სავსებით სამართლიანად, ქართველ მკვლევართა (გ. გაბუნია, მ. ლორთქიფანიძე, ნ. შოშიაშვილი, ქ. ქუთათელაძე) აქტიური და პოზიტიური ყურადღების არეალში მოექცა.

ამგვარად, ჩვენდა საბედნიეროდ, თბილისის საამიროსა და ჰერეთის სამეფოსთან ერთად, ჩვენს თვალწინ სრულიად საქართველოს ისტორიის განუყოფელი კუთვნილება ხდება (თუ უკვე გახდა?) დიდი ხნის განმავლობაში დაუმსახურებლად „შერისხული“ კიდევ ერთი პოლიტიკური ერთეული — ტაშირ-ძორაგეტის (ლორე-ტაშირის) სამეფოც და მისი თითქმის საუკუნენახევრის ისტორია. ამას თავისი ბუნებრივი შედეგიც მოჰყვა: 2001 წელს თბილისში გამოცემული, განათლების სამინისტროს მიერ X კლასის სახელმძღვანელოდ დამტკიცებული საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთ პარაგრაფში, რომლის სათაურია „ახალი ქართული ფეოდალური სამეფო-სამთავროების წარმოქმნა“, ბოლო ქვეპარაგრაფად, „თბილისის საამიროსთან“ ერთად, საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოთა პრაქტიკაში პირველად, და სრულიად სამართლიანად, დემატა ახალი სუბიექტი — „ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოც“...

აკად. ნიკო ბერძენიშვილის სავსებით მართებული თვალსაზრისით, საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობის აღდგენისა და გაერთიანების მოწინააღმდეგეთა მიმართ გაჩაღებულ დაუნდობელ ბრძოლაში ყველაზე „დიდი მოღვაწე“ ბაგრატ III ბაგრატიონი (978-1014) იყო. ამისათვის მას სწორედ ბაგრატ მეფე მიაჩნდა „ზედგამოჭრილად“. ცნობილ მეცნიერს მხედველობიდან არ გამორჩენია ამ ეპოქის კიდევ ორი სხვა დიდი ქართველი სახელმწიფო მოღვაწე, ბაგრატის უფროსი თანამედროვენი — დავით კურაპალატი და იოანე მარუშის-ძე. ნ. ბერძენიშვილის აზრით, იოანე მარუშის-ძეს „საქართველოს პატრიოტობაში ვერავენ შეეცილება“.

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობა, რომ ბაგრატ III-მ ქუთაისში „დასუა ეპისკოპოზი“, თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაერთგვაროვანი მხარდაჭერით სარგებლობს. ნ. ბერძენიშვილის ვარაუდით, სწორედ ბაგრატის დროს, ფოთიდან („პალიასტომი“) ქუთაისში გადმოაქვთ ლაზეთის საეკლესიო (სამიტროპოლიტო) ცენტრი. თუმცა, ადრე ფიქრობდა, რომ ფოთიდან იგი ჭყონდიდში გადაიტანეს, რომელიც შემდეგში თვითონვე უარყო (ნ. ბერძენიშვილი, 1990, გვ. 526, 598). პ. ინგოროყვას აზრით, ქუთაისში საეპისკოპოსო კათედრა როდობოლისიდან (ვარდციხე) ბაგრატზე გაცილებით ადრეულ ხანებში გადმოიტანეს (პ. ინგოროყვა, 1954, გვ. 249). მ. ლორთქიფანიძეს უფრო დასაშვებად მიაჩნია, რომ ქუთაისის საეპისკოპოსო უკვე ეგრის-აფხაზეთის პირველი მეფის ლეონ მეორის (ან რომელიმე სხვა მომდევნო მეფის) დროსვე შეიქმნა; ხოლო მეფე ბაგრატ III-მ, ქუთაისის დიდი საკათედრო ტაძრის კურთხევის დროს, გააფართოვა ქუთათელი ეპისკოპოსის სამწყსო და უფლებები, მისი სტატუსი (მ. ლორთქიფანიძე, 1994, გვ. 116-117).

აკად. ნიკო ბერძენიშვილმა, როგორც საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის გამოჩენილმა მკვლევარმა, აღნიშნულ სამეცნიერო დისციპლინაში ქვემარტლად ახალი ეტაპის ფუძემდებელმა, თანამედროვე ქართული ისტორიული გეოგრაფიის

სკოლის მამამთავარმა, პირველად ქართულ ისტორიოგრაფიაში დააყენა „ქვეყნის თეორია“ (ნ. ბერძენიშვილი, 1975; 1990). მან არაერთი სტრიქონი მიუძღვნა ისეთი უმნიშვნელოვანესი ქართული ქვეყნებისა და ქალაქების შესწავლას, როგორცაა: „შიდა ქართლი“ („ზენა სოფელი“), თავისი „მცხეთითა“ და „უფლისციხით“ და „ქუთათისის ქვეყანა“ („ქუთათისის სამოქალაქო“), თავისი „სამეფო ქალაქ ქუთათისით“. ეს საქართველოს ის ცენტრალური („სამეფო“) ქვეყნები და ქალაქებია, რომლებიც საფუძვლად დაედო გაერთიანებულ საქართველოს. მათ შესახებ დიდი მეცნიერის თვალსაზრისი, მისეული შეფასებები ქართული ისტორიოგრაფიის ძვირფასი შენაძენია.

ნიკო ბერძენიშვილმა ასევე საფუძვლიანად გამოიკვლია „კლარჯეთი“ და „ტაო“ თავისი ბაგრატიონებით, „თრიალეთი“ (კლდეკარის საერისთავო) თავისი ბაღვაშთა საგვარეულოთი... როგორც ცნობილია, ამ უკანასკნელებმა საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების ისტორიაში მეტად ავებედითი როლი შეასრულეს. კლდეკარი (და ბაღვაშები) საქართველოს ერთიანობისათვის თავისებურ „ვანდეად“ იქცა. მისი „საკითხი“ საბოლოოდ დიდმა დავით აღმაშენებელმა გადაწყვიტა.

მეტად საინტერესოა აკად. ნ. ბერძენიშვილის თვალსაზრისი „გეგუთის“, როგორც ძველ კოლხ მეფეთა შესაძლო „ადგილსამყოფელზე“, გაერთიანებული საქართველოს პირველ ბაგრატიონ მეფეებზე, რომლებიც თბილისის აღებამდე (978-1122) „თავს „აფხაზთა“ მეფეებად გრძნობდნენ“, „ლიხის“, როგორც აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს, „ზემონის“ (ქართლი) და „ქუეზონის“ (ერის-აფხაზეთი), „ამერის“ და „იმერის“ მთავარ „გამყოფ“ ხაზზე და ა. შ. (ნ. ბერძენიშვილი, 1990, გვ. 156, 448, 632-640).

გამოჩენილმა ისტორიკოს-მკვლევარმა დამაჯერებლად, მაღალმეცნიერულ დონეზე განმარტა ახალი ცნება-ტერმინის „საქართველოს“ წარმოშობის დრო, შინაარსი და მნიშვნელობა. მან იგი ქართველი ხალხის ეთნიკური განვითარებისა და ეროვნული და სახელმწიფოებრივი ერთიანობის ახალი, უმაღლესი ხარისხის საფეხურის აღმნიშვნელ ტერმინად მიიჩნია.

„აფხაზეთის საკითხზე“ აკად. ნიკო ბერძენიშვილს გააჩნდა ბევრისაგან პრინციპულად განსხვავებული და ფრიად საინტერესო მეცნიერული თვალსაზრისი. მისი ვარაუდით, აქ მცხოვრები აბაზგები და აფშილები, მართალია, ეთნიკურად (ტომობრივად) ადიღეურ-აფხაზეთური წარმომავლობის იყო, მაგრამ აფხაზეთი სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურად და ისტორიულ-კულტურულად ყოველთვის ქართულ ქვეყნად რჩებოდა. ნ. ბერძენიშვილის აზრით, აფხაზეთი და აქ მცხოვრები ქართული და აფხაზეთი მოსახლეობა აქტიურად მონაწილეობდა „ვეფხისტყაოსნის კულტურის“ შექმნაში. საბჭოთა კომუნისტური იდეოლოგიის ბატონობის პირობებში დიდი მეცნიერის ასეთი პოზიცია, ცხადია, სათანადო ყურადღებას და პატივისცემას იმსახურებს...

შევნიშნავთ, რომ „აფხაზეთის საკითხზე“ მსოფლიო ისტორიოგრაფიაში დღესაც აზრთა დიდი სხვადასხვაობაა. აღნიშნულ საკითხთა სამართლიან კვლევა-ძიებაში, პავლე ინგოროყვას შემდეგ, თანამედროვე ქართულ მეცნიერებაში (აკადემიკოსები: თ. გამყარელიძე, დ. მუსხელიშვილი, გრ. გიორგაძე, პროფესორები: გ. გასვიანი, თ. გვანცელაძე, ნ. ფოფხაძე, გ. გაბუნია და სხვ.) ნელ-ნელა და მტკივნეულად, მაგრამ მაინც ბევრი ძველი, აშკარად მცდარი შეხედულებების გადაფასება ხდება...

დასასრულს, საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების პრობლემატიკაში დიდი მეცნიერის ზოგიერთი თვალსაზრისი შეიძლება არაერთგვაროვანი შეფასებას საგანიც იყოს და, ზოგჯერ, სამართლიან კრიტიკასაც კი იმსახურებდეს. მაგალითად: ქვეყნის ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანებისათვის მეტოქეობის „საბოლოოდ უპირატესობა მაინც „აღმოსავლეთს“ (ტაო-კლარჯეთი-ქართლ-დაჩხა (ნ. ბერძენიშვილი, 1979, გვ. 53). ბატონი ნიკოს კვალდაკვალ იმეორებს სახელოვანი ქართული საისტორიო „სკოლის“ ზოგიერთ ფარმომადგენელიც.

მაგრამ ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა არა მარტო ქართულ, არამედ მსოფლიო ისტორიოგრაფიაში.

P.S. „აფხაზეთის საკითხთან“ დაკავშირებული ერთი ავტორისეული დაკვირვება

საჭიროდ მიგვაჩნია, „აფხაზეთის საკითხით“ დაინტერესებულ მკითხველს დამატებით აქვე შევთავაზოთ ერთი, ჩვენი აზრით, საინტერესო და უპირატესობის განსხვავებული დაკვირვება მომავალი, უფრო საფუძვლიანი განსჯისათვის როგორც ცნობილია, თამარ მეფის ვაჟიშვილის გიორგის მეტსახელი იყო „ლაშა“ (მეფე გიორგი IV, 1212-1223). სულხან-საბა ორბელიანის „ქართული ლექსიკონის“ განმარტებით, „ლაშა“ „ქვეყნის მანათობელს“ (ს.ს. ორბელიანი, 1965, გვ. 412), ხოლო ვახუშტი ბაგრატიონთან „განმანათლებელს“ აღნიშნავს (ქართლის ცხოვრება, 1973, გვ. 179₁₆).

საინტერესოა, რომელ ენაზე უნდა ნიშნავდეს „ლაშა“ ქვეყნის „მანათობელს“ (ე. ი. „ბრწყინვალეს“) თუ „განმანათლებელს“? ჩვენი აზრით, ბუნებრივად უპირველეს ყოვლისა, ძველი ქართული სამწერლობო ენა უნდა იგულისხმებოდეს ანდა ერთ-ერთი უდამწერლობო ქართველური ენა: მეგრულ-ჭანური, ან სეანური.

„ქართლის ცხოვრების“ კრებულში შემავალი თამარის ე. წ. პირველი ისტორიკოსის თხზულების „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ტექსტის გვიანდელ, კერძოდ, XVIII საუკუნის რედაქტორის მინაწერში ვკითხულობთ: „ლაშასა, რომელი განმანათლებელად სოფლისა ითარგმნა [აფხაზეთის] ენითა“... (ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 58₁). აღნიშნული თხზულების ტექსტში ამ მინაწერმა მკვლევართა შორის აზრთა მნიშვნელოვანი სხვადასხვაობა გამოიწვია.

ისტორიოგრაფიაში ამ ციტატაში შემონახული ცნობის სანდოობის განმარტებისას სადავოდ და საეჭვოდ მიაჩნიათ მთელი ეს მინაწერი მხოლოდ თავისი გვიანდლობის გამო, ვინაიდან იგი უფრო აღრინდელ ხელნაწერში არსად დასტურდება. რაც შეეხება ფრაზას „აფხართა ენითა“, ცხადია, თავდაპირველ, დედნისეულ ტექსტში იყო, მაშინ მას ერთმნიშვნელოვნად ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე (!) უკავშირებენ მხოლოდ და მხოლოდ ერთ ადიღეურ ენაზე მოლაპარაკე აწინდელი აფხაზების („აფხაუების“) ადნიშნული ცნობა თანამედროვე აფხაზ სეპარატისტთა ხელში ერთ-ერთ ადიღეურ „არგუმენტად იქცა! ე. ი. ცნობილი ქართული საისტორიო თამარის ე. წ. პირველი ისტორიის გვიანდელ, კერძოდ, XVIII საუკუნის შესრულებულ მინაწერზე დაყრდნობით, ნაჩქარევად გამოაქვთ მეტსახელის სერიოზული დასკვნა: თითქოს ადიღეურ-ჩერქეზული მოდგმის აფხაზური ტომის ისტორიული აფხაზეთის ტერიტორიაზე აღრიდანვე ცხოვრობდნენ.

იზრდებოდა. ბეჭა ჯაყელი საკმაოდ დიდ მიწა-წყალს ფლობდა. მისი საბრძანებელი ტაშისკარიდან ვიდრე კარნუქალაქამდე (არზრუმი) და ბაიბურთამდე (ჩათვლით) იყო გადაჭიმული. მასვე ეკუთვნოდა აგრეთვე შავიზღვისპირა ქვეყანა ჭანეთი რომელიც ბეჭამ თავისი სიძის ტრაპეზუნტის კეისრის ალექსი II კომნენოსისაგან მიიღო. ეს იყო აღმოსავლეთ ჭანეთ-ლაზეთი („ტრაპიზონს აქეთი ჭანეთი“) სადაც მდებარეობდა ძველი ციხე-ქალაქი აფსარუნტიც (აფსაროსი ახლანდელი გონიო).

აქ საინტერესოა რამდენიმე მომენტის აღნიშვნა: სამცხის სამთავროში როგორც დედუღეთში აღზრდილი უფლისწული გიორგი დემეტრეს ძე, შემდეგში დიდი ბაგრატიონი მეფე გიორგი V, ატარებდა ზედწოდებას „ბრწყინვალე“ ხოლო მისი დედის, ჯაყელთა საგვარეულოს წარმომადგენლის სახელი იყო „ნათელი“.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ იმავე დემეტრე თავდადებულთან და იმავე რეგიონთან (სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთი) დაკავშირებულია კიდევ ერთი ფაქტიც. როგორც ირკვევა, მეფე დემეტრეს პირველი მეუღლისაგან ტრაპეზუნტის კეისრის ასულისაგან ჰყავდა შვილი, სახელით „ლაშა“, რომელიც გიორგი ბრწყინვალეს ნახევარძმად მოხვდებოდა (თ. ბერაძე, მ. სანაძე, 2003). ამგვარად, ერთსა და იმავე რეგიონთან, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსთან (სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი და ქოროხის აუზი) ძველთაგანვე მნიშვნელოვანწილად ჭან-ლაზებით დასახლებულ მიწა-წყალთან დაკავშირებულია ძველი საქართველოს ცნობილი პერსონალიები, რომლებიც ატარებდნენ პრინციპში ერთსა და იმავე სახელს თუ მეტსახელს (ზედწოდებას) — „ბრწყინვალე“! ესენია: აია-კოლხეთის ლეგენდარული მეფის აიეტის ერთადერთი ვაჟიშვილი აფსირტე („ფაეთნოტი“, „სხივმოსილი“, „მბრწყინავი“, „ბრწყინვალე“), სრულიად საქართველოს მეფის დემეტრე II თავდადებულის ერთ-ერთი მეუღლის ბეჭა ჯაყელის ასული ნათელი („ნათელ“) და მისი, ე. ი. ნათელის მარტოდშობილი ვაჟი, დიდი ქართველი სახელმწიფო მოღვაწე გიორგი V („ბრწყინვალე“). აქვე უნდა მოვიხსენიოთ, აგრეთვე, მეფე დემეტრე თავდადებულის ერთ-ერთი სხვა ვაჟიც (ტრაპეზუნტელი კეისრის ასულისაგან) გიორგი ბრწყინვალეს ნახევარძმა — სახელით „ლაშა“.

წინა სამი პიროვნება უწარჩინებულეს ქართულ საგვარეულოებს (აიეტიანები, ბაგრატიონები, ჯაყელები), ხოლო მეოთხე — ქართველურ სამყაროსთან ორგანულად დაკავშირებულ ტრაპეზუნტელ „დიდ კომნენოსებს“ განეკუთვნებოდნენ ან ენათესავებოდნენ.

დასასრულს, ზემოაღნიშნულს უნდა დავმატოს კიდევ ერთი სხვა „მაგალითი“ც, რომლის გამოც ფაქტობრივად დაიწყო ჩვენი „ისტორიული წიაღსვლები“ კერძოდ, თამარ მეფის ძის გიორგი IV-ის ზედწოდებაც „ლაშა“ — თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულებაში „ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი“ ერთ-ერთ გვიანდელ მინაწერში ზემოთ მოხსენიებული „აფსართა ენა“, ჩვენი აზრით, უნდა იყოს მდინარე ქოროხის სამხრეთით, სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, კონკრეტულად, „აფსარუნტში“ („აფსაროსი“, „აფსარი“) ძველთაგანვე მცხოვრები ქართველი ტომების ჭან-ლაზების „ენა“!..

ასეთია მოკლედ ის „ისტორიული ფონი“, რომელიც უცილობლად უნდა დაედოს საფუძვლად თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზულების ტექსტზე

6. ბ. ლორთქიფანიძე, 1994 - ბ. ლორთქიფანიძე და სხვ., ქუთაისი უძველესი დროიდან XIII საუკუნემდე, თბ.-ქუთ., 1994;
7. ს.ს. ორბელიანი, 1965 - ს.ს. ორბელიანი, თბზულებანი, IV, თბ., 1965;
8. ქართლის ცხოვრება, 1959 - ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959;
9. ქართლის ცხოვრება, 1973 - ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973.

GURAM GABUNIA

A STUDY OF PROBLEMS OF GEORGIAN POLITICAL INTEGRATION IN NIKO BERDZENISHVILI WORKS

1. Unfortunately, Acad. Niko Berdzenishvili (1894-1965) did not make a special research on problems of Georgian political integration.
2. According to Niko Berdzenishvili a period of "Georgian political disintegration" ended in VIII century. At the end of the VIII century large principalities were formed one by one, which began fighting for Georgian integration. The scientist vividly depicted this process and considered it to be 'a great success of progressive forces'. Niko Berdzenishvili called the end of X century a period of fundamental change in Georgian History.
3. Niko Berdzenishvili considered that the first king of the United Georgia Bagrat III, the King of Imer -Tao Region - David Kurapalati, the Ruler of Kartly Region - Joane Marushi and the capital of the Kingdom - Kutaisi and 'The State of Kutaisi' played an essential role in the process of Georgian political integration.
4. The evaluation made by the great scientist of different issues which will be discussed in the paper is a valuable acquisition of Georgian Historical Science.
5. Acad. Niko Berdzenishvili had a different scientific viewpoint on Abkhasian problem which deserves a special attention.
6. The author of the article presents a special scientific study first in Georgian historiography about the above mentioned problem of Abkhasia, for the further discussion.

ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის ისტორიიდან

კლასიკური განათლების სისტემა, რომელიც აღორძინების ეპოქის პირმოა, თავისთავად პროგრესული მოვლენა იყო. ეს სისტემა დასავლეთ ევროპის ქვეყნების ეკონომიკურ ცხოვრებაში მომხდარი რადიკალური ძვრების შედეგია. მრეწველობის, ვაჭრობისა და ზღვაოსნობის განვითარებამ ხელი შეუწყო მეცნიერების ისეთი დარგების აღორძინებას, როგორცაა: მათემატიკა, ასტრონომია, მექანიკა და გეოგრაფია. ანტიკური კულტურით დაინტერესების გამო სკოლა გახდა ბერძნული და ლათინური ენების ცოდნაც.

კლასიკური განათლების თეორია თვითმპყრობელური წყობილების განვითარების პერიოდში ინტერესებს ემსახურებოდა და სწორედ ამიტომ იცავდა მისი მათემატიკა. საქართველოს პირობებში კლასიკური განათლების დანერგვა ხდებოდა ცარიზმისა და მისი ოფიციალური საგანმანათლებლო პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლის ხასიათი მიიღო (ო. ქინქლაძე, 1963, გვ. 65).

სწავლის მეთოდი, რომელიც კლასიკურ გიმნაზიაში იყო აღზრდილი, ასეთი იყო: „...არც ერთი იმისთანა სწავლა აღარ იპოვება კლასიკურს რომელიც ენებზე არ იყოს ახსნილი და გამოკვლეული: მაშ, ჩემის სკოლაში ამ ენების სწავლა. არავინ ამ ენებზე აღარ ლაპარაკობს და ამიტომაც გამოსადეგი“ (იქვე, გვ. 77).

სკოლისათვის დამახასიათებელი მწიგნობრული ცხოვრებისა და სწავლის მეთოდი მოწყვეტილი აღზრდის წინააღმდეგ არის მიმართული ნ. ბარბაქაძის ლექსით ხასიათის პედაგოგიური ფელეტონი „ბავშვების სკოლაში“, რომელიც „დროების“ ფურცლებზე იბეჭდებოდა (იქვე, გვ. 78).

კლასიკური განათლების დამცველებისათვის კი მთავარი იყო, რომ ბავშვი სწავლის დროს არ მოქცეულიყო. ამ მიზნის მისაღწევად კლასიკური განათლების სისტემა მოითხოვდა „ბავშვსა და დანარჩენ ქვეყანას შუა“ ისეთი სწავლის მეთოდს, რომ „არც ქვეყანა ხედავდეს სასწავლებელში რა ამბებია ხდება“ (იქვე, გვ. 79).

სწავლის მეთოდთა ზემოთ აღნიშნულისა, კლასიკური განათლება მაინც მოითხოვდა რუსეთის იმპერიაში და საფუძველი ეყრებოდა მას ბევრ სხვა მეთოდში, მათ შორის ქუთაისშიც.

1829 წლის დეკემბერში გაიხსნა სამაზრო სასწავლებელი ქუთაისში. ის იყო სკოლა იმერეთში. ჯერ კიდევ მის გახსნამდე, 1829 წლის დეკემბერში სასწავლებლის ზედამხედველად დაინიშნა ტაგანროგის სამაზრო სასწავლებლის მასწავლებელი ათანასე ნაიტაკი. სასწავლებლის გახსნამდე იგი იმერეთის დროებითი მმართველობის კანცელარიაში (გ. ვაჭრიძე, 1953, გვ. 275). სამაზრო სასწავლებელი გაიხსნა ყველა იმ დებულებათა დანერგვის რაც 1825 წლის კანონით იყო გათვალისწინებული. მისი მიზანი იყო ადამიანებისათვის, განსაკუთრებით — ხელოსნების, მწიგნობრული და ქალაქის სხვა მეშხანთა შვილებისათვის, კარგ ზნეობრივ

განვითარებასთან ერთად, მიეცა ცხოვრებისათვის საჭირო ცოდნა. სამაზრო სკოლაში მხოლოდ ვაჟები სწავლობდნენ. სწავლება სამწლიანი იყო, სამი კლასით. თუ კლასში თავს მოიყრიდა 40 მოწაფე, იგი გაიყოფოდა ორად, ზოგჯერ კი სამ ჯგუფადაც. დებულების ეს მუხლი თავდაპირველად მკაცრად სრულდებოდა. მაგრამ მაშინ, როცა 100-ზე მეტი ბავშვი მოგროვდა და შემდეგ კლასებშიც მათი რიცხვი გამრავლდა, ისინი 5 განყოფილებად დააჯგუფეს. დღეში 4 საათს მეცადინეობდნენ. კვირა დღე და სადღესასწაულო დღეები გამოსასვლელ დღეებად ითვლებოდა. სასკოლო ასაკი განისაზღვრებოდა 8-11 წლით.

XIX საუკუნის ორმოციანი წლების დასაწყისში სკოლაში 180 მოსწავლე იყო. პედაგოგიური პერსონალი ერთი ზედამხედველისა და სამი მასწავლებლისაგან შედგებოდა. ისწავლებოდა: საღმრთო სჯული, რუსული გრამატიკა, გეოგრაფია, არითმეტიკა, გეომეტრია, სუფთა წერა, ხატვა, ხაზვა, ქართული და სომხური ენები (იქვე). სამაზრო სასწავლებელი ბავშვებს დაწყებით განათლებას აძლევდა. ქუთაისის სამაზრო სასწავლებელმა ზუსტად 20 წელს იარსება. ეს სამაზრო სასწავლებელი იქცა ბაზად კლასიკური გიმნაზიისათვის. ამდენად, მისი ისტორიის მოკლე მიმოხილვა საინტერესოდ მიგვაჩნია ჩვენი კვლევისათვის.

1846 წლის დეკემბერში ჩატარდა ადმინისტრაციული რეფორმა. კავკასია ხუთ გუბერნიად გაიყო. შეიქმნა ქუთაისის გუბერნია და იმერეთის ყოფილი სამეფოს ტერიტორია, ცხადია, მის ფარგლებში მოექცა. საგუბერნიო ქალაქად ქუთაისი გამოცხადდა (იქვე, გვ. 173).

1850 წლის თებერვალში სამაზრო სასწავლებელი, ქუთაისის გუბერნიის შექმნასთან დაკავშირებით, საგუბერნიო გიმნაზიად გადაკეთდა. 1878-1879 სასწავლო წლიდან კლასიკური ენების — ლათინურისა და ძველბერძნულის სწავლების შემოღების გამო სასწავლებელს კლასიკური გიმნაზია ეწოდა.

ახლად დაარსებულ გიმნაზიას საკუთარი შენობა არ გააჩნდა, რის გამოც სასწავლებლის ადმინისტრაცია იძულებული გახდა, კერძო პირთა საცხოვრებელი სახლები დაექირავებინა (ი. გენძეხაძე, 1987, გვ. 1). „ოქროს ჩარდახის“ შენობაში მოთავსებული იყო გიმნაზიის ინსპექტორის საცხოვრებელი სახლი. აქვე ახლოს (კონკრეტულად ადგილი მითითებული არ არის) საარქივო მასალებში მოიხსენიება აბანოც.

კლასიკური გიმნაზიის შენობის ძველი ნაწილი აშენებული იყო სასწავლო უწყების მიერ 1854 წელს. მისი გეგმაც ამავე უწყებამ შეადგინა, ხოლო მეფისნაცვალმა მ. ვორონცოვმა იგი დაუყოვნებლივ დაამტკიცა.

კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის თხოვნით, სამეგრელოს მთავარმა დ. დადიანმა და მ. თუმანიშვილმა ქუთაისის გიმნაზიის შენობის ასაგებად დათმეს საკუთარი მიწის ნაკვეთი იმერეთის მეფეების ყოფილი სასახლის — „ოქროს ჩარდახის“ მიდამოებში, მდინარე რიონის მარცხენა სანაპიროზე.

იქ, სადაც გეგმის მიხედვით გიმნაზიის შენობა უნდა აგებულიყო, რამდენიმე სახელმწიფო და კერძო ნაგებობა იდგა. 1851-1857 წლებში ყველა ეს ნაგებობა აიღეს და ადგილი მოასუფთავეს. 60-იანი წლებიდან მოყოლებული, ბევრჯერ დაისვა გიმნაზიის შენობის აგების საკითხი, მაგრამ იმჟამად ყველა ცდა მარცხით დამთავრდა. სულ უფრო და უფრო საგრძნობი ხდებოდა გიმნაზიის შენობის სივიწროვე, მოწაფეთა რიცხვი კი კატასტროფულად იზრდებოდა.

აზრთა სხვადასხვაობა კიდევ უფრო აბრკოლებდა შენობის აგების საკითხს. იყო მოსაზრება, ეს შენობა გაყიდულიყო 116 ათას მანეთად და ქალაქის

მართველობის მიერ შემოთავაზებულ ადგილებში („ფერმის ბალთან“, „საღორის“ ტყესთან, „სამეფო ადგილთან“) აეშენებინათ ახალი შენობა. ეს ადგილები მოსწავლეთა მშობლებმა დაიწუნეს სხვადასხვა მოსაზრებითა გამო.

მხოლოდ 1899 წელს, გიმნაზიის დაარსებიდან 50 წლისთავისადმი მიძღვნილი ზეიმის პერიოდში გადაწყდა, ძველი კორპუსისათვის მიეშენებინათ ახალი ნაგებობა. მშენებლობა მიმდინარეობდა 1900-1902 წლებში.

გიმნაზიის დიდი კაპიტალური შენობა შედგებოდა მთავარი კორპუსისაგან, ფლოგელისა და ფარდულისაგან. შენობა მყარი, ძვირფასი ქვისაგან აშენდა. იგი ვათვალისწინებული იყო 200 მოსწავლისათვის (XIX ს. ბოლომდე ქუთაისის გიმნაზია ერთადერთი იყო მთელ გუბერნიაში, სადაც 200-ის ნაცვლად 600 მაეშვი სწავლობდა). ნაგებობას ჰქონდა საკლასო ოთახები, სააქტო დარბაზი, საბიბლეო და საყოფაცხოვრებო ოთახები — გიმნაზიასთან არსებული პანსიონისათვის, მიბლოთეკა, სპორტული დარბაზი და სხვა სათავსოები (მ. ნიკოლეიშვილი, 1999, გვ. 11).

დიდი ხნის განმავლობაში მხოლოდ კლასიკური გიმნაზია ითვლებოდა ქუთაისში სამუშაო სასწავლებლად; ამის გამოც ჰქონდა მას თავისებური ხიბლი. მხოლოდ ეს სასწავლებელი იძლეოდა უნივერსიტეტებში შეუფერხებლად შესვლის უფლებას. მართალია, მოგვიანებით რეალური სასწავლებელიც გაიხსნა, მაგრამ იქ განათლებამიღებულს, ისევე როგორც სასულიერო სემინარიადამთავრებულს, მხოლოდ ვარშავისა და დორპატის (ტარტუ) უნივერსიტეტებში იღებდნენ. ამიტომ დასავლეთ საქართველოს ახალგაზრდა თაობები ყველაზე მეტად მას ეტანებოდნენ, მიუხედავად იმისა, რომ აქ შემოღებული სწავლა-აღზრდის სისტემა არა მარტო სულიერად, ხშირ შემთხვევაში ფიზიკურადაც ამახინჯებდა ახალგაზრდებს. ამის დასამტკიცებლად უამრავი დოკუმენტური მასალა არსებობს. მათ შორის აღსანიშნავია ისეთ ცნობილ ადამიანთა მოგონებები, როგორებიც იყვნენ: აკაკი წერეთელი („ჩემი თავგადასავალი“), ნიკო ნიკოლაძე („წარსულიდან“), გიორგი წერეთელი („ჩვენი ცხოვრების ყვაილი“), გიორგი ლას-ხიშვილი („მემუარები“), ნიკო მარი („ავტობიოგრაფია“), ალექსანდრე ჯანელიძე („მოგონებები“), ილია ჩიქოვანი („მოგონებები“) და ა. შ. (ი. გენძეხაძე, 1987, გვ. 9).

იმდროინდელი ქუთაისი, წყალსადენისა და კანალიზაციის გარეშე, უფრო დიდი სოფლის მსგავსი იყო, ვიდრე ქალაქისა. სახლებიც მხოლოდ „ლამპებით“ ნათლებოდა. არ იყო სასტუმრო. სოფლიდან ჩამოყვანილ ბავშვებს ნაჭირავებ ბინებში ათავსებდნენ მშობლები. მაგრამ კლასიკური გიმნაზიისაკენ ლტოლვა მაინც დიდი იყო, მიუხედავად იქ გამეფებული სასტიკი რეჟიმისა და სირთულისა, რომელიც გიმნაზიაში მოხვედრასთან და გართულებულ სწავლასთან იყო დაკავშირებული (იქვე, გვ. 10).

გიმნაზია ძირითადად ერთი მოსამზადებელი და რვა გიმნაზიური კლასისაგან შედგებოდა. მაგრამ პირველ კლასამდე ბავშვს რამდენიმე წელიწადი მოსამზადებელ განყოფილებაში უნდა ესწავლა (იქვე, გვ. 12). მათ შეეძლოთ, მოსამზადებელი განყოფილება კლასიკურ გიმნაზიაში გაევიდნენ. მაღალი დონის მოსამზადებელი განყოფილებები ჰქონდა აგრეთვე სასულიერო სასწავლებელს, საქალაქო სასწავლებელს, სათავადაზნაურო სასწავლებელს, სადაც ოთხ წელიწადს უნდა მომზადებულიყო მოსწავლე. ოთხი წელიწადი თავდადებული სწავლა ელოდა ბავშვს კლასიკური გიმნაზიის პირველ კლასამდე. კლასიკურ გიმნაზიას

ერთი, უფროსი განყოფილება ჰქონდა. იქ მხოლოდ გამოცდის ჩაბარების შემდეგ თუ მოხვდებოდა ახალგაზრდა. ამიტომ რუსულის კარგად მომზადება აუცილებელი იყო, რადგან გიმნაზიაშიც ყველა საგანი რუსულ ენაზე ისწავლებოდა. მისაღები ადგილები მცირე იყო, კონკურსი ბევრად მეტი; ამიტომ ამ პირობებმა პროფესიული მომზადებლებიც გააჩინა. ეს ჯერ კერძო პირების მეშვეობით ხდებოდა, შემდეგ კი დააარსეს საგანგებო სკოლა. ერთ-ერთი ასეთი იოსებ ოცხელის სკოლა იყო. მას შესანიშნავი სპეციალისტები ჰყავდა და წესრიგიან სკოლადაც იცნობდა ყველა, ვისაც მასთან რაიმე შეხება ჰქონდა. თუმცა კლასიკური გიმნაზიისათვის, ან რეალური სასწავლებლისათვის ქართული ენა თითქმის არ იყო საჭირო, აქ მაინც დიდი ყურადღება ექცეოდა ქართულ ენაზე სწავლებას.

ასე რომ, თუ მხედველობაში მივიღებთ გიმნაზიისათვის მზადებასაც, გიმნაზიის დასრულებას 10-12 წელი ჭირდებოდა.

მოსამზადებელ კლასში საღვთო სჯულს, რუსულსა და არითმეტიკას ასწავლიდნენ. პირველი კლასიდანვე იწყებოდა სხვა საგნებიც, კერძოდ, ლათინური ენა. ამ საგანს ყოველდღე ერთი საათი ეთმობოდა, ბევრად მეტი, ვიდრე რომელიმე სხვა საგანს, გარდა რუსულისა, რომელიც სწავლების ენაც იყო. მესამე კლასიდან იწყებოდა ძველბერძნულის სწავლებაც, ამიტომაც ეწოდებოდა გიმნაზიის კლასიკური. ისწავლებოდა აგრეთვე: გეოგრაფია, ისტორია, არითმეტიკა, ალგებრა, გეომეტრია, ტრიგონომეტრია, რუსული ენა და ლიტერატურა ყველა კლასში, ფიზიკა მეექვსე კლასიდან, ბოლო კლასში დაუმატეს სამართალ-მცოდნეობაც (გ. ვაჭრიძე..., 1995, გვ. 166, 167, 170). ამას ემატებოდა ახალი ენები: ფრანგული და გერმანული. ამათგან ერთი სავალდებულო იყო, მეორე — სურვილისამებრ. ხატვა და გიმნასტიკა მხოლოდ უმცროს ჯგუფებში იყო; ქიმიისა და ბუნებისმეტყველების კი არც ერთი საგანი არ ისწავლებოდა. რაც შეეხება ქართულს, მას მხოლოდ პირველ და მეორე კლასში გაივლიდა მოსწავლე. მას კვირაში მხოლოდ ორი გაკვეთილი ეთმობოდა, თანაც გაკვეთილების ბოლოს, მაშინ, როცა მოსწავლის აქტიურობა დაბალია. ქართულს დეკანოზი გიგაური ასწავლიდა. თუ მოსწავლე გაბმულად ჩაიკითხავდა, ფრიადს დაიმსახურებდა. მეტს კი არავინ ითხოვდა. ქართველი მხოლოდ სამი-ოთხი მოსწავლელი თუ იყო მთელ გიმნაზიაში.

ქუთაისის კლასიკურ გიმნაზიაში 1892 წლისათვის 494 მოსწავლე სწავლობდა. 1893 წელს — 520, 1894 წელს — 660, 1895 წელს — 557, 1896 წელს — 593, 1897 წელს — 611, 1898 წელს — 663, 1900 წელს — 689, 1901 წელს — 685, 1903 წელს — 706, 1905 წელს — 299, 1907 წელს — 698, 1908 წელს — 657, 1909 წელს — 676, 1911 წელს — 679, 1912 წელს — 705, 1913 წელს კი 728 ახალგაზრდა სწავლობდა (გ. მჭედლიძე, 1993, გვ. 543-544, ცხრ. №2,3).

კლასიკურ გიმნაზიაში სხვადასხვა წლებში დირექტორობი იყვნენ: ჩებიში, სტაროსელსკი, გლუშაკოვი, გორბუნოვი...

მოსამზადებელ ჯგუფში წლის ბოლოს ისევ გამოცდები ინიშნებოდა, შემდეგ კი პირველ კლასში გადადიოდნენ. კლასიდან კლასში გადასვლა შემდეგი წლის განმავლობაში მიღებული ნიშნების მიხედვით ხდებოდა. გამოცდები მხოლოდ სუსტებს ენიშნებოდათ.

კლასიდან კლასში გადასვლისას რამდენიმე ბავშვს ქების ფურცელს („поч-вальный лист“) აძლევდნენ, პირველი ან მეორე ხარისხისას. დასაწყისში ეს

ფურცლები კარგად იყო გაფორმებული, შემდეგში კი მხოლოდ გამოცხადებას სურდებოდნენ. თავიდან საჩუქრად წიგნსაც უმატებდნენ, შემდეგში კი ეს უმნიშვნელო წამახალისებელი ფაქტორიც გაქრა.

მათემატიკას ასწავლიდა სემიონოვი, რომელმაც ქართული კარგად იცოდა, მაგრამ ამ ენაზე მოსწავლეებს არასოდეს ესაუბრებოდა. სემიონოვი საგნის შესანიშნავი სპეციალისტი იყო, მაგრამ საოცარი შოვინისტი. ამის გამო მოსწავლეებს იგი არ უყვარდათ.

ლათინურს ასწავლიდა დირექტორი — ჩეხიში. იგი საგანსაც ბრწყინვალედ კობულობდა და ამავე დროს ბავშვებს ხშირად ესაუბრებოდა საქართველოს ისტორიაზეც.

რეაქციონერი პედაგოგების გვერდით აქ პროგრესულად მოაზროვნე პედაგოგებიც მოღვაწეობდნენ. ესენი იყვნენ: ა. სტოიანოვი, ვ. ვასილიევი, მ. მუსყარიოვი, ა. გალკინი, ა. პლატონოვი, ნ. ჯემარჯიძე, გ. მაისურაძე, ვ. მაღანიშვიაძე, ვ. ბერიძე, პ. თვალჭრელიძე, პ. წულუყიძე და სხვ. (ი. გენძეხაძე, 1987, გვ. 7).

ზოგიერთი პედაგოგის მიერ ქართული ენის დევნამ უკუშედეგი გამოიწვია მოსწავლეებში; მათ უფრო მეტად გაუღვივა ეროვნული გრძნობები. ისინი უფრო მძაფრად ეწაფებოდნენ მშობლიური ენისა და ლიტერატურის, ისტორიისა და გეოგრაფიის სწავლას, არაღეგალურად გამოსცემდნენ ჟურნალ-გაზეთებს და მათ ფურცლებზე ებრძოდნენ რეაქციონერ პედაგოგებსაც.

ქუთაისის გიმნაზიაში სხვადასხვა დროს არაღეგალურად გამოდიოდა მოსწავლეთა მიერ დაარსებული ჟურნალ-გაზეთები: 1880 წლის სექტემბერ-ნოემბრიდან გამოდიოდა ორი ჟურნალი — „ისტორიისა და ლიტერატურის საკლასო ჟურნალი“ და „ბედი“. პირველის რედაქტორი იყო პეტრე მირიანაშვილი (1860-1940), ხოლო მეორის — შემდეგში დიდი მეცნიერი ნიკო მარი (1864-1934) (გ. ვაჭრიძე, 1995, გვ. 26, 28-31). გიმნაზიაში გამოდიოდა აგრეთვე „მსაჯული“ (1865), „თაიგული“ (1865-1866), „ია“ (1880) (გაზ. „ია“-ს შესახებ საკმაოდ ვრცელი ცნობები ინახება სახალხო განათლების ისტორიის მუზეუმში. იხ. ფ. 5. საქ. II), აგრეთვე, გ. ვაჭრიძე, 1995), „სამშობლო“ (1880), „ბედი“ (1880-1881) (გ. ვაჭრიძე, 1995, გვ. 31), „ნეოპიტნოე პერო“ (1880), „დროშა“ (1882), „ბტირი“ (1882) (იქვე, გვ. 35-38), „სალამური“ (1885-1886), „განთიადი“ (1888), „ოპოზიცია“ (1894-1895), „სხივი“ (1895-1900), „შკოლნაია ჟიზნი“ (1908, ნაბეჭდი) და სხვ. (იქვე, გვ. 54, 104). ამ ჟურნალების შესახებ უფრო ვრცლად იხ. პ. ვაჭრიძის წიგნი „რაც ერთხელ ცხოვლად სულს დააჩნდების“, სადაც დეტალურადაა განხილული ჟურნალ „მსაჯულის“ ისტორიაც (გვ. 54, 104).

ამ ჟურნალ-გაზეთების ფურცლებზე ბევრმა მომავალმა მწერალმა, პოეტმა, მეცნიერმა, საზოგადო და პოლიტიკურმა მოღვაწემ პირველად გამოსცადა თავისი კალამი.

1905-1907 წლების ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ კლასიკური გიმნაზიის მოსწავლეებიც აიყოლია. „სისხლიანი კვირის“ პროტესტის ნიშნად, მათ დაიწყეს გაფიცვები და დემონსტრაციები (ი. გენძეხაძე, 1987, გვ. 6). „ამ საერთო ფონზე მკვეთრად მოჩანდა ჩვენი გიმნაზია, სადაც რევოლუციის ცეცხლი უკანასკნელ დღემდე ღვივოდა“, — წერდა ტიციან ტაბიძე (ტ. ტაბიძე, 1995, გვ. 79).

1905 წლის თებერვლის დასაწყისში გაიფიცნენ კლასიკური და რეალური

სასწავლებლების მოსწავლეები. ამასთან დაკავშირებით 14 თებერვალს კლასიკური ადგილობრივმა ადმინისტრაციამ .სასწავლებლის დახურვა გამოაცხადა რევოლუციურ გამოსვლებში აქტიურად მონაწილეობდნენ ვლადიმერ მაიაკოვსკი და ვასილ კიკვიძე.

რეაქციის პერიოდში გიმნაზიის მოსწავლეებმა გამოსცეს არალეგალური ჟურნალი „შკოლნაია ჟიზნი.“ ის გიმნაზიის მოსწავლეთა არალეგალური სტამბის იბეჭდებოდა. 1908 წლის 13 იანვარს გამოვიდა ჟურნალის პირველი ნომერი რომელიც მკაცრად აკრიტიკებდა ცარიზმს და ამ ფონზე ახალგაზრდობის ბრძოლისაკენ მოუწოდებდა. 1907 წლის დეკემბერში კვლავ დაისვა გიმნაზია და რეალური სასწავლებლის დახურვის საკითხი.

კლასიკურ გიმნაზიაში წლების განმავლობაში სწავლობდნენ განათლების მეცნიერების, ლიტერატურის, ხელოვნებისა და რევოლუციური მოძრაობის ბევრი საყოველთაოდ ცნობილი პიროვნება: აკაკი წერეთელი, გიორგი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე, კირილე ლორთქიფანიძე, სერგეი მესხი, დიმიტრი ნაზარაძე, გიორგი ზდანოვიჩი, ალექსანდრე წულუკიძე, ექვთიმე თაყაიშვილი, ნიკო მაყაყაძე, აკაკი შანიძე, შალვა ნუცუბიძე, სილოვან ხუნდაძე, იოსებ ოცხელი, ივანე ჯანელიძე, დიმიტრი უზნაძე, სიმონ ყაუხჩიშვილი, ანგია ბოჭორიშვილი, ტატიანა ტაბიძე, პაოლო იაშვილი, დავით კაკაბაძე, ნიკო ლორთქიფანიძე, ლეო ქაბაძე, კოტე მესხი, შალვა დამბაშიძე, უშანგი ჩხეიძე, აკაკი ხორავა, ვლადიმერ მაიაკოვსკი და მრავალი სხვა.

კითხვობა ამ გვარებს და რწმუნდები, რომ გიმნაზიას მნიშვნელოვანი სამსახური გაუწევია ქართული ეროვნული კულტურისათვის. აქ აღზრდილი ადამიანები თავიანთი მრავალმხრივი და ნაყოფიერი შემოქმედებითი მუშაობით უწყურადღებას იპყრობდნენ არა მარტო დასავლეთ, არამედ სრულყოფილ საქართველოში. ისინი საქვეყნოდ ცნობილი პიროვნებები იყვნენ. მპყრობელობის შავბნელ პერიოდში, როდესაც ქართული კულტურა მძიმე იყო აგდებული, ისინი გიმნაზიის კედლებში იღვწოდნენ თავიანთი დამცველი და უფლებააყრილი ხალხის სამსახურისათვის. ისინი იბრძოდნენ თავიანთი მშობლიური ენის უფლებების აღსადგენად. ამ მხრივ კლასიკურ გიმნაზია ღირსეული ადგილი უჭირავს საქართველოს განათლების ისტორიაში. იგი წინა განმავლობაში წარმოადგენდა დასავლეთ საქართველოს უმნიშვნელო სასწავლო და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრს. მან დიდი როლი შეასრულა ახალგაზრდობის სწავლა-აღზრდის საქმეში, ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ცნობილი ფრაზაა: „რაც მეტია დღეს მით მეტია წინააღმდეგობა.“ კლასიკური გიმნაზია სავსებით ამართლებს ამ მისი თავმჯდომარე იყო ექიმის დავით ლორთქიფანიძე. მშობლებმა და ქართული ენის სწავლების გაუმჯობესებისა და საღვთო სჯულის ქართული სწავლების საკითხი.

„უფრო მეტი გაბედულება გამოიჩინა კლასიკური გიმნაზიის პედაგოგი ჯგუფმა. მათ მოითხოვეს ქართული ენის ყველასათვის სავალდებულო სახელად გამოცხადება. ამ მოთხოვნას გამოეხმაურა გაზეთ „მეგობრის“ კორესპონდენტი „გრდემლი.“ მან მკითხველ საზოგადოებას მოუწოდა მხარი დაეჭირა პედაგოგიკური გადაწყვეტილების შესრულებისათვის“ (გ. მჭედლიძე, 1993, გვ. 472).

ამ ფაქტმა თავისი შედეგი გამოიღო. ამ დროს კლასიკური გიმნაზია

ორგანიზაციულად დანიშნული იყო ნიკოლოზ გორბუნოვი. მან მოვლენებს კარგად ალაგდა. ზეწოლას არ დაელოდა, ისე გამოაცხადა სავალდებულოდ ქართული ენის სწავლება. აქედან ნათლად ჩანს, რომ ის პრაქტიკულად მოაზროვნე კაცი იყო. ადგილობრივ პირობებთან შეგუებით ცდილობდა მოქალაქეთა ნდობის მოპოვებას და პატივისცემის დამსახურებას. თუ მის ქმედებებს რუსულად შეაფასებდნენ წრეები კიცხავდნენ, ქართული გაზეთი „ჩვენი მეგობარი“ თავმოყვებით იცავდა და ქცევას უწონებდა მას (იქვე).

ბოლო რვა მისი შემდგომი მოღვაწეობიდან ჩანს, მისი მუშაობის სტილი ამოყვანილობაზე კეთილ შეგავლენას ახდენდა. ამით იგი ავტორიტეტს იხვეჭდა, ხალხს სტუდენტობასა და საზოგადოებას მდგომარეობას უმსუბუქებდა. აქედან ჩანს, რომ მას კარგად ესმოდა, რომ შიშველი რუსიფიკატორული ქმედება აქედან არავის მოუტანდა. ამის მაგალითად მას თავისი წინამორბედი ბუდნიშვილებიც ეყოფოდა.

კლასიკური გიმნაზიის ცხოვრებაში რადიკალური ცვლილებები მოხდა ანტირევოლუციური დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის ხანაში. მოგვიანებით, ამჟამად ხელისუფლების წლებში, დიდი ხნის განმავლობაში იგი ქალაქის პირველ საშუალო სკოლაში იწოდებოდა (ამჟამად — ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის გიმნაზია).

ამგვარად, ქუთაისის კლასიკური გიმნაზია, მისი თავდაპირველი, არაქართული დანიშნულებისა და პროფილის მიუხედავად, მაინც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქუთაისისა და სრულიად საქართველოს განათლებისა და კულტურის ისტორიაში.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. ი. გენძეხაძე, 1987 - ი. გენძეხაძე, ქუთაისის ვ. მაიაკოვსკის სახელობის საშუალო სკოლა, თბ., 1987;
2. პ. ვაჭრიძე, 1995 - პ. ვაჭრიძე, „რაც ერთხელ ცხოვლად სულს დაანდობს“, ქუთ., 1995;
3. გ. ვაჭრიძე..., 1995 - გ. ვაჭრიძე, პ. ვაჭრიძე, ქუთაისი ქართველ მოღვაწეთა მოგონებებში, ქუთ., 1995;
4. გ. ვაჭრიძე, 1999 - გ. ვაჭრიძე, იმერეთის დროებითი მმართველობა (1830-1840 წლები), ქუთ., 1999;
5. გ. მჭედლიძე, 1993 - გ. მჭედლიძე, ქუთაისის ახალი ისტორიის ნარკვევები, ქუთ., 1993;
6. მ. ნიკოლეიშვილი, 1999 - მ. ნიკოლეიშვილი, „...ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის შენობის შესახებ“, გაზ. „ახალი ქუთაისი“, 1999;
7. ტ. ტაბიძე, 1995 - ტ. ტაბიძე, თხზულებანი, თბ., 1995;
8. ო. ქინჭლაძე, 1963 - ო. ქინჭლაძე, „დროება“ და აღზრდის საკითხები, თბ., 1963.

ЛЙЯ ГАБУНИА ИЗ ИСТОРИИ КУТАИССКОЙ МУЖСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ГИМНАЗИИ

Система классического образования, возникшая еще в эпоху Возрождения, по своей сути была прогрессивным явлением, несмотря на то, что служила укреплению политических интересов самодержавия.

В декабре 1830 г. в Кутаиси было открыто уездное училище. Оно было первой государственной школой в Имерети. В связи с образованием Кутаисской губернии (1846), в феврале 1850 г. это уездное училище было преобразовано в губернскую гимназию. С 1878-1879 учебного года в связи с введением преподавания классических языков — греческого и латинского — гимназия стала называться классической.

Только что открытая гимназия из-за отсутствия здания стала функционировать в снятых в наем частных домах. В 1899 г. было решено пристроить к старому корпусу училища новое здание. Строительство шло в 1900-1902 гг. Вскоре был реконструирован и основной корпус гимназии.

В течение долгих лет только классическая гимназия считалась полноправным средним учебным заведением в Кутаиси. Только это заведение давало право поступить в университет без экзаменов.

Гимназия в основном состояла из одного подготовительного и восьми гимназических классов. Но до первого класса ученик должен был учиться на подготовительном отделении в течение нескольких лет. Таким образом, учеба в гимназии продолжалась 10-12 лет.

В гимназии учащиеся нелегально издавали журналы и газеты: "Мсаджули" ("Судья"), "Таигули" ("Букет"), "Иа" ("Фиалка"), "Самшобло" ("Родина"), "Беდი" ("Судьба"), "Дроша" ("Знамя"), "Саламури" ("Свирель"), "Гантиади" ("Заря"), "Схиви" ("Луч") и др. На страницах этих журналов и газет испытали свое перо многие известные грузинские поэты, писатели, ученые, общественные и политические деятели.

Из-за активного участия учащихся гимназии в революции 1905-1907 гг. несколько раз ставился вопрос о закрытии классической гимназии, но это не удалось.

В классической гимназии учились многие известные представители просвещения, науки, литературы и искусства, в том числе великий грузинский поэт Акакий Церетели.

Радикальные изменения в жизни гимназии произошли в период существования Грузинской демократической республики. Позднее, в годы советской власти, она стала называться Первой городской средней школой (ныне Кутаисская гимназия им. Акакия Церетели).

Таким образом, Кутаисская классическая гимназия, несмотря на первоначальное "негрузинское" назначение и профиль, все-таки играла большую роль в истории просвещения и культуры не только Кутаиси, но и всей Грузии.

თეიმურაზ გვანცელაძე

**იბერიულ-კავკასიურ ენათა
ოჯახის უმეაღგენლობისათვის
(საკითხის დასმის წესით)**

ლინგვისტურ კავკასიოლოგიაში დიდხანს გრძელდებოდა დავა იმის შესახებ, ენათესავეებიან თუ არა ქართველურ ენა-კილოებს აფხაზურ-ჩერქეზული, ვაინახური და დაღესტნური ენები. ენათმეცნიერთა ერთი ნაწილი გამორიცხავდა ამ ოთხი ჯგუფის ენათა ურთიერთნათესაობას და გამოყოფდა ორ დამოუკიდებელ ენათა ოჯახს: ქართველური ენებისას და ჩრდილოეთკავკასიური ენებისას. ეს თვალსაზრისი ამჟამადაც გამოითქმება, თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ მას იზიარებენ ძირითადად ის ლინგვისტები, ვინც ამ ორი „ენათა ოჯახიდან“ იკვლევს ან მარტო ქართველურ ენა-კილოებს და არ იცნობს ჩრდილოეთკავკასიურ ენებს, ანდა ის სპეციალ. ჯგუფი, ვინც ჩრდილოეთკავკასიური ენების სტრუქტურაში ვრცევიან, მაგრამ არ იკვლევს ქართველურ ენა-კილოებს. რა თქმა უნდა, ამგვარ სპეციალისტთა დასკვნები აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით მოკლებულია დამაჩერებლობას და ექვს აღძრავს.

ენათმეცნიერთა მეორე ნაწილი მიიჩნევს, რომ ქართველური ენა-კილოები ენათესავება აფხაზურ-ჩერქეზულ, ვაინახურ და დაღესტნურ ენებს და ყველა ამ ჯგუფში შემავალი ენა ქმნის ენათა ერთ ოჯახს, რომელსაც იბერიულ-კავკასიურ ანუ პალეოკავკასიურ ენათა ოჯახს უწოდებენ. არსებითი მნიშვნელობისაა ის ფაქტი, რომ ამ თეორიას იზიარებდნენ და ამჟამადაც იზიარებენ ის ლინგვისტები, რომლებიც შესანიშნავად იცნობენ და წარმატებით იკვლევენ როგორც ქართველურ ენა-კილოებს, ისე ჩრდილოეთკავკასიურ ენათა რომელიმე ჯგუფის ენებსაც. მაგალითად, აკადემიკოსი არნ. ჩიქობავა არა მარტო დიდი ქართველოლოგი ბრძანდებოდა, არამედ წარმატებით იკვლევდა დაღესტნურ ენათა ჯგუფში შემავალ ხუნძურ ენასაც (იხ.: არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, 1962, აგრეთვე წერილების სერია ამ ენის სტრუქტურის საკითხთა შესახებ); აკად. ს. ჯანაშია ავტორია ნაშრომებისა როგორც ქართველურ ენა-კილოთა, ისე აფხაზურ-აბაზურ და ჩერქეზულ ენათა სისტემის შესახებ; აკად. ვ. თოფურია იყო არა მარტო დიდი ქართველოლოგი, არამედ ლაკური ენის მკვლევარიც...

საკითხი იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის არსებობა-არარსებობის შესახებ პოზიტიურად გადაწყვიტა არნ. ჩიქობავას ფუნდამენტურმა ნაშრომმა „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი“ (არნ. ჩიქობავა, 1979), რომელშიც კონკრეტულ ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით საბოლოოდაა დასაბუთებული იბერიულ-კავკასიურ ენათა გენეალოგიური ნათესაობა ყველა ენობრივ დონეზე — ფონო-ლოგიურ სისტემაში, ფონეტიურ პროცესთა პრინციპულ ერთგვაროვნებაში, მორფოლოგია-სინტაქსსა და ლექსიკაში.

შენიშვნა 1: სამწუხაროდ, ეს უაღრესად მნიშვნელოვანი, საეტაპო ხასიათის მონოგრაფია მხოლოდ ქართულ ენაზე გამოქვეყნდა, რის გამოც მისი გამოყენება არ შეუძლიათ ქართული ენის არმცოდნე ჩრდილოეთკავკასიელ, ევროპელ თუ ამერიკელ კავკასიოლოგებს. ვფიქრობთ, ქართული კავკასიოლოგიური სკოლის, არნ. ჩიქობავას მრავალრიცხოვან მოწაფეთა მორალური ვალია, უახლოეს ხანში რუსულ და ინგლისურ ენებზე თარგმნონ და გამოსცენ დასახელებული

ნაშრომი, რათა საშუალება მისცენ ქართულის არმცოდნე სპეციალისტებს მისი გაცნობისა და გამოყენებისა. ამ საქმის გაჭინაურება მიუტევებელ შეცდომად იქნება აღქმული კავკასიოლოგთა მომავალი თაობების მიერ.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა შიდა ნათესაობის დამტკიცებას დღის წესრიგიდან არ მოუხსნია ზოგი სხვა სადავო საკითხი, რომელთაგან ყველაზე აქტუალურია ამ ოჯახში შემავალ კონკრეტულ ენათა ზუსტი რაოდენობის დადგენისა, აგრეთვე, ენათა და დიალექტთა ერთმანეთისაგან გამიჯვნის პრობლემები. კერძოდ, ლინგვისტურ კავკასიოლოგიაში დღემდე არ არსებობს საყოველთაოდ გაზიარებული ერთი თვალსაზრისი იმის შესახებ, თუ კონკრეტულად რამდენ და რომელ ენებს აერთიანებს იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახი (ასახელებენ 28-დან 36-მდე ენას), ან ენათა რამდენი ჯგუფი გამოიყოფა ამ ოჯახის შიგნით და რომელი კონკრეტული ენებისაგან შედგება თითოეული ჯგუფი. მაგალითად, კავკასიოლოგთა ერთი ნაწილი გამოყოფს ოთხ ჯგუფს:

1. ქართველური „ენების“ ჯგუფს (1, 3 ან 4 „ენა“);
2. აფხაზურ-ადიღურ ენათა ჯგუფს (5 „ენა“);
3. ნახურ ენათა ჯგუფს (3 „ენა“);
4. დაღესტნურ ენათა ჯგუფს (17-დან 25-მდე „ენა“).

სპეციალისტთა მეორე ნაწილი ერთ ჯგუფად აერთიანებს ნახურ და დაღესტნურ ენებს, შესაბამისად, ენათა ოჯახსაც სამ ჯგუფად ანაწევრებს:

1. ქართველურ „ენათა“ ჯგუფი;
2. აფხაზურ-ადიღურ ენათა ჯგუფი;
3. ნახურ-დაღესტნურ ენათა ჯგუფი.

კიდევ უფრო დიდია აზრთა სხვადასხვაობა თითოეულ ჯგუფში შემავალ კონკრეტულ ენათა რაოდენობის შესახებ. მაგალითად, ქართველოლოგიაში 1844 წლიდან დღემდე გავრცელებულია სამი თვალსაზრისი იმის შესახებ, თუ რამდენი ქართველური ენა არსებობს: ასახელებენ ერთ, სამ და ოთხ ქართველურ ენას (ვრცლად საკითხის ისტორიის შესახებ იხ.: თ. გვანცელაძე, 2003). ამ თვალსაზრისთაგან პირველს, რომლის მიხედვითაც არსებობს ერთადერთი ქართველური ენა, მრავალსაუკუნოვანი ლინგვისტური თვალთახედვითაც ყველაზე არგუმენტირებულია და სხვა ორ მოსაზრებასთან შედარებით უფრო მეტადაც შეესაბამება ქართველი ერის სასიცოცხლო ინტერესებს.

შენიშვნა 2: გასული, 2003 წლის 12 დეკემბერს გერმანიაში, მაინის ფრანკფურტის უნივერსიტეტში გერმანელ ქართველოლოგ ვინფრიდ ბოედერს წაუკითხავს მოხსენება თემაზე „ტერმინების - „ენა“ და „დიალექტი“ — გამოყენება ქართველურ კვლევებში“. ამ მოხსენების ტექსტი ჩვენს ხელთ არ არის, მაგრამ მოვიპოვეთ მსმენელთათვის ავტორის მიერ დარიგებული ოთხგვერდიანი მასალა, რომელიც შეიცავს მოხსენებაში გამოყენებული ციტატების ტექსტებს სხვადასხვა ავტორის ნაშრომებიდან. ეს ციტატები აშკარად მიანიშნებენ, რომ მოხსენების ავტორი არ იზიარებს თვალსაზრისს ერთადერთი ქართველური ენის არსებობის შესახებ, რომელიც რეაბილიტირებულ იქნა პროფ. ტ. ფუტკარაძის მიერ და ჩვენც ვიზიარებთ. როგორც ჩანს, ვ. ბოედერს მიაჩნია, რომ, მაგალითად, სულხან-საბა ორბელიანი მეგრულ მეტყველებას ქართულისაგან განსხვავებულ დამოუკიდებელ ენად თვლიდა და ამის საბუთად მოჰყავს საბასეული განმარტება უღურტული სიტყვისა: „მეგრელთაგან მრუდი ლაპარაკი, გინა ჩხიკთა და

კაქკაქთაგან ლაპარაკი“ (**Z** რედაქცია); „ესე არს მებრელთა და მისთანათა აფენონთა ლაპარაკი, გინა ჩხიკვთა და კაქკაქთაგან ლაპარაკი“ (**AB** რედაქციები). ეტყობა, ჩვენი გერმანელი კოლეგა ვერ ითვალისწინებს საბას ლექსიკონის ერთ თავისებურებას: საბას უხვად მოჰყავს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული ლექსიკა, რომლის განმარტებისას იგი ხშირად უთითებს სიტყვათა სადაურობას (იმერულად ქვიან, უწოდენ მესხნი, კახნი უწოდენ, უკმობენ გურიელნი, მთის კაცთ იციან, ჭანნი უკმობენ, მებრულად...), ზოგჯერ კი საბას დიალექტიზმები სადაურობის მიუთითებლადაც მოჰყავს (ზილარიან, მამაგონა, მუართვა, პატონი, რაგადობა, ჭარგვალი...), უფრო ხშირად კი ავტორს მითითებული აქვს სიტყვათა გლესურობა ანდა „მსოფლიობა“, რაც სტილურ თავისებურებებსაც გულისხმობს. ეს იმას ნიშნავს, რომ საბა დიალექტურ ლექსიკას ახასიათებს როგორც ტერიტორიული (კილოურ-დიალექტური), ისე სოციალური თვალსაზრისით. სწორედ ამ კონტექსტშია გასაანალიზებელი **ქღურტული** სიტყვის განმარტებაც, რომელიც ხუთი ვარიანტის სახითაა ჩვენამდე მოღწეული (ვ. ბოედერს მკ.ოლოდ ორი ვარიანტი აქვს დამოწმებული). ლექსიკონის საერთო კონტექსტიდან ამოგლეჯის გზით შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ ვ. ბოედერი მართალია და საბა მებრულს ცალკე ენად მიიჩნევდა, მაგრამ ქართველური დიალექტური ლექსიკის (მათ შორის მებრული მასალის) საბასეული დეფინიციების საერთო ტენდენციის გათვალისწინება და თვით **ქღურტული** სიტყვის განმარტების ხუთივე ვარიანტის ტექსტების ანალიზი ამ კონტექსტში უეჭველს ხდის, რომ საბასეული განმარტებანი („**ავენონათა ლაპარაკი**“ და „**მრუდი ლაპარაკი**“) ამ სიტყვის სოციოლინგვისტური დახასიათებაა: **საბასათვის „ავენონანი“ არიან არა მაინცდამაინც მებრელნი, არამედ საქართველოს სხვა კუთხეებში მოსახლე ის ქართველებიც, რომლებიც ყოველდღიურ ურთიერთობაში იყენებენ სამწიგნობრო ენისაგან შედარებით მეტად დაშორებულ არაკანონიკურ, ე.ი. „მდაბიურ“ (იგივეა, რაც „მსოფლიო“, „მდახე“ მეტყველება) სამეტყველო კოდებს.** ზუსტად იგივე სემანტიკა აქვს სინტაგმას „**მრუდი ლაპარაკი**.“ ამას ადასტურებს **ქღურტული** სიტყვის განმარტებაში მისთანათა სიტყვის ხმარებაც („მებრელთა და მისთანათა **ავენონათაგან ლაპარაკი**“ - **CB** ნუსხა). თქმული იმას ნიშნავს, რომ ვ. ბოედერი ცდებოდა, თუკი მას საბა თავის თანამოაზრედ მიაჩნია. საბას მებრული ენად არ მიაჩნდა! რაც შეეხება გერმანელი მკვლევრის მიერ დამოწმებულ ციტატებს სხვა ავტორთა ნაშრომებიდან, ყველა მათგანი დეკლარაციანაა და არა არგუმენტაცია იმისა, რომ არსებობს სამი თუ ოთხი ქართველური ენა, დეკლარაცია კი საბუთი არ არის.

ურთიერთგამომრიცხავი შეზღუდვებანი არსებობს იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის დაღესტნურ ჯგუფში შემავალი სამი ქვეჯგუფიდან ორის შემადგენლობის შესახებაც (დაღესტნურ ჯგუფში აერთიანებენ ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ, ლაკურ-დარგულ და ლეზგიურ ენათა ქვეჯგუფებს). კერძოდ, ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ქვეჯგუფში 10-დან 13-მდე ენას ვარაუდობენ, ხოლო ლეზგიურ ქვეჯგუფში ასახელებენ 7-დან 10-მდე ენას.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა რაოდენობის შესახებ ზოგჯერ თვით ერთსა და იმავე ავტორსაც აქვს სხვადასხვა თვალსაზრისი გამოთქმული სხვადასხვა დროს გამოქვეყნებულ ნაშრომებში.

ასეთ ვითარებაში ბუნებრივად წამოიჭრება საკითხი: რა არის თვალსაზრისით ამგვარი ნაირფეროვნების მიზეზი - ლინგვისტური კავკასიოლოგიის ნაკლოვანება თუ სხვა რამ? ამ კითხვის პასუხი მოკლედ ასეთია:

ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის მსოფლიო პრაქტიკაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ლინგვისტური კავკასიოლოგიის საკლასიფიკაციო სირთულეების ანალოგიური სიძნელეები დასტურდება სხვა ენათა ოჯახების შიდა კლასიფიკირების შემთხვევებშიც და ეს **ენათმეცნიერების საყოველთაო პრობლემაა**. ამ პრობლემის არსებობას კი განაპირობებს ენის დიალექტისაგან გასამიჯნი ზუსტი და შემოწმებადი კრიტერიუმების უქონლობა ენათმეცნიერებაში და **საკუთრივ ლინგვისტურ ნიშანთა საფუძველზე ენათა გენეალოგიური კლასიფიკირების აღრევა სოციოლინგვისტურ კლასიფიკირებაში** (ვრცლად იხ.: თ. გვანცელაძე, 2003; ტ. ფუტყარაძე, 2003); მნიშვნელოვანია, აგრეთვე, ე.წ. პოლიტიკური ფაქტორებიც:

ბოლო ათი წლის განმავლობაში ჩვენ საშუალება გვქონდა ჩაღრმავებულად გვეკვლია ენობრივი სიტუაციის დინამიკა და ენობრივი პოლიტიკის ტენდენციები XIX-XX საუკუნეთა კავკასიაში. საკითხის შესწავლამ დაგვარწმუნა, რომ კავკასიაში მცხოვრებ ეთნოსთა და მათ ენათა კლასიფიკაცია მოქცეული იყო როგორც ცარისტული, ისე კომუნისტური რეჟიმების უმკაცრესი კონტროლის ქვეშ. ორივე რეჟიმის უმთავრეს მიზანს კავკასიის ეთნოსთა დენაციონალიზება-გარუსება წარმოადგენდა, ამ მიზნის მისაღწევ მძლავრ საშუალებად კი **ეთნოსთა ხელოვნურად დანაწევრება-დაქუცმაცება მიიჩნეოდა**, რისთვისაც თეორიული საფუძველი ეთნოლოგებსა და ლინგვისტებს უნდა შეემზადებინათ. რაც მეტად დაქუცმაცდებოდა ეთნოსები, მით უფრო გაადვილდებოდა მათი გადაჯიშება.

კავკასიაში მცხოვრებ ხალხთა მონოლითურობის პირველი მძლავრი დამანგრეველი დარტყმები ცარიზმმა მიაყენა XIX საუკუნის განმავლობაში განხორციელებული აქციებით, კერძოდ:

1. რუსული არმია დაუნდობლად ქლევდა ათასობით იმ კავკასიელს (ვაინახებს, ლეკებს, ჩერქეზებს, უბიხებს, ქართველებს...), ვინც ბედავდა სიტყვით თუ თოფით დაეცვა ეროვნული დამოუკიდებლობა; ციმბირში მიერეკებოდნენ პატრიოტებს; წვაოდნენ ნათესებს; ხოცავდნენ პირუტყვს; ანგრევდნენ სოფლებს; შეურაცხყოფდნენ ეროვნულ და რელიგიურ სიწმინდეებს...

2. ნახევარსაუკუნოვანი კავკასიის ომის მიმდინარეობის დროსაც და მისი დასრულების შემდგომაც მამაპაპეული საცხოვრისიდან თურქეთის იმპერიაში მასობრივად აძევებდნენ ათასობით ქართველს, აფხაზს, უბიხს, ჩერქეზს, ვაინახს, რომლებიც ლტოლვილობაში იზოცებოდნენ. ეპიდემიებითა და შიმშილით. მათ ნასახლარზე ამკვიდრებდნენ იმპერიისადმი ლოიალურად განწყობილ კოლონისტ რუსებს, ესტონელებს... ამ გზით რადიკალურად იცვლებოდა კავკასიის ეთნიკური და ლინგვისტური ვითარება. ასე დაცარიელდა საქართველოში აფხაზეთის, მესხეთ-ჭავჭავეთისა და ქვემო ქართლის დიდი ნაწილი, ხოლო ჩრდილოეთ კავკასიაში - უბიხთა მიწა, ჩერქეზეთის, იჭქერია-ინგუშეთისა და დაღესტნის ვრცელი რეგიონები.

3. სხვა ქვეყნებიდან მოყვანილ კოლონისტებს ისეთი წესით ასახლებდნენ, რომ მათ სოფლებს ალყა შემოერტყათ მკვიდრ კავკასიელთა სოფლებისათვის და გაეთიშათ ისინი ერთმანეთისაგან, ანდა კოლონისტთა დასახლებებს შეექმნათ ბუფერული ზონები რუსეთისადმი მტრულად განწყობილ თურქეთთან (მაგალითად,

აქარასა და მესხეთ-ჯავახეთში ასე გაჩნდა კოლონიტთა დასახლებები...), თუ შავი ზღვის ღია სანაპიროსთან (ანაპიდან ლაზეთამდე).

ამ აქციათა პარალელურად დამოუკიდებელ „ხალხებად“ ცხადდებოდა იმ ეთნოსთა ტერიტორიული ჯგუფები (თემები), რომელთაც ცარიზმს მელგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს იარაღით, ანდა რომელთა მხრიდანაც ამგვარ წინააღმდეგობას ელოდნენ (ქართველები, ჩერქეზები, ვაინახები და ლეკები), ამ „შეამბოხე“, დაუმორჩილებელი ეთნოსების დედაენათა მიკროვარიანტებს კი სრულიად თვითნებურად დამოუკიდებელ „ენებად“ აცხადებდნენ და თანმიმდევრულად ნერგავდნენ ამ თვალსაზრისს. მაგალითად, სწორედ ასე დამკვიდრდა XIX საუკუნის შუა წლებიდან „თეორია“ იმის შესახებ, რომ მეგრული, ლაზური და სვანური ჯგუფის დიალექტები ცალკე მდგომი „ენებია“; რომ ადიღეური სხვა ენაა, ყაბარდოელები საკუთარ დედაენას დღესაც კი ადგაბზა-ს „ადიღეურ ენას“ უწოდებენ და თავისუფლად ესმით ერთმანეთისა სხვა ენის დაუხმარებლად; რომ ჩიჩნური და ინგუშური სხვადასხვა ენებია, თუმცა ჩიჩნები (ჩქერიელები) და ინგუშები თავიანთი ეროვნების განმაზოგადებელ სახელად ამჟამადაც კი იყენებენ ტერმინ **ვადნახ//ვედნახ** „ჩვენი ხალხი“ და მათ შორის გაგებინებაც კი არ ქმნის პრობლემას...

ცარიზმის მიერ წამოწყებული კავკასიელ ეთნოსთა და მათ ენათა დანაწევრების პოლიტიკა განაგრძო კომუნისტურმა რეჟიმმა. XIX საუკუნეში ძალდატანებით დაქუცმაცებულ ეთნოსთა და მათი ენების გამთლიანება შეუძლებელი იყო XX საუკუნეში: უკვე არსებობდა „სამეცნიერო“ ტრადიცია, რომლის შექმნაში მონაწილეობა ჰქონდათ მიღებული ავტორიტეტულ კავკასიოლოგებს (პეტრე უსლარს, ანტონ შიფნერს, ადოლფ დირს, ნიკო მარს...); კავკასიელ ეთნოსთა ერთ ნაწილში ფეხი მოიკიდა პარტიკულარიზმმა და ტრაიბალიზმმა; მოქმედებდა უმკაცრესი ცენზურა და იმპერიის იდეოლოგიურ-პროპაგანდისტური აპარატი, რომლებიც კრძალავდნენ განსხვავებული თვალსაზრისის გავრცელებას და ა.შ. მოქმედებდა სხვა ფაქტორებიც (მაგალითად, მეცნიერის პირადი ამბიცია, როცა მკვლევარს სურს თავი გამოაცხადოს არა ერთადერთი, არამედ ერთბაშად რამდენიმე ენის სპეციალისტად...).

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ამჟამად იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის შიდა კლასიფიკაციის პრობლემა ჯერ კიდევ არ არის გადაწყვეტილი, რისი მიზეზიცაა ის, რომ ერთმანეთშია არეული წმინდა ლინგვისტური და სოციოლინგვისტური ასპექტები. ამიტომ, სადავოა ისიც კი, თუ რამდენი კონკრეტული ენა შედის ამ ოჯახში. ვფიქრობთ, დადგა დრო ამ პრობლემის გადაჭრისა. პირადად ჩვენ შესაძლებლად და აუცილებლად მიგვაჩნია სადისკუსიოდ წარმოვადგინოთ იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის საკლასიფიკაციო სქემები, ერთი მხრივ, წმინდა ლინგვისტურ კრიტერიუმებზე და სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვა დროს გამოთქმულ თვალსაზრისებზე დაყრდნობით, მეორე მხრივ კი - სოციოლინგვისტური ასპექტების გათვალისწინებით.

წმინდა ლინგვისტური თვალსაზრისით იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის შემადგენლობა ასე წარმოგვიდგენია:

I. სამხრეთის ჯგუფი:

1. ქართველური (ქართული) ენა ზანური და სვანური ჯგუფების დიალექტთა ზათვლით.

II. ჩრდილო-დასავლეთის ჯგუფი:

1. აფხაზურ-აბაზური ენა;
2. ჩერქეზული (ადიღეურ-ყაბარდოული) ენა;
3. უბიხური ენა (აწ უკვე მკვდარი).

III. ჩრდილო-აღმოსავლეთის ჯგუფი:**ა) ვაინახური ქვეჯგუფი:**

1. ვაინახური (ჩეჩნურ-ინგუშური, ანუ იჩქერიულ-ინგუშური) ენა.

ბ) ხუნძური ქვეჯგუფი:

1. ხუნძური ენა;
2. ანდიური ენა (ბოთლიხურის, ღოდობერიულის, ახვახურის, კარატულის, ბაგვალურის, ტინდიურის, ჭამალალურის ჩათვლით);
3. დიდოური ენა (ჰინუხურის, ხვარშიულის, კაბუჭურ-ჰუნზიბურის ჩათვლით).

გ) ლაკურ-დარგული ქვეჯგუფი:

1. ლაკური ენა;
2. დარგული ენა

დ) ლეზგიური ქვეჯგუფი:

1. ლეზგიური ენა (თაბასარანულისა და აღულურის ჩათვლით);
2. წახურ-რუთულური ენა;
3. არჩიბული ენა;
4. კრიწული ენა;
5. ბუდუხური ენა;
6. ხინალულური ენა;
7. უდიური ენა.

ამრიგად, იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახში წმინდა ლინგვისტური კლასიფიკაციით გამოიყოფა 17 ენა, ნაცვლად 28-36 ენისა.

შენიშვნა 3: წოვათუშური (ბაცბური) მეტყველება, ჩვენი აზრით, ქართველური (ქართული) ენის ასოცირებულ დიალექტადაა მისაჩნვეი, ვინაიდან მას ამ ბოლო დროს უამრავი ისეთი თვისება შეეძინა, რომ გაჭირდება მისი დამოუკიდებელ ენად ჩათვლა.

რაც შეეხება იბერიულ-კავკასიურ ენათა სოციოლინგვისტურ კლასიფიკაციას, იგი ასე წარმოგვიდგენია:

I. სამხრეთის ჯგუფი:

1. ქართველური (ქართული) სამწიგნობრო ენა;

II. ჩრდილო-დასავლეთის ჯგუფი:

1. აფხაზური სამწიგნობრო „ენა“;
2. აბაზური სამწიგნობრო „ენა“;
3. ადიღეური სამწიგნობრო „ენა“;
4. ყაბარდოული სამწიგნობრო „ენა“;
5. უბიხური სამწიგნობრო ენა (აწ უკვე მკვდარი).

III. ჩრდილო-აღმოსავლეთის ჯგუფი:**ა) ვაინახური ქვეჯგუფი:**

1. ჩეჩნური (იჩქერიული) სამწიგნობრო „ენა“;

2. ინგუშური სამწიგნობრო „ენა“;

ბ) ხუნძური ქვეჯგუფი:

1. ხუნძური სამწიგნობრო ენა;

2. ანდიური უმწიგნობრო ენა (ბოთლიხურის, ლოდობერიულის, ახვახურის, კარატულის, ბაგვალურის, ტინდიურის, ჭამალალურის ჩათვლით);

3. დიდოური უმწიგნობრო ენა (ჭინუხურის, ხვარშიულის, კაპუჭურ-ჭუნზიხურის ჩათვლით).

გ) ლაკურ-დარგუული ქვეჯგუფი:

1. ლაკური სამწიგნობრო ენა;

2. დარგუული სამწიგნობრო ენა.

დ) ლეზგიური ქვეჯგუფი:

1. ლეზგიური სამწიგნობრო „ენა“;

2. თაბასარანული სამწიგნობრო „ენა“;

3. ადულური სამწიგნობრო „ენა“;

4. წახური სამწიგნობრო „ენა“;

5. რუთულური სამწიგნობრო „ენა“;

6. არჩიზული სამწიგნობრო „ენა“;

7. კრიწული უმწიგნობრო ენა;

8. ბუდუხური უმწიგნობრო ენა;

9. ხინალულური უმწიგნობრო ენა;

10. უდიური უმწიგნობრო ენა.

სულ 23 ერთეული.

კარგად გვესმის, რომ ჩვენ მიერ ზემოთ წარმოდგენილი ორივე სქემა სპეციალისტთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას გამოიწვევს. ველით საქმიან, აკადემიურ, არგუმენტებზე დამყარებულ გამოხმაურებას.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. თ. გვანცელაძე, 2003 - თ. გვანცელაძე, ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის ძირითადი კრიტერიუმები და ქართველური ენობრივი სამყარო. ქართველური მემკვიდრეობა, ტ.VII, ქუთ., 2003;

2. ტ. ფუტყარაძე, 2003 - ტ. ფუტყარაძე, მონათესავე ენობრივ ერთეულთა კვალიფიკაციის საკითხისათვის, ქართველური მემკვიდრეობა, ტ.VII, ქუთაისი, 2003;

3. არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, 1962 - არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, ხუნძური ენა, თბ., 1962;

4. არნ. ჩიქობავა, 1979 - არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1979.

ТЕИМУРАЗ ГВАНЦЕЛАДЗЕ

О СОСТАВЕ СЕМЬИ ИБЕРИЙСКО-КАВКАЗСКИХ ЯЗЫКОВ
(К ПОСТАНОВКЕ ВОПРОСА)

Критический анализ практики генеалогической классификации языков мира убеждают нас в том, что часто друг с другом перемешиваются чисто лингвистическая и социолингвистическая классификации. Это вызывает, с одной стороны, разногласия между лингвистами, а с другой стороны, огромную разницу в количестве выделяемых языков (от 2.000 до 6.000 единиц). Подобные разногласия не чужды и в кавказоведении, где при внутренней классификации семьи иберийско-кавказских языков (ИКЯ) выделяют от 28 до 36 самостоятельных языков.

Предлагаем для широкого обслуживания новый подход к внутренней классификации ИКЯ без смешивания чисто лингвистических и социолингвистических аспектов.

По нашему мнению, в чисто лингвистическом плане количество ИКЯ не превышает 17 языков, которые можно сгруппировать следующим образом:

I. Южная группа:

1. Картвельский (грузинский) язык (включая сюда и диалекты занской и сванской групп, а также бацбийский диалект, давно уже приобретший свойства ассоциированного диалекта грузинского языка).

I I. Северо-западная группа:

1. Абхазско-абазинский язык;
2. Черкесский (адыгейско-кабардинский) язык;
3. Убыхский язык (ныне вымерший).

I I I. Северо-восточная группа:**а) Вайнахская подгруппа:**

1. Вайнахский (чеченско-ингушский, или ичкерийско-ингушский) язык.

б) Аварская подгруппа:

1. Аварский язык;
2. Андийский язык (включая сюда и ботлихский, годоберинский, ахвахский, каратинский, багвалалский, тиндийский, чамалинский диалекты);
3. Дидойский (цезский) язык (включая сюда и гинухский, хваршинский, капучинско-гунзибский диалекты).

в) Лакско-даргинская подгруппа:

1. Лакский язык;
2. Даргинский язык.

г) Лезгинская подгруппа:

1. Лезгинский язык (включая сюда и диалекты табасаранской и агульской групп);
2. Цахурско-рутульский язык;
3. Арчибский язык;

4. Крызский язык;
5. Будухский язык;
6. Хиналугский язык;
7. Удийский язык.

Что же касается внутренней классификации ИКЯ по социолингвистическим признакам, она может выглядеть так:

I. Южная группа:

1. Картвельский (грузинский) письменный язык.

II. Северо-западная группа:

1. Абхазский письменный "язык";
2. Абазинский письменный "язык";
3. Адыгейский письменный "язык";
4. Кабардинский письменный "язык";
5. Убыхский бесписьменный язык (ныне вымерший).

III. Северо-восточная группа:

а) Вайнахская подгруппа:

1. Чеченский (ичкерийский) письменный "язык";
2. Ингушский письменный "язык";

б) Аварская подгруппа:

1. Аварский письменный "язык";
2. Андийский бесписьменный язык;
3. Дидойский (цезский) бесписьменный язык;

в) Лакско-даргинская подгруппа:

1. Лакский письменный язык;
2. Даргинский письменный "язык";

г) Лезгинская подгруппа:

1. Лезгинский письменный "язык";
2. Табасаранский письменный "язык";
3. Агульский письменный "язык";
4. Цахурский письменный "язык";
5. Рутульский письменный "язык";
6. Арчибский бесписьменный язык;
7. Крызский бесписьменный язык;
8. Будухский бесписьменный язык;
9. Хиналугский бесписьменный язык;
10. Удийский бесписьменный язык.

Всего - 23 языковых единиц.

ქვემოთხატული

ფერის აღნიშვნულ ზედსართავ სახელთა სემანტიკური ველი გერმანულსა და ქართულ ენაშუ

ადამიანის მნიშვნელოვან თვისებას წარმოადგენს გარე სამყაროს და ფერის სხვადასხვაობის გარჩევა. ფერის აღქმა ადამიანს შესაძლებლად აძლევს უფრო სრულყოფილად შეიმეცნოს გარე სამყარო, აღიქვას საგანთა და მოვლენათა ცვლილებები, რომლებიც ამდიდრებს მის შესაძლებლად და სულიერ სამყაროს. ადამიანის მხედველობითი აღქმა უწყვეტად დაკავშირებული აზროვნებასთან. რადგანაც მისი აზროვნება სამეტყველო ამიტომ ენაში არსებობს სიტყვები, რომლებიც ფერს აღნიშნავენ. ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები. მათი არსებობა განპირობებული პრაქტიკული მოთხოვნებით.

ენებში არსებული ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელების შესახებ საკითხთან დაკავშირებით ენათმეცნიერთა მიერ გამოითქვა უამრავი საპირისპირო მოსაზრებები.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში დისკუსია გაიმართა ფერის მხედველობითი აღქმის დეფიციტის შესახებ უძველეს ხალხებში. შემდგომმა მეცნიერებმა დაამტკიცა, რომ ადრეულ პერიოდში ადამიანის თვალი ისევე განასხვავებდა ფერს, როგორც დღეს. რომელიმე ენაში ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელის არარსებობა არ ნიშნავს ფერის აღქმის დეფექტურობას. ეს შეიძლება აიხსნას ცხოვრების პირობებით და მათი სახელების პრაქტიკული აუცილებლობით არარსებობით.

ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელების სახელდება გამოიწვევა ადამიანის შინაგანი სამყაროდან, რომელსაც ის აღიქვამს მხედველობით. ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები განხილულ უნდა იქნას ფსიქოლოგიური და ფილოლოგიის პოზიციიდან. განსაკუთრებით ბოლო წლებში ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელების სემანტიკით დაინტერესდნენ ისეთი მეცნიერ-როგორებიცაა: ტრიერი, პორციგი, ვაისგერბერი და სხვები. ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელთა სტრუქტურაში იგულისხმება არაერთგვაროვანი აღმნიშვნელობათა ერთობლიობა, მათი კავშირი და ურთიერთდამოკიდებულება მისი ხარისხი შეიძლება შეიცვალოს ძირითადი და გადატანითი მნიშვნელობით. საფუძველზე. მკვლევართა შორის ყველაზე განსხვავებული აზრი გაჩაღდა ვაისგერბერს. ის აკეთებს რა ანალიზს, აღნიშნავს, რომ ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები, რომლებიც ორ შრედ იყოფიან (ორფეროვანია), შეიძლება შემეცნებითი პროცესის ორი ძირითადი ფორმისაგან: ერთი თვალსაშისთავი გამოიწვევს საგნებიდან (**weiß** - თეთრი, **schwarz** - შავი), ხოლო მეორე წარმოადგენს აზროვნების (ტვინის) პროდუქტს, მაგ., რუხი - **grau** - რუხი არ არსებობს და მიიღება შავისა და თეთრისაგან. მაშასადამე, რუხი - **grau** - რუხი შემეცნების (ტვინის) პროდუქტია. ენის განვითარების პროცესში აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელებს აქვთ უნარი ძირითადი ცნების, ფერის აღმნიშვნელად გარდა, აღნიშნოს სხვა მნიშვნელობები (ბოროტება, არასაიმედობა, სიმწიფე).

ლ. ვაისგერბერი აღნიშნავს, რომ ენათა სხვაობა ეს არის სამყაროსთან სხვადასხვაგვარი ენობრივი შეხვედრების შედეგი. ის უფრო გონებრივია და არა გარე ფორმისეული სხვაობის ნაყოფი.

ენათმეცნიერებაში არსებული აქტუალური „სიტყვათველის“ პრინციპს პრეტენზია აქვს თანდათანობით მოიცვას მთელი ლექსიკა. „სიტყვათველი“, როგორც პარადიგმატული (ტრისი, ვაისგერბერი), ასევე სინტაგმატური (პორცივი), დასტურდება ერთი რომელიმე ენის ფარგლებში. ლექსიკაში, გარდა „სიტყვათველისა“, შეიძლება დადგენილ იქნას სხვა სახის სემანტიკური სტრუქტურებიც, რაც შეიძლება გამოვლინდეს მხოლოდ ენათა შედარება-შეპირისპირების საფუძველზე.

შედარებითი ენათმეცნიერება არა მარტო ენის შედარებას გულისხმობს (რომელიც, თავის მხრივ, ეყრდნობა ერებისა და ენების თანაბრობის პრინციპს), არამედ ერთი ერის მიერ მეორის მატერიალურ და სულიერებათა სისტემის გაცნობას და დაფასებას.

ამ საკითხთან დაკავშირებით ერთიანი აზრი არ არსებობს და დიდი ხანია კამათის საგნად არის ქცეული. სამეცნიერო ლიტერატურაში ფერის აღმნიშვნელ ზედსართავ სახელთა შეპირისპირების საკითხი ქართულსა და გერმანულ ენებში არ არის გამოკვლეული. ის ისევე აქტუალურია, როგორც სხვა საკითხები. რომელიც ამ ორი ენის შეპირისპირებას ეხება. ლინგვისტური თვალსაზრისით ფერის აღმნიშვნელ ზედსართავ სახელებში არსებული განსხვავებულობა ამ ენების სპეციფიკურობითაა განპირობებული.

ფერის აღმნიშვნელ ზედსართავ სახელებს დიდი ადგილი უჭირავს ორივე ენაში. მათი შეპირისპირებისას შეიძლება გამოიყოს როგორც საერთო, ასევე განსხვავებული სემანტიკური ჯგუფები.

I. მრავალმნიშვნელოვანი ძირითადი ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები. მასში შედიან: წითელი-**rot**, ყვითელი-**gelb**, ლურჯი-**blau** (**blau** გერმანულში ცისფერსაც აღნიშნავს), მწვანე-**grün**. ამ ჯგუფში ქართულისაგან განსხვავებით, შედის გერმანული **braun**-ყავისფერი და **grau**-რუხი.

ა) ქრომატული ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები: წითელი-**rot**, მწვანე-**grün**, ყვითელი-**gelb**, ლურჯი-**blau**;

ბ) აქრომატული ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები: თეთრი-**weiß**, შავი-**schwarz**, რუხი-**grau** (რომელიც გარდაშავალ ფერს წარმოადგენს თეთრსა და შავ ფერებს შორის);

გ) ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები, რომლებიც საგნის ფერს გამოხატავენ: ვარდისფერი - **rosa, rosafarbig**.

II. ერთმნიშვნელოვანი არაძირითადი ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები:

ა) სხვადასხვა საგნების ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები: ღვინისფერი, **weinfarbig**.

პირველ ჯგუფში შემავალ ფერის აღმნიშვნელ ზედსართავ სახელებში გამოიყოფა როგორც საერთო, ასევე ცალკეული (აბსტრაქტული და კონკრეტული) ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები.

ა) საერთო და აბსტრაქტული: წითელი - **rot**, ლურჯი - **blau**, ამავე

ჭგუფში შედის გერმანული **braun** და **grau**;

ბ) ცალკეულ და კონკრეტულ სახელებში შედის ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები, რომლებიც ამა თუ იმ საგნის ფერს გამოხატავენ: მალინისფერი-**himelfarbig**. ისფერი-**veilchenfarbig**.

III. ცალკე გამოიყოფა ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები, რომელიც სინათლის ფერის მოვლენებს ახასიათებენ ზოგადად: ჭრელი-**bunt**, წითელი-**hell**, ბნელი-**dunkel**.

ფერების დაჭგუფება პირობითია. სირთულეს შეიცავს იმ მხრივ, რომ მათ შორის არ არის მკვეთრი ზღვარი, არსებობს უამრავი გარდამავალი ფერი როგორც ქართულში, ასევე გერმანულში. ხშირად ჭირს ამა თუ იმ ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები, შეტანა რომელიმე ჭგუფში ორივე ენაში.

მასასადამე, ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელების შეპირისპირებისას ქართულსა და გერმანულ ენებში არსებობს როგორც მსგავსება ისე განსხვავებულობა, რომელიც ორივე ენაში არსებული სპეციფიკურობითაა განპირობებული.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. გ. კვარაცხელია, 1974 - გ. კვარაცხელია, ფერისა და სინათლის აღმნიშვნელი სიტყვები, ვაჟა-ფშაველის ლექსიკაში თბ., თანამედროვე ზოგადი დაენათმეცნიერების საკითხები, IV, თბ., 1974;
2. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ.VIII, თბ., 1964;
3. გ. რამიშვილი, 1978 - გ. რამიშვილი, ენის ენერგეტიკული თეორიის საკითხები, თბ., 1978;
4. ნ. მირიანაშვილი, 1985 - ნ. მირიანაშვილი, ფერთა აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულსა და რუსულში, თბ., 1985;
5. ჰ. გიპერი, 1955 - H. Gipper, Die Farbe als Sprachproblem, München 1955;
6. ვ. ოსვალდი, 1927 - W. Oswald, Einführung in die Farbenlehre, Leipzig, 1927;
7. ი. კონიგი, 1927 - J. König, Die Beziehung der Farben. Leipzig, 1919
8. ლ. ვაისგერბერი, 1973 - L. Weißgerber, Adjektiviwische und verbale welt in Wortfeldbildungsforschung, Dormstadt, 1973;
9. ზ. ჰილდე, 1974 - З. Хильде, Семантический объем прилагательных обозначающих цвета в русском языке в сопоставлении с немецким. Москва, 1974;
10. გერმანული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, 1968 - Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch vom Dr. Erhard Agricla. Leipzig, 1968.

ELENE GIORGOBIANI**DAS SEMANTISCHE FELD DER FARBWÖRTER IN DER
DEUTSCHEN UND GEORGISCHEN SPRACHEN**

Der Begriff des sprachlichen Feldes ist aktuell in der gegenwärtigen Sprachwissenschaft nicht nur in einer Sprache sondern in verschiedenen Sprachen. Das semantische Feld der Farbwörter und Farbträger nehmen sowohl in der georgischen als auch in der deutschen Sprachen die wichtigste Stelle ein.

Bei der Analyse kann man in der georgischen und deutschen Sprachen viele semantischen Gruppen der Adjektive der Farbwörter und Farbträger aufteilen.

Das sind:

1. Die achromatische Farbwörter der Adjektive (weiß, schwarz). Hier her gehört das deutsche Wort grau

2. Die chromatische Farbwörter der Adjektive. Sie sind: rot, grün, gelb, blau (hat in der deutschen Sprache andere Bedeutung - Himmelblau).

3. Die Adjektive, die die Farbe der Gegenstände bezeichnen Kirschenfarbe, apfelfarbe

4. Die Adjektive, die keine Farbe bezeichnen. Sie sind weiß, schwarz und grau. Sie bezeichnen keine Farbe sonder "Helligkeit". Diese Adjektive sind von den bunten Farbe getrennt.

In den beiden Sprachen gibt es nicht nur Ähnlichkeit sondern auch Unterschiede.

ელენე გოგიაშვილი

მითოსი და ჯაღონური ზღაპარი აღმოსავლეთ საქართველოს მთისა და ბარის რეგიონებში

ქართული საზღაპრო ეპოსისა და მითოლოგიური გადმოცემების შესწავლისას მნიშვნელოვანია მათი გავრცელების არე. განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ერთი კანონზომიერება: იმ რეგიონებში, სადაც ჯაღონური ზღაპრების დიდი რაოდენობაა შეკრებილი, მითოსი უკვე გამქრალია, ხოლო იქ, სადაც მითოსი კიდევ არსებობს, ჯაღონურ ზღაპრებს ჯერ ისევე პრიმიტიული სახე აქვთ. ელენე ვირსალაძის შენიშვნით, ქართლი, კახეთი, იმერეთი, სამეგრელო, გურია ზღაპრის უსაზღვრო სიმდიდრეს შეიცავს, ქართული მთა წარმოდგენილია თითქმის მთლიანად ლიროეპიკური პოეზიისა და საგმირო ეპოსის ციკლებით. მთის რაიონებში ჩაწერილი პროზა მეტად თავისებურია. ზღაპარი აქ ნაკლებ გვხვდება. ძირითადი მარაგი პროზისა აქ ეს არის მითიური ან ისტორიული თქმულებანი, ანდა მოკლე ამბავი — მოთხრობა სხვადასხვა შემთხვევების შესახებ — ის, რასაც მკვლევარები ნысль, побывальщина-ს უწოდებენ და რასაც ბარში გაცილებით იშვიათად ვხვდებით (ა. ვირსალაძე, 1960, გვ. 378-379).

აღმოსავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერებაში მკვეთრად ჩანს განსხვავება მთისა და ბარის რეგიონებში ჩაწერილ ზღაპრებს შორის. ქართლსა და კახეთში შეკრებილი მასალა ძალიან მდიდარია. გარდა მრავალრიცხოვანი სიუჟეტებისა, ეს ზღაპრები ფორმის სრულყოფილებითაც გამოირჩევა საქართველოს სხვა კუთხეებში ჩაწერილ ზღაპრებთან შედარებით. სამაგიეროდ ბევრ თქმულებასა და გადმოცემას გაზღაპრების პროცესი აქვს დაწყებული, ხშირ შემთხვევაში მთლიანად გაზღაპრებულია.

თქმულებები ამირანისა და როსტომის შესახებ თავის საწყის სახეს არ ჰკარგავენ მთაში და სინამდვილის გადმოცემის ტენდენცია ახასიათებთ. ბარში კი მათ თქმულების სახითაც ვხვდებით და ზღაპრისაც.

ქართულ ფოლკლორში ამირანიანის, ტარიელიანისა და როსტომიანის ამგვარი სიუჟეტური ინტერპრეტაციაც არსებობს: სამი სრულიად სხვადასხვა ეპოსის გმირები ერთ ზღაპარში იყრიან თავს. ეს არის განსაკუთრებული შემთხვევა, როცა სხვადასხვა წარმოშობის ეპიკური გმირები ერთმანეთს უკავშირდებიან და მათ შესახებ ახალი ამბავი იქმნება.

ხალხური შემოქმედების სამეცნიერო მეთოდური ცენტრის არქივში დაცულია რამდენიმე ტექსტი, გაზღაპრებული ეპოსის ნიმუში, რომელიც ყურადღებას იქცევს თავისი ორიგინალურობის გამო.

ტარიელის ზღაპრის (ზმსმც ზ/მ 2516, მთქმ.: გიორგი ჩუგიაშვილი, სოფ. მუჯუხანი.) პირველ ნაწილში მოთხრობილია როსტომისა და მისი ვაჟის ორთაბრძოლის ამბავი, ზურაბის სიკვდილი და როსტომის ველად გაჭრა. შემდეგ მოხეტიალე როსტომი შემთხვევით წააწყდება ტარიელს და აქედან იწყება უკვე ტარიელის თავგადასავალი, რომელშიც როსტომი აეთანდლის მაგივრობას უწევს ტარიელს. ეს ტექსტი როსტომიანისა და ტარიელიანის მარტივ სინთეზს წარმოადგენს — გადაბმულია ორი სხვადასხვა ამბავი, თითოეული ცალ-ცალკე კი თითქმის არ არის დაშორებული როსტომიანისა და ტარიელიანის

ძირითად ხალხურ ვარიანტებს.

ბევრად საინტერესო შემთხვევას ვაწყდებით 1937 წელს ხევში ჩაწერილ ზღაპრებში ამბოვი სამის გმირისა (ზმსმც 6/2375, მთქმ.: ტასო ჩქარიული, ჩამწ.: მ. ხუციშვილი) და ამირანის, როსტომისა და ტარიალის დაძმობილება (ზმსმც 1/2370, მთქმ.: სება ჩქარიული, ჩამწ.: ე. ხუციშვილი). პირველი მათგანი ასე იწყება: *ერთხელ ერთად შაიყარნეს სამნი გმირნი — ტარიალი, ამირანი და როსტომი. უთხრეს ერთმანეთსა: ვინ რაიმე ვნახეთ ხოცნიერობაზე სუყელაზე საკვირველი...*

ჯერ როსტომი ყვება თავის თავზე საკვირველ ამბავს, მერე ტარიელი და ბოლოს ამირანი. როსტომისა და ტარიელის მონათხრობებს არაფერი აქვთ საერთო არც ხალხურ და არც ლიტერატურულ წყაროებთან. როსტომი იხსენებს, როგორ სცადა ერთმა მტკავლის სიგრძე კაცმა მისი ცხენების ჯოგის მოპარვა; ტარიელის მოგონებებში მის გარდა თორმეტი გმირია, რომლებიც ღამეს უცნაურ ადგილას ათევენ და ლოცვით აცოცხლებენ გოლიათს. ამირანის მონაყოლი კი როსტომის ახალგაზრდობის ერთ ეპიზოდს ჰგავს — როცა ორი დევი ერთი ქალისთვის ებრძვის ერთმანეთს და ქალი ბოლოს არც ერთს არ ჩჩება.

სამი გმირის ამბავი ასე მთავრდება: *იმ სამმა გმირმა დადვეს პირობა, რო სადაც ერთს გაუჭირდებოდა, სუყელანი იქ ყოფილიყუნეს. მაში როსტომმა უთხრა ტარიალსა: ნეტაი შენი მზე ეხლა იყოს ქაჯეთით დასახსნელი და ომს გიჩვენებდიო.*

მეორე მოხეურ ტექსტში - ამირანის, როსტომისა და ტარიალის დაძმობილება - როსტომი იწყებს საკვირველი ამბის მოყოლას. ეს ამბავი ტარიელის ზემოთ მოთხრობილს იმეორებს მცირედი სახესხვაობით; ტარიელი გოლიათ კაცზე უამბობს ძმობილებს; ამირანი კი იმავე ამბავს იხსენებს, რაც ზემოთ მოყვანილ ზღაპარშია.

ამ მოხეური ტექსტების თავისებურება იმაშიც მდგომარეობს, რომ გმირები თავად გადმოსცემენ თავიანთ თავგადასავალს. არც ზღაპარს და არც ეპოსს, როგორც უნარებს, არ ახასიათებს ძირითადი ამბის პირველ პირში გადმოცემა. როგორც წესი, პირველ პირში მონათხრობი ჯადოსნურ ზღაპარში იმ შემთხვევაში გვხვდება, როცა ამბავი უკვე ცნობილია და მთავარი გმირი ხელახლა ჰყვება თავის თავგადასავალს საკუთარი პიროვნების იდენტიფიკაციისათვის, ანდა გვაქვს მეორე შემთხვევა, როცა მეორეხარისხოვანი პერსონაჟი უყვება მთავარ გმირს თავის შესახებ.

„ამბოვი სამის გმირისა“ და „ამირანის, როსტომისა და ტარიალის დაძმობილება“ კი ჯადოსნური ზღაპრისგან ამითაც განსხვავდება — მთავარი გმირები თავის თავზე ლაპარაკობენ. პირველ ტექსტში მთქმელი არავითარ ინფორმაციას არ გვაწვდის რომელიმე გმირზე, გარდა იმისა, რასაც ისინი უშუალოდ თავისი პირით ამბობენ. მეორე ტექსტში კი გვაქვს მთქმელის საინტერესო შენიშვნა: *ამაჩი როსტომი უფროსი ყოფილა და ამბოვიც იმას არგუნეს საამბობლადა. სავარაუდოა, რომ მთქმელი იმიტომ მიიჩნევს როსტომს ამირანზე და ტარიელზე უფროსად, რომ მას უკვე გაზრდილი შვილი ჰყავდა. ხალხურ როსტომიანში ხომ როსტომი ასაკოვანია, ამირანისა და ტარიელის საბერებზე კი არაფერი ვიცით.*

ამირანის დასახასიათებლად ასეთ-სიტყვებს ვხვდებით: *„ამირანმა თქო: მე ღემს სიცოცხლეში სულ იქიაქა დაეკეტილობ, არც სახლი მაქუ და არც კარი,*

ს. კართველიური მემკვიდრეობა

არც ცოლი მაწუხებს და არც შვილიო, დავდივარ და ვხეოც დევებსაო...

ამ ტექსტებზე დაყრდნობით თავისუფლად შეიძლება ითქვას, რომ მოქმედებმა შესანიშნავად იცოდნენ სამივე ნაწარმოები და ეს ტექსტები მხოლოდ დამატებაა ამირანის, როსტომისა და ტარიელის ნამდვილი თავგადასავლებისა. მხატვრულობის თვალსაზრისით ხევში ჩაწერილი ეს ტექსტები ღირებულია იმდენად, რამდენადაც სრულყოფილი ნაწარმოების ფორმა აქვთ და სიუჟეტურად ყოველმხრივ გამართულია. ძნელია, ეს ზღაპრები ამირანიანის, როსტომიანისა და ტარიელიანის ვარიანტებად ჩავთვალოთ, რადგან სრულიად დამოუკიდებელ სიუჟეტზე არიან აგებული. ჟანრობრივად არც ეპოსს განეკუთვნებიან, არც ჯადოსნურ ზღაპარს, თუმცა მაინც უფრო ეპოსისკენ იხრებიან.

მითოსური და ზღაპრული ელემენტები თითქმის ყველა ეპიკურ ნაწარმოებში გვხვდება. ზოგიერთ ზღაპარში კი მითოსი გადამწყვეტ როლს ასრულებს სიუჟეტის განვითარებისთვის.

როგორი სახე აქვს ზღაპარს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში?

თიანეთში, თუშეთში, გუდამაყარში, მთიულეთსა და ხევში ჩაწერილი ზღაპრები (ჯადოსნური, საყოფაცხოვრებო და ცხოველთა) დაახლოებით იმავე რაოდენობით გვხვდება, როგორც მითოლოგიური გადმოცემები. მართალია, ძალზე იშვიათია სიუჟეტურად სრულად გამართული ტექსტი, მაგრამ საერთო ჯამში ჩანს, რომ ამ კუთხეებში ზღაპრის თხრობის ტრადიციას თავისი ადგილი ეჭირა.

რაც შეეხება ფშაურსა და ხევსურულ ზღაპრებს, მათი ძალზე მცირე რაოდენობაა გამოქვეყნებული, საარქივო მასალებშიც სულ რამდენიმე მოიპოვება, უმეტესად დაუმთავრებელი ან არასრულყოფილი. მაგალითად, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორის არქივში ერთადერთი ხევსურული ზღაპარი ინახება — ალიქაბუკის ზღაპარი (თსუფა 14073, მოქმ.: გოგია ხირჩლას ძე ალუდაური, ჩამწ.: ბაბუა გიორგის ძე ალუდაური, 1973 წ. სოფ. ხანმატი), რომელიც ჟანრობრივად მითოსსა და ზღაპარს შორის მერყეობს. ფშაური ზღაპრები უფრო მეტია, მაგრამ მათი ჟანრობრივი კლასიფიკაცია ძალიან რთულია. ისინი მითიდან ზღაპარზე გარდამავალი ზღაპრები არიან. მათ შორის არის ცნობილი ზღაპარი „წიქარა“. აქ არა მხოლოდ ცალკეული მითოსური ელემენტები, არამედ მითოსური მოტივები მთლიანად არის შენარჩუნებული.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში მითოსი და ზღაპარი ერთმანეთს გვერდით თანაარსებობენ და ურთიერთგავლენას განიცდიან. განსაკუთრებულნი მდგომარეობა გვაქვს ხევსურეთსა და ხევში. ხევსურულ ტრადიციაში ზღაპარი უმნიშვნელო როლს ასრულებს, სამაგიეროდ აქტუალურია მითოსი. ხევში საპირისპირო მოვლენასთან გვაქვს საქმე — მითოლოგიური გადმოცემები საგრძნობლად მცირე რაოდენობითაა წარმოდგენილი, ზღაპრის თხრობის ტრადიცია კი ძლიერია და ეპოსის ნიმუშებიც კი გაზღაპრების ტენდენციას იჩენენ. ხევის მასალა (თხრობითი ჟანრები) ბარში შეკრებილ ზეპირსიტყვერებასთან უფრო ახლოს დგას, ვიდრე მთის ფოლკლორთან.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთის საზღაპრო ეპოსში მრავლად მოიპოვება მითოსსა და ზღაპარს შორის მერყევი ტექსტები, რაც ბარისთვის ძალზე იშვიათია. ქართლსა და კახეთში ჯადოსნურ ზღაპრებს თავისი ტიპური ფორმა აქვთ, რომელზეც მითოსური ელემენტები სტრუქტურულ ცვლილებებს ვერ ახდენენ.

როცა ზღაპრის სიუჟეტი მიტოსის დიდ გავლენას განიცდის, ეს მოვლენა ყველაზე თვალსაჩინოა ზღაპრის ფინალურ ეპიზოდში. თუ დასასრული ტრაგიკულია, მაშინ საქმე ეხება არა ზღაპარს, არამედ მიტოს, რომელიც თავისი სტრუქტურით ჯადოსნურ ზღაპარს ჰგავს. ზღაპრის ფინალი ამ შემთხვევაში გადაიწყვეტია. მითიდან ზღაპარზე გარდამავალ ჟანრს პირობითად "მითი-ზღაპარი" შეიძლება ეწოდოს.

მითიდან ზღაპარში გარდამავალი ჟანრის ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითი არის ზღაპარი „წიქარა“. ქართულ ფოლკლორში მისი ბევრი ვარიანტი გვაქვს, რომელთაგან ზოგი მიტოსთან დგას ახლოს, ზოგი მთლიანად გაზღაპრებულია. ქართლურ (თსუფა 4434, მთქმ.: ილია გინტური, ჩამწ.: თ. ქურდოვანიძე, გორის რ-ნი, სოფ. მეჭვრისხევი), კახურ (ხალხ. სიტყვ. V, გვ. 299-305), იმერულ (СМОПК 1900. №27. отд. 2, стр. 125-128), რაჭულ (შ. ძიძიგური, 1974, გვ. 145-146), ინგილოურ (თსუფა 4268, მთქმ.: ვახაზა ახმედოვი, ჩამწ.: ჰასილ ალიხანოვი, კახის რ-ნი, სოფ. მარსანი), მოხეურ (ზსმც 7/2376. მთქმ.: თასო ჩქარიული, 50 წ., ჩამწ.: მ. ხუციშვილი, 1937 წ.) და ფშაურ (თსუფა 19007, მთქმ.: ლ. თათარაშვილი, ჩამწ.: უ. სორდია; „ჯგ“ 1890) ვარიანტთაგან ჯადოსნურ ზღაპარს ყველაზე დაცილებულია მოხეური და ფშაური ვარიანტები. უფრო სწორი იქნება, ვთქვათ: ამ ვარიანტებს თავდაპირველი სახე ყველაზე მეტად აქვთ შენარჩუნებული.

რატომ არის „წიქარა“ მითოსური ზღაპარი?

„წიქარა“ კომპოზიციურად ჯადოსნური ზღაპარია, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მის ტრაგიკულ დასასრულს — წიქარას რქა ტყდება ცხრაკლიტულის მტვრევისას და მეგობრის გამოსახსნელად თავს არ იშურებს, თავის საკუთარ გვამს ჰპირდება, თუ ის რქას გაუმრთელებს. წიქარა ბიჭს ცხრაკლიტულიდან გამოიყვანს, მაგრამ თვითონ კვდება. ბიჭი შეძვრება მის გვამში და ისიც კვდება მასთან ერთად.

თუ „წიქარა“ ჯადოსნური ზღაპარია და მის კანონებს ემორჩილება თავისი ყველა ელემენტით, რატომ აქვს ასეთი შეუსაბამო დასასრული? წესის და რიგის მიხედვით, ეს ზღაპარი უნდა დამთავრებულიყო ბიჭის ცხრაკლიტულიდან გამოსნით ისე, რომ წიქარას რქა არ მოსტეზოდა. რქის მოტეხიდან დაწყებულია ახალი ზღაპარი, სადაც წიქარა და ბიჭი ერთმანეთს ფუნქციას უცვლიან — წიქარა ხდება გმირი, ბიჭი კი შემწე (თეორიული). ამბავი შუა გზაზე წყდება და აღარ მთავრდება, ანდა მთავრდება, მაგრამ „არაზღაპრულად“, ტრაგიკულად. ზღაპარი „წიქარა“ მითს თუ არა, მითოსურ ელემენტებს ნამდვილად იყენებს და იყენებს არა მექანიკურად, აცლის რა მას თავის მნიშვნელობას, არამედ სწორედ მისი თავდაპირველი მნიშვნელობით. აქ მითოსური ელემენტები უბრალოდ ზღაპრის დამხმარე ატრიბუტები კი არ არიან, პირიქით, ზღაპარზე თვითონ ახდენენ გავლენას. რუსულად ჩოლოყაშვილის დასკვნით, „წიქარა“ იქ თავდება, სადაც მსხვერპლშეწირვა ხდება და, ამდენად, ეს ნაწარმოები შორს არის ტიპიური ჯადოსნური ზღაპრისაგან. მისი საფუძველი კი უძველეს რწმენა-წარმოდგენებშია“ (რ. ჩოლოყაშვილი, 1998, გვ. 140).

„წიქარა“ უნდა იყოს მითი-ზღაპარი, რომლის მოტივები და ელემენტები გამოყენებულია ქართლურ, კახურ, ინგილოურ, იმერულ და რაჭულ ვარიანტებში, ხოლო ფშაური და მოხეური ვარიანტები წარმოდგენილია მითოსთან უფრო ახლოს მდგომი სახით. „წიქარას“ ყველა ვარიანტს აქვს რამდენიმე საერთო

კომპონენტი. ესენია: ხარი, ბიჭი, რქა და მუსიკალური ინსტრუმენტი.

„წიქარას“ ყველა ვარიანტში ხარის სიკვდილი უცვლელი ეპიზოდია. მხოლოდ გაზღაპრებულ ვარიანტებში მოსდევს სიკვდილს გაცოცხლება, მაგრამ არსებითი სწორედ ის არის, რომ წიქარას სიკვდილი გარდაუვალია.

„წიქარას“ მაგალითზე ჩანს, როგორ განსხვავდება მთაში და ბარში გავრცელებული ვარიანტები.

“მით-ზღაპრის“ ერთ-ერთი თავისებურება არის ის, რომ მასში ქრისტიანული მსოფლმხედველობის ნიშნები არ არის შესამჩნევი მაშინ, როცა ქართული ფოლკლორის სხვა თხრობით ქანრებში მეტ-ნაკლებად იგრძნობა ქრისტიანული რელიგიის გავლენა.

ერთსა და იმავე ზღაპარში შეიძლება არსებობდეს მითოსური ტრადიციაც და მისი შემდეგდროინდელი ქრისტიანული მსოფლმხედველობის კვალი. ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში გვაქვს სხვადასხვა შემთხვევები: როცა ზღაპარი მხოლოდ მითოსურია (ძირითადად მთიან რაიონებში ჩაწერილი ტექსტები); როცა მითოსურს ქრისტიანიზმები ახლავს, მაგრამ არ არის მთლიანად ქრისტიანიზირებული; როცა მითოსური მოტივები ქრისტიანული შინაარსით არის დატვირთული. მაგრამ არ არსებობს ისეთი შემთხვევა, სადაც ზღაპარში მხოლოდ ქრისტიანული ტრადიცია ჩანდეს და არ ჩანდეს მითოსური.

მითოსი მთაში ბევრად სიცოცხლისუნარიანია და უფრო მეტხანს განაგრძობს არსებობას ყოველდღიურობაში, ვიდრე ეს ბარში ხდება. ჯადოსნური ზღაპარი, რომელიც თავისი ბუნებით არასაკრალური და პროფანულია, მძლავრად მკვიდრდება იმ საზოგადოების ფოლკლორში, სადაც მითოსი ჯერ კიდევ ცოცხალია.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ა. ვირსალაძე, 1960 — ა. ვირსალაძე, ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, I, თბ., 1960;
2. თსუფა — ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორის არქივი;
3. რ. ჩოლოყაშვილი, 1998 — რ. ჩოლოყაშვილი, უძველეს რწმენა-წარმოდგენათა კვალი ქართულ ხალხურ საზღაპრო ეპოსში; სადოქტორო დისერტაცია; თბ., 1998;
4. შ. ძიძიგური, 1974 — შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიის მასალები, თბ., 1974;
5. ხალხ. სიტყვ. V — ხალხური სიტყვიერება, V, თბ., 1956;
6. ხსმმც — ხალხური შემოქმედების სამეცნიერო მეთოდური ცენტრის არქივი;
7. ჯეჯ. — ჯეჯილი, 1890 წ., №2;
8. СМОМПК — Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. 1900. №27, отд. 2.

ELENE GOGIASHVILI

THE MYTHS AND THE FOLK TALE IN THE REGIONS OF EAST GEORGIA

In Georgian folk literature there exist numerous examples which demonstrate that the plot of the fairy tale is based upon myth, but the myth has not been transformed into a fairytale. The majority of these examples come from the mountain regions of Georgia, suggesting that mythical thought was more prevalent in these regions than in the plains.

One and the same time fairy tale it is common to find mythic traditions, as well as a later religious worldview. It is also possible to determine the modes of thought of a society, through the fairy tales told in that society. There are various examples of this in Georgian folk literature: 1. when the fairy tale is only mythical; 2. when the Christian features in the fairy tale are present along with the mythic, but the entire fairy tale is not yet fully Christianized; 3. when the mythical motifs have a Christian content. However, one cannot observe whatever fairy tales in the Georgian Christian traditions without certain traces of myths on them.

ნათი გულუა

ლევან გოთუას «დავით აღმაშენებელი»

ლევან გოთუას შემოქმედებას ღირსეული ადგილი უჭირავს XX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. მისი რომანები, მოთხრობები და ნაწერები დიდი პოპულარობით სარგებლობს, მაგრამ დრამატურგია ნაკლებად ცნობილი, რადგან მწერლის მრავალრიცხოვანი დრამატული ნაწარმოებების მხოლოდ „მეფე ერეკლე“ წიგნად გამოცემული, ხოლო „დავით აღმაშენებელი“ რომელიც 1942-45 წლებში დაიწერა და 1946 წელს დაიდგა კ. მარჯანიშვილის სახელობის თეატრში, არ გამოქვეყნებულა.

ისტორიული წყაროების მიხედვით, 1088-89 წლებში საშინელმა მტრებმა შეაზანზარა საქართველო, „უფალმან... შეძრა ქუეყანა საფლურით თურთ ესოდენ სასტიკად, ვიდრემდის მთანი მალაღნი და კლდენი მუარს მტურისა დაიგალნეს, ქალაქნი და სოფელნი დაირღუსეს, ეკლესიანი და სახლნი დაითქუნეს“ (ცამფსა დთსი, *518 - *519, გვ. 276-277). მტრებულმა მიწისძვრებმა, გარეშე მტრების გამუდმებულმა თარეშმა, სულელისა შინააშლილობამ, დაქუცმაცებულობამ ქვეყანა მეტად სავალალო მდგომარეობაში ჩააგდო. ამ დროს მოევლინა მას მხსნელი, გამაერთიანებელი აღმაშენებელი დავით IV. ლ. გოთუას დრამა „დავით აღმაშენებელი“ წიგნად იმ დიდი ღვაწლის მხატვრულად გადმოცემის წარმატებული მცდელობაა, რომელიც დავით აღმაშენებელმა შეიტანა საქართველოს ფიზიკური თუ სულიერი აღმშენებლობის საქმეში.

დრამაში წინა პლანზეა მეფე დავითი თავისი აღმშენებლური საქმიანობით. აქცენტირებულია ისტორიული წყაროების მიხედვით ცნობილი ცხოვრებიდან მნიშვნელოვანი მომენტები (გარეშე მტრებისადმი მუდმივი ნაღმდევობა, ურჩი ფეოდალების ალაგმვა, სახელმწიფო მართვის სტრატეგიაში ცვლილებების შეტანა, მეომარი ყვიჩალების როქის სპად გადაქცევა საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლა...), გამოკვეთილია მისი მნიშვნელოვანი ძირითადი შტრიხები.

ნაწარმოების მთავარი პასაჟები და საერთოდ მისი სულისკვეთება საბამისობაშია ისტორიულ სინამდვილესთან. იგივე უნდა ითქვას დრამის პირველი ნაქმბზეც: გიორგი ჭყონდიდელი, იოანე კათოლიკოს-პატრიარქი, გვარამია (გურანდუხტ) დედოფალი, ათრაღა შარადანისძე, აღსართანი, ლიპარიძე ალავერდისძე ვივაში (ბადვაში) და სხვები ისტორიული პიროვნებები არიან და მათი დამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებათ ნაწარმოებში დავით მეფის მხატვრული სახის გახსნის დროს. ისიც უნდა ითქვას, რომ „დავით აღმაშენებელში“ თანაგრძობა და სიყვარული ადგილი უჭირავთ მწერლის მიერ გამოგონილ პერსონაჟებს რომელთაგან უნდა გამოვყოთ მზეთვალა და გუდარეხვაი.

დრამაში ზოგად შტრიხებშია წარმოსახული XI საუკუნის მნიშვნელოვანი საქართველოში არსებული ის კოლიზიები, რომლებმაც აიძულეს გიორგი მთავრები განზე გამდგარიყო და ვაჟიშვილისათვის დაეთმო ტახტი: „თუთ მამამან დათავაზებდა გიორგი მთავრს“ (ცამფსა დთსი, *519, გვ. 287). ნაწარმოებში მიხედვით, დიდებულებმა თავად მოიწვიეს თათბირი, რომელზეც დავით მეფის ლისწული დაისწრეს, არც მისი გამზრდელი გიორგი ჭყონდიდელი და

მეფე გიორგის სიცოცხლეშივე დაათმობინეს გვირგვინი იმ იმედით, რომ ახალგაზრდა დავითს, მათ მიმართ მადლიერების გრძნობით აღესილს, იოლად მოდრეკდნენ და თავიანთ ნებაზე ატარებდნენ. დიდებულები ძალიან მალე დარწმუნდნენ საწინააღმდეგოში: დავითმა გვირგვინიც თავისებურად დაიდგა და დაიმშვენა და ქვეყნის ბედის ბორბალიც საკუთარი ნებით დაატრიალა.

დრამაში გამოკვეთილია, რომ დავითი უფლისწულობაშივე შეუდგა საქვეყნო საქმეების კეთებასა და აღმშენებლობით საქმიანობაშიც უშუალოდ იღებს მონაწილეობას. მთავარი გმირი ალიონზე მშენებარე გელათის გალავანზე სამუშაოდ გამოსული ქვეითხუროს სახით შემოდის ნაწარმოებში. ეს ფაქტი, როგორც დრამაში მოყვანილი ყველა სხვა, შემთხვევითი არაა. ქვეითხუროში განსახიერებული უფლისწული - ეს ჯანმაცარი ქვისმკოდავი, ის დიდი ძალაა, რომელიც აშკარა თუ ფარულ მტრებს უნდა დაუპირისპირდეს და სძლიოს, რომელმაც დიდი სიზუსტით უნდა გამოჰკოდოს და გამოჰკვეთოს მზის საათი - მარადისობის სიმბოლო - სამშობლოს მომავალი; იგი ქვეყნის სიმშვიდის სადარაჯოზე მდგომი ფხიზელი მეომარია, რომლის ახალგაზრდობა, სიჯანსაღე, ტაძრის მშენებლობის მიმართ პასუხისმგებლური დამოკიდებულება - იმ აღმშენებლური ზრახვების წარმატებით აღსრულების საწინდარია, რომელიც მომავალ მეფეს ცხოვრების მიზნად დაუსახავს.

ნაწარმოებში ხაზგასმულია მეფე დავითისათვის დამახასიათებელი სიმტკიცე და ღრმად განსწავლულობა, ღმობიერება და სიმკაცრე, აზრის სიზუსტე და გამჭრიახობა, ახალგაზრდული შეცდომებიცა და გულწრფელი სინანულიც. ვერაგული ინტრიგებითა და მსტოვრებით გარსშემორტყმული მეფე თავის გამზრდელ ჭყონდიდელზე, ერთგულ დიდებულებზე, მოწვეულ ყვირადებსა და დაბალი ფენიდან გამოსულ საიმედო ადამიანებზე დაყრდნობით სძლევს ყოველგვარ წინააღმდეგობას და დიდგორის ბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ 400 წლიანი ტყვეობიდან იხსნის თბილისს. თუმცა ასეთ წარმატებას დიდი მსხვერპლის გაღება უძღოდა წინ - ძლიერ, ჭეშმარიტ სიყვარულზე მოუხდა მეფეს უარის თქმა, რადგან ამას კარნახობდა მეფური სინდისი და ამასვე ურჩევდა ჭყონდიდელიც: „ორბის მხარი მოიკიდე... არ დაგვინდო!.. არ შეგვიბრალო! ოღონდ შენი თავიც არ დაინდო... თუ გასურს გზა გაგვიშუქო, კელაპტარივით მოიკიდე ცეცხლის ნათელი. არც გრძნობის ხმას აჰყვე ოდესმე.“ დავითმაც თავი არ დაზოგა, „თორში ჩაისვა გული“ და მზეთვალასადმი ჭაბუკური, მგზნებარე სიყვარული და საერთოდ მთელი მისი პირადი ცხოვრება „საქართველოს ბედს ანაცვალა“.

მეფე დავითი მკაცრია იმათ მიმართაც, ვინც ავი განზრახვით ხელს უშლის საქართველოს გამთლიანებისა და გაძლიერების საქმეში. ამის ნიმუშია ძაგან ერისთავის სიკვდილით დასჯა, ლიპარიტ ბაღვაშის ექსორია საქართველოდან, ვაჩე საღარაისძის დილეგში ჩასმა, ასამისა და მისი ძმისათვის პატივის აყრა - ციხეთა ახმა. ასე „შეუბრალებლად წურთინდა“ ქვეყნის ორგულებს დავით აღმაშენებელი, რომელსაც სწამდა, რომ „სამშობლოსათვის ბრძოლაში სიკვდილი შესაძლოა, ხოლო დაღლა კი არა,“ ვისაც მთავარ მიზნად სამომავლო ბალავრის მყარად ჩაყრვა ჰქონდა დასახული: „საჭირო დულაბს საკუთარი სისხლით შეეკმაზავ, საკუთარ გულ-მკერდს კვარცხლბეკად უმაღლ დაუხეებ, ვინც ხელს შემიშლის, ყველას ჭვარცმა, არვის დავინდობ.“

ლ. გოთუამ დრამაში ხაზგასმით წარმოაჩინა დავით აღმაშენებლის პოლიტიკური მოქნილობა, ალღო, გამჭრიახობა. ამ მხრივ ცალკე აღნიშვნის

ღირსია შემდეგი ეპიზოდები: დატყვევებული აღსართანის სულთანთან გაპარება, საიდუმლო სავალით შეთქმულ დიდებულებთან ჭიჭურ მისვლა და „ურჩების ბუნაგშივე ჩაჩიხვა“, ლიხთ-იმერს მოსაჩვენებლად წასვლა და დიდგორის ველზე მოულოდნელი გამოჩენა, გულარეზვის „მახარობლად“ გაგზავნა ბენჯაფართან და სხვ. დრამაში განსაკუთრებით მკაფიოდ გამოჩნდა მეფე დავითის შორსმჭვრეტელობა მაშინ, როცა არ აპყვა გულისთქმას და ერთი ხელის დაკვრით არ მოიშორა მთავარი მოწინააღმდეგე - კათოლიკოს-პატრიარქი, კარგად ჭკრეტდა რა მის მნიშვნელობას, ავტორიტეტს და დიდი ძალისხმევის შედეგად გვერდით ამოიყენა მამათმთავარი ქვეყნის გამთლიანების საქმეში. ნაწარმოების მიხედვით, თუ სხვა მტრულად განწყობილებს, იქნება ეს ბენჯაფარი, აღსართანი, მალიქ-ტოდრილი, ანდებან მოგვი, ზოგი ქართველი დიდებული - მხოლოდ სათავისო ზრახვები რომ ამოძრავებთ, კათოლიკოს-პატრიარქი, გარდა იმისა, რომ „რომის პაპის სახელით“ მოხიბლული „ჭარბად უფლება მოყვარული“ გახდა, საეკლესიო საქმეებში ჩაურევლობის მოპოვება და ახალგაზრდა მეფეზე მეურვეობის დაწესება სურს, ერთი წუთითაც არ ივიწყებს საქვეყნო საქმეს და საბოლოოდ დიდი წვლილიც შეაქვს საქართველოს გამთლიანებისათვის გადამწყვეტ ბრძოლაში.

კათოლიკოსის თავდაპირველ სახეს კარგად ახასიათებს თეატრონის მსახიობი გულარეზვაი: „...დიდი არს ქრისტე, რამეთუ სახელისა მისითა ჩემად შემოვიკრებ საქართველოს... დავითისით თუ აღსართანისით... ეგ სულ ერთია, ოღონდ კი ჩემად!...“ ეს ის მამათმთავარია, რომელიც წყალობასავით გადასცემს კუთვნილ სამეფო გვირგვინს ჭაბუკ დავითს, ან შეთქმული დიდებულების სათავეში მყოფი თავის სასარგებლო პირობას კარნახობს მეფეს, კიდევ უარსი: „ქრისტეს თვალად“ ქცეულა და საიდუმლო სარკის კარს მიყრდნობილი აყურადებს დავითსა და ჭყონდიდელს... თუმცა მწერალმა კათოლიკოსის სახის შექმნისას არ დაიშურა ფერები და მკითხველს მისი სხვა ადამიანური თვისებებიც დაანახა. ამიტომ, მამათმთავრის დახასიათებისას არც ის დაუძღურებული და სევდამწარებული მოხუცი უნდა დაგვაიწყდეს, ძლივს ნაპოვნ, სულთმობრძვე შვილს გულში რომ იკრავს ხატის წინ მუხლმორთხმული და ღვთისმშობელს ევედრება ცოდვების მიტევებას, ან დედაქალაქის ურჯულოთაგან გათავისუფლებით გახარებული გვირგვინს საკუთარი ხელით რომ მიაწვდის დავითს და თან ხოტბასაც შეასხამს. იოანე კათოლიკოსის სახით მართლაც შთამბეჭდავი პერსონაჟი დაგვიხატა ავტორმა.

მეფე დავითის თანამდგომთა შორის გამოირჩევა გიორგი ჭყონდიდელის ფიგურა, რომელსაც ერთგულებისა და დიდი ამაგისათვის ორი გამორჩეული პოსტი უჭირავს სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში. დრამაში იგი გამოყვანილია, როგორც ქვეყნისა და მეფის კეთილდღეობის სადარაჯოზე მდგომი კაცი, მუდამ ფიზიკური, მოხერხებული და სანდო; ამავე დროს დიდი უფლებებით აღჭურვილი დავითის მიერ, რადგან მხოლოდ მან შეძლო სიმართლე ეთქვა მეფისათვის, თვალი აეხილა მისთვის და აღსართანის ბოროტი ზრახვა - მზეთვალა მომხიბლაობის საშუალებით დავითის ყველა საიდუმლოს ხელში ჩაგდებას შესახებ - ჩაეშალა.

მზეთვალა კი, რომელიც მტრებმა „საქორწინო ნობათად“ მიუძღვნეს დავითს, მოულოდნელ ერთგულებას ავლენს მეფისადმი. მან - „ცოდვის შვილი“ აღსართანის ყოფილმა ხარჭამ და მსტოვარმა - ყველაზე უკეთ შეიცნო დავითს როგორც მეფის სიდიადე და როგორც ადამიანის კეთილშობილური ბუნება.

მხელდა, რომ „მისი ტოლი ვარსკვლავი“ ცაზე მართლაც არ კიაფობდა, იგრძნო მისი ევება გულის დღელა“ და სიკვდილის ტოლფასად შეიყვარა იგი. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ დრამაში ყველაზე ამბულელებელი დავითისა და მზეთვალას სიყვარულის ამსახველი ეპიზოდებია და საერთოდ მზეთვალას მხატვრულ-მა სახემ უჩვეულო სურნელი შეჰმატა ნაწარმოებს.

ლ. გოთუამ კიდევ უფრო გაამდიდრა დრამა თავისი ფანტაზიით შექმნილი პერსონაჟის - გუდარეხვის შემოყვანით. გუდარეხვაი თეატრონის მსახიობია, ზუმარი - ხან დავით მეფის, ხანაც ბენ-ჯაფარის სასახლის კარზე, რომლის სახე შესანიშნავადაა მორგებული ნაწარმოების მხატვრულ ქსოვილს. პროფესიულად იგი ყველაზე მხიარული კაცია მთელ საქართველოში“, ენამოსწრებულნი, მარადი, ხერხიანი. მისი ადგილი ყველგანაა, რადგან ყველას ჭირდება დამხმარედ, ნილბად. მისი თქმით, ის ადამიანიც კი არაა, „სარჩული, უკუფენა, ბნელის მოქმედი“. სინამდვილეში, ტაკი-მასხარას გარეგნობის იქით კეთილშობილი, დიდი ბუნების კაცი იფარება, რომელსაც თანაგრძნობაც შეუძლია, ერთგულდება და სიყვარულიც; რომელმაც იცის, რას და ვის ემსახუროს.

„დავით აღმაშენებელი“, მხატვრული თვალსაზრისით, მაინც არ ტოვებს სრულყოფილი ნაწარმოების შთაბეჭდილებას. ის ცვლილებები, რომლებიც დროთა განმავლობაში ტექსტმა განიცადა, დაეტყო კიდევ დრამას. განსაკუთრებით უკანასკნელ სურათს აკლია დახვეწილობა. ყველაზე მეტად მაინც მზეთვალას მხატვრულმა სახემ განიცადა მეტამორფოზა. როგორც ჩანს, დრამაზე მუშაობისას ავტორი შეეცადა თანდათან შეერბილებინა დავითის, როგორც ნაწარმოების გმირის მკაცრი ხასიათი და მზეთვალას დანაშაულის სიმძიმე თავისი სამშობლოს წინაშე. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა II მოქმედების II სურათი „ქარკის კარი“, როცა დავითი შეიტყობს მზეთვალას ვინაობას. თუ უკანასკნელი ვარიანტით მზეთვალა თავს იწამლავს, წინა ვარიანტების მიხედვით იგი მეფის მოწამვლასაც იზრახავს და, რაც მთავარია, თვით დავითიც ავლენს ერთგვარ სისუსტეს: ივიწყებს მოვალეობებს და მზადაა საყვარელ ადამიანთან ერთად დალიოს სული. მაგრამ მალე ერთბაშად გაიმკაცრებს გულს და საიდუმლო სავალით შემოსულ კათოლიკოსს მრავალ თავზედურ სურვილთაგან ერთს უსრულებს მხოლოდ - მზეთვალას იმეტებს და როგორც მსტოვარს, მზეთვალების დასათხრელად აგზავნის. ბოლო ვარიანტში ავტორმა შეცვალა რა ეს ეპიზოდი, მაინც შეინიშნება ამა თუ იმ პასაჟში მზეთვალას სიბრძნე. განსაკუთრებით საგრძნობია იგი კათოლიკოსის სენაკში გათამაშებულ ეპიზოდში, სადაც აუხსნელია ის მომენტი, როცა სნეული მზეთვალა მხოლოდ იგრძნობს დავითის შემოსვლას და ვერ დაინახავს. ამ ცვლილებამ, ბუნებრივია, განაპირობა ნაწარმოების ფინალის შეცვლაც. როგორც ჩანს, ავტორს თავიდან განზრახული ჰქონდა, რომ თბილისის აღებაში დაბრძანებულ და მონაზუნად აღკვეცილ მზეთვალას დიდი როლი შეესრულებინა. იგი, ისევე როგორც გუდარეხვაი, თავიდანვე გამეტებული გმირია, რომელიც მამულიშვილურ საქმეს უნდა შეეწიროს ცოდვების მონანიების, განწმენდის მიზნით. წინა ვარიანტების მიხედვით, გუდარეხვაი და მზეთვალა ვაჟას „ბახტრიონის“ გმირებს - კვირისა და ლელას მოგვაგონებენ, რომლებმაც ციხეში შიგნიდან გატყუეს. საბოლოო ვარიანტით კი მხოლოდ გუდარეხვაი ასრულებს ამ საქმეს.

ნათელია, თბილისის აღება უნდა გამხდარიყო დრამაში აღწერილი ამბის კულმინაცია, ამიტომაც ყველაზე მეტი ცვლილება ამ სურათმა განიცადა. მიუხედავად ამისა, მთავარი მოქმედი გმირი - მეფე დავითი, როგორც ცენტრალური

ფიგურა, ამ ეპიზოდში ნაკლებადაა წარმოჩენილი და აქცენტი მეორეხარისხოვან პერსონაჟებზეა გადატანილი. ამის გამო დავით აღმაშენებლის მხატვრულ სახეს რამდენადმე აკლია კიდევ სრულყოფილება.

და ბოლოს, „დავით აღმაშენებელი“ ისტორიული დრამაა, მაგრამ, ისევე როგორც ლევან გოთუას ყველა სხვა ისტორიული ნაწარმოები, ერთგვარად ეხმიანება მწერლის თანამედროვე ეპოქას. ამკარაა ავტორის სურვილი - ის გმირული სულისკვეთება, ქვეყნის სწრაფვა ერთიანობის, გაძლიერებისა და დამოუკიდებლობისაკენ, ყოველივე პირადულის დათმობა სახელმწიფო ინტერესებისათვის და კიდევ სხვა აღმავალი, პროგრესული იდეები, რომლებიც წარმატებით ხორციელდება ნაწარმოებში, დაუპირისპირდეს იმ შავბნელ ხანას, სისხლიან რეჟიმს, რეპრესიების, ღალატის, დაცემის პერიოდს, რომელშიც თავად ცხოვრობდა - აღამიანებში დაკარგული იმედის, რწმენის, ღირსების აღსადგენად.

NATO GULUA

LEVAN GOTUA'S "DAVID AGMASHENEBELI"

The novels, stories and sketches by Levan Gotua, the famous Georgian writer, are very popular, though his plays are less known the drama "David Agmashenebeli" was written in 1942-45; however, it was not published. This work is a successful attempt of the artistic portrayal of David Agmashenebeli's greatest deeds in favour of Georgia's physical and spiritual progress.

The drama brings King David to the foreground with his reconstructing activities, lays emphasis on the significant moments from his life based on the historical source, contours the main traits of his character.

Although "David Agmashenebeli" is a historical drama, it, like Levan Gotua's other historical writings, echoes the writer's contemporary epoch. The writer's following eagerness is evident: to draw a contrast between the heroic aspirations, the country's march towards unification, strengthening and independence, selflessness for the sake of the state interests, and many other elevated, progressive ideas, being successfully reflected in the work, and the dark era, bloody regime, the period of repression, betrayal, fall, in which he lived himself; and he did this for the sake of the revival of hope, faith, dignity having been lost in humans.

მკა ღაღინი, ნინო ნაკანი,
მარინე ქაცარავა

ფრაზეოლოგიური ერთეულებისათვის ქართულურ დიალექტებში

ფრაზეოლოგიური ერთეულის აღსანიშნავად სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა ტერმინი გამოიყენება, კერძოდ: ფრაზეოლოგიზმი, იდიომი, შესიტყვება, მყარი გამოთქმა... წარმოვადგენთ ფრაზეოლოგიზმისა და იდიომის რამდენიმე განმარტებას:

ფრაზეოლოგია — (ბერძ. ფრასის - გამოთქმა და ლოგოს - მოძღვრება) მტკიცედ ჩამოყალიბებული გამონათქვამები, ამა თუ იმ ენის დამახასიათებელი თავისებური სიტყვათშეერთებანი, სიტყვათსაქცევი; 2. ენათმეცნიერების დარგი, რომელიც სწავლობს ასეთ გამოთქმებს; 3. ლამაზი, მაღალფარდოვანი ფრაზები და გამოთქმები, რითაც ცდილობენ აზრის გამო სიღარიბე მიჩქმალონ; იდიომი — (ბერძ. იდიომა) შესიტყვების ფორმისა და ექსპრესიული ფუნქციის მქონე სემანტიკურად დაუშლელი ერთეული, რომლის მნიშვნელობა არ უდრის კომპონენტების მნიშვნელობათა ჯამს (ენათმეცნიერულ ტერმინთა ლექსიკონი, 1975).

ფრაზეოლოგიზმი — (იხ. ფრაზეოლოგია) — სიტყვათა მყარი შეთანხმება, რომლის მნიშვნელობა მთლიანად განსხვავდება მისი ცალკეული ნაწილების მნიშვნელობათა ჯამისაგან (შდრ.: იდიომა);

იდიომი — (ფრან. იდიომე — ენა, კილო < იდიომა - თავისებური გამოთქმა) 1. ზებ. ადგილობრივი კილო, 2. იგივეა, რაც იდიომა;

იდიომა — მხოლოდ მოცემული ენისთვის დამახასიათებელი დაუშლელი სიტყვათა შეთანხმება, რომლის მთლიანი მნიშვნელობა არ ემთხვევა მისი ცალკეული ნაწილების მნიშვნელობას... (უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, 1985).

ფრაზეოლოგიზმი (ფრაზეოლოგიური ერთეული) — საერთო სახელწოდება სემანტიკურად დაკავშირებულ სიტყვათა შეთანხმებებისა და წინადადებებისა, რომლებიც არ წარმოიქმნება სიტყვათა შერჩევისა და კომბინაციის პრინციპით;

იდიომი — (ბერძ. იდიომა - თავისებურება — სხვადასხვა ენობრივი წარმონაქმნების, ენის არსებობის სხვადასხვა ფორმების — ენის, დიალექტის, კილოს, სალიტერატურო ენის, მისი ვარიანტების აღმნიშვნელი საერთო ტერმინი. ტერმინი „იდიომი“ გამოიყენება იმ შემთხვევაში, როდესაც რთულია ენობრივი წარმონაქმნის ზუსტი ლინგვისტური განსაზღვრა (მაგ., აფრიკის ქვეყნების მრავალენობრივი სიტუაციისათვის შეუძლებელია ერთმნიშვნელოვნად ერთმანეთისაგან ენებისა და დიალექტების გამოიჯვნა). იდიომი წარმოადგენს ფუნქციონალურ გაგებას და არ გულისხმობს არანაირ სტრუქტურულ დახასიათებას. ტერმინი „იდიომი“ არ უნდა ავუთრიოთ ტერმინ „იდიომაში“, რომელიც ეკუთვნის ფრაზეოლოგიას. ამგვარ არევას ხელს უწყობს მათი ომონიმურობა ზოგ ევროპულ ენაში (ფრანგ. იდიომე, გერმ. იდიომ, ინგლ. იდიომ) (იარკვევა, 1990).

ჩვენთვის მისაღებია ტერმინი (შესიტყვება) ფრაზეოლოგიური ერთეული, რომელიც გადმოსაცემ შინაარსს უფრო ზუსტად აღნიშნავს.

გამოქვეყნებულია არაერთი საინტერესო ნაშრომი, რომელშიც განხილულია ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა სემანტიკა და სტრუქტურა როგორც ქართულ სალიტერატურო ენაში, ისე ცალკეულ დიალექტებში. გამოვლენილია ბევრი საინტერესო ნიუანსი ამ თვალსაზრისით. თუმცა არ არის შესწავლილი ფრაზეოლოგიური შესიტყვებათა მიმართება ქართველურ ქვესისტემებში. ჩვენ ერთმანეთს შევუდარეთ ცალკეულ ქართველურ (იმერულ, მთხურ, თუშურ, მთიულურ, ინგილოურ, მეგრულ, სვანურ) დიალექტებში დადასტურებული ფრაზეოლოგიური ერთეულები და შევეცადეთ წარმოგვედგინა მათთვის საერთო, ზოგადქართული ნიშნები.

ზოგადად ფრაზეოლოგიური ერთეულები შინაარსობრივი თვალსაზრისით შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად დავყოთ:

- ა) ადამიანის გონთან (სული, გული, აზროვნება, მეტყველება, ხასიათი...) დაკავშირებული;
- ბ) ადამიანის სხეულის ნაწილებთან დაკავშირებული (სომატური);
- გ) ზეცასა და ლანდშაფტთან დაკავშირებული;
- დ) ბიბლიურ თემებთან და სხვა რწმენა-წარმოდგენებთან დაკავშირებული;
- ე) ფლორასა და ფაუნასთან დაკავშირებული;
- ვ) კერძო ამბებთან დაკავშირებული...

ცალკეულ ჯგუფებში ფრაზეოლოგიური ერთეულები შეიძლება დაჯგუფდეს წარმომავლობის თვალსაზრისით: 1. ქართველური (საერთოქართველური, ლიტერატურული, დიალექტური) და 2. ნასესხები.

ჩვენ მიერ შესწავლილი მასალის მიხედვით, განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანია სომატური ფრაზეოლოგიური ერთეულები, რომელშიც ერთ-ერთ კომპონენტად დომინირებს თვალი, გული, თავი, ხელი, ფეხი ენა, პირი... საერთოქართველური წარმომავლობის ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები ძირითადად ერთნაირია როგორც შინაარსის, ისე შედგენილობის მხრივაც. მოვიყვანოთ სათანადო ნიმუშებს ქართველური დიალექტებიდან, მაგ.:

თვალებით ჭამს „ხარბად, დაჟინებით უყურებს“; თოლფით ჭკუნს (მეგრ.) „თვალებით ჭამს“; თწრალშუ იზბი (სვან.) „თვალებით ჭამს“... გულიდან ამორეცხვა „საბოლოოდ გულის გატება ვინმეზე“; გულამორეცხა (თუშ.) „გულიდან ამორეცხვა“; გურიშ ეკორჩხულა (მეგრ.) „გულიდან ამორეცხვა“; გუნიხანჟი ლიყველ (სვან.) „გულიდან ამოშლა“... თავზე აზის „მბრძანებლობს დუს მუნონე (მეგრ.) „თავზე აზის“; თხუმიჟი ხასგურ (სვან.) „თავზე აზის“; ფეხებზე ჭკილია „არაფრად აგდებს“; კუჩხემს გილაბუ (მეგრ.) „ფეხებზე ჭკილია“; ჭიშხარჟი ხორიკ (სვან.) „ფეხებზე ჭკილია“... ხელს არ დააკლებს „ზრუნვას არ მოაკლებს“; ხეს ვადაარკენს (მეგრ.) „ხელს არ დააკლებს“; შის მ-მ ხაკლი (სვან.) „ხელს არ დააკლებს“... პირიდან შაქარი ამოსდის „ტკბილად საუბრობს“; პიჯიშე შანქარ ეკმალე (მეგრ.) „პირიდან შაქარი ამოსდის“; ონოზი ყიად (სვან.) „თაფლი ამოსდის პირიდან (ყიიდან)“; ბადაგდ ლგ (სვან.) „ბადაგდ არის ქცეული“; ტკბილ ენაზე დაჭერა (ინგ.) „ტკბილი საუბარი“; ტკბილ ენაზე დაყრა (ინგ.) „ტკბილი საუბარი“...

საინტერესოა რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებთან დაკავშირებული ფრაზეოლოგიური ერთეულები. ქართულში გავრცელებული გამოთქმა „აღდგომის კვერცხი ხომ არა ხარ?“ — იტყვიან გამორჩევითობის, განსაკუთრებულობის

მანქანასმელად. მეგრულსა და სვანურში აღნიშნული შინაარსი იმავე სიტყვე-
 მათ გადმოიცემა: ჭითა კვერცხ რექო? (მეგრ.), წერნი ლგგრე მ-მ ხი? (სვან.).
 სვანურში მსგავს კონტექსტში „წითელი კვერცხის“ ნაცვლად შეიძლება შეგ-
 ძელს „წმინდა გიორგის ხარი“: ჭგვრაგი ხან მ-მ ხი? „წმინდა გიორგის ხარი
 ხან არა ხარ“... ღვთის შემცოდე, ავი კაცის, ავაზაკი ადამიანის მიმართ
 მხედრში იტყვიან: ხატის გამტეხი; ასეა სვანურშიც: ხატი მუკუშუ (სიტყ-
 ვით „ხატის გამტეხი“). სვანურში მსგავსი შინაარსის გადმოსაცემად
 სვანური გამოთქმაც დასტურდება: ხატს ლერთანხან ლგირ, რაც ზედმიწ.
 ნიშნავს: ხატის მარცხნივ დაწერილი...

ქართველურ დიალექტებში გვხვდება, აგრეთვე, ისეთი ფრაზეოლოგიური
 ერთეულები, რომლებიც შინაარსით იდენტურია, სტრუქტურული მოდელით
 კი — განსხვავებული, მაგ.:

ა) დალოცვის სემანტიკა შემდეგი კონსტრუქციით შეიძლება გადმოიცეს:
 დავლევ შენ ავ დღეთა (მოხ.) „გენაცვალე, გაენაცვალე“. მიშგუ
 ლდალ სი (სვან.) „ჩემი დღე შენ“ (=შენ გენაცვალე). მიშგუ ლადალუ ლაჭქემა
 (მეგრ.) „ჩემი დღე მოგემატოს“ (=შენ გენაცვალე). სქანი გოლუაფირო (მეგრ.)
 „შენ შემოგველე“. შენი თვალები მომართვი (ჩვენებ. ქართ.) „შენს თვალებს
 უნაცვალე“...

ბ) საინტერესოა ავდრის, ხშირი წვიმების აღსანიშნავად გამოყენებული
 ფრაზეოლოგიური გამონათქვამები:

ცისკარ ტირის (ინგ.) „მოღუშული ამინდია და დილიდანვე წვიმას იწყე-
 ნა“. წუმამ ფეყ ჩემოკიდევად (ინგ.) „ხანგრძლივი წვიმების დაწყება“. ცა
 ხატებად (თუშ.) „დეღგმა, ძლიერი ავდარი“. ცის ქცევად (თუშ.) „დეღგმა,
 ძლიერი წვიმა, ჭექა-ქუხილი“. ცასპირწყდომად (ცას პირ წყდებ) (თუშ.) „ძლიერი
 წვიმა და ჭექა-ქუხილი“. ავდ რის დაყრად (თუშ.) „ავდრის მოსწრება, გაავდრე-
 ნა“ მათით უშვებს წვიმას (ზ. იმერ.) „კოკისპირულად წვიმს“. ქიანა ინწყუ
 (მეგრ.) „ქვეყანა იქცევა“ (=თავსხმა წვიმია).

გ) ადამიანზე, რომელმაც ბევრი ლაპარაკი იცის, იტყვიან:
 ყური გავუხვრიტა „ბევრი ელაპარაკა“. ყბად მოხნად (ინგ.) „გაუთავე-
 ლად ლაპარაკი“. გულა გამოვალა (ჩვენებ. ქართ) „ყველაფერი თქვა, სათქმელი
 აღარ დატოვა“. გამოვა ენაზე (ჩავახ.) „ალაპარაკდება“. ენაზე მოსვლად (ინგ.)
 „ალაპარაკდება“. შდიმი ოთობტ (სვან.) „ყური გავუხვრიტე“ (=ბევრი ველ-
 აპარაკე). ყუჯი გორხუ (მეგრ.) „ყური გახვრიტა“. ენა ექავება/ეფხანება „ბევრს
 ლაპარაკობს“. ნინი ლიხური (სვან.) ენის ქავილი „ნინას აჩამუ (მეგრ.) „ენა
 ეხვება“. გრძელი ენა აქვს „ბევრი ლაპარაკი უყვარს, ყბეღია“. გინძე ნინა უღუ
 გრძელი ენა აქვს“. ჯრდი ნინ ხალჯა (სვან.) „გრძელი ენა აქვს“. ნინ ხოსარ
 (სვან.) „ენა ემეტება“.

დ) გაჩუმება, ჩუმად ყოფნა შემდეგი შესიტყვებებით გამოიხატება:
 ენაზე კბილის დაჭერა „საუბრისაგან თავის შეკავება“. ნინას კბირიშ
 დაჭერა (მეგრ.) „ენაზე კბილის დაჭერა“. ნინს შდიქ ესაგ (სვან.) „ენას კბილი
 დაჭირე“. ნინი ლიჩრაჟუ (სვან.) „ენის გაჩერება“. სულს გაიმელავს (ჩავახ.)
 „აუწყებს შეიკრავს“. ყბად გახმოვად (ინგ.) „ხმის ამოუღებლობა“. შურს
 გატალუნს (მეგრ.) „სულს გაკმენდს“. ენა მუცელში ჩაუვარდა „გაჩუმდა“. ნინაქ
 მუცარაშა ქენუოლუ (მეგრ.) „ენა მუცელში ჩაუვარდა“. ნინ ოთმყად (სვან.)
 „ენა ჩაუვარდა“. პირი წყლით აქვს სავსე „გაჩუმებულია“. პიჯი წყარით აფუ

ეფუა (მეგრ.) „პირი წყლით აქვს სავსე“. პიჯიმ ეკირუა (მეგრ.) „პირის აკვრა“. ქართველურ დიალექტებში ასევე მრავლად გვხვდება საკუთრივ დიალექტური, მხოლოდ ამა თუ იმ კონკრეტული დიალექტისთვის ან დიალექტთა ჯგუფისთვის დამახასიათებელი ფრაზეოლოგიური გამოთქმები. მოვიყვანთ რამდენიმე ნიმუშს:

პირზე კაწარა მოაკრა (მთიულ.) „ხახამურალი დატოვა“. წვერი პირში ჩეიდვა (ჩვენებ. ქართ.) „თავი დამნასავედ იგრძნო“. ფეჟ მიწაზე მოკრად (ინგ.) „გაოცება, გაკვირება“. აბეზრად წასვლა (თუშ.) „გათხოვილი ქალის მშობლებთან წასვლა“. ტურაშ მატვალარი (მეგრ.) „ტურის მწველელი“ (= ძალიან ეშმაკი კაცი). ნაჟმეხრი ქაფშუ ხაცუ (სვან.) „უგუნურობა ტვირთით ჰყიდი“ (= დაუკვირვებელი ადამიანი). თხერქმი გურეჟი ლგბრისტე (სვან.) „მგლის ტყავზე მონათლული“ (უკუღმართი, ბოროტი).

ლიტერატურულ ფრაზეოლოგიზმებად შეიძლება ჩაითვალოს ის გამონათქვამები, რომლებიც სამწიგნობრო ენიდან დამკვიდრდა დიალექტებში. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ძნელია იმის გარკვევა, ესა თუ ის შესიტყვება სალიტერატურო ენიდან გავრცელდა დიალექტებში, თუ პირიქით, დიალექტებიდან არის დამკვიდრებული სალიტერატურო ქართულში და, ამდენად, საერთოქართველური გახდა. ასეთად შეიძლება მივიჩნიოთ შემდეგი გამონათქვამები:

1. თვალი სვამს და თვალი ჭამს. შდრ.: თოლ შუნს დო თოლ ჭკუნს (მეგრ.).
2. არც წყალია და არც ღვინო. შდრ.: ვართ წყარიე დო ვართ ღვინო (მეგრ.).
3. ჰა ბურთი, ჰა მოედანი. შდრ.: ბურთ დო მოედან სქანიე (მეგრ.).
4. ნემსის ყუნწში გაძვრება. შდრ.: ლიშიშ ყურწის გექთურს (მეგრ.).
5. ცა ქუდად მიაჩნია და დედამიწა ქალამნად. შდრ.: ცა ქულო მოიჩქუ დო დიხა ჩაფულათ...

ჩვენ მოვიყვანეთ ის ფრაზეოლოგიური ერთეულები, რომლებიც სემანტიკური და სტრუქტურული თვალსაზრისით ძირითადად იდენტურია. ამგვარ შესიტყვებათა არსებობა უთუოდ ცხადყოფს იმ აზრს, რომ მონათესავე ენობრივ ერთეულებს შორის მოტივაცია უმთავრესად ერთნაირია (ტ. ფუტყაძე, 1996).

ქართველური (სამწიგნობრო, დიალექტური) ფრაზეოლოგიური ერთეულების გვერდით, რა თქმა უნდა, ენაში არსებობს ნასესხები, სხვა ენებიდან შემოსული შესიტყვებები, რომელიც ცალკე შესწავლის საგანს წარმოადგენს და აქ არ შევხებით.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ო. ახმანოვა, 1966 - Ахманова О.С., Словарь лингвистических терминов Москва, 1966;
2. ენათმეცნიერულ ტერმინთა ლექსიკონი, თბ., 1975;
3. ა. თაყაიშვილი, 1961 - ა. თაყაიშვილი, ქართული ფრაზეოლოგია საკითხი, თბ., 1961;
4. ვ. თოფურია., 2000 - ვ. თოფურია, მ. ქალღანი, სვანური ლექსიკონი 2000;

5. იარცევა, 1990 - Лингвический Энциклопедический словарь, гл. ред. В. Н. Ярцева, М., 1990г;
6. ლ. კაიშაური, 1967- ლ. კაიშაური, მთიულურის დარგობლივი ლექსიკა, 1967;
7. ალ. ონიანი, 1966 - ალ. ონიანი, ქართული იდიომები, თბ., 1966;
8. ნ. როსტიაშვილი, 1978 - ნ. როსტიაშვილი, ინგილოური ლექსიკონი, თბ., 1978;
9. უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, 1985 - Словарь иностранных слов, М., 1985;
10. ტ. ფუტყარაძე, 1996 - ტ. ფუტყარაძე, მოტივაცია, როგორც ენობრივი აზროვნებისა და სამყაროს ხედვის ერთ-ერთი ასპექტი, კრ. ქართველური მეცნიერება I, ქუთ., 1996;
11. შ. ფუტყარაძე, 1993 - შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათ., 1993;
12. ო. ქაჯაია, 2001-2002 - ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, სამ ტომად, თბ., 2001-2002;
13. ი. ქავთარაძე, 1985 - ი. ქავთარაძე, ქართული ენის მოხეური დიალექტი, თბ., 1985;
14. რ. ღამბაშიძე, 1988 - რ. ღამბაშიძე, ქართული ენის ინგილოური კლასის ლექსიკონი, თბ., 1988;
15. ა. ღლონტი, 1988 - ა. ღლონტი, ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1988;
16. შ. ღლონტი, 1968 - შ. ღლონტი, რუსთაველის ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1968;
17. გ. ცოცანიძე, 2002 - გ. ცოცანიძე, თუშური ლექსიკონი, თბ., 2002;
18. ქ. ძოწენიძე, 1974 - ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული ლექსიკონი, თბ., 1974;
19. პ. ხუბუტია, 1969 - პ. ხუბუტია, თუშური კილო, თბ., 1969;

**EKA DADIANI, NINO NAKANI,
MARINE KATSARAVA**

**ON PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE
KARTVELIAN DIALECTS**

The paper discusses the correspondence of some phraseological units within some Kartvelian sub-systems. Namely we describe these common and specific signs characteristic to Imeretian, Ingiloian Chan and Swan dialects.

We grouped phraseological units according to the origin: 1. Kartvelian (common- Kartvelian, Bookish, dialect variants) and 2. borrowings.

წკელა//წკუმა ერთიან რთულ მორფემად გაიზარება, რომლის ფუნქციაა თანაობის, ადგილის, დროის აღნიშვნა. -**წკელა//წკუმა** მორფემადართული სიტყვა სინტაქსურად უბრალო დამატებას, ადგილის ან დროის გარემოებას წარმოადგენს. მოვიყვანოთ მაგალითებს მეგრულ-ქანური გამოქვეყნებული ტექსტებიდან:

1. ხენწგფექ ბოდიში მითხუ ომბოლია**წკგმა** (ხუბ. 58).
„ხელმწიფემ ბოდიში მოიხადა ომბოლიასთან“.
2. ართი კუჩხი ბირგული**წკგმა** მეკვათ (ყიფშ. 254).
„ერთი ფეხი მუხლთან მიაჭრა“.
3. ა ჩქვა ქორენ ჩქიმკალა არქადაში (ჩიქ.).
„ერთიც (ერთი სხვაც“) არის ჩემთან ამხანაგი“.

-წკელა//წკუმა რთულ მორფემას დამოუკიდებელი ლექსიკური მნიშვნელობა არ გააჩნია. აღნიშნული მორფემის ცალკეულ სეგმენტებად დაყოფის შემთხვევაში ძირეულად იცვლება მისი მნიშვნელობა. ზანურ დიალექტებში თანაობის შინაარსის გამოსახატავად **-კალა//წკალა** მორფემადართული ფორმა, ფ. ფუძე + **კალა//წკალა//წკუმა** ყალიბი გამოიყენება.

მეგრულსა და ქანურში გვაქვს **-ნი** მორფემა, რომელიც დაშორებითი ბრუნვის ფორმას დაერთვის. **იშე + ნი //შე +ნი** რთულ მორფემას რამდენიმე მნიშვნელობა გააჩნია, კერძოდ, ქანურში სალიტერატურო ქართულის **ის + ფის** თანდებულის სემანტიკას შეესატყვისება; მაგ.:

ჭემუშენი ჭუტა მახენენ.
„იმისათვის (იმიტომ) ცოტა შემიძლია ვაკეთო“.

მეგრულში **იშე+ნი** აღნიშნავს: „გულისათვის“, „შესახებ“, „ზე“, „გამო“... მაგალითად:

1. მუსგთ გიწინანიე, მუთუნეშ გურიშენი ვარია ვათქუავა (ხუბ. 50).
„რასაც გეტყვიან, არაფრის გულისთვის უარი არ თქვაო“.
2. ე ცირაშენი კითხვ დიდა-მუმაქ (ყიფშ. 250).
„ამ ქალიშვილის შესახებ (=ქალიშვილზე) ჰკითხა დედ-მამამ“.
3. ენა ე ბოშიქ ქუდეს ვა გააცხადვ ონჯლორეშენი (ყიფშ. 231).
„ეს ამ ბიჭმა სახლში არ გააცხადა სირცხვილის გამო“.

ნი- ელემენტდართული ბრუნვის ფორმა სინტაქსურად შეიძლება იყოს უბრალო დამატება ან მიზეზის გარემოება. სემანტიკურად გამოხატავს დანიშნულებას, მიზეზს...

-კელე მორფემა ქანურისთვის არის დამახასიათებელი და ფორმალურად და სემანტიკურად სალიტერატურო ქართულის **„კენ“** თანდებულს შეესატყვისება., როგორც წესი, დაერთვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას. მაგ.:

1. ასლანიშ ბიჭიშ**კელე** ალუ ქუკათეს.
„ლომის ბიჭის მხარეს (ბიჭისკენ) საწამლავი გაურიეს“.
2. კოჩი რენ — ქესერისთერი მუში**კელე** კვათუმს.
„კაცი არის, (რომ) ეჩოსავით თავისკენ ჰქრის (თლის)“.

მსგავსების გამოსახატავად ზანურ დიალექტებში სხვადასხვა მორფემა დასტურდება. მეგრულში აღნიშნული სემანტიკა **-ჯგურა//ჯგუა** „ვით“, „თანა“ რთული მორფემით გადმოიცემა. „**-ჯგურა**“ სეგმენტი დაერთვის ნათესაობითის ფორმას. სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ **-ჯგურა** ფორმაში თავიიდური ჯ თანხმოვანი ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის **-შ** ელემენტი, **-გურა**

კი საკუთრივ თანდებულს წარმოადგენს. მეგრულისათვის უცხო შგ კომპლექსი ჯგ კომპლექსად იქცა (უკანანისმიერი მქლერი გ-ს წინ შიშინა სპირანტი შ შიშინა მქლერ აფრიკატად იქცა) (გ. კარტოზია, 1955). მაგ.:

1. სუმი ანგელოზი **ჯგუა** ოსურსქუალეფი ქოხენან (ზუბ. 3).

„სამი ანგელოზით (ანგელოზის მსგავსი) ქალიშვილი ზის“.

2. დიდი ზღვა **ჯგუა** წყარი ქოძირგ (ყიფშ. 231).

ჭანურში აღნიშნული ფუნქციით გვხვდება **-სთერი//სთეი**, რომელიც ქართული **ის+ვით** რთული მორფემის ფარდია. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „**სთერი**“ დაერთვის ნათესაობითს, რომელსაც ბრუნვის ნიშანი ეკარგება (არნ, ჩიქობავა, 1936). მაგ.:

1. თალიბეფექ ქოთუმე-**სთეი** გოხთიმუს ქოგდოქკეს.

„მოწაფეებმა ქათამივით (ქათმის მსგავსად) სიარული დაიწყეს“.

სხვა მაგალითები: ჩქიმი-**სთერი** „ჩემსავით“, სქანი-**სთერი** „შენსავით“, ჯუმა-**სთერი** „ძმასავით“, კოჩი-**სთერი** „კაცსავით“ (არნ. ჩიქობავა, 1936, 66).

-შორო რთულ მორფემაში გამოიყოფა თავიკიდური შ — ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, თანდებული **-ორო**, რომელიც მიღებული ჩანს **ობრო-საგან**. **-ობრ** მეგრული ვარიანტია ქართულის **-ებრ** თანდებულისა. **-ო** ვითარებითი ბრუნვის ნიშანია (გ. კარტოზია, 1955, გვ. 140-141).

მიწვენილობა, სასრულ პუნქტამდე მიღწევა, ზღვრულობა დროსა და სივრცეში მეგრულში **-ხ** და ჭანურში **-ქის** მორფემებით აღინიშნება. მეგრული **-ხ** მორფემა **-ხ/-ხე/-ხი** ვარიანტებით გვხვდება (ი. ყიფშიძე, 1994, გვ. 122). როგორც მეგრულში, ისე ჭანურში ხსენებული მორფემები მიმართულებითის ფორმას დაერთვის და სალიტერატურო ქართულის **-მდე/-მდის** თანდებულის მნიშვნელობა აქვს. ნ. მარი თავის „ჭანური ენის გრამატიკაში“ **-მდე-ს** ფუნქციით **-ხა/-ხ** თანდებულის არსებობას ჭანურშიც ადასტურებს (ნ. მარი, 1910, გვ. 36), მაგრამ მსჯელობას მაგალითები არ ახლავს. მოვიყვანთ სათანადო ნიმუშებს მეგრული და ჭანური ტექსტებიდან:

1. ართიში დოჰყაფილო ოში კოჩიშახ ოკო მერთას (ზუბ. 35)

„ერთიდან დაწყებული ას კაცამდე უნდა მივიდეს“.

2. გოთანასახგ თექე ორდე (ყიფშ. 232).

„გათენებამდე იქ იყო“.

3. სუმ წანაშაქის შქითოში მანათი ქომეჟლორენ.

„სამ წლამდის შვიდასი მანეთი მიუცია“.

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ მეგრულში **-ხ** მორფემა, განსხვავებით ზემოთ განხილული სხვა მორფემებისაგან, ხშირად სიტყვაში გაუჩინარებულა, მიწვენილობის შინაარსს კი მიმართულებითის ფორმა დამოუკიდებლად გამოხატავს. მაგ.:

1. ბოლოს დუურთგ ბოშიქ ნდისგ დო კისერიშა დიხაშა დაალუ ნდი (ყიფშ. 285).

„ბოლოს დაუბრუნდა ბიჭი დევს და კისრამდე მიწაში ჩაფლა დევი“.

2. ხეჩოქ თე ლაგვანეფი არძო ქვინჯიშა ქეგიოშუ (ყიფშ. 224).

„ხეჩომ ეს ქვევრები ყველა ფსკერამდე დალია“.

ერთი და იგივე მნიშვნელობა პარალელურად გამოიხატება **-ხ** მორფემადართული და მიმართულებითის ფორმებით (**-ხს** გარეშე). მაგ.:

1. კაჟიქ ირიფელი დუდიშე ბოლოშახ ქეეჩუ (ყიფშ. 226).

- 1. „ქაქიმ ყველაფერი თავიდან ბოლომდე მოუყვა“.
- 2. დუღიშე ბოლოშა ირიფელი მუში ამბეე მართალი ქუუქუ (ყიფშ. 259). „თავიდან ბოლომდე ყველაფერი თავისი ამბავი სიმართლე უთხრა“.
- 3. მუ ქამიშახე იბცოდლია? (ყიფშ. 258). „როდემდე ვიცოდვილო?“
- 4. მუქამიშა მაწვალენს თაშია (ხუბ. 23). „როდემდე მაწვალებს ასეო“.

სხვა მაგალითები: ართიშახ/ართიშა „ერთხელ“, სოშახ/სოშა „სანადე“, თეშახ/თეშა „იქამდე“...

საინტერესოა -ხ მორფემის წარმომავლობა. სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ -ხ ელემენტი მეგრულში აფხაზურიდან არის შესული (ქ. ლომთათიძე, 1942, გვ. 974; ტ. გუდავა, 1947, გვ. 187-189). აფხაზურში -ხ თანდებული უდრის ქართულ „კენ“-ს. ამ მნიშვნელობით ხ-ს მეგრულშიც დასტურებენ, კერძოდ: ეკოხ „ზევით“, დიკოხ „ქვევით, კინოხ „წინათ“... ფორმებში -ხ ელემენტი კენ თანდებულს შეესაბამება (ტ. გუდავა, გვ. 88). აფხაზურში -ხ ელემენტი სხვადასხვა ფუნქციით გამოიყენება, კერძოდ: სახელეშთან დასტურდება როგორც თანდებული, გვხვდება ზმნისართებში, არის საგარემოებო ნაწილაკი...

ბოლო დროს გამოითქვა განსხვავებული მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც -ხ ელემენტის წარმომავლობა ძველი ქართულის საფუძველზე არის ახსნილი, კერძოდ, მეგრულ-ქანურის -ხ/-ქ ელემენტი შესაძლებელია მომდინარეობდეს ძველი სამწიგნობრო ქართულის ხოლო „კიდევ, ც“ ნაწილაკისაგან. ძველ ქართულში კიდევ ნაწილაკის ნაცვლად გამოიყენებოდა ხოლო, რომელიც მეგრულმა შემოინახა. მეგრულ მეტყველებაში თანდათან გაცვეთის შედეგად მივიღეთ -ხ ელემენტი, რომელიც დღეს თანდებულს წარმოადგენს (რ. შეროზია, 1999; ზრუჭვე, ხელნაწერი შრომა). მაგ.: ყუდეშა ხოლო „სახლამდეც“ (სახლამდე კიდევ) > ყუდეშახ.

ჩვენი აზრით, თუ მეგრულ -ხ ელემენტს ქართული ხოლო ნაწილაკს დავუკავშირებთ, იგი უნდა განვიხილოთ როგორც ნაწილაკი, რომლის ფუნქციაცაა ზრუჭობის, მიწვევითობის, ზღვრულობის აღნიშვნა და მისი პოვნეირება, ამდენად, არ არის აუცილებელი.

ამგვარად, ჩვენ განვიხილეთ ის შემთხვევები, როცა თანდებული კარგავს ლექსიკურ მნიშვნელობას, მახვილს და ენკლიტიკურად მიერთვის ბრუნვის ფორმას. ამგვარი მორფემები ბრუნვის ნიშანთან ერთად კომბინაციაში ახალ ფორმათმაწარმოებელ ელემენტებად წარმოგვიდგება. ისინი რთულ ბრუნვებში შეიძლება გაერთიანდეს. გამომდინარე აქედან, მეგრულსა და ქანურში ბრუნვებში შეიძლება დაჯგუფდეს მარტივ ანუ ძირითად და რთულ ანუ მეორეულ ბრუნვებად. თანდებულშეხორცებული ფორმები ლოკალურ და პოსესიურ ბრუნვათა რიგში დადგება. საბოლოოდ, ბრუნვათა პარადიგმა ზანურ დიალექტებში შემდეგ სახეს მიიღებს:

მეგრული

მარტივი ბრუნვები

სახ. ფუძე + 0/ი: დლა, კოჩ-ი „დღე, კაცი“

მოთხ. ფუძე + ქ: დლა-ქ, კოჩ-ქ

- მიც. ფუძე + ს: დლა-ს, კოჩ-ს
 ნათ. ფუძე + შ(ი)/იშ(ი): დლა-შ(ი), კოჩ-იშ(ი)
 მოკმ. ფუძე + თ(ი)/ით(ი): დლა-თ(ი), კოჩ-ით(ი)
 ვით. ფუძე + ო/თ: დლა-თ, კოჩ-ო
 რთული ბრუნვები
 მიმართულებითი: ფუძე + შ-ა/იშ-ა: დლა-შ-ა, კოჩ-იშ-ა
 დაშორებითი: ფუძე + შ-ე/იშ-ე: დლა-შ-ე, კოჩ-იშ-ე
 დანიშნულებითი: ფუძე + შ-ოთ/იშ-ოთ: დლა-შ-ოთ, კოჩ-იშ-ოთ
 თანაობითი: ფუძე + წ-კალა/იწ-კალა: დლა-წ-კალა, კოჩ-იწ-კალა
 მსგავსებითი: ფუძე + ჯ-გურა/იჯ-გურა: დლა-ჯ-გურა, კოჩ-იჯ-გურა
 შედარებითი: ფუძე + შ-ორო/იშ-ორო: დლა-შ-ორო, კოჩ-იშ-ორო
 მიწვევითი: ფუძე + შ-ა-ხ/იშ-ა-ხ: დლა-შ-ა-ხ, კოჩ-იშ-ა-ხ
 მიზნისა: ფუძე + შ-ე-ნი/იშ-ე-ნი: დლა-შ-ე-ნი, კოჩ-იშ-ე-ნი

ჭანური

მარტივი ბრუნვები

- სახ. ფუძე — 0: კუჩხე, კოჩი „ფეხი, კაცი“
 მოთხ. ფუძე — ქ: კუჩხე-ქ, კოჩი-ქ
 მიც. ფუძე — ს: კუჩხე-ს, კოჩი-ს
 ნათ. ფუძე — შ(ი): კუჩხე-შ(ი), კოჩი-შ(ი)
 მოკმ. ფუძე — თე(ნ): კუჩხე-თე(ნ), კოჩი-თე(ნ)
 რთული ბრუნვები

- მიმართულებითი: ფუძე — შ-ა: კუჩხე-შ-ა, კოჩი-შ-ა
 დაშორებითი: ფუძე — შ-ე(ნ): კუჩხე-შ-ე(ნ), კოჩი-შ-ე(ნ)
 ტანაობითი: ფუძე — კალა: კუჩხე-კალა, კოჩი-კალა
 მსგავსებითი: ფუძე — სთერი: კუჩხე-სთერი, კოჩი-სთერი
 მიმართულებითი: ფუძე — შ-კელე: კუჩხე-შ-კელე, კოჩი-შ-კელე
 მიზნის: ფუძე — შ-ე-ნი: კუჩხე-შ-ე-ნი, კოჩი-შ-ე-ნი
 ჭანურში, მეგრულთან შედარებით, არ გვაქვს ვითარებითი (მარტივი) და დანიშნულებითი, შედარებითი (რთული) ბრუნვები.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ტ. გუდავა, 1947 — ტ. გუდავა, ერთი აფხაზური თანდებული ზანურში. საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 8, №3, 1947;
2. ვ. თოფურია, 1937 — ვ. თოფურია, ბუნებრივი კომპლექსებისათვის ქართველურ ენებში, ენიმკი-ს მოამბე, I, 1937;
3. გ. კარტოზია, 1955 — გ. კარტოზია, ორი თანდებულის გენეზისისათვის მეგრულში, თსუ სტუდ. XVII სამეცნ. კონფ. თეზ., თბ., 1955;
4. ა. კიზირია, 1982 — ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილება ქართველურ ენებში, თბ., 1979;
5. ქ. ლომთათიძე, 1942 — ქ. ლომთათიძე, კითხვითი ფორმები აფხაზურში. საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, №9, 1942;
6. ა. ლომთაძე, 1987 — ა. ლომთაძე, ბრუნვების თავისებურებათა ისტორიისათვის მეგრულში, თბ. 1987;
7. ნ. მარი, 1910 — Марр Н., Грамматика чанского (лазского) языка. СПб 1910;

8. გ. ნებიერიძე, 1991 — გ. ნებიერიძე, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1991;
9. თ. უთურგაიძე, 1979 — თ. უთურგაიძე, თანდებუიან სახელთა ბრუნება;
10. ტ. ფუტყარაძე, 1997 — ტ. ფუტყარაძე, ბრუნება, როგორც საბეღის წარმომავლის ერთ-ერთი ასპექტი, კრ. გიორგი როგავას, თბ., 1997;
11. ი. კიშიძე, 1994 — Кипшидзе И. Грамматика мингрельского (иверского) языка, 1994;
12. ა. შანიძე, 1953 — ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძველი, თბ., 1953;
13. რ. შეროზია, 1999 — რ. შეროზია, კვლავ ზ თანდებუილის წარმომავლობისათვის მეგრულ-ლაზურში, ქუთაისური საუბრები VII, სიმბოზიუმის მასალები, ქუთ., 1999; ხელნაწერი შრომა;
14. აჩნ. ჩიჭობაგა, 1936 — აჩნ. ჩიჭობაგა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფ., 1936;
15. გ. ცოცანიძე, 1982 — გ. ცოცანიძე, -გან თანდებუიანი მოქმედებითის საკითხისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, ქესს, თბ., 1982;
16. მ. ხუბუა, 1937 — მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, ტფ., 1937.

EKA DADIANI, TARIEL PUTKARADZE

ON THE POSTPOSITION CASE FORMS IN THE MODERN ZAN DIALECTS

In Kartvelian dialects, similar to the literary Georgian, postpositions fall into the two types:

They can be detached from the noun they follow or merged with the case forms. In Zan dialects postpositions add to the genitive or formerly genitive cases. Among the merged (with the case) postpositions we occur *kele* (= to, towards), *gura*, *oro* (= 'like') 'I -is' (= up to; to certain locality), 'i-h' s-ri (in likeness)

ბოლქოში ვაჭრობა

დასავლეთ საქართველოს რუსულ პროვინციაში ბარდაქმნის ერთი გეგმა (XIX ს. 60-იანი წლები)

საქართველომ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში დაკარგა დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა და რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მოექცა, რაც ერთბაშად არ მომხდარა. ეს იყო ხანგრძლივი, რთული, ძირითადად ძალადობასა და იარაღზე დამყარებული სისხლიანი კროცესი. რუსეთმა პოლიტიკურად და ნაწილობრივ დამყარებული სისხლიანი კროცესი. რუსეთმა პოლიტიკურად და ნაწილობრივ დამყარებული სისხლიანი კროცესი. რუსეთმა პოლიტიკურად და ნაწილობრივ დამყარებული სისხლიანი კროცესი.

იმერეთის სამეფოს მოსაშლელად და აქ რუსეთის ბატონობის დასამყარებლად „გათიშე და იბატონეს“ პრინციპი, რაზედაც დიდ იმედებს ამყარებდნენ, საკმარისი არ აღმოჩნდა. სუსტი პოლიტიკოსის გიორგი XII-ის და კიდევ უფრო სუსტი მემკვიდრის, დავითის ნაცვლად, იმერეთში რუსებს დახვდათ ნიჭიერი, ენერგიული სახელმწიფო მოღვაწე და დიპლომატი სოლომონ მეორე, რომელიც სათავეში ჩაუდგა მოსახლეობის საერთო-სახალხო აჯანყებას თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის დასაცავად. რუსებმა სისხლში ჩაახშვეს აჯანყება, იარაღით დაიპყრეს იმერეთი და სამეფო გააუქმეს.

რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს სამთავროებს, რუსეთის სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, რამდენიმე ათეული წლის მანძილზე მოჩვენებითი ავტონომია შეინარჩუნეს. მთავრები, ეროვნული ინტერესების ღალატის ფასად, რუსეთის არმიის გენერლები გახდნენ, ღინ-მედლე-ბს, დამპყრობლისაგან მიღებულ ჰატივსა და მატერიალურ კეთილდღეობას დაეხარბნენ [გ. ვაჭრიძე, 1999]. XIX საუკუნის 60-იანი წლებში, როდესაც რუსეთმა კავკასიის იარაღით დაპყრობა დაამთავრა და მის ეკონომიკურ და სხვა მხრივ ათვისებას შეუდგა, რუსეთის იმპერიის სამსაუკუნოვან ისტორიაში ახალი — იმპერიის მოდერნიზაციის პერიოდი დადგა. ყოვლისმომცველი ხასიათი მიიღო განაპირა მხარეების რუსიფიკაციამ. მთავრობამ მიზნად დაისახა დაქმნა ქარბინა ადრე დაწყებული მონოეთნიკური სახელმწიფოს შექმნა. ამ მიმართულებით რუსეთის მმართველი წრეების გააქტიურებაზე ორმა ახალმა ფაქტორმა მოახდინა ზეგავლენა: პირველი — არარუსი ხალხების ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის გაძლიერება და თვით რუსული საზოგადოების ერთ ნაწილში ეროვნული თვითშეგნების ზრდამ, რამაც კითხვის ქვეშ დააყენეს დინასტიური თვითმპყრობელური პოლიეთნიკური სახელმწიფოს არსებობის და მისი წოდებრივი პოლიტიკის ძირითადი პრინციპები და მეორე — მიმდინარე ცვლილებებმა ევროპის დანარჩენ ნაწილში. სადაც აპრობირებულ იქნა და შემდგომში განვითარება ჰპოვა ეთნიკურად ერთიანი ევროპული სახელმწიფოს მოდელი და რომ ეს მოდელი შეიძლება გამოყენებული ყოფილიყო პოლიეთნიკური იმპერიების მიერაც, დაადასტურა გერმანიზაციის პოლიტიკამ გერმანული მიწების გაერთიანების შემდეგ და „მადიარიზაციის“ პოლიტიკამ ავსტრია-უნგრეთის შეთანხმების დადების შემდეგ [ა. კაპელერი, 2000, გვ. 182]. ასეთ ვითარებაში

ამის წესს კავკასიის არმიის მთავარ შტაბში შემუშავდა დასავლეთ საქართველოს რუსულ პროვინციად გარდაქმნის გეგმა, რომელშიც, იმპერიის ერთი რეგიონის მხედლობით, „განაპირა მხარეების“ გარუსების გლობალური პროგრამის ძირითადი ნაწილია ასახული [სცსია, ფ. 521, აღწ. 1, საქ. 153, ფურც. 50-57]. დოკუმენტი შეადგინა და სამი პარაგრაფისაგან შედგება. შესავალში ნათქვამია: თუ 60 წლის განმავლობაში ამიერკავკასიის შავი ზღვის სანაპიროზე არაფერია გაკეთებული, ეს აიხსნება იმით, რომ მთავრობას შეგნებული არ ჰქონდა, რა ჭირდებოდა მას ამ მხარეში. ამიტომ მისი ბედი მიანდო ადგილობრივ მოხელეებს კავკასიის რუსული ადმინისტრაციის წარმომადგენლებს — გ.ვ.), რომლებიც მთავრად იცვლებოდნენ და რომელთა შეხედულებანიც ამიერკავკასიის მნიშვნელოვან მომავლისა და შესაძლებლობების შესახებ ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული იყო.

ახლა მთავრობას ნათლად აქვს შეგნებული რა უნდა გააკეთოს — მან მზად დაისახა ამიერკავკასია ჩართოს ცენტრალურ აზიასთან, სპარსეთსა და ინდოეთთან დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისა და რუსეთის სატრანზიტო ვაჭრობაში. ამ მიმართულებით უკვე გადაიდგა პირველი რაციონალური ნაბიჯი — გადაწყდა პორტის აგება ფოთში და მასთან მისასვლელი მოხერხებული გზების გაყვანა. შავი ზღვის მომიჯნავე ოლქები — სამეგრელო, იმერეთი, გურია, სადაც რუსებს ხალხთან ომი არასდროს არ უწარმოებიათ, პირიქით, გაათავისუფლეს თავდაპირველად თურქთა უღლისაგან, შემდეგ ადგილობრივ მმართველთა თვითნებობისაგან და ბოლოს ბატონყმური ურთიერთობისაგან, აქვთ ერთი და იგივე რელიგიური აღმსარებლობა, რუსეთისადმი გულწრფელი სიმპათიით არიან განწყობილი. ამის გამო მთავრობას აქ შეხვედბა რუსებთან შერწყმის სრული შესაძლებლობა და მიუხედავად ენობრივი სხვადასხვაობისა, ბრეტანის, პროვანსისა და საფრანგეთის სხვა პროვინციების მსგავსად, რუსულ ოლქებად გადაიქცევიან და რუსის სახელით იამაყებენ. ეს ოლქები ჩვენ მოგვცემენ მამაც და ფხიან მატროსებს, რომლებითაც ასე ღარიბია რუსეთი და რომელთა გარეშე შეუძლებელია შავი ზღვის სავაჭრო ფლოტის არსებობა, მაშასადამე, შეუძლებელია საგარეო ვაჭრობა, რომელზედაც დამოკიდებულია ქვეყნის შინაგანი სიმდიდრე და საგარეო ძლიერება. ამის გამო გურიის, სამეგრელოსა და იმერეთის რუსულ პროვინციებად გარდაქმნის საკითხი ღირს იმად, რომ მასზე ვიზრუნოთ. მით უმეტეს, ამისათვის ახლა ხელსაყრელი პირობებია შექმნილი — მზადდება საფლანგო რეფორმა. აუცილებლად გასათვალისწინებელია ის, რომ არავითარ შემთხვევაში, რუსის საზიანოდ, ხელი არ უნდა შევუწყოთ ადგილობრივი ელემენტის [დოკუმენტშიа тумезный элемент] წინ წამოწევის, პირიქით, საჭიროა ყველაზე გამძჳრელი ზომების გატარება ამ ოლქების გასარუსებლად.

ფოთში პორტის აგების გადაწყვეტილებით არჩეულია ჩვენი მოქმედებათა ძირითადი საყრდენი პუნქტი, რომელსაც თავისი ტოპოგრაფიული მდებარეობითა და სავაჭრო მნიშვნელობით ყველა მონაცემი გააჩნია დასახული მიზნის მისაღწევად. ამის გამო მთავრობამ, რომელსაც აქვს სურვილი განმტკიცდეს გურიაში, სამეგრელოსა და იმერეთში, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიაქციოს ფოთის განვითარებას, მაგრამ ეს უნდა მოხდეს გარკვეული მიმართულებით. ამან ხელი უნდა შეუწყოს შავ ზღვაზე რუსეთის ძლიერების კიდევ უფრო ამძღლებას. საკმარისი არ არის ფოთი საპორტო ქალაქად გადავაქციოთ, აუცილებელია ფოთი გახდეს რუსული საპორტო ქალაქი. ამ ამოცანის განხორციე-

საქართველოს არმიის მთავარ შტაბში შემუშავდა დასავლეთ საქართველოს პროვინციად გარდაქმნის გეგმა, რომელშიც, იმპერიის ერთი რეგიონის სახელით, განაპირობებდა "გარუხების გლობალური პროგრამის ძირითადი ნაწილი" [სცსია, ფ. 521, აღწ. 1, საქ. 153, ფურც. 50-57]. დოკუმენტი დასავლეთ საქართველოს და სამი პარაგრაფისაგან შედგება. შესავალში ნათქვამია: თუ 60 წლის განმავლობაში ამიერკავკასიის შავი ზღვის სანაპიროზე არაფერია გაკეთებული, ეს აბნეობა იმით, რომ მთავრობას შეგნებული არ ჰქონდა, რა ჭირდებოდა მას ამ მხარეში. ამიტომ მისი ბედი მიანდო ადგილობრივ მოხელეებს (რომლებიც რუსული ადმინისტრაციის წარმომადგენლებს — გ.ვ.), რომლებიც მთავრობის დასავლეთი და რომელთა შეხედულებანიც ამიერკავკასიის მნიშვნელოვანი ნაწილისა და შესაძლებლობების შესახებ ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული იყო.

მთავრობას ნათლად აქვს შეგნებული რა უნდა გააკეთოს — მან უნდა დაისაზარდოს ამიერკავკასია ჩართოს ცენტრალურ აზიასთან, სპარსეთსა და თურქეთს დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისა და რუსეთის სატრანზიტო ვაჭრობაში. ამიტომ მთავრობის უკვე გადაიდგა პირველი რაციონალური ნაბიჯი — გადაწყდა ამიერკავკასიაში უკვე დადგენილი მოხერხებული გზების გაყვანა.

შავი ზღვის მომიჯნავე ოლქები — სამეგრელო, იმერეთი, გურია, სადაც მთავრობის ბაზისთან ომი არასდროს არ უწარმოებიათ, პირიქით, გაათავისუფლეს და დასავლეთ საქართველოდ თურქთა უფროსაგან, შემდეგ ადგილობრივ მმართველთა თვითნებური და ბოლოს ბატონყმური ურთიერთობისაგან, აქვთ ერთი და იგივე პოლიტიკური აღმსარებლობა, რუსეთისადმი გულწრფელი სიმპათიით არიან განწყობილი. ამის გამო მთავრობას აქ შეხედება რუსებთან შერწყმის სრული შესაძლებლობა და მიუხედავად ენობრივი სხვადასხვაობისა, ბრეტანის, პროვანსისა და სხვა პროვინციების მსგავსად, რუსულ ოლქებად გადაიქცევიან და რუსის სახელით იამაყებენ. ეს ოლქები ჩვენ მოგვცემენ მამაც და ფხიან მთავრობებს, რომლებითაც ასე ღირსება რუსეთი და რომელთა გარეშე შეუძლებელია მთავრობის მიერ შავი ზღვის სავაჭრო ფლოტის არსებობა, მამასადამე, შეუძლებელია მთავრობის ვაჭრობა, რომელზედაც დამოკიდებულია ქვეყნის შინაგანი სიმდიდრე და სავაჭრო ძლიერება. ამის გამო გურიის, სამეგრელოსა და იმერეთის რუსულ პროვინციებად გარდაქმნის საკითხი ღირს იმად, რომ მასზე ვიზრუნოთ. მით უმეტეს, ამისათვის ახლა ხელსაყრელი პირობებია შექმნილი — მზადდება სადაც რეფორმა. აუცილებლად გასათვალისწინებელია ის, რომ არავითარ შემთხვევაში, რუსის საზიანოდ, ხელი არ უნდა შევუწყოთ ადგილობრივი ელემენტის [დოკუმენტშია тугезный элемент] წინ წამოწევის, პირიქით, საჭიროა მთავრობის გადასარჩენი ზომების გატარება ამ ოლქების გასარუსებლად.

ფოთში პორტის აგების გადაწყვეტილებით არჩეულია ჩვენი მოქმედებათა ძირითადი საყრდენი პუნქტი, რომელსაც თავისი ტოპოგრაფიული მდებარეობითა და სავაჭრო მნიშვნელობით ყველა მონაცემი გააჩნია დასახული მიზნის მსადაწყველად. ამის გამო მთავრობამ, რომელსაც აქვს სურვილი განმტკიცდეს ფოთში, სამეგრელოსა და იმერეთში, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიაქციოს ფოთის განვითარებას, მაგრამ ეს უნდა მოხდეს გარკვეული მიმართულებით. ამან ხელი უნდა შეუწყოს შავ ზღვაზე რუსეთის ძლიერების კიდევ უფრო გაძლიერებას. საკმარისი არ არის ფოთი საპორტო ქალაქად გადავაქციოთ, აუცილებელია ფოთი გახდეს რუსული საპორტო ქალაქი. ამ ამოცანის განხორციე-

ლება, ავტორის აზრით, შემდეგი ღონისძიებების გატარებით შეიძლება:

1. ფოთში რუსული მოსახლეობის შექმნით;
  2. დამატებითი საშუალებების გამოყოფის საფუძველზე, მხარეში რუსული ელემენტის მატერიალური და ზნეობრივი უპირატესობის მიღწევით;
  3. რუსული ნაოსნობისა და გემთმშენებლობის განვითარებით.
- შემდეგ გეგმის ავტორი ცალ-ცალკე განიხილავს ამ ღონისძიებათა განხორციელების კონკრეტულ გზებს და მეთოდებს.

1. რუსული მოსახლეობის შექმნა:

ა) რუსეთიდან თავისუფალი მოსახლეობის მოსაზიდად გადმოსახლებულებს უფასოდ უნდა გემოეყოთ საქალაქო მიწები, მიეცეთ ფულადი სესხი სახლების ასაგებად და ა.შ.

ბ) საჭირო იქნება ფოთში რუსული არმიის ორი ბატალიონის განლაგება და შემდეგ სალდათების წახალისება ადგილობრივ ქალიშვილებზე დაქორწინდნენ.

2. რუსული ელემენტის მატერიალური და ზნეობრივი უპირატესობის მიღწევა:

ა) რუს ახალმოსახლეთა უზრუნველყოფა მიწით;

ბ) განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ახალმოსახლეთა (გადმოსახლებულთა) გამდიდრებას, განათლებას და მავნე კლიმატისაგან დაცვას;

გ) ახალმოსახლეების მკიდრო კავშირი ადგილობრივ მოსახლეობასთან და მასში, რუსული ენის საშუალებით, განათლების შეტანა.

ეს შეიძლება მიღწეულ იქნას რუსების „ტუზემცებზე“ დაქორწინების წახალისებით, რუსული ეკლესიების აგებით და მათთან თავშესაფრების მოწყობით, რუსული ენისა და რუსულ ენაზე ელემენტარული საგნების შესასწავლად ქალთა და ვაჟთა უფასო სასწავლებლების გახსნით;

3. რუსული ნაოსნობის განვითარება — ამისათვის საჭიროა:

ა) რეკრუტისა და ზოგიერთი საერობო გადასახადებისაგან იმ პირების გათავისუფლება, რომლებიც სავაჭრო, თუნდაც საკუთარი გემებით იცურებენ;

ბ) მთავრობის სახსრებით საკაბოტაჟო ხომალდების აგება და ფხიანი ახალმოსახლეებისათვის მათი გადაცემა გარკვეული დროის მანძილზე, ხომალდის ღირებულების დაბრუნების პირობით. ამასთან ერთად, მთავრობა ხელს შეუწყობს ხომალდების მშენებლობის განვითარებას „ტუზემცებისაგან“ ხელოსნების მომზადებით და ტექნიკური ცოდნის გავრცელებით.

განხილული დოკუმენტის ამოსავალი იდეაა — დასავლეთ საქართველო რუსულ პროვინციად გადააქციოს, რისთვისაც ამ გეგმის ავტორს აუცილებლობად მიაჩნდა აქ რუსების დასახლება და „ტუზემცების“ გარუსება, რაშიც გადამწყვეტ როლს „რუსული ელემენტი“ შეასრულებდა. ქვეყნის ეკონომიკური ათვისება მოხდებოდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე საკაბოტაჟო-სატრანზიტო ნაოსნობის განვითარებით, რომელშიც მდინარე რიონი და მთელი დასავლეთ საქართველო ჩაერთვებოდა.

რადგან მთავრობას განუხორციელებელი მიზანი ჰქონდა დასახული — გაერუსებინა ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებულ ხალხთა უზარმაზარი კონგლომერატი, რომელსაც რუსეთის იმპერია ერქვა და მონოეთნიკური სახელმწიფო შეექმნა, მას ამ ხალხებთან ურთიერთობის ან თანამშრომლობის სხვა რაიმე პოლიტიკა არ შეუქმნავებია [ი. ჭავჭავაძე, 1987, გვ. 211-212]. ილია ჭავჭავაძის აზრით, ის გარემოება, რომ მთავრობას შემუშავებული არ ჰქონდა

მისი მიზანმიმართულ ხალხებთან თანამშრომლობის პოლიტიკა და მათი გარუსე-
ბის მიზანმიმართულად, სერიოზულ ზიანს აყენებდა თვით რუსეთის სახელ-
მწიფის ინტერესებს და აფერხებდა მის წინსვლას.

ამიტომ, დასავლეთ საქართველოში რუსეთის პოლიტიკის წარმატების
პირობად აქ რუსული მოსახლეობის რიცხვის ზრდა იყო
უპრობლემოდ აღიქვამდა იმ გარემოებას, რომ ამ მხარეში თითქმის 60
წლის მანძილზე რუსული მოსახლეობა მცირეა — წერდა 1865 წლის
საგარეო უწყაროს წარდგენილ ანგარიშში ქუთაისის სამოქალაქო გუბერნატორი
ს. ი. ალექსანდრევი. აქ არ არიან მყარად დამკვიდრებული რუსები — წუხდა იგი. მისი
მტკიცებით, რუსეთთან მხარის სრულ შერწყმას სწორედ ის გარემოება უშლიდა
წინ, რომ გუბერნიაში, ე. ი. დასავლეთ საქართველოში, ძალზე მცირე იყო
რუსული ელემენტი“ [ქსცა, ფ. 130, აღც. 1, საქ. 98, ფურც. 7]. ხელისუფლების
წარმომადგენლები მიუხედავად, დასავლეთ საქართველოში, აფხაზეთს გარდა,
რუსული რუსული დასახლებანი არ შექმნილა, თუ არ ჩავთვლით დაბა
მთაწმინდის მახლობლად სკოპცების მცირე დასახლებას. მაგრამ ეს არ ნიშნავს
მას, რომ დასავლეთ საქართველოში რუსები არ სახლდებოდნენ, განსაკუთრე-
ბით სამხატვროდან გამომდინარე სამხედროები. ისინი ხშირად დასახლება ვერ
დასახლებდნენ საკარმიდამო ნაკვეთებს, მაგრამ მათი ერთად დასახლება ვერ
შეუძლებოდა სახაზინო მიწების სიმცირის გამო. ცალ-ცალკე დასახლებულნი კი
მთაწმინდას ვერ ახდენდნენ ადგილობრივ მოსახლეობაზე, როგორც ეს
მთაწმინდას ვერ შეუძლებდა დაქორწინებულიყვნენ, უმეტეს შემთხვევაში უკუშემდეგი ჰქონდა
— ქართველი ცოლების გავლენით რუსი ქმრები ქართველდებოდნენ. ოზურგეთის
მახლობლად რუსი ჯარისკაცებით დასახლებული სოფლის ეწერის მთლიანად
ქართველების შესახებ საინტერესოდ მოგვითხრობს ცნობილი საზოგადო მოღვაწე
და პუბლიცისტი თედო სახოკია [თ. სახოკია, 1985, გვ. 66-72].

რუსული დამპყრობლური იდეოლოგიით, „რუსული ელემენტის“ განმანათლე-
ბურ მისიას დასავლეთ საქართველოში აძლიერებდა ის, რომ „ტუზემცები“
ზნობრივად და არც გონებრივად ჯერ კიდევ არ იყვნენ იმისათვის
მზადებული, რომ მონაწილეობა მიეღოთ მხარის მართვაში. „ისინი რუსული
უცოდინარობის გამო — წერდა ზემოთ ნახსენები გუბერნატორი ა.
ს. ალექსანდრევი, აქაური გიმნაზიის კურსსაც კი ვერ ასრულებენ, ხოლო ადგილობრივ
გარემოს არ შეუძლია მათ სამართლიანობისა და მოვალეობის ნათელი ცნებები
შეინერგოს“ [ქსცა, ფ. 130, აღწ. 1, საქ. 98, ფურც. 7]. მაგრამ რას წარმოადგენდა
რუსული ელემენტი“, რომელსაც საქართველო „საუკუნობრივი ჩამორჩენ-
ილობიდან“ უნდა გამოეყვანა. ვის გზავნიდნენ ან ვინ მოდიოდა საქართველოში
ამ მისიის შესასრულებლად — დაბეჭავებული, უმიწაწყლო გლეხი, რომელმაც
რუსეთის შიგა გუბერნიებში ვერ მოაწყო თავისი მეურნეობა და საქართველოში
გადმოსახლების შემდეგ მიწების უფასოდ მიღების და მთავრობის დახმარების
იმედი ჰქონდა, ბედისმძაივლები, აქ გამდიდრებას რომ ფიქრობდნენ. რაც
შეეხება სამხედრო და სამოქალაქო ხელისუფლების წარმომადგენლებს — მათ
უდიდეს ნაწილს უფიცობა და მედიდურობა ახასიათებდა. მრუში, ლოთი და
მეჭრთამე მოხელეები უკანონობა-უსამართლობის განსახიერება იყვნენ. გასაგე-
ბია, რა მისიის შესრულება შეეძლოთ მათ საქართველოში [ნ. ბერძენიშვილი,
1965, გვ. 262-263]. ერთი ასეთი გონებაშეზღუდული რუსი „განმანათლებლის“

კლასიკური ტიპია დახატული ილია ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილებში“ [ი. ჭავჭავაძე, გვ. 10-17].

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ „რუსული ელემენტი“ ხშირ შემთხვევაში თავისი ეროვნული კუთვნილებით სრულებითაც არ იყო რუსი, არამედ რუსეთის იმპერიის სამსახურში მყოფი გარუსებული უკრაინელი, ბელორუსი, პოლონელი, გერმანელი (განსაკუთრებით ბალტიისპირა გერმანელი), ფრანგი, იტალიელი, ესპანელი და ა.შ. იმერეთის დროებითი მმართველობის გარუსებული გერმანელი მოხელის, კოლეგიის ასესორის გერმან შტუბეს საინტერესო სახე შექმნა სერგო კლდიაშვილმა თავის ერთ-ერთ სვანურ ნოველაში „ხაბარდიანი ქალიშვილი“ [ს. კლდიაშვილი, 1984, გვ. 107-129]. გერმან შტუბე ილია ჭავჭავაძის „ოფიცერ-განმანათლებლის“ ტყუბისცალია.

დასავლეთ საქართველოს რუსულ პროვინციად გარდაქმნის საქმეში, როგორც ითქვა, მნიშვნელოვანი როლი უნდა შეესრულებინა მხარის ეკონომიკურ ათვისებას, პირველ რიგში შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროსა და მდინარე რიონზე რუსული ნაოსნობის განვითარებას. ამ საკითხებზე XIX საუკუნის 50-60-იან წლებში კავკასიის ადმინისტრაცია ინტენსიურად მუშაობდა. 1859 წელს კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარსამმართველოს საფინანსო დეპარტამენტში შედგენილ იქნა გურიის, სამეგრელოს, სამურზაყანოს და აფხაზეთის სანაპიროზე საკაბოტაჟო ნაოსნობისა და თავისუფალ მატროსთა ამქრის მოწყობის პროექტი. იგი გადაეცა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს და ყველა უწყებას, რომელთაც ამ საკითხთან რაიმე კავშირი ჰქონდათ.

თითქმის ერთხმად იქნა აღიარებული შავ ზღვაზე კაბოტაჟის გაფართოებისა და გაძლიერების აუცილებლობა, მაგრამ აზრთა გარკვეული სხვადასხვაობა გამოიწვია იმან, თუ რა ღონისძიებები უნდა გატარებულიყო ამ მიზნის მისაღწევად [ქსცა, ფ. 45, აღწ. 1, საქ. 11, ფურც. 67-91].

კავკასიის მეფისნაცვლის გენ.-ფელდმარშალ ა.ი. ბარიატინსკის (1856-1862) დავალებით მოსამზადებელი სამუშაოები დაიწყო მდინარე რიონზე ნაოსნობის აღსადგენად. მდ. რიონი ევროპის ქვეყნების აღმოსავლეთთან სატრანზიტო-სავაჭრო გზის ნაწილს შეადგენდა და მასზე ნაოსნობას, როგორც ცნობილია, მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. ამ ამბებთან დაკავშირებით, განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ 1856 წელს შავ ზღვაზე ხუთი გემით დაიწყო ფუნქციონირება შემდეგში რუსეთის ერთ-ერთმა უმსხვილესმა მონოპოლიურმა კომპანიამ საზღვაო ტრანსპორტის დარგში — „ნაოსნობისა და ვაჭრობის რუსულმა საზოგადოებამ“ (როპიტ). მან კავკასიის ადმინისტრაციასთან გააფორმა ხელშეკრულება, რომლის მიხედვით, ვალდებულება იკისრა მდინარე რიონზე სამტრედიიდან ფოთამდე ორთქლის გემების მიმოსვლა მოეწყო [დოკუმენტები, 1954, გვ. 720-737].

ორთქლის გემს „აკკერმანს“ მართავდა გამოცდილი შტურმანი ა. ზაბოლოტნი.

XIX საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში თვით ა. ზაბოლოტნიმაც დაიწყო მდ. რიონსა და შავ ზღვაზე მდებარე პორტებს: ფოთს, სოხუმს, ბათუმსა და ტრაპიზონს შორის საკაბოტაჟო ნაოსნობა და მთავრობის დახმარებით, პირველ ხანებში, გარკვეულ წარმატებებსაც მიაღწია [იქვე, გვ. 691-695].

ამავე პერიოდში მიმდინარეობდა ფოთი-თბილისის რკინიგზის მშენებლობა. რომელიც 1872 წლის აგვისტოში დასრულდა [მ. ნიკოლეიშვილი, 1994, გვ. 32-

მეცნიერებმა გადამწყვეტი ეკონომიკური გამარჯვება მოიპოვა თურქეთზე. რუსეთის მეცნიერი-აღმოსავლეთმცოდნე პ.ა. ჩიხაჩევი წერდა: „...სატრადიციო ვაჭრობას ერზურუმისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს და მისი მნიშვნელობა იმპერიის სერიოზული კატასტროფა იქნებოდა. ეს კი მალეა დასაბუთებული რუსულ პორტს ფოთსა და თბილისს შორის რკინიგზის გაყვანასთან დაკავშირებით. ასევე ფოთსა და კონსტანტინოპოლს შორის რუსული გემთააღმშენებლის ტრადიციის გვერდის ავლით, პირდაპირი მიმოსვლის დაწესებით. ამისთვის მთელი ვაჭრობა დაუყოვნებლივ ამ გზაზე გადაერთვება [პ. ჩიხაჩევი, 1971, გვ. 103].

ფოთის მშენებლობას, მდინარე რიონზე გემების მიმოსვლის დაწესებას და მისი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს გასწვრივ საკაბოტაჟო ნაოსნობის განვითარებას, რუსეთის მმართველი წრეების ჩანაფიქრით, დასავლეთ საქართველოს გარუსების პროცესი უნდა დაეჩქარებინა, მაგრამ ეს ვარაუდი არ განხორციელდა. ფოთში აიგო მშენებელი პორტი, რომლის ფაქტობრივი შემოღობვა დიდი ქართველი მოაზროვნე და კოლოსალური ენერჯის მქონე პრინციპალი-მოღვაწე ნიკო ნიკოლაძე იყო. ფოთი ქართულ ქალაქად აშენდა, მთელი დასავლეთ საქართველო ბოლომდე საქართველოს ყველაზე ქართულ რეგიონად დარჩა.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. დოკუმენტები, 1954 — Документы по истории Грузии, серия II, т. I, Грузия в период буржуазных реформ (1862-1872), часть I, под редакцией проф. Ш. Чхетия, Тб., 1954;
2. ნ. ბერძენიშვილი, 1965 - ნ. ბერძენიშვილი, საქართველო XIX ს. მეოთხედში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. II, თბ., 1965;
3. გ. ვაჭრიძე, 1999 - გ. ვაჭრიძე, იმერეთის დროებითი მმართველობა (1810-1840), ქუთ., 1999;
4. ა. კაპელერი, 2000 - А. Капеллер, Россия многонациональная империя. Возникновение, история, распад, перевод с немецкого Светланы Червоной, изд. Прогресс-Традиция, М. 2000;
5. ს. კლდიაშვილი, 1984 - ს. კლდიაშვილი, მოთხრობები, თბ., 1984;
6. მ. ნიკოლეიშვილი, 1994 - მ. ნიკოლეიშვილი, დასავლეთ საქართველოს ქალაქების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისა და სარკინიგზო მშენებლობის ისტორიიდან, ქუთ., 1994;
7. თ. სახოკია, 1985 - თ. სახოკია, მოგზაურობანი, თბ., 1985;
8. სცია - საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, გამოქვეყნდა კრებულში Документы по истории Грузии, серия II, т. I, Грузия в период буржуазных реформ (1862-1872), часть I, под редакцией проф. Ш. Чхетия, Тб., 1954, с. 667-672;
9. ქცსა - ქუთაისის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი;
10. პ. ჩიხაჩევი, 1971 - П.А. Чихачев, Великие державы и Восточный вопрос, М., 1971;
11. ი. ჭავჭავაძე, 1987 - ილია ჭავჭავაძე, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ

ტომად, ტ. V, თბ., 1987;

11. ი. ჭავჭავაძე — ი. ჭავჭავაძე, მგზავრის წერილები, რჩეული ნაწარმოებები, ხუთ ტომად, ტ. II.

GODERDZI VACHRIDZE

A PLAN OF THE TRANSFORMATION OF WESTERN GEORGIA INTO A RUSSIAN PROVINCE

In the first part of the 19th century Georgia lost the state independence and became a part of the Russian Empire. In the 1860s, when Tsarizm conquered the Caucasus and began to assimilate its economics _ in the Empire's tricentennial history, a new modernizing periods took place. Russification of "outsirt provinces" gained full currency. In such circumstances, in 1864, the plan of the transformation of western Georgia into a Russian province had been worked out in the army's headquarters, in which the main signs of Russification were reflected. According to the plan, it had to be realized with the formation of the Russian settlements along the east coast of the Black sea, with the achievement of material and moral advantages of the Russian people and with the development of the Russian navigation and ship-building. In this project, Russian port city's formation had to play a great role.

The main idea of the plan was to transform Western Georgia into a Russian province. According to the authors, it was important to settle the Russians here and to russificate indigeneous as well as to assimilate its economics by developing interior navigation on the east coast of the Black sea in which the river Rioni would be joined.

As the Russians projected, the process of russification would be accelerated by the construction of Poti, establishment of the navigation on the river Rioni, and broadening the interior navigation along the east coast of the Black Sea.

However, this plan was not realized. The energetic resistance on the part of the Georgian people prevented the project from its realization. Led by N. Nikoladze, the Georgian port was constructed, and, as for Western Georgia, it remained the most georgian region forever.

მართლ-ოსური ენობრივ-ეთნიკური ურთიერთობა და ენობრივი სიტუაცია საქართველოში მცხოვრებ ოსებში

კავკასია ენობრივ-ეთნიკური სიჭრელის კლასიკური გეოგრაფიული რეგიონია.

მართლ-ოსური იბერიულ-კავკასიური ჯგუფის ენებს გარდა, აქ ვხვდებით სხვადასხვა ენობრივ-სამართლ-ოსურ წარმომადგენლებს. ინდოევროპულ ენაზე მოლაპარაკე ოსებს გარდა, კავკასიაში მკვიდრობენ თურქულ ენებზე მოლაპარაკენი. აქვე ვხვდებით ირანულ ენათა ჯგუფის ოსური ენის მატარებელი მოსახლეობაც.

საქართველოში დასახლებამდე ქართველ ხალხს დიდი ხნის ურთიერთობა ჰქონდა ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე ოსებთან. ეს ურთიერთობა ხან მტრული და ხან მეგობრული იყო.

XIII-XIV საუკუნეებიდან ოსები გვევლინებიან ქართველთა უშუალო ენობრივ-ეთნიკურ მტრად.

XIV ს-ში ოსების ერთმა ჯგუფმა სცადა საქართველოს შიდა ქართლის მიწებში დასახლება. ოსებმა ისარგებლეს საქართველოს დასუსტებით და ჩრდილოეთ მხარდაჭერით ცდილობდნენ შიდა ქართლში სამოსახლო ადგილების დასაბუთებას. ოსების მონღოლთა ეს ფაქტობრივად საპოლიციო რაზმები, მონღოლთა ხნის შემდეგ, მეფე გიორგი V ბრწყინვალეს (1314-1346) მიერ დაარსებული და გაძევებულ იქნენ საქართველოდან. ოსთა ამ რაზმების დასახლებისა და გაძევების შემდეგ, საქართველოს სახელმწიფოს მესვეურებმა დაიწყეს ჩაკეტეს ოსეთიდან საქართველოში შემოსასვლელი ორივე კარი (ჩრდილო-დასავლეთი, კასრისკარი) და კარგა ხნით შეაჩერეს ოსთა საქართველოში მიგრაცია.

კავკასიონის მთავარი ქედის ჩრდილოეთით მდებარე საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ პროვინციაში — დვალეთში, ოსების შემოსახლება კანტიკუნტად დაიწყო XV ს-ის ბოლოს. ეს პროცესი აქ ძირითადად განხორციელდა XVI ს-ში.

XVII ს-ში კი დვალეთში დასრულდა ადგილობრივი ქართველური ტომის — დვალელების ასიმილაცია ოსების მიერ. დვალეთში მოსახლეობის ეთნიკურ-ენობრივ დასახლების ამ პროცესის საქართველოდან ჩამოცილება არ მოყოლია. საქართველოს სახელმწიფოებრიობის მთელ მანძილზე და რუსეთის კოლონიად დაქვეითების შემდეგაც დვალეთი საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო (1859 წლამდე).

დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე ოსთა პირველი დასახლებები დაიწყო თრუსოსა (მდ. თერგის სათავე) და მალრან-დვალეთში (მდ. დიდი ლიხვის სათავე). ოსების აქ დასახლება ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანი ხეობებიდან დაიწყო XVII ს-ის შუა ხანებში განხორციელდა. მთელი რიგი საისტორიო მონაცემებით, XVII ს-ის პირველ ნახევარში შიდა ქართლის მთიანეთი (დიდი ლიხვისა და მცირე ლიხვის ხეობები) ნასოფლარებით იყო მოფენილი. ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობა აქედან აყრილი ბარში იყო საცხოვრებლად წასული.

შიდა ქართლის მთიანეთში, კერძოდ, მდინარეების: დიდი ლიხვისა და მცირე ლიხვის ზემო წელში, ოსთა მიგრაცია ხდება XVII ს-ის მეორე ნახევრიდან. ისინი თანდათან მოიწვევენ სამხრეთისაკენ და XVIII ს-ის 30-იანი წლებისათვის ითვისებენ დასახლებული ორი ხეობის მთიან ნაწილს მთლიანად.

აქ, დასახლებულ პერიოდში, ზოგიერთ მთიან სოფელში ოსები თანაცხოვრობდნენ ადგილზე დარჩენილ მცირერიცხოვან ქართულ მოსახლეობასთან ერთად.

XVIII ს-ის მთელ მანძილზე ოსები შიდა ქართლის მთისწინეთში ფაქტობრივად არსად ცხოვრობდნენ. ოსთა მიერ შიდა ქართლის მთისწინეთის სოფლებში (უფრო ხშირად ნასოფლარებში) ჩასახლება იწყება XVIII ს-ის ბოლოს და XIX ს-ის დასაწყისში.

XVIII ს-ის ბოლოსათვის ოსთა განსახლების უკიდურესი პუნქტები იყო (დასავლეთიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით): კულარო (მდ. ჯეჯორის სათავე), გუფთა (მდ. დიდი ლიახვის ხეობა) — აწერისხევის ზემოთ (პატარა ლიახვის ხეობაში), მუჯადას ხეობის სათავეში ორი სოფელი — ჟამური (ქსნის ხეობაში) — ლუდა (მდ. თეთრი არაგვის სათავე), თრუსო (მდ. თერგის სათავე). XVIII ს-ის ბოლოსათვის ოსები საერთოდ არ იყვნენ ლეხურას ხეობაში, მეჯუდას ხეობაში (მისი სათავის გამოკლებით), ქსნის ხეობის მთიანეთის დიდ ნაწილში, ფრონეების ხეობაში.

XVIII ს-ის დასასრულსა და XIX ს-ის დასაწყისში ოსები იკავებენ პატარა ლიახვის ხეობის მთისწინეთის მნიშვნელოვან მონაკვეთს. ამ პერიოდიდან და განსაკუთრებით XIX ს-ის პირველ ათეულ წელს ხდება ოსთა გაყონვითი ანუ ინდივიდუალური განთესვა შიდა ქართლის მთიანეთიდან შიდა ქართლის მთისწინეთისა და ბარის სოფლებში.

XIX ს-ის დასაწყისიდან იწყება ოსთა მიგრაცია ფრონეების ხეობაში (საბჭოთა პერიოდის ზნაურის რაიონი), მუჯადას ხეობაში, ლეხურას ხეობაში და ქსნის ხეობის მთიანეთის სხვა დასახლებულ პუნქტებში. ინტენსიურად ამ ხეობების მოშენება ოსთა ეთნიკური ერთეულით ძირითადად განხორციელდა XIX ს-ის შუა ხანებიდან 1880-იან წლებამდე.

XIX ს-ის 30-იანი წლებიდან ჩნდება თითო-ოროლა ოსური ოჯახი შიდა ქართლის გაღმამხარში, სადაც მათი მიგრაცია ძირითადად XIX ს-ის მეორე ნახევარში განხორციელდა. XIX ს-ის II ნახევარში დასახლდნენ ოსები გუჯარეთის ხეობაში (ბორჯომის რაიონი). კახეთსა და ქვემო ქართლში ოსები შიდა ქართლის მთიანეთიდან XX ს-ის დასაწყისში გადასახლდნენ.

XVIII ს-ში იმდენად დაეცა ქვეყნის ეკონომიკური განვითარება და იმდენად კატასტროფული შეიქმნა დემოგრაფიული სიტუაცია შიდა ქართლში, რომ საქართველოს სახელმწიფოს მესვეურები (მეფე, თავადები) თავად უწყობდნენ ხელს და ხშირად იწვევდნენ ოსებს საქართველოში დასახლებლად, ისევე როგორც სომხებს, ელის თათრებს, ბერძნებს...

XVIII ს-ის დასასრულს დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე 2.180 კომლი (15.000-მდე სული) ოსი ცხოვრობდა. თითქმის ორი საუკუნის შემდეგ 1979 წელს ბუნებრივი მატების შედეგად საქართველოში ოსთა რაოდენობამ 160 ათასს მიაღწია.

საქართველომ 1918-1921 წლებში დროებით რუსეთისაგან კოლონიური უღელი გადაიგდო და სახელმწიფოებრიობა აღიდგინა. ამ პერიოდში დამოუკიდებელ საქართველოში დაიწყო ბოლშევიკური რუსეთისაგან ინსპირირებული ოსური სეპარატისტული მოძრაობა. ამის სანაცვლოდ საქართველოში კომუნისტური დიქტატურის დამყარებისა და საქართველოს ისევ რუსეთის იმპერიასთან მიერთების შემდეგ, კომუნისტურმა ხელისუფლებამ ოსებს საქართველოს ძირითად პროვინციის — შიდა ქართლის ტერიტორიაზე ავტონომიური ოლქის ადმინისტრაციის

ქართველი შეუქმნა, რომელსაც ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე ოსთა ერთეულისაგან გასამიჯნავად სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი და ამ ავტონომიური ოლქის ცენტრად გამოაცხადეს ქალაქი ცხინვალი, რომელიც ამ დროისათვის თითქმის არც ერთი ოსი არ ცხოვრობდა. ცხინვალში ქართველები, ქართულენოვანი სომხები და ქართველი ებრაელები მდებარეობდნენ, რომელთა არა მარტო საურთიერთო, არამედ დედაენა მხოლოდ იყო. ამავე დროს, სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ფარგლებში კომპაქტურად დასახლებული ქართული სოფლებიც. ამ გარემოებამ, თავის დროზე ქართული სოფლების მოსახლეობის პროტესტი გამოიწვია და ამ პროტესტის ძირითადი მიზეზი ენობრივი მომენტი იყო. სოფ. ნედლათის მცხოვრებნი წერდნენ, რომ "ჩვენ ნედლათის სოფელში მიწერილი ვიყავით ოქონას. დღეს ოქონა სამხრეთ ოსეთს ეკუთვნის და ჩვენც მძიმე პირობებში ჩავცვივდით, სხვათაშორის იმიტომაც, რომ ქართველები რუსულად და ოსურადაა, რაიც ჩვენთვის გაუგებარია". სოფ. მკვიდრი ქართველები წერდნენ: "რისთვის უნდა ვიყოთ მოქცეული ფარგლებში ეროვნებათა თვითგამორკვევის აღსასრულებლად. მით უმეტეს რომ მათი ენა ჩვენთვის სრულიად გაუგებარია და უცხო. მხოლოდ იმ შემთხვევაში ეროვნებათა უმრავლესობას, მთელი ეს ჩრდილოეთი მხარე რაიონისა და სოფლების ცხინვალის რაიონი — რ.თ.), მცირე გამონაკლისით, დასახლებულია ენაზედ მოსაუბრე, მემკვიდრე ქართველებით".

სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნისთანავე, ოსური ეთნიკური ურთიერთობის ძირითადი ნაწილი ავტონომიური ოლქის გარეთ მკვიდრობდა. 1989 წელს ოსეთის ავტონომიური ოლქის გარეთ საქართველოში სულ 164 ათასი ოსი მოსახლეობდა, რაც მთელი ოსეთის მოსახლეობის 3%-ს შეადგენდა. მათ შორის, სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორიაზე ოსთა რაოდენობა 65 ათასი იყო (ოლქში მცხოვრებთა ოსური ეთნიკური ერთეულის დანარჩენი წარმომადგენლები (დაახლოებით 10 ათასი კაცი) საქართველოს სხვადასხვა მხარეში იყვნენ განსახლებულნი, რომლებიც კომპაქტურად, ზოგან ქართულ მოსახლეობაში შერეულნი. მნიშვნელოვანი ნაწილი მათგან ცხოვრობდნენ ეთნიკური ოსები თბილისში, გორში, ქარელში, კახეთში...

ამაგვარაა, რომ XVII-XVIII საუკუნეებში მოსული და საქართველოში დასახლებული ოსები ქართული სახელმწიფოს სრულუფლებიანი მოქალაქეები იყვნენ და მათმა დიდმა უმრავლესობამ იცოდა საქართველოს სახელმწიფო — ქართული ენა. მხოლოდ ქართულ სოფლებში სპორადულად განსახლებული ოსები ივიწყებდნენ დედაენას. ოსურენადავიწყებულები თავს უკვე ქართული ენის წარმომადგენლებად თვლიდნენ, მით უმეტეს, თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ მაშინდელ საქართველოში ქრისტიანობამიღებულები ეთნიკურ ებრაელებად ითვლებოდნენ. რაც შეეხება კომპაქტურად დასახლებულ ოსებს, მნიშვნელოვანი ნაწილი ორენოვანი იყო. ისინი მშობლიურ ენასთან ერთად რუსულად ფლობდნენ ქართულ ენას, რისკენაც მათ რეალური ვითარება იწვევდა.

საქართველოს მთიანეთში დასახლებულ ოსებს აუცილებლად სჭირდებოდათ

ბარის საქართველოსთან ურთიერთობა, რადგან თითოეული ხეობა საქართველოში ერთ ტერიტორიულ-სამეურნეო ერთეულს წარმოადგენდა (მაგალითად, მთიულს ბარის საზამთრო საძოვრები სჭირდებოდა, ბარელს კი მთის საზაფხულო საძოვრები). მთაში მოწეული სოფლის მეურნეობის მოსავალი მთელი წლის განმავლობაში არ ყოფნიდათ. ამიტომ, ბართან კავშირების აუცილებლობის გამო, ისინი იჩენდნენ ქართული ენის შესწავლისადმი დიდ სწრაფვას. ორმხრივი სამეურნეო კავშირები განაპირობებდა ოსთა მიერ სახელმწიფო ქართული ენის შესწავლისადმი სწრაფვას. ამავე დროს, შეხვდებოდით არაერთ ქართველს, რომლებიც ოსების საკონტაქტო ზოლში ცხოვრობდნენ და რომლებიც ლაპარაკობდნენ ოსურ ენაზეც. ოსთა და ქართველთა საკონტაქტო ზოლში ეთნოლოგიური მასალებით დადასტურებულია ოსი ბავშვების მიზნით, რაც ძირითადად მიზარების შემთხვევები ქართული ენის შესწავლის მიზნით, რაც ძირითადად ხორციელდებოდა ნათელმირონობის, დანათესაების საშუალებით (სხვათაშორის, ეს უძველესი კავკასიური ჩვეულებაა. სასაზღვრო უწყვეტებაში მცხოვრები ქართველების ნაწილმა იცოდა მეზობელ ხალხთა ენები). მთაში მცხოვრები ოსები ძირითადად წარმართული სინკრეტული სარწმუნოების მიმდევრები იყვნენ. საქართველოს ტერიტორიაზე განსახლებული ოსებისაგან საქართველოს სამეფო ხელისუფლება ძირითადად ითხოვდა, რომ მიგრანტებს ქრისტიანობა მიეღოთ. ოსებიც გარკვეულ დაინტერესებას იჩენდნენ ქრისტიანობის მიმართ. საეკლესიო კანონმდებლობა ქართველებს არაქრისტიან ოსზე დაქორწინების ნებას არ რთავდა. ქრისტიანობის მიღება, ასევე, გზას უხსნიდა ოსებს ქართული ენის შესასწავლად, რადგან საღვთისმეტყველო ენა ქართული იყო. მთაში მცხოვრები გაქრისტიანებული ოსები ბარში მცხოვრებ ნათლია ქართველებთან ხშირად აგზავნიდნენ თავიანთ შვილებს ქართული ენის შესასწავლად.

ისტორიული და ეთნოლოგიური მონაცემებით, ასევე, ძალიან ხშირი იყო, განსაკუთრებით საკონტაქტო ზოლში, ქართულ-ოსური ქორწინებები, რაც ასევე ერთ-ერთი ხელისშემწყობი ფაქტორი იყო ორი ეთნოსის დაახლოებისა და ურთიერთის ენის შესწავლისა.

ოსების საქართველოს მთიანეთში შემოსახლებას მოყვა ადგილზე დამხდურ ქართველთა მცირე ნაწილის მიერ ოსური ენის შეთვისება და ოსთა მიერ მათი ეთნიკურ-ენობრივი ასიმილაცია. დღემდე ქსნის ხეობის შენაკად ჭურთის ხეივან სოფელ დორეთკარში მცხოვრები ქართველი ილურიძეები (40-მდე ოჯახი) ორენოვანნი არიან. XVIII ს-ში ჭურთის ხეობა მთლიანად ქართველებით იყო დასახლებული. XVIII-XIX სს. მიჯნაზე ქართველები ბარში გადასახლდნენ. მხოლოდ ერთ სოფელში შემორჩა ქართული მოსახლეობა. დორეთკარის შემოთ, მთაში ქართველთა ნასოფლარებში ოსები დასახლდნენ. აქ საქორწინო ურთიერთობის ერთგვარი დაუწყებელი წესი იყო. ქართველი თავის თანასოფელზე და მით უმეტეს თანამოგვარზე არასდროს დაქორწინდებოდა. დორეთკარში მცხოვრებ ქართველებს მათ ქვემოთ, ბარისაკენ მცხოვრები ქართველები ცოლად არ მიყვებოდნენ, რადგან ბარიდან მთაში ქალი იშვიათად თხოვდებოდა. ქართველი ილურიძეები აღმოჩნდნენ რა ოსურ ენობრივ-ეთნიკურ გარემოში, იძულებული იყვნენ მათ ზემოდან, მთაში მცხოვრები ოსის ქალები შეერთოთ ცოლად. ოსის ქალებმა თავიანთ ვაჟებს ისევ ოსის ქალები შერთეს ცოლად. XIX ს-ის შუა ხანებიდან ასეთმა საქორწინო ურთიერთობებმა და ოსურ ენობრივ-ეთნიკურ გარემოში ცხოვრებამ ქართველი ილურიძეები ორენოვანი

გახდა. ოსის ქალმა ოჯახში ოსური ენა და, შესაბამისად, წეს-ჩვეულებებიც შემოიტანა. ქართველებს თუმცა ქართული ენა არ დავიწყებიათ, ყველა მათგანი კვლავ ლაპარაკობს ქართულად. ისინი ქართველადაც გაიცნობიერებენ თავს. წამყვანი, ოჯახში სალაპარაკო ენა ოსურია. ჩვენი სოფელში მისვლისას სოფლის მცხოვრები ეთნიკური ქართველები ერთმანეთში ოსურად ლაპარაკობდნენ (XX ს-ის 80-იან წლებში 40 კომლიან სოფელში მხოლოდ ერთი ქართველი რძალი ჰყავდათ). ოსური ენის თითქმის დედაენად ქცევამ ქართველ ილუზიძეებს სოფ. დორეთკარში ეთნიკური თვითშეგნება არ შეუტვალა. ყველა ქართველად გაიაზრებს თავს. ამ თვალსაზრისით შესაძლოა მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ის გარემოება, რომ ისინი სკოლაში ქართულ ენაზე სწავლობენ. აგრეთვე, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმასაც, რომ მათ ხშირი ურთიერთობა და კონტაქტი აქვთ ქვემოთ, ბარისაკენ მცხოვრებ ქართულ მოსახლეობასთან.

ქსნის ხეობაში ანალოგიური სიტუაცია სხვაგანაც დასტურდება. მაგალითად, სოფ. ნახიდში, მთხრობელის სიტყვით, "ბევრი ფსუტური გაოსდა და ფსუტურები თვითონ უფრო ოსურად ლაპარაკობენ". იგივე შეიძლება ითქვას ზოგიერთი ოდიშელის შესახებაც.

1987 წელს ამ სტრიქონების ავტორმა ფეხით შემოიარა მეჯუდას ხეობის ოსური სოფლები. ხეობის უკიდურესი ზემო წელის ორი მცირე ოსური სოფლის გარდა, ოსები აქ XIX ს-ის 30-80-იან წლებში დასახლდნენ. მეჯუდას ხეობის ბარის უკანასკნელი დიდი ქართული სოფელია მეჯვრისხევი. მეჯვრისხევს უშუალოდ ესაზღვრება სოფ. ღრომი, რომელიც ოსებითაა დასახლებული. ღრომი ავტონომიური ოლქის საზღვრებში შედიოდა. 1888 წლისათვის ღრომში ჯერ კიდევ ქართველები სახლობდნენ, რომელთა მეჯვრისხევში გადმოსახლების შემდეგ, აქ ოსები დასახლდნენ. მეჯვრისხევში არაერთი შერეული ქართულ-ოსური ოჯახი მკვიდრობს. ზემოთ ხეობაში ძირითადად ოსები ცხოვრობენ, თუ არ ჩავთვლით სოფელ ისროლისხევს, სადაც რამდენიმე ქართული ოჯახი კვლავ შემორჩენილია. არაერთ ეთნიკურ ოსთან გვქონდა შეხვედრა. ხეობაში თითქმის ერთთვის მივლინების დროს მხოლოდ ერთი ხნიერი ქალი შეგვხვდა, რომელმაც ქართული ენა არ იცოდა, დანარჩენები ყველანი მშვენივრად ლაპარაკობდნენ ქართულად. საყურადღებოა, რომ ხეობის არც ერთ სკოლაში, ისევე როგორც სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის სკოლებში, კონსტიტუციით აღიარებული საქართველოს სახელმწიფო ენა — ქართული ენა არ ისწავლებოდა. აქ არსებობდა ე.წ. ოსურ-რუსული სკოლები, რომლის არსი იმაში მდგომარეობდა, რომ დაწყებით კლასებში (1-4 კლასი) საგნები ოსურ ენაზე ისწავლებოდა, ხოლო ოთხი კლასის ზემოთ ყველა საგანი რუსულ ენაზე პლუს ოსური ენისა და ლიტერატურის შესწავლა. მიუხედავად იმისა, ხეობაში მცხოვრებმა ოსებმა არა მარტო ქართული ენა იცოდნენ, არამედ ქართული წერა-კითხვაც, ქართულ ანბანს ისინი დამოუკიდებლად სწავლობდნენ, რადგან, როგორც თვითონ ხსნიდნენ, მათ სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები ძირითადად ჰქონდათ არა ავტონომიური ოლქის მოსახლეობასთან, არამედ ხეობის ბარის ნაწილის ქართულ მოსახლეობასთან. ასეთივე ვითარება დავაფიქსირეთ ლეხურას ხეობის ოსურ მოსახლეობაში. საერთოდ, ეს ჩვეულებრივი სურათი იყო თითქმის მთელი ავტონომიური ოლქის ოსური მოსახლეობისათვის, გარდა ჯავის რაიონისა. ჯავის რაიონი მოიცავდა დიდი ლიახვის ხეობის მთიან ნაწილს. ოსური ეთნოსით კომპაქტურად დასახლებულ ამ რაიონის მოსახლეობას შედარებით ნაკლები

კონტაქტები ჰქონდა ქართულ მოსახლეობასთან. საბჭოთა პერიოდში მათთვის ე.წ. ოსურ-რუსული სკოლების გახსნამ და ქართული ენის უფლებებელყოფამ აქ მცხოვრები ოსების ქართული ენობრივ-ეთნიკური სამყაროსაგან გაუცხოება გამოიწვია, რაც ერთგვარი მიზეზი გახდა საბჭოთა იმპერიის დაშლის შემდეგ ოლქის ტერიტორიაზე ოსური სეპარატისტული მოძრაობის წარმოქმნისა.

როგორც აღვნიშნეთ, მეჭუდას ხეობის უკიდურეს მთიან მონაკვეთში კვლავ შემორჩენილია ძველი ქართული მოსახლეობა, თუმცა საბჭოთა პერიოდში მათმა რაოდენობამ უკიდურესად იკლო. ადგილზე დარჩენილი ქართველები ოსურ ეთნიკურ-ენობრივ გარემოში მშვენივრად ლაპარაკობენ ოსურად. აქვთ ხშირი საქორწინო ურთიერთობანი ოსურ მოსახლეობასთან. ერთ-ერთ ასეთ ოჯახში სტუმრობის საშუალება გვქონდა. ოჯახი გენგიურების ქართული გვარის მატარებელია. ოჯახის უფროსი, 60 წლის მამაკაცი ეთნიკურად ქართველად თვლის თავს, ლაპარაკობს შესანიშნავი ქართული ენით. მას დედა და მეუღლეც ოსი ჰყავს. მაგრამ მის ხუთ შვილს უკვე გაორებული ცნობიერება აქვს. ბირველი, რაც თვალმისაცემი იყო, ისაა, რომ ხუთივე მოზრდილი შვილი ქართულს ლაპარაკობდა ოსური აქცენტით. ამასთანავე, ისინი მსჯელობდნენ იმაზე, ქართველებს მიეკუთვნებოდნენ თუ ოსებს. ქალიშვილები უფრო ოსურ ეთნიკურ სამყაროს აკუთვნებდნენ თავს. არც ვაჟებს ჰქონდათ მისწრაფება ქართულისადმი. ოჯახის ერთ-ერთ ვაჟს გადაწყვეტილი ჰქონდა რუსეთში სასწავლებლად წასვლა. როდესაც დავინტერესდი, თუ რატომ უნდა წასულიყო ასე შორს, რუსეთში, მან აღნიშნა, რომ თბილისი არ უყვარს. თბილისისადმი მისი ასეთი დამოკიდებულება კი გამოწვეული იყო ქართული ენის არასრულყოფილი ცოდნითა და, საერთოდ, ქართული წერა-კითხვის უცოდინრობით. როგორც გაირკვა, გენგიურებს შვილები მიუბარებიათ სასწავლებლად ქ. ცხინვალის ე.წ. ოსურ-რუსულ სკოლაში, რამაც საბოლოოდ გამოიწვია მათი ქართული ეთნოსიდან ოსურ ეთნოსისადმი მიკუთვნება.

გენგიურების მაგალითი მხოლოდ ერთი გამონაკლისი როდი იყო ავტონომიური ოლქის მთიან ნაწილში.

რაც შეეხება საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიაზე განსახლებულ ოსებს, ისინი ყველგან მშობლიურ ოსურ ენასთან ერთად თავისუფლად ლაპარაკობდნენ და ლაპარაკობენ ქართულ ენაზე. არის შემთხვევები, როდესაც ოსური ეთნოსის წარმომადგენლებს თავი გააზრებული აქვთ ქართველად.

მანამ, სანამ საქართველოში მცხოვრებ ოსთა თანამედროვე ენობრივი ვითარების შესახებ საბოლოოდ ვისაუბრებთ, მცირე ექსკურსის სახით XIX საუკუნეს უნდა დავუბრუნდეთ. ამ დროს ქართული პრესა დიდ ყურადღებას იჩენდა ოსური ენისადმი. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით აღსანიშნავია მწერალ ს. მგალობლიშვილის სტატიები. ოსებს არ ჰქონდათ სწავლა-განათლებისადმი მისწრაფება. ქართული საზოგადოებრიობა კი ცდილობდა ოსურ სოფლებში გაეხსნათ სკოლები. ისინი მშობლებს არწმუნებდნენ, რომ შვილებისათვის განათლება მიეცათ. რუსეთის ხელისუფლება ოსების სოფლებში რუს მასწავლებლებს აგზავნიდა. ოსის ბავშვებმა კი რუსული არ იცოდნენ. ისინი მხოლოდ ოსურად და ქართულად ლაპარაკობდნენ. ს. მგალობლიშვილი აღნიშნავდა, რომ "აქ უნდა იყვნენ მასწავლებლად ან ოსები, ან ქართველები. თუ არ დაუშლით, რუსები გააგზავნონ მთასიქითა ოსეთში, სადაც ლაპარაკობენ ოსურ და რუსულ ენაზე". ქართველი პუბლიცისტები წერდნენ იმაზე, რომ

ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე ოსები გარუსების გზას ადგნენ და ამასთანავე ეროვნული სახის დაკარგვის საშიშროების წინაშე იყვნენ. საქართველოში კი შეშფოთებას გამოთქვამდნენ, ოსებს ეუშველოთ, ენა და ეროვნება შევუნარჩუნოთ. ნ. თადეოზიშვილი 1884 წლის გაზეთ "დროების" ერთ-ერთ ნომერში წერდა, რომ "მთასაქეთა ოსებში დიდი გავლენა აქვთ ქართველებს. ოსი მამაკაცები ყველა ლაპარაკობს ქართულად, ხოლო ის ნაწილი ოსებისა, რომლებიც დასახლებულნი არიან ქართული სოფლების სიახლოვეს, ქალებიც და ბავშვებიც ლაპარაკობენ ქართულად. არათუ ლაპარაკობენ, არამედ წერა-კითხვაც იციან. მთისიქითა ოსები რამდენადაც რუსობას მისდევენ, იმდენად ქართველობას მისდევენ მთის აქეთა ოსები. მათ თავი მოაქვთ იმით, რომ ქართული წერა-კითხვა იციან, ახლო სოფლების მცხოვრებნი ერთმანეთს აძლევენ ცოლად ქალებს. ასე რომ, შერეული ოჯახები ჩვეულებრივი სახეა მათი ცხოვრებისა". ს. მგალობლიშვილი წერდა, რომ ქართველებს სათანადო ღონისძიებები უნდა გაეტარებინათ, რომ ოსებს არ დაეკარგათ ენა და ეროვნული სახე. ამისათვის ის ოსთათვის სკოლების გახსნას მოითხოვდა. სხვა ავტორი (გრიგოლ ლიახველი, იგივე საძაგლიშვილი) იმავე გაზეთ "დროებაში" ყველას მოუწოდებდა ოსებისა და მათი ენის გადასარჩენად. აუცილებლობად მიაჩნდა ოსთათვის საკუთარი ანბანის შექმნა.

ოსური ენისადმი დიდ ინტერესს იჩენდა გაზეთი "ცნობის ფურცელიც". 1903 წლის ერთ-ერთ ნომერში აღნიშნულია, რომ კუდაროში მცხოვრებმა თითქმის ყველა ოსმა იცოდა ქართული, რაჭველებსა და იმერლებთან მეზობლობისა და ახლო ურთიერთობის გამო. იგივე გაზეთი 1901 წელს წერდა: "არის განზრახვა საქართველოში მცხოვრები ოსების სკოლაში ოსური სახელმძღვანელოთი სწავლებისა. ამისათვის მიუმართავთ მცოდნე პირებისათვის, წარმოადგინონ სახელმძღვანელოები, რომ ყველა ოსურ სასწავლებელში ახლო მომავალში შემოიღონ ოსური ენის სწავლება".

ამრიგად, XIX საუკუნისა და XX ს-ის დასაწყისის ქართულ პრესაზე ერთი თვალის გადავლენაც კი საკმარისია, რომ დავინახოთ მაშინდელი განათლებული ქართული საზოგადოების დიდი ზრუნვა ოსურ ენასა და ოსურ ეროვნებაზე, რომ ჩვენში მიგრირებულ და დასახლებულ ოსებს არც ერთი და არც მეორე არ დაეკარგათ.

აღნიშნული დამოკიდებულება ქართველი განათლებული ადამიანებისა და საქართველოს ხელისუფლებისა ოსური ენის მიმართ XX საუკუნეშიც გრძელდებოდა. ავტონომიური ოლქის ტერიტორიასა და მის ფარგლებს გარეთაც ყოველგვარი პირობა ჰქონდათ ოსებს შექმნილი ოსური ენისა და კულტურის განსავითარებლად. უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში პრესაში თუ სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირად ადარებენ საქართველოში შემავალ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქისა და რუსეთის ფედერაციაში შემავალ ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ენობრივ-ეთნიკურ სიტუაციებს. ჩრდილოეთ ოსეთში ყველაფერი რუსულ ენაზე იყო გადასული, რუსულ ენაზე ხდებოდა საქმის წარმოება, სწავლა-განათლება. რაღა შორს წავიდეთ. 1972 წელს ამ სტრიქონების ავტორი მონაწილეობდა საბჭოთა კავშირის სტუდენტ-ეთნოგრაფთა კონფერენციაში ქ. ლენინგრადში. აქ იყვნენ ჩრდილოოსეთელი სტუდენტებიც, რომლებიც გოცებებს ვერ ფარავდნენ იმის გამო, რომ ჩვენ ქართველები, თბილისის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის სტუდენტები, ერთმანეთთან ქართულად ვლაპარაკობდით და ქართულად ვწერდით.

ქ. ცხინვალში იყო და არის პედაგოგიური ინსტიტუტი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ქ. ცხინვალის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, სადაც განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ოსური ენისა და ლიტერატურის შესწავლას. აქ სხვა მნიშვნელოვან გამოკვლევებთან ერთად მომზადდა "ოსური ენის განმარტებითი ლექსიკონი". ცხინვალში ფუნქციონირებდა და ფუნქციონირებს სახელმწიფო ოსური თეატრი. გამოდიოდა და გამოდის გაზეთები და ჟურნალები ოსურ ენაზე. ოსურ ენაზე ხდებოდა და ხდება რადიოგადაცემების მოწყობა. საქართველოში 1990-1991 სასწავლო წელს 97 ოსური სკოლა იყო, აქედან 90 სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორიაზე. ხოლო შვიდი ოსური სკოლა ოლქის ფარგლებს გარეთ იყო, კერძოდ, ლაგოდეხში, ქარელში, ბორჯომში. 80-იანი წლების დასაწყისში საქართველოს ხელისუფლებამ დაიწყო ოსური სკოლების გახსნა საქართველოს იმ რაიონებში, სადაც კომპაქტური ოსური მოსახლეობა იყო.

საყურადღებოა, რომ 1989 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით, სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში მოსახლე 65 ათასი ოსიდან 64.257 ოსურ ენას თვლიდა მშობლიურ ენად. ოსურ ენას არ თვლიდა დედაენად მხოლოდ 820 ეთნიკურად ოსი (ე.ი. 1.3%). ოლქის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ქართველებს კი არ ჰქონდათ საშუალება საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში საქართველოს სახელმწიფო ენის — ქართული ენის თავისუფლად გამოყენებისა. საბჭოთა პერიოდის მანძილზე ოსები აქტიურად ცდილობდნენ შეეცვალათ ძირძველი ქართული ტოპონიმები ოსური ნათარგმნი და კალკირებული ტოპონიმებით. სინამდვილეში არაერთი უძველესი ქართული ტოპონიმი ოსებმა ხელოვნურად დაამახინჯეს და სახელი შეუცვალეს. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ ბოლშევიკი და ტერორისტი ოსების გვარსახელების მიკუთვნებით.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საქართველოს 97 სკოლაში მიმდინარეობდა ოსურ ენაზე სწავლება, მაშინ, როდესაც რუსეთის ფედერაციაში შემაჯავალ ჩრდილოეთ ოსეთში, საიდანაც არიან მიგრირებული ოსები საქართველოში, არც ერთი ოსური სკოლა არ იყო. ოსები მხოლოდ რუსულ სკოლებში სწავლობდნენ. ჩრდილოეთ ოსეთის ყოფილი პრეზიდენტი ა. გალაზოვი ამის შესახებ გაზეთში "პრავდა" (1983, 11/X1) წერდა: "მე გულწრფელად მეცოდება ჩემი ეროვნების ახალგაზრდა ადამიანები... როცა ისინი საკუთარ სახლში თავს უხერხულად გრძნობდნენ ოსური კულტურის ელემენტარული უცოდინრობის გამო. მაგალითად, ეროვნულ ახალგაზრდობას წარმეული აქვს საკუთარი მშობლიური ენა. გასულ წლამდე ჩრდილოეთ ოსეთში არ იყო არც ერთი სკოლა ოსური ენის სწავლებით". საქართველოში შემაჯავალ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის პასუხისმგებელი მუშაკები კი ხელს უწყობდნენ რუსული ენის პოზიციების გაძლიერებას ქართული ენის ხარჯზე. XX ს-ის 20-იანი წლების ენობრივი ვითარება აღწერა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორიაზე ისტორიკოსმა გ. ბოქორიძემ. ის წერდა: ქართული ენა იღვევება ქართულ სოფლებში: მიწერა-მოწერა და სხვა ჯერ რუსულად წარმოებდა, ხოლო ახლა ოსურად, ქართული კი განდევნილია". "1929 წლიდან სასამართლოებში საქმის წარმოება, ჩვენების მიცემა და პროცესი ოსურად შემოიღეს, ხოლო ამაზე ადრე — 1928 წელს, ახალგორში, თედევის დროს, თვით განცხადებაც კი

ოსურად, ან ყოველ შემთხვევაში, რუსულად უნდა ყოფილიყო დაწერილი. ძლიერ იშვიათი შემთხვევა უნდა დაეშვათ, რომ ქართული განცხადება მიეღოთ. "სკოლებს უხსნიან ოსებს, ქართველებს კი იშვიათად. 1921-1924 წლებში ქართველ მასწავლებლებს ექვსი-შვიდი თვის ჯამაგირები არ მისცეს, რის გამოც ბევრი მასწავლებელი იძულებული გახდა თავი გაენებებინა სკოლისათვის და წასულიყო. ამის შემდეგ სკოლაც იკეტებოდა. მოსახლეობა თხოულობდა სკოლას, ეუბნებოდნენ: "თუ გნებავთ ოსურ სკოლაში ატარეთ შვილები, თუ არადა თქვენთვის სკოლას ვერ გავხსნითო". "ოსური ენა სავალდებულო საგანია ქართულ სკოლებში (შვიდწილებში), ხოლო ქართულ ენას ოსურ სკოლებში ადგილი არა აქვს". "ზოგიერთი ოსი თხოულობდა, რომ მათი შვილებისათვის ესწავლებინათ ქართული ენა, როგორც გამოსაყენებელი საგანი, მაგრამ ამაზე მტკიცე უარი უთხრეს".

და ბოლოს, ორიოდ სიტყვით უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ XX ს-ში ქართველმა მეცნიერებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ოსური ენის შესწავლის საქმეში. საკმარისია აკად. გ. ახვლედიანის მეცნიერული გამოკვლევები დავასახელოთ. გ. ახვლედიანის რედაქტორობით გამოიცა ოსური ენის აკადემიური გრამატიკის ორტომეული.

ამრიგად, ოსთა საქართველოში მიგრაციისა და დასახლების შემდეგ, მათ ენობრივ ვითარებაში შეიძლება სამი პერიოდის გამოყოფა. პირველი პერიოდი ესაა ოსთა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის პირობებში ცხოვრება. ოსები აღიქვამდნენ რა თავს საქართველოს სახელმწიფოს მოქალაქეებად, ისინი, ისევე როგორც სხვა ეთნოსის წარმომადგენლები, პატივს სცემდნენ საქართველოს სახელმწიფო ენას. ოსების უმეტესობა ფლობდა ქართულ ენას. ოსებთან თანაცხოვრების საკონტაქტო ზოლში ბევრი ქართველიც თავისუფლად ლაპარაკობდა ოსურად. ყოველივე ამას ბევრად განაპირობებდა ქართველ ხალხთან ოსების სამეურნეო-ეკონომიკური და ნათესაური კავშირები.

XIX საუკუნიდან საქართველოს რუსეთის კოლონიად გადაქცევის შემდეგ ოსთა ენობრივი ვითარება საქართველოში ერთგვარ ცვლილებებს იწყებს, რაც განპირობებული იყო რუსეთის ხელისუფლების აქტიური ჩარევით. რუსეთი ყველა კოლონიაში ძალით ავრცელებდა რუსულ ენას და სხვადასხვა ეთნოსებს ერთმანეთს უპირისპირებდა. რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა ქართული ენის ნაცვლად ოსებისათვის მეორე ენად რუსულის ჩანაცვლებას. XIX ს. და განსაკუთრებით მისი მეორე ნახევარი იყო ბევრი ოსისათვის რუსულ ენაზე გადასვლის დაწყების პერიოდი. ამ პერიოდისათვის ქართველი საზოგადო მოღვაწეები დაუღალავად იღვწოდნენ, რომ ოსებს შეენარჩუნებინათ მშობლიური ოსური ენა და ეთნიკური თავისთავადობა. თუმცა XIX ს-შიც ბევრი ოსი ფლობდა ქართულ ენას, რაც პრაქტიკული საჭიროებით იყო განპირობებული.

მესამე პერიოდი ესაა საბჭოთა პერიოდი, როდესაც ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ საბოლოოდ მოახერხა ოსების ქართველებისაგან გაუცხოვება. რუსულ ენაზე ტოტალური სწავლების პირობებში ოსური ეთნოსის წარმომადგენლების მნიშვნელოვანი ნაწილი აღარ ფლობდა ქართულ ენას. თუმცა ამ პერიოდში აშკარად გამოიკვეთება ასეთი ტენდენციაც: ოსების ერთი ნაწილი, განსაკუთრებით განათლებული ადამიანები, ფლობენ ქართულ ენას, კითხულობენ ქართულ ენაზე, მაგრამ შეგნებულად არ საუბრობენ.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ვ. აბაევი, 1949 - Абаев В., Осетинский язык и фольклор, I, 1949;
2. ვ. ბაგრატიონი, 1973 - ვ. ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1973;
3. ბ. ბერეზოვი, 1980 - Берозов Б.П. Переселение осетин с гор на плоскость XVIII-XX вв., Орджоникидзе, 1980;
4. ბ. გამყრელიძე, 1996 - ბ. გამყრელიძე, ოსთა განსახლების საკითხისათვის საქართველოში, კრ.: „ოსთა საკითხი“, გორი-თბილისი, 1996;
5. ვ. გამრეკელი, 1968 - Гамрекели В.Н., Двалы и Двалетия в I-XV вв. н.э., Тб., 1968;
6. მ. გაჩეჩილაძე, 1986 - მ. გაჩეჩილაძე, სამაჩაბლოს ოსთა ყოფა-ცხოვრება, ზნე-ჩვეულება, კულტურა (1857-1905 წწ. ქართული პრესის მასალების მიხედვით), თბ., 1986;
7. ნ. ვოლკოვა - Волкова Н.Г., Миграции и этнокультурная адаптация горцев в условиях равнинного Кавказа (XIX-XX вв.) - «Расы и народы», №18;
8. ლ. თოიძე, 1996 - ლ. თოიძე, ოსური ავტონომიის შექმნა საქართველოში, კრ.: ოსთა საკითხი, გორი-თბილისი, 1996;
9. რ. თოფჩიშვილი, 1997 - რ. თოფჩიშვილი, საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები, თბ., 1997;
10. სამხრეთ ოსეთი გიორგი ბოჭორიძის თვალით, კრ.: ოსთა საკითხი, გორი-თბილისი, 1996;
11. ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1991.

ROLAND TOPCHISHVILI

GEORGIAN-OSSETIAN LINGUAL-ETHNIC RELATIONS AND LINGUAL SITUATION AMONG THE OSSETIANS OF GEORGIA

After the migration and settling of Ossetians in Georgia the three periods can be distinguished in their lingual development. The first period was the one, when Ossetians were lived in conditions of Georgian statehood. The Ossetians were considered themselves as the citizens of Georgian State and among the representatives of the other ethnic groups were honoured the state language of Georgia. The majority of Ossetians knew Georgian language. In the contact zones many Georgians were also speaking Ossetian fluently. This situation was caused by the existed economic and kinship relation between Georgians and Ossetians.

Till 19 century, after turning Georgia into the Russian colony the lingual situation among Ossetians was changed by the active influence of the Russian government. Russia was spreading the Russian language by force in its colonies. In Georgia

Russian government was trying to substitute Georgian language by Russian as the second language for Ossetians. The 19 century and especially its later half became were for many Ossetians the period of adoption of the Russian language. In this period public figures citizens of Georgia made all efforts to assist Ossetians in preserving their own language and ethnic features. In 19th century many Ossetians spoke Georgian for the practical necessity.

The third period is the Soviet one, when the Bolshevik government achieved to alienate Georgians and Ossetians fro each other. In the conditions of total influence of Russian language extensively taught at schools the main part of Ossetian ethnos neglecting to speak Georgian language. Some representatives of Ossetian educated people still speaking and reading Georgian consciously avoid speaking it.

რუსულან კაშია

**თავის ტკივილის მკურნალობის საშუალებები
ხალხურ მედიცინაში**

თავის ძლიერი ტკივილი სხვადასხვა მიზეზით შეიძლება იყოს გამოწვეული. ტკივილს იწვევს როგორც დაავადებები თავის არეში (დაჩრდილვა, შაკიკი და სხვ.), ასევე შინაგანი დაავადებები (გრიპი, წნევა და ა.შ.).

თავის ტკივილის მკურნალობის უძველესი მეთოდები აღწერილია ქართულ სამკურნალო წიგნებსა და კარაბადინებში.

ქვემო იმერეთის სოფლებში მუშაობის დროს ჩავიწერეთ სხვადასხვაგვარი დაავადებებით გამოწვეული თავის ტკივილის სამკურნალო საშუალებები.

მძიმე და ძნელად სამკურნალო ავადმყოფობათა რიცხვს მიეკუთვნება ფრონტიტ-ჰაიმორიტი. მწვავე ტკივილს იწვევს თავის არეში ფრონტიტისა და ჰაიმორის ღრუებში ჩირქის ჩადგომა. ავადმყოფობა ხალხში დაჩრდილვის სახელითაა ცნობილი. მედიცინა ამ დაავადების სამკურნალოდ რთულ მანიპულაციებს იყენებს, როგორცაა: ნემსით შესვლა ცხვირის არეში, ოპერაცია და ა.შ. დაჩრდილვის მკურნალობის ხალხური საშუალებები, ვფიქრობთ, ძალზე ეფექტურია.

დაჩრდილვის სამკურნალოდ იმერეთში გამოიყენება ყოჩივარდა (კვარაკუნჩხა), როგორც ნედლი სახით, ასევე წამლად გამოდგება მისი გამხმარი ძირებიც.

ყოჩივარდა აღიარებული სამკურნალო მცენარეა. იგი სპეციალურ ლიტერატურაში მოხსენიებულია როგორც ფრონტიტისა და ჰაიმორიტის სამკურნალო წამალი (ზ. შენგელია, 1985).

ხონის სოფლებში ჩაწერილი რეცეპტი, მცირეოდენი განსხვავებით, თითქმის იდენტურია ქუთაისისა და ოკრიბის ჯგუფების მიერ ჩაწერილი რეცეპტებისა. ყოჩივარდას (კვარაკუნჩხას) მომზადების წესი შემდეგია: გამხმარი ძირები უნდა დაინაყოს და ავადმყოფი მას ისუნთქავს ცალ-ცალკე ნესტოთი. მათხოჯში გამხმარი ძირების მომზადების სხვაგვარი წესი გვასწავლეს: ძირებს წვრილად დაჭრიან, დაალობენ რამდენიმე დღე და თბილი სახით იწვეთებენ. თუ ნედლია მცენარე, მაშინ მას ხორცსაკებ მანქანაში გაატარებენ და ავადმყოფს ორ-ორ წვეთს აწვეთებენ. ზოგჯერ უმატებენ სპირტს, თუმცა ეს მასა უკვე ძალზე მწარეა და ძნელად მისაღები. ყოჩივარდა „საქართველოს ტყის სამკურნალო მცენარეებში“ მოხსენიებულია როგორც ტოქსიკური მცენარე. შესაძლოა, მისი შხამი შლის იმ ბაქტერიებს, რომელიც ჩირქის გაჩენას იწვევს.

იმერეთში დაჩრდილვის დროს ფართოდ გამოიყენება ტყემლის ტყლაპი, როგორც სამკურნალო საშუალება. გავეცნოთ მისგან წამლის მომზადების წესს: 2 წილი ძმარი და 1 წილი წყალი ერთმანეთში ერევა. ამ მასაში უნდა დალბეს ტყლაპი და დაიდოს თავზე. ავადმყოფს კანი რომ არ დაეწვას, ჯერ მარლას ან თხელ ქაღალდს აფენენ. მკურნალობა უნდა განმეორდეს ორი-სამი დღის შემდეგ; ცხვირიდან თანდათანობით იწყებს ჩირქი დენას. ამ პროცედურის დროს აუცილებელი პირობაა თავის, შუბლის განსაკუთრებით თბილად შეხვევა.

თავის ტკივილის დასაამბლად ძმრით დაყენებული წამლის რეცეპტებს გვთავაზობენ „იადიგარ-დაუდი“, „წიგნი სააქიმოა“ და ერთ-ერთი კარაბადინი (ხელნაწერთა ინსტიტუტი, S-1231). „იადიგარ-დაუდი“ ვკითხულობთ: „თრიაქი,

ფუფალი, ქაფური, ვარდის, იისა და ყაყაჩოს წყალი ერთბირად გალესოთ და ცოტა ძმარი გაურიოთ და თავმტკივანსა კაცსა თავზედა შემოსცხოთ, თავის ტკივილს უსათუოდ უშველის“ (დ. ბაგრატიონი, 1985).

ტყემლის ტყლაპის კომპრესებს აღმოსავლეთ საქართველოში ყელის ტკივილის დროს ხმარობენ (ყელზე შემოახვევენ ან აჭმევენ). ტყემლის ტყლაპი თავისი მჟავიანობის გამო, ყელში ანთების შედეგად წარმოქმნილ ნადებს ხსნის (ნ. მინდაძე, 1981, გვ. 56). ტყემალი მოხსენიებულია ძველ ქართულ სამედიცინო წიგნებში („უსწორო კარაბადინი“ და 1799 წლით დათარიღებული სამკურნაო წიგნი) როგორც სამკურნალო თვისებების მქონე.

სოფ. კუხში მცხოვრები სვანური მოსახლეობა დაჩრდილვის დროს იყენებს ნიორი გარეულ არყის კომპრესებს. არაყში გარეული დანაყილი ნივრით თავის შეზელა ცნობილია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (ნ. მინდაძე, 1981, გვ. 60).

მესხურ კარაბადინში ვკითხულობთ: „ბურის გული სპირტში შეზილეთ ცომსავით და გაბარსულს თავზე ჩამოაცვით“ (ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H-2199).

თავის ძლიერ ტკივილს იწვევს სამწვერა ნერვის ანთება ანუ შაკიკი. მისთვის დამახასიათებელია ნახევარი თავის მწვავე ტკივილი, რომელიც პერიოდულად ერთსა და იმავე დროს მეორდება. შაკიკის სამკურნალოდ ქვემო იმერეთში, ისევე როგორც დაჩრდილვის დროს, ტყემლის ტყლაპს ხმარობენ, მას თავის მტკივან მხარეზე ადებენ. სვანური მოსახლეობა მარლაში გამოკრულ ცხელ მარილს ხმარობს.

ოკრიბაში შაკიკის დროს წამლად გამოიყენება ტყემლის ტყლაპი და დაჩქვილი ხმელი ქინძი.

ზაზა ფანასკერტელი „ნახევარი თავის ტკივილის დასაამებლად აბზინდის ნახარშს გვთავაზობს (ზ. ფანასკერტელ-ციციშვილი, 1986). XVIII ს. კარაბადინში (ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H-304) შაკიკის დროს მჟავე მაწვნის საფენებია დასახელებული.

როგორც აღვნიშნეთ, გრიპსა და წნევის ცვალებადობას მეტწილად თავის ძლიერი ტკივილები ახლავს.

სასუნთქი გზების გასახსნელად და თავის ტკივილის დასაყუჩებლად ქვემო იმერეთსა და ოკრიბაში დანაყილ ხმელ ქინძს ასხამენ მდულარე წყალს და აწვეთებენ ცხვირში. იმავე მიზნით გამოიყენება სუროს წვენიც.

ძველი ქართული მედიცინა იცნობს ხმელ ქინძს, როგორც თავის ტკივილის დასაყუჩებელ საშუალებას. „იადიგარ-დაუდ“-ში ვკითხულობთ: „თავის ტკივილის წამალი ეს არის, რაიმე ქინძის წვენი გალესილი თავზედა შემოსცხოთ, ან სალათის თესლი დანაყონ, ძმრით დააყენონ, ცოტა ქაფურიცა ურიონ და მტკივან თავზედა შემოსცხოთ, ან შაქრითა ხმელი ქინძი ჭამონ“ (დ. ბაგრატიონი, 1985, გვ. 243).

გრიპის დროს, ტკივილდამაყუჩებელ, ოფლმდენ საშუალებად იმერეთსა და სამეგრელოში თეთრი მხალის ან დაბეგვილი კომბოსტოს ფურცლის დადება და მერე თბილად შეკვრა იცინა.

თავის, კეფის ძლიერ ტკივილს იწვევს მაღალი წნევა. ამ დროს პირველად დახმარებად მიჩნეულია ცხელ წყალში ფეხების ჩაყრა. მაღალი წნევის დროს იმავე მეთოდს, ანუ ცხელი წყლის გამოყენებას გვთავაზობს სამკურნალო წიგნი

- ე.წ. სიმრთელის კარაბადინი - (H-2157).

ავადმყოფს, რომელიც მაღალ წნევას ატარებს, ხალხური მედიცინა ასეთ ბერსაც ურჩევს: ლედვის ფოთოლი ამოიღოს ფენის ქუსლებში და ასე იაროს ოთხი-ხუთი საათი.

ძველი ხალხური მედიცინა წნევის მომატებით გამოწვეული თავის ტკივილის დროს სისხლის გამოშვებას ურჩევს მკურნალს: „ამას ფიცხლავ ხელი გაუხსენ, ... ანუ თავსა კოტოში მოჰკიდე“ (უსწორო კარაბადინი).

„ვისაცა სისხლის სიჭარბისაგან თავის ტკივილი სჭირდეს... ხელი გაიხსნას და სისხლი დაიღინოს“ (XVს. სამკურნალო ტრაქტატი). აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში მაღალი წნევას სისხლის გამოშვებით მკურნალობდნენ. მკვლევარი ნ. მინდაძე ორ მეთოდს იმოწმებს: „კოტოშებითა და ძარღვის გახსნით“ (ნ. მინდაძე, 1981, გვ. 59).

დაბალი წნევის დროს, რომელსაც ასევე თავის ტკივილი, თავსბრუსხვევა და სისუსტე ახასიათებს, სამკურნალოდ შავი ღვინო და მაცვლის წვენია დასაზღვრებული.

ხშირად ხალხურ სამკურნალო საშუალებებს თან ახლავს მკურნალობის მაგიური მეთოდები: შელოცვა, რიტუალი. მკურნალობის მაგიურ მეთოდს, ცხანდია, ფსიქოლოგიური დატვირთვა აქვს და რწმენის ფაქტორს ემყარება.

შაკიკის შელოცვის ტექსტი, ჩაწერილი სხვადასხვა რეგიონში, ფაქტიურად იდენტურია. ეს ტექსტი შემდეგია: „შაკიკი შემომჩვევია, შაკიკი შაკიკისა, ისე ხრავდა ქვიშასა, როგორც ხარი თივასა, გაუწყრა წმინდა გიორგი, გაიპარა დილასა“.

სოფ. მათხოჯის მასალების მიხედვით, შელოცვის ტექსტი დასველებულ ტყლაპთან ერთად უნდა დაედოს ავადმყოფს შუბლზე. ქართლში მლოცველი გამოლოცვისას ლურჯ ქაღალდზე ან ქსოვილზე ავლებს ხაზებს, რომელსაც ბოლოს ავადმყოფს დააკრავს შუბლზე (რ. ხაჭაპურიძე, 1996, გვ. 315).

სოფ. კუხის მცხოვრებ ადელო კაკაბაძის მონათხრობით, ავადმყოფი დილას ადრე უნდა ადგეს უბრად, სამჯერ შემოუაროს ნიგოზს, თან შემოვლისას მას თავი მიადოს და შემდეგი ტექსტი გაიმეოროს: „ნიგოზო, როგორიც შენი ლებნებია ძმებივით ტოლები, ასე ძმასავით გაიზიარე ჩემი სატკივარი და დილის მზის სხივებს გაატანე ჩემი სატკივარი“. შემდეგ ავადმყოფი აუცილებლად უნდა ჩაწვეს თბილად, არ უნდა ადგეს მზის ამოსვლამდე. ეს პროცესი მეორდება სამი დღის განმავლობაში.

სოფელში ჩავიწერეთ შაკიკის მაგიური მეთოდით მკურნალობის სხვა ვარიანტიც: შელოცვა უნდა დაწერო ქაღალდზე, დადო მასზე ტყემლის ტყლაპი და თავი რომელ მხარესაც გტკივა, იქით უნდა გაიკრა, ოღონდ ეს უნდა გაკეთდეს დილით ადრე, სანამ მზე ამოვა. ნაშუადღევს შენალოცი გზის გადაღმა ნიგოზის ხეზე უნდა შეაბა. ოკრიბის მასალების მიხედვით, შაკიკიანი ავადმყოფი დილით ადრე უნდა ადგეს, უბრად, ნიგოზს ზურგით მიეყრდნოს, თავი სამჯერ მიარტყას მას და უთხრას: „ქონება მამაჩემს და მამაშენს გაუყოფელი დარჩენილ და ჩემი თავის ტკივილი შენო“.

აღმოსავლეთ საქართველოშიც შაკიკის მკურნალობა ისევ კაკლის ხეს უკავშირდება. აქ ავადმყოფს თავზე შემოავლებენ და გამოულოცავენ შავ ძაფს. მერე ამ ძაფს კაკლის ხეს შემოახვევენ და ეუბნებიან: „ვინც დილის მზე პირველად დაინახოს, თავის ტკივილიც იმისა იყვესო“ (რ. ხაჭაპურიძე, გვ. 315).

დაბოლოს, გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენს დროში მოსახლეობა ძირითადად კვალიფიციურ სამედიცინო დახმარებას მიმართავს. ამასთანავე, ხალხური მეხსიერება ინახავს დიდებულ ცოდნას და ხალხური მედიცინის მეთოდებსა და საშუალებებს თავისი მნიშვნელობა არ დაუკარგავს.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. დ. ბაგრატიონი, 1985 - დ. ბაგრატიონი, იადიგარ-დაუდი, თბ., 1985;
2. ნ. მინდაძე, 1981 - ნ. მინდაძე, ქართული ხალხური მედიცინა, თბ., 1981;
3. ზ. ფანასკერტელ-ციციშვილი, 1986 - ზ. ფანასკერტელ-ციციშვილი, სამკურნალო წინგი, ტ.II, თბ., 1986;
4. ზ. შენგელია, 1985 - ზ. შენგელია, საქართველოს სამკურნალო მცნარეები, თბ., 1985;
5. რ. ხაჭაპურიძე, 1996 - რ. ხაჭაპურიძე, შელოცვა-გამოლოცვების აუცილებელი პირობები, ქართველური მემკვიდრეობა, I, ქუთ., 1996;
6. ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ხელნაწერები: H-304, H-2199, S-1231.

RUSUDAN KASHIA

MEANS OF TREATMENT OF HEADACHE IN FOLK MEDICINE

Folk medicine provides significant material for the treatment of headaches caused by various diseases.

Popular memory has retained some healing herbs that were known in old astrological and medicinal books.

ნიკოლოზ ლალიაშვილი

უამ-კარი (მითოსური დროისა და სივრცის
ორბანიზებისათვის)

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მითოლოგიური გადმოცემების უმრავლესობა (მიწა-წყლის მოპოვების, ქაჯავეთს ლაშქრობის, ჯვართდარსების, ჯვარისა და მკადრეს ურთიერთობის ამსახველი ანდრეზები), რომლებიც აღწერენ ჯვარის მოქმედებას („ჯვართენაზე“ – გადასხვავებას), ყოველთვის წარმოდგენილია სქემით: „პროფანული → საკრალური“. წმინდა არსება ხდება სუბიექტი მოქმედებისა, რომლის რეზულტატი არის სახეცვლილი, საკრალურად გადასხვავებული პროფანული მოდუსი. ტერიტორიის, საგნების, პირუტყვის, დემონური არსებებისა თუ ადამიანის ბუნების შეცვლა, საკრალიზაცია, როგორც მითოსური პირველ-აქტი, გარკვეული პერიოდულობით მეორდება რიტუალში (ხდება პრინციპის: „პროფანული → საკრალური“ აღდგენა), რომელიც, თავის მხრივ (მსხვერპლის საშუალებით), ახდენს სივრცისა და დროის საკრალიზაციას („ნალახი (ან რიოში) → კვრივი“ და „უღლეო დღე → ხატის დღე“). რიტუალის დრო-სივრცითი სქემაც, ასევე, აგებულია ძირითად დაპირისპირებაზე, ცენტრალურ ოპოზიციაზე: „საკრალური / პროფანული“, რომელიც საფუძვლად უდევს მთლიანად აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მითოლოგიურ გადმოცემათა სისტემის არქიტექტონიკას.

დაპირისპირება „საკრალური / პროფანული“ წარმოშობს ურთიერთსაწინააღმდეგო პროცესებს და, ბუნებრივია, ითვალისწინებს საკრალიზაციის „კონტრტენდენციას“. ანდრეზულ მასალაში გვხვდება რამდენიმე ტექსტი, რომელშიც მოქმედების სუბიექტი არის არაწმინდა (ან უწმინდური) არსება, ობიექტი - საკრალური მოდუსის მქონე ნივთები, სივრცეები ან არსებები, ხოლო რეზულტატი (პირველ-ქმედების საპირისპიროდ) მათი დესაკრალიზაცია.

თუ საკრალიზაციის პროცესი, დრო-სივრცითი თვალსაზრისით უკავშირდება მოწესრიგების, დაფუძნების (კონსტრუირების) და შესაქმნის (დასაწყისის) წარმოდგენებს, მოდელი „საკრალური → პროფანული“ დაკავშირებულია ესქატოლოგიურ წარმოდგენებთან განადგურებისა (დესტრუქციის) და უკანასკნელი ჟამის (დასასრულის) შესახებ.

აღნიშნული (ერთმანეთის ოპონიმური, მაგრამ შინაარსითა და ფორმით ურთიერთსაწინააღმდეგო) ნეგატიური და პოზიტიური მოდელის კონტექსტში, საინტერესო იქნება ორი ლექსის, იახსრის საკულტო სიმღერისა და შურის ციხის თქმულების ინტერპრეტირება.

a. იახსარი

ხვთის კარზე შავიყარენით ანგელოზები თავნია,
გარმოდგეს სასწორ-ჩარეჭი, ვირავ, დაუგი თვალია!
ეზიდებიან იმასა, ვინაც რო ძალიანია.
ქვე-ქვე ბოლოსკე მე ვზივარ, ყველას ჩემზე აქვ თვალია.
ერთმანეცს ეუბნებიან: „აილებს იახსარია.“
ავწიე საწონ-ჩარეჭსა, - ღმერთო, შენგანა ძალია.

ხუთი მავსთხოვე კვირასა, გარმამიმეტა სამია.
 სამოც ლიტრასა რკინასა ძირს გაუყარენ ქარნია.
 დევებს ხქონია ქორწილი, უჩქვეფავ სიმურ წყალია.
 ცხრა-თავ ხყვანია დედაი, ცხრა შვილთ გამზღელი ქალია.
 სალუდე ქვაბი თავს ეცვა, აიმან შამდვა ზარია.
 დავბრუნდი უკან. ამბობდეს: „მაშინდა იახსარია.“
 მაშინ კი გადაუფრინდი, გამაუცვალე ჟამია.
 ლახტი ვესრიე საკმიდან, ზედ გამავხურე ბანია.
 ერთ კიდევ გამამივარდა, არ მიუბრუნე თავია.
 საგმირო წამავიმაღლე, კლდეს მათფარა ტანია.
 კლდე ოთხად გავანაფოტე, დევს წამავსთხარე თვალია.
 კარგად სცოდნიან მაგასა აბუდელაურ ტბანია.
 წავიდა-დ იქ ჩამეხვეწა, თან ჩახყევ იახსარია.
 იქიდან ველარ ამავე, სისხლმა გამიბნა მხარნია.
 ეძებნეს ჩემთა მოყმეთა ოთხ-რქა, ოთხ-ყურა ცხვარია.
 მაიყვანეს და შიგ დაკლეს. ღმერთო, დასწერე ჯვარია!
 შამავჯე ბროლის ქვაზედა, შამავიბერტყენ მხარნია.
 ჩავხენე ჩემ ნაჯდომშია, ქრულად მამრჩალან ქვანია.
 ამანდით კარატემდინა შიბ თოკზე გასავალია.
 ეგ აგრე გამავიარებ არვინ მამკიდას თვალია
 (ა. შანიძე, 1931, 542).

b. შურის ციხე

კვირავ დაღამებადა მთას გადავიდეს მზენიო,
 გაწირეს შურის ციხეი, სიმაგრე უწინდელიო,
 უწინ რო მდგარან ციხენი, ცას მიზდენია წვერიო,
 ვინ-რა აგაგა, ტიალო, ვინ-რა მაგაბა წვერიო!“
 ამ ციხის აგებაშია თორმეტ მაუნდა წელიო.
 თორმეტ მაუნდა ხუროი, ცამეტ ქვის სამტვრევ კვერიო.
 რომ შავასრულეს, ციხეო, რომე მაგაბეს წვერიო,
 ხევისბერს აკურთხებინეს (მაშინ არ იყვა მღვდელიო),
 კარიც რკინისა შავაბეს, დახედულ მშვენიერიო.
 პირდაპირ არსებს ხმალაო-სალოცავია ჩემიო.
 ვერ დამდინარა ქალ-ზალი, მდგარან შიგ ალვის ხენიო.
 ხეთ მაზდენია მირონი, ძირში ზდგომია ქვევრიო.
 მიწი-მიწ ხქონდა დარანი, წყაროზედ ჩასასვლელიო.
 წვერშიგი გადმოშობილი შიბი ცხრა-კეცი, გძელიო.
 შიბი დაწყდა და წავიდა, წიოდა როგორც გველიო.
 ხეს არ მაშორდა ნათოზი, ქრისტევ, ძალათა შენიო.
 ერთი ეტანა ღულელი, ალიშაური ბერიო.
 იმან ასწავლა წამალი, ალვის ხის მოსაქრელიო:
 „თქვენ მაიყვანეთ კატაი, ხის ძირზედ დასაკვლელიო.“
 ალვის ხენ სისხლით დანათლნეს. ეგ უფრო საკვირელია.
 ალვის ხენ გადააქცივნეს, პირდაპირ დაძრნა კლდენიო.
 ხენ ერთიანად წაიღნეს, - ძირ არ გაწირეს, წვერიო.

სუმელჯას მისცეს თემლაკი, ვადაზედ შასაბმელიო.
ჩვენთა ციხეთა სიმაგრეთ ამაშინ ახდა ფერიო
(ა. შანიძე, 1931, 541).

მნიშვნელოვანია ამ ტექსტების შედარება, რადგანაც, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი შექმნილია სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა საყმოში (თუმცა ერთსა და იმავე კულტურულ სივრცეში) და მოგვიტრობენ შინაარსით სრულიად განსხვავებული ამბების: იახსრის დევებთან ბრძოლისა და ხმალას ალვის ხის მოჭრის შესახებ, ორივე ტექსტი საკმაოდ მკაფიოდ ამჟღავნებს ინვერსიული მოდელების ("პროფანული → საკრალური" (a) და „საკრალური → პროფანული“ (b) საერთო, დრო-სივრცით სტრუქტურას. ამ მხრივ, თუ საყმოს არსებობის ისტორიას წარმოვიდგენთ, როგორც ერთ, მთლიან ტექსტს, მაშინ ეს ორი ლექსი შეიძლება ჩაითვალოს მის პროლოგად და ეპილოგად და ამ „ტექსტის“ ცენტრალური ეპიზოდის ინტერპრეტაცია შესაძლებელი იქნება მისი „პროლოგისა“ და „ეპილოგის“ ცენტრალური ადგილების ანალიზის საშუალებით.

ლექსების სტრუქტურის შედარება საშუალებას იძლევა გამოვყოთ ოპოზიციითა სამი ძირითადი წყვილი, რომლებიც აერთიანებენ საყმოს მითოპოეტურ წარმოდგენებს კულტის დაფუძნებისა და გაჭრობის, პირველი და უკანასკნელი ჟამის, წმინდა და უწმინდური მსხვერპლის შესახებ, რაც წარმოადგენს ტექსტების დრო-სივრცითი მოდელის მთავარ მახასიათებლებს.

1) კონსტრუირება / დესტრუქცია

მითოპოეტური სივრცის სტრუქტურა ორივე ტექსტში (a, b) წარმოდგენილია სამყაროს ვერტიკალური ფრაგმენტაციით. სამყაროს ღერძზე დატანილია სამი ძირითადი კოორდინატი: ზედა (ღვთის კარი), ცენტრალური (ჯვარის კარი) და ქვედა (აბუდელაურის ტბა, ხმალას მიწისქვეშა დარანი). „სამყაროს ვერტიკალურ ჭრილში სივრცის ყველაზე საკრალურად აღნიშნულ წერტილად, ჩვეულებრივ, განიხილება წარმოსახვითი „სამყაროს ღერძის“ ზეციური დაბოლოება“ (ვ. ტობოროვი, 1983, გვ. 258). სწორედ ამ წერტილიდან იწყება მოქმედება a ტექსტში:

ზეთის კარზე შავიყარნით ანგელოზები თავნია....

ღვთის კარი სივრცითი მოდელის პირველი (ზედა) ზონაა - მორივე ღმერთის საარსო, ყველაზე საკრალური ადგილი, საიდანაც მიწაზე ეშვება ღვთისშვილი, რათა დაამარცხოს ქაოსი, მოაწესრიგოს იგი და შექმნას საყმო. სამყაროს ღერძზე იახსრის გადაადგილება მიმართულია ღვთის კარიდან ვერტიკალურად ქვევით (მღრ. იახსრის ეპითეტი - „სვეტად ჩამოსული“). დევებთან ბრძოლას იგი კიბიდან იწყებს:

საკმისას ლახტი ვესროლებ თავს დავაქციე ბანო....

(ა. შანიძე, 1931, 542-დ)

საკომი, ანუ კიბე ხევისურული სახლის კონსტრუქციაში აერთიანებს სამ სართულს: ზეთა თვალს (ჭერხო), შუა თვალს (სახლი) და ძირის თვალს (ბოსელი) (ს. მაკალათია, 1984, გვ. 124). ხევისურული სახლის არქიტექტურა, გადმოაქვს რა სამყაროს ღერძის სიმბოლიკა ყოფით პლანში, იმეორებს მითოპოეტური სივრცის ვერტიკალურ სტრუქტურას. ჭერხო ყველაზე წმინდა ადგილია და შეესაბამება ღვთის კარს, შუა თვალი - პროფანულ მიწას, რომლის შუაგულში არის კერია - მთელი სახლის ცენტრი, როგორც კვრივი (ჯვარის

საარსო - საყმოს სულიერი ცენტრი), ხოლო ბოსელი ყველაზე უწმინდური ადგილია და იგივედგება სამყაროს ღერძის ქვედა კოორდინატთან - ხთონურ ზონასთან. საკომი აკავშირებს სამივე სართულს და, როგორც სამ სფეროს შორის კომუნიკაციის საშუალება, განასახიერებს სამყაროს ღერძს.

დევების მიწის ზედაპირზე განადგურების შემდეგ, იახსარი აგრძელებს მოგზაურობას სამყაროს ღერძზე (შდრ. მისი ეპითეტი: „მოგზაური ანგელოზი“). იგი ეშვება სივრცის ყველაზე სახიფათო, უარყოფით წერტილში - ჩადის აბუღელაურის ტბაში, უწმინდურ ზონაში, რათა აღასრულოს ის, რისთვისაც სვეტად ჩამოვიდა ღვთის კარიდან. მისი მისია უნდა გაგრძელდეს საკრალური ზონიდან ყველაზე მეტად დაცილებულ პერიფერიაში. სწორედ ეს ლოკუსი წარმოადგენს იახსრის მოგზაურობის მიზანს, რადგან „იმ შემთხვევაში, თუ გმირმა შეძლო „ცუდ“ ადგილთან დაკავშირებული ამოცანის წარმატებით გადაწყვეტა, დაღმავალი მოძრაობა უარყოფითი წერტილისაკენ მაშინვე „გადაისვრის“ მას ცენტრში“ (კ. ლევი-სტროსი, 1985, გვ. 258). აბუღელაურის ტბის ფსკერზე იახსარი ამარცხებს დევს და აღმოჩნდება უწმინდური სისხლის ტყვეობაში. ზუსტად ამ დროს, ტბის ნაპირზე იკვლება პირველი საკლავი, სრულდება პირველი რიტუალი და მხარახსნილი, სახეცვლილი იახსარი, მტრედის აღით მოველინება თავის ახალშექმნილ საყმოს. „ჰომოგენურ და უსასრულო სივრცეში, სადაც შეუძლებელია საყრდენი წერტილის არსებობა და, აქედან გამომდინარე, არ შეიძლება მოხდეს ორიენტაცია, ჰიეროფანია წარმოაჩენს აბსოლუტურად მყარ წერტილს - ცენტრს“ (მ. ელიადე, 1959, გვ. 21). იახსრის პირველი მანიფესტაციის ადგილი იქცევა კვრივად, საყმოს სულიერ შუაგულად, რაც იმავდროულად წარმოადგენს სამყაროს სივრცით ცენტრსაც - „ჯვარის კარს“.

იახსარი გაივლის სამ სკნელს და თავისი გზით, „მოგზაური ანგელოზი“ მოხაზავს სამყაროს მიტოპოეტური მოდელის სამივე ძირითად სივრცით კოორდინატს. დაღმავალი მოძრაობით იგი ახდენს სამყაროს ზონების დაკავშირებას ერთმანეთთან და ახორციელებს სივრცის ყველაზე საკრალური წერტილისა და მისგან მაქსიმალურად დაშორებული, ყველაზე უწმინდური წერტილის ინტერკომუნიკაციას სამყაროს ცენტრში. ამ პლანში, „სვეტად ჩამოსული“ ღვთისშვილი თვით ხდება *axis mundi*.

გენეზისში ღვთისშვილის მიერ ცისა და მიწის კავშირის დამყარების აქტი, საყმოს ისტორიაში მეორდება ჰიეროფანიის სახით. ჯვარჩენისას ხდება სამყაროს ღერძის რეკონსტრუირება, რაც ანდრეში ყოველთვის წარმოდგენილია შესაბამისი სიმბოლიკით - ჰიეროფანიის ნიშნებით (მაგ.: ხე, შიბი-საკიდელი, გველი). ამ ნიშნებით ეცხადება ადამიანს ჯვარი. ნიშანი ჯვარჩენის ფაქტია და ხდება რა მოწამე სიწმინდის მანიფესტაციისა, ადამიანი ქმნის არტეფაქტს - საკრალიზებულ ადგილზე აშენებს ნაგებობებს (კვრივ კოშკებსა თუ ეკლესიებს), იმეორებს ღვთისშვილის პირველად კოსმიურ აქტს - სამყაროს ღერძის კონსტრუირებას. „ტრადიციული ადამიანისათვის არქეტეიპული მოდელის იმიტაცია არის რეაქტულიზაცია იმ მიტოსური მომენტისა, როდესაც არქეტეიპი პირველად გამოვლინდა.... ყოველი ნაგებობა არის აბსოლუტური დასაწყისი, საწყისი წამის აღდგენისაკენ სწრაფვა, დასრულებულობა აწმყოსი, რომელიც არ შეიცავს ისტორიის არავითარ ანაბეჭდს“. ასეთი ნაგებობაა შურის ციხეც, რომელსაც „ცას მიზღენია წვერიო“. იქვე, „ღვთის კარზე საკვეხურად“, იზრდება ხმალას

აღვის ხე:

ღვთის კარზე საკვეხურადა ზღვომიან აღვის ხენია....

(ა. შანიძე, 1931, 541-ა).

ხის წვერიდან ზეცამდე ცხრა-კეცი შიბია გაბმული, რომელზეც ანგელოზები

სხედან:

ზედ ისხდეს ანგელოზები, მხართ ებნეს ოქროს თბენია....

(ა. შანიძე, 1931, 541-ა).

ხის ფესვებთან, მიწის ქვეშ არის დარანი, სადაც, ხიდან ჩამონადენი მირონი ქვევრში გროვდება.

a ტექსტში ღვთისშვილის მოგზაურობის მარშრუტით მონაზული სამყაროს წარმოსახვითი ღერძი **b** ტექსტში „განივთებულია“ სივრცის ვერტიკალურ სიმბოლიკაში. აღვის ხე, რომელიც შურის ციხესთან ერთად დგას ბუდე-ხევსურეთის საკრალურ ცენტრში – გუდელაში, ცას გამობმული შიბითა და ხთონური გამოქვაბულით აერთიანებს სამყაროს სივრცითი მოდელის სამივე ფრაგმენტს: ზეცას (ღვთის კარი), მიწას (ჯვარის კარი) და მიწისქვეშეთს (დარანი), სადაც ინახება ყველაზე დიდი საკულტო ფასეულობა – მირონი.

ხმალას აღვის ხის ძირში (ჯვარის კარზე) – იქ, სადაც პირველად დაკავშირდა სივრცის ორი უკიდურესი წერტილი - აღსრულებული კულტმსახურება აღადგენს სამყაროს ღერძს და „გადაისვრის“ საყმოს მის ცენტრში. რიტუალის გზით, ადამიანი წლიდან-წლამდე ეზიარება სამყაროს საკრალურ შუაგულს და იმეორებს რეკონსტრუქციის აქტს. ხუცესი კლავს საკლავს. საკლავის სისხლი – სუბსტანცია, რომელსაც ძალუძს გააცოცხლოს შესაქმის წუთი - მოხდის საფარველს საყმოს პროფანულ მზერას და გახსნის მის გულს (როგორც აბუდელაურის ტბის ზედაპირს) საკრალურის მანიფესტაციის სახილველად და შესაგრძნობად. ასე გაგრძელდება საყმოს არსებობა, ვიდრე არ მოხდება სამყაროს ღერძის სრული „დემონტაჟი“, რასაც მოყვება საყმოს განადგურება:

აღვის ხე გადააქციეს, ძირ არ გაწირეს, წვერია.

შიბ გაწყდა, ცისკე წავიდა. წიოდა როგორც გველია.

შენაც გაგტეხეს ციხეო, გაგცერებთან თბენია.

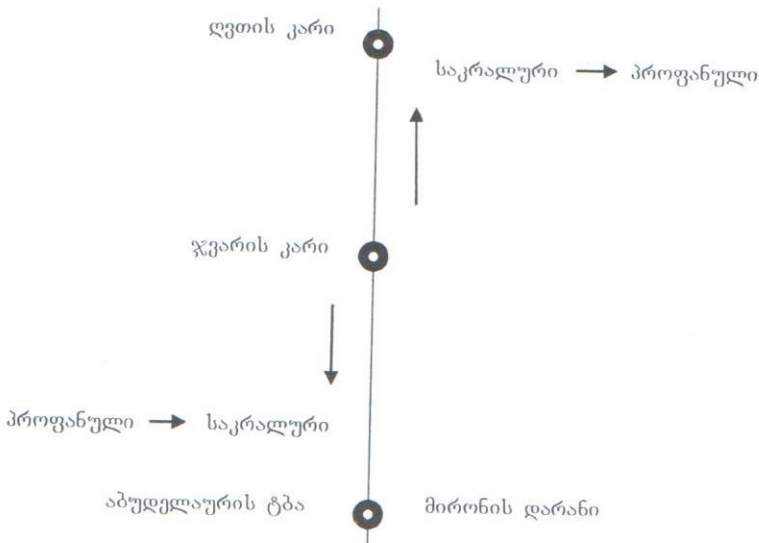
სრუ ამასწყვეტეს ჩვენ ჯარი, ახალ არ დარჩა, ბერია...

(ა. შანიძე, 1931, 541-ა).

ანტიჯვარი (ზურაბ ერისთავი) ანტიმსხვერპლის შეწირვით მოსპობს ცისა და მიწის კავშირს, რომელიც შედგა, აღდგა და დაირღვა ერთსა და იმავე წერტილში - ჯვარის კარზე. ამ უკანასკნელი რიტუალით იხურება საყმოს გული და საფარველი ედება მის მზერას, როგორც მირონის დარანს. ინგრევა კვრივი ციხე, რომლის არსებობასაც, ესქატოლოგიური „ლოგიკით“, აზრი ეკარგება, რადგან აღარ არსებობს შუაგული, რომლის ნიშნადაც იგი აღიმართა. შიბი, რომელიც ჯვარჩენისას ციდან ჩამოეშვა (შიბის ზეციური წარმოშობის შესახებ შდრ. კარატის ჯვარის ანდრეზი) წყდება და ისევ ცაში აღის. დასაბამისას სიწმინდის გადაადგილებას ზევიდან ქვევით (**a** ტექსტში წარმოდგენილი მოდელი: „პროფანული → საკრალური“) - უკანასკნელ ყამს ენაცვლება მისი გადაადგილება ქვევიდან ზევით (მოდელი „საკრალური → პროფანული“ **b** ტექსტში). სამყაროს ღერძი, რომელიც შეიქმნა ღვთისშვილის დაღმავალი მოძრაობის შედეგად, უბრუნდება თავის საწყის კოორდინატს (ღვთის კარს) და ისპობა ცისა და მიწის კომუნიკაცია.

ორივე ტექსტი სამ ზონად ყოფს სივრცის მითოპოეტურ სტრუქტურას, რომელიც გრაფიკულად ასე შეიძლება გამოისახოს:

2) დასაწყისი / დასასრული

ხთის კარზედ შავიყარენით ხთის ნაბადებნი დილითა...

(ა. შანიძე, 1931, 542-დ).

როგორც აღვნიშნეთ, საყმოს მითოსურ წარსულში ღვთისშვილის დევებზე გამარჯვების შედეგია სოციოგონია (აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა ანდრეზულ სისტემაში სოციოგონიური მითოსი კოსმოგონიური მითოსის კომპენსაციაა (შდრ. ზ. კიკნაძე 1985, გვ. 14)) - მოწესრიგებული სოციალური ერთეულის, საყმოს შექმნა.

მითოსურ პირველ-აქტთან (დევის მოკვლა) ერთად, რომელიც მოხდა *ab initio*, იწყება საყმოს არსებობის გარიჟრაჟი, პირველი საკრალური მოქმედება დასაბამს აძლევს საკრალური დროის ათვლას. სწორედ მაშინ, როდესაც მორიგე ღმერთის კარიდან დაშვებულმა ღვთისშვილმა დაამარცხა ქაოსი და დაარსდა მიწაზე, დაიწყო დრო, რომელიც მანამდე არ არსებობდა (რადგან ქაოსი გამორიცხავს დროისა და სივრცის არსებობას). საყმოს გენეზისი იწყება სწორედ იმ წმინდა მომენტში (დროის ნულოვანი მდგომარეობა), როდესაც პირველი მსხვერპლის სისხლი გზას გაუხსნის იახსარს და იგი მტრედის აღით ამოდის აბუდელაურის ტბიდან.

წინ-წინ რო კლდეზე შამავზე, შამოვიბერტყენ მხარნია.

პირ-წაღმა შამავტრიალდი, გამასახვიყო ჯვარია...

მანდით კარატეს ამოვედ, მანდ დავაქუჩენ ყმანია.

(ა. შანიძე, 1931, 542-გ).

ღვთისშვილის პირველი მანიფესტაცია ადამიანთა პრეისტორიულ ჯგუფს

გარდაქმნის საყმოდ - ისტორიულ სოციუმად.

ლახტზედა შამამიკიდეთ ჩემი ბატარა ზარია,
დავხკრა და ახადს წამოდგეს ჩემი პირქუშის ყმანია.

(ა. შანიძე, 1931, 542-გ).

ამ ზარის პირველი ჩამოკვრით, საყმოს ეუწყება მისი პირველი დილის გათენება, მისი ისტორიის დასაწყისი.

ამიერიდან, საკრალური დრო განსაზღვრული პერიოდულობით განმეორდება საყმოს ისტორიის იმ მომენტებში, როცა ღვთაებრივი შემოიჭრება პროფანულ ხანიერებაში და მოახდენს მის საკრალიზაციას, როგორც დასაბამისას; როცა სიწმინდე გარდაქმნის ჩვეულებრივ, ყოფით „უღლეო ღღეს“ (ეს ტერმინი აღნიშნავს ისეთ ღღეს, რომელიც არ შედის სახატო ღღესასწაულების კალენდარში, ანუ არასარიტუალო ღღეს) „ხატის ღღედ“; როცა ხელახლა შეიწირება მსხვერპლი და მისი წმინდა სისხლი მოახდენს პირველი საკრალური წუთის რეაქტულიზაციას; როცა საწუთროს სინამდვილეს გამოთიშული საყმო დაბრუნდება თავის დაბადების დროში, ანუ აბსოლუტურ რეალობაში, „ნამდვილ სინამდვილეში“.

ასე გრძელდება ტრადიციული საზოგადოების არსებობა რიტუალიდან რიტუალამდე, ანუ „შობიდან შობამდე“. ქრონოლოგიურ პლანში, რიტუალის (პროფანული დროის საკრალიზაციის) მომენტი - საყმოს ისტორიის შუაგული, განთავსდება სამყაროს დროითი მოდელის ცენტრში. ეს ცენტრალური წერტილი შეიძლება წარმოვიდგინოთ, როგორც „შუაღღე“ დროის ჰორიზონტალურ ღერძზე.

თავის მხრივ, რიტუალის შუაგული - დროის დასაწყისისა შემდგარი აქტის იმიტაცია - იმეორებს საყმოს პრეისტორიის შუაგულს. „ხატის ღღეს“ გაისმის ზარის ხმა, ზუსტად ისევე, როგორც პირველ ჟამს და აღუდდება „სალუღე ქობი“, როგორც ეს ბრძანა ღვთისშვილმა, პირველად რომ წარმოუდგა თავის საყმოს. დროის საკრალიზაციის პროცესი („უღლეო ღღე → ხატის ღღე“) გაგრძელდება მანამ, ვიდრე გაგრძელდება საყმოს არსებობა, ვიდრე დადგება ბოლო ჟამი, სანამ უკანასკნელად დაღამდება საყმოს ისტორიაში.

კვირაე დაღამებდა მთას გადავიდეს მზენიო,

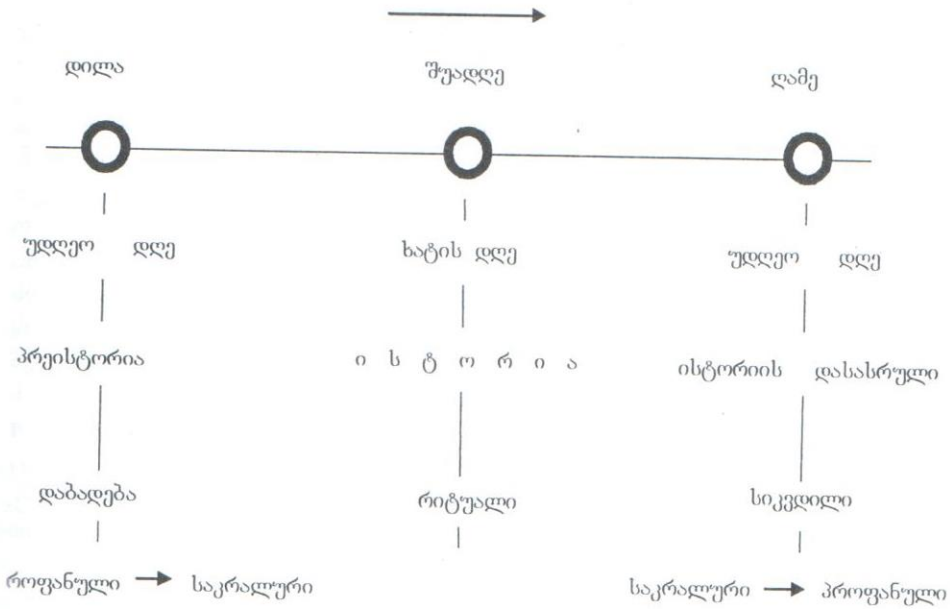
გაწირეს შურის ციხეებ სიმაგრე უწინდელიო....

უკანასკნელი ჟამი ღვება მაშინ, როცა ისაბობა კულტი. თუ ჯვარმა შექმნა საყმო და დასაბამი მისცა დროის ათვლას, ესქატოლოგიური ანტიჯვარი წერტილს უსვამს ისტორიას და ანადგურებს საყმოს. დამანგრეველი ძალა გაუკულმართებულად იმეორებს შემოქმედი ძალის პირველ-აქტს, რათა მოსპოს ხატი და მისი ღღე. ის, რაც პირველად მოხდა „მას ჟამსა“ და შემდეგ, პერიოდულად ხდებოდა რიტუალის დროს, უნდა მოხდეს უკანასკნელ ჟამსაც, მხოლოდ უკულმა შეტრიალებულად. დესაკრალიზაცია ხორციელდება იმავე აქტით, რითიც მოხდა საკრალიზაცია. თუ ისტორია დაიწყო მსხვერპლით, იგი უნდა დასრულდეს ანტიმსხვერპლით. *in illo tempore* დაწყებული სიწმინდისა და უწმინდურობის დაპირისპირება დასრულდა პირველის გამარჯვებით, რამაც სათავე დაუდო გენეზისს, ხოლო უკანასკნელ ჟამს განმეორებულ დაპირისპირებაში იმარჯვებს უკანასკნელი, რის შედეგადაც ისაბობა რიტუალი, ნადგურდება კულტი და ჩერდება საკრალური დრო.

თუკი, **a** ტექსტი აღწერს საყმოს დაბადების წუთს, **b** ტექსტი აღწერს მისი სიკვდილის მომენტს. იახსრის ტბიდან ამოსვლით იწყება და ხმალას ალვის ხის მოჭრით მთავრდება საყმოს ქრონოლოგია. ამ ორი ტექსტის მიხედვით,

სამყაროს მოდელის ჰორიზონტალური (დროითი) კრილი გრაფიკულად ასე გამოიყურება:

3) მსხვერპლი / ანტიმსხვერპლი

„მითოსი თანაბრად განმარტავს როგორც წარსულს, ასევე აწმყოსა და მომავალს“ (კ. ლევი-სტროსი, 1985, გვ. 186). იგივე შეიძლება ითქვას რიტუალზეც: რიტუალური მოქმედება - აცოცხლებს რა ძირითად მითოსს - განმარტავს სოციუმის წარსულს, აწმყოსა და მომავალს.

ეძებნეს ჩემთა მოყმეთა ოთხ-ჩქა, ოთხ-ყურა ცხვარია.

მაიყვანეს და შიგ დაკლეს. ღმერთო, დასწერე ჯვარია!...

პირველი მსხვერპლშეწირვა დასაბამს აძლევს ხანიერებას და ღვთისშვილის საკრალური სტატუსის ამალღებით ასრულებს მის გადაადგილებას სამყაროს ღერძის ვერტიკალზე. ჯვარი იქცევა მის მიერვე შექმნილი საყმოს წმინდა პატრონად და მორიგე ღმერთის ფუნქციას - მოწესრიგებას („ქაოსი → კოსმოსი“) ახორციელებს ღედამიწაზე, აფუძნებს რა რიტუალს, რომელიც, მსხვერპლის მეშვეობით, საყმოს სულიერი ცხოვრების რეგლამენტირებას, მოწესრიგებას ემსახურება (შდრ. „სარიგო“ - საკლავის სახელი, „მესარიგო“ - საკლავის შემწირველი (ალ. ოჩიაური, 1988, გვ. 38)). შესაქმის განმეორების რიტუალი საშუალებას იძლევა, აქ-ამჟამად დააკავშიროს პირველად აქტთან და ეს კავშირი შესაძლებელია მხოლოდ დრო-სივრცით ცენტრში, იმ შუაწერტილში, სადაც მდებარეობს ტრადიციის გული და რომელთან მიმართებაშიც ხორციელდება ყოველგვარი ორიენტაცია (ვ. ტობოროვი, 1983, გვ. 258).

შუაფხოს ხატში ყოველ ექვს-შვიდ წელიწადში ერთხელ სრულდებოდა მისტერია: იახსრის თავ-მორიგენი შეკრებდნენ ხევსურეთში მოსახლე იახსრის ჯმებს. იმართებოდა მსვლელობა. იგი იმეორებდა იმ გზას, რომელიც საყმოს

პრესტორიაში გაიარა ღვთისშვილმა დევებთან ბრძოლისას. იმ სოფლებში, სადაც იახსრის ნიშები იყო (ღუღი, ქმოსტი, ლელისვაკე) პროცესიას უერთდებოდნენ თოფ-იარაღით აღჭურვილი ახალგაზრდები. აბუდელაურის ტბასთან რომ მივიდოდნენ, ხევსბერი, როგორც „მას ჟამსა“ იახსარი, წყალში ჩასავარდნად გაიწვედა. ისე ძალუმად ლამობდა გადახტომას, რომ შვიდი-რვა კაცი ძლივს აკავებდა. დანარჩენები ტბის ზედაპირს თოფებს უშენდნენ, თითქოს უხილავ დევს კლავდნენ. ამის შემდეგ დაკლავდნენ სარიგოს - ოთხ-რქა, ოთხ-ყურა ცხვარს, რომელსაც მისტერიის სამზადისში დიდი გულმოდგინებით ეძებდნენ, ისევე, როგორც ამ რიტუალის მითოსურ პრეცედენტში ეძებდნენ პირველი ყმები უცნაურ საკლავს. „შოება გვინდოდ ოთხრქას, სადაც იქნებოდ. ვიშოვიდით საცგინდ ყოფილიყვ. ვიყიდით.“ - უამბობს თ. ოჩიაურს თანამედროვე ყმა (თ. ოჩიაური 1967, გვ. 47). ტრადიციული საზოგადოება მისტერიით აცოცხლებს მითოსურ ხსოვნას. ადამიანი ახდენს დევის მკვლელობის იმიტირებას და კლავს სარიგოს, როგორც ოდესღაც, საყმოს შექმნის მომენტში. მსხვერპლშეწირვა აღადგენს „მას ჟამსა“ დადგენილ დისტანციას ჯვარის კარსა და სამყაროს უკიდურეს წერტილებს, ადამიანურსა და ღვთიურს შორის, და „გაამყარებს“ *in illo tempore* დამყარებულ სამყაროს ღერძს, რომლის ერთ-ერთ სიმბოლოსაც (კიბესთან, ხესთან და შიბთან ერთად) წარმოადგენს მსხვერპლი. ამ მხრივ, ძალზე საინტერესოა „ღერძული“ სიმბოლიკით დატვირთული ლექსი ლაშარის მუხაზე, რომელსაც იგივე ბედი ეწია, რაც ხმალას ალვის ხეს:

ბერი გიორგი მეც ვიყავ, ცას ვები ოქროს შიბითა,
ხმელ გორზე მედგა ბერმუხა, ზედ ავდიოდი კიბითა,
ჩემ საყმით შემონაზენი ღმერთთან ამქონდა იქითა...

(ზ. კიკნაძე, 1985, გვ. 304).

ამ ლექსში ნათლად ჩანს შემონაზენის, საკლავის ვერტიკალური გადაადგილების პოტენცია. მას შემდეგ, რაც დაიკლა პირველი სარიგო, რითიც აღინიშნა ქაოტურ ძალთა დამარცხება, საკლავის სისხლი ცენტრის მუდმივი ატრიბუტი გახდა. ეს სისხლი არის საკრალური შუაგულის არსებობის გარანტია. წმინდა სუბსტანცია ესხურება ჯვარის კარს, სამყაროს ღერძის ცენტრს და ჩადის ხის ფესვებში - იქ, სადაც საიდუმლო დარანია. ალვის ხის ძირში დაღვრილი ტარიგის სისხლი მირონთან ერთად ჩაედინება წმინდა ქვევრში, როგორც გოლგოთაზე აღმართული ჯვრიდან ჩამონადენი სისხლი დაედვარა მიწაში დამარხულ ადამის თავისქალას და ჩამოჰბანა კაცობრიობას პირველი ცოდვა (შდრ. საკლავის ეპითეტი: „პირისაბანი“). სისხლისა და სამყაროული ხის სიმბოლური კავშირი ნათლად ჩანს ერთ საკულტო ლექსში:

ჩვენის ღვთისშვილის კარზედა ხე ალვა ამასულაო,
წვერად მაუსხამ ყურძენი, საჭმელად ჩამასულაო.

მისი უჭმელი ქალ-ვაჟი უდროოდ დაშაულაო.

ხის კენწეროზე მოსხმულ ყურძენს ევქარისტიული ფუნქცია ეკისრება. მას ეზიარება საყმო, როგორც ქრისტეს სისხლს (ზ. კიკნაძე, 1985, გვ. 174). ხატის დღეს, სწორედ ამ ყურძენის ნაჟური (სისხლი, მირონი) უნდა დაგროვდეს საკრალურ ქვევრში, როგორც ზიარების ზედაშე გროვდება წმინდა ბარძიმში, რაც მიწისქვეშა დარანს უმაღლეს საკულტო ღირებულებას მიანიჭებს.

თუ რიტუალური საკლავის სისხლი ჩაედინება მიწისქვეშეთში, როგორც პირველ ჟამს აბუდელაურის ტბაში, ლოცვა, რომელიც აღევლინება მსხვერპლ-

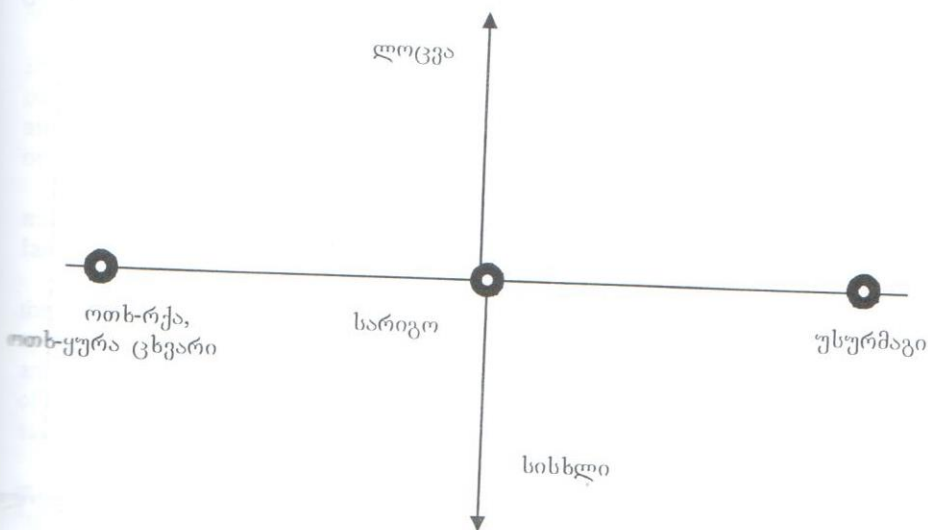
შეწირვის მომენტში, შემონახვის ომნივართან ერთად ჯვარის კარიდან აღის მორიგე ღმერთის კარზე, რათა იქიდან წყალობა და მაღლი გადმოვიდეს საყმობზე. ამრიგად, სარიგო ახორციელებს მედიაციას, ერთი მხრივ, მიწასა და ზეცას, ხოლო, მეორე მხრივ, მიწასა და მიწისქვეშეთს შორის და სამსხვერპლო, მასზე ადგენილი ლოცვის ვერტიკალურად აღმავალი და მასზე დაღვრილი სისხლის დაღმავალი გადაადგილებით, როგორც სივრცითი კატეგორია, ასრულებს მედიტიურ ფუნქციას სამყაროს ღერძზე.

დაპირისპირება-პრეცედენტი („ოთხ-რქა, ოთხ-ყურა ცხვრის სისხლი / დევის სისხლი“) მეორდება უკანასკნელ ჟამს, როგორც გაუკუღმართებული მსხვერპლშეწირვა. ამით ირღვევა დისტანცია ადამიანურსა და ღვთიურს შორის და საყმო უბრუნდება პირვანდელ, ქაოტურ მდგომარეობას (ტ. ცივიანი, 1989). ჯვარის კარის განადგურების პირობა ხდება დაპირისპირება: „უსურმაგის სისხლი / სარიგოს სისხლი“.

თქვენ მაიყვანეთ კატაი, ხის ძირზედ დასაკვლელო.

აღვის ხენ სისხლით დანათლნეს, ეგ უფრო საკვირელია.

უსურმაგი მსხვერპლის სისხლი ჩაედინება მირონის ქვევრში და დაგმანავს დარანს, როგორც პრეისტორიაში აბუდელაურის ტბის ზედაპირს, რითიც ასრულებს საყმოს თავგადასავალს. ტრადიციული საზოგადოების ისტორიაში, რომლის არსიც გადმოიცემა პირველი და უკანასკნელი მსხვერპლის ოპოზიციით, სამსხვერპლო, მასზე შეწირული რიტუალური მსხვერპლით, როგორც დროითი კატეგორია, ასრულებს მედიაციას დაბადებასა და სიკვდილს, საკრალური დროის დასაწყისსა და დასასრულს შორის, როგორც ქრისტიანული ლიტურგიის სამკვეთლო, რომელიც ერთდროულად განასახიერებს ბეთლემის ბაგასაც და გოლგოთას. სარიგოს მედიტიური ფუნქცია დროით (ჰორიზონტალურ) და სივრცით (ვერტიკალურ) ღერძებზე გრაფიკულად ამგვარად გაფორმდება:

ამრიგად, მსხვერპლშეწირვის აქტი, როგორც საყმოს ისტორიის შუაგული, ადგენს ამ ისტორიის „პროლოგის“ და „ეპილოგის“ - **a** და **b** ტექსტების

დამოწმებული ლიტერატურა

1. მ. ელიადე, 1959 - Eliade M., The Sacred and the Profane. New-York, 1959;
2. ზ. კიკნაძე, 1985 - ზ. კიკნაძე, ქართულ მითოლოგიურ გადმოცემათა სისტემა, თბ., 1985;
3. კ. ლევი-სტროსი, 1985 - К. Леви-Стросс, Структурная Антропология. Москва, 1985;
2. ს. მაკალათია, 1984 - ს. მაკალათია, ხევსურეთი, თბ., 1984;
4. თ. ოჩიაური, 1967 - თ. ოჩიაური, მითოლოგიური გადმოცემები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1967;
5. თ. ოჩიაური, ქართული ხალხური დღეობების კალენდარი, ხევსურეთი (არხოტის თემი), თბ., 1988;
6. ვ. ტობოროვი, 1983 - В. Топоров, Пространство и текст. - В кн.: Текст: семантика и структура. Москва, 1983;
7. ა. შანიძე, 1931 - ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, I, ხევსურული, ტფ., 1931;
8. ტ. ცივიანი, 1989 - Т. Цивьян, Образ и смысл жертвы в античной традиции. - В кн.: Палеобалканистика и Античность. Москва, 1989;
9. Myths, Rites, Symbols: A Mircea Eliade Reader, Vol. I. New-York, 1976.

NIKOLAZ LALIASHVILI

ZHAM-KARI

(For Organizing Mythic Time and Space)

The most legends of East Mountainous Georgia describing the effect of Jvari, have always had the scheme: "profane @ sacred". A holy being becomes a subject of action resulting in a transformed profane modus different in sacral terms.

This contraposition gives rise to mutually-opposite processes and, naturally, implies "counter-tendency" sacralization. If the sacralization process refers, in terms of time and space, to the ideas of regulation, establishment (construction) and creation (of origin), the model "sacred @ profane" relates to eschatological imaginations on downfall (destruction) of the world and apocalypses (the end).

In the context negative and positive models, which are homonymous, but mutually-opposite in terms of content and form, the interpretation of two verses – Iakhsari (a religious song) and Legend of Shuri Fortress, seems very interesting.

Comparison between the structures of these verses enables us to distinguish three basic pairs of opposition consolidating Sakmo's mytho-poetic imaginations about appearance and disappearance of the cult, creation and downfall of the world, sacred and ungodly sacrifices, which constitute the basic features of a time-and-space model of the texts. These pairs are: 1) construction/destruction; 2) the beginning/the end; 3) sacrifice/anti-sacrifice.

The both texts clearly highlight general, time-and-space structure of inverse models. In this regard, if we imagine the history of Sakmo's existence as a whole "text", then these two verses may be deemed its prologue and epilogue, and interpretation of the central episode of this "text" will be possible by analyzing the central

ოპარ ლანჩავა, როლანდ ისაკაძე

არქეოლოგიური გათხრები ბაგრატის ტაძრის ინტერიერში

2003 წლის ივლისში ქუთაისის აკ. წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ერთობლივი პროექტითა და უნივერსიტეტის დაფინანსებით განახლებულმა არეოლოგიურმა ექსპედიციამ¹ მცირე მასშტაბის გათხრითი სამუშაოები ჩაატარა ბაგრატის ტაძრის ინტერიერის ჩრდილო-დასავლეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის მონაკვეთებში, რაც განპირობებული იყო იმით, რომ ტაძრის ინტერიერში გაკეთებულ გეოლოგიურ შურფებში თავი იჩინა კულტურულმა ფენებმა, სამარხებმა და არქიტექტურულმა ნაშთებმა, რამაც საზოგადოების სხვადასხვა ფენის ცხოველი დაინტერესება გამოიწვია. შექმნილმა ვითარებამ მოითხოვა არქეოლოგიური ჩარევა და რადგანაც ექსპედიციას ჯერ კიდევ მე-20 ს-ის 80-იანი წლებიდან ჰქონდა მონაცემები ტაძრის იატაკის ქვეშ უფრო ადრეული ნაგებობების სავარაუდო არსებობის შესახებ, გადაწყდა უკვე არსებული შურფებისა და თხრილების გაფართოება, ზოგ შემთხვევებში გაერთიანება და იატაკქვეშ გამოვლენილი არქიტექტურული ნაშთების კონტურების მოხაზვა. სამუშაოების დასაწყისშივე ცხადი გახდა, რომ ტაძრის ჰიდრავლიკურხსნარიანი (1003 წლის) იატაკი უკვე არაერთ ადგილზე იყო გახსნილი გვიანი შუასაუკუნეებისა (ო. ლანჩავა, 2004, გვ. 3) და მე-19 საუკუნის სამარხებით (ო. ლანჩავა, რ. ისაკაძე, დ. ბერძენიშვილი, 2004, გვ. 4; გ. უვაროვა, 1887, გვ. 152) და პროფ. ვ. ცინცაძის ხელმძღვანელობით 1951-55 წლებში გაჭრილი შურფებით (ვ. ცინცაძე, 1959, გვ. 111-121).

ჩატარებულმა სამუშაოებმა, მცირე მასშტაბის მიუხედავად, ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა, რადგანაც ტაძრის იატაკის (1003 წლის) ქვეშ რამდენიმე სამშენებლო ფენა გამოვლინდა. მათ შორის ყველაზე შთამბეჭდავია სამი მასიური კედლით (სურ.1 №3; 4; 5; 6)² წარმოდგენილი, დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ მიმართული დიდი ზომის (თითქმის ტაძრის გაბარიტების) ნაგებობა. ექსპედიციამ შეძლო მისი ჩრდილო-დასავლეთი და სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილების გახსნა. მთელ სიგრძეზე გაედევნა თვალი დასავლეთის კედელს (სურ. №3;5), რომლის თითქმის ცენტრალურ ნაწილში დაფიქსირდა 1,3 მეტრის სიგანის კარის ღიობი. დასავლეთის კედლის სიგრძეა 15,2 მეტრი, სამხრეთისა 3,6 მეტრის სიგრძეზეა გამოვლენილი, ჩრდილოეთისას კი თვალი 11 მეტრის სიგრძეზე გაედევნება.

კედლის სიგანე 1,4 მეტრია. მათი ფასადები შემოსილია მოზრდილი ქვის ბლოკებით, შიდა სივრცე ამოვსებულია ნატეხი ქვებით და მტკიცე დულაბით. „დიდი ნაგებობის“ ძირითადი ნაწილი აღმოსავლეთით გაუთხრელ ფართობში შედის. დასავლეთისა და აღმოსავლეთის კედლებთან დადასტურდა კირხსნარით გამყარებული, ქვის ფილებით შედგენილი იატაკის დონე, რომელზეც დგას ბაგრატის ტაძრის მშენებლობისას შექმნილი ქვის ანატეცეების 20 სმ—მდე სიმძლავრის შრე, რომელსაც ზოგან უშუალოდ აზის 1003 წლის იატაკის მომზადება. ასე რომ, ბაგრატის ტაძრის მშენებლობის დროს „დიდი ნაგებობის“ კედლების ძირითადი ნაწილი ნიველირებულ იქნა მომავალი იატაკის (1003

წლის) დონეზე, ხოლო ზოგი მათგანი ორგანულად იქნა ჩართული ახალი ტაძრის სტრუქტურაში ისე, რომ ისინი დღესაც იკითხება 3-დან 6 მეტრის სიმაღლეზე (ო. ლანჩავა, რ. ისაკაძე, დ. ბერძენიშვილი, 2004, გვ. 6-10). „დიდი ნაგებობის“ სამხრეთ ნაწილზე მოგვიანებით 1,5 მეტრის სიგანის მინაშენი მიუდგამთ (სურ. 1 №1; 2), რომლის სამხრეთის კედელი 10 მეტრის სიგრძეზე იკითხება. რამდენიმე მინაშენის კვალი (სურ. 1. 7; 8; 9; 16; 19; 20) დასტურდება დასავლეთის კედელზეც. კვლევის ამ ეტაპზე მინაშენებისა და „დიდი ნაგებობის“ ერთმანეთთან ქრონოლოგიური მიმართების გარკვევა არ ხერხდება. ერთი ცხადია, რომ ყველა მათგანი „დიდ ნაგებობაზე“ გვიანდელია და ბაგრატის ტაძრის მშენებლობის დროს ერთადაა მომავალი იატაკის დონეზე მეტნაკლებად ნიველირებული (ო. ლანჩავა, რ. ისაკაძე, დ. ბერძენიშვილი, 2004, გვ. 10-13). სავარაუდოდ მინაშენების დროინდელია კირხსნარის ფენაში გახვეული მიცვალებულიც, რომლის თავზე ქვის ფილებით შედგენილი ყუთი იყო გამართული³.

სტრატეგრაფიული სურათის გასარკვევად საინტერესო სიტუაცია დაფიქსირდა კედლებსა და ბაგრატის ტაძრის ინტერიერის პირველი რიგის სამხრეთის მრგვალ ბურჯებს შორის მოქცეულ მონაკვეთში (№3;13;14). სხვა ადგილებთან შედარებით აქ ღრმად მოხერხდა ჩასვლა და გარკვეულ დონეზე უძრავ ფენათა ფიქსირება. ამ მონაკვეთში განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს სტრატეგრაფიულად მომდევნო სამშენებლო ფენის 2-დან 8 სმ-მდე სიძლიერის წმინდამარცვლოვანი კერამიკული ფხვნილითა და მტკიცე დუღაბით შედგენილი იატაკი, რომელსაც ქვეშ კირხსნარით გამყარებული ნატეხი ქვებისა და აგურების არათანაბარი სიძლიერის მომზადება უდევს. სტრატეგრაფიულ ქრილში კარგად დასტურდება, რომ აღნიშნული იატაკის და მასთან დაკავშირებული ნაგებობის ნგრევის შემდეგ შენდება ზემოთ განხილული „დიდი ნაგებობა“.

ამავე თხრილში გათხრების დასრულებისას გამოვლინდა №18 (სურ. 1) კედელი. იგი ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენაა მიმართული და 2 მეტრის სიგრძეზე ჩანს. მშენებლობის ტექნიკით (ფლეთილი მცირე ზომის ქვები და ჭარბკირიანი დუღაბი) იგი იდენტურია (სიგანე 1 მეტრი) ქუთაისის ნაქალაქარის მეორე ეტაპის გალავნის, კოშკების, სასახლისა და სხვა ნაგებობების კედლებისა და ახ.წ. მე-4 საუკუნით თარიღდება (ო. ლანჩავა, 1996, გვ. 79-98; სურ. 8; 10; 11; 12; 13). ამდენად, იგი დანარჩენი ნაგებობის დათარიღებისათვის მეტად მყარ ორიენტირს წარმოადგენს იმ ფონზე, როცა დარღვეული ფენებიდან მომდინარე არტეფაქტებს დამთარიღებული მნიშვნელობა პრაქტიკულად არ გააჩნიათ.

№3 და №14 (სურ. 1) კედლებს შორის მონაკვეთზე გათხრების დასრულებისას თავი იჩინა დამწვარი ბათქაშების ფრაგმენტებმა, თუმცა არა უძრავ მდგომარეობაში, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს ექსპედიციის მიერ წინა სეზონებში ფიქსირებულ ფაქტს: ნაქალაქარის ცენტრალურ ნაწილში, ციტადელის ტერიტორიაზე და ტაძრის ექსტერიერსა და ინტერიერშიც დასტურდება ძვ.წ. პირველი ათასწლეულის პირველი ნახევრის ერთმანეთისაგან სტერილით გამოყოფილი ორი კულტურული ფენა.

გათხრებისას მოპოვებულ მასალაში (ძირითადად სამშენებლო კერამიკა) თუმცა მოხერხდა ოთხი ქრონოლოგიური ჯგუფის (მე-6-8; მე-10-12; მე-16-17; მე-18 სს) გამოყოფა, მაგრამ, როგორც აღინიშნა, ისინი დარღვეული ფენებიდან მომდინარეობენ და ამდენად დათარიღებისათვის ძირითად საყრდენს ნაქალაქარის

და გასათხრელი ობიექტის სტრატეგრაფია და წერილობითი წყაროები წარმოადგენენ.

გათხრებით გამოვლენილი სამშენებლო ფენების დათარიღებისათვის ყველაზე მყარ ორიენტირს, როგორც აღვნიშნეთ, №18 კედელი წარმოადგენს. თუ ამ ადგილის მომდევნო ეპოქებში ტრადიციულ საკულტო ფუნქციას გავითვალისწინებთ, მაშინ შეიძლება მისი სახით აქ მე-4 საუკუნის ეკლესიის ნაშთი ვიგულისხმოთ (ო. ლანჩავა, რ. ისაკაძე, დ. ბერძენიშვილი, 2004, გვ. 14-18). ქრონოლოგიურად მომდევნო⁴ სამშენებლო ფენას უნდა მიეკუთვნოს ტაძრის სადიაკვნეში არსებული ადრებიზანტიური წყობა, მასში ქვის ფილაზე ამოკვეთილი „ბოლნური“ ჯვრით და ჩვენ მიერ გამოვლენილი ჰიდრავლიკურხსნარაინი იატაკის დონე, რომელიც ფარავს მე-4 საუკუნის კედელს, ხოლო თვითონ ნადგურდება „დიდი ნაგებობის“ მშენებლობის დროს (მე-8 ს-ის 30-იან წლებამდე). ამ ფენის საკულტო ხასიათი სრულიად უეჭვოა და სტრატეგრაფიისა და „ბოლნური ჯვრის“ მიღებული თარიღის საფუძველზე, იგი მე-5-6 სს-ით უნდა დათარიღდეს. მისი მოშლა ალბათ ეგრისში „დიდი ომიანობის“ ხანაზე (542-562) მოდის.

რაც შეეხება „დიდი ნაგებობის“ თარიღს, როგორც სტრატეგრაფია აჩვენებს, იგი ფარავს მე-4-6 სს-ის სულ მცირე ორ სამშენებლო ფენას მაინც, ხოლო თვითონ ცალკეული მინაშენებით (რომელთა ქრონოლოგიური გამიჯვნა კვლევის ამ ეტაპზე არ ხერხდება) არსებობს მე-10 ს-ის ბოლომდე და ეწირება ბაგრატის ტაძრის მშენებლობას.

თუ გავითვალისწინებთ ჯუანშერის ცნობას, რომ მურვან ყრუს წინააღმდეგ ანაკოფიის ბრძოლაში სასიკვდილოდ დაჭრილი ქართლის ერისმთავარ მირის „... შფოთსა ამას შინა...“ (იგულისხმება არაბებთან ომიანობა) გარდაცვლილი მამა „...დაჰფლენ საყდარსა ქუთაისსა...“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 241) და იმ გარემოებას, რომ სხვადასხვა დროის ქართულ და რუსულ (ტოლოჩანოვი და იველევი) წყაროებში მოხსენიებული ქუთაისის „საყდარი“ გულისხმობს დღევანდელი ბაგრატის ტაძარს (ო. ლანჩავა, რ. ისაკაძე, დ. ბერძენიშვილი, 2004, გვ. 21-24, სქოლიო 24), მაშინ ჯუანშერის ქუთაისის „საყდარი“ ამ ადგილზე მე-8 ს-ის 30-იან წლებამდე მდგარ ეკლესიას აღნიშნავს. ასეთად კი წყაროთა მონაცემებისა და გათხრებით დადგენილი სტრატეგრაფიის გათვალისწინებით პირველი სამშენებლო ფენა ანუ „დიდი ნაგებობა“ უნდა ვიგულისხმოთ, ხოლო მისი მინაშენები სავარაუდოდ ლეონ მეორის (მე-8 ს-ის ბოლო) მიერ ქუთაისში წყაროებითა (პ. იოსელიანი, 1858, გვ. 50) და გათხრებით დადასტურებულ სამშენებლო საქმიანობას (ო. ლანჩავა, 1996, გვ. 188-195) დავუკავშიროთ.

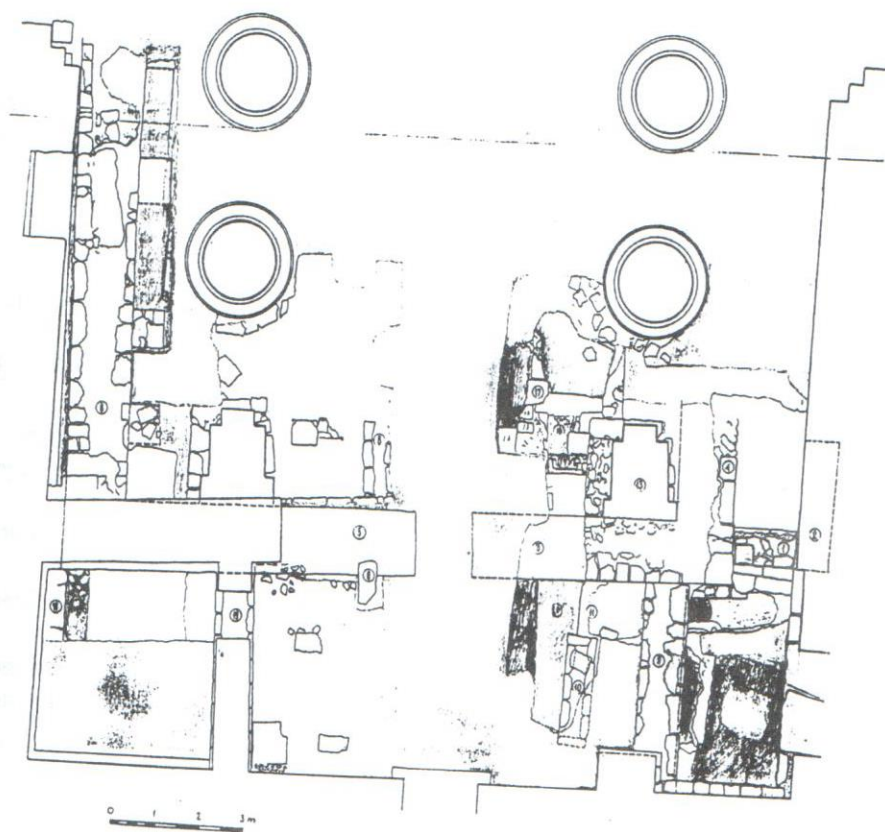
დასასრულს გვინდა აღვნიშნოთ, რომ შემჭიდროვებულ ვადებში ჩატარებული მცირე მასშტაბის გათხრების შედეგებმა შესაძლოა სულ სხვა რაკურსით დაგვანახოს ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოს ეკლესიის ისტორიის მთელი რიგი საკითხები, რომელთა დასმისა და გადაწყვეტისათვის აუცილებელია ბაგრატის ტაძრის ინტერიერის სრულყოფილი არქეოლოგიური შესწავლა.

შენიშვნები:

1. ხელ-ლი: პ. როფ. ო. ლანჩავა; წევრები: რ. ისაკაძე, დ. ბერძენიშვილი, მ. ჭუმბურიძე. არქიტექტორები: მ. ყარაშვილი, გ. გრძელიძე. ფოტოგრაფი მ.

ბაგრატის ტაძარი
გ ე გ მ ა

ანაზომი მანუჩარ ყარაშვილისა

ლორთქიფანიძე, მძღოლი კახა სიკინქილაშვილი. მუშა ბრიგადა დაკომპლექტდა ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტებით. 19 ივლისიდან ექსპედიციას შემოუერთდა ბელგიის ლუვენის კათოლიკური უნივერსიტეტის მაგისტრანტი კორენტინ სნოუარტი.

2. გათხრებისას გამოვლენილი მეტ-ნაკლებად თვალსაჩინო ყველა კედელი აღმოჩენის თანმიმდევრობის მიხედვით დაინომრა არაბული ციფრებით.

3. დროის სიმცირისა და მრევლთან და ეკლესიასთან ძირითადად ობიექტური პირობების გამო წარმოქმნილი დავის პირობებში ექსპედიცია ამ და სხვა სამარხების გახსნას შეგნებულად მოერიდა.

4. სამშენებლო ფენათა დათარიღებისას ვიწყებთ ორიენტირს ქვემოდან ზემოთ, მყარი ქრონოლოგიური ორიენტირის (№18 კედელი) გათვალისწინებით.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ბ. იოსელიანი, 1851 - Иоселиани П., Города существующие и существовавшие в Грузии, Тиф., 1851;

2. ო. ლანჩავა, 1996 - ო. ლანჩავა, ქუთაისი ეგრის-ლაზიკის ციხე-ქალაქთა სისტემაში, ქუთ., 1996;

3. ო. ლანჩავა, რ. ისაკაძე, დ. ბერძენიშვილი, 2004 - ო. ლანჩავა, რ. ისაკაძე, დ. ბერძენიშვილი, ქუთაისის არქეოლოგიური ექსპედიციის საველე სამუშაოების წინასწარი ანგარიში, ქუთ., 2004;

4. გ. უვაროვა, 1887 - Кавказь, Путевые заметки Гр.Уваровой., М., 1887;

5. ქართლის ცხოვრება, 1995 - ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით. თბ., 1955. ტ.1;

6. ვ. ცინცაძე, 1959 - Цинцадзе В., Краткий отчет по руководству работами консервации храма Баграта в Кутаиси и некоторые вопросы научного его исследования, "ქართული ხელოვნება", №5, თბ., 1959.

OMAR LANCHAVA, ROLAND ISAKADZE

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN BAGRATI CATHEDRAL INTERIOR

Archaeological expedition of the Kutaisi Akaki Tsereteli State University carried out small scale excavations in the interior of the Cathedral. The expedition revealed remnants of three different churches. the first and second belong to the 4th and 5th-6th centuries. The third, and best preserved, should have functioned in 8th-9th centuries.

ხვთისო მამისიამეღიუვილი

ენობრივი სიტუაცია პანკისის ხეობაში

პანკისის ხეობა კახეთში, ალაზნის ზემო წელზე მდებარეობს. ქართული მოსახლეობა იქ ჯერ კიდევ ბრინჯაოს ხანიდან გვიანდელ ფეოდალიზმამდე ცხოვრობდა. დადგენილი ფეოდალების ხშირი თავდასხმების გამო XVIII საუკუნის 30-იანი წლებიდან პანკისის ხეობა მოსახლეობისგან დაიცალა. ამის შემდეგ მთელი საუკუნის მანძილზე იქ კერიაზე ცეცხლი აღარ ინთებოდა. ნასახლარები ატყვევდა და ნადირის თავშესაფრად გადაიქცა.

XIX საუკუნის 40-50-იანი წლებიდან პანკისის ხეობაში სახლდებიან ქისტები და ქართველი მთიელები, კერძოდ, თუშები და ფშავლები, ხოლო უფრო მოგვიანებით — ოსები. ამ ხალხებმა, როგორც მთიულებმა, პანკისში შემოიტანეს მთისათვის დამახასიათებელი ყოფითი ელემენტები: ენა, ადათი, სარწმუნოება. ადგილობრივი კულტურიდანაც ბევრი რამ შეითვისეს.

პანკისის ხეობა ერთ-ერთი საინტერესო ლინგვისტური რეგიონია საქართველოში. იქ რამდენიმე ენობრივი ჯგუფი დასტურდება: ქართული ენის თუშური და ფშავური დიალექტი, ჩეჩნური ენის ქისტური დიალექტი, ბაცბური ანუ წოვათუშური ენა, აგრეთვე, ოსური ენა, რომელიც ინდოევროპულ ენათა ირანულ შტოს მიეკუთვნება.

ფშავლები მოსახლეობენ დედისფერულში, ყვარელწყალში, საკობიანოში, ბაყილოვანში, ხევისჭალასა და ზემო ხალაწანში. ისინი ცხოვრობდნენ, აგრეთვე, ხადორში, მზუბუქზე, ბაწარასა და ძიბახევში. თუშების დასახლებები იყო ტბათანაზე, ძიბახევსა და ბირკიანში. ოსები დაბინავდნენ დუმასტურში, ქვემო ხალაწანში, წინუბანსა და ქორეთში. ქისტები მოსახლეობენ ჯოყოლოში, ომალოში, შუა ხალაწასა და დუისში. ისინი ცხოვრობდნენ, აგრეთვე, ქორთაბუდესა და ხორეჯოშიც.

ხადორი, მზუბუქი, ბაწარა, ქორთაბუდე და ხორეჯო, როგორც მთიანი სოფლები, ჯერ კიდევ XX საუკუნის 20-30-იან წლებში კოლექტივიზაციის გამო მოსახლეობისგან დაიცალა, თუმცა ზოგიერთი ოჯახი საცხოვრებლად იქ ისევ დაბრუნდა.

ბოლო წლებში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკური პროცესების შედეგად პანკისის ხეობის ეთნიკურ-ლინგვისტიკური რუკა მეტ-ნაკლებად შეიცვალა. ოსებისგან ნაწილობრივ დაიცალა დუმასტური და ქვემო ხალაწანი. მათ თითქმის მთლიანად დატოვეს წინუბანი. თუშებისა და ფშავლებისგან დაცლილ ბირკიანსა და ძიბახევში XX საუკუნის 60-იანი წლებიდან დასახლდნენ ქისტები. 1999-2001 წლებში სოფელი წინუბანი ქისტებით შეივსო. ისინი დასახლდნენ აგრეთვე დუმასტურში, ქვემო ხალაწანსა და ნაწილობრივ ყვარელწყალშიც. ქისტები მოსახლეობენ ჩხათანაშიც. ამჟამად ხეობაში 2000-ზე მეტი დევნილი ჩეჩენიც ცხოვრობს. პანკისის ხეობის მოსახლეობა მთლიანად 9000-ს აღემატება.

ოსები პანკისის ხეობაში ჯავის რაიონის სოფლებიდან ჩამოსახლდნენ, ხოლო ქისტების ნაწილი - ხევსურეთის მოსაზღვრე მთიანი ჩეჩნეთიდან, კერძოდ, მისტისა და მითხოს საზოგადოებებიდან, რომელიც იმ დროს დუშეთის მაზრას შეეკუთვნებოდა. ამრიგად, როგორც ოსებს, ასევე ვაინახებს, ქართულ გარემოსთან მჭიდრო ურთიერთობა ჯერ კიდევ პანკისში ჩამოსახლებამდე ჰქონდათ.

პანკისის ქისტებით, ოსებითა და ქართველი მთიელებით დასახლებული სოფლები, მართალია, ბერძნული პოლისებივით გამოიყურებიან, მაგრამ საერთო სამეურნეო შრომისა და კულტურული განვითარების პროცესში მეფის რუსეთის მმართველობისა და საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ხდებოდა ამ ხალხების ძლიერი ინტეგრაცია და მოქალაქეობრივი ცნობიერების ჩამოყალიბება. ხეობაში ჩამოსახლების დღიდანვე მათ შორის საურთიერთო ენა გახდა ქართული.

ამ გარემოებას ხელი შეუწყო XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ხეობის ხალხთა ყოფაში ქრისტიანული რელიგიის გაძლიერებამ. მეფის რუსეთი დიდ ყურადღებას უთმობდა პანკისის მოსახლეობაში ქრისტიანული სარწმუნოების განმტკიცებას. კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოების ინიციატივით 1888 წელს ჯოჯოლოში აშენდა ღვთისმშობლის სახელობის გუმბათიანი ტაძარი, გაიხსნა სამრევლო სკოლა, სადაც რუსულთან ერთად ქართულ ენაზეც ასწავლიდნენ. მაქრო გულისაშვილი 1887 წლის 29 იანვარს გაზეთ "ივერიის" ფურცლებზე წერდა: "მოუნათლავი ქისტებიც კი სულ გაქართველებს ცდილობენ: ქართულ წერა-კითხვას სწავლობენ და ხატებს ლოცულობენ."

ქისტებმა ქართული სუფიქსით დაბოლოებული გვარები მიიღეს. ასევე მოიქცა მოგვიანებით ოსთა ნაწილიც.

პანკისელი ფშავლების, ოსებისა და ქისტების ყოფაში დღემდე დიდ როლს ასრულებს ხალხური რელიგიური ტრადიციები. ისინი როგორც სიწმინდეს პატივს სცემენ ადგილობრივ შუა საუკუნეების ქრისტიანულ სალოცავთა ნანგრევებს. იმ ადგილებში არ ჰქრიან ხეებს, ქრისტიანულ დღესასწაულებს ზეიმობენ, წმინდანებს მსხვერპლს სწირავენ, ანთებენ სანთლებს და "სერავენ" სარიტუალო ქაღებებს.

კავკასიის მთიანეთის სხვადასხვა კუთხიდან პანკისის ხეობაში მიგრირებული მოსახლეობის ხალხური რელიგიური რიტუალები ძალიან ჰგავს ერთმანეთს, რაც ურთიერთსიახლოვით, მეზობლობითა და კულტურული გავლენით აიხსნება. მათ ადგილობრივ ძველ სალოცავებთან წინა საცხოვრისიდან წამოდებული საკულტო ნიშებიც დააარსეს და თავიანთი ძველი სოფლებისა და სალოცავების სახელწოდებები შეარქვეს, როგორებიცაა: მოსტფე, წივე, გუჭოთა, მორგო, კასთავი, სხლები და სხვ. თუმცა პანკისის ხეობის ტოპონიმთა და ჰიდრონიმთა დიდი ნაწილი ქართულია ან ქართული აფიქსებით არის ნაწარმოები, უმეტესობა უცვლელი სახითაა ჩვენამდე მოღწეული. ცვლილებები უფრო მეტად მიკროტოპონიმისა შეეხო. მიუხედავად ამისა, გვხვდება ისეთი ახალი ქართული მიკროტოპონიმებიც, რომლებიც ქისტებისა და ოსების მიერ ქართული ენის გავლენით არის შექმნილი. მაგალითად, ომალოელმა ქისტებმა მუწუხვეი "მიწისხვეად" მონათლეს, ხოლო ხალაწნელმა ოსებმა მინდორს, სადაც ძველისძველი ცქრიალა ღვინით სავსე ქვევრი იბოვებს, "ღვინეთი" უწოდეს, ბირკიანელმა ქისტებმა კი მოჩხუბარი მეზობლებით დასახლებულ ქუჩას "ავღანეთის უბანი" შეარქვეს.

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში პანკისელი ქისტები, ოსები და ქართველი მთიელები ერთ სკოლაში სწავლობდნენ. ისინი განათლებას ახლაც ქართულ ენაზე ღებულობენ და ქართულ კულტურაზე იზრდებიან. კოლმეურნეობებში, საბჭოთა მეურნეობებსა და სხვა დაწესებულებებში გაშლილ შრომით პროცესში ყალიბდებოდა საერთოქართული ენა. ოსები და ქისტები მშობლიურ ენასთან ერთად ფლობენ ქართულს. მათ ყოფაში ძლიერ იგრძნობა ქართულ

მატერიალური და სულიერი კულტურის გავლენა. ხშირი იყო შერეული ქორწინებები. ოჯახებში ლაპარაკობენ მშობლიური ენისა და ქართულის შერევით მიღებულ კილოზე.

პანკისელი ოსების მეტყველება ოსური ენის კუდაირაგულ დიალექტს ემყარება, ხოლო ქისტური მეტყველება — ჩეჩნური ენის მთის დიალექტს, კერძოდ, მაისტურ და ხილდიშაროულ კილოებს. ხილდიშაროულ კილოზე ომალოელი ქისტები მეტყველებენ, ხოლო მაისტური კილო პანკისში, თავის მხრივ, ორ თქმად იყოფა — დუისურ და ჯოყოლურ თქმებად.

რადგან ოსური და ქისტური მეტყველება მშობლიური ენებიდან მოწყვეტის პირობებში დამოუკიდებლად ვითარდებოდა, მათში შემორჩა არქაული ენობრივი მოვლენები.

პანკისში დამკვიდრების დღიდან იქ მოსახლე ქისტებისა და ოსების ლექსიკური ფონდი საგრძნობლად გამდიდრდა. ოსებმა და ქისტებმა ქართული ენიდან ძირითადად ის ტერმინოლოგია შეითვისეს, რომელიც მათ მეტყველებაში პანკისში ჩამოსახლებამდე არ იყო, კერძოდ, სასოფლო-სამეურნეო, პოლიტიკური, იურიდიული, სასწავლო-სამეცნიერო ტერმინოლოგიის დიდი ნაწილი პანკისელი ქისტებისა და ოსების მეტყველებაში უშუალოდ ქართული ენიდან ან მისი გავლენით დამკვიდრდა.

ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე ოსებისა და ჩეჩნების ენებში აღნიშნული ლექსიკური ფონდი რუსული ტერმინოლოგიით შეივსო. უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში მცხოვრებმა ქისტებმა და ოსებმა უფრო სუფთად შეინახეს მშობლიური ენა და ტრადიციები, ვიდრე მათმა მოძმეებმა ჩრდილოეთ კავკასიაში, რომლებმაც რუსების მიერ დაპყრობის შედეგად კულტურული გენოციდი განიცადეს.

ქისტურში უშუალოდ ქართული ენიდან ნასესხები ან ქართული ენის გავლენით შეთვისებული სასოფლო-სამეურნეო ტერმინებია: კოლექტჟე, მეურნეობა, საწყობ, ქუჩა, ეზო, უბან, შესვენება, ყარაულ, დამლაგებელ, მანქან, მძღოლ, ბოსტან, ბააღ, შენობა, მფეშოკ, კალათა, სინათლ, დენ, აარხ და სხვ.

იურიდიული: საჩივარ, განაჩენ, ბრალდებულ, პატიმარ, დამნაშავე, მუხლ, დებულე, ოქმ, განცხადებ, არჩევნებიემ, გამგეობ, სხდომა, კრება, საბჭო, თავმჯდომარ და სხვ.

რადგან მთიან ჩეჩნეთში, საიდანაც ქისტები გადმოსახლდნენ პანკისის ხეობაში, სკოლები არ არსებობდა, ამიტომ მათ მეტყველებაში სასკოლო-სასწავლო ტერმინოლოგია მთლიანად ქართული ენიდან იქნა ნასესხები, როგორცაა: სკოლ, მერხ, კლას, დაფა, მოწაფე, რვეულ, წიგნ, მორიგე, კლასის ხელმძღვანელ, მასწავლებელ, ორგანიზატორ, სახელმძღვანელუო, კალამ, ფანქარ, პასტ, დღიურ, სასწავლო ნაწილ, დავალებ, არდადეგებიემ, ფურცელ, მუდრალდ, სავარჯიშო, ამოცანა, მაგალით.

როგორც ცნობილია, თავდაპირველ სამშობლოში ქისტები ძირითადად მუსაქონლეობას მისდევდნენ. მებაღეობა-მეხილეობას ისინი საქართველოში ებრუნენ, ამიტომ ხილ-ბოსტნეულისა და სხვადასხვა მცენარეების აღმნიშვნელი ლექსიკაც ქართულია: აატამ, ლელო, ცხალ (მსხალი), წაბალ, ხეხილ, ვაზ, ბააღ, ლელო, ნუეს, კიტრ, კუამასტ, პამინდორ, წუენალ (მწვანელი), რიანდ, რეჰან, ლუეხიე, ბადრიჯან, კართუეფელ, ჯუნჯალ, ბუალაკ, სტაფილო, ქაარხალ, ჭამ და სხვ.

ქართულიდან არის შესული ქისტურ ენაში ზოგიერთი იმ საკვების სახელწოდება, რომელსაც ისინი პანკისში ჩამოსახლებამდე არ ამზადებდნენ, მაგ.: წვებ, კამპოტ, მაწონ, საწებელაა, აჭიკაა და ა. შ.

საინტერესოა, აგრეთვე, ქართული გზით შესული ტანსაცმლის აღმნიშვნელი ლექსიკა: კააბ, საროქ, პფრანგ, ნასკ, კოსტუმ, პიჯაკ, კურტკ, მაიკ. ქართულიდანაა ნასესხები: ბიძაა, დეიდაა, მამიდაა, დედაა, მამაა, პაპაა, ბაბოა, დიასახლის.

გარდა ამისა, ქართულ და ჩეჩნურ ენებში დასტურდება უამრავი ლექსიკური ერთეული, რომელთაც საერთო ძირები მოეპოვებათ. ეს გარემოება ნათლად წარმოაჩენს ქართულ-ვაინახური ურთიერთობების საუკუნოვან ტრადიციას. ვაინახურ ენებში რელიგიის კულტთან დაკავშირებული ტერმინები ქართულია, რომელიც იქ ქრისტიანობის გავრცელების პერიოდში, კერძოდ, IX-X საუკუნეებში დამკვიდრდა და ქისტებისთვის თავდაპირველ სამშობლოშიც კარგად იყო ცნობილი. ესენია: “აჰსუ” — აღდგომა, “ჯუარ” — ჯვარი, “სენთალ” — სანთელი, “შუოზღარ” — მღვდელი, “მარხ” — მარხვა და სხვ. მთის დიალექტებშია შემორჩენილი. მასში გვხვდება როგორც მთისა და ბარის მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ფორმების კონტამინაცია, აგრეთვე, საკუთრივ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის დიალექტთა თავისებურებანიც, როგორებიცაა: გვინდას, უნცროსი, ლიშანი, ვალიშენ, შამაარტყ, გაქის, ჰკიდავ, დაგვალირებენ, ცოტანა, მტერმ და სხვ.

პანკისურ კოინეზე დაფიქსირებულია ზეპირსიტყვიერი მასალა, რომლის ერთი ნაწილი ინახება თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორისტიკის კათედრის არქივში. აღნიშნული ხალხური ტექსტები ჩაწერილია პანკისში მცხოვრები ქართველი მთიელებისაგან, კერძოდ, თუშებისა და ფშავლებისაგან, აგრეთვე, ქისტი და ოსი მთქმელებისაგან. აქვე აღსანიშნავია ისიც, რომ პოსტსაბჭოთა პერიოდში ქართული ენის სწავლების დონე პანკისის ხეობის სკოლებში მკვეთრად დაეცა. ხეობის კარჩაკეტილობის გამო ადგილობრივმა ოსმა და ქისტმა ახალგაზრდებმა უფრო ცუდად იციან ქართული, ვიდრე საბჭოთა წყობილების წლებში. ქვეყნის სავალალო მდგომარეობამ და ეკონომიკურმა სიდუხჭირემ ხეობის ენობრივ სიტუაციაზეც იქონია გავლენა. კულტურული ინტეგრაციის თვალსაზრისით პანკისში სახელმწიფოს მხრიდანაც ბევრი არაფერი გაკეთებულა. აღნიშნული ფაქტორი კი სხვა ბევრ მიზეზებთან ერთად ხელს უშლის პანკისის ხეობაში საერთო მოქალაქეობრივი ცნობიერების დამკვიდრებას.

KHVTISO MAMISIMEDISHVILI

LANGUAGE IN PANKISI REGION

In a linguistic point of view, Pankisi region is one of the most interesting parts of Georgia. Quite a lot of linguistic groups exist in this small region. They are: two dialects of Georgian language (Pshauri and Tushuri), dialect of Chachnyan language (Qisturi), Batsburi language (the same Tsova-Tushuri) and Ossethian language, which belongs to the Iranian range of the Indo-European family of languages.

Communicative language of people in the Pankisi region (they are: Georgian mountaineers, Qists and Ossethians) has become the variation of Georgian language, called Pankisian Koine, which is far from Georgian literary language and resembles two dialects of Georgian: Kakcური and the dialects of mountainous Georgia.

The source of derivation of this, so called, Pankisian Koine is the intensive e t i o

მაია მიქაუტაძე

ღა ოგრაფმათა გაოვლენის სიხშირე და აბგრაფიებით გადოცაეული ბგერები V-XI ს.ს. კვლეებში

7

Q4

V-XI ს.ს. ძეგლებში Q4 გრაფმა ვლინდება თანხმოვნებს შორის C_C, ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის V_C, თანხმოვნისა და ხმოვნის წინ პაუზის მომდევნო #_C და #_V და იშვიათად პაუზის წინა თანხმოვნის მომდევნო C_# პოზიციებში, სადაც იგი მარცვლოვანი უ-ს გადმოცემია. [უ]-ს გამოვლენის ეს პოზიციები უცვლელია დამწერლობის არსებობის მთელ პერიოდში სხვადასხვა სტილით წერისას.

იგივე Q4 გრაფმა ხანმეტ და მომდევნო პერიოდის ძეგლებში გვხვდება არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის C_N_V პოზიციაში, თანხმოვნებს შორის C_C პოზიციაში და პაუზის წინა C_# პოზიციაში თანხმოვნებს შემდგომ. აქ დიგრაფი გადმოსცემს უმარცვლო უ-ს.

რ იმავე ძეგლებში გვხვდება პაუზის მომდევნო პოზიციაში ხმოვნის წინ #_V, იმავე პოზიციაში თანხმოვნის წინ #_C; ხმოვნებს შორის V-V; ხმოვნის შემდეგ პაუზისწინა პოზიციაში V-#; ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის V_C პოზიციაში; სონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის C_S-V; თანხმოვნებს შორის C_C, არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის C_N-V პოზიციაში.

ფონეტიკური გარემოცვა, სადაც დასტურდება, როგორც ერთი, ისე მეორე ასო-ნიშანი, არის პოზიციები თანხმოვანსა და ხმოვანს და ორ თანხმოვანს შორის.

ივ.ჯავახიშვილის მიერ გამოცემულ ხანმეტ ტექსტებში არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის C_N-V პოზიციაში 89,3%-ია Q4; იაკობის პირველ-სახარების ხანმეტ ნაწყვეტებში — 79,4%; აკ.შანიძის გამოცემულ ხანმეტ ტექსტებში — 79,5%; ხანმეტ ლექციონარში — 83,5%; ხანმეტ მრავალთავში — 63,5%; ხანმეტ ოთხთავში — 68%; ჰაემეტ ტექსტებში — 60,5%; V-VIII სს. ლაპიდარულ წარწერებში 53,5%. დანარჩენ შემთხვევებში შესწავლილ ძეგლებში გვხვდება რ. გრაფმა, რომელიც ზის ნარედუქციულ ფუძეებში, ცნობილ გამონაკლისებში.....

მაგალითები: მოგჯუანნეს(საქმ.330,4-5); დამარხუად (მიმ.მოც. 235, 12); ხასუა (იაკ.პირვ.31,3); დაძუელდეს (შან.ლკ.12,33); გუამი (შან.ლკ.24,3); მსთუად (ხ/ლ.ლკ.6,15); გუეწოდა (ხ/მრ. 8ა16); აღნათქუემსა (ხ/მრ.4ბ10); გამოხეკუეთა (Xმთ.5,44); დავშუერთ (ჰტ.ლკ.5,54); აწუედა (ჰტ.მარკ.6,45); ჯუარი (ბოლნისი ნახბეტის V-VI—შომ.9; ლამაზი გორა V-VI— შომ.15; დმანისი V-VI—შომ.29; უკანგორი V-VI—შომ.26-27...); გუეუფლოს (ატენი VIII —ალექსიძე 11); გუაქს (ატენის სიონი VIII—ალექსიძე11); ქუეყანასა (წყისი VII—შომ.32); თავყუანისმცემელთა (ატენი VIII —ჯავ.167)...

ხიხედვი (საქმ.334,9); ხვალის (მიმ.მოც.235,12); დამარხვად (იაკ.პირვ.3,1); დადვეს (შან.მარკ.16,6); მიტჯრთვან (ხ/ლ.გალატ.6,17); შეხგვანდა მისა (ხ/მრ.17ა2); თესვასა(Xმთ.13,4); მარხველად (Xმთ.6, 18); სატჯრთველი (Xმთ.23,4); ცვალე-ბა(ჰტ.მთ.17,2); ესვენ (ჰტ.მარკ.10,24); ქართველთა (აბასთუმანი VII—შომ.34); სალოცველად (კიანეთი VIII — შომ.141; უკანგორი V-VI—შომ.27; დმანისი V-VI—შომ.29; მცხეთა V-VI—შომ.31); შვილნი (წყისი VII—შომ.32; დავით-გარე-ჯა VII—შომ.43)...

უკანგორის V-VI სს. წარწერაში დადასტურდა საკუთარი სახელი **თათვარაზ** (შოშ.26).

ყავ ფუძე რ გრაფემით არის წარმოდგენილი ძირითადად: მოყვენ (ბ/ლ.იონ.20,27); ყვეს (ბ/მრ.1681); ხიყვენით (Xმთ.24,44); განიყვანა (Xმარკ.1,12)... არის რ და Qd ნიშანთა თავისუფალი შენაცვლების შემთხვევებიც: წარიყუნანა||წარიყვანა, ხმუეს||ხმუეს... მაგალითად, „იაკობის პირველსახარებაში“ პროცენტულად პირველ ფუძეში რ 57% წერია და Qd — 43%, ხოლო მეორე ფუძეში რ — 80% დ Qd — 20%: მიყვანებად (იაკ.პირვ.2,12); წარმოგიყუნანე (იაკ.პირვ.5,11); ხიშუეს (იაკ.პირვ.15,1)...

სონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის C₅-V პოზიციაში V-VIII სს. ჩვენ მიერ შესწავლილ ყველა ძეგლში რ გრაფემაა. მხოლოდ იმ პერიოდის ლაპიდარულ წარწერებში ერთ შემთხვევაში სონორის შემდეგ Qd დაწერილობა შეგვხვდა (იმ პერიოდის წარწერებში სონორის შემდეგ რ ერთადერთხელ დადასტურდა). მაგალითები:

მოკლვაჲ (საქმ.244,3); მზრუნველად(საქმ.335,8); განკრვებულნი (იაკ.პირვ.40,6); გარდაგორვებული (შან.ლკ.24,2); ხუეხილვო (ბ/ლ.იონ.20,29); დახიწყლოვდეს ყ^ალნი (ბ/მრ.25820); განკრძალვითა(ბ/მრ.3ა4); სურვილითა(ბ/მრ.28ა16); იმალვიდა (Xლკ.1,24); შეგაჭირვებენ (ჭტ.მარკ.3,31); ბრწყინვიდა (ჭტ.მთ.17,2); საკრველმოქმედი (საჰაკდუხტი VI I—შან.2); მარუან (2 ბეთლემი — წერეთელი1)...

თანხმოვნებს შორის C-C პოზიციაში „იაკობის პირველსახარებაში“ მხოლოდ Qd დაწერილობაა; ივ.ჯავახიშვილის გამოცემულ ხანმეტ ტექსტებში 90%-ია Qd დაწერილობა, ხანმეტ ლექციონარში — 60%, ხანმეტ მრავალთავში — 75%, ხანმეტ ოთხთავში — 74,8%, ჰამეტ ტექსტებში — 78%.

სხვა შემთხვევებში ამ პოზიციაში შეგვხვდა რ, რომელიც გამოყენებულია ძირითადად **იყვენს** ფუძეში, უიშვიათესად ნარედუქციულ ფუძეებში.

მაგალითები: მკულდრეთით (საქმ.238,4); აღმქუმელისა (იაკ. პირვ.39,6); სიმრგულესა ცისა ზედა (იაკ.პირვ.39,12); ჭუარს ცუმულ (გალატ.6,14); დღესა ახუსებასა (ბ/ლ.იონ. 20,18); განხებუნეს (ბ/ლ.ლკ.24,31); ხილუწი (Xლკ.10,40); განგუწმედს (ბ/მრ.20ა4); ჰატყუებს უტყუთა (ჭტ.მარკ.7,37)... ხიყვენს (შან.ლკ.24,16; მარკ.16,8; ბ/ლ.ლკ.24,5; მთ.24,29; იონ.2019; Xმარკ.5,13; Xლკ.14,56...) ჰიყვენს (ჭტ.მარკ.6,43); იყვენს (ჭტ.მარკ.2,16; 2,18;6,52; ლკ.5,7)...

ორ შემთხვევაში ამ პოზიციაში **ყვენ** ფუძეში Qd დადასტურდა: ყუნეს უნი (Xმთ.7,24); რ^ათა თანა ხიყუნეს (Xმთ.27,56).

საზღვრად (ბ/მრ.24818); განემდიდრდეთ (ბ/მრ.8820); დახიშონენს (Xმარკ.5,13); წარწყმიდო (Xიონ.6,39)... სამარხესა (საქმ.337,2).

ამ პერიოდის ძეგლებში პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი უკანანისმიერ-რუბთან მეზობლობაში გადასმულია და წარმოდგენილია Qd დაწერილობით.

მაგალითები: მიხუეც სისხლი ჩემი(საქმ. 244,2-3); მიხუხედე (იაკ.პირვ.40,9); **აბუიწრო** (იაკ.პირვ. 34,1); ჩ^ან ხუესავთ (ბ/ლ.ლკ.24,21); აღხუასრულო და **მბუერდეთ**(ბ/მრ.3ან); მოვალ და ხუედიებ (Xლკ.13,7); მოხვლინე (Xლკ.4,43); მე **მულოდე** (ჭტ.იონ. 11,42); მე სათნო ჰყავ (ჭტ.მთ. 17,5); შეხუაბთ (ბოლნისი V-VI — სარკ.201); აღხუმართე (დმანისი V-VI — შოშ.29)...

ერთადერთ შემთხვევაში ხარის შემდეგ გადასმული რ ვინითვცა

გადმოცემული: **განხვასხამ** (Xმთ.12,28).

ხანგასმულ ჩვენთვის საინტერესო ფორმებზე ქვემოთ ვიმსჯელებთ.

ასევე წყისის VII ს. წარწერაშიც ჰავს შემდეგ გადასმული **ჩ** **ც**-თია გადმოცემული: აღჭუმართე (შოშ.32), თუმცა იმავე საუკუნის პანტიანისა და დავით-გარეჯის წარწერებში ამავე ფუძეში ჰავე ამოვარდნილია და **ჩ** გრაფემა თავის ადგილზე: აღვმართეთ (პანტიანი VII—შოშ.33); ავმართე (დავით-გარეჯა VII—შოშ.43).

თანხმოვნის შემდგომ პაუზისწინა **ც** # პოზიციაში მხოლოდ **ც** დაწერილობა გვხვდება, ხოლო ხმოვნის შემდგომ მხოლოდ — **ჩ**.

მაგალითები: შეძრწუნებულ ხიყუ (საქმ.330,8); გარდამსუ (იაკ.პირვ.37,12); ხარქუ (ხ/ლ.იონ.20, 17); უტყუ ხიყო(ხ/მრ.14ბ17); ლელუ (Xლკ.17,6); ჭუარს ხაცუ ეგე (Xლკ.22,21)... შეხწევ (საქმ.335,10); განგიკითხავ(იქვე 32,9); დახლევ (ხ/ლ.იონ.20,27); მარჩბივ (იქვე იონ.20,24)...

ამ პოზიციაში საინტერესოა **ჩ**-ს ნაცვლად **ჟ**-სა და **ც**-ს გამოვლენა: თაჯანის ხტხემდეთ (ჯ მთ.6,5); თაუყავ (**ც** მთ.19,19)...

ჩ და **ც** გრაფემათა გამოვლენა IX—XI სს. ჩვენ მიერ შესწავლილ ძეგლებში მსგავსია წინა საუკუნეთა ძეგლების მონაცემებისა.

ABCDEF ლიტერებით აღნიშნულ ოთხთავებში **ჩ**-სა და **ც**-ს დაწერილობის განაწილების პროცენტული მიმართება ჩვენთვის საინტერესო პოზიციაში ასეთია:

არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის ოპიზის ოთხთავში 73%-ია **ც** დაწერილობა, ტბეთის ოთხთავში — 75,5%, აღიშის ოთხთავში — 74%, ჭრუჭის ოთხთავში 84,5%, პარხლის ოთხთავში — 84% და ბერთის ოთხთავში — 84,4%. სხვა შემთხვევებში აღნიშნულ პოზიციაში გვხვდება **ჩ**, რომელიც ნარედუქციალ ფუძეებსა და ცნობილ გამონაკლისებშია. **ჟ**ავ ფუძე, ისე როგორც ხანმეტ ოთხთავში, ვინიანია.

მაგალითები:ქუყყანასა (**ABCDEF** მთ.14,34;ლკ.16,7); შეხსუათ (**ABCDEF** მთ.20,23); მოიკუეთე (**ABCDEF**მარკ.9,45); ჰრქუა (**ABCDEF**მარკ.10,38; ლკ.14,18)...

ფუცვად (**BF**მთ.5,34); ქვაა (**ABCDEF**მარკ.13,2); რვალსა (**ABCDEF**მარკ 12, 41); ხუადვილჴს არს (**ABCDEF**ლკ.18,25); დახლუვა (**ABCDE** ლკ.13,18); მიგიყვანენ (**ABCDEF** მთ.10,18)...

IX-XI სს. ჩვენ მიერ შესწავლილ სხვა ხელნაწერებში არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის **ჩ**-სა და **ც**-ს დაწერილობა პროცენტულად შემდეგნაირადაა განაწილებული:

პეტრე იბერიელთან 68,6%-ია **ც** დაწერილობა, ბოლნელის „ღჯნის მსუმელთა და მომთრვალეთათჴში“ — 75%, ალექსანდრე კვიპრელის „ქრონიკაში“ — 77%, „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ — 76,4%, „შუშანიკის წამებაში“ — 70,6%, „ნევმირე-ბულ ძლისპირნში“ — 82,8%, დიონისე თრაკიელთან — 63,6%, „საზომთათჴს და საწყაულთაში“ — 75,4%, რომაელის „ქრონიკონში“ — 60,2%, იაკობის პირველ-სახარების X ს. ხელნაწერში — 73%. სხვა შემთხვევებში აღნიშნულ პოზიციაში გვხვდება **ჩ**, რომელიც ზის ნარედუქციალ ფუძეებში, ცნობილ გამონაკლისებში, უცვლელია როდესაც მოსდევს ზმნისწინისეულ თანხმოვანს ანდა ნაწილაკისეულია; **ჟ**ავ ფუძე ვინიანია.

მაგალითები: მეტყუელებით (პ/იბ.164,9); საყუარელნო (ბოლნ.304,21); თვალუხუავატ (კვ.ქრ.45,15); ხუასრო (მ/ქ~დ326,29); ლუაწლსა (შუშ.13,23); ვიშუებით

(მლ.137—14,6); კულად (დიომ.196, 21); განისუენა (ეპ/კვპრ.192,10); თთუჴ (რ/ქრ.201,1); კუერთხისა (იაკ.პირვ.2,3)...

განწვალებულთა (პ/იბ.169,18); დაისახვის (პ/იბ.165,16); როკვიდა (მლნ.304,18); ისიძვიდეს(ბოლნ.304,7); საერისთვონი (მ/ქ~დ329,33); ხვალის (მ/ქ~დ 349,6); ქართველნო (მ/ქ~დ337, 32); საზღვართა(შუშ.12,10); ხვალისა(შუშ.14,24); დასამარხვად (იაკ.პირვ.5,7); ჰშვეს (იაკ.პირვ.4,2); იშვა (ძლ.165/51,15); აღმომკითხველთაჲ (დიომ.195,26); სახელსდვეს (დიომ.196,13); მოყვანებულსა (დიომ.195,33); შერთვის(ეპ/ კვპრ.193,31); თესვისანი (ეპ/კვპრ.191,21);

იშვიათად ყავ ფუძე Qd გრაფემითაა გადმოცემული: წარიყუნა (იაკ.პირვ.39,2); თანა ჰყუნადეს (მ/ქ~დ320,29 — გამომცემლებს შესწორებული აქვთ ვ-დ). ეფიქრობთ, ხელნაწერში გაპარებული ეს „შეცდომა“ ბუნებრივი მეტყველების მახვია.

ამ შემთხვევათა გარდა ვინი არასონორ თანხმოვანთა შემდგომ შეგვხვდა ფორმებში: დვინელსა (მ/ქ~დ330,30); ქვეყანასა(მ/ქ~დ340,33); განგიმარტვან(მ/ქ~დ337,3); ქვანიცა მათნი დაუთვან სისხლითა ჩხლთაჲთა (მ/ქ~დ353,37 — კრებულში შესწორებულია დაულტვან); ჩვენ(ძლ.159/43,7); ჩვენთს(ძლ.169/57,10); კვერთხი (ძლ.155/37,14); რიცხვისა(ეპ/კვპრ.193,7); თვითმპყრობელი(რ/ქრ.201,37); არტვან (რ/ქრ.199,34); შეიმკვების(პ/იბ.168,24); შევმთხვივო (შუშ.24,5); შეამკვეს(კვ.ქრ. 62,8)...

IX—XI სს. ლაბიდარულ წარწერებში არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის პოზიციაში 79,5% რ დაწერილობა გვაქვს და 20,5% Qd დაწერილობა. მაგალითები: ქართველთა (კულალისი XI—ცისკ.39); შვილნი (ქვის სტელა X—შოშ.53; ქუთაისი XI —სილ.150); ქვაჲ (კოშკები X—შოშ.108; დოდოთი 914—შოშ.82); ლოცვასა (გადიდი XI—სილ.56); დაიდვა (კუმურდო X—შოშ.145); სალოცველად (წრომი IX—შოშ.150); აღვაშენე (იშხანი1006—თაყ.29)...

გაუხვენე (ზემო კრიხი X—ოთხმეზ.); კვეთნი (მთისკალთა XI—სილ.86); ქვეყანაჲ (ხიმში XI — სილ.146); ჩვენთა (მიქარწმინდა XI—სილ.87); ყველთერსა (4კუმურდო XI-XII — ცისკ.16); მოგვიხსენეთ (ატენი X-XI—შოშ. 116)...

სუეტი (ჯრუჭი XI—სილ.181); უშუელა (ზარზმა X—შოშ.156); ჯუარის (სამწვერისი X —შოშ. 115); განსუენებაჲ (მეჯუდა X —შოშ.57); მოლუაწებითა (იშხანი 954-955 — თაყ.15); მოყუარეთა (ოშკი X—თაყ.47); გუეყავ (იშხანი XI—თაყ.11); მოგუიქსენენით (ანუზვა XI — სილ.44)...

საკუთარ სახელებში არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის პოზიციაში 62,5% ფუძე რ-თია გაფორმებული, 25% — Qd-თი და 12,5% Qd რ დაწერილობა გვხვდება:

თორღვასა (ქუთაისი XI—სილ.151); სვიმეონ (ბარი XI—სილ.46; ვალე X—შოშ.157); ზვიად (პერევის XI—სილ.104); თიჯრეველთა ითვიხანთ ესე რ დავსდეთ (ტბეთი X—შოშ.91); ყვავას ძეთა (ყველი IX—შოშ.51); ჩიჯუაისძისა (ვაცხი XI—სილ.81); გუერაის ძისწული (ვალე X—შოშ.157); თუალოდს ძესა (სამწვერისი X—შოშ.118); კვიტაი (ზემო კრიხი X—სილ.181)...

IX-XI სს. სვანეთის წერილობით ძეგლებში არასონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის პოზიციაში 93,9% რ გრაფემა წერია და 6,1% — Qd. X-XI სსს. კორიდეთის საბუთებში ეს შეფარდებაა — 20%—80%; ი. დოლიძის გამოქვეყნებულ იმავე პერიოდის სამართლის ძეგლებში — 49,4%—50,6%.

მაგალითები: სვანეთის წერილობითი ძეგლებიდან:

Qd გრაფემა მხოლოდ ოთხ სხვადასხვა ფუძეში ზის, აქედან ერთი ქარაგმიანია: მარჯუენით (II სვ.1-2; II სვ.1-3); გუთოვალეთ (II სვ.3-5); შეაჩუნეცა (II სვ.3-277).

ყველა სხვა შემთხვევაში წარწერებში ამ პოზიციაში მხოლოდ ო-ა:

მიცვალეზულთა (II სვ.1-9); გვიშლიდეს (II სვ.3-156); საყვირისასა (II სვ.3-222); ხვარბალი (II სვ.3-54); მოსწყვიდის (II სვ.3-65); ჩხიკვიანი (II სვ.3-114); აზრვიოს (II სვ.3-54); განკითხვისასა (II სვ.3-231)...

კორიდეთის საბუთებიდან: ხუედრებითა (კორ.1—3სილ.25); გაუმარჯუნ (კორ.2 — 3სილ.26); ჩუნგან (კორ.2—3სილ.26)... შეილსა (კორ.1—3სილ.25)...

სამართლის ძეგლებიდან: ზღვარნი (1027-72—ქსდ.9); ჩვენ (X—ქსდ. 3); სალოცველად (1027-72—ქსდ.8); გუილოცვიდენ (იქვე); საერისთვოისა (1057—ქსდ.4); ვიყვენით (1027-72—ქსდ.9)...

მოგუენიჭოს (იქვე); ჩუნსა (იქვე); სუეტის-ცხოველისა (იქვე); გუარმან (იქვე); ეყუნთა (1027-72—ქსდ.9); ქუემოთა (იქვე); მოძლუარნი (იქვე)...

სონორ თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის პოზიციაში ჩვენ მიერ შესწავლილ IX-XI სს. ხელნაწერებსა და ლაბიდარულ წარწერებში მხოლოდ ო ზის.

მაგალითები: წარსლვის (ABCDEF იონ.6,67); დაკლვიდეს (ABCDEF მარკ.14,12); პირველად (პ/იბ.165,30); აურვებდა (კვ.ქრ.64,20); შეუსწრვე (მ/ქ~დ.334,28); მჭურვალეზა (შუშ.25,13); ჰებრაელთაებრვე (დიომ.196,5); ელვისანი (ეპ.კვპრ.191,20); განკვრეზული (იაკ.პირვ.40,6); არვალს (რ/ქრ.,201,4)...

ორჯერ რომაელის „ქრონიკონში“ სონორის შემდეგ დაფიქსირდა Qd გრაფემა ებრაულ სახელთა ტრანსლიტერაციისას: შეტერუა (201,2); ბეტულუა (199,23)...

სურვილითა (ოშკიX—თაყ.47); უშურვითა (იქვე); საფარველად (ლისი—შოშ.98); ქოხოლვა (ილორიXI-XII—სილ.190); შალვამან (ბაჯითი XI—სილ.48); ფარვეჩინ (დალიეთის X-XI—შოშ.128); ამგალვიანი (II სვ.3-9); მურვანს (კორ.2—3სილ.26); შემწირველთაცა (1027-72—დოლ.9)...

თანხმოვნებს შორის პოზიციაში იმავე Qd და ო ასო-ნიშანთა განაწილების პროცენტული მიმართება ჩვენ მიერ შესწავლილ ოთხთავებში ასეთია:

A ოთხთავში 73,5% წერია Qd ასო-ნიშანი; **B** ოთხთავში — 74,5%; **C** ოთხთავში — 77,4%; **D** ოთხთავში — 73,9%; **E** ოთხთავში 73,8% და **F** ოთხთავში — 76,1%. დანარჩენ შემთხვევებში ო დაწერილობაა.

მაგალითები: ექუსისა დლისა (მთ.17,1); ძურებოდა (ლკ.16,20 ABDEF); გაქუნ (ლკ.9,3); ითქუნეს (ABDE ლკ.2,20); საკუმილსა (მთ.13,5); მონუისთულიან (მთ7,26)...

თანხმოვნებს შორის პოზიციაში გამოვლენილი ვინების დიდ ნაწილი ხანმეტი ოთხთავის მსგავსად, ყვნენ ფუძეზე მოდის, მხოლოდ ერთ ფუძეში (ნარედუქციალში) შეგვხვდა სხვა შემთხვევაში: დაიშოვნეს (ABDEF მარკ.5,13); იყვნენ (მთ.6,21; მარკ.2,12)...

თანხმოვნებს შორის პოზიციაში პეტრე იბერიელთან 95,3%-ია Qd დაწერილობა; იოვანე ბოლნელთან — 87,5%; კვიპრელის „ქრონიკაში“ — 80,5%; „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ — 80,9%; „შუშანიკის წამებაში“: — 71,4%; „ნევმირებულ ძლისპირნი“ — 94%; „საზომთათჳს და საწყაულთაში“ — 83,3%; რომაელის „ქრონიკონში“ — 95,2%; იაკობის პირველსახარებაში — 81,8%. დანარჩენ შემთხვევებში ვხვდებით ო დაწერილობას.

მაგალითები: წინამძღურისა (პ/იბ.169,7); ვარსკულავის (კვ.ქრ.43,20); ძღუნითა (მ/ქ-დ338,30); დამაშურალი (შუშ.28, 17); ვერ მისწუთების (ძლ.155-37,3); აქუნდეს (დიომ.195,32); მოძღურებითა (ეპ/კვპრ.194,15); წყლითმოგუთა (რ/ქრ.199,29); ხუდეს (იაკ.პირვ.9,1)...

C-C პოზიციაში დაფიქსირებული ვინები ვლინდება ძირითადად ყავ ფუ-ტეში, ასევე ნარედუქციალ ფუტეებში, სონორთა შემდეგ და ზმნისწინთა შემდეგ S₁ პირის ნიშნად:

იშენეს (პ/იბ.161,17); დაითრენეს (ბოლნ.304,7); შემემშურენეს (მ/ქ-დ347,30); განვბანეთ (შუშ. 28,18); მომიცვნა (ძლ.175- 65,7); განიყვნეს (ეპ/კვპრ.191,29); აღვწერო (იაკ.პირვ. 17,1)...

თანხმოვნებს შორის პოზიციაში ამ პერიოდის ლაპიდარულ წარწერებში 66% Qd გრაფემა წერია და 44% ზ: სასუმელი (იშხანიX-თაყ.47); კულა (ერედვი - 916); შურებოდა (ოშკიX -თაყ.47); მომხუმარე (სამწევრისიX-შოშ.118); აღმ-სვლისა (კაცხი 1010-1014 - სილ.36); ჯვრით (ერედვი 916)...

ამავე პოზიციაში სვანეთის წერილობით ძეგლებში ერთ შემთხვევაში წერია Qd და ორში - ზ; კორიდეთის საბუთებში ერთადერთ შემთხვევაშია Qd დაწერილობა; სამართლის ძეგლებში - 77,7%:

მხატვრისაითა (IIსვ.1-9); გერთავს (IIსვ.3-54); ნესტუსა მას (IIსვ.3-222); მქუნდა (კორ.1-სილ.25); მზღვრითა (1057-ქსდ.4); ნაცვლად (1027-72-ქსდ.9); მსქულნი (X- დოლ.3); მწუვალეხელთა (იქვე) ...

თანხმოვნის შემგომ პაუზისწინა პოზიციაში განხილულ ძეგლებში ყველაზე Qd დაწერილობაა: გარქუ (იონ.16,15); მოვართუ (Cმთ.17,16); ლელუ (ლკ.17,6); ვაქუ (იონ. 16,19; პ/იბ. 165,11); მარქუ (შუშ.24,14); გარდამსუ (იაკობ.პირვ.37,12); არაჲ შეიწუ (ძლ.139-19,22)...

ასეთია ჩვენ მიერ შესწავლილი V-XI სს. წერილობითი ძეგლების მონაცემთა მიხედვით ზ და Qd გრაფემათა გამოვლენის სურათი. თუმცა მათი განაწილებით გრაფემათა დისტრიბუციაზე მსჯელობა გარკვეული პირობითობით თუ შეიძლება“ (ბ. ფუტყარაძე, 1998).

წარმოდგენილი მასალის სინქრონიული ანალიზით წარმოჩნდა, რომ V-XI ქართული წერილობითი ძეგლების მიხედვით [ვ] და [წ] ალოფონებია.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენის მონაცემთა მიხედვით ისტორიული ხანის ქართულ ძეგლებში ვინი გრაფემით დადასტურებული ბგერის უმეტესად კბილბაგისმიერად ჩათვლა (აკ. შანიძე) ნაკლებად სარწმუნოდ მიგვაჩნია.

ამაზე მეტყველებს შემდეგიც: 1) დღეს „ვ ასოთი აღნიშნული ბგერა ქართულში თანხმოვნების შემდეგ ჩვეულებრივ არსებითად წყვილბაგისმიერია და მხოლოდ მხოლოდ შორის იხრება ის კბილბაგისმიერობისკენ“ (არნ. ჩიქობავა, 1937, გვ. 104); 2) დღეს, როდესაც სალიტერატურო ქართულზე მოსაუბრემ იცის, რომ ვინი კბილბაგისმიერია, „ლიტერატურულ წარმოთქმაში განსაკუთრებით უნდა ვერიდოთ კბილბაგისმიერი ვ-ს ნაცვლად წყვილბაგისმიერი უ-ს წარმოთქმას“ (ს. ჟღენტი, 1956); 3) მთის კილოებში მოხეურსა და ხევსურულში ხმოვნის წინ, მომდევნოდ და მდევროკალურ პოზიციაში უნდა გვქონდეს უ. ამაზე მიუთითებს ხმოვანთა უმეტესობა, რაც შეეძლო გამოეწვია წყვილბაგისმიერ უ-ს (თ. უთურგაიძე, 1997, გვ. 104); 4) მკვეთრად გამოხატული წყვილბაგისმიერი უ დადასტურებულია მხოლოდ ქართული ენის დიალექტთა უმეტესობაში (ბ. ჯორბენაძე, 1997, გვ. 104); 5) არამედ თანამედროვე სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით მოლაპარაკე

ქართველისათვის ბუნებრივია ვ-ს ნაცვლად უ-ს წარმოთქმა (ტ. ფუტყარაძე, 1998, გვ. 72); 5) ვა(უა)>ო პროცესი დამახასიათებელია როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს დიალექტებისთვის, თუმცა მეტი სიხშირით დაჩნდება აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში, სისტემებში — აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კილოებში (თუშურის გამოკლებით); თითქმის უგამონაკლისოდ ინგილოურში...“ (ბ. ჭორბენაძე, 1998, გვ. 158); 6) არქაულ ქართულში აღდგენილია მხოლოდ წყვილბაგისმიერი უ სონანტი.

თუკი ისტორიული ხანის ქართულის ამოსავალ არქაულში ძირითადი წყვილბაგისმიერი უ სონანტი, თუკი დღესაც, როგორც სალიტერატურო ქართულზე, ასევე დიალექტებზე მოსაუბრე ქართველებისთვის ძირითადი და ბუნებრივია წყვილბაგისმიერი [უ], მაშინ V-XI სს. მეტყველებამი, რომელიც არქაულთან შედარებით თვისობრივად არ შეცვლილა, ასევე ბუნებრივი და ძირითადი უნდა ყოფილიყო წყვილბაგისმიერი ბგერა. ეს ჩვენ მიერ გაანალიზებულმა მასალამაც დაადასტურა.

თუ გავიზიარებთ შეხედულებას ქართული ასომთავრული ანბანის წინარეკტისტიანულ ეპოქაში შექმნის შესახებ, მაშინ გასაზიარებელია მეორე მოსაზრებაც, ასეთ შემთხვევაში მასში ასახულიყო სწორედ არქაული ქართულის /უ/ სონანტის [უ] და [უ] ვარიანტები. ანბანში არ აისახებოდა კბილბაგისმიერი ვ (ტ. ფუტყარაძე).

ნაკლებ სარწმუნოა, რომ ასომთავრულის მე-ნ ასო-ნიშანი უ არქაული ბერძნულის ზეგავლენით კბილბაგისმიერი [ვ]-ს გამოსახატავდაა შემოღებული, მაშინ, როდესაც ნიშანი არ აქვს ქართული მეტყველებისათვის უფრო ბუნებრივ წყვილბაგისმიერ [უ]-ს.

ჩვენთვის მისაღებია ტ.ფუტყარაძის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ასომთავრული უ გრაფემით წყვილბაგისმიერი სონანტის უმარცვლო ალოფონია აღნიშნული, 9 კი თავდაპირველად [უ]-ს გამოსახატავად იყო შექმნილი.

შენიშნავსემიტურ სისტემაში მე-ნ ადგილზე წყვილბაგისმიერი [w] თანხმოვნის გამომხატველი ნიშანი ზის.

ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის ძეგლთა ორთოგრაფია მკაცრად განასხვავებს უ და Q გრაფემათა გამოყენების პოზიციებს; გამოწვლილვით შესწავლილმა მასალის შედეგებმა გვიჩვენა, რომ პოზიციათა მიხედვით [ვ] და [უ] ალოფონების ზუსტი განაწილება ძნელი დასადგენია; არცთუ იშვიათად, ისინი თავისუფლად მონაცვლეობენ. იყენეს|იყუნეს ტიპის ფორმებში უ და Q მონაცვლეობის პროცენტული მიმართებები წერილობით ძეგლებში საეჭვოა იყოს არქაული ქართულის „კვალი სპორადულად ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში“ (შდრ., თ. გამყრელიძე, გამაჟვარიანი, 1965, გვ. 42). ამ პროცენტულ მიმართებებზე დაყრდნობით ვფიქრობთ, გასაზიარებელია თვალსაზრისი, რომ ამ „ტიპის ფორმებში ვ|უ მონაცვლეობა მაშინდელი ბუნებრივი მეტყველების ასახვა უფროა“ (ტ. ფუტყარაძე, 1998, გვ. 72).

ხანმეტ ძეგლებშივე დადასტურებული ადრევა მათი დაწერილობისას ყვნენ|ყუნენ, მარხვა|მარხუა, შკლთა|შვილთა, ხკლაჟ|ხკლავ; ბავლენ|ბავლენ, განხვასხამ|განხუასხამ; თათვარაზ; თაჟანის-ხცეს; ხიშუეს|ხიშვეს, წარაკლინეს ტიპის ფორმებში თავდაპირველი ვითარების ამსახველია: ამ პოზიციებში გამოვლენილი ვ გრაფემა წყვილბაგისმიერია.

ყურადღებას გავამახვილებთ შკლთა, შკლთათჳს, დამარხუად,

განხვასხამ, თავჯანის-ხცემთ ფორმებზე: პირველმა სამმა ფორმამ დაადასტურა, რომ „ორთოგრაფიული კონსერვატიზმითა“ და „უნიფიკაციის ტენდენციით“ ახსნილ მარხავს-მარხვა, ტანჯავს-ტანჯვა ტიპის მიმართებებში გამოვლენილი **რ** [რ]-ა. **განხვასხამ** ფორმაში **რ** გრაფემის დაწერილობა ადასტურებს იმას, რომ უკანაენისმიერთა შემდგომ გადასმული ბგერა თვისობრივად არ იცვლება. **თავჯანის ხცემდეთ** ფორმის შესახებ აკ.შანიძე წერს: „ეს ძველი და საყოფადღებო ფორმაა, სადაც ვინისაგან წარმოშობილი **ვ** (თავ-ჯანისმცემელ > თავჯანისმცემელის, ჯერ კიდევ თავის ადგილზეა და არ გადასკუპებულია ყარს შემდეგ (ხაზგასმა ჩვენია — მ.მ). პირვანდელი ვინი დამოწმებულია მაგალითად თემისტიას წარწერაში: თავჯანისსაცემელად დელათა“ (აკ. შანიძე, 1922-23, გვ. 278).

თუკი კბილბაგისმიერი ვინის გაწყვილბაგისმიერება უკანაენისმიერებთან გადასმის შედეგია, ამ შემთხვევაში პოზიციის შეუსვლელად, „გადასკუპებამდე ყარს შემდეგ“, რას უნდა გამოეწვია ეს პროცესი თუ აქ თავიდანვე წყვილბაგისმიერი ბგერა არ იჯდა? ჩვენ სწორედ ამ თვალსაზრისს ვიზიარებთ (გ. როგორც, 1962; ტ. ფუტყარაძე, 1998).

საინტერესოა ხანმეტ ძეგლებში დადასტურებული **ვ^ა** (საქმ.335/), **ვნა** (იაკ. პირვ. 10,2) და ადიშის ოთხთავში დადასტურებული **ვ^ა-დ** ფორმები, სადაც წყვილბაგისმიერადაა გააზრებული ბაუზის მომდევნო ხმოვნის წინა პოზიციის **რ** გრაფემატ. ყურადღებას იქცევს ადიშის ოთხთავში დადასტურებული **ვნანი** ფორმა, რომელშიც პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი **რ** წყვილბაგისმიერია სწორედ ხმოვნის წინ თავკიდურა პოზიციაში.

თუ გავითვალისწინებთ მოსაზრებას **S₁** პირის ვ ნიშნის წყვილბაგისმიერობის შესახებ (მისგან მიღებული ითვლება გუ-პრეფიქსი...), ამასთანავე თუ ვ — **თავ-ჯანისცემაში** შეიძლება პოზიციურად არსებული სხვაობის არარსებობის მომენტის გადმონაშთად ჩავთვალოთ (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი), მაშინ **შევ-ნაბთ, აღვხმართე** ტიპის ფორმებში **რ** წყვილბაგისმიერად გაიზარება მანამდეც, ვიდრე იგი პოზიციას იცვლიდა („ხანის შემდეგ გადასკუპდებოდა“).

აქვე უნდა შევხვთ **„ხვალ“** ფორმას, რომელიც ერთ-ერთი ცნობილი გამონაკლისთაგანია. როგორც ქ.ლომთათიძე ვარაუდობს, ეს დროის ზმნისართი „ვალ ფუძეზე უკანაენისმიერი ხ სპირანტის დართვით წარმოქმნილია“, ისევე როგორც **„კვალ“** და **„გვალე“** ფორმები (ქ. ლომთათიძე, 1996, გვ. 102).

აბსოლუტურად იდენტური ბგერებია **II** სუბიექტური პირის მოქმედების აღმნიშვნელ **ხუალ (მოხუალ)** ფორმაში.

როგორც ვხედავთ, ენამ ერთ შემთხვევაში **რ** დაწერილობა გამოიყენა და მეორეში — **Qd**. ამით, ჩვენი აზრით, ორთოგრაფიამ ისტორიული ხანის ქართულში თავიდან აიცილა ომონიშია. პირვანდელია, რა თქმა უნდა, **ქრხ** ფორმა.

სონანტების ალოფონთა ასახვაში არსებული რყევა სამართლიანად არის დაკავშირებული მოგვიანებით ბერძნულის ზეგავლენით დიგრაფის შემოღებასთან (ტ. ფუტყარაძე, 1998, გვ. 89).

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ **V-XI** სს. წერილობით ძეგლებში წყვილბაგისმიერი [რ] გადმოიცემოდა, ერთი მხრივ, ბერძნულის ზეგავლენით, **Qd** დიგრაფითა და; მეორე მხრივ, არქაული ასომ-თავრულიდან მომდინარე ტრადიციული **რ** გრაფემით. აქ პოზიციებისდა მიხედვით გამოყენებული **რ** შეიძლება იყოს სწორედ თითქოს კბილბაგისმიერისა, კენ გადაზრილი, როგორც ამას გაკვრით აღნიშნავს

არნ.ჩიქობავა ძველ ქართულში საერთოდ ვინით გადმოცემული ბგერის შესახებ, ანდა შეიძლება უფრო ვიწრო სპირანტი, ვინემ წყვილბაგისმიერი უ“ (გ. როგავა, 1962, გვ. 113).

ასომთავრული უ და Qd გრაფემებით გამოსახული ბგერის ფიზიოლოგიური მხარის შესახებ განსაკუთრებით საინტერესოდ მეტყველებს ლაბიდარულ წარწერათა მონაცემები.

V-XI სს. ლაბიდარულ წარწერებში, როგორც ვნახეთ, დადასტურებულია ვინები არასონორი თანხმოვნის მომდევნოდ ხმოვნისწინა პოზიციაში საკუთარ სახელებში **თათვარაზ, თორღვა, სვიმეონ, ზვიად, ითვიხანთ, ყვავას, კვიტი...** ფორმებში, რომლებშიც რედუქცია არ ივარაუდება. აქვე აღვნიშნავთ, რომ აქ გარკვეულ შემთხვევებში უკანაენისმიერთა შემდგომ მოქცეული უ უცვლელია. ამას გარდა V-VIII სს. წარწერებში ამ პოზიციაში 53,5% უ-ა და 46,5% — Qd; IX-XI სს. ძეგლებში 79,5%-ია უ, 20,5% — Qd.

საინტერესოა სვანურ ლაბიდარულ წარწერათა მონაცემები.

რამდენადაც სვანთა მეტყველებისათვის უცხოა კბილბაგისმიერი ვინი, ამდენად იმ შემთხვევაში თუკი ასომთავრული უ ამ უკანასკნელის აღმნიშვნელი იყო, იგი ნაკლებ უნდა დადასტურებულიყო სვანთა ზეპირი მეტყველების ფიქსირებისას (ეპიგრაფიკულ წარწერათა ენაში); შესაბამისად, მოსალოდნელი იყო დიგრაფი (თავისი ვარიანტებით). გვაქვს კი აბსოლუტურად საპირისპირო ვითარება: IX-XI სს. წარწერებში C_N-V პოზიციაში დაახლოებით 94% უ გრაფემა ზის და 6% — Qd.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ სონორთა შემდგომ სვანურ წარწერებში მხოლოდ უ გრაფემაა.

ზემოთ წარმოდგენილი როგორც ქართულის, ასევე სვანური მეტყველების ამსახველი წარწერებისა და ისტორიული საბუთების ენათა ანალიზი, ჩვენი აზრით, კიდევ ერთი, დამატებითი არგუმენტია იმისა, რომ როგორც ასომთავრულით, ასევე მისგან მომდინარე ნუსხურიითა და მხედრულით შესრულებულ ვ გრაფემით გადმოცემული ბგერა, ძირითადად, წყვილბაგისმიერია!

შემოკლებანი და დათქმული ნიშნები

ალექსიძე — ზ. ალექსიძე, ატენის სიონის ოთხი წარწერა, თბ., 1983;

კვ. ქრ. — ალექსანდრე კვიპრელის ქრონიკა (X—XIV სს. ხელნაწერების მიხედვით), თბ., 1978.

დიომ. — დიომიდე, ფრაგმენტი დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკის სქოლიოებიდან, შატბერდის კრებული X საუკუნისა, გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა, თბ., 1979.

ეპ. კვბრ. — ეპიფანე კვბრელი, საზომთათჳს და საწყაულთა, მოთავსებულია „შატბერდის კრებულში“.

იაკ. პირვ. — აკ. შანიძე, იაკობის პირველსახარების ხანმეტი ნაწყვეტები; ძქექშ, №20, 1977.

ბოლნ. — იოვანე ბოლნელი, „ღუწის მსუმელთა და მომთრვალეთათვის“, ქეიქ, I.

კორ. — კორიდეთის საბუთები (X—XII სს.) გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ, თბ., 1989.

მ/მოც. — მიმოდასლვად მოციქულთაჲ, ივ. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949.

მ/ქ^ე — მოქცევაჲ ქართლისაჲ, მოთავსებულია: „მატერდის კრებულში“.

პ/იბ. — პეტრე იბერიელი (ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი), შრომები, ეფრემ მცირის თარგმანი, თბ., 1961.

რ/ქრ. — იპოლიტე რომაელი, ქრონიკონი, მოთავსებულია „მატერდის კრებულში“.

საქმ. — საქმენი მოციქულთანი, ივ. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, 1949.

სვ.II — სვანეთის წერილობითი ძეგლები II, ეპიგრაფიკული ძეგლები, თბ., 1988.

სილ. — ქართული წარწერების კორპუსი II, ლაბიდარული წარწერები, თბ. 1980.

ქისკ — ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, თბ., 1984.

შან. — აკ. შანიძის მიერ გამოცემული ხანმეტი ოთხთავის ნაწყვეტები, აკ. შანიძე, ძველი ქართული ენის ქრესტომათია ლექსიკონითურთ, თბ., 1935.

შოშ. — ქართული წარწერების კორპუსი I, გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1980.

შუშ. — წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I (V—X სს.), თბ., 1964.

ძლ. — ნევშირებული ძლისპირნი (ხელნაწერი ჯ-603), თბ., 1982.

წერ. — გ. წერეთელი უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბ., 1960.

ხ/ლ. — ხანმეტი ლექციონარი (ფოტოტიპირი რეპროდუქცია), გამოსცა და სიმფონია დაურთო აკ. შანიძემ, 1924.

ხ/მრ. — ხანმეტი მრავალთავი, აკ. შანიძე, ტუმ, VII, 1927.

ჯავ. — ივ. ჯავახიშვილის მიერ ამოკითხული ხანმეტი ფრაგმენტები, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 194

ჭტ. — ჰაემეტი ტექსტები, გამოსცა აკ. შანიძემ, ტუმ III, 1923.

X — ხანმეტი ოთხთავი (V—VI სს.), ხანმეტი ტექსტები, ნაკვეთი I, თბ., 1984.

A — ოზის ოთხთავი (913 წ.).

B — ტბეთის ოთხთავი (995 წ.).

C — ადიშის ოთხთავი (897 წ.).

D — ჯრუჭის ოთხთავი (936-940 წ.).

E — პარხლის ოთხთავი (973 წ.).

F — ბერთის ოთხთავი (988 წ.).

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ალექსანდრე კვიპრელის ქრონიკა (X—XIV სს. ხელნაწერების მიხედვით), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო თამილა მგალობლიშვილმა, თბ., 1978;

2. ზ. ალექსიძე, 1983 — ზ. ალექსიძე, ატენის სიონის ოთხი წარწერა, თბ., 1983;

3. ავთ. არაბული, 1996 — ავთ. არაბული, [უე] — [უ] სეგმენტთა მონაცვლეობისათვის ისტორიულ ფუძეებში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, VI, 1996;
4. თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965 — თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, საერთო-ქართველური სტრუქტურის ტიპოლოგია, თბ., 1965;
5. ფ. ერთელიშვილი, 1963 — ფ. ერთელიშვილი, უმარცვლო უ ძველ ქართულში, თსუ შრომები, 96 (ფილოლოგიურ მეცნიერებათა სერია), თბ., 1963;
6. ქ. ლომთათიძე, 1996 — ქ. ლომთათიძე, ხვალ-[ე] ზმნისართის ეტიმოლოგია და ამოსავალი ფუძის სემანტიკური ველის ზოგი ასპექტი (შესაბამისი უბიხურ-ჩერქეზული მონაცემებითურთ), ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, VI, თბ., 1966;
7. ე. მაჭავარიანი, 1985 — ე. მაჭავარიანი, ბოლნისის სიონის სამშენებლო წარწერა, თბ., 1985;
8. რ. მეფისაშვილი, 1944 — რუსუდან მეფისაშვილი, ერედვის წმინდა გიორგის ეკლესიის სამშენებლო წარწერა, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ.V, №10, თბ., 1944;
9. ნევმირებული ძლისპირნი, 1982 — ნევმირებული ძლისპირნი (ხელნაწერი ვ — 603), გამოსცა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო მ. კიკნაძემ, თბ., 1982;
10. პეტრე იბერიელი, 1961 — პეტრე იბერიელი (ფსევდო-დიონისე არეობაგელი), შრომები, ეფრემ მცირის თარგმანი, გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო სამსონ ენუქაშვილმა, თბ., 1961;
11. ვ. სილოგავა 1980 — ქართული წარწერების კორპუსი II, ლაპიდარული წარწერები, შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ, თბ., 1980;
12. ვ. სილოგავა, 1988 — სვანეთის წერილობითი ძეგლები II, ეპიგრაფიკული ძეგლები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ, თბ., 1986;
13. თ. უთურგაიძე, 1966 — თ. უთურგაიძე, ქართული ენის მთის კილოთა ვოკალიზმი, მეტყველების ანალიზისა და სინთეზის საკითხები, თბ., 1966;
14. თ. უთურგაიძე, 1995 — თ. უთურგაიძე, [ვ]-სა და [უ]-ს მიმართე-ბისათვის ძველი ქართულის ფონემატურ სისტემაში, ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., 1995;
15. თ. უთურგაიძე, 2000 — თ. უთურგაიძე, კვლავ წყვილბაგისმიერი უ და კბილბაგისმიერი ვ თანხმოვნების სტატუსისთვის ძველ ქართულში, იკე, XXXIV, თბ., 2000;
16. ტ. ფუტყარაძე, 1998 — ტ. ფუტყარაძე, თანამედროვე ქართული ენის ხმოვანთა სისტემა, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1998;
17. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, ქართული ისტორიული საბუთები IX—XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1984;
18. ლ. ჭაჭაია, 1984 — ხანმეტი ტექსტები, ნაკვეთი I, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და სიმფონია დაურთო ლამარა ჭაჭაიამ, თბ., 1984;
19. აკ. შანიძე, 1923 — ჰაემეტი ტექსტები, გამოსცა აკ. შანიძემ, ტუმ, III, 1923;
20. აკ. შანიძე, 1924 — ხანმეტი ლექციონარი (ფოტოტიპიური რეპროდუქცია),

- გამოსცა და სიმფონია დაურთო აკ. შანიძემ, თბ., 1924;
21. აკ. შანიძე, 1927 — ხანმეტი მრავალთავი, გამოსცა აკ. შანიძემ, ტუმ, VII, 1927;
22. აკ. შანიძე, 1977 — იაკობის პირველსახარების ხანმეტი ნაწყვეტები, გამოსცა აკ. შანიძემ, ძველი ქვეშ, №20, თბ., 1977;
23. შატბერდის კრებული, 1979 — შატბერდის კრებული X საუკუნისა, გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა, თბ., 1979;
24. ნ. შოშიაშვილი, 1980 — ქართული წარწერების კორპუსი I, ლაბიდარული წარწერები I, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V—XI სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1980;
25. არნ. ჩიქობავა, 1923 — არნ. ჩიქობავა, ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში, ზენი მეცნიერება, II-III, ტფ. 1923;
27. წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I (V—X სს.), თბ., 1964;
28. ივ. ჯავახიშვილი, 1949 — ივ. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949;
29. ბ. ჯორბენაძე, 1989 — ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989;
30. ბ. ჯორბენაძე, 1998 — ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, II, თბ., 1998.

MAYA MIKAUTADZE

THE FREQUENCY OF OCCURRENCE OF (ზ) AND (ცდ) GRAPHEMES, AND THE SOUNDS CONVEYED WITH THESE GRAPHEMS IN THE 5TH -11TH CC. WRITTEN RECORDS

The paper discusses the frequency of occurrence of (ზ) and (ცდ) graphemes in the position of c-c, v-c, v-c, c-v, v-v, #-c,c-#, #-v, v-# and the sounds presumably expressed by this graphemes.

Phonetical surroundings where one can observe both the one and the other graphemes are the positions between the consonant and the vowel and between two consonants. Synchronic analysis of the material has revealed that (?) (?) are allophones in 5th -1st cc. written records

grapheme leaves much it believe that the sound it conveyed in the records of that period be taken for granted as dental - labial.

Even in the extra kh (Khannet) records there are the cases when the usage of the two graphemes are not distinguished and the occur in one and the same positions as iqwnen // iqwnen, markhva// markhwa, tsaravlines//tsarawlines; Pawle//Pavle. In the type of words as tatwa graphem gives bilabial sounds.

წორა ნიკოლაძე

აკაკი წერეთელი და მცირე ფოლკლორული
ჟანრები (სადღეგრძელო)

აკაკი წერეთელი თავის მხატვრულ და პუბლიცისტურ ნაწარმოებებში მოხერხებულად იყენებდა ქართველი ხალხის მიერ საუკუნეთა მანძილზე შექმნილ და თაობიდან თაობაზე გადაცემულ ჩვენი ერის მდიდარ საუნჯეს, მცირე ფოლკლორულ ჟანრებს. მწერლის შემოქმედებაში მეტ-ნაკლებად თითქმის ყველა მცირე ჟანრი ფიგურირებს; მათ შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს „სადღეგრძელოს“.

დალოცვის ერთ-ერთი ფორმა - სადღეგრძელო ხალხის ყოფაში ფართოდაა დამკვიდრებული. იგი ჩვეულებრივი დალოცვის (რომელიც მეტწილად ერთ-ორსიტყვიანია და ცალკეულ ფრაზებში თავსდება) ვანვითარებული სახეობაა, ამასთან, სპეციფიურია მისი შესრულების გარემოც. სადღეგრძელოში გვხვდება მტკიცე სიტყვიერი ფორმულები, მას ახასიათებს განსაზღვრული წესი და რიგი. თავის ძირითად, დალოცვის ფუნქციასთან ერთად, სადღეგრძელოც გააჩნია სპეციფიკური ნიშნები. აქ გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება პიროვნების შეფასებას, მისი ავკარგიანობის აღნიშვნას. როგორც წესი, სადღეგრძელოში სასწორზე იწონება დალოცვის ობიექტის ღირსება-ნაკლოვანებანი, ამდენად, იგი დიდატიკურ დანიშნულებასაც იძენს.

აკაკი წერეთლის ნაწარმოებებში სადღეგრძელოს მრავალი ნიშნული დავაფიქსირეთ.

მოთხრობაში „ყვითელი სანთელი“ მწერალი გადმოგვცემს: საჩინოს „იქვე მახლობლად დაუდგეს სუფრა, მოითხოვა სამფება სკამი, პირჯვარი გამოისახა და დაჯდა თავისთვის. ჯერ საქმლისთვის ხელი არ მიეყო, ისე გაივსო ჭიქა და დაილოცა: „დიდება ღმერთსა, მოწყალება ერსა, დამარცხება მტერსა, ღმერთმა გამარჯვება ნუ მოუშალოს ამ ოჯახსო“, გადაჰკრა სავესე ჭიქა და მერე მიჰყო ხელი საქმელს (აკ. წერეთელი, 1958, გვ. 110).

„მეც დავჯექი სუფრაზე, მაგრამ ფიქრები კი შავბედანებისაკენ მიმაფრენდნენ... გაუმარჯოს შეყვარებულს! ვისაც ვინ უყვარს, მისი სადღეგრძელო იყოს... ალავერდი!... მრავალააალაქააამაერ! მრავალ.....ქააა.....მიერ! მათი სიცოცხლეეე! (იქვე, გვ. 76).

დრამაში „ვიდრე ხვალ, უფალო?“ კადუს პეტრონიუსი მიმართავს ნაზარეს: — „დაჯექ, ნაზარე, და ეს სასასწო გამოსცალე. ჩემი ღვინო არ უნდა იყოს ურიგო. შემდეგ „პეტრონიუსი (აიღებს ფიალას), აპობს: — „ჩემო მეგობრებო! ამ ფიალას მე ვსცლი თქვენს სადღეგრძელოდ, ღმერთებმა ვაბედნიეროსთ, თქვენ ცის კაბადონზე ნუ გადაატაროს ნისლი და ღრუბელი და თუ გადაატაროს, ვარდისფრად და სუნნელოვნად!“

ყველა — გმადლობთ, პეტრონიუს! კარგი სურვილებია და კარგადაც ნათქვამი. შენი სადღეგრძელოც იყოს! ღმერთებმა ნუ მოგაკლონ თვისი კეთილგანწყობილება!“ (აკ. წერეთელი, 1959, გვ. 421).

მოხმობილი მაგალითებიდან კარგად ჩანს დალოცვა-სადღეგრძელოს ფუნქცია, დანიშნულება, უკეთესი მდგომარეობის მიღწევის ნატვრა. გარდა იმისა, რომ სადღეგრძელო ქართული სუფრის დამამშვენებელია, მწერალი მისი მოშველიებით შთამბეჭდავ სურათებს ხატავს.

აკაკის ნაწარმოებებში ჩართულ სადღეგრძელოებში ყურადღებას იქცევს რამდენიმე მომენტი. აქ კარგად ჩანს სიტყვის მაგიური ფუნქცია. როგორც დამლოცველს, ისე ხალხს სჯერა, რომ დალოცვის საშუალებით მიიღწევა სიბრძნის კეთილდღეობა, ამასთან, დალოცვა-სადღეგრძელოს აქვს სოციალური ფუნქცია, იგრძნობა დალოცვის ობიექტის ერთგვარი დახასიათებაც, რასაც თუთოდ ენიჭება გარკვეული მორალურ-ზნეობრივი მნიშვნელობა, მტკიცედ შერულ სიტყვიერ ფრაზებთან ერთად.

მწერლის შეხედულებით, ჩვენი წინაპრები, ტრადიციულად, სადღეგრძელოს ღვინის დროსაც წარმოთქვამდნენ და ბრძოლის დაწყების წინაც:

„ღმერთებო, რა მწუხარე სახით არიან? და რათა? ეს ჩვენ ხელს ვერ შეგვიშლის, რომ დრო მოლხენით გავატაროთ... ღვინო!... თქვენი სადღეგრძელო ღვინო!... დღეგრძელობა კეისარს!“ („ვიდრე ხვალ, უფალო?“ აკ. წერეთელი, 1959, გვ. 423-424).

თხზულებაში „სოლომონ პირველი დიდი იმერეთის მეფე“ ვკითხულობთ: „მეფეს არ უძინია, მთელი ღამე დაჩოქილი ლოცულობდა. ბრძოლის წინათ ბრძანა ღვინის მიტანა, აივსო აზარფეშა და თქვა: „დიდება ღმერთსა, ღმერთო გაუმარჯვე ჩემს ჯარს, საქრისტიანოს გამოხსნისათვის მსხვერპლად ვამზადებულს!“ დაცალა და გადასცა პაპუნა წერეთელს. წერეთელმა თავანისცემით ჩამოართვა სასასმო, აავსო და დაილოცა: „ღმერთო, უსმინე ბატონ მეფე სოლომონსო! წერეთელმა ბერ წულუკიძეს გადაუღია და იმანაც ჯარი შეავედრა წმინდა გიორგის. მოემზადნენ საომრად“ (აკ. წერეთელი, 1958, გვ. 314).

აკაკი, რომელიც კარგად ერკვევა, რა ფუნქცია გააჩნია სადღეგრძელოს, ველწრფელად აღნიშნავს იმასაც, რომ ფეოდალის სასახლეში, სადაც იგი იზრდებოდა, ყურადღებას არ ამახვილებდნენ სადღეგრძელოებზე:

„სადღეგრძელოები არ იცოდნენ. პირველ ჭიქას რომ აიღებდნენ, მაშინ კი პირჯვარს გამოისახავდნენ და იტყოდნენ:

„დიდება ღმერთსა! მოწყალესა ერთსა! ღმერთო გაუმარჯვე, ბატონსა და ჭიქებსა, აქა მბრძანებელსა! შენდობა, მამაო! — ეტყოდნენ მღვდელსაც და გადაჰკრავდნენ ღვინოს. მერე კი იმდენსა სვამდნენ, რამდენიც უნდოდათ. სამიზეზო სადღეგრძელოები კი ფიქრადაც არ მოსდიოდათ“ („ჩემი თავგადასავალი“, აკ. წერეთელი, 1957, გვ. 23).

როგორც ცნობილია, სადღეგრძელოში დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბდა გარკვეული რიგი, ვინ ვის შემდეგ უნდა აღღეგრძელონ, რაც იშვიათად დაირღვეოდა.

სუფრას უძღვებოდა თამადა. ოდითგანვე თამადად ირჩევდნენ ისეთ ადამიანს, რომელსაც ახასიათებდა მჭერმეტყველება, ენამზეობა, ტკბილსიტყვაობა... ასეთი კაცი სუფრის მშვენიება იყო, რადგან მან კარგი მოლხენაც იცოდა და „მარილიანი“ სიტყვაც ჰქონდა. სიტყვა კი, მოგესხენებათ, მძლავრი იარაღია. ტყუილად კი არ ამბობს აკაკი: „ხმაღზე უფრო ძლიერად ჭრის პატარა და რბილი ენა“-ო („თორნიკე ერისთავი“).

ქართული სუფრის წესს თამადის არჩევის ცერემონიალს და სადღეგრძელოებს ვეცნობით დრამატულ ნაწარმოებში „განთიადი“:

„მიხა - იმ ერთი თქმისა არ იყოს, „რატომ არ მოილხენო“ და „კი

ესქამო!“ ამ ჩვენს სუფრასაც პირი ჩამოსტირის.

ნიკო - ასე იცის უტოლიბაშო სუფრამ.

გრიშა - როგორც უღორისთავოდ ქორწილი, ისე უტოლიბაშოდ ლხინი არ მოხერხდება ჩვენში.

ერთი სტუმარი: - მაშ, შენი სადღეგრძელო იყოს, მოგვილოცავს ტოლიბაშობა.

ხმები: - ნიკოს გაუმარჯოს, ნიკოს!

ნიკო - არა, მე დღეს ვეღარ ვიკისრებ ტოლიბაშობას, რადგანაც ნათლობა გვაქვს დღეს, მოლხენაც არაჩვეულებრივი, სხვანაირი უნდა, ტოლუბაშობაც.

სტუმრები - ნათლიაც შენ უნდა იყო და მირონიც შენ სცხო! მოგვილოცავს ტოლუბაშობაც.

ნიკო - ბატონი ხართ, მაგრამ მხოლოდ ერთის პირობით, პატიოსანი სმა უნდა იყოს!...

მიხა - მასპინძლობა ჩემია და მოლხენა თქვენ იცით!“ (აკ. წერეთელი, 1959, გვ. 30-31).

ამის შემდეგ მოდის სადღეგრძელოების რიგი:

„ნიკო - ჯერ სტაქნებით უნდა დავიწყოთ და მერე ყანწებზე გადავიდეთ. აბა, აივსეთ ჯერ თითო სტაქანი... მზადა ხართ?

ხმები - მზადა ვართ, გიცდით!

ნიკო - როგორც ლოცვებში - მამაო ჩვენო, ისე სადღეგრძელოებში ეს სადღეგრძელო პირველია, ამიტომ ერთი სტაქნით არ შეიძლება ამისი აღილუთა, თუ თან ყანწი არ მოვაყოლეთ.

ღმერთმა ნუ მოშალს ჩვენ სამშობლოში ეს მამა-პაპური გულუხვობა, ლხინი და ქეიფი... სანამ „მრავალჟამიერი“ არ გადავარდება, ჩვენც არა გვიჭირს-რა. გაუმარჯოს საქართველოს!

ყველა ერთად - გაუმარჯოს საქართველოს!“ (იქვე).

სამშობლოს დალოცვის შემდეგ ქვეყნისათვის თავდადებულ ადამიანებს მოიხსენიებდნენ:

„ნიკო - ეს ღმერთმა გაუმარჯოს იმ მამულიშვილებს, რომელთაც კიდევ ახსოვთ თავისი საწყალი ქვეყანა.

ყველა - გაუმარჯოს! ვაშა! ვაშა!“ (იქვე)

ქართულ სუფრაზე შესვამდნენ იმის სადღეგრძელოს, ვისთვის ან რისი მიზეზითაც იყო ლხინი გამართული, აგრეთვე, მასპინძელსა და მის ახლობლებსაც ადღეგრძელებდნენ. ამბობდნენ სადღეგრძელოების შესაფერ ლექსებსა და სიმღერებს, ცეკვავდნენ და ოხუნჯობდნენ.

სწორედ ასეა ყოველივე წარმოდგენილი აკაკის ამ ნაწარმოებში. სადღეგრძელოების რიგი დაცულია დრამაში „ახალი გმირი“, რომელშიაც პროზორი ამბობს:

„მე თქვენი სადღეგრძელო დავლიე, მერე თქვენი დედ-მამის, რომ მაგისთანა შვილი ჰყვებხართ, ჩემი მშობლებიც მომაგონდნენ და გული ამიჩვილდა“ (აკ. წერეთელი, 1959, გვ. 331).

სადღეგრძელოებში, ერთი მხრივ, აღნიშნავდნენ პიროვნების დადებით თვისებებს, ზოტბას ასხამდნენ ასეთ ადამიანებს, მეორე მხრივ კი, სადღეგრძელოს სახით იგმობოდა უზნეობა, უსინდისობა, პირის გატეხვა, ორგულობა, ღალატი...

ერთი სიტყვით, ქართველი კაცისათვის შეუფერებელი საქციელი. ამ უკანასკნელს მწერალი ხაზს უსვამს კომედიაში „კინტო“.

კინტო ამბობს: „ეს ღმერთმა დასწყევლოს, შეაჩვენოს ის კაცი, ვინც მეგობრის გატანა არ იცოდეს!.. ვინც ძმაბიჭის გულისათვის ან ცეცხლს დაერიდოს, ან წყალს და ან პოლიციას შეუშინდეს! (სამსონს) ალავერდი შენთან, კნიაზ ჯან!..“

ეს ღმერთმა დასაგოს, შეტურცხვინოს ნამუსი და პირი იმას, ვინც მეგობრის ცოლს არშიყო დაუწყოს (სამსონს). კიდევ თქვენთან კნიაზ-ჯან, ალავერდი!“ (აკ. წერეთელი, 1959, გვ. 170).

აკაკი წერეთელმა შესანიშნავად იცის, რომ სადღეგრძელო ქართული სუფრის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ატრიბუტია. იგი ამკობს და ლაზათს აძლევს ჭეიფს, ამასთანავე, გარკვეული აღმზრდელობითი მნიშვნელობაც ენიჭება. ამიტომ იგი დალოცვა-სადღეგრძელოს მთელ პროცესს ნატურალისტური სიზუსტით ხატავს.

ამავე დროს, მწერალი მოწინააღმდეგეა ისეთი მავნე წესებისა, როგორებიცაა: სმაში შეჯიბრი, თამადის მიერ ღვინის დაძალება, ჩხუბი და აყალ-მყალი.

აკაკის შემოქმედებაში ჩართული დალოცვა-სადღეგრძელოები პატრიოტულ, დიდაქტიკურ-აღმზრდელობით ფუნქციას ემსახურება.

პატრიოტი პოეტი უსათაურო ლექსში ამბობს:

„ისე ლუკმას არა შევსჯამ

და არც დავლევ სადღეგრძელოს,

რომ არა ვსთქვა: გაუმარჯოს,

გაუმარჯოს საქართველოს!..“

(აკ. წერეთელი, 1950, გვ. 269).

ან კიდევ:

“მრავალჟამიერ, ჟამიერ,

ჩვენს ტურფა საქართველოსა!

ვიტყვი და შეუპოვარად

გადავკრავ სადღეგრძელოსა“.

(„სახსოვარი“, აკ. წერეთელი, 1988, გვ. 443).

ამავე მიზნით აკაკი თავის კერძო გამოსვლებსა და სიტყვებში ხშირად მიმართავდა ამ ჟანრს. მაგალითად, პროფესორ დ. ჩუბინაშვილის პატივსაცემად გამართულ ბანკეტზე აკაკიმ წარმოთქვა:

„გაუმარჯოს იმ ჩემ ტოლებს და წინანდლებს, რომელთაც ქვეყნისათვის უმრომიათ!.. გაუმარჯოს იმ მომავალ თაობას, რომელიც საზოგადო საქმეს თავის საკუთარი საპირადო საქმეზედ წინ აყენებენ და გაუმარჯოს მანამდი, სანამ სწორი გზიდან არ გადაუხვევიათ! (აკ. წერეთელი, 1960, გვ. 129).

„წინანდალში გლეხობის წინაშე წარმოთქმულ სიტყვაში“ პოეტი აღნიშნავს: „ნუ დაგავიწყდებათ, რომ ფესვი საქართველოს ეროვნების თქვენა ხართ და წოდებანი კი თქვენზე ამონაყარი თქვენვე... გაუმარჯოს საზოგადოდ ქართველობას და კერძოდ თქვენ, როგორც ეროვნების ფესვებს! ესვამ თქვენ სადღეგრძელოს!“ (აკ. წერეთელი, 1961, გვ. 450).

ამრიგად, აკაკი წერეთლის მხატვრულ და პუბლიცისტურ ნაწარმოებებში ჩართული სადღეგრძელოები ემსახურებოდა ქართველი ხალხის ზნეობრივ აღზრდასა და ეროვნულ-პატრიოტული სულისკვეთების გაღვივებას...

დამოწმებული ლიტერატურა

1. აკ. წერეთელი, 1950 - აკ. წერეთელი, თხზ., ტ.II, თბ., 1950;
2. აკ. წერეთელი, 1958 - აკ. წერეთელი, თხზ., ტ.VIII, თბ., 1958;
3. აკ. წერეთელი, 1959ა - აკ. წერეთელი, თხზ., ტ.IX, თბ., 1959;
4. აკ. წერეთელი, 1959ბ - აკ. წერეთელი, თხზ., ტ.X, თბ., 1959;
5. აკ. წერეთელი, 1960 - აკ. წერეთელი, თხზ., ტ.XIII, თბ., 1960;
6. აკ. წერეთელი, 1961 - აკ. წერეთელი, თხზ., ტ.XIV, თბ., 1961;
7. აკ. წერეთელი, 1988 - აკ. წერეთელი, თხზ., ტ.I, თბ., 1988.

NORA NIKOLADZE

AKAKI TSERETELI AND MINOR FOLKLORE GENRES
(TOASTING)

Akaki Tsereteli, a famous Georgian poet, masterly makes use of treasures of minor folklore genres that went down from generations to generations.

Toasting presents one of the important parts within the genre. Toasting as one of the forms of blessing has deep roots in the people's life. Apart from the blessing main function of toasting g, it has other specific sign. Namely, the attention is drawn to the assessment of the personal qualities, being merit – based toasting acquires certain didactic meaning.

In his literary works Akaki Tsereteli gives many different examples of toasting. The writer knows that toasting is the integral part of the Georgian feast. It adorns and directs the ceremony and at the same time, it has certain educational moral and patriotic importance:

That is why Akaki Tsereteli depicts entire processes of blessings and toasting with naturalistic precision.

The writer discourages that evil behaviour as competing in drinking the toastmaster's obsession to have the guest drink alcohol, involving the guest in an argument etc.

Akaki Tsereteli views concerning the issues have not lost its importance even now.

ახთანდომ ნიპოლეიზმი

ახსახური სეპარატიზმის პრობლემა ქართველ მშენებელთა შემოქმედებაში ბესიკის „რუხის ბრძოლა“

ბესიკის (1750-1791 წწ.) ეროვნული მრწამსის გასააზრებლად მეტად საინტერესო ნაწარმოებია მისი პოემა „რუხის ბრძოლა“, რომელშიც 1779 წელს ზუგდიდთან ახლოს, რუხის ციხესთან, ქართველებსა და აფხაზებს შორის გამართული ბრძოლის ამბავია მოთხრობილი.

ბესიკის პოემისადმი დღევანდელი მკითხველის ინტერესს არსებითად ზრდის ის გარემოება, რომ მასში მოთხრობილი ამბავი ბევრი რამით შეესატყვისება იმ საომარ კონფლიქტს, რომელიც ქართველთა და აფხაზთა შორის ორ საუკუნეზე მეტი დროის გასვლის შემდეგაც მოხდა. კერძოდ, მაშინაც და შემდგომაც ომის გაჩაღების საფუძველი აფხაზთა აგრესიული ეროვნული სეპარატიზმი გახდა და ქართველების წინააღმდეგ გამართულ ომში წარმატების მისაღწევად აფხაზებმა კვლავაც მოსყიდული უცხოტომელები გამოიყენეს, ძირითადად ჩრდილოეთ კავკასიელი ხალხები - ოსები, ჩეჩენები, ბალყარელები და სხვები. მათ გარდა რუხის ბრძოლაში აფხაზთა გვერდით თურქებიცა და ყირიმელი თათრებიც საკმაოდ მრავლად იღებდნენ მონაწილეობას.

როგორც ვხედავთ, აფხაზური სეპარატიზმი ახალი მოვლენა არ არის და იგი საუკუნეთა წიაღში იღებს სათავეს. სამწუხაროდ, სხვადასხვა გარემოებათა გამო, აფხაზთა ამგვარი სეპარატისტული ზრახვები ჩვენს ისტორიაში ხელოვნურად იყო მიჩქმალული და მათზე საუბარს ტაბუ ჰქონდა დადებული.

როგორც ისტორიული დოკუმენტებით დასტურდება, დროდადრო, როცა საამისო შესაძლებლობა მიეცემოდათ, აფხაზები ქართველების ასაკლებად და დასარბევად არაფერს იშურებდნენ. ასე მოხდა რუხის ბრძოლის დროსაც, როცა ქრთამით მოსყიდული უცხოტომელების ჯართან ერთად აფხაზები მზაკვრულად დაესხნენ თავს სამეგრელოს სამთავროს. ბესიკის თქმით, მეგრელთა წინააღმდეგ მიმართული მათი ამ ბარბაროსული ლაშქრობის მიზანი ასეთი ყოფილა:

მეგრელთა სისხლი სწყუროდათ, თუმცა შეესვათ გობითა.

როგორც შემდეგდროინდელმა მოვლენებმა დაადასტურეს, „მეგრელთა (იმევე ქართველთა) სისხლის გობით შესმის სურვილი“ აფხაზებს იმხანად შემთხვევით არ გასჩენიათ და ქართველების მიმართ მათმა ამგვარმა ველურმა სიძულვილმა რუხის ბრძოლის შემდგომაც არაერთგზის იჩინა თავი, განსაკუთრებით 1992-93 წლების ომის დროს. სამწუხაროდ, რუხის ბრძოლისაგან განსხვავებით, ეს ომი, რომელშიც უმთავრეს აგრესორად რუსეთი მოგვევლინა, ქართველთა მარცხით დამთავრდა, რასაც შედეგად აფხაზეთის დროებითი დაკარგვა მოჰყვა.

იმისათვის, რომ უფრო ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნეს ბესიკის ეროვნულ თვალთახედვაზე, მოკლედ გავიხსენოთ „რუხის ბრძოლის“ მთავარი და მნიშვნელოვანი მომენტები.

როგორც ისტორიული დოკუმენტებიდანაც ცნობილი, 1779 წლის მიწურულში „აფხაზნი და თურქნი ურთიერთს შეითქვენ“. „შეიყარა სრულიად

აფხაზეთი თავისი ბატონობით, შარვაშიძეები, ჯიქი, ალანი და ჩერქეზი. სხვანი კიდევ უცხო ჯარები იყო... ცხენოსანი და ქვეითი. ჯაბახანით, თოფხანით, ზარბაზნებით“ და მოულოდნელად სამეგრელოს შემოესია“ (ნარკვევები, 1973, გვ. 665).

აქ აღწერილი ვითარების სისწორე ბესიკის პოემითაც დასტურდება. ბესიკის ცნობით, სამეგრელოს წინააღმდეგ შეთქმულმა ოთხმა აფხაზმა ძმამ - ბექირ, ქელეშ, ზურაბ და ლევან შარვაშიძეებმა, რომლებიც აფხაზეთის მთავრები იყვნენ, სამეგრელოს სამთავროს დასაპყრობად და ასაოხრებლად „მოიხმნეს ლაშქარნი ქვეყნის მგრევიანი“. ესენი ყოფილან „ქრთამით აღთქმულნი“ უცხოელები, რომელთა ეროვნულ კუთვნილებას პოეტი შემდეგნაირად განმარტავს:

ყირიმელთ, ჯიქელთ, ალანელთ, კემურგელთ ამცნეს ცნობითა,
ყივჩაღთა შემოიწვევდნენ, ინდობდენ სჭულის ძმობითა,
აფხაზნი შეეფიცოდნენ ქრთამით და აგრევ ძღვნობითა.

როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, აქ მოწვდილი ინფორმაცია მართო პოემაში აღწერილი ისტორიული ვითარების გასაცნობად კი არ არის საინტერესო, არამედ იმ თვალსაზრისითაც, რომ იგი იმ მდგომარეობასაც ზუსტად შეესაბამება, რომელიც მე-20 საუკუნის 90-იანი წლების აფხაზეთში შეიქმნა აფხაზური სეპარატიზმის აღზევებისა და რუსული აგრესიის შედეგად.

სამეგრელოს დასაპყრობად და ასაოხრებლად მოსულ ე. წ. აფხაზურ ლაშქარში, პოეტის თქმით,

ექვსნი გვარნი ექვს ენითა ერთ ხმაობდენ ბევრსა ბევრად.

ბესიკს აფხაზ მთავართა ამგვარი მზაკვრული ქმედება უგუნურებად მიაჩნია და ერთ-ერთ მათგანს - ზურაბ შარვაშიძეს ამ სიტყვებით მიმართავს: „მასმიოდა, ზურაბ, შენისა სიბრძნისა სიბერე და ამაღ მიყვარდი, რომენ შენის ძველის სახლის ზღუდესა ახლის შენობის პირი ედგა, აწ... ხელი შეგიმართებიეს უმეცრების კედლის მაშენებლად, რომემცა აღშენებული მკვიდრი გოდოლი დაგიტევიან და აგრევ გვარისა სახელოვანი სიმტკიცე უწვრთნელისა ჯორისა წიხნითა შეგიმუსრავს და ცვილებრ ნაზელი ზრდილობისა წესი გზასა უვიცსა ქვად უხმარად დაგიგდიან“.

ზურაბისა და მის თანამოაზრე აფხაზთა უმეცრების ბესიკისეული დახასიათება დღევანდელ აფხაზ სეპარატისტთა უგუნური მოქმედების ზუსტ შეფასებადაც თავისუფლად შეიძლება მივიჩნიოთ და დროს, მოვლენათა ისტორიულ განვითარებას, ამ შეფასებაში არსებითი ხასიათის კორექტივი არ შეუტანია.

ასე რომ, დღევანდელი აფხაზი სეპარატისტებიც ზურაბისნაირ აფხაზთა მსგავსად ანგრევენ ჩვენი ხალხების ერთობლივი თანაცხოვრების მყარ ისტორიულ საფუძვლად ქცეულ „მკვიდრ გოდოლს“ და „უმეცრების კედლის მაშენებლად ხელაღმართულებს“ თავიანთი გვარის „სახელოვანი სიმტკიცე უწვრთნელისა ჯორისა წიხნითა შეუმუსრავთ“.

აფხაზთა და მათ მიერ მოსყიდულ უცხოელთა მოულოდნელი თავდასხმით შეშინებულმა სამეგრელოს მთავარმა კაცია დადიანმა დასახმარებლად იმერეთის მეფე სოლომონს მოუხმო. სოლომონი სასწრაფოდ გაემართა თანამომემების დასახმარებლად, რასაც ბესიკი იმ მამულიშვილური ვალის კეთილსინდისიერ გადახდად მიიჩნევს, რომელიც მეგრელებისგან ჰქონდა მას მიღებული ხრესილის ომში მათი აქტიური დახმარებით:

ქუთაისს მორქმით მჯდომელსა, ომისა მომანდომელსა,

მეფესა ჰკადრეს: „მეგრელი მოჰფრინავს, ჰგავს ნაკრთომელსა“...

გალიძდა... „ვალი ხრესილის აწ უთხოვია მშრომელსა“.

სოლომონისა და კაცია დადიანის ერთობლივმა ლაშქარმა მტერი იოლად დაამარცხა. მაგრამ, ამის მიუხედავად, ბესიკის გადმოცემით,

მეფე მშვიდი ამას ზედან გულისობს და არა ლაღობს,

გულსა მჭიდთა ხელ იკრთიდა, ყოვლთა გულიც მასთან ლაღობს.

„ღვთისმშობელო!“ - მიქმელობს, თვალთ ცრემლთა რუეებს წარმონაღობს.

ვფიქრობ, მკითხველი უკომენტაროდაც ადვილად მიხვდება, რომ მეფის თვალცრემლიანობისა და დამწუხრების მიზეზი ზოგადად ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი მთლიანობისთვის საფუძვლის გამოძვლილი აფხაზთა კუთხური სეპარატიზმი იყო და არა მხოლოდ ეს კონკრეტული შემთხვევა.

პოემის ბოლოს ბესიკისათვის საზოგადოდ ჩვეული პათეტიზმით მოთხრობილია ქართველებთან შერკინებაში დამარცხებულ აფხაზთა ლაშქრისა და მათი უგუნური თავაკაცების - „ოთხთა ძმათა შარვაშიძეთა“ გაქცევისა და ქართველ მამულიშვილთა გმირული ბრძოლების ამბავი. პოეტი საქმეებარ ებითე-ტებს არ იშურებს რუხის ბრძოლის გმირებად მიჩნეული პირების: კაცია და გიორგი დადიანების, სარდალ წერეთლის, გიორგი წულუკიძის, ელიზბარ ერისთავისა და სხვათა ვაჟაკობისთვის ხოტბის შესასხმელად.

ბესიკის „რუხის ბრძოლა“ არა მარტო ისტორიულად ცნობილი ამ მოვლენის გააზრებისა და ავტორისეული ეროვნული თვალთახედვის გასაცნობადაა მეტად მნიშვნელოვანი ნაწარმოები, არამედ იმ პროცესების სიღრმისეულად განსჯა-განალიზების თვალსაზრისითაც, რომლებიც აფხაზური სეპარატიზმის აღზევების შედეგად დაატყდა თავს საქართველოს მე-20 საუკუნის 90-იან წლებში.

ვასილ ბარნოვის რომანები:

„ხაზართა სასძლო“ და „შურისგება“

მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზეთის პრობლემას ვასილ ბარნოვის (1857-1934 წწ.) შემოქმედებაში დიდი ადგილი არ დაუჭერია და იგი არსებითად ორი ნაწარმოებით შემოიფარგლება („ხაზართა სასძლო“ და „შურისგება“), აღნიშნული საკითხის მწერლისეული განსჯა-გააზრება მაინც განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს. ამგვარი შეფასების საფუძველს უპირველეს ყოვლისა შინაგანად რთულ და მწვავედ კონფლიქტურ იმ ურთიერთობათა სიღრმისეული წარმოსახვა განაპირობებს, სეპარატიზტულად განწყობილ აფხაზ ხელისუფალთ რომ ჰქონდათ საქართველოს მიმართ ისტორიულ წარსულში.

როგორც ვ. ბარნოვის დასახელებული რომანებიდან ნათლად ჩანს, აფხაზური აგრესიული სეპარატიზმი სულაც არ არის ახალი მოვლენა და იგი საუკუნეთა წიაღშიცაა საკმაოდ მძლავრად ფესვებგართხმული. ვ. ბარნოვის შემოქმედებაზე მსჯელობის დროს ჩვენი დღევანდელი ეროვნული ყველაზე საჭირობოროტო საკითხად ქცეული ეს მოვლენა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს და ყოველგვარი შენიღბვა-შელამაზების გარეშე წარმოაჩენს მის ნამდვილ სახეს და შინაგან ბუნებას. ამ თვალსაზრისით ვ. ბარნოვის ხსენებული რომანები არა მარტო ისტორიული სინამდვილის ობიექტური წარმოსახვის მეტად საინტერესო ნიმუშად უნდა მივიჩნიოთ, არამედ იმ ტრაგიკულ მოვლენათა თვისებურ წინასწარმეტყველებადაც, რაც მე-20 საუკუნის 90-იანი წლების

აფხაზეთში მოხდა აფხაზ სეპარატისტთა მიერ გატარებული მზაკვრული პოლიტიკის შედეგად.

იმისათვის, რომ ყოველივე ზემოთქმულს მეტი სიცხადე და დამაჯერებლობა შეეძინო, ქვემოთ შევეცდები დასახელებული ნაწარმოებებიდან მოვიშველიო შესაბამისი მაგალითები. დავიწყოთ „ხაზართა სასძლოთი“.

ეს რომანი თავდაპირველად 1919 წელს დაიბეჭდა გაზეთ „საქართველოში“, გადამუშავებული სახით კი ცალკე წიგნად 1922 წელს გამოიცა. მიუხედავად იმისა, რომ ნაწარმოების სიუჟეტურ საფუძვლად ხაზართა ხაკანის მიერ ქართლის მეფის - არჩილის ქალიშვილის - შუშანის მოტაცების დრამატული ამბავია ქცეული, მწერალმა ის რთული ეპოქალური სინამდვილეც წარმოსახა ფართოდ და მასშტაბურად, რომელიც საქართველოსა და მის მეზობელ სახელმწიფოებში სუფევდა VII-VIII საუკუნეებში.

ეს ის დროა, როდესაც საქართველოში სარკინოზთა ბატონობაა დამყარებული. სახელმწიფოებრივ მთლიანობასა და თავისუფლებას მოკლებული ქვეყანა თავგანწირვით იბრძვის ეროვნული თვითმყოფადობისა და ქრისტიანული სარწმუნოების შენარჩუნებისთვის. არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ქართველი ხალხი მარტოდმარტო აღმოჩნდა. ამ შემთხვევაში დახმარება და თანადგომა მას ვერც ბიზანტიამ აღმოუჩინა და ვერც სპარსეთმა, რომელიც „სასიკვდილოდ დაჭრილი გართხმული ეგდო უძლეველი ხალიფის ფერხტქეშ“ მართალია, არაბთა წინააღმდეგ იმხანად ხაზართა მძლავრი სახელმწიფოც აწარმოებდა „საშინელ ომს“, მაგრამ საქართველოს მოკავშირედ ვერც იგი გამოდგებოდა, ვინაიდან ხაზართა ხაკანი „ფრიად ნაწყენი და გარისხებული იყო“ ქართველებზე იმის გამო, რომ არჩილ მეფის ასულმა შუშანმა მას ცოლობაზე უარი უთხრა. „ეს პირადი სიმწარე გარდუვალ ზღუდედ იყო აღმართული“ ორ ქვეყანას შორის, რის გამოც „ქართველთა მპყრობელნი ჩრდილოეთისაკენ იმედის თვალთ ველარ გაიხედავდნენ“.

ხაზართა ხაკანისადმი უარის თქმა რომანში ორი მთავარი ფაქტორითაა მოტივირებული: სარწმუნოებრივი სხვადასხვაობითა და იმ გარემოებით, რომ ჩვენი ჩრდილოელი მეზობლები მუდამ დასაპყრობად მოილტვოდნენ საქართველოსაკენ. მართალია, ჩრდილოელ მეზობლებში ამჯერად ხაზარები იგულისხმებიან, მაგრამ ამ შემთხვევაში მხედველობიდან არ უნდა გამოვკრჩეს ის ფაქტი, რომ იმ ხანად ჯერ არც რუსეთის სახელმწიფო არსებობდა და რუსეთის ტერიტორიაზე არც ქრისტიანობა იყო გავრცელებული. ამის მიუხედავად, მწერალი მაინც თვლის, რომ ჩრდილოეთისადმი მინდობა ჩვენი ქვეყნისათვის დამღუპველი მოვლენაა. აი, როგორ გამოახატებიან იგი ამ თვალსაზრისს სამეფო კარის წარმომადგენელთ ერთგან: „ჩრდილოეთს მაინც ვერ მივენდობით, თუნდაც დავეყოყრდეთ... ის მარად მოილტვის ჩვენ ქვეყნისაკენ“.

- არც როდის არ შეიძლება მინდობა! შესაძლოა მხოლოდ განსაზღვრული ჯარის დაქირავება და გადმოყვანა იქიდან.

- მაშ, უარი უნდა ეთქვას ხაკანს: სჯული ეწინააღმდეგება ამ კავშირს; თვით სახელმწიფოს სარგებელიც ამასვე მოითხოვს, რომ ჩრდილოეთის საზღვრები მტკიცედა გვქონდეს დაცული“.

საქართველოს პოლიტიკური ორიენტაციის განსაზღვრის დროს ეს ანტიჩრდილოური (იგივე ანტირუსული) პოზიცია ვ. ბარნოვის შემოქმედებაში არაერთგზის გამოიხატა ნათლად და არა ორაზროვნად და ამ თვალსაზრისით

„ხაზართა სასძლო“ სულაც არ არის გამონაკლისი.

ვ. ბარნოვის აზრით, ჩრდილოური აგრესიის თავიდან ასაცილებლად აუცილებელი იყო ჩვენს ქვეყანას აქტიურად ეცადა ამ აგრესიის მოწინააღმდეგე მოკავშირე სახელმწიფოებთან ურთიერთობის დამყარება, ვინაიდან „ერთად უფრო ადვილად გავუმკლავდებოდით ჩრდილოეთს, რომელიც ყოველთვის ჩვენკენ იწევს, სამხრეთისაკენ“.

როგორც ითქვა, „ხაზართა სასძლოში“ მწერალმა საქართველოს სახელმწიფოებრივი ძლიერებისთვის საფუძვლის გამომთხრელი შინაური ძალების მხილებასაც მიაქცია განსაკუთრებული ყურადღება. ამ კუთხით უპირველეს ყოვლისა აფხაზთა მეფეების მიერ გატარებული მზაკვრული პოლიტიკის ავტორისეული დახასიათება მინდა გავიხსენო. დღევანდელი ვითარების გათვალისწინებით ამ დახასიათებამ კიდევ უფრო მეტი მნიშვნელობა შეიძინა და მთელი სიმწვავეით წარმოაჩინა ის შენიღბული წინააღმდეგობა, რომელიც მეტნაკლები ძალით თითქმის მუდამ არსებობდა საქართველოს სახელმწიფოებრივ მთლიანობასთან შინაგანად დაპირისპირებულ აფხაზურ სეპარატიზმსა და ქართულ ცნობიერებას შორის.

არაბთა მიერ არჩილ მეფის სიკვდილით დასჯის შემდგომ ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადებული იოანე ბატონიშვილი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა იმ იმედით, რომ იქიდან დაიწყებდა ქვეყნის სიძლიერის აღდგენას. მაგრამ, სამწუხაროდ, „იქაც ვერა ჰპოვა ტახტის მემკვიდრემ ისეთი ძალები, რომლებზედაც შესაძლო ყოფილიყო სამეფო ტახტის დამყარება“. შინაური შუღლისა და განთიშულობის გაღრმავებას მოხერხებულად უწყობენ ხელს ჩვენი ჩრდილოელი მეზობლები. ამ თვალსაზრისით მწერალი განსაკუთრებულ ყურადღებას იმ მზაკვრულ ურთიერთობაზე ამახვილებს, რომელიც ხაზარებსა და აფხაზებს შორის არსებობს.

პირველ ყოვლისა, სწორედ „ხაზარნი აღელვებდნენ და აქეზებდნენ აფხაზებს, რომ გასდგომოდნენ იგინი ქართველებს და დაეარსებინათ ცალკე სახელმწიფო თვით ხაზართა მფარველობის ქვეშ. ძალიანა სცდილობდნენ ხაზარნი ამ საშუალებებით მაინც დაეჭირნათ კავკასიონის კარებები, რადგან იცოდნენ, ვის ხელშიც იქნებოდა იგი გადმოსავალნი, იმისი შეიქმნებოდა გამარჯვება იმ სასტიკ და შეურთიგებელ ბრძოლაში, რომელიც უკვე დაწყებული იყო ჩრდილოეთის მბრძანებელ ხაზართა და სამხრეთის მფლობელ აგარიანთა შორის.

ხაზართა შთაგონებით ლეონ აფხაზი აღარ დაემორჩილა იოანეს, არ აღიარა იგი მეფედ მთელი საქართველოსი და ისე ეჭირა თავი როგორც მფლობელს ვინმე დამოუკიდებელს. იოანეს არ ძალუძდა განემტკიცებინა ამ კუთხეშიც ხელმწიფობა საქართველოსი: ხაზართა ხაკანი ზურგს უმაგრებდა აფხაზს, მარად მზად იყო შესაფერ დროს ჯარით დაჰხმარებოდა განდგომილს. იოანე ყოველ წუთს ელოდა ამ მხრიდან დალატს. შემდგომში აკი კიდევ აღსრულეს ხაზართ წადილი: ლეონ მეორემ, ძმისწულმა ამ პირველი ლეონისა, ხაზართა მეფის ასულის ძემ, დაიპყრო ხაკანის დანმარებით მთელი აფხაზეთი და ეგრისი, უარჰყო ქვეშევრდომობა საქართველოს მფლობელისა და გამოაცხადა თავისი თავი მეფედ აფხაზეთისა“.

როგორი სიზუსტით მიესადაგება ვ. ბარნოვის მიერ წარმოსახული ეს ვითარება დღევანდელ აფხაზეთში არსებულ მდგომარეობას! საკმარისია ხაზართა მაგივრად ციტირებულ ფრაგმენტში რუსი ჩავსვათ, რომ მთელი სიცხადით

დავინახოთ, მწერლის მიერ აღწერილი მოვლენა როგორი წინასწარმეტყველური სისწორით წარმოაჩენს იმ მზაკვრული პოლიტიკის არსს, რასაც სადღეისოდაც ატარებს რუსეთი აფხაზეთში.

იგივე უნდა ითქვას ლეკთა შესახებაც, რომელთა მზაკვრული და მოღალატური ბუნება მწერალმა შემდეგნაირად დაახასიათებინა ხაზართა სარდალ ბლუჩანს: „ლეკეთზე დაბრუნება შეუძლებელი სჩანდა. ბლუჩანმა გაიცინო იქაური ხალხი, ქვეყანა, საცალფეხო მთის ბილიკები და ველარ ენდობოდა ლეკებს: შესაძლო იყო ელაღატნათ მისთვისაც, როგორც უღალატეს თავიანთ მოკავშირე ქართველებს.“

ასეთი მახვილგონივრული წინასწარმეტყველებანი და შეფასებანი ვ. ბარნოვის შემოქმედებაში სხვაგანაც რომ საკმაოდ ხშირად გვხვდება, ეს „შურისგებიანაც“ (1928 წ.) ნათლად ჩანს, რომელშიც ალექსანდრე მაკედონელის (356-323 წწ. ჩვ. ერამდე) დროინდელ საქართველოში არსებული ვითარებაა აღწერილი.

ქართველთა ჯარი ღვაჭაგის სარდლობით კავკასიონის გადაღმა მცხოვრებ ერებთან საბრძოლველად გაემართა. ამ გადაწყვეტილების მიღება იმანაც განაპირობა, რომ ბოლო დროს ისინი „ბოროტად მოისწრაფოდნენ გადმოდმისაკენ და ჯგუფ-ჯგუფად იწყეს გადმოსვლა ხალხის საძარცვად“. ეს ის დრო იყო, როცა „იბერთ ხელთ ეჭირათ მთათა გადასავალნი. თუ მათი ნება არ იქნებოდა, მგზავრსაც არ გადმოუშვებდნენ ჩრდილოეთიდან“. სამწუხაროდ, ჩვენმა კავკასიელმა მეზობლებმა ეს ყველაფერი დაივიწყეს და შეიარაღებულ ჯგუფებად ესხმოდნენ თავს ქართველ მოსახლეობას.

აი, სწორედ მათ ასალაგმად და დასასჯელად გააგზავნა მცხეთის მამასახლისმა თავისი მემკვიდრე ღვაჭაგი კარგად გაწვრთნილ ჯართან ერთად. ღვაჭაგი მტრების დასალაშქრად აფხაზეთის გავლით გაემართა. როგორც ვ. ბარნოვის ნაწარმოებიდან ნათლად ჩანს, ქართველებსა და აფხაზებს შორის იმხანად საკმაოდ დაძაბული ურთიერთობა ყოფილა დამკვიდრებული. ამის უმთავრეს მიზეზად მწერალი აფხაზთა სეპარატიზმს მიიჩნევს. მისი თქმით, მართალია, აფხაზებიც „იბერთა ტომნი არიან, მაგრამ შორეულნი. ვერა გრძნობენ ჩვენთან ერთობას.“ ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა ხალხთა მსგავსად, ისინიც „ხშირად გადმოდინ სამეკობროდ ჩვენს მხარეს... იმედი აქვსთ გადაღმელებების: ჭიქეთში მალავენ ნადავლს, ნატაცები იმათაც ხომ აქეთ გადმოაქვსთ.“

აფხაზები საომრად მომზადებული შეხვდნენ იბერიელებს, მაგრამ ბრძოლა ვერ გაბედეს, რადგანაც „მიმავალი ჯარი არც დიდ საბაბს აძლევდა ბრძოლისას: არ ალაფობდნენ, არც არვის ეტანებოდნენ.“

- გზად მივიღვართ თქვენს ქვეყანაზედ. სამტრო არრა გვაქვს. თუ არ დაიშლით და დაგვესხმით, ძვირად დაგისვამთ.

ამაში აფხაზნი დარწმუნდნენ, როდესაც სცადეს რამდენჯერმე და დაზიანდნენ.“

ქართველთა სიძლიერით შეფიქრიანებულმა აფხაზთა მთავარმა მთავარსარდალი ღვაჭაგი სტუმრად მიიწვია. მიუხადავად იმისა, რომ გარეგნულად სტუმარ-მასპინძელი ურთიერთისადმი უდიდეს პატივისცემას გამოხატავდა, ერთიმეორეს მაინც არ ენდობოდნენ და „მზირი თვალი ეჭირათ ერთმანეთზედ“. ნასადილევს აფხაზთა მთავარმა ღვაჭაგს თხოვა მათ ჯარში, რომელშიც „იბერთა ყველა თემებიდან იყვნენ მებრძოლნი“, რამდენიმე რჩეული აფხაზიც ჩაერიცხა. ღვაჭაგი მთავრის ამ წინადადებას გარეგნულად სიხარულით კი შეხვდა.

მაგრამ „გულში იმას ფიქრობდა, მომორებით ჩაეყენებინა იგინი ჯარში სხვადასხვა ადგილას.

- შესაძლოა, განზრახ მომიჩემა, რომ გზაში ან ბრძოლის უამს რაიმე ენება მოგვაყენონ.

- საფიქრო არის! ჯაშუშობასაც გასწევენ ეგენი. ეცდებიან ყველა ჩვენი ნაბიჯი აცნობონ თავიანთ მთავარს.“

ქართველთა ჯარმა წარმატებით დალაშქრა მეზობელ ხალხთა სამთავროები. მათი პირველი რისხვა ჩიქეთს დაატყდა თავს. შემდეგ ბრუზოელნი დალაშქრეს. ბრუზოელებმა დახმარებისთვის ალანელებს მიმართეს, მაგრამ ღვაყაგმა დაასწრო, ოსეთში გადავიდა და ისინიც მკაცრად დასაჯა ორგულობისა და მზაკვრობისათვის.

საბოლოოდ, გამარჯვებული ქართველთა ჯარის მთავარსარდალი ასეთი გამაფრთხილებელი სიტყვებით მიმართავს დატყვევებულ მოწინააღმდეგეთ: „გადმოვიარე ჩემი ჯარით თქვენი ქვეყნები. ჩაიხოცა ხალხი მრავალი, განადგურდა ბევრი სოფელი. სამტროდ თითონ თქვენ გამოგვიწვიეთ: მტერს დაუჭერეთ, ამხედრდით ჩვენზედ, შეგვირყიეთ მკვიდრი საზღვრები... შორეული მტერი წავა, მეზობლები ერთადვე ვიცხოვრებთ. ხმლით გაგახსენეთ მე ეს მართალი!.. ზედისწერას დაჰმორჩილდით, ძმებად დაგიქერთ; თუ არადა უცილებლად სიკვდილი თქვენი!“

დატყვევებულნი იძულებული არიან აღიარონ, რომ ღვაყაგი „სიმართლეს უბნობს“. მათი თქმით, „ხალხს არ უნდოდა იბერთან ბრძოლა, იარაღი თავკაცებმა ააღებინეს“.

ვფიქრობ, მკითხველი უყოყმანოდ დამეთანხმება იმაში, რომ მწერლის მიერ აღწერილი ვითარება ბევრი რამით დღევანდელ ვითარებასაც მიესადაგება ზუსტად და წინასწარმეტყველურად, რაც ვ. ბარნოვის რომანისადმი ინტერესს კიდევ უფრო მეტად ზრდის და აძლიერებს.

კონსტანტინე გამსახურდია და აფხაზეთი

საბჭოთა ეპოქაში ხელისუფლების მიერ გატარებული უმკაცრესი იდეოლოგიური პოლიტიკის შედეგად ე. წ. მოკავშირე რესპუბლიკების წინაშე მწვავედ მდგარი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ბევრი პრობლემა ხელოვნურად იყო მიჩქმალული და მათი განმაპირობებელი მიზეზების შესახებ ობიექტურ მსჯელობას ფაქტობრივად ტაბუ ჰქონდა დადებული. საბჭოთა საქართველოში ამ თვალსაზრისით არსებულ ერთ-ერთ უაღრესად საჭირობოტო საკითხად თავიდანვე საზიფათოდ გამოიკვეთა აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკასთან შინაგანად საკმაოდ რთული და დაძაბული ურთიერთობა, რომელიც დროდადრო იმდენად დაძაბულ ხასიათსაც კი იძენდა, რომ რეალურად წინდებოდა საუკუნეთა მანძილზე ჩვენი ქვეყნის ღვიძლ ნაწილად ქცეული ამ შესანიშნავი მხარის დაკარგვისა და ტერიტორიულად რუსეთთან მიერთების საშიშროებას.

საბჭოთა იმპერიის ხელისუფალთა მიერ ხელოვნურად და ანტიქართული მიმართულებით წარმართული ეს შენიღბული კონფლიქტი შიგადაშიგ იმდენად მწვავედებოდა, რომ რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა იძულებული ხდებოდა მოსკოვის მკაცრ მითითებებს დამორჩილებოდა, ყოველგვარ კომპრომისზე წასულიყო

და აფხაზთა ამბიციური და რეალურ საფუძველს მოკლებული ბევრი სურვილი უპირობოდ შეესრულებინა. ასეთმა დამღუპველმა პოლიტიკამ სანამდეც მიგვიყვანა, დღეს ეს ყველასათვის კარგადაა ცნობილი და უაფხაზეთოდ დარჩენილი საქართველო ჭერჭერობით წარუმატებლად ცდილობს ამ ძირძველი ქართული მხარის უკან დაბრუნებას.

აფხაზური პრობლემის საჭირობოროტო მხარეებზე საუბარი საბჭოთა პერიოდის საქართველოში იმდენად მკაცრად იყო ტაბუდადებული, რომ მათზე კრინტი დაძვრაც კი არავის შეეძლო. არადა დიდი დაკვირვება და გონებაგამჭრიახობა სულაც არ ჭირდებოდა იმის დანახვას, დროთა განმავლობაში რა საბედისწეროდ ღრმავდებოდა საქართველოსა და აფხაზეთს შორის რუსული მმართველობის დამკვიდრების შედეგად წარმოქმნილი უფსკრული. სამწუხაროდ, ხელისუფლება ამ ტრაგიკულ მოვლენაზე ობიექტური და საფუძვლიანი მსჯელობის ნაცვლად ვითარებას ისე წარმოაჩენდა, თითქოს ქართველებსა და აფხაზებს შორის სამაგალითო ძმობა-მეგობრობა იყო დამკვიდრებული და ამ ორ ხალხს ერთმანეთთან სადავო და საკამათო არაფერი ჰქონდა.

გულსატკენი ამ შემთხვევაში ისიც არის, რომ ხელისუფლების ზეწოლით რეალური ვითარების მიზანმიმართულად გამყალბებლის როლში მკაცრი ცენზურული ზედამხედველობის არტახებით შებოჭილი იმჟამინდელი ჩვენი მწერლობა ხშირად გამოდიოდა. ასეთ მდგომარეობაში მართალი სიტყვის თქმა იმდენად დიდ რისკთან იყო დაკავშირებული, ურჩი პიროვნებისათვის ყველაფერი შეიძლება საბედისწერო შედეგითაც კი დამთავრებულიყო. მიუხედავად ამისა, ზოგიერთი მწერალი და მეცნიერი უკან არ იხევდა და მაინც ახერხებდა მართალი სიტყვის თქმას, რაც მოქალაქეობრივი გმირობის ტოლფას მოვლენას წარმოადგენდა.

როგორც ცნობილია, საბჭოთა პერიოდში მოღვაწე მამულიშვილთაგან ამ თვალსაზრისით ყველაზე დიდი გაბედულება პირველ ყოვლისა პავლე ინგოროყვამ გამოიჩინა. ე. წ. აფხაზური პრობლემასთან დაკავშირებით მის მიერ დაწერილმა ნაშრომებმა ობიექტურად და ნიღაბხდილად წარმოაჩინეს პრობლემათა ნამდვილი არსი.

ყოველივე ზემოთქმულის შესახებ აქ ყურადღება კიდევ ერთხელ იმიტომაც გავამახვილე, რომ საბჭოთა ეპოქაში მოღვაწე ბევრი მწერალისგან განსხვავებით, აფხაზური პრობლემატიკის არაერთი საჭირობოროტო საკითხი კონსტანტინე გამსახურდიას (1891-1975 წწ.) შემოქმედებაში მამულიშვილური გაბედულებითა და მიუკერძოებელი სიმართლითაა განსჯილ-გაანალიზებული. ნათქვამის ნათელსაყოფად ქვემოთ შევეცდები მწერლის მოღვაწეობიდან და ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან კონკრეტულად მოვიშველიო სათანადო მაგალითები.

კ. გამსახურდია კატეგორიულად წინააღმდეგი იყო საქართველოში ტრონიზმის შექმნისა და არსებობისა, რასაც საფუძველი ჭერ კიდევ ჩვენს ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის პერიოდში ჩაეყარა. მწერალი სავსებით მართებულად აცხადებდა, რომ ეს იყო დამღუპველი მოვლენა, რომელიც საფუძველს უთხრიდა ქვეყნის სახელმწიფოებრივ არსებობასა და ტერიტორიულ მთლიანობას. კ. გამსახურდიას შეფასებით, „ჩვენი იდეალური პირველ ყოვლისა „მთლიანი და ძლიერი საქართველო“ უნდა ყოფილიყო „ფეოდალური საქართველოს კვალობაზე დაუქუცმაცებელი ქვეყანა“ და

ავტონომიებად დანაწევრებული სახელმწიფო.

კ. გამსახურდიას ეროვნულ გულისტკივილს არსებითად განაპირობებდა ფაქტი, რომ საკუთარი სამშობლოს სახელმწიფოებრივი ინტერესების მოსაზრებულ საბჭოთა ხელისუფალნი სწორედ ამ გზით წავიდნენ და ავტონომიების შექმნით ქვეყანას უმძიმესი პრობლემები შეუქმნეს. მათგან პირველი და უმძიმესი მაინც ის იყო, რომ აღნიშნული ავტონომიების დაკანონებით იქ შეიქმნა „ჩვენი სისხლისა და ხორცის თანაზიარ ადამიანებსა (მწერლის სიტყვებით) და დანარჩენ საქართველოს შორის ფაქტობრივად „ხელოვნური საზღვრები“ დაწესდა.

საქართველოში არსებულ ავტონომიათაგან მწერლის განსაკუთრებული გულისტკივილის ობიექტად პირველ ყოვლისა მაინც აფხაზეთი იყო ქცეული. კ. გამსახურდიას მართებული შეფასებით, ისტორიულად საქართველოს ღვიძლ მშობლად დამკვიდრებული ამ რეგიონის ჩვენი ქვეყნისაგან მოწყვეტის მიზანმიმართულ პოლიტიკას სათავე რუსეთმა დაუდო. საქართველოში რუსული კოლონიალიზმის დამყარების დროიდან ჩვენს ქვეყანასა და აფხაზეთს შორის საზღვრების გაღვებას ბევრს ეცადნენ ნიკოლოზ პირველის რუსიფიკატორები, ხან ანბანები მოუგონეს აფხაზებს, ხან ჩერნომორიის გუბერნიებს მიაწერეს ანბანის ოლქი, მაგრამ აფხაზები 2000 წელზე მეტს ეწეოდნენ ჩვენთან საერთო ისტორიულ ჭაბანს და არ ჩამოგვცილდებიან და ვერც ჩამოგვცილდებიან“ (გაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტი“, 1921, №62).

საბჭოთა ხელისუფლებამ არა მარტო უბრალოდ განაგრძო რუსეთის იმპერიის ეს ანტიქართული პოლიტიკა, არამედ კიდევ უფრო ფართო მასშტაბებიც შესძინა მას. კ. გამსახურდია, მიუხედავად დიდი რისკისა და ხიფათი-სიფრთხილისა, ყოველთვის იბრძოდა ამ პოლიტიკის წინააღმდეგ მოქალაქეობრივი და მშობლიური გზებით. მაგალითად, 1926 წელს, ქართველ მწერალთა კრებულს ყრილობაზე წარმოთქმულ სიტყვაში, ყრილობაზე მოხსენებით გამოთქმულ მთავრობის თავმჯდომარეს - ფილიპე მახარაძეს მან შემდეგი სიტყვებით მიმართა: „რაკი გულწრფელად გნებავთ ჩვენი გულის ტკივილის გაგება, უნდა მოხსენოთ, რომ მე მაინც და მაინც დიდი პატივს არ ვცემ იმ მთავრობას, რომელმაც ოსების ავტონომიური რესპუბლიკის ფარგლები თითქმის მცხეთის მთებამდის ჩამოიტანა, მთლიანად ქართული რაიონი გალისა აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკას გადაულოცა და მეგრულ ბავშვებს მარტორდენ აფხაზურსა და რუსულს ასწავლიან-მეთქი“ (გაზ. „ლიტ. საქართველო“, 1991 წ., 26 ნომერი).

დამოწმებული ფრაგმენტის გაცნობის დროს მხედველობიდან არ უნდა გამოვრჩეს ის ფაქტი, რომ ეს ყველაფერი 1924 წლის აგვისტოს აჯანყების დროს იმ ხანობის შემდეგ ხდებოდა, იმ დროს, როცა ხელისუფლებას უკვე ავტორი ბრძოლა ჰქონდა დაწყებული „ნაციონალისტ“ მამულიშვილთა ასა-სახელებად. კ. გამსახურდია კი იმ პერიოდისათვის სწორედ ასეთ საეჭვო პიროვ-რებად იყო მიჩნეული და მკაცრი დევნა-შევიწროების ობიექტად ქცეული. თავი-თავის ავტორი ანტისაბჭოთა და პატრიოტული მოღვაწეობის გამო, იმხანად მას მთელი ორჯერ ჰქონდა (1922 და 1924 წლებში) პატიმრობა მოხდილი მეტეხის სატყუარალოში.

ზემოთ დამოწმებული გამოსვლის გამო კ. გამსახურდია ამჯერადაც იქცა მკაცრი კრიტიკისა და განჩივების ობიექტად. მაგალითად, ვაღია ბახტაძემ მას

„მინაური ემიგრანტი“ უწოდა, სულ მალე კი პოლიტიკურ ბრალდებათა საფუძველზე მწერალი კიდევ ერთხელ დააპატიმრეს და ათი წლით სოლოვკის საკონცენტრაციო ბანაკში გადასახლება მიუსაჯეს.

მიუხედავად ყოველივე ზემოთქმულისა, ხელისუფლების ანტიქართულ პოლიტიკას კ. გამსახურდია შემდგომშიც მკაცრად აკრიტიკებდა. ამ კრიტიკის ერთ-ერთ მთავარ მხარეს აფხაზეთში მიზანმიმართულად მიმდინარე რუსიფიკაციული მოვლენები წარმოადგენდნენ. მაგალითად, 1932 წელს საქართველოს მწერალთა კავშირში გამართულ პლენუმზე წარმოთქმულ სიტყვაში მწერალმა აფხაზეთში შექმნილი მდგომარეობა შემდეგნაირად დაახასიათა: „აქ გამობრძანდნენ ჩვენი აფხაზი ამხანაგები. უნდა მოგახსენოთ, რომ დიდებიდან აფხაზის სისხლი მაქვს. მიყვარს აფხაზები და გმირებიც მყავდა ისინი, მაგრამ აქ გამოვიდა ორი ახალგაზრდა კაცი და რუსულად გველაპარაკა აფხაზეთის სახელით. რაშია საქმე“.

მაგრამ ყოველივე ზემოთქმული ისე არამც და არამც არ უნდა გავიგოთ, თითქოს კ. გამსახურდია ანტიაფხაზური სულსკვეთების გამომხატველი მწერალი იყოს. რა თქმა უნდა, არა. პირიქით, თავისი შემოქმედებითი მოღვაწეობით იგი წარმატებით განაგრძობს და თვისებრივად ამდიდრებს ქართულ მწერლობაში დამკვიდრებულ ე. წ. აფხაზური თემის ტრადიციას. ამ თვალსაზრისით მისი „მთვარის მოტაცება“ ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის იმ განუყოფელი თანაცხოვრების შესახებ, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში იყო დამკვიდრებული ქართველებსა და აფხაზებს შორის. კ. გამსახურდიას რომანის ქართველი და აფხაზი პერსონაჟები ყოველდღიური ადამიანური ურთიერთობებით იმდენად ახლოს იმყოფებიან ერთმანეთთან, რომ ეროვნულ-ენობრივი ნიშნით მათ შორის არანაირი გათიშვა და დაპირისპირება არ არსებობს. თავიანთი საერთო ისტორიითა და დღევანდელით ისინი ერთი ქვეყნის, ერთი სამშობლოს შვილები არიან - საქართველოსი და მათ შორის ეროვნულ ნიადაგზე წარმოქმნილი სეპარატიზმის გამოვლინების ოდნავი საშიშროებაც კი არ არსებობს.

ამ შემთხვევაში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ის ფაქტი, რომ კ. გამსახურდიას რომანში ქართველთა და აფხაზთა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ერთობის ამგვარი სახით წარმოსახვა და განდიდება იმ დროს ხდებოდა, როცა იმპერიული ხელისუფლების აქტიური პოლიტიკის წყალობით აფხაზური სეპარატიზმი უკვე აღზევებულიყო ფართოდ და საბედისწეროდ. ამ ტრაგიკული მოვლენის უმთავრესი საფუძველი პირველ ყოვლისა ის მზაკერული პოლიტიკა გახდა, რომელსაც საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ატარებდნენ საბჭოთა იმპერიის ხელისუფალნი მიზანმიმართულად.

როგორც ცნობილია, 1921 წლის 21 მაისს საქართველოს რევკომმა მიიღო დეკლარაცია აფხაზეთის დამოუკიდებელ სოციალისტურ რესპუბლიკად გამოცხადების შესახებ. იმავე წლის 16 დეკემბერს თბილისში საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკასა და აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკას შორის გაფორმებული სამოკავშირეო ხელშეკრულებით აფხაზეთი ჯერ საქართველოს შემადგენლობაში შევიდა, 1922 წლის 13 დეკემბერს კი, როგორც საბჭოთა საქართველოს ნაწილი, ამიერკავკასიის ფედერაციის წევრიც გახდა. დამოუკიდებელი რესპუბლიკის ზემოთ მითითებული სტატუსი აფხაზეთმა 1931 წლამდე შეინარჩუნა. 1931 წლის თებერვალში კი მას

ეს სტატუსი შეეცვალა და საქართველოს შემადგენლობაში შემავალი ავტონომიური რესპუბლიკა გახდა.

აი, სწორედ ხელისუფლების მიერ საქართველოსა და აფხაზეთს შორის მიზანსწრაფულად გაღვივებული აფხაზური სეპარატიზმის აღზევებიდან არცთუ ისე დიდი დროის გასვლის შემდეგ - 1933-35 წლებში წერს კ. გამსახურდია თავის რომანს, რომელშიც უდიდესი მწერლური ოსტატობით წარმოაჩენს ქართველთა და აფხაზთა ერთობლივი და განუყოფელი თანაცხოვრების ღრმად შთამბეჭდავ ეპიზოდებს. განსხვავებით ნაწარმოებში აღწერილი იმჟამინდელი ეპოქალური მოვლენებისაგან, რომელთა მიმართაც დრომ დღევანდელი მკითხველის ინტერესი საგრძნობლად ჩააცხრა და მიანავლა, რომანის ეს მხარე ბოლო წლებში ქართულ-აფხაზური კონფლიქტის განახლებული ძალით აღზევების გამო კვლავაც რჩება დაუცხრომელი ყურადღების საგნად.

„მთვარის მოტაცების“ პერსონაჟთა დიდი ნაწილი აფხაზები არიან, მაგრამ თავიანთი ყოველდღიური ცხოვრების წესით, ადათ-ტრადიციებითა და ენობრივი ურთიერთობებით ისინი ერთ მთლიანობად ქცეული ქართული სამყაროს სისხლხორცეულ ნაწილს წარმოადგენენ და ზემოთ აღნიშნული თვალსაზრისით მათ შორის ფაქტობრივად არავითარი დაპირისპირება არ არსებობს. ქართველთა და აფხაზთა ეს ადამიანური ერთობა და სიახლოვე საუკუნეთა მანძილზე ჭირისა და ლხინის განუყოფელობამ დაამკვიდრა, ისტორიული კატაკლიზმებისა და ქარტეხილების ერთობამ.

კ. გამსახურდიას განზოგადებული შეფასებით, „აფსუა უშიშარი და შეუპოვარი ადამიანია“, რაინდული კეთილშობილებით გამორჩეული პიროვნება. ცხადია, ამგვარი იდეალიზების ობიექტად მწერალი ზოგადად მთელ ხალხს მიიჩნევს და არა ყველა აფხაზს, რომელთა შორის ადამიანური ღირსებებით დაჭილდობილი პიროვნებების გვერდით სულმდაბალი არსებებიც საკმაოდ გვხვდებიან.

მწერლის ხაზგასმით, ქართველებსა და აფხაზებს შორის არსებული ურთიერთობა რაინდულ კეთილშობილებას საუკუნეთა განმავლობაში იძენდა და ჩვენი ხალხების საუკეთესო შვილები ყოველთვის ცდილობდნენ უხეშად არ შეებღაღათ ამ კეთილშობილების ზნეობრივი ნორმები. ამ თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესოა ჩვენი ისტორიიდან კარგად ცნობილი იმ ეპიზოდის ავტორისეული გახსენება, რომელშიც ქართველებსა და აფხაზებს შორის რუხის ციხესთან გამართული ბრძოლის დროს მომხდარი ერთი ამბავია მოკლედ მოთხრობილი. რუხის ციხეში გამაგრებული აფხაზები და მათ წინააღმდეგ მებრძოლი ქართველები „ფალავნურ ბრძოლაზე გადასულან. ქართველებს ვინმე ჩოლოყაშვილი გამოუშვიათ, აფხაზებს ვილაც ემხვარი. ჩოლოყაშვილი ქაღარა კაცი ყოფილა, ემხვარი უწვერული ჭაბუკი...“

ემხვარი ეკვთა პირველი და ხმლის ამოღება მოასწრო.

„რას უცდი, ჭაბუკო!“ - შესძახა ჩოლოყაშვილმა.

„უფროსისაგან პირველ მოქნევას ველიო“.

გადახვევიან ურთიერთს ორივენი, იმდღიდან დამეგობრებულან“ (აქაც და შემოთაც ციტატები დამოწმებულია წიგნიდან: კ. გამსახურდია, მთვარის მოტაცება, 1990, გვ. 37).

ნაწარმოებში არაერთგზის ესმება ხაზი იმ გარემოებას, რომ ქართველებსა და აფხაზებს შორის ბარიერი ენობრივი თვალსაზრისითაც არ არ-

სებობს და რომანის პერსონაჟები თავისუფლად მეტყველებენ ქართულ, აფხაზურ და მეგრულ ენებზე. ასე რომ, კ. გამსახურდიას რომანის გმირთა სამყაროში ჩვეულებრივ ამბად ითვლება „ნარევი ქართულ-მეგრული აფხაზური სიტყვებით“ საუბარი. ეს გარემოება არსებითად განაპირობებს იმ ფაქტს, რომ ნაწარმოების აფხაზ პერსონაჟთა: თამარ შარვაშიძისა და თარაშ ემხვარის „ცნობიერება ისევე ქართულია, როგორც, ვთქვათ, იმერელისა და კახელისა. თარაშს ძველ საქართველოზე დარღმა მოუშხამა სიცოცხლე...“ იგი „საქართველოს ბედით, ტრაგიკული აწმყოთი გულმოკლული ნაციონალისტია,“ დამოუკიდებელ საქართველოზე მეოცნებე პატრიოტი (ს. სიგუა, დასახ. წიგნი, გვ. 292). ასე რომ, „რომანში ქართულისაგან განსხვავებული და გამოყოფილი აფხაზური ცნობიერება არ არსებობს - არც ერთი აფხაზი არ არის სეპარატისტი. არავინ უპირისპირდება ქართველებს, საქართველოს მთლიანობას. მათ აქვთ კონტაქტი ჩრდილოკავკასიელ მეზობლებთან, მაგრამ მხოლოდ ყოფითი ამბების (მაგ. კაც ზვამბაიას ნაქურდული ცხენები გადაჰყავს ჩერქეზეთში) ან ანტირუსული სულისკვეთების გამო (ერამხუტ ემხვარი) (იქვე, გვ. 294).

აფხაზეთი და სამეგრელო, რომანის მიხედვით, ერთმანეთისაგან მხოლოდ ტერიტორიულადაა გაყოფილი და არა ეროვნული ნიშნის მიხედვით. აფხაზები ზუგდიდისა და სამეგრელოს სხვა დაბა-სოფლებში თავს ისევე თავისუფლად გრძნობენ, როგორც აფხაზეთში. ანალოგიურ მდგომარეობაში იმყოფებიან აფხაზეთში მცხოვრები ქართველებიც. მაგალითად, ზუგდიდში გადმოსახლებული შარვაშიძეები ოდნავ უხერხულობასაც კი არ განიცდიდნენ იმის გამო, რომ მშობლიური აფხაზეთიდან სამეგრელოში მოუხდათ ცხოვრების გაგრძელება. უფრო მეტიც, მათი სახლი ზუგდიდში სტუმრად ჩამოსული აფხაზებისთვის ფაქტობრივად ყოველდღიურ სასტუმროდ იყო გადაქცეული.

რომანში თუმცა მეტად ფრაგმენტულად, მაგრამ მაინც, ხაზი იმ გარემოებასაც ესმება, გარკვეული მიზანსწრაფვით ზოგიერთი ქართველი საკუთარი ნებით რომ იცვლიდა ეროვნებას და „აფხაზდებოდა“. მაგალითად, ერთ-ერთ ასეთი პიროვნებაა „კეგვა გარგანჯია - გააფხაზებული მეგრელი, რომელმაც არც აფხაზური, არც რუსული, არც მეგრული იცოდა“ („მთვარის მოტაცება“, გვ. 62).

კ. გამსახურდიას რომანში რომანტიკული განდიდების საგნადაა ქცეული ქართველთა და აფხაზთა უძველესი წეს-ჩვეულებანი და ადათ-ტრადიციები. მათი დამცველის როლში მწერალს ხშირად გამოჰყავს ევროპაში განსწავლული თარაშ ემხვარი. მაგალითად, გერმანელ კაროლინასთან საუბრებში იგი სიამაყით უსვამს ხაზს იმ გარემოებას, რომ მისი ხალხი დღესაც უღალატო ერთგულებით „მისდევს იმ ჩვეულებებს, რომელნიც თავიანთ მემუარებში შეტანილი აქვთ ძველ ბერძენ და რომაელ ისტორიკოსებსა და მოგზაურებს“ (გვ. 75). ისტორიული ყოფითი ტრადიციებისადმი ამგვარ ერთგულებას თარაშ პირველ ყოვლისა იმით ამართლებს, რომ „ვინც გამოცვლილა, იგი გადაგვარებულია კიდევ“.

თარაშ ემხვარი მძაფრად გამოვლენილი აგრესიულობით უპირისპირდება ევროპელთა აქტიურ მცდელობას ეროვნულ განსხვავებულობათა მოსასპობლად და აღმოსაფხვრელად. „თქვენ, ევროპელები, - ეუბნება იგი კაროლინას ერთგან, - ეგოისტები ხართ, ჩვენგან მოითხოვთ გარდავიქმნეთ, ე. ი. ჩვენ არ ვიქნებით ისეთი, როგორც ვყოფილვართ, ან ვართ, ე. ი. თქვენ დაგემსგავსოთ და თქვენ

...სიძლიერით, კეთილყოფნით, არა ჩვენის სიყვარულით, არამედ იმისათვის, რომ ჩვენთვის უფრო ხელმარჯვე იქნება, რომ ყველანი თქვენა გგავდეთ. თქვენ უფრო ხართ, ჩვენ ცოტა. თქვენ გინდათ იმავე უფლებით ჩაგვეყლაპოთ, როგორც ჩვენ ვაყლაპავთ, როგორც ჩვენ ვაყლაპავთ ზღვა და ლიფსიტას ვეშაპი. მაშინ თქვენ აღარ დაგჭირდება ჩვენი ენების შესწავლა, ჩვენი ქვეყნის გეოგრაფიული სახელების დასახელება, ჩვენი თავისებური სახელისა და გვარის გამოთქმა. თქვენ ის გეგონათ, ჩვენ ყველას არზაყანის, კეგვას, თარაშის ნაცვლად ჯონი, ჟანი ან სხვა გვერქვას.

...თქვენ ის გირჩევენათ ჩვენ ჩვენი ენა დაგვაიწყდეს, თქვენ ენებზე გადავიდეთ. თქვენი წიგნები და გაზეთები ვიკითხოთ და ჩვენზე ხელი ავიღოთ, თქვენი სიტყვები ვიწამოთ, ჩვენსას მივაფუროთხოთ“ (გვ. 76).

მშობლიური ეროვნული წეს-ჩვეულებებისადმი და ადამიანთა-ტრადიციებისადმი მთავარი უდალათო ერთგულება თარაშ ემხვარის ცნობიერებისეული მრწამსის განმარტვრელ უმთავრეს საფუძვლად და ქცეული. და ამ შემთხვევაში მთავარი ისაა, რომ ეროვნულობის მისეული გაგება არამც და არამც არ შემოიფარდება მხოლოდ აფხაზური მასშტაბებით და იგი იმავდროულად ზოგადქართული ტრადიციების სისხლბორცეულად მომცველი მოვლენაცაა.

როგორც რომანიდან ნათლად ჩანს, ამ თვალსაზრისით თარაში გამოხატული სულაც არაა და მეტ-ნაკლებად მსგავსი ცნობიერების მატარებელი აფხაზთა ეროვნების სხვა პერსონაჟებიც არიან. მათგან პირველ ყოვლისა თამარ შარვაშიძე უნდა გავიხსენოთ. მწერლის ხაზგასმით, „შარვაშიძეების მხრივ მუდამ ქართული ტრადიციები სჭარბობდნენ ძველ აფხაზურს“ (გვ. 121). საუკუნეთა განმავლობაში შარვაშიძეთა, ემხვართა და აფხაზეთის სხვა წარმომადგენლებს პირთა ქართული ცნობიერების ჩამოყალიბების პროცესს არა მხოლოდ განსაზღვრავდა ის გარემოება, რომ ისინი, უკლებლივ ყველანი, შეინარჩუნებდნენ მოქართულეები იყვნენ და მათ ოჯახებში აფხაზურ ენასთან ერთად მუდამ ქართული იჯაბნიდა თურქულსა და რუსულს“ (გვ. 121).

თარაშისა და თამარის ცნობიერებათა ამგვარად ფორმირებას ხელი, პირველ ყოვლისა, ქართულ სამყაროსთან მათმა და მათი წინაპრების სიძლიერეულმა კავშირ-ურთიერთობებმა შეუწყვეს. ისინი იმ ადამიანთა წარმომადგენლები იყვნენ, რომლებიც გარდასულ საუკუნეთა მანძილზე აფხაზურ მონაწილეობას იღებდნენ ქართული სახელმწიფოებრიობის მშენებლობის პროცესში.

კერძოდ, აფხაზეთში დამკვიდრებამდე შარვაშიძეთა წინაპრებს ქართველ მწერლთა კარზე მეტად მნიშვნელოვან და საბასუნისმგებლო სახელმწიფოებრივ მოვლენათა შესრულება უხდებოდათ. ისტორიულ მოვლენებში საკმაოდ დიდი როლი განსწავლული თარაში თამარ შარვაშიძეს ხშირად უამბობდა „ლეონ აფხაზეთა და ქართველთა მეფის ამბავს, თამარ მეფის ერისთავის და დათო შარვაშიძის თავგადასავალს. რომელიდაც აფხაზ რაინდებს ასახელებდა კიდევ, მაშინ მეფის ხელქვეითებს, სააკაძის თანამოლაშქრეებს“ (გვ. 84).

ქართული სახელმწიფოებრიობის წინაშე არანაკლები დამსახურება თარაში ემხვარის წინაპრებსაც მიუძღოდათ. თამარის დროს, მე-12 საუკუნეში, მათი დიდი წინაპარი - ვარდან ემხვარი კარნუ ქალაქის ამღები გმირი ყოფილა. მწერელ ამ დამსახურებისათვის უბოძებია თამარ მეფეს მისთვის „ადგილი ღმერთის წყლის დასავლეთით ვიდრე კილასურამდი. ყოვლითა მზღვრითა მისითა,

მითთა, ბართთა, წყლითა, კლდითა, ტყითა და ყოვლისა სახმართა და უხმართათა..." (გვ. 512).

აფხაზეთსა და საქართველოზე თავდავიწყებით შეყვარებული თარაში მისთვის განსაკუთრებით სათაყვანებელ წიგნს „ქართლის ცხოვრებას“, რომელშიც მისი წინაპრების ამბავიც იყო მოთხრობილი, სწორედ თამარ მეფის სიკვდილამდე კითხულობდა გამორჩეული სიყვარულით. „მერმე კი, - როგორც თავადვე ამბობდა, - აღარ ღირსო იმის ამოკითხვა, თუ როგორ მოსრეს იავარჰყვესო ქართლი.“

მერმე იწყებოა წარტყვევნა, დედაწულთა კალთებზე ლეწვა, ნგრევა, რღვევა და გათახსირება, გვირგვინით და ტალახით მოვაჭრე მეფეების თავდადასავალი, გადაგვარებული, ჩხიკინა ფეოდალების ხელით წაბილწული ქართლის ისტორია“ (გვ. 715-716).

აფხაზეთში დამკვიდრების შემდეგ შარვაშიძეთა და ემხვართა გვარის წარმომადგენლები სამკვდრო-სასიცოცხლოდ გადაეკიდნენ ერთმანეთს. მათი ქიშობის უმთავრესი და უპირველესი საფუძველი აფხაზთა მთავრის ტახტის დაპატრონება იყო. მართალია, ამ ბრძოლაში ემხვარები თითქმის ყოველთვის დამარცხებულები რჩებოდნენ, მაგრამ, რომანის მიხედვით, ისინი თავისას მაინც არ იშლიდნენ და „თამარისა და თარაშის ოჯახებს რამდენიმე თაობის მანძილზე ამორებდა უსაზნოდ დაღვრილი სისხლის კოშმარი“ (გვ. 85).

შარვაშიძეთა და ემხვართა შორის საუკუნეთა განმავლობაში მიმდინარე ბრძოლამ განახლებული ძალით იჩინა თავი თარაშისა და თამარის პაპების - ასთამურისა და მანუჩარის სამკვდრო-სასიცოცხლო დაპირისპირების შედეგად, რაც ორივე მათგანის სიკვდილითა და თარაშის ბებია ჯარამხანისა და მამის - ჯამსულის ოსმალეთში გადახვეწით დამთავრდა. ამ ტრაგიკული ამბის შემდეგ ოქუშელი ემხვარების გვარის ერთადერთი მემკვიდრე ჯამსულის უფროსი ძმა - ერამხუტი გახდა.

„ჩუმი მელანქოლიით სნეული“ ამ აფხაზი პერსონაჟის უმთავრესი ფუნქცია რომანში პირველ ყოვლისა იმით განისაზღვრება, რომ მისი მეშვეობით მწერალი გარვეულ ინფორმაციას გვაწვდის იმ მონაწილეობაზე, რომელსაც აფხაზთა ერთი ნაწილი შამილის ხელმძღვანელობით ჩრდილოკავკასიელების მიერ რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ წარმოებულ გამირულ ბრძოლებში იღებდა. თავის მხრივ, რუსეთის მიერ დამონებული აფხაზეთიდან ერამხუტი „უამიდან უამზე სადღაც გადაიკარგებოდა, ოქუშში ამბავს დააგდებდა: მამის ძიძიშვილებთან მივდივარო. ნამდვილად კი თავის ძიძიშვილს თან წაიტანდა ჩერქეზეთში გადადიოდა და შამილის აზავატში იღებდა მონაწილეობას“ (გვ. 87). ამას იგი სიტყმატურად აკეთებდა. ერთხელ ძიძიშვილმა მიძიმედ დაჭრილი ერამხუტი ჩამოიყვანა ოქუშში. მაგრამ ერთწლიანი მკურნალობის შედეგად გამოჯანსაღებულმა აფხაზმა ვაჟკაცმა თავისი მაინც არ დაიშალა და კვლავ ჩერქეზეთში წასვლაზე დაიწყო ფიქრი.

სამწუხაროდ, ამჯერად მას „მეფის მსახურებმა ეშმაკობა გაუფეს“, დაპატიმრეს და ოდესაში გადაასახლეს, რის შემდეგაც მის შესახებ უკვე არავის არაფერი სმენია. რუსების წინააღმდეგ თავგაწირვით მებრძოლი შამილის ამ ერთგული თანამებრძოლის გამირობის ამბავი ხალხში განდიდების საგნად იქცა. მის შესახებ, მწერლის თქმით, მრავალი „მაღალბათეთიური“ სიმღერა და ლექსი შეიქმნა. მათგან უძველესი ის სიმღერა ყოფილა, რომელიც „ძველ კოლხებზე“

უმღერიათ თავდაპირველად“. რომანში დამოწმებული ამ სიმღერის ტექსტი ერამხუტ ემზვარის თავგანწირულ ბრძოლას რუსების წინააღმდეგ შემდეგნაირად განადიდებს:

შამილი და ერამხუტი ეძგერენო თურმე რისებს,
ერამხუტის ძველი ხმალი ელავდაო ვით ირისე.
გაღმა იდგა ერმოლოვი და გამოღმა იყო ფლატე,
შემოესმა: „ერამხუტო, მეფეს რატომ უღალატე?“
გადასძახა ერამხუტმა, მთებმა რისხვით დაიგრგვინა:

„შენ და შენი რუსხენმწიფე ორივ ღმერთმა შეგარცხენათ“ (გვ. 172).

აღნიშნული ეპიზოდის გახსენებამ დღეს, რომანის შექმნის დროინდელი ეპოქალური სინამდვილისაგან განსხვავებით, სულ სხვა მნიშვნელობა შეიძინა. კერძოდ, თუ რუსეთის მიერ ჩრდილოეთ კავკასიისა და აფხაზეთის დაპყრობის შემდეგ, როგორც ეს ერამხუტისა და მისი ძიძიშვილის მაგალითებიდან ჩანს, აფხაზების ერთი ნაწილი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა რუსების წინააღმდეგ ჩრდილოეთ კავკასიელთა თავგანწირულ ბრძოლებში, მეოცე საუკუნის 90-იან წლებში ვითარება საბედისწეროდ შეიცვალა და აფხაზები და ჩრდილოეთ კავკასიელები ახლა უკვე რუსებთან გაერთიანდნენ ისტორიულად ჩვენი ქვეყნის დიდი ნაწილად დამკვიდრებულ აფხაზეთში რუსული მმართველობის დასამყარებლად.

მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზეთში, მწერლის თქმით, „ოდითგანვე ჭიდილი იყო ქრისტიანობასა, მაჰმადიანობასა და წარმართობას შორის“, აფხაზთა დიდი ნაწილი მაინც ქრისტიანული რწმენის აღმსარებელს წარმოადგენდა და ამ შრივაც სისხლხორცეულად უკავშირდებოდა ქართველ ხალხს.

კ. გამსახურდიას ხაზგასმით, აფხაზთა ეროვნულ-ისტორიული ბედის წარმართვის საქმეში უმნიშვნელოვანესი როლი სწორედ ქრისტიანობამ შეასრულა. შარვაშიძეები, ემზვარები და აფხაზ დიდგვაროვანთა სხვა წარმომადგენლები, რომლებიც გარდასულ საუკუნეებში აფხაზეთის მართვა-გამგებლობის საქმეში განსაზღვრულ როლს ასრულებდნენ, ქრისტიანული რწმენის აღმსარებელნი იყვნენ და ქართულ ენაზე აღავლენდნენ წირვა-ლოცვას. თუმცა რომანში ყოველივე ამასთან ერთად ხაზი იმ გარემოებასაც არაერთგზის ესმება, აფხაზთა ერთი ნაწილი წარმართული კულტმსახურების მიმდევარიც რომ იყო. ერთ-ერთი მათგანია ნაწარმოების ღრმად კოლორიტული ეპიზოდური პერსონაჟი ზოსიმო, რომელსაც მისი რწმენისადმი სკეპტიკურად განწყობილი ადამიანები „ემშაქის მოთაყვანე“ პიროვნებად მიიჩნევენ.

ლუკაია ლაბაზუას თქმით, „ზოსიმო კერპთაყვანისმცემელ აფხაზთა მოგვი ყოფილა, გრდემლზე მლოცველთა ქურუმი... გველების შემლოცველი და შეწარმავალთა მესაიდუმლე“ (გვ. 289).

„მთვარის მოტაცების“ აფხაზი პერსონაჟების ცხოვრებისეული კარიერის განსაზღვრულ მთავრეს ასპარეზად პირველ ყოვლისა საქართველო მოიაზრება. ზოგიერთი მათგანის ამ ქვეყნიდან წასვლა და საკუთარი ბედ-იღბლის სხვაგან ძიება მხოლოდ იძულების შედეგია. მაგალითად, თარაშის მამამ - გამსულმა, რომელიც რუსეთის არმიის გენერალი გახდა, „სამ წელიწადს მენშევიკურ საქართველოს ჯარში იმსახურა და მრავალი აჯანყების ჩაქრობაში წილი ღიღო“ (გვ. 89). საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ კი ქვეყნის დამოუკიდებლობის დაკარგვით დამწუხრებული ჯამსული თარაშთან ერთად ევროპაში

გაჰყვა თან „გაქცეულ მთავრობას“, სადაც ტრაგიკულად დაასრულა კიდევ ტანჯული სიცოცხლე.

უსაქართველოდ ცხოვრება ტრაგედიად იქცა თარაშისთვისაც. მიუხედავად იმისა, რომ, მამისაგან განსხვავებით, მას ევროპული განათლებაც აქვს მიღებული და იქაური ცხოვრების ავან-ჩავანიც კარგად იცის, თარაშს აფხაზეთისა და საქართველოს გარეშე ცხოვრება ვერ წარმოუდგენია.

ქართულ-აფხაზური ერთობისა და ადათ-ტრადიციების დამანგრეველ ძალად რომანში საბჭოთა ხელისუფლებამა გამოცხადებული. მიუხედავად იმისა, რომ 30-იან წლებში, როცა ნაწარმოები იქმნებოდა, ღიად და პირდაპირ ამის დაწერა ფაქტობრივად შეუძლებელი იყო, კ. გამსახურდია მაინც ახერხებს ამ თვალსაზრისის გამოხატვას. მავალითად, ზუგდიდში ქართველთა და აფხაზთა მონაწილეობით ტრადიციული მარულის გამართვის წინ, რაშიც ხელისუფლებაც აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა, მწვავე კამათი გაიმართა იმასთან დაკავშირებით, როგორი წესით ჩაეტარებინათ შეჯიბრება - აფხაზურ-ოდიშურად თუ ინგლისურად. ხელისუფლების თავკაცთა აქტიური ჩარევის შედეგად საბოლოოდ გადაწყდა „წარსულ ველურ ნაშთად“ სახელდებული აფხაზურ-ოდიშური წესის ნაცვლად უპირატესობა ინგლისური დოლისათვის მიენიჭებინათ, რაც ზუგდიდის რაიკომის მდივანმა ასე ახსნა: „ჩვენ, ბოლშევიკები, ძველ აზნაურებსავით გასართობად როდი ვმართავთ დოლს... მამაპაპური ცხენოსნობისა და ცხენის მოვლის წესები უნდა უკუვავდოთ და ახალი სისტემით გავაუმჯობესოთ ცხენის ჯიშები“ (გვ. 196). დაპირებულ მხარეთა ამგვარად იდეოლოგიზებული კამათი საბოლოოდ იმით დამთავრდა, რომ გადაწყდა, შეჯიბრება „ნარევი აფხაზურ-ინგლისური წესით“ ჩაეტარებინათ.

„მთვარის მოტაცება“ ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის აფხაზური ადათ-ტრადიციების სპეციფიკურ მხარეებზეც. ეს ყველაფერი რომანში არა მარტო უდიდესი მწერლური ოსტატობითაა მოთხრობილი, არამედ ამ წეს-ჩვეულებათა უღრმესი და მაღალპროფესიული ცოდნითაც. ნათქვამის დასადასტურებლად აქ თუნდაც აფხაზური ქორწილის ავტორისეული აღწერის განხილვაც იკმარებდა. სადაც „მარტოდუნ ნათესავნი და მოკეთენი როდი მიდიან, არამედ ყოველი კაცი, ვისაც ქეიფი და სანახაობა მოესურვება“ (გვ. 214). ამ წესის წყალობით, აფაქიძეების ძველი სასახლისაკენ ქორწილის დღეს იმდენი მექორწილე დაიძრა, „ასე იტყოდით: ძველი დრო მობრუნებულა და ილორის წმიდა გიორგისათვის მსხვერპლის შესაწირად დაძრულაო ხალხი“. მწერლის განმარტებით, აფხაზურ ქორწილს ასეთ დიდ მასშტაბებს ისიც სძენს, რომ „აფხაზეთში მთელი გვარი თხოულობს და ათხოვებს ქალს, გვარი იხდის ქორწილსა და ქელუხს“ (გვ. 215).

გარდა აფხაზებისა, ქორწილში სამურზაყანოსა და ოდიშის სოფლებიდან და თბილისიდან მოსულმა ქართველმა სტუმრებმაც მრავლად მოიყარეს თავი. როგორც ნაწარმოებიდან ნათლად ჩანს, აფხაზთა საქორწილო სუფრა ფაქტობრივად აფხაზური, ქართული და მეგრული სიმღერებისა და ადათ-ტრადიციების ჰარმონიული დემონსტრირების დიდ ასპარეზად იქცა. ხალხთა მეგობრული თანაცხოვრების ეს ეპიზოდი რომანში ერთგან ასეა აღწერილი: „იმ ქაბუკმა, რომელსაც სოსოს უძახდნენ ტფილისელები, გრძელი კახური მრავალქამიერ წამოიწყა. ოციოდე კაცი მღეროდა მასთან ერთად და მთელი სეფა სდუმდა, გულმოდგინედ ისმენდა მათ ღულუნს. და ეს ხმა ისეთის გუგუნით დადიოდა მთელ სეფაში, როგორც ასკაციანი ხოროს გალობა ჭურებჩადგმულ ქართულ ტაძრებში.“

ახლა აფხაზებმა დაიწყეს დაკოდლის სიმღერა, ტკბილი, საოცარი და ამოდასამენი. დადუმდნენ აფხაზები და კეისრული დაჰქუჩეს კოდორელმა ოდიშარებმა, მაღალი, პათეთიური და საზეიმო“ (გვ. 241).

ქართველთა და აფხაზთა ერთობლივი თანაცხოვრების განმტკიცებას, რომანის მიხედვით, არა მარტო მოსახლეობის ეთნიკური ნიშნით განუტალკეველობა უწყობს ხელს, არამედ შერეულ ქორწინებათა ფართოდ გავრცელებული წესიც. მაგალითად, მეგრელი ძაბული აფხაზ არზაყანის საცოლეთა და ამგვარი მაგალითები სულაც არ წარმოადგენენ გამონაკლის შემთხვევას.

აფხაზებისადმი კ. გამსახურდიას სიყვარულიანი დამოკიდებულების შესანიშნავი გამოხატულებაა რომანის ის ეპიზოდები, სადაც თავად ავტორისა და ნაწარმოების აფხაზი პერსონაჟების (ზვამბაიებისა და თარაშის) ერთმანეთთან შემთხვევითი შეხვედრისა და სვანეთში გამგზავრების ამბავია მოთხრობილი. პირველ ყოვლისა სწორედ ამ სიყვარულის ერთ-ერთ ნათელ გამოშუქებად უნდა მივიჩნიოთ ის პოეტური დახასიათება, რომელსაც კ. გამსახურდია აფხაზური ენის აკუსტიკურ მხარეს აძლევს: „მე ოდნავ მესმის ეს საოცარი, მსტინავი და მფშინავი ენა. იგი ხან ჩიტის ჭიკჭიკისავით მოსწრაფებულა, ხანაც რუსავით მოლიკლიკე“ (გვ. 551).

ყოველივე ზემოთქმულის გარდა, აქ ერთ გარემოებასაც უსათუოდ მინდა მივაქციო ყურადღება: რომანის პერსონაჟთა ენობრივი მეტყველება ყოველთვის როდია განსაზღვრული მათი ეროვნული კუთვნილებით. მაგალითად, აფხაზი ეროვნების პერსონაჟები: ლუკაია ლაბახუა და მეწისქვილე ზოსიმია, მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზური ენა ორივე მათგანმა კარგად იცის, ერთმანეთში მეგრულადაც ხშირად საუბრობენ ხოლმე (გვ. 290).

„მთვარის მოტაცებაში“ იმ გარემოებასაც არაერთგზის ესმება ხაზი, აფხაზთა ენის, ადამ-ტრადიციებისა და წეს-ჩვეულებების მეცნიერულ შესწავლას „ტფილისის სამეცნიერო წრეებში“ განსაკუთრებულ ყურადღებას რომ აქცევენ. აქვე მწრალი მკითხველის ყურადღებას გულისტკივილით იმ ფაქტსაც მიაპყრობს, „აფხაზური ენის მეცნიერულად მცოდნე მთელ ქვეყანაზე სულ ორიოდ კაცი რომ მოიპოვება (გვ. 115). ერთ-ერთი მათგანია თარაშ ამგვარი, აფხაზური ენით, ადამ-ტრადიციებითა და ისტორიით დაინტერესებული აფხაზი კაცი. გარდა მეცნიერული საქმიანობით გატაცებისა, იგი ჩუმ-ჩუმად ლექსებსაც წერდა, მაგრამ არც ბეჭდავდა და არც არავის უჩვენებდა და „ასე ამბობდა: აფხაზური ლიტერატურა ჯერ არ არსებობსო, ქართულად ლექსების წერა არც ისე იოლიაო, თუმცა ჩვენში ყოველი კაცი ცოლის შერთვამდის ლექსებში სინჯავსო ბედს, მაგრამ ქართული ხალხური პოეზიისა და რუსთაველის შემდეგ შეტაბუტა ლექსების გამოქვეყნება დიდი სირცხვილიაო“ (გვ. 121).

„მთვარის მოტაცებაში“ მწერალმა აფხაზეთში რუსული მმართველობის დამყარების შედეგად ამ მხარის მოსახლეობისთვის თავსდატეხილ ისეთ ტრაგიკულ მოვლენაზეც გაამახვილა ყურადღება, როგორც მუჰაჯირობაა - აფხაზების ძაბულებითი გადასახლება ოსმალეთში. აი, რას ათქმევინებს ავტორი ამ ამბავთან დაკავშირებით ნაწარმოების ერთ-ერთ პერსონაჟს: „რუსმა სოხუმთან თათარი რომ დაამარცხა, აფხაზეთის მოსახლეობის უმრავლესობა საკუთარი ფუძიდან აიყარა. გადასწვეს საკუთარი სახლ-კარი, მთელი აფხაზეთი ცეცხლს მისცეს ისევ აფხაზებმა. ხელმწიფემ თვითმკვლელობა ჩაადენინა ამ უბედურებს. ახლა რაღა დარჩა? 40 ათასი კაცი! ამდენი პოლიცია ჰყავსო თურმე ლემენცებს

ბერლინში. ზოგმა ოსმალეთს მიაშურა. ვინც ვერ წავიდა, ტყე-ღრეში დაძრწოდა, სცარცვაოდნენ დიდსა და მცირეს“ (გვ. 220).

მიუხედავად იმისა, რომ „მთვარის მოტაცების“ დაწერის წინარე წლებში, როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, ცენტრალური ხელისუფლების აქტიური ძალისხმევით შედეგად აფხაზურმა სეპარატიზმმა გამოვლინების მანამდე არნახული მასშტაბები შეიძინა, კ. გამსახურდია თავის რომანში ამ მოვლენებზე შეგნებულად არ ამბობს არაფერს. როგორც ს. სიგუა წერს ერთგან, ამას იგი იმიტომაც აკეთებს, რომ მწერალს „ინტერესებს ის, რაც აფხაზებს აკავშირებთ ქართველებთან და არა ის, რაც თიშავთ. ამიტომ ნაკლებ ყურადღებას უთმობს თურქული წარმომავლობის აფხაზებს, თუმცა შენიშნავს, რომ აფხაზეთში ერთმანეთს ებრძოდნენ ქრისტიანობა, ისლამი და წარმართობა“ (ს. სიგუა, დასახ. წიგნი, გვ. 294).

როგორც უკვე ითქვა, კ. გამსახურდიას „მთვარის მოტაცების“ შექმნის ერთ-ერთი უმთავრესი მიზანი ქართველი და აფხაზი ხალხების ერთობლივი თანაცხოვრების იმ საუკეთესო მხარეთა ერთგვარად იდეალიზებული წარმოსახვაც იყო, რომლებიც საუკუნეთა განმავლობაში მკვიდრდებოდა მათ შორის მყარ და ურღვევ ტრადიციად. განსხვავებით სხვადასხვა სახის შეკრებებზე გამოსვლებისაგან, სადაც მწერალი კრიტიკულად გმობდა და ამხელდა აფხაზური სეპარატიზმისა და საქართველოსთან დაპირისპირების დამღუპველ მცდელობებს, „მთვარის მოტაცება“ ორი ხალხის ისტორიული ძმობისა და მეგობრობის რომანტიკულად განმადიდებელი ის უკვდავი წიგნია, რომელიც ნათლად და დამაჯერებლად წარმოაჩენს ქართველთა და აფხაზთა ცხოვრებისეული ერთობის მყარ და ჟამთა სვლისაგან შეუმუსვრელ საფუძვლებს.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ბესიკი, 1962 - ბესიკი, თბულებათა სრული კრებული, თბ., 1962;
2. ვ. ბარნოვი, 1962 - ვ. ბარნოვი, თბზ. ათ ტომად, ტ. VI, თბ., 1962;
3. ვ. ბარნოვი, 1963 - ვ. ბარნოვი, თბზ. ათ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1963;
4. კ. გამსახურდია, 1990 - კ. გამსახურდია, „მთვარის მოტაცება“, თბ., 1990;
5. ნარკვევები, 1973 - საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, 1973;
6. ვაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტი“, 1921, № 62;
7. ვაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1991, 26 ივლისი.

А. НИКОЛЕИШВИЛИ**ПРОБЛЕМА АБХАЗСКОГО СЕПАРАТИЗМА В ТВОРЧЕСТВЕ
ГРУЗИНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ**

Как показывает исследование творчества классиков грузинской литературы, проблема абхазского сепаратизма - явление не только последнего периода, она и раньше привлекала внимание своей масштабностью и остротой.

С целью подтверждения вышеизложенного рассмотрены поэма Бесики (1750-1781 гг.) "Битва при Рухи", романы Василия Барнова (1857-1943 гг.) "Будущая невеста хазар" и "Возмездие", а также роман "Похищение луны" и публицистические письма Константина Гамсахурдия (1893-1957 гг.). Интерес сегодняшнего читателя к этим произведениям определяется тем, что разоблаченный в них абхазский сепаратизм по своей сути почти адекватен тем трагическим процессам, которые протекают в Абхазии с 90-ых годов XX века.

ოთარ ნიკოლეიშვილი

სერგეი მესხის ეროვნული კონცეფციის ზოგიერთი საკითხი

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილი პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწის სერგეი მესხის ეროვნული მრწამსის განმსაზღვრელი ყველა არსებითად მნიშვნელოვანი პრინციპი მთლიანად შეესაბამება ქართველ „სამოციანელთა“ მამულიშვილური თვალთახედვის ფუძემდებლურ დებულებებს. იგი „თერგდალეულთა“ დიდი თაობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი იყო, ილიასა და აკაკის ღირსეული თანამებრძოლი, ფანატიკური ერთგულებითა და თავდადებით მებრძოლი კაცი თავისი ქვეყნის თავისუფლებისა და ბედნიერებისათვის. ამ თვალსაზრისით ს. მესხის პირადი ცხოვრებაცა და საზოგადოებრივი მოღვაწეობაც საოცრად მთლიანია და ჰარმონიული. იგი თავადვე ცდილობდა ისეთივე პრინციპებით ეცხოვრა და ემოქმედა ამქვეყნად, რომელთაც ყოველი ქვემარტი მამულიშვილის ცხოვრებისეულ კრეოდ სახავდა. ასე რომ, მის პუბლიცისტურ და პირად წერილებში გამოთქმული ეროვნული შეხედულებები პირველ ყოვლისა თავად მისი პიროვნული ცხოვრების მკვიდრ საფუძვლად დამკვიდრებული პრინციპები იყო და არა გულგარეთ, მხოლოდ სიტყვიერად ნაქადაქვეი ქვემარტიება.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საყურადღებო მაინც მისი ეპისტოლარული მემკვიდრეობაა. თუ ს. მესხის პუბლიცისტურ წერილებში, როგორც დასაბეჭდად გამიზნულ მასალაში, ავტორისეული თვალთახედვა შესაძლოა ვინმეს ერთგვარად შელამაზებულციე ეჩვენოს. საცოლისადმი გაგზავნილი პირადი ბარათები, რომელთა გამოქვეყნება ავტორს აზრადაც კი არ მოუვიდოდა, მთლიანად იყო დაცული ამგვარი რამისაგან. მათში ს. მესხი, ბუნებრივია, უფრო გახსნილად და გულწრფელად გამოხატავს თავის ფიქრებსა და მისწრაფებებს, რადგანაც ამ წერილების ადრესატი მხოლოდ ერთადერთი ადამიანი იყო. ამ შემთხვევაში უმთავრესი ისაა, რომ საცოლისადმი გაგზავნილი ამ ბარათების ძირითადი თემა ეროვნულ პრობლემათა გადაწყვეტის გზათა ძიებაა, ფიქრი და სურვილი იმისა, როგორი ერთგულებითა და შემართებით უნდა ემსახუროს ადამიანი თავის სამშობლოს. ასე რომ, ეს წერილები კიდევ უფრო მძაფრად და სიღრმისეულად ავლენენ ს. მესხის ეროვნულ მრწამსს და მათ ავტორს მყარად უმკვიდრებენ კუთვნილ ადგილს მე-19 საუკუნის სახელოვან ქართველ მამულიშვილთა დიდ პლეადაში.

ს. მესხის ეროვნული მრწამსის საფუძველთა საფუძვლად ქცეულ უმთავრეს პრინციპს ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის მოთხოვნა წარმოადგენდა. მისი „უმაღლესი იდეალი თავისუფალი და დამოუკიდებელი საქართველო იყო“ (მ. გაფრინდაშვილი, 1959, გვ. 250). მიუხედავად იმისა, რომ ს. მესხს, როგორც რეალისტურად მოაზროვნე მამულიშვილს, ამ იდეალის პრაქტიკული აღსრულების მეტისმეტი სირთულეც კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული, მთელი მისი მოღვაწეობა, უპირველეს ყოვლისა, მაინც აქეთკენ იყო მიმართული. ს. მესხის აზრით, სახელმწიფოებრივი თავისუფლებისაკენ ქართველი ხალხის საუკეთესო შვილების ამ მისწრაფებაში არაბუნებრივი და უჩვეულო არაფერი იყო, ვინაიდან „თვითარსებობისა და დამოუკიდებელი ცხოვრების უფლება“ ე. წ. „პატარა ხალხებსაც“ აქვთ და როგორც „ერთმა კაცმა არ უნდა დაიმონავოს ძალდატანე-

ბით მეორე“, ასევე ძლიერმა ხალხმაც არ უნდა დაჩაგროს მასზე სუსტი და უძლური ერი (ს. მესხი, 1963, გვ. 263).

ს. მესხის ეროვნული პროგრამის არსს უპირველეს ყოვლისა ეს მოთხოვნა განსაზღვრავს არსებითად. ამ თვალსაზრისით მისი პატრიოტული თვალთახედვის ძირითადი პრინციპები თითქმის მთლიანად შეესაბამება ქართველ „სამოციანელთა“ მამულიშვილურ იდეალებს და მას მათგან განსხვავებული ეროვნული პროგრამა ფაქტობრივად არ ჰქონია. ასე რომ, თავისი პატრიოტული მიზანსწრაფვით იგი სწორედ ამ თაობის მესვეურების: „ილიას, აკაკის, ნ. ნიკოლაძის, ი. გოგებაშვილის, გ. წერეთლის და სხვათა ბანაკში იღვა და მუდამ მოწინავე პოზიცია ეკავა იმ იდეალების განხორციელების საქმეში, რომლებიც 60-იან წლებში დასახეს „თერგდალეულებმა““ (ა. სურგულაძე, 1973, გვ. 267).

როგორც ცნობილია, 1873-74 წლებში, ერთ წელიწადზე მეტი ხნის განმავლობაში, ს. მესხი საზღვარგარეთ იმყოფებოდა. უცხოეთში ყოფნის პერიოდში მას კიდევ უფრო გაუმძაფრდა სამშობლოსადმი სიყვარული და იგი ახალი შემოქმედებითი ენერგიით გულანთებული დაუბრუნდა თავის ქვეყანას. მისი ეს სულისკვეთება ემოციური სიმძაფრითაა გამოხატული იმ წერილში („სალამი“), რომელიც სამშობლოში დაბრუნებულმა პუბლიცისტმა გამოაქვეყნა „დროებაში“ (ს. მესხი, 1962, გვ. 422). თავისი არსითა და მიზანდასახულებით ს. მესხის ეს წერილი იმავე სულისკვეთებით საზრდოობს, რითაც ი. ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილები“. მართალია, ს. მესხის პატრიოტულ საფიქრალს ილიასეული მასშტაბები არა აქვს შეძენილი, მაგრამ მთავარი ამ შემთხვევაში ეს კი არაა, არამედ მამულიშვილური მოვალეობის ის დიდი თვითშეგნება, რომელსაც ამ წერილში ავლენს იგი.

ხანგრძლივი განშორების შემდეგ სამშობლოში დაბრუნებულმა ს. მესხმა კიდევ უფრო მძაფრად შეიგრძნო აქ დამკვიდრებული უსასოობა და უპერსპექტივობა. მისი აზრით, ქვეყანას არავითარი სასიკეთო ცვლილება არ ეტყობოდა. ისევ ის მიძინებული საზოგადო ცხოვრება, ისევ ძველებური წვრილმანი, კერძო სარგებლობისათვის და ინტერესებისათვის თვგანწირული ბრძოლა, ისევ ძველებური უთანხმოება, შფოთი და განხეთქილება თანამომძმეებსა, თანამემამულეებს შუა. საზოგადო სამშობლოსა და საზოგადო საქმეების ზრუნვის მაგიერ — პიროვნებით სარგებლობის სამსახური, სიყვარულის მაგიერ — სიძულვილი, შრომის მაგიერ — უზრუნველობა, იმედის მაგიერ — სასოწარკვეთილება!“

ასეთი იყო ის ცხოვრებისეული რეალობა, რომელიც სამშობლოში დაბრუნებულ ს. მესხს აქ დახვდა. მაგრამ ასეთმა მდგომარეობამ მას ყველაფერზე ზღვის ჩაქნევისა და უიმედობის გრძნობა კი არ გაუჩინა, არამედ კიდევ უფრო მეტად აღანთო საქვეყნო საქმეთა კეთების მძაფრი სურვილით. ამიტომაცაა, რომ, უშუბედავად ყველაფრისა, იგი მაინც დიდი სიხარულითა და სიამოვნებით დაუბრუნდა თავის სამშობლო ქვეყანას და განახლებული ენერგიით განაგრძო მამულიშვილური მოღვაწეობა.

როგორც ს. მესხის შემდგომდროინდელმა ცხოვრებამ და მოღვაწეობამ დაადასტურა, მისი ეს განაცხადი მხოლოდ უბრალო სიტყვიერი პათეტიკა არ ყოფილა და თავისი სიტყვიითაც და საქმითაც იგი მართლაც ამგვარი უღალატეობითა და ერთგულებით იღვა მშობელი ქვეყნის სამსახურში.

ს. მესხის აზრით, ქართველი კაცის უპირველესი და უმთავრესი მოვალეობა, სადაც არ უნდა ეცხოვრა და ეღვაწა მას, თავისი ქვეყნის სამსახური უნდა

ყოფილიყო. იგი ამ პრინციპს ისე მტკიცედ იცავდა და ერთგულებდა, რომ იმ ქართველებსაც ხშირად აკრიტიკებდა საკმაოდ მწვავედ, რომლებიც რუსეთსა და სხვა ქვეყნებში საქმიანობდნენ და თავიანთ სამშობლოს მათი შესაძლებლობების სრული გამოვლენით ვერ ემსახურებოდნენ.

ამ თვალსაზრისით ძალზე საინტერესოა „დროებაში“ გამოქვეყნებული წერილი „საქართველო“ (ს. მესხი, 1962, გვ. 470), რომელშიც პროფესორი დავით ჩუბინაშვილი (ჩუბინოვი) სწორედ ამ პოზიციიდანაა გაკრიტიკებული. ამ წერილის დაწერის საფუძველი პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრაზე პენსიაში წასული ჩუბინოვის ნაცვლად ავქსენტი ცაგარელის დანიშვნა გამხდარა. ამ ფაქტს ს. მესხი დიდი კმაყოფილებით მიესალმა და გამოთქვა იმედი, რომ ცაგარელის პედაგოგობის დროს უნივერსიტეტში ქართული ენის, ისტორიისა და ლიტერატურის დაცარიელებული აუდიტორიები სტუდენტებით შეივსებოდა. ჩუბინოვის დროინდელ ამგვარ დაუინტერესებლობას ს. მესხი იმით ხსნის, რომ მან, მიუხედავად იმისა, რომ საკმაოდ ცნობილი მეცნიერი იყო, იმჟამინდელ სტუდენტობას „ქართული ენის ცოდნის ინტერესი ვერ აღუძრა“ და საკუთრივ ქართულ მეცნიერებას ბევრი ვერაფერი შესძინა. „უბრალოდ ძველი მწერლების გამოცემა რა არის, ისიც კი არ იტვირთა... ამას გარდა უბრალო სტატიით, უბრალო რჩევით არც კი შესწევნია ჩვენს საცოდავ პერიოდიკულ გამოცემებს“.

ამ შემთხვევაში მთავარი, ჩვენი აზრით, ის კი არ არის, ყველაფერში დავითანხმებით თუ არა დ. ჩუბინაშვილის ღვაწლის ს. მესხისეულ შეფასებებს, არამედ იმის გააზრება, რას თვლიდა იგი ქართველი კაცის მამულიშვილური მოღვაწეობის უპირველეს და უმთავრეს მოვალეობად. მის ამ თვალსაზრისში კი პრინციპულად მიუღებელი, ვფიქრობთ, რომ არაფერია.

ამ მოვალეობის განსაზღვრა ს. მესხის მსოფლმხედველობრივი მრწამსის საფუძველთა საფუძველს რომ წარმოადგენს, ამას საცოლისადმი გაგზავნილი მისი პირადი წერილებიც ნათლად ადასტურებენ. მაგალითად, ერთ-ერთ ბარათში იგი გარკვევით წერდა, რომ მისი უმთავრესი სამომავლო იდეალი „ჩვენი საწყალი, დაჩაგრული და უბედური მამულის სამსახური, იმის წყლულების განკურნება და მძიმე უღლის შემსუბუქება“ იყო. თუმცა ამ თვალსაზრისით თავისი თავი მას გამონაკლისად სულაც არ მიაჩნდა და თვლიდა, რომ ეს მოვალეობა ყოველ ქართველს უნდა ჰქონოდა გაცნობიერებული და ყველა ვალდებული იყო „კრიზისულ მდგომარეობაში“ მყოფი ქვეყანა დალუპვისაგან გადაერჩინა. „ერთი უმთავრესთაგანი ჩვენი ხალხისა — ენა, — წერს ს. მესხი იმავე წერილში, — ისეთ დევნაშია, რომ დღეს თუ ხვალ შეიძლება მოსპონ, თუ ვინმე დამცველი და მეპატრონე არ ეყოლა. განა მარტო ენა? აიღე ყველაფერი, რაც კი რომელიმე ხალხს ხალხად ხდის! აიღეთ, მაგალითად, ხასიათი, ჩვეულება, მიწა-წყალი და საზოგადოთ ჩვენი ზნეობითი და მატერიალური მხარეები. ყველაფერს გარეშე და შინაური მტრები ემუქრებიან, ყველაფერს დარაჯი და მცველი სჭირია. ასე რომ, ჩვენი დანიშნულება, შედარებით რომ ვსთქვათ, სწორედ დარაჯის ანუ ყარაულის დანიშნულებასა ჰგავს... ჩვენც ვალდებული ვართ, რაც ღონე გვექნება და მოხერხება ნებას მოგვცემს, დავიცვათ ჩვენი საწყალი საქართველო“ (ს. მესხი, 1950, გვ. 2).

ს. მესხს კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული, რომ ამის გაკეთება იმ პირობებში, როცა მათ უწევდათ ცხოვრება, მეტად ძნელი და გარკვეულწილად საბედისწერო საქმეც იყო, მაგრამ მას თავისი ცხოვრების უზენაეს იდეალად ამ დიდი ეროვნული მოვალეობისათვის არასოდეს უღალატია და უმწიკვლოდ მოიხდა

ყოფილიყო. იგი ამ პრინციპს ისე მტკიცედ იცავდა და ერთგულვებდა, რომ იმ ქართველებსაც ხშირად აკრიტიკებდა საკმაოდ მწვავედ, რომლებიც რუსეთსა და სხვა ქვეყნებში საქმიანობდნენ და თავიანთ სამშობლოს მათი შესაძლებლობების სრული გამოვლენით ვერ ემსახურებოდნენ.

ამ თვალსაზრისით ძალზე საინტერესოა „დროებაში“ გამოქვეყნებული წერილი „საქართველო“ (ს. მესხი, 1962, გვ. 470), რომელშიც პროფესორი დავით ჩუბინაშვილი (ჩუბინოვი) სწორედ ამ პოზიციიდანაა გაკრიტიკებული. ამ წერილის დაწერის საფუძველი პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრაზე პენსიაში წასული ჩუბინოვის ნაცვლად ავქსენტი ცაგარელის დანიშვნა გამხდარა. ამ ფაქტს ს. მესხი დიდი კმაყოფილებით მიესალმა და გამოთქვა იმედი, რომ ცაგარელის პედაგოგობის დროს უნივერსიტეტში ქართული ენის, ისტორიისა და ლიტერატურის დაცარიელებული აუდიტორიები სტუდენტებით შეივსებოდა. ჩუბინოვის დროინდელ ამგვარ დაუინტერესებლობას ს. მესხი იმით ხსნის, რომ მან, მიუხედავად იმისა, რომ საკმაოდ ცნობილი მეცნიერი იყო, იმჟამინდელ სტუდენტობას „ქართული ენის ცოდნის ინტერესი ვერ აღუძრა“ და საკუთრივ ქართულ მეცნიერებას ბევრი ვერაფერი შესძინა. „უბრალოდ ძველი მწერლების გამოცემა რა არის, ისიც კი არ იტვირთა... ამას გარდა უბრალო სტატით, უბრალო რჩევით არც კი შესწევნია ჩვენს საცოდავ პერიოდიკულ გამოცემებს“.

ამ შემთხვევაში მთავარი, ჩვენი აზრით, ის კი არ არის, ყველაფერში დავეთანხმებით თუ არა დ. ჩუბინაშვილის ღვაწლის ს. მესხისეულ შეფასებებს, არამედ იმის გააზრება, რას თვლიდა იგი ქართველი კაცის მამულიშვილური მოღვაწეობის უპირველეს და უმთავრეს მოვალეობად. მის ამ თვალსაზრისში კი პრინციპულად მიუღებელი, ვფიქრობთ, რომ არაფერია.

ამ მოვალეობის განსაზღვრა ს. მესხის მსოფლმხედველობრივი მრწამსის საფუძველთა საფუძველს რომ წარმოადგენს, ამას საცოლისადმი გაგზავნილი მისი პირადი წერილებიც ნათლად ადასტურებენ. მაგალითად, ერთ-ერთ ბარათში იგი გარკვევით წერდა, რომ მისი უმთავრესი სამომავლო იდეალი „ჩვენი საწყალი, დაზარალებული და უბედური მამულის სამსახური, იმის წყლულების განკურნება და მძიმე უღლის შემსუბუქება“ იყო. თუმცა ამ თვალსაზრისით თავისი თავი მას გამონაკლისად სულაც არ მიაჩნდა და თვლიდა, რომ ეს მოვალეობა ყოველ ქართველს უნდა ჰქონოდა გაცნობიერებული და ყველა ვალდებული იყო „კრიზისულ მდგომარეობაში“ მყოფი ქვეყანა დაღუპვისაგან გადაერჩინა. „ერთი უმთავრესთაგანი ჩვენი ხალხისა — ენა, — წერს ს. მესხი იმავე წერილში, — ისეთ დევნაშია, რომ დღეს თუ ხვალ შეიძლება მოსპონ, თუ ვინმე დამცველი და მეპატრონე არ ეყოლა. განა მარტო ენა? აიღე ყველაფერი, რაც კი რომელიმე ხალხს ხალხად ხდის! აიღეთ, მაგალითად, ხასიათი, ჩვეულება, მიწა-წყალი და საზოგადოთ ჩვენი ზნეობითი და მატერიალური მხარეები. ყველაფერს გარეშე და შინაური მტრები ემუქრებიან, ყველაფერს დარაჯი და მცველი სჭირია. ასე რომ, ჩვენი დანიშნულება, შედარებით რომ ვსთქვათ, სწორედ დარაჯის ანუ ყარაულის დანიშნულებასა ჰგავს... ჩვენც ვალდებულნი ვართ, რაც ღონე გვექნება და მოხერხება ნებას მოგვცემს, დავიცვათ ჩვენი საწყალი საქართველო“ (ს. მესხი, 1950, გვ. 2).

ს. მესხს კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული, რომ ამის გაკეთება იმ პირობებში, როცა მათ უწევდათ ცხოვრება, მეტად ძნელი და გარკვეულწილად საბედისწერო საქმეც იყო, მაგრამ მას თავისი ცხოვრების უზენაეს იდეალად ამ დიდი ეროვნული მოვალეობისათვის არასოდეს უღალატია და უმწიკვლოდ მოიხადა

საკუთარი მამულიშვილური ვალი ქვეყნისა და მშობელი ხალხის წინაშე. პიროვნული პატრიოტული მოვალეობის თვითშეგნებას ს. მესხს კიდევ უფრო უძლიერებდა ჩვენი ერის სახელოვანი წინაპრების მამულიშვილური ღვაწლის გაცნობიერება. თავისი დროის ჭეშმარიტ ქართველთა უმთავრეს ცხოვრებისეულ დანიშნულებად მას იმ საქმეთა უღალატოდ გაგრძელება მიაჩნდა, რომელთაც ისინი აკეთებდნენ. სხვანაირად ჩვენს ბედკარულ სამშობლოს, ს. მესხის აზრით, არაფერი ეშველებოდა.

აი, რას წერდა იგი ამასთან დაკავშირებით კეკეს პარიზიდან გაგზავნილ წერილში 1873 წლის 11 ოქტომბერს: „როდესაც თამარ-დედოფალს შეეჩერებოდა, მე მახსენდება უნებლიედ ჩემი საყვარელი, მშვენიერი, მაგრამ დატანჯული სამშობლო; ჩემი ბუნებით მდიდარი, მაგრამ კაცისაგან გაღარიბებული და აოხრებული საქართველო! და ეს მხოლოდ ერთი შეხედვა თამარ-დედოფლისა მე მაგონებს, რომ ამ ჩემს სამშობლოს დახმარება, მშველელი და კაცები სჭირია... მე მაგონდება, რომ ეზღანდელი ქართველი უნდა ებრძოდეს მტერს ამ ჩვენი ქვეყნის აღდგინებისათვის, და შენი დანახვა ჯანს მიმატებს, ენერჯიას და იმედს მაძლევს, რომ ამ ბრძოლას ვიკისრებ და შეძლებისდა გვართ ორივენი ვემსახურებით იმ იდეალს, რომელიც ჩვენ მუდამ ფანარსავით უნდა გვინათებდეს ჩვენი ცხოვრების გზას“ (ს. მესხი, 1950, გვ. 69).

როგორც ითქვა, ს. მესხი, როცა საკუთარ თავსა და მის საცოლეს ამგვარ ცხოვრებისეულ იდეალს უსახავდა, თავიანთ თავს სულაც არ მიიჩნევდა ქვეყნად განსაკუთრებული მისიით მოვლენილ ადამიანებად. მისი აზრით, ისინი გენიოსები კი არა, სავსებით ჩვეულებრივი, უბრალო პიროვნებები იყვნენ და ქვეყანა მით უფრო ძლიერი იქნებოდა, რაც უფრო მრავლად ეყოლებოდა ასეთი ადამიანები. „თუმცა ჩვენ ორივე გენიოსები არა ვართო, — წერდა იგი კეკეს, — შრომა ორივეს გვიყვარს და დარწმუნებული ვარ, რომ თუ სხვა რამე დაბრკოლება (მაგ.: ავადმყოფობა ან სხვა რამე) არ შეგვემთხვევა, ჩვენ სიცოცხლეში უფრო მომეტებული საქმის გაკეთება, უფრო მომეტებული სარგებლობის მოტანა შეგვიძლია ჩვენი სამშობლოსათვის, ვიდრე სხვა ზოგიერთებს, რომლებსაც გენიოსებად მოჰყავთ თავი“ (იქვე, გვ. 131).

ამ საქმეში ს. მესხი განსაკუთრებულ როლს განათლებას აკისრებდა, რადგანაც მისი დროის საქართველო ყველაზე მეტად სწორედ განსწავლული ადამიანების ნაკლებობას განიცდიდა. ამიტომაც იყო, რომ ჩვენი ქვეყნის ხსნას იგი პირველ ყოვლისა უცხოეთში სწავლის მისაღებად წასული ახალგაზრდებისაგან მოელოდა. მათ იქ „ისეთი მეცნიერება ან ხელობა უნდა შეესწავლათ, რომ ჩამოვიდოდნენ თუ არა, პირდაპირ შეძლებოდათ აქ სპეციალურათ შესწავლილი ამ საგნისათვის ხელისმოკიდება, რომ ყველას დაენახა, რომ იქ ნასწავლი ახალგაზრდობა ჩვენში უსაქმოთ არ რჩება, ლუკმა-პურსა და ცხოვრების ღონისძიებას ჰპოულობს“ (იქვე, გვ. 181).

იმის გამო, რომ ბუნებრივი სიმდიდრით გამორჩეულ ჩვენს ქვეყანას ამგვარად განსწავლული ადამიანები არ ჰყავდა, იგი უმძიმეს ეკონომიკურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ამიტომაც, ს. მესხის აზრით, „საქართველოს ყველაზე უფრო იმჟამად სწორედ ისეთი კაცები ესაჭიროებოდა, რომელთაც ეცოდინებოდათ ამ ბუნებითი სიმდიდრის გამოყენება, რომელთაც შეეძლებოდათ თავისი ცოდნითა და წინდახედულობით დავეხსენით იმ უცხო ქვეყნებისაგან, რომელნიც ჩვენს ქვეყანაში შემოსევასა და ჩვენი ადგილ-მამულებისა, წარმოებისა, მადნებისა და სხვა დაჭერას

გვემუქებოდნენ“ (ს. მესხი, 1963, გვ. 141).

ასეთ ვითარებაში ს. მესხი საცხებით სწორად სვამდა საკითხს იმის შესახებ, რომ ამ პრობლემათა მოსაგვარებლად უცხოეთიდან კი არ უნდა მოგვეწვია სბეციალისტები, არამედ თავად ჩვენ მიერ შერჩეული აქაური ნიჭიერი ახალგაზრდები გაგვეგზავნა იქ სასწავლებლად, რომლებიც შემდგომში სათანადოდ განსწავლულნი დაუბრუნდებოდნენ უკან თავიანთ ქვეყანას. ამ მიზნით იგი მიზანშეწონილად თვლიდა სბეციალური საზოგადოების შექმნას, რომელიც რეალურად იზრუნებდა ამ ახალგაზრდების სწავლების დასაფინანსებლად და სხვა პრაქტიკული საკითხების მოსაგვარებლად.

უცხოეთში განათლების მიღებას ს. მესხი, როგორც წესი, მთავარ პირობად მის პრაქტიკულ სარგებლობას უყენებდა. მისი აზრით, ქართველი კაცი ვალდებული იყო იქ მას ისეთი საგნები შეესწავლა და ის საქმე გაეკეთებინა, რაც უწინარეს ყოვლისა მის ქვეყანას გამოადგებოდა. ამ თვალსაზრისით იგი აშკარად გამოკვეთილ პრაგმატულ პოზიციასზე მდგომი პიროვნებაა. მიუხედავად იმისა, რომ ს. მესხმა მეცნიერების ფასიცა და მნიშვნელობაც შესანიშნავად იცოდა, ის იმასაც არაორაზროვნად აღიარებდა, რომ ჩვენაირი დაბეჩავებული ქვეყნის შვილებისათვის ზოგადმეცნიერული კვლევა-ძიებით გატაცება მაინც გაუმართლებელი ამბავი იყო და ჩვენს მეცნიერებს მხოლოდ ის საქმე უნდა ეკეთებინათ, რომელიც სამშობლოს გამოადგებოდა. ამ თვალსაზრისს იგი არა მარტო ზოგადი მოსაზრების სახით აყალიბებს, არამედ რუსეთის უნივერსიტეტებში იმხანად მოღვაწე იმ ქართველ მეცნიერთა მოღვაწეობის კრიტიკული განსჯის საფუძველზეც, რომელთა მეცნიერული საქმიანობა, პუბლიცისტის აზრით, იმჟამინდელი ჩვენი ქვეყნისათვის პრაქტიკულად ნაკლებად სასარგებლო იყო (ვ. პეტრიაშვილი, დ. ჩუბინაშვილი, ი. თარხნიშვილი...). ს. მესხი აშკარად გამოხატული გულსტკივილით აღნიშნავს იმას, რომ მათ კვალს ბევრი ახალგაზრდაც გაჰყვა და ისინი „ისეთს სბეციალურ საგნებს სწავლობენ, რომელთაც პირდაპირ ჩვენი ქვეყნისათვის თითქმის არავითარი პრაქტიკული მნიშვნელობა ამ ჟამათ არა აქვს. ჩვენი აზრით, ისეთი დროა ახლა ჩვენში და ისეთ მდგომარეობაში ვართ, როდესაც წმინდა მეცნიერების შესწავლას თითქმის სრულიად არ უნდა ჰქონდეს ალაგი. ყველა ნასწავლი ქართველი ზნეობითათ და სხვა ყოველის მხრით ვალდებულია, ხალხის ოფლისა და მეოხებით შეძენილი სწავლა და განათლება ისევ ხალხს მოახმაროს“ (ს. მესხი, 1963, გვ. 144).

ამ პოზიციას პუბლიცისტი, უბირველეს ყოვლისა, საქვეყნო ინტერესებით განპირობებული პრაქტიციზმით ასაბუთებს. მისი აზრით, „მამულის ყოველ ნამდვილ შვილს ყველაზე პირველათ თავის სასიამოვნო და სასარგებლო შრომით მხოლოდ ის უნდა მიაჩნდეს, რაც ამ მამულისათვის სასარგებლო და გამოსადეგია“. რაც შეეხება ე. წ. წმინდა მეცნიერული იდეებით გატაცებას, ს. მესხი ამას მხოლოდ ისეთი კაცის პრეროგატივად მიიჩნევს, რომელიც გრძნობს, რომ „მეცნიერების საშუალებით იმას მთელი კაცობრიობისათვის შეუძლია სარგებლობის მოტანა. ასეთი მეცნიერები კი საუკუნეების განმავლობაში მხოლოდ თითო-ორჯო ებადებებიან კაცობრიობას. რაც შეეხებათ „დანარჩენ უბრალო მოკვდავებს, ს. მესხის აზრით, მათთვის „შეუტყვევლათ რჩება ის კანონი, რომ ყოველი ადამიანი და განსაკუთრებით“ გონებაგანსნილი, განათლებული კაცი საკუთარ სამშობლოში თავის ხალხში უნდა მუშაობდეს, უნდა მოქმედებდეს“ (იქვე, 145).

ს. მესხის მიერ გამოთქმულ ზემოთ აღნიშნულ მოსაზრებებს იმჟამინდელ საზოგადოებაში საკმაოდ მძაფრი გამოხმაურება მოყვა. განსაკუთრებული რეაქცია

გამოიწვია პუბლიცისტის ამ თვალსაზრისმა: „თუ ყველა, ვინც თავის თავს, ვსთქვათ, პეტერბურგში ან პარიზში გამოსადეგ კაცად იცნობს, თუ ყველა მისთანა განზე გადგა და უიმისოთაც ნამდვილ კაცებით მდიდარ ქალაქებში გარდაიხვეწა — ვინდა უნდა დარჩეს, მაშ, ჩვენს ქვეყანას, რომელსაც კაცური, თავიანი და საზოგადო საქმეების თანამგრძნობი კაცები ეჭირვება?!“

როგორც ს. მესხი „დროების“ 1875 წლის № 139-ში გამოქვეყნებულ წერილში — „შენიშვნა“ აღნიშნავდა, მის მიერ გამოთქმული ეს თვალსაზრისი ბევრმა სწორად ვერ გაიგო, რის გამოც მან საჭიროდ ჩათვალა ამ თვალსაზრისის დასაკონკრეტებლად დამატებითაც ეთქვა რამდენიმე სიტყვა. კერძოდ, იგი წერდა: „კარგია, ძალიან კარგია, რომ მეცნიერი ფიზიოლოგი გვყავდეს. მცოდნე ჩინურის ენისა და ლიტერატურისა, საბერძნეთის მითოლოგიაში განვითარებულები, სანკრიტული გრამატიკის მცოდნეები, მაგრამ, მომკალით, მე უფრო ის ქართველი მირჩევნია, რომელიც თავის, თუმცა მცირედს, ცოდნას და სწავლას ჩვენს ხალხს გამოაყენებს რასმეში“.

ზემოთ აღნიშნულ საკითხებთან დაკავშირებით კამათი დამოწმებული წერილებით არ დამთავრებულა და ეს პაექრობა განახლებული ძალით 1876 წელსაც გაგრძელდა. ამჯერად პოლემიკაში ნ. ნიკოლაძეცა და ა. ჭყონიაც (მაჭახელაძე) ჩაებნენ (მათი წერილები იხ. „დროება“, 1876 წ., № 79, 80, 96).

კამათის გამწვავება ამჯერად ნ. ნიკოლაძის იმ წერილებმა გამოიწვიეს, რომლებშიც ზემოთ განხილულ საკითხებთან დაკავშირებით იყო მსჯელობა. ს. მესხმა „დროების“ 1876 წლის № 99-ში გამოქვეყნებულ ვრცელ წერილში „ორთავეს“ (მესხი, 1963, გვ. 241-251) მკაცრად გააკრიტიკა ნ. ნიკოლაძის მიერ გამოთქმული ორი თვალსაზრისი, რომლებიც მას „მავნებელ ჰაზრებად“ მიაჩნია. პირველი მათგანი ქართველი კაცის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ადგილს შეეხება, მეორე — რა ენაზე უნდა წერდეს და გამოთქვამდეს თავის აზრს იგი.

განსხვავებით ნ. ნიკოლაძისაგან, რომელიც ფიქრობს, რომ თუ კაცს მამულის სიყვარული ამოქმედებს, მისი მოღვაწეობა, რომელ ქვეყანაშიც არ უნდა იცხოვროს მან, თავისი სამშობლოსათვის მაინც სარგებლობის მომტანი იქნებაო. ს. მესხი ღრმად და დარწმუნებული იმაში, რომ ადამიანი ვალდებულია პირველ ყოვლისა „სამშობლო ქვეყანაში იშრომოს და მას მოუტანოს ის სარგებლობა, რაც კი შეუძლიან... ვალდებულია იმიტომ, რომ ამ ქვეყანამ შეჰქმნა ის, ამ ხალხმა გაზადა ის კაცად, ამან მისცა მოქმედების და ცხოვრების ძალა“.

ამ თვალსაზრისის საბუთად ს. მესხს მრავალი არგუმენტი მოაქვს. მის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას ის „საზოგადო კაცობრიულ კანონს“ უწოდებს და თვლის, რომ ამ კანონის აღსრულებით ადამიანი იმავდროულად „უპირველეს კაცობრიულ მოვალეობასაც ასრულებს“.

მეორე „შემცდარი ჰაზრი“ ნ. ნიკოლაძისა, ს. მესხის შეხედულებით, ისაა, თითქოს იმას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, „რა ენაზე უნდა სწეროს ქართველმა“ და „სარგებლობის მოტანა თავის ქვეყნისათვის იმას ყოველ ენაზე შეუძლიანო“. ს. მესხი პრინციპულად არ იზიარებს ამ თვალსაზრისს, რადგანაც თვლის, რომ „ქართველი ყველაზე პირველად ქართულად წერის მოვალეა, ისე, როგორც ფრანგი ფრანგულად წერისა, რუსი რუსულად, ინგლისელი ინგლისურად“. თუმცა ს. მესხი იქვე იმასაც ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ, ამის მიუხედავად, ისიცა და მისი „დროებაც“ „არასოდეს არ ყოფილა იმ ვიწრო ჰაზრის მიმდევარი და თავყვანის მცემელი, რომ ჩვენი ქვეყანა „ჩინეთის კედლით შემოგვესაზღვრა და

არავისთვის გაგვეცნო ჩვენი ქვეყნის, ხალხის ხასიათი, ჩვეულება და საჭიროება“. მაშ, თუკი ასეა, საეკლესიო ბუნებრივად შეიძლება ის კითხვაც გაგვიჩინდეს, რა საფუძველი ედო ს. მესხის ზემოთ ხაზგასმულ შემოფოთებას? როგორც თავად პუბლიცისტი ამბობს, ამ შემოფოთების საფუძველი იმის შიში იყო, ნ. ნიკოლაძის თვალსაზრისის დამკვიდრების შემთხვევაში ვაი თუ „ყველას, ვისაც კი ცოტადნათ რუსულს, ან ვთქვათ ფრანგულს ენაზე წერა შეეძლო“, ამ ენებზე წერა არ დაეწყო და „სამშობლო ენა მივიწყებულ და გადაგდებულ ენად“ არ გადაქცეულიყო. სინამდვილეში, თუ ღრმად და საფუძვლიანად განვსჯით, ს. მესხისა და ნ. ნიკოლაძის მოსაზრებები საკამათოდ მიჩნეულ საკითხებთან დაკავშირებით არსებითად არც კი განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან. ეს რომ ნამდვილად ასეა და თავად ნ. ნიკოლაძისთვისაც განსახილველ პრობლემათა განსჯის დროს მთავარი უწინარეს ყოვლისა ეროვნული თვალთახედვა რომ იყო, ეს მისეული კომენტარებიდანაც ცხადად ჩანს. „ჩემი აზრით, — წერდა, მაგალითად, ერთგან იგი, — სადაც არ უნდა ცხოვრობდეს უმრავლესობის წევრები — სულ ერთია: ქვეყანას და საზოგადოებას იმათგან არავითარი ხეირი არ მოეღოს. ყველგან და ყოველთვის ესენი მუქთა მჭამელები და უზვირო წევრები იქნებიან თავიანთი ქვეყნისათვის. სწორედ ამნაირადვე, სადაც უნდა იცხოვროს ან იმოქმედოს მამულის მოყვარე პირმა, ჩემის აზრით, ყველგან ის სასარგებლოდ იქნება თავისი ქვეყნისათვის, თუ კი სურვილის გარდა, იმისთვის ბუნებას ნიჭი, ცოდნა და მაღლი მიუნიჭებია... სადაც გინდათ იშრომეთ, სადაც გასურდეთ ისწავლეთ, რაც გინდათ ჰქენით, ოღონდ კი თქვენი მამული გიყვარდეთ, ოღონდ კი მის სასარგებლოდ იშრომეთ“ (ნ. ნიკოლაძე, 1964, გვ. 542). როგორც დამოწმებული ციტატიდანაც ჩანს, ნ. ნიკოლაძე სრულებითაც არ ამტკიცებს იმას, თითქოს სამშობლოდან მისი შვილების წასვლა და სხვაგან ცხოვრება საყოველთაოდ მისაღები მოვლენა იყოს. ეს რომ მართლაც ასეა, ამაზე ამ ციტატის გაგრძელებაც მეტყველებს: „მართალია, ჩვენი ქვეყნისათვის ის უფრო ემჯობინება, რომ მისი ჩინებულად ნასწავლნი და დახელოვნებულნი შვილები მასშივე შრომობდნენ, დანარჩენ მის შვილებს პირდაპირ ეხმარებოდნენ, მაგრამ ესეც რომ არ იყოს, მე ოცდაათს შინაურს უმეცარს ერთი „გასულია ნასწავლი მირჩენია“.

რაც შეეხება სადავოდ მიჩნეულ ენობრივ პოზიციას, ნ. ნიკოლაძემ აქაც დამაჯერებელი არგუმენტები წამოაყენა საკუთარი თვალსაზრისის დასაცავად. მისი აზრით, ჩვენი სამშობლოს რუსეთის შემადგენლობაში ყოფნის გამო, ჩვენივე ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე, ბევრად უმჯობესი იქნებოდა, თუ იმპერიის ხელისუფლებაცა და სხვებიც ჩვენი ქვეყნის საჭირობორტო საკითხებს თავად ჩვენგანვე შეიტყობდნენ ყოველგვარი დამახინჯების გარეშე. ეს კი არათუ სასურველს არამედ აუცილებელსაც კი ხდიდა, ქართველებს საკუთარი ნააზრევი, გარდა მშობლიური ენისა, სხვა ენებზეც გამოეხატათ და ამ გზით უფრო ახლოს გაეცნოთ ჩვენი მტრებისთვისაც და მოყვრებისთვისაც საკუთარი ჭირ-ვარამი. ვფიქრობთ, აღნიშნული კომენტარებით ნათლად და არაორაზროვნად ჩანს, რომ ორივე მამულიშვილი არსებითად ერთ პოზიციასზე დგას და მათი შეხედულებები პრინციპულად არც კი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

ს. მესხი თავის პატრიოტულ მოვალეობად თვლიდა თავგამოდებით ებრძოლ-
 ეროვნული თვითმყოფადობის დეგრადაციის განმაპირობებელი მიზეზების წინააღმდეგ.
 იგი ხშირად სწუხდა იმის გამო, რომ მისი დროის ქართველი საზოგადოების დიდი
 ნაწილი ეროვნული გადაგვარების რეალური საშიშროების წინაშე იდგა, რასაც

პირველ ყოვლისა ქართული სახელმწიფოებრიობის დაკარგვითა და რუსული კოლონიალიზმით ხსნიდა. „განა ყველგან არ ჰხედავთ, რომ ქართველთ ქვეყანას ჩვენივე წყალობით ქართველი ქვეყნის ხასიათი ეკარგება? — ტკივილნარევი აღშფოთებით კითხულობს იგი, — განა ყოველ ნაბიჯზე არ შეგინიშნავთ ხოლმე, რომ ქართველი კაცი აღარ არის? განა ვერ ამჩნევთ, რომ ჩვენი ახალი თაობანი თან-და-თან ჰკარგავენ თავის ნაციონალურ ხასიათსა, თავის განსხვავებულ ფერსა და შეხედულებას? ნუთუ ვერ ატყობთ, რომ ჩვენი უმეცრებით და დაუდევრელობით რაღაც უცხო, შერეული ტომი ვხდებით?..“

თუ ყველა ამას ხედავთ, მაშინ თქვენ უნდა დაგვეთანხმოთ, რომ ამისთანა დროში მამულის ნამდვილ შვილებს, გონიერთ მოწინავე საზოგადოებისა ცოტათი უფრო სხვა, უფრო მძიმე მოვალეობა აწევთ, ვიდრე მაშინ, როცა ხალხის ცხოვრება რიგიანის, ჯეროვანის მსვლელობითა და გზით მიდის“ (ს. მესხი, 1963, გვ. 248).

იმისათვის, რომ ქართველ კაცს თავისი ეროვნული სახე მთლიანად არ დაეკარგა, ს. მესხის აზრით, აუცილებელი იყო მოჩვენებითად უდარდელი და უშფოთველი ცხოვრების ბანგნარევი ძილისაგან გამოვფხიზლებულიყავით და ქვეყნის ეროვნული ღირსების სადარაჯოზე ერთგულად დავმდგარიყავით, რათა აქტიურად დაგვეცვა ყველაფერი, რაც „ქართველობის თვისებასა და განსხვავებას შეადგენს“. პირველ ყოვლისა, სწორედ ამ რწმენითა და მამულიშვილური თვითშეგნებით იღვწოდა ს. მესხი, როგორც პუბლიცისტიცა და როგორც „დროების“ რედ-აქტორიც და თავისი მოღვაწეობის ამ ეროვნულ მიზანსწრაფვას ამგვარად განსაზღვრავდა: ჩვენთვის „ახლა ყველაზე მეტად საჭიროა, ქართველმა ქართველ-მდევე იხედმოქმედოს, გავლენა იქონიოს, გამოაღვიძოს, თვალები გამოზჭყუტინოს, დაანახოს მრული გზა, რომელსაც ის უფსკრულში, გაქარწყლებისაკენ მიჰყავს და ვედადოს უფრო სწორს გზაზე დაყენება, უფრო მოსახდენ საშუალებათა მოძებნა და დახმარება ამ გზისათვის... ამისთანა დროში ცოტათი უფრო გადამეტებული მამულის სიყვარულიც უალაგო არ არის“ (იქვე, გვ. 248).

ს. მესხი სავსებით სწორად ფიქრობდა, რომ საზოგადოების ეროვნული თვითშეგნების განსამტკიცებლად მაგალითის ძალას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა და ისიც „დროების“ ფურცლებიდან მკითხველებს ამგვარი მამულიშვილობის მაგალითის მიმცემ ქართველ და უცხოელ პატრიოტთა შესახებაც ხშირად ესაუბრებოდა ხოლმე. ერთ-ერთი სწორედ ასეთი პიროვნება იყო ფრანგი ქართველოლოგი მარი ბროსე, რომელმაც მთელი თავისი სიცოცხლე ქართველი ხალხის აწმყოსა და ისტორიის შესწავლას შესწირა. „როგორი სამაგალითო არ არის ამ კაცის ცხოვრება და მოღვაწეობა ჩვენთვის, ქართველებისათვის, რომელნიც ასე გულგრილად ვმუშაობთ ჩვენი საკუთარი ქვეყნის წარმატებისა და გონებრივი აღდგენისათვის. — მრავალმნიშვნელოვნად კითხულობს ს. მესხი. — როგორ არ უნდა გვრცხვენოდეს, რომ ვიღაც ფრანცუზი ჩნდებოდეს ჩვენი მზრუნველი, ჩვენი ქვეყნის გამცნობი ფროპისა, ჩვენი ისტორიისა, ლიტერატურისა და ენის გამომკვლეველი და ჩვენ კი ამ დროს მხოლოდ იმას ვფიქრობდეთ, თუ როგორი მახე დაუფგოთ ჩვენ მოძმეებს!“ (ს. მესხი, 1964, გვ. 328).

ს. მესხის აზრით, მარი ბროსესა და მის მსგავს პიროვნებათა ამგვარი ქართველოლოგიური ღვაწლი განსაკუთრებით ჩვენი ახალგაზრდობისათვის უნდა უფილიყო სამაგალითო, იმათთვის, რომლებიც თავიანთ ცხოვრებისეულ იდეალად „პაპათიო თანამედრობების“ მიღებას ისახავდნენ და „ჩინოვნიკობასა და კარგ

ჯამაგირზე ჰფიქრობდნენ“. იქნებ „ჩვენთან არავითარი ინტერესით არ შეკავშირებული ამ ღარიბ-ღატაკი ფრანცუზის“ ცხოვრების გაცნობას მათ ცნობიერებაზეც მოეხდინა განმსაზღვრელი ზეგავლენა და დაერწმუნებინა, რომ ადამიანის „პირველი მოვალეობა სამშობლოს უანგარო სამსახური და იმისთვის თავის საუკეთესო დღეების შეწირვა უნდა იყოს“.

ს. მესხი, როგორც თავის ქვეყანაზე უსაზღვროდ შეყვარებული მამულიშვილი, არც ჩვენი ხალხისთვის ტრადიციულად დამახასიათებელ მანკიერებებზე ხუჭავს თვალს და ცდილობს მათი აღმოფხვრის აუცილებლობაშიც დაარწმუნოს საზოგადოება.

ჩვენი ეროვნული ბუნების საზოგადოდ დამახასიათებელ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მანკიერებად ს. მესხი ეროვნული ერთობის არარსებობას მიიჩნევს, რის შესახებაც ხშირად საუბრობს ხოლმე უდიდესი ადამიანური გულისტკივილით. „ჩვენი დამლუბავი, ჩვენი ყოველს საქმეში ბოლოს მომღები და ორმოს გამთხრელი, — წერდა, მაგალითად, ის 1875 წელს აკაკი წერეთლისადმი გაგზავნილ წერილში, — ის არის, რომ ერთობა არა გვაქვს. ორი-სამი კაცი ვერ შევყრილვართ ერთად და თუ შევიყარეთ, იმდენი ერთმანეთის პატივისცემა, ერთმანეთის განსხვავებული და თანამომუშავენი დღეს ერთმანეთის მოსისხლე მტრებად ვხდებით. მიიხედ-მოიხედე ჩვენს გარშემო, ჩვენო აკაკი, და ნახავ, რომ ეს ჭეშმარიტებაა“ (მოამბე, 1961, გვ. 174).

ეს ამბავი ს. მესხს იმდენად აწუხებდა, რომ იგი აკაკის დიდ საზოგადოებრივ ავტორიტეტსაც არ ერიდებოდა და მასაც პირდაპირ ეუბნებოდა მკაცრ საყვედურს იმის გამო, რომ ყოველთვის ისიც ვერ იჩენდა სათანადო დიდსულოვნებასა და მიმტევებლობას თანამოსაქმეებთან ურთიერთობის დროს. ამ თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანია 1875 წლის 18 დეკემბერს მისადმი მიწერილი წერილი, რომელშიც ეროვნული ერთობის არარსებობით გაჩენილი ადამიანური გულისტკივილი ამგვარადაა გამოხატული: „განსაკუთრებით ახლა, როდესაც ერთის მხრით ქალაქის გამგეობის საქმეები იწყობა და მეორეს მხრით ბანკის საქმეები უნდა მოთავსდეს, განსაკუთრებით ახლა იყო საჭირო, რომ თქვენ ახალგაზრდები მოთავსებულიყავით და ყველა ამ საქმეებში თანხმობით გემოქმედნათ. ამის მაგიერათ თქვენ გადაემტერეთ ერთმანეთს, მზათა ხართ, ერთმა მეორეს ორმო ამოუთხაროთ... რასა გავს ეს, აკაკი? სირცხვილია, ღმერთმანი. ამით ჩვენი მტრები ხარობენ და საზოგადო საქმეები კი იღუპება! ნუ თუ ისტორიულად ამისთანა საძაგელი ბედისწერა დაუწესებია ბედს ჩვენთვის, რომ ჩვენი საქმეები ჩვენვე, ჩვენივე ხელებით უნდა დავღუპოთ მუდამ?!“ (იქვე, გვ. 176-177) ს. მესხის ამგვარი აღშფოთებისა და გულისწყრომის საფუძველი „პირველ ყოვლისა“ იმის გაცნობიერება იყო, რომ ასეთი პიროვნული განთიშულობა, შუღლი და ამბიციურობა ღუპავდა და ძირს უთხრიდა „ჩვენს საზოგადო საქმეებს“.

ერთ-ერთი მთავარი ბრობლემა, რომელიც მე-19 საუკუნის საქართველოში რუსული კოლონიალიზმის წყალობით განსაკუთრებული სიმწვავეით იდგა, ეროვნული ერთობის აღდგენა იყო. იმჟამინდელი ჩვენი ქვეყანა მარტო ტერიტორიულად როდი იყო დაშლილ-დაქუცმაცებული ცალკეულ კუთხეებად. კუთხური განცალკევება და დაშორიშორება ისეთ მძლავრ სენად მოსდებოდა იმჟამინდელ ჩვენს

ეროვნულ ცნობიერებას, რომ, როგორც ილია წერს ერთგან, „ქართველი ჩვენის ტომის საერთო სახელი აღარ იყო, აღარც შინა და აღარც გარედ, არც მახლობლისათვის და არც უცხოთათვის. იმერელი იმერელი იყო, გურული — გურული, ქართლელი — ქართლელი, და სულ ყველანი კი ერთად ქართველები არ იყვნენ“ (ი. ჭავჭავაძე, 1991, გვ. 165).

ერთმანეთისაგან „განთვითოებულებისა“ და განცალკავების ეს მომაკვდინებელი სენი ს. მესხსაც ძალზე რომ აწუხებდა, ამის დასტურად მისი ჰუმბოლდისტიკიდან მრავალი შთამბეჭქდავი მაგალითის მოშველიებაც შეიძლება. იგი შეშფოთებული იყო იმის გამო, რომ ისეთი პატარა ქვეყანა, როგორსაც საქართველო წარმოადგენდა, თავის მხრივ უამრავ ე. წ. „პატარა ხალხად და ქვეყნად“ იყო დანაწილებული. მართალია, „უმეტესი ამ წვრილი ხალხებისა ხასიათით, ენით, სარწმუნოებით და ჩვეულებით ნამდვილი ქართველები იყვნენ, მაგრამ ერთს ქართლელი ერქვა, მეორეს კახელი, მესამეს იმერელი, მეოთხეს გურული, მეხუთეს მეგრელი, მეექვსეს თუში, მეშვიდეს ფშავი, მერვეს ინგილო და სხვა. თითოეული ამ პატარა ალაგების მცხოვრებს რომ ჰკითხოთ, ვინ ხართო? — არასოდეს არ გეტყვის ქართველი ვარო, თუშეთის ქართველი — თუშელი ვარო, სამეგრელოსი — მეგრელი ვარო და სხვ. სახელი რა არის? ვისაც რა უნდა დაირქვან! სახელი დროს ერთ ოჯახს, ერთ ხალხს შეადგენდნენ, ეხლა ყველაფერში დაშორებულნი არიან ერთმანეთზე!“ (მესხი, 1962, გვ. 89).

ს. მესხი, მსგავსად ჩვენი დიდი მამულიშვილებისა, ქართველი ხალხის ეროვნული ერთობის ამგვარ რღვევას დამღუპველ და საბედისწერო მოვლენად თვლის და ქვეყნის გადარჩენის ერთადერთ გზად პირველ ყოვლისა ამ ერთობის აღდგენას მიიჩნევს.

მიუხედავად იმისა, რომ ს. მესხისა და მის თანამედროვე დიდ მამულიშვილთა ამგვარი ეროვნულ-პატრიოტული იდეების პრაქტიკული ხორც-შესხმა იმ ვითარებაში მრავალ ხილულ თუ უხილავ წინააღმდეგობას აწყდებოდა და მათი რეალური აღსრულება დიდ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული, ისინი ამ სიძნელეებს ქედს არ უხრიდნენ, უკან არ იხევდნენ და შეძლებისდაგვარად მაინც აკეთებდნენ ყველაფერს ჩვენი ხალხის საჭირბოროტო პრობლემათა წარმატებით გადასაწყვეტად და ეროვნული თვითშეგნების განსამტკიცებლად.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. მ. გაფრინდაშვილი, 1959 - მ. გაფრინდაშვილი, ნარკვევები საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან, I, თბ., 1959;
2. ს. მესხი, 1950 - ს. მესხი, წერილები, სოხუმი, 1950;
3. ს. მესხი, 1962 - ს. მესხი, თხზულებანი სამ ტომად, ტ. 1, თბ., 1962;
4. ს. მესხი, 1963 - ს. მესხი, ტ. 2, თბ., 1963;
5. ს. მესხი, 1964 - ს. მესხი, ტ. 3, თბ., 1964;
6. მოამბე, 1961 - ჟურნ. „მოამბე“, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, ხელნაწერთა ინსტიტუტი, თბ., 1961; შ. გოზალიშვილი — სერგეი მესხის წერილები აკაკი წერეთელთან;
7. ნიკოლაძე, 1964 - ნ. ნიკოლაძე, ტ. 4, თბ., 1964;

8. ა. სურგულაძე, 1973 - ა. სურგულაძე, ქართული საზოგადოებრივი აზრი მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში, თბ., 1973;
9. ი. ჭავჭავაძე, 1991 - ი. ჭავჭავაძე, თბზ. სრ. კრებ. 20 ტომად, ტ. 5, თბ., 1991.

OTAR NIKOLEISCHWILI

NATIONALE ANSCHAUUNG VON SERGEI MES'CHI

Alle wesentlich bedeutenden Prinzipien der nationalen Anschauung von dem bekannten Publizisten und der Persönlichkeit öffentlichen Lebens der zweiten Hälfte des 19. Jhs stimmen völlig mit den wichtigen Grundsätzen der patriotischen Weltanschauung von den Schriftstellern sechziger Jahre überein. Er war einer der hervorragendsten Vertreter der so genannten „Tergdaleuli“, ein würdiger Mitkämpfer von Ilia Tschawtschawadse und Akaki Zereteli, ein treuer Kämpfer für die Freiheit und glückliche Zukunft seiner Heimat. Er versuchte immer der Prinzipien eines echten Patrioten zu leben. Diese Prinzipien sind in seinen publizistischen und Privatbriefen geschildert. In publizistischen Briefen könnte manchen scheinen, die Weltanschauung des Autors schöngefärbt zu sein, aber die Briefe an seine Braut waren vor solcher Meinung geschützt. Sie waren nicht zur Veröffentlichung bestimmt. Deshalb äußert S. Mes'chi seine Gedanken und Bestrebungen offener, weil der Adressat nur die einzige Person war. In diesem Fall ist das Wichtigste, dass er in den Briefen an seine Braut über die Lösung der nationalen Probleme nachdenkt. Das Hauptthema dieser Briefe war der Wunsch, wie treu ein Mensch seiner Heimat dienen sollte.

Sein höchstes Ideal war das freie und unabhängige Georgien, ungeachtet dessen, dass er realistisch denkender Patriot war, und er wusste, dass es schwer war. Sein Schaffen hat er diesem Ideal gewidmet.

Als seine vornehmste Pflicht hielt er, gegen die Voraussetzungen der Degradation der nationalen Eigenart aufopfernd zu kämpfen. Seiner Meinung nach äußerte sich diese Degradation vor allem darin, dass Georgien seine Unabhängigkeit verloren hatte und die Kolonie Russlands geworden war.

გაღონა ნიშარაძე

თუთაშხა და თუთაშხია ჭაბუა ამირეჯიბის
რომანოს მიხედვით

ჭაბუა ამირეჯიბის "დათა თუთაშხიას" სიუჟეტისა და სტილის თავისებურებათა შესახებ ბევრი რამ ითქვა და დაიწერა, კიდევ ბევრი დაიწერება და ითქმება. მე მხოლოდ ერთი მიმართებით მინდა შევაჩერო მკითხველის ყურადღება.

რომანი "დათა თუთაშხია" ოთხი ნაწილისაგან შედგება. თითოეულ ნაწილს წინ წამძღვარებული აქვს ეპიგრაფი და ამ ეპიგრაფების შეერთება გვაძლევს მშვენიერ ლეგენდას თუთაშხას შესახებ.

თუთაშხასა და დათა თუთაშხიას ცხოვრების ოთხივე ეტაპი შინაარსობრივად და იდეურად სავსებით ემთხვევა ერთმანეთს. მწერალი ოსტატურად ახერხებს არა მარტო იდეის, არამედ სიუჟეტის, მოქმედების განვითარების დამსგავსებასაც, შესანიშნავად ავლებს პარალელებს ლეგენდარული სახალხო ეპირის თუთაშხასა და ასევე ლეგენდად ქცეული დათა თუთაშხიას ცხოვრების ძირითადი ეპიზოდებიდან.

ლეგენდა-ეპიგრაფი იწყება ასე:

„... და იქმნა კაცთათვის:

სინდისი - ნიჭად მხილებისა მანკიერებათა, ძალა - ხარვეზის დაძლევისათვის, სიკეთე - ხალხისათვის, დედაკაცი - კაცთა მოდგმის მარადისობისათვის, ვენახი და მინდორი - ადგილად დაღვრისათვის ოფლისა, პური და საქონელი - საკუთარი თავისა და სხვებისათვის მისაძღველად.“

ეს ყველაფერი რომ შეუქმნა ღმერთმა ერს, ხალხს განმგებლად და საქვეყნო საქმეთა მოსაგვარებლად დაუნიშნა "ჭაბუკი პირმშვენიერი და რაინდი კეთილანაგი - თუთაშხა." "არა იყო იგი სულდგმული ერთი და ძე ხორციელი, არამედ სული კრებითი, არსი მყოფი კაცთა წიაღსა შინა," ე.ი. ღვთაების მიერ ხალხის წინამძღვრად გამოყოფილი თუთაშხა ჩვეულებრივი მოკვდავი, ძე ხორციელი არ ყოფილა. მასში გაერთიანებულია სული კრებითი, მაშასადამე, მრავალი კაცის აზრი და გონება და როგორც არსი მყოფი კაცთა წიაღსა შინა," იგი არის რეალური პიროვნებაც, ყოფიერებაც.

ლეგენდარული თუთაშხა არა მარტო პირმშვენიერი და კეთილი რაინდია, არამედ გონიერიც. იგი დასახლდა ადამიანთა შორის და თავისი სიბრძნე ხალხს დაუზიარა, გაუნაწილა ყველას თანაბრად და უსასყიდლოდ.

„პოვა მარცვალი ველური, ქმნა ყანად და დაუდვა კაცთა პურად არსებისა, შეიპყრა ხარი ტრამალსა ზედა, შინაურჰყო და განაწესა გამწვევად ტირთისა, მიანიჭა კაცთა უნარი ამინდთმეტყველებისა, შეთხზა ანბანი ცოდნისა და გამოცდილების შთამომავლობისათვის გადასაცემად, ასწავლა ხმელეთსა და ზღვად წყლებში მოძრაობის საშუალებანი და სხვა. ერთი სიტყვით, თუთაშხა მწველად მხოლოდ სიკეთესა და სიბრძნეს თესავდა, მაგრამ ადამიანთა სულში მოველთვისაა „ზნე რამ მიმალული“. ერთხელაც გაღვივდა ცდუნების თესლი და მიმალვრა ფესვმან უკეთურმან, მოიკვა გული შხამმა სიხარბისა, დააბნელა გონება შურმა, გათითოკაცდა ერი მოგებად საქონელისა და უმეტესი ფუფუნებისა“.

თუთაშხა მაშინვე შეება ქვეყნის სატკივარს. მეოხად და მფარველად დაუდგა გაჭირვებაში ჩავარდნილ ხალხს. ზოგს უსამართლოდ მოპოვებული

ქონება „განუცხრუნვა“, მტრად გადაკიდებულებს გულში მშვიდობა ჩაუღო. ბოროტთა საქმეებს ხელი შეუშალა, მაგრამ იმატა უფრო: გამცემლობამ და მრუშობამ, უმადურობამ და ამპარტავნობამ, მლიქვნელობამ და მზაკვრობამ, გაიზარდა რიცხვი მკონარებისა და გამდიდრების მსურველთა, გაიზარდა რიცხვი აღზევების მსურველი უმეცრებისა, გამეფდა სიცრუე.

„უტრკვეველ დარჩა თუთაშხა ვითარებასა შიგან“. მისი ბრძოლა უსამართლობის წინააღმდეგ სულ უქმი გამოდგა და თქვა: „არღა მაქვს ცნობა კეთილსა ვიქმ თუ ავსა. უმჯობესს არს დავიკრიფნო მკლავნი მკერდსა ზედა და ვიპყრა ძალი ჩემი უმოქმედოდ“. ე.ი. მიხვდა თუთაშხა, რომ ვისაც სიკეთე გაუკეთა, ის სხვის მჩაგვრელად და ბატონად იქცა, ვინც წუმპედან ამოიყვანა, უარესს ტალახში გაგორდა, თუ ვინმეს ბოროტება შეარჩინა, აპატიო გულმოწყალებით, მან უარესი ცუდეკაცობა ჩაიდინა, ხოლო თუ მავანსა და მავანს აზღვევინა დანაშაულისათვის, შურისძიება სხვა დანაშაულის საწინდარი გახდა. ველარ გაიგო თუთაშხამ, ბოროტებას ემსახურებოდა თუ სიკეთეს, კეთილსა იქმოდა თუ ავს და ამიტომ „განდგა იგი ქვეყნისაგან თვისისა, არღა გულისხმად ჰყო სადარდებელი ერისა, რამეთუ ღმერთი არა იყო თუთაშხა.“

ამ სიტყვებით მთავრდება პირველი ნაწილის ეპიგრაფი, რომლის ფონზეც იშლება რომან „დათა თუთაშხიას“ მთავარი გმირის ცხოვრება. დათა თუთაშხია განსხეულებული თუთაშხაა, კაცთა წილში შობილი, კაცთა შორის სიკეთის, პატიოსნების, სიბრძნის მთესველ-მზნეველი. დათა თუთაშხიას მამიდაშვილი ჰყავს – მალალი თანამედობობის კაცი მუშნი ზარანდია. ისინი როგორც ფიზიკურად, ასევე სხვა ადამიანური ღირსებებითა და შესაძლებლობებით ერთმანეთს ჰგვანან, მაგრამ ზნეობა აღმოაჩნდათ სხვადასხვაგვარი. მწერალი ამბობს: „ყველა დროის საზოგადოებაში იყო არწივის, სვავის თუ ჩიორას მეტ-ნაკლები ასპარეზი და ადამიანი ერთს, მეორეს თუ მესამეს ზნეობრივი მიდრეკილების თანახმად ირჩევდა. რასაკვირველია, დათა თუთაშხია, როგორც მისი ლეგენდარული წინაპარი თუთაშხა, სვავობას ან ჩიორობას არ აირჩევდა.“

დათა თუთაშხიას პატიოსნებისა და ზნეობის ქადაგებისათვის მეტად მარტივი მეთოდები გააჩნია. იგი თვითონ იქცევა ყოველთვის პატიოსნად და სხვის უპატიოსნო საქციელს კი თავისებურად ხელს უშლის. მაგალითად, თუთაშხია და ანდრიევსკი დახლთან რიგში დგანან, შაფათავას ლამაზი ცოლი ხალხს და ანდრიევსკი დახლთან რიგში დგანან, შაფათავას ლამაზი ცოლი ხალხს ჯიქურ მთარღვევს და სურს, ურიგოდ აიღოს საქონელი. ამ თითქოს უვნებელ მაგრამ მაინც ტუტუცურ თავხედობას ყველამ გზა დაუთმო, მაგრამ როცა ჯერი თუთაშხიაზე მიდგა, იგი ოდნავაც არ შეირხა. მიუხედავად ქალის დაჟინებით მოთხოვნისა, თუთაშხიამ პოზიცია არ დასტოვა მანამ, სანამ რიგში მის უკან მდგომი ქალბატონისათვის მედუქნეს საქირო საქონელი არ მოატანიდა.

აი, როგორ აუხსნა თუთაშხიამ ანდრიევსკის თავისი საქციელი: თავხედებად იმდენი არ იზადებიან, რამდენიც მერე ხდებიან, თვითონ კი არ ხდებიან, ჩვენ ვაქცევთ თავხედებად. ადამიანი ერთხელ რომ ჩაიდენს თავხედობას მორიდებულ კაცის მიმართ და ეს კაცი, თავისი ზნეობრივი მონაცემებიდან გამომდინარე, შეარჩენს, იგი გათავხედდება და მეორედაც ასე მოიქცევა.

თუთაშხიას ასეთ ადამიანთა წინააღმდეგ საბრძოლველად მეტად ნაზი საშუალება გააჩნია. იგი ხელს უშლის თავხედთა თავხედურ სურვილებს.

განსხეულებული თუთაშხა, იგივე დათა თუთაშხია, იბრძვის სიცრუის წინააღმდეგ. დუქანში სელიმამ მაჰმუდს ნარდი მოტყუებით მოუგო. თუთაშხიამ

აიძულა სელიმა, რომ მაჰმუდისათვის ფული დაებრუნებინა. სელიმამ თავი იმართლა: „ყველა კაცი იმას აკეთებს, რაც იცის და როგორც იცის“.

დათას პასუხი: „მეც რაც ვიცი და რაც მინდოდა, ისე გავაკეთე, შენ წაგართვი და მას დაუბრუნე“. დათა თუთაშხიას ასეთი მსჯელობა ერთი შეხედვით თითქოს მარტივია, მაგრამ უაღრესად საფუძვლიანი და ლოგიკური. იგი გაგრძელებაა ქართული ანდაზისა - „რაც არ გერგება, არ შეგერგება“.

დადის დათა თუთაშხია ქვეყანაზე და თესავს სიკეთეს, ეხმარება გაჭირვებულსა და ობოლს, ამხელს ცრუსა და მატყუარას, მაგრამ შედეგი ზმირად არასასიამოვნოა, ზოგჯერ უკიდურესად ცუდიც.

ასე მაგალითად, დათა თუთაშხიამ ხალხს თვალები აუხილა და მარუდას ნარდის საიდუმლო ასწავლა. ამის შემდეგ ხალხი სულ იგებდა და მარუდა კი აგებდა. ეს სიკეთეა, რომელსაც ოთხი უარყოფითი შედეგი მოჰყვა:

1. მარუდა გაკოტრდა, გალოთდა და მოკვდა.
2. პატარა, ობოლმა ძმებმა შემოსავალი დაკარგეს.
3. პოლიცემისტერი სამსახურიდან მოხსნეს.
4. მაჰმუდი კი ოთხ თვით ციხეში ჩასვეს პოლიცემისტერის მოტყუებისათვის.

ლეგენდარული თუთაშხა არც ერთ რელიგიას არ ეკუთვნოდა. იგი ყველა ხალხის განმგებელი და კეთილისმყოფელი იყო საერთოდ.

ის არც ერთ პოლიტიკურ პარტიას არ ეკუთვნოდა, მაგრამ საჭიროების შემთხვევაში დახმარებას უწევდა იმ პარტიას, იმ პოლიტიკურ ჯგუფს, რომელიც მშრომელი ხალხის კეთილდღეობას ისახავდა მიზნად და ყოველთვის, იარაღით აბრძოდა თუ სიტყვით, ხალხის შემბრალებს და მფარველი იყო.

განა შეიძლებოდა ნორმალურად მოაზროვნე და კეთილი გულის კაცს არ შემბრალებოდა არქიფო სეთურის მიერ დამონებული ადამიანების ზროვა? შეებრალა, დახმარების ხელიც გაუწოდა, გამოფხიზლება ურჩია, მაგრამ ვერ გაუგეს და თავში კეტი ჩასცხეს. მოსე ზაქარაძეს შურისძიება ჰქონდა გადაწყვეტილი, მაგრამ ისევ თუთაშხიამ დაუშალა: „ყველა კაცი ისე ცხოვრობს და იტყევა, როგორც თვითონ მოსწონს და სხვა კაცი მათ საქმეში არ უნდა ჩაერიოს. შენ გატანჯული გგონია და მას უხარია თურმე, მოწონს კიდევ თავისი ხედრი. ფიცი დამიდვია, აღარ ჩავერიო არავის საქმეში“. ე.ი. მწერალმა დათა თუთაშხია მიიყვანა თუთაშხას გადაწყვეტილებამდე - „უმჯობეს არს დავიკრიფრო მკლავნი ჩემნი მკერდსა ზედა“. მართლაც, მომდევნო ეპიზოდში, სადაც ლაზარეთის ამბებია აღწერილი, დათა თუთაშხია განზე დგას და შორიდან უტყერის კაციჭამიას დაბადებას, ერთი მხრივ, კასრში და, მეორე მხრივ, ლაზარეთში. გულგრილად უუბრებს, თუ როგორ დაჭამეს ერთმანეთი სხვის ხარჯზე გამძღარმა ადამიანებმა. მწერლის სასარგებლოდ უნდა ითქვას, რომ უდიდესი ოსტატობით, ალეგორიკულიანობით არის აღწერილი კაციჭამიას გამოყვანის სცენა ვირთაგვეზსა და ადამიანებში. ცხოვრებისეული სიბრძნე და გამოცდილება ჩანს მოსე ზამთარაძის სიტყვებში:

„ყველაფერი თავისით დალაგდა. ნათქვამია, წყალი ნაგუბარში დგება. ვიწროები გემრიელებს მიირთმევს, მისია და მიირთმევს. ქუჩულარია მელაა და მასეთები ლაქობით არიან მადრები. ჭონიას არ მოხვედრია იმდენი, რამდენიც უნდა, მაგრამ მისი ხედრი მაინც არგუნა ღმერთმა. ვარაზია მართალი კაცი. მართალმა პური უნდა ჭამოს და სხვა არაფერი. არც ერგო რამე ღომის მეტე ლეღურს“.

აქ მთავრდება ნაწარმოების პირველი ნაწილი. დათა თუთაშხიას უკვე ჩვენ ვხედავთ განზე გამდგარს. იგი შორიდან უცქერის ყოველგვარ სიავესა და სიკეთეს, რაც ადამიანთა შორის ხდება. ასე მოიქცა ლეგენდარული თუთაშხიაც: ისიც შორიდან, გულისტკივილით შეჰყურებდა ერის წახდომასა და განადგურებას.

„ადამიანები დაეცნენ და დაკინდნენ მორალურად. სინდის-ნამუსი ძველ და დავიწყებულ სიტყვად იქცა, სიცრუე და მომხვეჭელობა გამეფდა ყველგან. ერმა თავის მეფედ და განმგებლად ურჩხული აღიარა, რომელმაც მონობა დააწესა ქვეყნად.“

მაშინ ამხედრდა თუთაშხა ჰუნესა თეთრსა ზედა და განიზრახა დათრგუნვა ბოროტისა ძალისა თვისითა“.

ასეთია მეორე ნაწილის ეპიგრაფი. რომანის ამ ნაწილში დათა თუთაშხას მსგავსად იწყებს ბრძოლას ბოროტების დათრგუნვისათვის. მისი კეთილი და კაცთმოყვარე გული ვერ ურიგდება უსამართლობას. მას ხშირად უხდება დადებული ფიცის დარღვევა. გავიხსენოთ:

1. გიგო ტატიშვილი, ახალგაზრდა გეოლოგი, გაძარცვეს მუშებმა. ფეხით, ზურგით მოუხდა მძიმე ყუთების თრევა. თუთაშხიამ ჭერ ცხენი არ ათხოვა, შემდეგ კი ტვირთიანად ზედ შესვა, შეეცოდა და იმიტომ.

2. ღურუ ძიგუას დუქანში მომხდარი სცენა: კიკუხს ყაჩაღები ფულს სთავაზობდნენ საცდუნებლად. იესე ბერი და გიგო ტატიშვილი ემუდარებიან დათას, რომ ჩაერიოს საქმეში და კიკუხს იხსნას ცდუნებისაგან. დათა უარზე იცის, რომ მისი ჩარევა საქმეს არ უშველის. „თუ სისხლში, მოდგმაში აქვს, მაინც იზამს“ - ამბობს დათა. მართლაც, ასე მოხდა. მაშინ, როცა დათა თუთაშხიამ კიკუხს საცდუნებლად აკონკილავებული ფულები – ოქროს მონეტები მაუზერის გამიზნებული გასროლით იატაკზე მიმოფანტა, კიკუხს განზე უნდა გასულიყო, მაგრამ ნაცვლად ამისა, იატაკზე დაყრილი ფულები მოაგროვა და ყაჩაღების სურვილი შეასრულა. დათა შეწუხდა, მისი ჩარევა ამაო გამოდგა.

იმ ღამეს ღურუ ძიგუას დუქანში საშინელი ტრაგედია დატრიალდა: ქვეყანაზე, ხალხზე, ყველასა და ყველაფერზე განაწყენებული თუთაშხია განზე გადგა, ცხენი შეკაზმა და იქაურობას გაშორდა.

მოხუცმა მორდენამ საინტერესო და გულისამაჩუყებელი ამბავი მოუთხრო დათას თავის წარსულიდან: ვაჭარ მორდენას ფული ბევრი უშოვია და ბევრიც უხარჯავს, მაგრამ თავის ცხოვრებიდან ყველაზე მეტად ერთი ამბავი დამახსოვრებია: ბაზარში ბიჭი თხას ჰყიდდა. ვილაც დედაბერი სამ აბაზად ეხვეწებოდა, ბიჭი არ თმობდა, რადგან სამჯერ მეტი ღირდა. დედაკაცს ოჯახი სახალით ამოწყვეტოდა და ძუძუს ბავშვი დარჩენოდა. თხა მისთვის უნდოდა და ფული კი მეტი არ ჰქონდა. ბიჭს ტანზე ნაფლეთებად ქცეული ტანსაცმელი ეცვა. მასაც ძალიან სჭირდებოდა თხის საფასური. მორდენამ მას იაფად ნაყიდი და ახლა გასაყიდად გატანილი ჩონა აჩუქა. გახარებულმა ბიჭმა სამაგიერო მაშინვე გადაუხადა. მხოლოდ არა მორდენას, არამედ სხვას, მასზე უფრო გაჭირვებულს, დედაბერს თხა სამ აბაზად დაუთმო.

თუთაშხიამ სინანულით მიუგო მოხუცს: „ვცადე მე ეგ, ბევრჯერ ვცადე, ვისაც ჩავაცვი, მან გამხადა სწორედ, მე თუ არა, სხვას გაჰხადა“.

დათა თუთაშხიას ირგვლივ ხალხი სიკეთის წილ სიავეს იქმოდა. ამიტომ ჩავარდა იგი გაურკვევლობაში. „ვერ გამოვიტანე აზრი, რა ვქნა და როგორ ვიყო“. მონასტრისათვის თავის შეფარებაზე უარს აცხადებს. კაი საქმეების

საკეთებლად ერის კაცობა ჯობსო. საერთოდ არ სწამს არც ერთი სარწმუნოება და ღმერთი. „ყველა სარწმუნოებაში და მათ შორის ჩვენს სახარებაში ის მოსწონს, რომ წერია „ადამიანი ასეთი და ასეთი უნდა იყოს“.

თუთაშხიას სურს, რომ ქვეყნად იდეალური, სრულქმნილი, კეთილი და პატიოსანი ადამიანები ცხოვრობდნენ. იგი ვერ ეგუება ბოროტების სულ მცირე გამოვლინებას, უმსგავსოდ მიაჩნია იგი და უწევს წინააღმდეგობას.

თუთაშხია მეორედ გავარდა აბრაგად, იმიტომ რომ უანდარმერია ყაჩაღი ჭანტურიების ამოწყვეტა დაავალა, ე.ი. რომანის მეორე ნაწილის ბოლოს თუთაშხია, მსგავსად წინაპრისა, კვლავ ამხედრდა ცხენზე და დაიწყო ბრძოლა ურჩხულად ქცეული ბოროტების წინააღმდეგ.

აქედან იწყება რომანის მესამე ნაწილი. დათა თუთაშხიას ცხოვრების ეს ეტაპი შედგენილია ისე, როგორც ლეგენდარული თუთაშხასი.

მესამე ნაწილის ეპიგრაფი ასეთი შინაარსისაა: ადამიანთა უგუნურებამ და სიავემ გააბრაზა თუთაშხა და ერის ხსნის მიზნით იარაღი აიღო ზელში. მიუხედავად თუთაშხა ცეცხლისმფრქვეველ ურჩხულს და ხანაში სტყორცნა შუბი. ხალხს, ზოგიერთს, თუთაშხას თავყანისმცემლებს (სიკეთის თესლი ყოველთვის არსებობდა დედამიწაზე) უხაროდათ თუთაშხას აღდგომა და ერის მხსნელად მიაჩნდათ იგი. მაგრამ მოხდა უარესი, მოკვეთილი თავის ნაცვლად შვიდი თავი ამოუვიდა ურჩხულს. ისევ შეებრძოლა თუთაშხა და მოჰკვება შვიდივე თავი, სისხლის ნიაღვარმა წალეკა ქვეყანა, დახოცა ხალხი, აღარ დარჩა არავინ მშენელ-მთესველი. სისხლის დანახვამ ადამიანებს სისხლისა და შურისძიების წურვილი გაუჩინა და დაიწყო ყველაფრის კვლა, მუსრვა, თან თავის საქციელს თუთაშხას საქციელით ამართლებდნენ, თითქოს ბოროტებას ებრძოდნენ და კლავდნენ. „ადამიანებს სძულდათ ყოველი, არა უწყიდნენ რაი სურდათ, გარდაიკლვისა და მუსრვისა. ხოლო ურჩხულმა ყოველსა მოკვეთილსა თავისა ნაცვლად ამოიყარა შვიდი და ამდენჯერვე გამრავლდა ბოროტება ერსა შორის“.

თავზარი დაეცა თუთაშხას და დარწმუნდა, რომ „რამეთუ ვერავინ არგოს მოდგმასა კაცთა, თუ არა კაცმავე“.

იგივე აზრია გატარებული რომანშიც. დათა თუთაშხია ადამიანთა მოდგმის გაწმენდას შეუდგა. „მე რომ ბოსტანი და ყანა მერგო წილად, მისი მარგვლა და თონხა ზამთარ-ზაფხულ არის საქიროო“. განაცხადა მან ერთხელ ახალგაზრდა აბრაგ ჭანტურიასთან საუბარში და შეუდგა კიდევ მარგვლას. გავისხენოთ თუნდაც ძმები ჭანტურიების გაფრთხილება ყაჩაღი სარჩიმელიას მიერ დაგებული მახის გამო, ან კიდევ მოხუცი დოროთე თოდუას მკვლელის არნახული დასჯა – ზურგზე ცხედარმოკიდებული რომ ატარა და გულიც გაუხეთქა და სხვ.

დათა თუთაშხია იბრძვის ურჩხულის წინააღმდეგ. ურჩხული ადამიანთა მოდგმაში გაბატონებული ბოროტებაა. ამ ბოროტებას მრავალი თავი აქვს და მისი მოკვლა, ძირიანად ამოძირკვა არც ისე ადვილია. ყოველი მოკვეთილი თავის ნაცვლად ახალი, მრავალი ამოდის, ყოველი ჩაკლული ბოროტების ნაცვლად ახალ-ახალი უბედურება იბადება. ავკაცობის თესლი ყოველმხრივ იბნევა და იფესება და ასეთი ყანის გამარგვლა გაუჭირდა დათა თუთაშხიას, თავის დროზე გაუჭირდა თუთაშხასაც.

მეოთხე ნაწილის ეპიგრაფი: თუთაშხამ ღმერთს საყვედურით მიმართა, რომ არ მისცა ნიჭი კაცთა მოდგმის განკურნებისა. მას ზეცით ხმა მოესმა: „ხოლო შენ სდემ მკვიდრად და ურყველად რწმენასა და დაგესხმის ნიჭი

გარდაქცევისათვის სიკეთედ ბოროტებისა.“

„და მიეცა თუთაშხა ნებითა თვისითა წამებასა უმძიმესსა“.

დათა თუთაშხიამაც გადაწყვიტა ხალხთან უფრო დაახლოება. ამისთვის საჭირო იყო თავისუფლება, რომლის მოპოვებისათვის თუთაშხია საკუთარი ნებით ჩაბარდა ჟანდარმერიას. იგი მეტეხის ციხეში მოათავსეს. აქ დათა დაუკავშირდა რევოლუციონერებს, ისწავლა და შეიგნო მათგან ცხოვრების გარდაქმნის საიდუმლო. ამის შემდეგ იგი ყოველთვის ერთგულად ეხმარებოდა დიდ სახალხო საქმეს.

ლეგენდა გრძელდება ასე: თუთაშხას მარტვილობის შემდეგ თავს შარავანდელი დაადგა და მან უკვე იცოდა ხალხის გადარჩენის საშუალება. იცოდა, როგორ უნდა ებრძოლა ურჩხულის წინააღმდეგ. ბოროტება სიკეთედ უნდა გადააქციო. ამას კი საკუთარი გულის მსხვერპლად მიტანა სჭირდება. თუთაშხამ მოიკვეთა თავის მარჯვენით მარცხენა ხელი და მიუგდო ურჩხულს. სხვა ადამიანებმაც მიბაძეს და მალე შენიშნეს, რომ ურჩხული ფეხზე წამოდგა ადამიანივით, ბრჭყალები დაუმოკლდა, ფერი იცვალა, ხახიდან ცეცხლი აღარ მოედინებოდა. სხვა ადამიანებმა მოიჭრეს სხვადასხვა ასო და ურჩხულს აჭამეს. მალე დინგი მისი გადაიქცა სახედ ადამიანისა. თუთაშხამ გაიბო მკერდი და ურჩხულს თავისი გული მიაწოდა, მაგრამ ადამიანობად ქცეულმა ყოფილმა ბოროტებამ უარი განაცხადა: „არღა ვარ მწყურვალე სისხლისა და არცა მაქვს სურვილი ჭამად კაცისა“.

ადამიანებს, რომლებმაც მოიკვეთეს ასონი, ამოუვიდათ ახალი.

„დაუტევა სულმან თუთაშხასამან ხორცი მიწასა ზედა, აღევლინა ცაღ დაჯდა მთოვარედ და იქმნა ძე იგი ხორციელი ღმერთად“.

დათა თუთაშხიამ, ადამიანმა, თავისი ხალხის შვილმა, მოიხადა ადამიანური ვალი ქვეყნის წინაშე. მან, რაც შეეძლო და როგორც შეეძლო, ისე გააკეთა და სპეტაკი სახელით წავიდა ამ ქვეყნიდან ისე, რომ სული აქ დატოვა, თავის ხალხში, მათ ზნეობრივ დამცველად და მსაჯულად, სხეულს კი ვერავინ მიაგნო. თავისი საქციელით თუთაშხიამ მკვლეელი – საკუთარი შვილი საგონებელში ჩააგდო და მიახვედრა, რომ უკეთური საქმე ჩაიდინა. უკანასკნელი სიტყვა შვილის მიმართ ისევ ზნეობის მასწავლებელი და დამრიგებლური იყო.

უდიდესი ბოროტების მსხვერპლი დათა თუთაშხია მიხვდა, რომ ადამიანის გონებას ყველაზე დიდი ბოროტების მოგონება და შესრულება შეუძლია. ადამიანს უდიდესი ძალა აქვს, მხოლოდ საქმე ისაა, რა მიმართებით, რა ზნეობით გამოიყენებს თავის ძალასა და ღირსებას.

ადამიანთა მოდგმას ვერავინ ვერ უშველის, გარდა თითოეული საკუთარი თავისა. ყოველი კაცი თვითონ უნდა მივიდეს შეგნებამდე, რომ გულიდან, სულიდან გააძევოს ავი ზრახვები და მხოლოდ სიკეთეზე, მოყვასის დახმარებაზე, დაცემულის აღდგენაზე იფიქროს.

ადამიანი თვითონაა საკუთარი თავის, სინდისისა და ნამუსის პატრონი. სხვა ვერავინ – ვერცა ღმერთი და ნახევრად ღმერთი, ვერც ზეკაცი და სულიერებითი, ვერავითარი პოლიტიკური პარტია და ჯგუფი ვერ გარდაქმნის ადამიანის ბუნებას ძირფესვიანად.

ამ დასკვნამდე მივიდა ლეგენდარული თუთაშხა და საკუთარი მაგალითით ადამიანებს ურჩხული აქცევინა ადამიანად.

ამ დასკვნამდე მივიდა თუთაშხიაც და, რადგან ღმერთი კი არაჩვეულებრივი

დათა იყო და უჩრხულის სასწაულგებრივი გარდაქმნა არ შეეძლო, განერიდა ამ ქვეყანას. მისი სულის ნაწილი ხალხში დარჩა სიკეთისა და სათნოების სიმბოლოდ.
დათა თუთაშხია პატიოსანი კაცის იდეალია და ასეთი უნდა იყოს ყველა კაცი დედამიწაზე.

MADONNA NIJARADZE

"TUTASHKHA" AND "TUTASHKHIA" ACCORDING TO TCHABUA AMIREJIBI'S NOVEL DATA TUTASHKHIA

Much has been said about Tchabua Amirejibi's novel "Data Tutashkhia's" images, plot and style characteristics and we expect still more and more studies of this novel. This time I would like to attract readers' attention to the following aspect: Each of the four parts of the novel is preceded by epigraphs and the unity of these epigraphs provides beautiful legend about Tutashkha.

The four distinct periods in the life of legendary Tutashkha and Data Tutashkhia, the protagonist of the novel, completely overlap each other in terms of contents and the main idea. The writer succeeds masterpiecely to establish likeness between the two persons not only in the main idea, but also in the plot and the exposition details. The author gives amazing parallels between the life of the popular legendary hero and the literary hero, the latter also acquiring legendary significance.

Human-being is the master of his own self, the patron of his moral and consciousness. No other force be it a god, half-god, superman or some collective spirit or whatever political party, group or movement can cause drastic change in the nature of man. This is legendary Tutashkha's life philosophy and with his life he sets impressive example for people to make them turn Monster into a human being.

Data Tutashkhia came to the same conclusion as Tutashkha but as he was a mere human-being and not a god to turn the monster into a human-being with his miracles he decided to leave the field and lead a secluded life. However, the part of his soul remains in public to be cherished as symbols of kindness and charity.

Data Tutashkhia is an ideal of an honest man to lead others in the world by his personal examples.

მანანა ტაბიკა

ენობრივი ცენზურა. როგორც ენობრივი პოლიტიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტი

"ჩვენი ეპოქა-რევოლუცია ჩემთვის ტრაგედიაა, ვინაიდან ჩემ თვალწინ კვდება ძველი ქვეყანა — დედა, ზოგისთვის კი ეს უზენაესი სიხარულია, ვინაიდან იბადება შვილი — ახალი ქვეყანა, ამიტომ მგლოვიარეა გუშინდელი მწერალი, ამიტომ ხარხარებს დღევანდელი ჭაბუკი კომკავშირელი, სჯობდა, სჯობდა ან უფრო ადრე გავჩენილიყავი, ან უფრო გვიან" მისხელი ჯავახიშვილის უბის წიგნაკიდან.

ცენზურის ენციკლოპედიური განმარტება ასეთია: (ლათ. სიტყვიდან ცენსურა), 1. დაწესებულება, რომელიც ზედამხედველობას უწევს ბეჭდვით სიტყვას; 2. ოფიციალურ (საერო ან სას.) ხელისუფალთა მიერ გამოსაცემი ბეჭდური პროდუქციის, პიესებისა და სხვა სასცენო ნაწარმოებების, კინო, ფოტო და სახვითი ხელოვნების ნაწარმოებების, რადიო და სატელევიზიო გადაცემათა შინაარსის შემოწმება, რათა არ დაუშვან ან შეზღუდონ ხელისუფალთა თვალსაზრისით მანკიერი, არასასურველი მოძღვრების, აზრებისა თუ ცნობების გავრცელება. განასხვავებენ წინასწარსა და შემდგომ ცენზურას.

შუა საუკუნეებში (XV ს.) ცენზურას საეკლესიო ხელისუფლება ახორციელებდა. XVI ს-იდან ცენზურა თანდათან საერო ხელისუფალთა ხელში გადადის.

ცენზურის ინსტიტუტი ერთ-ერთი უძველესი იდეოლოგიური სამსახურია, რომელიც სათავეს ანტიკური ეპოქიდან იღებს. ყველა ეტაპზე ცენზურული სამსახური მეტწილად ტექსტთან ურთიერთობას გულისხმობდა. ტექსტის მიმართ დამოკიდებულება სხვადასხვა მხარეს შეეხება:

- ტექსტის შინაარსი;
- საკვანძო სიტყვები;
- სიმბოლოები;
- ქვეტექსტები;
- პარალინგვისტური მხარე;
- სტილი და ორთოგრაფია;

კონკრეტული საკითხის, მოვლენისა თუ ობიექტისადმი დამოკიდებულების გამოხატვა.

შესაბამისად, ცენზურის სამსახურის ყურადღება ტექსტის პირდაპირსა და ფარულ ქვეტექსტურ ინფორმაციასთან ერთად დროის კონკრეტულ მონაკვეთში საზოგადოებრივ აზრზე გავლენის მქონე ენობრივსა თუ არაენობრივ მოვლენებზე (თუ ამ მოვლენებზე მიმანიშნებელ საკითხებზე) კონცენტრირებული. სახელმწიფო, თავისი იდეოლოგიური და სამხედრო-პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, თვალყურს ადევნებს საზოგადოებრივი აზროვნების იმ მიმართულებებს, რომელიც მისი სიმტკიცისა და უსაფრთხოების დაცვის წინააღმდეგ შეიძლება იყოს მიმართული. კოლონიური რეჟიმების პირობებში კი მეტროპოლიის უსაფრთხოებას

განსაკუთრებით ერთა თვითგამორკვევისაკენ სწრაფვა და პატრიოტული სულისკვეთების გაძლიერება შეიძლება დაემუქროს, ამიტომაცაა, რომ ცენზურა ამგვარ სახელმწიფოებში თავის უპირველეს მიზნად სწორედ ეროვნული დამოუკიდებლობის სურვილის გაღვივების შემძლე ტექსტის (ხშირად კი მხოლოდ სიტყვისაც) აღკვეთას სახავს.

ეს კურსი რამდენიმე მიმართულებით ტარდება:

იკრძალება ეროვნულობაზე, სამშობლოზე, ქართველთა ეროვნულ სრულფასოვნებაზე მიმთითებელი მასალები, ფრაზები, სიტყვები (მაგ.: XIX საუკუნეში ცენზურა კრძალავს სიტყვა „საქართველოს“ ხმარებას და მის ნაცვლად „თბილისისა და ქუთაისის“ გუბერნიების“ მოხსენიებას ითხოვს; 1883 წელს დეკემბერში ცენზურამ „ივერიას“ აუკრძალა გრ. ყიფშიძის დიდი წერილი „საბერძნეთის აღორძინება და განთავისუფლება ოსმალთ მონობიდან“ (ДКЦК. 1883. №24). 1882 წელს „ივერიას“ ეკრძალება დიდი წერილი „სამშობლო ენის სკოლებში სწავლების უნუგეშო მდგომარეობის შესახებ“. წერილი ხელმოუწერელია, შეიძლება იგი თვით ილიას ეკუთვნოდეს. ამგვარ წერილებს საერთოდ იზილავდა კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველი და საქართველოს ეკზარხოსი, რომლებიც ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ სკოლებიდან ქართული ენის განდევნისათვის ბრძოლაში.

არქიებისკოპოსი იოანიკი, საქართველოს ეკზარხოსი, „ივერიას“ უკრძალავს მთელ რიგ წერილებს საქართველოს სასულიერო სემინარიაში სწავლების პირობათა შესახებ. 1885 წლის 14 ნოემბრიდან შინაგან საქმეთა მინისტრის განკარგულებით გაზ. „დროება“, რომელიც ივანე მაჩაბლის რედაქტორობით გამოდიოდა, აკრძალულ იქნა სამუდამოდ, როგორც „სეპარატისტულ-ტენდენციური იდეების მქადაგებელი“ ორგანო.

80-იანი წლების მეორე ნახევარში „ივერიას“ ძალიან გადაემტერა ცნობილი ცენზორი ლუკა ისარლიშვილი.

1887 წ. 28 იანვრისათვის ლ. ისარლოვმა აკრძალა „ივერიისათვის“ აწყობილი დმაჩხანელის ლექსი „მონადირე“ (მონადირემ მგელ-კაცი მოკლა და ხალხმა ვაიხარა, მტრედის მოკვლამ კი ყველა აატირაო), ლ. ისარლოვმა ეს ლექსი „ტენდენციურად“ და „უზნეოდ“ სცნო და აკრძალა საცენზურა წესდების 6 და 90 მუხლების თანახმად (ДКЦК №24\494, 1887). რუსმა მოხელეებმა სიტყვა საქართველოს“ ხსენებაც კი აკრძალეს.

თავის მოგონებებში კათალიკოს-პატრიარქი კალისტრატე ერთ ასეთ შემთხვევას აღწერს: „საქართველოს გეოგრაფია“. ეგზარქოსი აღშფოთდა: „საქართველო რომელი ქვეყანაა? არსებობს თბილისის და ქუთაისის გუბერნიები, საქართველო კი არ არსებობს!“ იქვე მყოფმა იმყამად ახალგაზრდა ინსპექტორმა კალისტრატემ უპასუხა — „საქართველო ის ქვეყანაა, რომლის ეგზარქოსიც თქვენ ბრძანდებით“. მართლაც სიტყვა „საქართველო“, რომელიც საიმპერიო სალექსიკონო ხმარებიდან ამოღებული იყო, იმპერიის ოფიციალურ სტრუქტურათა სახელთაგან მხოლოდ ერთადერთში — „საქართველოს საეგზარქოსოში“ — იყო შემორჩენილი. რუსი საეკლესიო მოხელეები შეეცადნენ, „საქართველოს საეგზარქოსოს“ ნაცვლად სახელწოდება „კავკასიის საეგზარქოსო“ შემოეღოთ...“ (სანიია ჯაფარიძე, 2001, გვ. 3-4).

კპ კალისტრატეს მოგონებებიდან: „ეგზარქოსს დაავიწყდა, რომ ხშირად ცენტრალურად ეწვეოდა თამარებს, რუსუდანებს, ვახტანგებს და ერთხელ იკითხა:

“სად ვიპოვო აქტები ქართველი წმინდანების წმინდანებად შერაცხვის?” უპასუხეს — “ასეთი აქტები არ შემონახულა, მაგრამ ზემოჩამოთვლილი სახელები საქართველოს ეკლესიაში მოიხსენება საუკუნეების მანძილზე”. ეგზარქოსმა გამოსცა განკარგულება შეეცვალათ ქართული სახელები ბერძნულ-რუსულით და დაეჯარიმებინათ ის მღვდლები, რომლებიც შემდგომში დაარქმევდნენ სახელებს ქართველი წმინდანების პატივსაცემად. ასევე მათ უფლება არ ჰქონდათ, შეეცვლინათ ქართველი წმინდანების სახელებით. ზოგიერთი მღვდელი კი, რომელიც მშობლების სურვილისამებრ მონათლულს ქართულ სახელს არქმევდა, წინასწარ იხდიდა “ჯარიმის საზღაურს” (კ-პ კალისტრატე, 1987, №3, გვ. 47).

საგანგებოდ იქმნება და ცენზურის ნებართვით იბეჭდება ეროვნული ნიჰილიზმისა და არასრულფასოვნების გრძობის დამბადი ტექსტები; დ. კლდიაშვილი წერს: “ის აზრი, რომ ქართველობა არაფრის შემძლე იყო და გონებით სუსტი, თითქმის საერთო აზრი იყო” (დ. კლდიაშვილი, 1988).

ცენზურა ებრძვის განსაკუთრებული ეროვნული ფასეულობის მქონე სიმბოლოებს (დროშას, ენას, ჰიმნს, ისტორიას, ეთნიკური ერთობის იდეას). სარგის კაკაბაძე მიუთითებს: “ქართველ მენშევიზმს არ სწამდა ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის შესაძლებლობა და მას ახასიათებდა ზიზლი ყოველგვარი ქართულისადმი. ეს ზიზლი მიდიოდა იქამდის, რომ მენშევიკური პრესის ტერმინოლოგიიდან სავსებით განდევნილი იყო სიტყვები “საქართველო” და “ქართველი” და ეს სავსებით პათოლოგიური მოვლენა ახასიათებდა ქართულ მენშევიზმს რუსეთის იმპერიის არსებობის მთელ სიგრძეზე, ვიდრე 1917 წლის თებერვლის რევოლუციამდის და ერთხანს ამის შემდეგაც” (ს. კაკაბაძე, 1997, გვ. 249). საქართველოს საეგზარქოსოს სასწავლო სკოლების მეთვალყურე ი. ვოსტოროგოვა ჩამოაყალიბა პროგრამა, რომელშიც ქართული ეთნოგრაფიები სხვადასხვა ერებად გამოაცხადა: “გურულები და იმერლები ქართულად ლაპარაკობენ, მაგრამ სხვანაირი გამოთქმა აქვთ, ყოველ შემთხვევაში ქართული მაინც ესმით, ხევსურები და ფშავლებიც ქართულად ლაპარაკობენ, ესენი გაქართველებული ჩაჩნები არიან, სვანები თავიანთ ენაზე ლაპარაკობენ, მათ სრულიად არ ესმით ქართული ენა. ამისდა მიუხედავად, დღემდის სვანეთში წირვა-ლოცვა და სკოლაში სწავლება ქართულად წარმოებდა. შეიძლება ამის ბრალიც იყო სვანთა ზნეობრივი დაქვეითება. ცოტათი ესმით ქართული მეგრელებს, სკოლაშიც ამ ენას ასწავლიდნენ უკანასკნელ დრომდე. სამურზაყანოელებს ქართული ენა არ ესმით. სამურზაყანოში სწავლება და ღვთისმსახურება უნდა წარმოებდეს პირდაპირ რუსულად. აფხაზეთში ბოლო დრომდე ასწავლიდნენ ქართულად და წირვა-ლოცვაც ქართულადვე სრულდებოდა. ახლა კი სკოლებში პირდაპირ რუსულად ასწავლიან და წირვა-ლოცვა სლავურად სწარმოებს. ბოლო დროს ქართული ენა განდევნილი იქნა ოსთა სკოლებიდან და ეკლესიებიდან. ოსების ენა რვა კილოდაა დაყოფილი და ერთმანეთისა არაფერი გაეგებათ. მეგრელების, სვანების, აფხაზებისა და ოსებისათვის ქართული ენის სწავლება უსამართლობა და პედაგოგიურ მოთხოვნილებათა საწინააღმდეგოა. თუ ერს არა აქვს მწერლობა, უნდა ასწავლო რუსული და სლავიანური. ამიერკავკასიაში 1900 წლის 1 მაისის კანონის ძალით თავისუფალი მიწები მხოლოდ მართლმადიდებელ რუსებს უნდა მიეცეს. მოკლე ხანში განსაზღვრულია 100 სოფლის გაშენება გადმოსახლებული რუსებისათვის (“მწყემსი”, 1905, №8, გვ. 6).

ცენზურამ ფუნქციონირება განაგრძო საბჭოთა პერიოდშიც, როდესაც დეკლარირებულად იგი საბჭოთა საქართველოს უსაფრთხოებასა და მთლიანობას იცავდა, სინამდვილეში კი თვალყურს ადევნებდა, რომ არაფერს მოეწყვიტა ეს რესპუბლიკა საერთო საკავშირო სხეულისათვის. ამ პერიოდში ცენზურის საქმიანობა კიდევ უფრო გასაიდუმლოებული ხდება და შიდა მოწყობითაც უაღრესად დახურულ სისტემად გვევლინება ამ პერიოდის ცენზურთა დევიზს ჰობსის "ლევიაფანიდან", მოხმობილი ფრაზა წარმოადგენს: სახელმწიფოს შემდეგი ხმლები სჭირდება: სამართლის ხმალი, "შაენე წიგნების ამკრძალავი ხმალი" და სხვ.

მთავლიტი და საერთოდ სახელმწიფო ცენზურის ფუნქციონირება ფაქტობრივად შეიზღუდა 1990 წლიდან, როდესაც ეროვნული ხელისუფლება მოვიდა სათავეში და საკავშირო მართვა შეჩერდა. თუმცა ეს სამსახური მაშინ არ გაუქმებულა. მანამდე ამ სისტემაში უნდა გაველო მასმედიის სამსახურების პროდუქციას და სათანადო ოთხკუთხა (მართკუთხა) ბეჭდით უნდა დადასტურებულიყო მისი დაბეჭდვის უფლება. მაგრამ ამ სისტემის გაუქმება და ახალი სახით გაფორმება განხორციელდა 1997 წელს: 1997 წელს გამოდის კანონი სახელმწიფო საიდუმლოების შესახებ, რომლის საფუძველზეც ახალი და ფაქტობრივ ერთადერთი ფუნქცია ეკისრებათ – ეს არის სახელმწიფო საიდუმლოების დაცვა, მაგრამ ესეც ხორციელდება პუბლიკაციის შემდგომ, ანუ ეს არის მეთვალყურეობა იმაზე, რაც უკვე დაიბეჭდა, ანუ რასაც უკვე ვეღარ აკრძალავ. ამ სამსახურის დასაბუთება კანონის (სახელმწიფო საიდუმლოების დაცვის შესახებ) 33-ე მუხლშია მოცემული.

როგორ ხდებოდა ადრე ცენზურის მუშაობის პრინციპებისა და ინსტრუქციების მიწოდება?

ინსტრუქტირება ხდებოდა ზეპირად, საუბრის სახით. არსებობდა ინფორმაციის სამი კატეგორია:

განსაკუთრებული მნიშვნელობის (ამ ინფორმაციას ფლობდა ძირითადად პოლიტიბიურო, რომელიც ამ საკითხებზე ურთიერთობდა გარკვეულ თანამშრომლებთან და არა ყველასთან).

სრულიად საიდუმლო (ამ მასალასთან დაკავშირებული იყო ინსპექციის უფროსი და განყოფილების გამგე).

საიდუმლო (სპეციალურად გამოყოფილ თანამშრომელს ეხებოდა ეს საქმე).

დახურული წერილისა და ინსტრუქციის გრიფით წყდებოდა, ვინ რას შეიტყობდა, ანუ არსებობდა თავისებური პირამიდული სისტემა, რომლითაც ის, რაც მოდიოდა "ზემოდან", იცოდა მარტო შესაბამისი გრიფის წარმომადგენელმა, მისგან იგებდა შემდეგი გრიფის წარმომადგენელი იმ ნაწილს, რაც მისთვის იმ მომენტისათვის იყო საჭირო, და ა.შ. არსებობდა, ცხადია, "დახურული წერილი", მაგრამ მას ყველა თანამშრომელი არ ეცნობოდა, ძირითადად თათბირებზე საუბრის, სიტყვიერი მითითების სახით გაიცემოდა ინსტრუქციები.

არსებობდა საგანგებო ხელშეკრულებები, ე.წ. "ფიცის სისტემა", რომლითაც ცენზურის თანამშრომელს, რომელიც სახელმწიფო საიდუმლოებებს გონებაში ინახავდა, არ შეეძლო საზღვარგარეთ გასვლა, მიმოწერა უცხოელებთან და ა.შ.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ სხვადასხვა რესპუბლიკამ სხვადასხვა-ნაირად განახორციელა ცენზურის შემდგომი გარდაქმნები. მაგ., რუსეთში იგი

მთლიანად მოქმედებს და, მართალია, მკვეთრად არ არის აფიშირებული მისი

ჩარევა მაგ., ჟურნალისტთა საქმიანობაში, მაგრამ ქართულ სინამდვილესთან შედარებით იქ ჩარევაც და კრიტიკაც უფრო კორექტულია.

თარგმანის საკითხებს წყვეტდა ე.წ. ВААП: Всесоюзное общество авторских прав. ამ სისტემაში წყდებოდა, რა უნდა ეთარგმნათ. ზოგჯერ სათანადო დებულებებს ცვლიდნენ, მაგრამ არსი არ იცვლებოდა. ისინი დებდნენ ხელშეკრულებას უცხოეთის ქვეყნებთან თარგმანის უფლებაზე და ამაში ან ფულს იხდიდა სახელმწიფო ან სათარგმნ მასალაზე საავტორო უფლებების გაცვლა ხდებოდა, სსრკ-დანაც რისიმე თარგმანს სთავაზობდნენ. აქ ორი ფაქტორი მოქმედებდა:

ა) ფული; ფულს იხდიდნენ მარტო რუსულად თარგმნის უფლებისათვის (რესპუბლიკათა ენებზე თარგმნა "შინაური საქმე" იყო და ამიტომ აქ გადასახადები არ იყო დიდი. ცხადია, ეს ხელსაყრელი იყო რუსეთისათვის, რომელიც საბჭოთა რესპუბლიკების ბიუჯეტს თავისად მიიჩნევდა და არაფრით არ დათანხმდებოდა ყოველი რესპუბლიკიდან თარგმანისათვის უცხოეთში ცალ-ცალკე გადინებულიყო თანხები: გარეთ გადიოდა რუსულად თარგმნის უფლებებთან დაკავშირებული ფინანსები, რესპუბლიკათა თანხები კი თავად რუსეთში ჩაედინებოდა);

ბ) შინაარსი; რუსულად თარგმნის საკითხის განხილვისას წყდებოდა, მაგნე იყო თუ არა ეს წიგნი სახელმწიფოსთვის და მერე კი იგი უკვე შემოწმებულად ითვლებოდა რესპუბლიკებისათვის. ამიტომ იყო, რომ საქართველოში მთავლიტის სისტემაში თარგმანი არ გადიოდა ცენზურას (მასზე რედაქცია და გამომცემლობა აგებდა პასუხს).

სახელმძღვანელოები, რომლებიც ეხებოდა პარტიტორიას, ეკონომიკის თეორიებს, ფილოსოფიას, სოციოლოგიას, — უნდა თარგმნილიყო მოსკოვში მოწონებული წიგნიდან (საკავშირო განათლების სამინისტროს მიერ), ასეც ეწერა წიგნებზე: მოწონებულია საკავშირო... სამინისტროს მიერ. ადგილზე შეიძლება მხოლოდ დამხმარე ლიტერატურის ბეჭდვა, ადგილზევე წყდებოდა ქართული ენა-ლიტერატურისა და საქართველოს ისტორიის შესახებ სახელმძღვანელოთა ბედი), თუმცა იქ (მოსკოვში) მაინც განიხილებოდა ამ მასალის საკითხი. მაგ., იყო შემთხვევები, როდესაც მოსკოვში გვისაყვედურებდნენ "ჭარბ" ისტორიულ ინფორმაციას, მაგ., რომ საქართველოს წარსულის აღწერას შორიდან ვიწყებდით და ძალიან გრანდიოზულად წარმოვაჩინდით. ჩვენ იძულებულნი ვიყავით თავი დაგვეცვა — აღნიშნავენ ისტორიკოსები.

ამავე რიგის მაგალითია მწერალთა კრიტიკა საქართველოს წარსულის ქების გამო: მაგ., კონსტანტინე გამსახურდიას უკიყინებდნენ, რომ იგი საქართველოს წარსულზე ბევრს წერდა და განადიდებდა მას.

პოლიტიკური იღებდა დადგენილებას "ხალხის მტრის" წიგნის აკრძალვა- "ამოღების" თაობაზე, მაგრამ აფორმებდა მთავლიტი და ასახელებდა ამა თუ იმ მიზეზს (ხშირად არა ნამდვილს). ვერც ერთი გაზეთი (რაიონულიც კი) ვერ გამოიცემოდა საკავშირო ცკ-სთან შეთანხმების გარეშე.

მთავლიტს პოლიტიკური ცენზორის სტატუსი მოეხსნა, მაგრამ მაინც ადევნებდა თვალს მასალას, ანუ ოფიციალურად აღარ ეწერებოდა ეს სამუშაო. მაგრამ სინამდვილეში მას მაინც ასრულებდა.

არსებობდა სია აკრძალული მწერლებისა და მეცნიერებისა (მაგ. რობაქიძე, ვიქტორ ნოზაძე...)

1978 წლის აპრილში ქართული ენის კონსტიტუციური საკითხის გამო

ატეხილი მღელვარებისას ორჯონიკიძის რაიონის პირველმა მდივანმა თბილისის უნივერსიტეტის გაზეთის საკითხი გაიტანა ბიუროზე, რადგან გაზეთის პირველ გვერდზე ეწერა კონსტიტუციის ტექსტი, ხოლო ბოლო გვერდზე ტარიელ ზარხელაურის ლექსები. კრიტიკის საფუძველი გახდა ის ფაქტი, რომ ლექსებს სვედიანი და პატრიოტული განწყობილება ჰქონდა (ამით ახალგაზრდებში ანტი-საბჭოთა განწყობა გააღვივებო და ამის გამო მაშინდელი რედაქტორი გივი შვილაძე მოხსნეს).

ქართული ენობრივი მასალა, ქართული ენის პროპაგანდა იზღუდებოდა. მაგალითად, სპეციალური განხილვის საგანი გახდა 1986 წელს ქართული ენის პროპაგანდის შემცველი წერილის გამოქვეყნება ერთ-ერთ ცენტრალურ გაზეთში და ამ ფაქტსაც რედაქტორის მოხსნა მოჰყვა).

ცენზურის მუშაობა უშუალოდ ენობრივ მხარესაც შეეხებოდა: საცენზურო კომიტეტის თავმჯდომარე ბექვციანი სიტყვის მთავარი სამმართველოს უფროსს პეტერბურგში უგზავნის საიდულო მოხსენებას, სადაც წერს: "თქვენმა აღმატებულებამ ინება მომეცა დასკვნა ნადვორნი სოვეტნიკის კანდელაკის თხოვნაზე ნება დართოდა მას გამოეცა საოფლო სამეურნეო გაზეთი სახელწოდებით "სიტყვა". ამასთან ერთად გიბრუნებთ რა ამ თხოვნას, მაქვს პატივი მოგახსენოთ, რომ გამოსაცემად ნაგულისხმევი გაზეთი მისი წარმატებისა და ნამდვილი სასარგებლო საქმის მეტი მცირე თავდება. კანდელაკი ამირებს გამოსცეს თავისი გაზეთი ადგილობრივ ქართულ ენაზე. ეს განზრახვა სწავებით გასაგები ვერ არის. ქუთაისში ადგილობრივი ენა მეგრულია, რომელიც ქართულ, ლაზურ და სვანურ ენებთან ერთად ეგრედწოდ. ავარულ ენების მთელს ეკუთვნის. მათ არა აქვთ თავიანთი მწერლობა და ხმარობენ ქართულ ანბანს" (არქივი, ფონდი 480, საქმე 1239).

ცენზურა ნებას არ რთავდა ქართულ გაზეთებს დაებეჭდათ რუსულიდან წარგმნი თხზულებანიც კი და თავგამოდებით იბრძოდა უკვე დაბეჭდილი და დაწვე ცნობილი მოთხრობების ხელახლა გამოცემის ან დრამად გადაკეთებულ მოთხრობის თუ პოემის წინააღმდეგ (არქივი, კავკასიის საცენზურო კომიტეტი, ფონდი 480, საქმე №№628, 632,633,793. საქმეში დაცულია რუსი ჟურნალისტის ზაგურსკის პროტესტი საცენზურო კომიტეტისადმი სიტყვა "საქართველოს" ხმარების აკრძალვის გამო).

ლიმიტრი ყიფიანის პასუხი მთავარმართველ დონდუკოვ-კურსაკოვის 1885 წლის დეკემბრის გაკიცხვის წერილზე: "... არსებობს მიდრეკილება ქართული ლიტურას ნერგავენ — მეგრულ ენას ასწავლიან სხვა ანბანის საშულებით. ასე გავყვით, შეიძლება შეიქმნას ახალი კულტურები აჭარლებისა, ფშავ-სვანებისა, ინგილოებისა, მთიულებისა და სხვათათვის (არქივი, ფონდი 1239), საქმე 457, ფურც. 11-12).

იანოვსკი, რეაქციული მთავრობის წარმომადგენელი, ამბობდა, რომ სწორედ დღეები და მეგრელები ცალკე ერებია და "ყიფიანის მსგავსად ქართველი პატრიოტები მისწრაფვიან ასიმილაცია უყონ. საქართველოს, სამეგრელოსაც, სხვათსაც და სვანეთსაც. ამიტომ ისინი თუმცა თავადაზნაურულ წრეებს უფრონიან და თითქოს ვალდებულნი იყვნენ თავიანთი თავად-აზნაურული, პატრიარქული და გონებრივი ინტერესებისათვის ეზრუნათ, მიუხედავად ამისა, მაშინვე უფრო მისწრაფვიან ქართულ ხალხური განათლების გავრცელებისაკენ

აგიტატორები ამჟამად ჩვენთვის სრულიად ახალი და სრულად უცნობი რაღაც ისინი საკმაოდ მცირერიცხოვანი არიან და სრულად უცნობი ზნეობრივი გავლენა აქვთ მცხოვრებთა მასაზე. მაგრამ აქედან კიდევ ახლო მომდინარეობს ის, რომ მთავრობამ არ უნდა მიიღოს ახლავე შესაფერის ზომები ასეთი პირების წინააღმდეგ, რომ თავიდან აიცილნოს დაბრკოლებანი მომავალში” (არქივი, ფონდი 12 (001), საქმე 457, ფურც. 16-19; ა. კიკვიძე, 1959, გვ. 154).

1879 წელს შეიქმნა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, რომელმაც პირველი სკოლა გახსნა ბათუმში, სადაც მეფის ბიუროკრატია დიდ საფრთხეს უმზადებდა ქართულ ეროვნულ კულტურას (ა. კიკვიძე, 1959, გვ. 156).

“80-იანი წლებიდან ქართული თეატრი გადაიქცა ეროვნულ ტრიბუნად. მეფის ბიუროკრატია თავიდან ქართულ თეატრს სთვლიდა ქართველობის ასიმილაციის, მისი დენაციონალიზაციის უძლიერეს საშუალებად. რუსული დრამის წესზე ქართული თეატრის მოწყობა მას ამის საფუძველს აძლევდა. ეს შეხედულება თავის დროზე გამოთქვა ვორონცოვის შემცვლელმა მეფისნაცვალმა მურავიოვმა: “ვორონცოვმა თეატრები ტუზემცების რუსებთან გასათქვეფად დააარსაო”. მაგრამ თავისი ობიექტური შედეგებით ვორონცოვის ზომებმა საწინააღმდეგო მდგომარეობა გამოიწვია. ამ ზომებმა ხელი შეუწყვეს საქართველოს გამოსვლას ეროვნული აღორძინების გზაზე. 80-იანი წლების ქართული თეატრი უკვე მოწმობდა ამ აღორძინებას. აი, ამ თეატრში 1882 წლის 20 იანვარს დაიდგა დავით ერისთავის “სამშობლო” — ფრანგულიდან გადმოკეთებული. მაგრამ საქართველოს ისტორიული ცხოვრების ამსახველი პიესა (ა. კიკვიძე, 1959, გვ. 158).

ცენზურის ისტორიიდანაა ერთი ტრაგიკული კუროზი: სტალინგადი ერთ-ერთ ტექსტში (გაზეთში) დაიბეჭდა კორექტურით (სტალინგადი) და ამის გამო მოხსნეს მუშაკი, უფროსს კი საყვედური გამოეცხადა.

1937-38 წელს დახვრიტეს გენტორ რუხაძე, რომელიც იმ პერიოდში იყო ცენზურის გამგე. თუმცა ცენზურთა უმეტესობა საცენზურო საქმიანობის ზოგ მხარეს პოზიტიურადაც მიიჩნევს.

იმ აუცილებელ სიტყვა-გამოთქმათაგან, ურომლისოდაც ფაქტობრივ, შეუძლებელი იყო ამა თუ იმ ნაშრომის გამოქვეყნება, თვალსაჩინოებისათვის შეიძლება რამდენიმე მაგალითის მოხმობა:

“გეზის აღება მსოფლიოში ყველაზე მოწინავე რუსული ლიტერატურისაკენ — ეს იყო და იგივე უნდა დარჩეს ქართული საბჭოური ლიტერატურის ტრადიციად” (მოწინავე — “ქართული საბჭოთა ლიტერატურის წინსვლისათვის”; გაზ. ლიტერატურა და ხელოვნება”, 1947, 19 თებერვალი).

“...არის ენა — ოქტომბრის ენა, ლენინის ენა, დიადი რუსული ენა. ხალხთა ძმობის და მეგობრობის ენა, რომელსაც ყველა ჩვენთაგანი სიყვარულით უწოდებს მეორე დედაენას” (გაზ. კომუნისტი”, 1979, 16 იანვარი).

“დღევანდელმა მკითხველმა უნდა იცოდეს, რომ მაშინდელი პოლემიკის ენაზე “უპარტიო მწერალი ნიშნავს ნამდვილ მწერალს... პირველი ხუთწლედის მესამე გადამწყვეტი წელი (ეს კომპარტიის სამეტყველო ენა) წარმატებით

რომ დაემთავრებინათ, მუშებს მიუმართავთ მშრომელებისათვის” (ა. ბაქრაძე, გვ. 43).

“ვაჟა-ფშაველას ენობრივი პარტიკულარიზმი შინაგან კავშირშია მისსავე მსოფლმხედველობრივ პარტიკულარიზმთან: მწერლის პოეტური სამყაროს, ლიტერატურული თემატიკის მასშტაბი თავის შესატყვისს პოულობს კუთხური მეტყველების სამოსელში, ეს დაკავშირება ლოგიკურია და ბუნებრივი ვაჟასათვის, ხოლო მიუღებელი და საზიანოა საერთო ეროვნული ენის ინტერესების თვალსაზრისით” (ლიტერატურა და ხელოვნება, 1951, 28 იანვარი).

ცენზურა მუშაობს დღესაც. ამ სამსახურის ძირითადი ნიშნების ცოდნა თანამედროვე საცენზურო ხელწერის გამოცნობაშიც დაგვეხმარება.

შენიშვნები:

1. ძვ. საქართველოში ბეჭდვით გამოცემებზე კონტროლს სასულიერო ცენზურა ახორციელებდა. საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ თავდაპირველად თვითმპყრობელობას გაუძნელდა ცენზურის დაწესება ქართულ და საერთოდ აღმოსავლურ ენებზე გამოცემულ ნაბეჭდ პროდუქციაზე. 1848 წ. 18 დეკემბერს დაწესდა კავკასიის საცენზურო კომიტეტი, რომელიც კავკასიის სასწავლო ოლქის შემადგენლობაში შედიოდა. მას სასწ. ოლქის მზრუნველის თანაშემწე განაგებდა. ეს პერიოდი ცნობილია “საცენზურო ტერორის” ეპოქის სახელწოდებით. საცენზურო კომიტეტს ევალებოდა გაესინჯა ყველა წიგნი, გაზეთი და ჟურნალი, რომელიც კავკასიაში გამოდიოდა ან შემოტანილი იყო საზღვარგარეთიდან. ცენზურას გადიოდა მუსიკალური ნოტებიც. 1860 წ. საცენზურო კომიტეტი ცალკე დაწესებულებად ჩამოყალიბდა, 1863 წ.-იდან კი შინაგან საქმეთა სამინისტროს განკარგულებაში გადავიდა. 1867 წ. იგი კავკ. მეფისნაცვლის მთავარ სამმართველოს დაექვემდებარა. 1906 წ. კავკ. საცენზურო კომიტეტი ბეჭდვითი სიტყვის საქმის თბილისის კომიტეტად გარდაიქმნა, რომელიც 1917 მარტამდე მოქმედებდა (ს. ხურცილავა, 1980).

2. ამ წესის დარღვევის გამო ცენზურამ, მაგალითად, გაზ. „კავკაზ“-ს აუკრძალა კინეს ნარკვევი «Исторический и Этнографический очерк Грузии». ცენზურა მოითხოვდა, რომ „საქართველოს“ მაგივრად ეხმარათ: თბილისის და ქუთაისის გუბერნია (საქ. ცენტრ. საარქ. სამმართვე. ფონდი 114, 1882 წ., საქმე 463/39).

3. დღევანდელი ცენზურის სამსახურის თანამშრომლებიც კი თავს იკავებენ მესამე, სრულიად ლოგიკური მიზეზის დასახელებისაგან: ნებისმიერი ლიტერატურის (განსაკუთრებით მხატვრულის) რუსულიდან თარგმნა ქართული ენის რუსულთან ინტერფერირების პროცესს აძლიერებს და ენობრივი ასიმილაციის საქმეს უზარუნველყოფს.

4. მთავლიტის თანამშრომელთა ამჟამინდელი მაგალითი: მაგ., მურმან ლებანიძის ლექსი სამეგრელოზე, რომელშიც შეურაცხყო სამეგრელო — იმ მომენტში ცენზურა რომ ყოფილიყო, ხომ გააჩერებდა და ამ ლექსს არ დაბეჭდავდაო.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. ანანია ჯაფარიძე, 2001 - ანანია ჯაფარიძის წინასიტყვაობა წიგნისათვის კალისტრატე ცინცაძე, ჩემი მოგონებებიდან, თბ., 2001;
2. არქივი - საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი;
3. ა. ბაქრაძე, 1990 - ა. ბაქრაძე, მწერლობის მოთვინიერება, თბ., 199;
4. ს. კაკაბაძე, 1997 — ს. კაკაბაძე, ქართველი ხალხის ისტორია, 1783-1921, თბ., 1987;
5. კ-პ კალისტრატე, 1987 - კათალიკოს-პატრიარქი კალისტრატე, ჩემი მოგონებებიდან, საღვთისმეტყველო კრებული, თბ., 1987;
6. დ. კლდიაშვილი, 1988 - დ. კლდიაშვილი, ჩემი ცხოვრების გზაზე, ქართული პროზა, წიგნი XVI, თბ., 1988.;
7. გაზ. „კომუნისტი“, 1979, 16 იანვარი;
8. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1947, 19 თებერვალი;
9. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1951, 28 იანვარი;
10. გაზ. მოწინავე „ქართული საბჭოთა ლიტერატურის წინსვლისათვის“;
12. გაზ. მწყემსი, 1905, №8.

MANANA TABIDZE

AN ASPECT OF THE LANGUAGE POLICY – LANGUAGE
CENSORSHIP IN GEORGIA

On every stage of its existence censorship, one of the ancient ideological institutions, concerned with texts and considered the following parameters: the contents of the text, key words, and symbols. Implications, paralinguistic aspects style, spelling and the attitude towards the object or phenomena being expressed.

The censorship of the Soviet epoch attracts particular attention as it kept an alert eye for special ideological purposes in the republics and among them in Georgia.

Despite of the official abolishment of his institution in Georgia its long and persistent influence can still be traced in the lives its citizens.

გელა ტარიელაშვილი

**"მებრ" თანდებულის გამოყენების თავისებური
შემთხვევისათვის ერთი გელათური
ხელნაწერის მიხედვით**

გელათის საღვთისმეტყველო სკოლა, რომელიც ერთ-ერთი მძლავრი შტოა ქართული თარგმნის ელნოფილურ მიმართულებაში, განსაკუთრებით გამოირჩევა ბერძნიზმების სიუხვით. აღნიშნულ სკოლაში თარგმნილ ძეგლებში მრავლად გვხვდება მიმღეობური, ინფინიტივური, პასიური კონსტრუქციები, უშემასმენლო წინადადების გამოყენების შემთხვევები, მდედრობითი სქესის გრამატიკულად გამოხატვის ფაქტები. ყოველივე ეს მეტ-ნაკლები სიხშირით გამოიყენება და გელათური სკოლის წარმომადგენელთა ენობრივი სტილისათვის საერთოა.

გარდა ზემოთ დასახელებული ბერძნიზმებისა, ზოგიერთ ხელნაწერში დასტურდება ისეთი შესიტყვებები, როგორცაა: "მებრ გუამით", "მებრ ყამით", "მებრ ღვთისა", "მებრ ცისა", "მებრ ხატად" და სხვა. აღნიშნულ კონსტრუქციებში მებრ ფორმანტი წინდებულის როლში გვევლინება და ბერძნული "κατα" წინდებულის პირდაპირ თარგმანს წარმოადგენს, რაც, როგორც აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, იოანე პეტრიწის დამკვიდრებულია და ძირითადად მის უცილობელ თარგმანებში გვხვდება (დ. მელიქიშვილი, 1998; მ. ქელიძე, 1994-1995).

მებრ თანდებული ქართულში, როგორც ცნობილია, ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ სახელს დაერთვის და მსგავსების შინაარსს გადმოსცემს. "მებრ გუამით", "მებრ ხატად" კონსტრუქციაში წინდებულის როლში მოცემული მებრ ელემენტი, როგორც ზემოთ აღნიშნეთ, ბერძნულ "κατα" წინდებულს შეესატყვისება და ასევე მსგავსების შინაარსით არის დატვირთული. ჩვენთვის საინტერესო კონსტრუქციებს გელათში მოღვაწე სხვა მთარგმნელები ჩვეულებრივ ქართული ენისათვის დამახასიათებელი მარტივი მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვის ფორმებით გადმოსცემენ. მაგალითად, "მებრ გუამით" გადმოიცემა "გუამოვნებით", "მებრ ხატად" გადმოიცემა "ხატოვნებით" და ა.შ. რათა უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ პეტრიწისეული მთარგმნელობითი სტილის ზემოთ აღნიშნული თავისებურება, მოვიყვანოთ ერთი მაგალითი; იქ, სადაც საუბარია "პირველდაწესებულისა" და "პირველმღების" ფილოსოფიური ტერმინების შინაარსზე, მესიოს ემელესი თავის ფილოსოფიურ ნაშრომში "ბუნებისათვის კაცისა" აღნიშნავს: "ψευδῆς ἐστὶν ἡ πρότασις καὶ ἐνταῦθα, κατα πρόλεψιν" (pGt 40). დავაკვირდეთ აღნიშნული ადგილის პეტრიწისეულ თარგმანს: "ტყველი ენაივე არს პირველდაწესებული და აქაცა მებრ პირველმღებისა" (ნემ. 29. 20.) როგორც ვხედავთ, იოანე პეტრიწი ზედმიწევნით ზუსტად გადმოსცემს ბერძნულ ტექსტს და აღნიშნავს, რომ მცდარია წინამძღვარი წინასწარ აღებული სამებრ. "κατα πρόλεψιν" პეტრიწის მიერ ითარგმნება "მებრ პირველმღებისა". აღნიშნულ კონსტრუქციაში მებრ ელემენტი მსგავსების, იგივეობის შინაარსით არის წარმოდგენილი. იგივე სემანტიკური დატვირთვა აქვს "κατα" წინდებულს ბერძნულ ტექსტში.

ბერძნულ ტექსტში "κατα" წინდებული, გარდა მსგავსებისა, იგივეობისა, ფუნქციითაც შეიძლება შეგვხვდეს. მაგალითად, მას შეიძლება გააჩნდეს

წინააღმდეგობის, დაპირისპირების შინაარსი. “εαν ουν προσφερης το δωρον σου επί τό θυσιαστήριον καιει μηρησθης ότι ο αδελφός σου έχει τι κατα σ’?” (მათე 5,23) “აწ თუ მიიტან შენ ძღვენს სამსხვერპლოზე, იქ გაგახსენდება, რომ შენს ძმას რაიმე აქვს შენს წინააღმდეგ”. “κατα” წინდებული გვხვდება -ში თანდებულის ეკვივალენტად: “αναχωρησαντων δέ αυτών ιδού αγγελος κυριου φαίνεται κατ’ όναρ τώ Ιωσηφ λέγων” (მათე 2,13) “როცა ისინი წაივლინენ, უფლის ანგელოზი გამოეცხადა იოსებს სიზმარში და უთხრა: “χρηματισθείς κατ’ όναρ άνεδώρησαν έίς τά μέρη της Γαλιλαίος” (მათე 2,22) “ზოლო მიიღო რა ჩვენება ძილში, გაბრუნდა გალილეის მხარეში”.

“κατα” წინდებული შეიძლება შეგვხვდეს ქართული -თვის, შესახებ თანდებულების შესატყვისად: “κατηγορείται δε το περιπατείν, όπερ κατ’ έκεινον λέγεται” (Ammon 88,10,13) “ზოლო შეისმინების სიარული, რომელიც ამისათვის ითქმების”.

“κατα” წინდებულმა ნათესაობით ბრუნვასთან შეიძლება აღნიშნოს პერპენდიკულარული მოძრაობა: “καί ίδόν άρμυσε πάσα άγγελη των χουρων κατα τουں κρημνουں έίς την θάλασσαν” (მათე 8,32). “დაიძრა ყოველი კოლტი ღორებისა კბოდედან ზღვაში”. “κατα” წინდებული შეიძლება შეგვხვდეს მიმართების ფუნქციით: “εαν ουν προσφερης το δωρον σου επί τό θυσιαστήριον καιει καί τυτο καθ’ έμόυ και αρετής έστι, άλλα κατα ε (მათე 5,11) “ნეტარ ხართ, როცა გლანძღავენ თქვენ და გღვენიან და იტყვიან ყოველივე ძვირ სიტყვებს თქვენდა მიმართ. სიცრუეს ჩემს გამო”.

“κατα” წინდებულის ჩამოთვლილ ფუნქციათაგან, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესო გახლავთ მიმართების მნიშვნელობის გადმოცემა. საერთოდ კი, ქართველი მთარგმნელი თარგმნის პროცესში, რა თქმა უნდა, ითვალისწინებდა “κατα” წინდებულის ყველა თავისებურებას. ზოლო იოანე პეტრიწმა სპეციფიკური კონსტრუქცია შექმნა, რომელშიც -მებრ თანდებული, ქართული ენის ბუნებიდან გამომდინარე, მსგავსების შინაარსით გადმოიცემა. აქვე შევნიშნავთ, რომ გათვალისწინებულია ბერძნული ენის ბუნება და თავად “κατα” წინდებულის ფუნქციური დატვირთვა.

უკვე მივუთითეთ, რომ “მებრ ცისა” ტიპის კონსტრუქცია ძირითადად იოანე პეტრიწის უცილობელ თარგმანებში გვხვდება (იგულისხმება ნემუსიოს ემესელის ბუნებისათვის კაცისა A2579 და პროკლეს თეორიული ტრაქტატი H 1337). გარდა პეტრიწის უცილობელი შრომებისა, ჩვენთვის საინტერესო კონსტრუქციის რამდენიმე შემთხვევა დაიძებნა “იოანე სინელის კლემაქსში”, რომელიც პეტრე გელათელმა თარგმნა და იოანე ქსიფილინოსის ცნობილ საკითხავებში, კონკრეტულად აგვისტოს საკითხავ წიგნში (K₁). აღსანიშნავია, რომ ამ ხელნაწერში აღნიშნული კონსტრუქციის გამოყენების ორი შემთხვევა გვაქვს. ორივე მათგანი პირველი აგვისტოს საკითხავში გვხვდება, ე.ი. იმ თხზულებაში, რომელშიც მოთხრობილია მაკაბელ ძმათა წაშების ამბავი. პირველ შემთხვევაში “მებრ” თანდებული, რომელიც წინდებულის ფუნქციით არის წარმოდგენილი, მსგავსების, იგივეობის შინაარსს გამოხატავს: “რამეთუ თუ მებრ მძღავრსა მას ერსა მისსა დაუკვირდა მოთმინებაჲ მათი” (K₁ 98). რადგანაც ქსიფილინოსის ბერძნული დედანი დაკარგულია, მთელი ყურადღება ქართულ ტექსტზე უნდა გადავიტანოთ. დავაკვირდეთ კონტექსტს: აღნიშნულ მაგალითში საუბარია მთელი ერის გაკვირვებაზე, მსგავსად ერის მეთაურისა ანუ “მძღავრისა”, რომელიც შეეცადა მაკაბელ ძმათა დაყოლიებას, რათა მათ

შეეცვალათ რაღული, მაგრამ, მათი საშინელი ტანჯვა-წამების მიუხედავად, ეს ვერ მოახერხა, რის გამოც იყო გაკვირვებული მთელ მის ხალხთან ერთად. „მებრ მძლავრსა“ კონსტრუქცია არ უნდა იწვევდეს ექვს. ვფიქრობთ, იგი შინაარსით ახლოს დგას ისეთ კონსტრუქციასთან, როგორიცაა „მებრ ღვთისა“, „მებრ ხატად“ და სხვა. „მებრ“ ფორმანტი, როგორც პეტრიწის უცილობელი თარგმანების შემთხვევაში, ქსიფილოსის კრებულშიც მსგავსებას გამოხატავს და სწორედ ბერძნულ „κατα“ წინდებულს შეესაბამება. რაც შეეხება მეორე მაგალითს, აქ თავისებურ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე. „მებრ“ ელემენტი გადმოსცემს არა მსგავსებას, არამედ მიმართების შინაარსით არის წარმოდგენილი, რაც ქართული ენის ბუნებისათვის დამახასიათებელი არ გახლავთ: „და ესე მებრ ჩემდა საწადელ არს და სიქადულ, ხოლო შენდა სირცხვილ და საბრალობელ“ (K, 106). როგორ უნდა გავიგოთ მოყვანილი მაგალითი ტექსტიდან? „მებრ ჩემდა“ ავხსნათ, როგორც „ჩემდა მსგავსად“ თუ „ჩემდა მიმართ“. ტექსტის მიხედვით ერთ-ერთი მაკაბელი ძმა ეუბნება „მძლავრს“, იგივე ანტიოხოს მეფეს, რომ შენ მიერ მოყენებული ტანჯვა ჩემთვის საწადელი და სასიქადულაა, ხოლო შენთვის სასირცხვილო და საბრალობელი. მაშასადამე, მოყვანილი მაგალითი ასე უნდა გავიგოთ: „ეს ტანჯვა-წამება ჩემდა მიმართ საწადელ და სიქადულ არს, ხოლო შენდა მიმართ სირცხვილ და საბრალობელ“. როგორც ვხედავთ, „მებრ“ თანდებული, რომელიც წინდებულის როლში გვხვდება, მისთვის დამახასიათებელი მსგავსების შინაარსით კი არ არის დატვირთული, არამედ მიმართების ფუნქციას გამოხატავს, რაც, როგორც ზემოთ ვთქვით, არ შეესაბამება ქართული ენის ბუნებას. რატომ გადმოიცემა „მებრ“ ელემენტით მიმართების მნიშვნელობა? რა თქმა უნდა, ქსიფილინოსის მთარგმნელი ბრწყინვალედ იცნობს იოანე პეტრიწის თარგმნის სტილს. მას ესმის, რომ პეტრიწი „მებრ“ ფორმანტს სწორედ „κατα“ წინდებულის შესატყვისად იყენებს, მაგრამ, პეტრიწისაგან განსხვავებით, მთარგმნელი „κατα“ წინდებულის ფუნქციითაგან სწორედ მიმართულების ფუნქციას იღებს, ე.ი. „მებრ“ ელემენტით თარგმნის ისეთ „κατα“ წინდებულს, რომელსაც დედანში კონკრეტულად მიმართების ფუნქცია გააჩნია. სამწუხაროდ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქსიფილინოსის ბერძნული დედანი დაკარგულია. მაგრამ ქართული ტექსტის გათვალისწინებით შესაძლებელია მიახლოებით მისი აღდგენა. ჩვენთვის საინტერესო ადგილი ქართული ტექსტიდან ბერძნულად ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ:

„καὶ τὸ κατ' ἑμὸς καὶ ἀρετῆς ἐστὶ, ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἀίσιχρος καὶ ἀθλιος“
საინტერესოა, რომ აღნიშნული კონსტრუქციები საკმაოდ საიმედო სადიფერენცია ნიშანია გელათურ ტექსტთა კვლევისათვის. დაინტერესებულ მკითხველს შევახსენებთ, რომ რამდენიმე წლის წინ დაიბეჭდა დამანა მელიქიშვილის სტატია „გელათის სალიტერატურო სკოლის ენობრივი სტილის ერთიანობისა და ინდივიდუალობის საკითხისათვის“, რომელშიც ავტორმა ტერმინოლოგიურ სიტყვაშემოქმედებითი, ყოფით-ლექსიკური და გრამატიკული ნიშნების განხილვის შედეგად წარმოადგინა გელათში თარგმნელ ძეგლთა ცხრილი. ცხრილის მიხედვით, გელათში თარგმნელ ყველა ძეგლს აშკარად უპირისპირდება იოანე პეტრიწის უცილობელი თარგმანები. ყველა სხვა ხელნაწერი მთელი რიგი სადიფერენციო მახასიათებლებით ერთნაირ სურათს გვიჩვენებს. აღნიშნული ტექსტები თავად ავტორმა ორ ჯგუფად დაყო: პირველში მოათავსა ამონიოს ერმიასის თხზულება (S2562), გელათის კატენებიანი ბიბლია (A1108, Q1152), თეოპლაქტე

ბელგარელის იოანეს სახარების განმარტება (A52), მაქსიმე აღმსარებლის თხზულებანი (K14); მეორე ჯგუფში გაერთიანდა თეოფილაქტე ბელგარელის მარკოზისა და ლუკას სახარებათა განმარტებანი (A102, A103), პეტრე გელათელის მიერ თარგმნილი იოანე სინელის კლემაქსი (A39, H2188) და ეკლესიასტეს ცნობილი თარგმანი (A62).

ცოტა უფრო ადრე ჟურნალ “რელიგიაში“ გამოქვეყნდა ედიშერ ჭელიძის სტატია “იოანე პეტრიწის ცხოვრება და მოღვაწეობა“, რომელშიც ავტორმა ტერმინოლოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობით გამოიყენა იოანე პეტრიწის უცილობელი თარგმანები გელათში თარგმნილ სხვა თხზულებებისაგან. უფრო მეტიც, მკვლევარმა დღის წესრიგში დააყენა იოანე პეტრიწის მოღვაწეობის ქრონოლოგიური ფარგლების საკითხი და აღნიშნა, რომ იგი არ შეიძლება ყოფილიყო დავით აღმაშენებლის თანამედროვე მოღვაწე. თავის ნაშრომში ავტორმა წარმოადგინა ცხრილი, რომელიც, თუ არ ჩავთვლით მცირეოდენ განსხვავებებს, თითქმის ემთხვევა დამანა მელიქიშვილის ზემოთ ნახსენებ ცხრილს. ერთ-ერთი განსხვავება ამ ცხრილებს შორის ის გახლავთ, რომ ედიშერ ჭელიძემ მის მიერ წარმოდგენილ გელათურ ტექსტთა ნუსხაში იოანე ქსიფილინოსის მეტაფრასტული კრებული (K₁, K₂, K₃, K₄, K₅) შეიტანა. იგი მოათავსა VI ჯგუფში, რომელშიც, ქსიფილინოსის საკითხავების გარდა, გააერთიანა ისეთი თხზულებები, როგორცაა: გელათური ბიბლია, მაქსიმე აღმსარებლის თხზულებანი, ამონიოს ერმიასის თარგმანები, თეოფილაქტე ბულგარელის იოანეს თავის განმარტება. ავტორმა, გაითვალისწინა რა კორნელი კეკელიძის ადრე გაკეთებული დასკვნები, აღნიშნა, რომ დასახელებული ძეგლები ტერმინოლოგიური თვალსაზრისით საერთო სურათს გვიჩვენებენ და მათი მთარგმნელი შესაძლებელია სულაც ერთი პირი ყოფილიყო, რომელიც აუცილებლად არსენ იყალთოელის მოწაფე იქნებოდა.

მაშასადამე, როდის უნდა თარგმნილიყო ქსიფილინოსის საკითხავები? ის ფაქტი, რომ ზემოთ განხილულ კონსტრუქციებს ვხვდებით ჩვენთვის საინტერესო ხელნაწერში, ქსიფილინოსის მთარგმნელზე იოანე პეტრიწის სერიოზულ გავლენაზე მეტყველებს, რაც საკმაოდ საიმედო საბუთია იმისა, რომ ქსიფილინოსის საკითხავების მთლიანად გაერთიანება გელათური სკოლის ე.წ. ადრეული პერიოდის საკითხავების მთლიანად გაერთიანება გელათური სკოლის ე.წ. ადრეული პერიოდის ძეგლებთან საეჭვოდ მივიჩნით. საინტერესოა, რომ აღნიშნულ აზრს ეხმაურება ჩვენ მიერ ადრე გაკეთებული დასკვნაც (გ. ტარიელაშვილი, 2002). როგორც თეოფილაქტე ბულგარელის სახარებათა განმარტებების შემთხვევაში, ქსიფილინოსის კრებულის ნაწილი (K1), რომელიც მთავრდება ქსიფილინოსის ცნობილი ანდერძით, უნდა გაერთიანდეს ე.წ. გვიანი პერიოდის ძეგლებთან, ე.წ. იმ ჯგუფში, რომელშიც თავსდება ისეთი ძეგლები, როგორცაა: ნემესიოს ეფესელის “ბუნებისათვის კაცისა“, პროკლეს თეოლოგიური ტრაქტატი, თეოფილაქტე ბულგარელის მარკოზისა და ლუკას სახარებათა განმარტებანი, იოანე სინელის კლემაქსი და სხვა. რაც შეეხება ქსიფილინოსის თარგმანს, წინასწარი გამოკვლევის შემდეგ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ჩვენთვის საინტერესო ხელნაწერის ნაწილი (K1) დასახელებულ ძეგლთა შორის უფრო მეტ მსგავსებას ამჟღავნებს იოანე სინელის კლემაქსთან, რაც გვაფიქრებინებს, რომ იოანე სინელის კლემაქსის მთარგმნელი პეტრე გელათელი შესაძლებელია ქსიფილინოსის შრომების მთარგმნელიც იყოს.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. კ. კეკელიძე, 1957 - კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. V, თბ., 1957;
2. კ. კეკელიძე, 1980 - კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1980;
3. დ. მელიქიშვილი, 1998 - დ. მელიქიშვილი, გელათის სალიტერატურო სკოლის ენობრივი სტილის ერთიანობისა და ინდივიდუალობის საკითხისათვის, გელათის მეცნიერებათა აკადემიის უწყებანი, თბ., 1998;
4. დ. მელიქიშვილი, 1996 - დ. მელიქიშვილი, -ყე სუფიქსი გელათურ ტექსტებში (მე-12 ს) როგორც მაგალითი დიალექტური ფორმის სალიტერატურო ენაში დამკვიდრების ცდისა, ქართველური მემკვიდრეობა I, ქუთ., 1996;
5. გ. ტარიელაშვილი, 2002 - გ. ტარიელაშვილი, ზოგიერთი ტერმინისათვის გელათურ ტექსტებში და მეტაფრასტული კრებული იოანე ქსიფილინოსისა, ქართველური მემკვიდრეობა VI, ქუთ., 2002;
6. ე. ჭელიძე, 1994-1995 - ე. ჭელიძე, იოანე პეტრიწის ცხოვრება და მოღვაწეობა, ჟურნალი „რელიგია“, თბ., 1994-1995;
7. ე. ჭელიძე, 1999 - ე. ჭელიძე, კვლავ იოანე პეტრიწის შესახებ, თბილისის სასულიერო აკადემიის შრომები, ტ. I, თბ., 1999.

GELA TARIELASHVILI

FOR A SPECIFIC CASE OF THE USAGE OF “MEBR”
POSTPOSITION ACCORDING TO ONE OF THE
GELATI MANUSCRIPT

“Mebr” postposition is verified in the role of preposition in Ioane Petritsi’s works and is the direct translation of Greek “kata” elements. Besides Petritsi’s works we met “Mebr” element in Xiphilinos work. It is also in the function of preposition and is full of with direction of content.

სოფო ტყეშელაშვილი

სპარსული «ბ» ბგერის რეფლექსები ნასესხები
ლაქსიკის მიხედვით ქართული ენის
ფერეიდნულ დიალექტში

წარმოდგენილ ნაშრომში შევეცადეთ ყურადღება გაგვემახვილებინა სპარსულიდან ნასესხებ სიტყვებში მომხდარ ცვლილებებზე.

ფერეიდნული დიალექტის შესწავლისას ძირითადად ვიყენებთ დღემდე გამოქვეყნებულ ფერეიდნულ ტექსტებს (თ. უთურგაიძე..., 1979; მ. მაჭავარიანი, 1985; თ. უთურგაიძე..., 1998; მ. თოდუა, 1975; ი. გიგინეიშვილი, 1961). ეს ტექსტები წარმოადგენს სხვადასხვა პატარა-პატარა ამბებს, ფრაზებს სასაუბრო ენიდან და საკმაოდ ვრცელ ლექსიკონს.

ლიტერატურული სპარსული ენის ხშულები ქმნიან პროპორციულ წყვილულ სისტემებს ჰომორგანული მქდერებისა და ყრუ თანხმოვნებისაგან, რომლებიც ერთგანზომილებიან ოპოზიციაში იმყოფებიან ერთმანეთთან. კორელატურ წყვილებად გვევლინებიან: ბ-ფ, დ-თ, გ-ქ, ჯ-ჩ. რაც შეეხება ყ-ყ(), მათ იზოლირებული ადგილი უჭირავთ ხშულთა სისტემაში და მათი არსებობა სპარსულში უცხო ენათა (არაბული, თურქული) გავლენას უნდა მიეწეროს (მ. ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 389).

ბაგისმიერ ბგერათაგან საინტერესოა „ბ“ ბგერის რეფლექსები. ფერეიდნულ დიალექტში მას ხშირად შეესატყვისება „ვ“. ეს ხდება უმეტესად სიტყვის დასაწყისში ხმოვნის მომდევნოდ. მაგ.:

1. როსაც რო ყარარი დადგეს, რო რა საათზე ავგირანი იყოს... (თ. უთურგაიძე..., 1979, გვ. 90).

ავგირან (აბგირან) წყლის ჯერის დრო.

2. ეს ემ ავადალნულჩიგა იმის-ყე წინ დედაკაცები ასლან შინასა-ყე არ გამოიდიან-ყე (მ. თოდუა, 1975, გვ. 48)
ავადალნულ - აბადანლიქ - სოფლის სახელი.

3. შე ვალაბახტო რათ მამკლავო? (თ. უთურგაიძე..., 1998, გვ. 249)
ვალაბახტ (ბ-ლ-ბახთ) - უბედური.

როგორც ვხედავთ, „ბ“ ბგერას ხშირად ენაცვლება „ვ“. ბ//ვ ბგერათმონაცვლეობის შემთხვევები დასტურდება სპარსული ენის დიალექტებშიც კერძოდ, შირაზისა და ისპაჰანის ზონის დიალექტებში. იგივე პროცესი დაფიქსირებულია ძველ სპარსულსა და ფალაურშიც (ლ. თუშიშვილი, 1957, გვ. 177).

ლიტ. სპ. bād

სივ. vōi

ფალ. vāt

ძვ. სპარს. vāta

აღნიშნული ფონეტიკური პროცესი (ბ//ვ) დამახასიათებელია ქართულ

ენის დიალექტებისათვისაც. მაგალითად, მესხურ დიალექტში ბ//ვ ბგერ-ათმონაცვლეობა დასტურდება შემდეგ სიტყვებში:

კბილი → კვილი

იცნობს → იცნოვს

ეუბნება → ეუბნევა

კაცები → კაცევი

(ბ. ჯორბენაძე, 1998).

ნიმუშები ინგილოური დიალექტიდან:

ძმები → ზმევ

კაცები → კაცევ

(ი. იმნაიშვილი, 1966, გვ. 29).

ბ//ვ ბგერათმონაცვლეობა ზოგადი ფონეტიკური პროცესი ჩანს, ამდენად, გაჭირდება იმის მტკიცება, რომ აღნიშნული მოვლენა ფერეიდნულში სპარსული ენის გავლენას მივაწეროთ თუ ქართულიდან მომდინარედ ჩავთვალოთ.

სპარსული „ბ“ იძლევა „ფ“ რეფლექსს გარკვეულ პოზიციებში, კერძოდ, სიტყვის შუაში და ბოლოში, თავკიდურ პოზიციაში არ შეგვხვდრია. მაგ.:

1. სიბეზემინს დაეჭრით... **ჩარფს** ცალკე დავდაღავთ

(მ. თოდუა, 1975, გვ. 7).

ჩარფ (ჩარბ) - ცხიმი.

2. თქო: - **ხოფ**, დეეტყობის, აბა რა შაიქნებისო (თ. უთურგაიძე..., 1998, გვ. 250).

ხოფ (ხუბ) - კარგი.

3. ემ ჰოსეანამ ერთი მიჰხედა და ექა გაიცინა, ერთი **ლაფხანდი** ჰქრა (თ. უთურგაიძე..., 1995, გვ. 250).

ლაფხანდი ჰქრა (ლაბხანდ ზადან) - გაცინება.

მსგავსი შემთხვევა დასტურდება სამწიგნობრო ქართულშიც სპარსულიდან შემოსულ სიტყვებში. მაგ.:

1. სპ. bābača „გრძელი მოსასხამი“ - ლაფანჩა (კაბა-ლაფანჩა)

yāb „აწმყოს ფუძე ზმნიდან yāftan „შოვნა, პოვნა“-ქართ.

იფე-ი „უხვი, ადვილად საშოვნელი“ (მ. ანდრონიკაშვილი, 1866, გვ. 349).

ფერეიდნულ დიალექტში გვხვდება არა მხოლოდ დაყრუების, არამედ, ძირიქით, გამჟღერების მაგალითიც: იქ, სადაც მოსალოდნელია „ფ“, გვაქვს „ბ“, მაგ. ფ → ბ ძირითადად დისტანციური დისიმილაციური გამჟღერების შედეგია:

1. ყალიჩა გოქ, ფარდაგი... **ბელბაქი**, მაყაში (მ. თოდუა, 1975, გვ. 38).

ბელბაქ (ბილფქ) - პატარა ნიჩაბი.

ხშირია „ბ“ ბგერის დაკარგვის შემთხვევა, ეს უმეტესად ხდება სიტყვის ბოლოს. მაგ.:

1. როს **ჯავა** მამცა... (თ. უთურგაიძე..., 1998, გვ. 252).

ჯავა (ჯავბ) პასუხი.

2. წონე ზირასა, **ზარდაჯუასა**, პილპილიბ, ზერენგი არი.

(თ. უთურგაიძე, 1995, გვ. 255).

ზარდაჯუა (ზარდაჩუბე).

განხილულ მაგალითებში „ბ“-ს დაკარგვა გამოიწვია ამ ბგერის კონტა-

ქტურმა მეზობლობამ ბაგისმიერ ბგერებთან.

ფერეიდნული დიალექტის ნასესხებ ლექსიკაში დასტურდება აგრეთვე ბ→პ შენაცვლების შემთხვევაც. მაგ.:

1. და იტყვიან ცხენი მოდეს, სპარსულად იტყვიან: ასპიუ.

(მ. თოდუა, 1975, გვ. 53)

ასპ (ასბ) - ცხენი.

ეს ცვლილება განხორციელებულია მქლერობა-სიყრუს მარკერის მიხედვით. თვით პროცესის მიზეზი კი არის ასიმილაცია.

მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე სპარსული ენისთვის დამახასიათებელი არ არის აბრუბტივები, გარდა „ყ“ ბგერისა, ფალაურში ეს ბგერა დასტურდება. შდრ. špan (ლ. თუშიშვილი, 1957, გვ. 178).

განხილული მაგალითებიდან „ბ“ ბგერის რეფლექსები ასეთია:

ა) გვაქვს ბგერათმონაცვლეობა ბ//ვ:

აბგირან-ავგირან

ბ-ლ-ბანთ-ვალაბახტ

ბ) ასიმილაციის საფუძველზე ბ→პ; ბ→ფ. მაგ.:

ასბ-ასპ

ჩარბ-ჩარფ

ლაბზანდ-ლაფზანდ.

საინტერესოა სიტყვაში „ჩუბბაზობა“ მიმდინარე ფონეტიკური პროცესი.

მოვიყვანოთ მაგალითს ფერეიდნული ტექსტიდან:

... ჩუღბაზობას იქმენ (მ. მაჭავარიანი, 1985, გვ. 204)

აქ „ბბ“ კომპლექსის ნაცვლად გვაქვს „ღბ“. აღსანიშნავია, რომ ინდო-ევროპული ენებისაგან განსხვავებით, რომელთაც ახასიათებს იდენტურ თანხმოვანთა კომპლექსები, როგორცაა: ss, kk, mm, pp და სხვ. (თ. უთურგაიძე, 1976, გვ. 78), ქართული ენისათვის დამახასიათებელი არ არის, ამიტომ სიტყვა „ჩუბბაზი“ ფერეიდნელმა წარმოთქვა როგორც „ჩუღბაზი“. ამ მაგალითში მორფემათა ზღვარზე ორი ერთნაირი ბგერის შეხვედრისას მოხდა კომპლექსის ფონეტიკური ცვლილება. ზოგადად ცვლილება შესაძლებელია სამგვარად წარიმართოს: იდენტურ თანხმოვანთაგან ერთ-ერთი იკარგვის, ხდება იდენტურ თანხმოვანთა შერწყმა - შედეგად ვიღებთ გემინირებულ თანხმოვანს, ზოგჯერ კომპლექსი იცვლება დისიმილაციის საფუძველზე. იდენტური ან რაიმე ნიშნით მსგავსი თანხმოვნები ისწრაფვიან მაქსიმალური დაპირისპირებისაკენ (ბ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 305). ფერეიდნულს რომ ეს სიტყვა ქართული ენის ყალიბში მოექცია, მაშინ „ჩუღბაზის“ ნაცვლად უნდა გვექონოდა „ჩუბღაზი“, ვინაიდან ქართულისათვის დამახასიათებელია დეცესიური კომპლექსი „ბღ“ და არა „ღბ“. მოცემულ მაგალითში კომპლექსი შეიცვალა დისიმილაციის საფუძველზე, მოხდა განმსგავსება და გვაქვს „ჩუღბაზი“. აღნიშნული პროცესის მიზეზი შეიძლება იყოს ორი წყვილბაგისმიერი ხშული თანხმოვნის ერთმანეთის გვერდით არსებობა.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. მ. ანდრონიკაშვილი, 1966 - მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, თბ., 1966;
2. ი. გიგინეიშვილი..., 1961 - ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961;
3. მ. თოდუა, 1975 - მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები, II, თბ., 1975;
4. ლ. თუშიშვილი, 1957 - ლ. თუშიშვილი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, №2, 1957;
5. გრ. იმნაიშვილი, 1966 - გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბ., 1966;
6. მ. მაჭავარიანი 1985 - მ. მაჭავარიანი, იკე, XXIII, თბ., 1985;
7. თ. უთურგაიძე, 1976 - თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1976;
8. თ. უთურგაიძე..., 1979 - თ. უთურგაიძე, დ. ჩხუბიანიშვილი, ჯ. გიუნაშვილი, იკე, XXXIV, თბ., 1979;
9. თ. უთურგაიძე..., 1998 - თ. უთურგაიძე, დ. ჩხუბიანიშვილი, ჯ. გიუნაშვილი, იკე, XXXIV, თბ., 1998;
10. ბ. ჯორბენაძე, 1998 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, II, თბ., 1998.

SOPHIO TKESHELASHVILI

REFLEXES OF PERSIAN "B" SOUND IN THE FEREIDANIN DIALECT OF THE GEORGIAN LANGUAGE ACCORDING TO THE BORROWED LEXICAL UNITS.

The paper discusses a phonetical change in the borrowings from Persian in the Fereidanin dialect. Namely, examine the reflexes of "b" one definite sound. Persian "b" becomes "v" in Fereidanin it can also be substitute by "P" voiceless fricative. There are also the cases of the loss of find "b".

ტარიელ ფუტკარაძე

ქართული ფეაროების გუნთურქები და ამიერკავკასიის უკველში მოსახლეობის საკითხი

ქართველთა ისტორიული სამშობლოს შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში რამდენიმე მოსაზრება გვაქვს:

- მიგრაციის (კავკასიაში მოსვლის) თეორია.

ქართველთა ისტორიული საცხოვრისი იყო ქალდეა//ხალდე//ქართუ, რომელიც მდებარეობდა მცირე აზიაში, ჩრდილო მესოპოტამიასა და ტიგროს-ევფრატის სათავეებში; ქართველთა წინაპრები ამიერკავკასიაში გადმოვიდნენ ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისში (ი. ჭავჭავაძე, 1955, გვ. 113; ივ. ჯავახიშვილი, 1960, გვ. 412, 432-435; ივ. ჯავახიშვილი, 1950, გვ. 28, 247-251). ქართველები ამიერკავკასიაში მოსულად ითვლება აგრეთვე ზოგი ბერძნული წყაროს მიხედვით; კერძოდ, დასავლეთ ევროპის იბერიიდან გადმოსახლდნენ აღმოსავლეთის იბერიაში - შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე (იხ. ზემოთ).

სამეცნიერო ლიტერატურაში გვაქვს მიგრაციის თეორიის დასაბუთების მცდელობაც; სამაგალითოდ მოვიყვანთ ივ. ჯავახიშვილის მსჯელობას:

“ყველა ქართველი ტომის სამშობლო, როგორც ვიცით, ქალდია იყო; მაშასადამე, კავკასიაში ქართველები იქიდან უნდა მოსულიყვენ... კავკასიის ყველა უუძველეს საფლავში ნაპოვნი თავების გაზომვამ დაამტკიცა, რომ თავდაპირველად ჩვენს ქვეყანაში თავგრძელები ანუ დოლიხოკეფალები ცხოვრობდნენ; ხოლო უკვე განსვენებულმა პროფ. ვირხოვმა აღნიშნა, რომ თანამედროვე ქართველები და სომხები განსაკუთრებით თავმოკლენი ანუ ბრახიკეფალები არიან... კავკასიის ქართველები ძვ.წ. IX საუკუნის შემდეგ უნდა მოსდგომოდნენ“ (ივ. ჯავახიშვილი, 1908, გვ. 28, 50-55).

შდრ.: თანამედროვე ანთროპოლოგთა დასკვნით, საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან დღემდე მოსახლეობის უწყვეტი გენეტიკური ერთიანობა დასტურდება; კავკასიის ანთროპოლოგიური ტიპების ეპოქალური ტრანსფორ-მაცია თანდათანობითი ცვალების შედეგია: “ცალკეული ნიშნებისა და ტიპების (დოლოქოკრანულიდან ბრაქიკრანულის მიმართულებით) ცვლას საზოგადოდ თანდათანობითი გადასვლის ხასიათი ჰქონდა“ (იხ. მ. აბღუშელიშვილი, 1964; 1971; ლ. ბითაძე, 2002).

ვფიქრობთ, “ქართლის ცხოვრების“ ადრეული ტექსტის მცდარი გაგება გახდა ერთ-ერთი საფუძველი საქართველოში ქართველთა არაავტოქტონობის სამტკიცებლად; კერძოდ, “მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ტექსტში ვკითხულობთ:

“პირველ ოდეს ალექსანდრე მეფემან ნათესავნი იგი ლოთის შვილთანი წარიქცინა და შევადნა იგინი კედარსა მას ქუეყანასა, იხილნა ნათესავნი სასტიკნი ბუნ-თურქნი, მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკუარსა მიხუევით, ოთხ ქალაქად და დაბნეუნი მათი: სარკინე, კასპი, ურბნისი და ოძრხე და ციხენი მათნი: ციხეჲ დიდი სარკინისაჲ, უფლისციხეჲ კასპისა, ურბნისისა და ოძრქისაჲ. დაუკვირდა ალექსანდრეს“... (შატბერდის კრებული, 1979, გვ. 304).

შდრ., ბუნთურქებთან დაკავშირებით “ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ: ალექსანდრემ “გარდამოვლნა კავკასნი და მოვიდა ქართლად. და პოვნა ყოველნი ქართველნი უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჯულითა.

რამეთუ ცოლ-ქმრობისა და სიძვისათვის არა უჩნდა ნათესაობა, ყოველსა სულიერსა ჭამდეს, ვითარცა მხეცნი და პირუტყენი, რომელთა ქცევისა წარმოთქმა უბმ არს. და იხილნა რა ესე ნათესავნი სასტიკნი წარმართნი, რომელთა-იგი **წუნ ბუნთურქად და ყივჩაყად უწოდთ**, მსხდომარენი მდინარესა მას მტკურისასა მიხვევით, დაუკვირდა ესე ალექსანდრეს...“

ამ კონტექსტში ყივჩაყების ხსენება საერთოდ გაუგებრობაა; ეს ხალხი არ სახელდება ახ. წ. I ათასწლეულში; როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ისინი მხოლოდ შედარების კონტექსტში არიან ნახსენები XI-XII საუკუნეების რედაქტორის მიერ. უფრო პრობლემურია თურქებისა და ბუნთურქების საკითხი.

ისტორიკოსთა ნაწილი ფიქრობს, რომ საქართველოს ამჟამინდელ ტერიტორიაზე არაქართველები (ან არაქართველებიც) ცხოვრობდნენ; მაგ.:

“დღევანდელ საქართველოს ტერიტორიაზე წინაელნისტურ ხანაში სხვადასხვა არაქართველი მოდგმის ტომი ცხოვრობდა: “ნათესავნი იგი ლოთის შვილთაგანი, **ბუნ-თურქნი**, ჰონნი...” (დ. მუსხელიშვილი, 1993, გვ. 341; იხ., აგრეთვე, ივ. ჯავახიშვილი, 1979, გვ. 236, 246; კ. კეკელიძესთან პოლემიკა). “მოქცევაჲ ქართლისაჲსი” საფუძველზე ზოგი მკვლევარი თვლის, რომ **ბუნთურქები** კავკასიის ავტოქტონი მოსახლეობაა (ი. ზეირეკი, 2003; მ. სეიდოვი, 1969).

უკანასკნელ პერიოდში ბუნთურქების საკითხს საგანგებო წერილი მიუძღვნა გ. ალასანია; საკითხის დეტალური ისტორიოგრაფიის შემდეგ მკვლევარი წერს: “ფიქრობთ, სწორია იმ მკვლევართა მოსაზრება, რომლებსაც დ. ბაქრაძის ვალდაკვალ ეს ამბები მიდიის ხანაში გადააქვთ, ხოლო ქართულ წყაროებში მოხსენიებულ ბუნ-თურქებს სკვითებად მიიჩნევენ”; ხაზარები და ბუნთურქები სკვითები არიან (გ. ალასანია, 2000, გვ. 23; მ. სანაძე, 2001, გვ. 150).

მართლაც, ლოგიკურია, რომ სპარსთა მეფე **ქაიხოსროსგან** ოტებული “თურქები” **სკვითებთან** გაუიგივოთ (მ. სანაძე, 2001, გვ. 150; შდრ., ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, გვ. 526: “626-615 წლებს შორის **კიახსარი** არა მარტო ამარცხებს სკვითებს და მიდიიდან ერეკება მათ, არამედ აერთიანებს ირანის მთელ ზეგანს”). სავარაუდოა, ტერმინი **თურქი** არა მხოლოდ სკვითებს, არამედ ზოგადად ველურ ტომთა გაერთიანებას აღნიშნავდა და დღევანდელი მნიშვნელობით გვიან დამკვიდრდა. რაც შეეხება ტერმინების **თურქი/ბუნთურქი** მიმართებას:

“ქართლის ცხოვრების” მიხედვით ალექსანდრეს წინა პერიოდში “ყოველთა ქართველთა” ნებართვით მცხეთასთან ახლოს, მხოლოდ **ქალაქ სარკინეში** დასახლდნენ სპარსთაგან ოტებული **თურქების** ძირითადი ნაწილი: ყოველთა ქართველთა “ინებეს დამეგობრება მათ თურქთა, რამეთუ აქუნდა შიში სპარსთა, და შემწეობისათვის დაიმეგობრნეს თურქნი იგი გამოსხმულნი, და განიყვანეს ყოველთა ქალაქთა შინა. ხოლო უმრავლესნი მათგანნი მოვიდეს და პოვეს ადგილი ერთი მცხეთას დასავლით კერძო, კლდეთა შორის გამოკვეთილი, ღრმა, და მოითხოვეს ადგილი იგი მცხეთელთა მამასახლისისგან. მისცა და აღაშენეს იგი, მოიზღუდეს მტკიცედ და ეწოდა მას ადგილსა სარკინე” (გვ. 15, 16); შდრ., მცხეთელმა მამასახლისმა ხარკის საფასურად **ზანავში** დაასახლა ნაბუქოდონოსორ მეფის მიერ “ოტებულნი ურიანი” (გვ. 15-16); “მოქცევაჲს” მიხედვით, ზანავში სახლდებიან ქალდეველთაგან გამოსხმულნი ჰონნი. სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია, რომ ჰონნი აქ იმავე სკვითებს გულისხმობს, ხოლო

ქალდეველნი - სპარსელებს (გ. არახამია, 1994; მ. სანაძე, 2000).

შენიშვნა: ძველ ქართულ ტექსტებში “ქალდეველნი” სპარსთა მნიშვნელობით გამოიყენება, მაგრამ, “ქართლის ცხოვრების” ამ მონაკვეთის ავტორი მათ ბაბილონელებად, ასურელებად თვლის (მსჯელობისათვის იხ. მ. სანაძე, 2001, გვ. 27-29); ჩვენი აზრით, აღრევის სათავე უფრო აღრეულ ეპოქაშია საძიებელი: შესაძლოა, ძველ წყაროებში **ქალდეა/ქალდია** შუმერულ-წინააზიური ეთნოპოლიტიკური სივრცის აღმნიშვნელი იყო ამ რეგიონის ავტოქტონი ხალხის ენაში; შემდეგ კი ეს სახელი შემორჩა როგორც ქართველურ-კავკასიურ მკვიდრ ხალხებს, ასევე ინდოევროპელთა თუ სემიტთა ერთ ნაწილს.

აღსანიშნავია: ორივე წყაროში გარკვევით წერია, რომ თურქების ბირთვი დასახლდა სარკინეში, ხოლო ჰუნები თუ ურიები ზანავში; ეს ფაქტი დამაჯერებლად ვერ აიხსნება მხოლოდ მემატიანის მიერ წყაროთა აღრევით. ასევე, ნაკლებ სარწმუნოა, რომ ძველ მემატიანეთ ორი ტერმინი (თურქნი და ჰონნი) ჰქონოდათ სკვითთა აღსანიშნავად. ჩვენი აზრით, სკვითებს მიემართება მხოლოდ თურქი/ბუნთურქი:

სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარადაა განმარტებული ტერმინი **ბუნთურქები**; კერძოდ (მასალის მიმოხილვისათვის იხ. გ. აღასანია, 2000, გვ. 21):

მ. ბროსე: ბირველყოფილი თურქები - შაჰ-ნამეს თურანელები, რომლებიც განდევნა სპარსეთის მეფე ქაიხოსრომ;

ე. თაყაიშვილი: ბუნ- სომხურად შუბის ტარს ნიშნავს; შესაბამისად, ბუნ-თურქი - შუბოსანი თურქი;

ნ. მარი, მ. ანდრონიკაშვილი: ბუნ-თურქი - ავტოქტონი, ადგილობრივი;

ლ. მელქისეთ-ბეგი: ბუნ-თურქი შეცდომაა პალეოგრაფიულად; იყო ჰუნ-თურქი;

გ. მელიქიშვილი: თავდაპირველი თურქი;

ზ. ანჩაბაძე: ჰუნები, კავკასიელი თურქები;

ვ. გაბაშვილი: ჰუნები/გუნები;

გ. წულაია: ავტოქტონი თურქები...

ჩვენი აზრით, ტერმინი **ბუნთურქი** მსაზღვრელ-საზღვრული შერწყმით წარმოქმნილი კომპოზიტია:

ბუნი თურქი > ბუნ-თურქი, სადაც **ბუნი** ნიშნავს ძირითად ნაწილს, ბირთვს, მთავარს (შდრ., ილ. აბულაძე: **ბუნი - ნამდვილი, მკვიდრი**, თუმცა, კონტექსტით უფრო **ძირითადი** უნდა იყოს; შდრ., მ. ანდრონიკაშვილი, გვ. 297: **ბუნ - ფუძე, ძირითადი, საძირკველი**): კომპოზიტის შინაარსი კი უნდა გავგოთ, როგორც თურქთა ძირითადი ნაწილი: მცხეთასთან ახლოს ალექსანდრემ მრავლად ნახა ის თურქები, რომლებიც კომპაქტურად დასახლდნენ სარკინეში; შდრ, დანარჩენი თურქები/სკვითები ქართველებმა “განიყვანეს (დაანაწილეს!) ყოველთა ქალაქთა შინა“.

არქაულ ქართულში ბუნ-თურქის მსგავსი მსაზღვრელ-საზღვრული თუ კომპოზიტი სხვაც დასტურდება: ივ. იმნაიშვილის დასკვნით, უძველეს ქართულში მსაზღვრელი წინ იყო (გვიან დამკვიდრდა პოსტბოზიციური წყობა); ბუნებრივი იყო სათანადო კომპოზიტებიც; შდრ., მაგ.: კეთილი ღვინოჲ, პურის ჭამაჲ, უცხო-თესლი, შვალამე, დიდძალი, დიდფასი, ერთშაბათი... (ივ. იმნაიშვილი, 1957, გვ. 556, 277, 229; ა. შანიძე, 1976, გვ. 57-58).

ბუნ-თურქ- კომპოზიტის ამგვარ ეტიმოლოგიას ამყარებს და კავკასიაში თურქთა ავტოქტონობის უსაფუძვლობას ცხადს ხდის “ქართლის ცხოვრებისა” და “მოქცევაჲ ქართლისაჲს” სათანადო ადგილთა შეპირისპირებაც:

მიჩნეულია, რომ “ქართლის ცხოვრების” ერთ-ერთი წყაროა “მოქცევაჲ ქართლისაჲს”; ეს უკანასკნელი კი თითქოსდა მხარს უჭერს კავკასიაში თურქთა ავტოქტონობისა და ქართველთა მიგრაციის თეორიას.

პირველ რიგში აღსანიშნავია ის, რომ ზოგად შტრიხებში “ქართლის ცხოვრებაც” და “მოქცევაჲ ქართლისაჲს” მართლაც ემთხვევა ერთმანეთს:

ბუნთურქები - ალექსანდრეს მოსვლა - აზოს დატოვება - სარკინეს ზანგრძლივი ომი... ზუსტად მეორდება ფრაზებიც კი, მაგ., **“მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკუარსა მიხუევით”** და **“მსხდომარენი მდინარესა მას მტკურისასა მიხუევით”...**

ძირითადი განსხვავებებია:

“ქართლის ცხოვრება”: ქართველთა ნებართვით თურქები/ბუნთურქები კომპაქტურად დასახლდნენ მხოლოდ სარკინეში; ალექსანდრეს დროს ქართველები და სხვა არაქართველები ბუნთურქებივით ველურები არიან...

“მოქცევაჲ ქართლისაჲს: ქართლში თავიდან ბუნთურქები სახლობდნენ; კერძოდ, მათი ქალაქებია: სარკინე, კასპი (უფლისციხე), ურბნისი, ოძრხე.

წყაროთა ურთიერთკავშირი უთუოა! პრობლემას ნათელს მოჰყვანს წარმოდგენილ ფრაგმენტთა პირველადობის გარკვევა.

“მოქცევაჲ ქართლისაჲს“-ს შატბერდული ვარიანტის (ჭელიშურ ხელნაწერს შესავალი - მოკლე ისტორიული ექსკურსი - აკლია!) შესავალში დასახელებული ვ.წ. ბუნთურქთა ქალაქები: სარკინე, კასპი (უფლისციხე), ურბნისი და ოძრხე ნახსენებია “ქართლის ცხოვრებაშიც”, ოღონდ, ამათგან ბოლო სამი საკუთრივ ქართული ქალაქებია. “ქართლის ცხოვრებაში” სხვა ქალაქებიცაა: წუნდა, ზერთვისი, თუხარისი, ძველი მცხეთა, ზანავი, რუსთავი, სამშვილდე, ხუნანი და სხვა. მცხეთა ყველაზე უფრო დიდი და ცნობილი ქალაქი იყო და რატომ არ ახსენებს მას “მოქცევაჲს” ავტორი თუ რედაქტორი? ბუნებრივია, მცხეთის დაარსებამდე ვერ დაიწერებოდა “მოქცევაჲ ქართლისაჲს” ვერც ერთი წყარო...

რჩება შთაბეჭდილება, რომ ჩვენამდე მოღწეული “მოქცევაჲს” შესავალი ტექსტი “ქართლის ცხოვრების” ერთი მონაკვეთის მოკლე და, ამავე დროს, დამახინჯებული ვარიანტია; ამას ცხადყოფს ზემოთ მოყვანილ ფრაზათა შედარებაც:

“ცხოვრების” ტექსტში **მიხუევით** გულისხმობს **მრავლად**; ტექსტი ასე უნდა გავიგოთ: ალექსანდრემ ქართლში, მტკვრის/მცხეთის გასწვრივ (ახლოს) მრავლად ნახა ბუნთურქების მსგავსი ველური ქართველები (გვ. 17: ალექსანდრემ **პოვნა ყოველნი ქართველნი** უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჯულითა. რამეთუ ცოლ-ქმრობისა და სიძვისათვის არა უჩნდა ნათესაობა...“). შდრ., “მოქცევაჲს” ტექსტში სიტყვაფორმის “მიხუევით” შინაარსი გაურკვეველია, რის გამოც ამ ცნობილი ტექსტის ორი პროფესიონალი გამომცემელი სხვადასხვანაირ პუნქტუაციას იყენებს; შდრ.:

ილია აბულაძე, 1964, გვ. 81: “იხილნა ნათესავნი სასტიკნი ბუნ-თურქნი, - მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკუარსა, მიხუევით, ოთხ ქალაქად, და დაბნები მათი:“

ბ. გიგინეიშვილი, ელ. გიუნაშვილი, 1979, გვ. 320: “იხილნა ნათესავნი

სასტიკნი ბუნ-თურქნი, მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკუარსა მიხუვეთ, ოთხ ქალაქად, და დაბნები მათი“ (აქ სიტყვაფორმა **მიხვევით** მძიმეებით აღარ არის გამოყოფილი).

ზ. სარჯველადის მიერ ეს ადგილი განმარტებულია, როგორც “მიყოლებით” მისეული ტექსტი ასე გამოიყურება: “იხილნა ნათესავნი სასტიკნი ბუნთურქნი – მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკუარსა, მიყოლებით/მიხვევით ოთხ ქალაქად” (ზ. სარჯველადე, 1995); განმარტება დაუსაბუთებელია; შდრ., იქვე, ზ. სარჯველადის მიერვე სავსებით მართებულადაა განმარტებული საწყისი ფორმა **მიხუვევა**. კერძოდ: **მიხვევა - მოღება**, მიხვევა; შდრ., **მოედო**, **დაეხვია**.

დაეხვია (/მოედო; შდრ., გამოთქმა: “ბუზივით ეხვეოდა”) ზმნისგან ლოგიკურია, განვითარებულიყო სიმრავლის აღმნიშვნელი ზმნისართი **მიხვევით/მრავლად**; მაშინ, როცა ამ ფუძისგან თანამიმდევრობის/მიყოლების (მიყოლებით) აღმნიშვნელი ზმნისართი ვერ წარმოიქმნებოდა. შესაბამისად, ერთ სინტაგმად უნდა განვიხილოთ **მსხდომარენი მიხვევით** ანუ **მსხდომარენი მრავლად მიერთ**; შდრ., ზ. სარჯველადის აზრით: **მიხვევით/მიყოლებით ოთხი ქალაქად**.

გარდა ზემოთქმულისა, “მოქცევაჲს” ტექსტის წარმოდგენილი ფრაგმენტის მეორეულობას და საეჭვოობას ცხადყოფს დასახელებულ ქალაქთა განლაგებაც: ოძრხე არ არის მტკვრის ხეობაში, მით უმეტეს, ურბნისს მიყოლებით (შდრ. “მოქცევაჲ ქართლისაჲ” შეიქმნა IX საუკუნეში “ნინოს ცხოვრების” საფუძველზე რომელიც, თავის მხრივ, დაიწერა VII საუკუნეში უცნობი ავტორის მიერ ქართული პროზა, I, გვ. 586).

ვფიქრობთ, ნათელია:

ქართველთა ქრისტიანობამდელი ისტორიის გადმოცემისას, “მოქცევაჲს” ავტორი ეყრდნობა “ქართლის ცხოვრების” ადრეულ რედაქციას (შდრ., ნ. ბერძენიშვილი, 1990, გვ. 554-555); შესავალი ნაწილი მეტად შემოკლებულია და, აგრეთვე, ტექსტის ერთი ნაწილის ვერ გაგების გამო, შინაარსიც დამახინჯებულია. წარმოდგენილი მსჯელობა კიდევ ერთი ფაქტით ადასტურებს ივ. ჯავახიშვილის დასკვნას:

წმ. ნინოს შატბერდისეული ცხოვრება ძველი ცნობების გადამუშავებითაა შექმნილი და ამავე დროს ბევრ სიყალბეს შეიცავს (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, 1950, გვ. 226-227). “ქართლის ცხოვრების” შესახებ შდრ., მ. სანაძის მართებული დასკვნაც (მ. სანაძე, 2001, გვ. 17, 26, 149): “ქართლის ცხოვრების” ვახტანგ გორგასალამდელი ნაწილი შედგება ცალკეული ქრონიკებისა და “ცხოვრებისაგან”, რომლებიც სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა ავტორის მიერ დაიწერა. შესაბამისად, სრულიად უმიზეზოდ იყო აქამდე უგულვებელყოფილი “ქართლის ცხოვრების” ანდერძ-მინაწერი, რომელიც გვაუწყებს, რომ: “წიგნი ესე ქართველთა ცხოვრებისა ვიდრე ვახტანგისამდე აღიწერებოდა ჟამით-ჟამად”...

ხაზარულ-სკვითური ეპიზოდის აღწერისას შედარებით თანამიმდევრული და ლოგიკურია “ქართლის ცხოვრება”; მაგ., “ქართლის ცხოვრების” ტექსტში გარკვევით წერია, რომ ქართლში ალექსანდრეს დახვდნენ **ყოველნი ქართველნი**, მაგრამ ისინი იყვნენ წარმართები, ურწმუნონი, არაქრისტიანნი (მემატიანე მართლმადიდებლობის აპოლოგეტი ბერია!) და, ამდენად, ცუდი ქართველი ადამიანები; შდრ., ალექსანდრეს მოსვლამდე, ძვ.წ. VI საუკუნეში, ნაბუქოდონოსორის დროს ქართლში “შემოკრბეს ესე ურიცხვნი ნათესავნი”:

ხაზარები (ჩრდილოეთიდან გადმოსული სკვითები), თურქები (მიდიიდან გამოქცეული სკვითები), ებრაელები, ბერძნები, ასურელები... სწორედ ხალხთა ამ აღრევის გამო "იპყრეს სჯული უბოროტესი ყოველთა ნათესავთასა. რამეთუ ცოლ-ქმრობისათვის არა უნდათ ნათესაობა; ყოველსა სულიერსა ჭამდეს; საფლავი არ იყო, მკუდარსა შესჭამდეს" (გვ. 16)... აღექსანდრეს შემოსვლის დროსაც ამავე სიტყვებს იმეორებს მემათიანე; ქრისტიანი ავტორი თუ რედაქტორი ძველი დროის წარმართ ქართველებს და არაქართველებს ადარებს თავის თანამედროვეთათვის (XI-XII საუკუნეების) ნაცნობ ველურებს - თურქებსა და ვიგჩაყებს.

ლოგიკურია ისიც, რომ ტექსტის მომდევნო ნაწილში მემათიანე ჩამოთვლის ქართლში არსებული ენებს (სომხური, ქართული, ხაზარული, ასურული, ებრაული, ბერძნული; გვ. 16), მაგრამ მათ გვერდით თურქულ ენას არ ახსენებს:

ალბათ, ძველი ავტორისთვის ხაზარული ენა ის სკვითურია, რომლითაც ქაიხოსროსგან გამოდევნილი "თურქებიც" (სკვითებიც) მეტყველებენ; ხოლო გვიანდელი რედაქტორისთვის თუ ლეონტი მროველისთვის ხაზარები უკვე თურქები არიან, შესაბამისად, მისთვის ხაზარულში მოიაზრება თურქთა/ბუნთურქთა ენაც (შდრ.: ზ. აღექსიძე, 1991, გვ. 83-84; გ. ალასანია, 2000, გვ. 25; მ. სანაძე, 2001, გვ. 32); შდრ.: ქართლის ცხოვრების ძველი ქრონიკების ავტორ-რედაქტორთა მიხედვით (და არა ლეონტი მროველის აზრით! შდრ., მ. სანაძე, 2001, გვ. 32), ხაზარების შთამომავლები არიან ოსები (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 12, 12-15).

აშკარაა:

კავკასიაში თურქულენოვანი ხაზარები პირველად ჩნდებიან ახ. წ. V საუკუნეში, ხოლო ყივჩაყები - XI საუკუნეში; ძვ.წ. VI-IV საუკუნეების ხაზარები/"თურქები" ინდოევროპულ ენაზე მეტყველი ხალხია, ხოლო ახ. წ. X-XI საუკუნეების ხაზარები და თურქები/ბუნთურქები - თურქულენოვანი. "ქართლის ცხოვრებაში", ასევე, ნათლად წერია, რომ "შემდგომად განყოფისა ენათასა" ვ.გ. ოდითგანვე (ერების გაჩენისთანავე), კავკასიაში დაემკვიდრნენ იაფეტის შთამომავალნი - თარგამოსის ძენი, მათ შორის ქართლოსი, ეგროსი, კახოსი, ჰეროსი... დროთა განმავლობაში, სხვა ხალხებიც შემოერივნენ და, შესაბამისად, "ლენეს ქართლს ესრეთ აღრეულ ესე ყოველნი ნათესავნი, და იზრახებოდა ქართლსა შინა ექუსი ენა: სომხური, ქართული, ხაზარული, ასურული, ებრაული, ბერძნული; მათგან, ფარნავაზმა "განავრცო ენა ქართული, და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა" (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 16, 26).

დამოწმებული ლიტერატურა

1. მ. აბდუშელიშვილი, 1964 - Абдушелишвили М.Г., Древнее и современное население Грузии, Тб., 1964;
2. მ. აბდუშელიშვილი, 1971 - მ. აბდუშელიშვილი, ანთროპოლოგიური მასალები საქართველოს უძველესი ისტორიისათვის, მასალები კავკასიის ანთროპოლოგიისათვის, თბ., 1971;
3. მ. ანდრონიკაშვილი, 1966 - მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, თბ., 1966;
4. მ. ანდრონიკაშვილი, 1995 - მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, II, თბ., 1995;
5. გ. ალასანია, 2000 - გ. ალასანია, ქართული წერილობითი წყაროების ბუნ-თურქები (საკითხის ისტორიოგრაფია), ქართული წყაროთმცოდნეობა, IX, თბ., 2000;
6. მ. ბერძნიშვილი, 1969 - მ. ბერძნიშვილი, ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის, თბ., 1969;
7. ნ. ბერძენიშვილი, 1966 - ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1966;
8. ნ. ბერძენიშვილი, 1990 - ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1990;
9. ლ. ბითაძე, 2002 - ლ. ბითაძე, ანთროპოლოგიური მონაცემები ქართველთა ეთნოგენეზისისათვის, კრებ., ქართველი ხალხის ეთნოგენეზი, თბ., 2002;
10. ი. გაგოშიძე, 2003 - ი. გაგოშიძე, კოლხური კულტურა, კოლხეთი, იბერია, ქართველური მემკვიდრეობა, VII, ქუთ., 2003;
11. ბ. გიგინეიშვილი, 1975 - ბ. გიგინეიშვილი, ეთნონიმ ჰენიოხის წარმომავლობისათვის, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიისა, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1975;
12. ი. ზეირეკი, 2003 - იუნუს ზეირეკი, "ახალციხის მოკლე ისტორია" ჟურნალი ახისხალილერ (ახალციხელები), სტამბოლი, 2003;
13. ი. იმნაიშვილი, 1957 - ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957;
14. "მატიანე ქართლისა", 1955 - ქართლის ცხოვრება I, ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1955;
15. გ. მელიქიშვილი, 1965 - გ. მელიქიშვილი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი ისტორიის საკითხისათვის, თბ., 1965;
16. დ. მუსხელიშვილი, 1993 - დ. მუსხელიშვილი, ქართველთა თვითსახელწოდების ისტორიისათვის, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, თბ., 1993;
17. მ. სანაძე, 2000 - მ. სანაძე, საქართველოს ისტორიის უძველესი პერიოდი "ქართლის ცხოვრებისა" და "მოქცევაჲ ქართლისაის" მიხედვით, ქართული წყაროთმცოდნეობა, IX, თბ., 2000;
18. ზ. სარგველაძე, 1995 - ზ. სარგველაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1995;
19. მ. სეიდოვი, 1969 - Сейдов М., Опыт этимологического анализа

- СЛОВА Бунтурк, Доклады АН Азерб. ССР, 1969, 8 т. XXV;
20. ქართლის ცხოვრება, 1955 - ქართლის ცხოვრება I, ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1955;
21. ქართლის ცხოვრება, 1959 - ქართლის ცხოვრება II, ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1959;
22. ა. შანიძე, 1976 - ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976;
23. ა. შანიძე, 1980 - ა. შანიძე, ქართველ ფუძის ეტიმოლოგიისათვის, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ტ. 23, თბ., 1980;
24. შატბერდის კრებული, 1979 - შატბერდის კრებული, თბ., 1979;
25. ძველი აღმოსავლეთის..., 1971 - ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, თბ., 1971;
26. ი. ჭავჭავაძე, 1955 - ი. ჭავჭავაძე, ათ ტომად, ტ. IV, 1955;
27. ივ. ჯავახიშვილი, 1950 - ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, I, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, თბ., 1950;
28. ივ. ჯავახიშვილი, 1960 - ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტფ., 1960.

TARIEL PURKARADZE

BUN-TURKS OF THE GEORGIAN HISTORICAL SOURCES AND THE QUESTION OF THE ANCIENT POPULATION OF TRANSCAUCASION

The term **bunturki** found in the chronicles of Georgia is a compound word. **Bun** - means **Turk** nucleus, chief part of Turks; correspondingly, this ethnonym is related to Scythians, driven by Kaikhosro, King of Persians. In the later half of the firstmillenium, B.C. Georgians resettled this group in Sarkine.

**ტარიელ ფუტკარაძე,
ვიზა ქაშუაძე,
მეზარ ჭანტურიძე**

ქართველების შესახებ ინტერნეტში არსებული თურქულენოვანი ინფორმაციები

თანამედროვე მსოფლიოში უფრო და უფრო მარტივდება ინფორმაციის გაცვლის პროცესი; შესაბამისად, იოლად ვრცელდება დეზინფორმაციული თეორიებიც. ქართველური ენობრივ-კულტურული თემატიკის შესახებ ინტერნეტში გავრცელებული ინფორმაციების მოპოვების მიზნით, ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში მიმდინარე წელს შეიქმნა “ქართველური დიალექტებისა და კულტურის შესახებ უცხოენოვანი პუბლიკაციების შემსწავლელი განყოფილება”. მისი მიზანია ინგლისურ-, რუსულ-, გერმანულ-, არაბულ-, თურქულ-, ფრანგულ- და სპარსულენოვან საინტერნეტო გვერდებზე არსებული ინფორმაციების მოპოვება, დახარისხება და, საჭიროების შესაბამისად, ინტერნეტივით სათანადო კომენტარების გამოქვეყნება; საამისოდ, უნივერსიტეტის რექტორის პროფ. ავთანდილ ნიკოლეიშვილის ხელშეწყობით, ინსტიტუტმა შექმნა სპეციალური ვებ-გვერდი (www.kartvelology.ge) ქართველური მემკვიდრეობისა და გაზეთ „ქართული“-ს საინტერნეტო გამოცემა. წარმოდგენილ მოხსენებაში საუბარი გვექნება მხოლოდ თურქულენოვანი მასალის შესახებ.

ინტერნეტ-ქსელის საიტებზე განთავსებულია რამდენიმე თურქულენოვანი გვერდი, რომელიც, არაიშვიათად, დაუზუსტებელ და მეტისმეტად სუბიექტურ ინფორმაციებს ავრცელებს ქართველთა ენობრივ-კულტურული სამყაროსა და საქართველოს ისტორიის შესახებ. როგორც წესი, სტატიათა თემატიკას ავტორთა წარმომავლობა განსაზღვრავს, შესაბამისად, ავტორებიც, ძირითადად, სამ ჯგუფად ლაგდებიან:

1. სეპარატისტულად განწყობილი ლაზები;

2. სამცხე-ჯავახეთიდან 1944 წელს ქართველ მუსლიმანებთან ერთად გასახლებული თათრები, თარაქამები და ამჟამად უკვე საბოლოოდ გათურქებული ზოგი ქართველი;

3. საკუთრივ თურქული წარმომავლობის ავტორები.

1998 წელს კიოლნში შეიქმნა ლაზთა თურქულენოვანი საიტი „ლაზებიურა“, რომელიც, მათი ავტორების თქმით, თითქოსდა მიზნად ისახავს გერმანიაში მცხოვრებ ლაზთათვის ლაზური ენისა და ლაზეთის ისტორიის გაცნობას. სინამდვილეში, მისი რედაქტორი გუბაზ ჩიბარიში ნებით თუ უნებურად, არაკომპეტენტურ და მეცნიერებაში უკვე მოძველებულ შეხედულებებზე დაყრდნობით ხელს უწყობს ძირძველი ქართველების — მეგრელ-ლაზების — ისტორიის მეტყველებისა და კულტურის გაუცხოებას ქართველური სამყაროსგან. ლაზებიურას ვებგვერდზე გამოქვეყნებულ “ინფორმაციათგან” მოგვეყავს რამდენიმე ფრაგმენტი სათანადო კომენტარებითურთ:

მოხაზრება: “სამი ენისაგან შემდგარი ენათა ოჯახი ამ ოჯახის ერთ-ერთი წევრი ენის, ქართულის სახელს ატარებს. რომელიმე ენათა ოჯახისათვის ერთ-ერთი წევრი ენის სახელის მიცემა მეცნიერული არ არის. ამ სამი ენისაგან შექმნილი ენათა ოჯახის პირველწყაროდ შესაძლო საერთო ენას “პროტო-

ქართველურ“ ანდა “კომონ ქართველიან“ ენას უწოდებენ და ესეც არაა მეცნიერული. ამასთანავე, ჩვ. წ. აღ-მდე 4000-5000 წ. წ-ში არსებული ეს საერთო ენა ცალკე ენა იყო და ჩვენთვის იმის ცოდნა, თუ როგორ უწოდებდა ხალხი საკუთარ ენას ან მეზობლები მას, ყოვლად შეუძლებელია, რადგანაც ამ პერიოდის, ვ.ა. ჩვ. წ. აღ-მდე 4000-5000 წ. წ. რაიმე წარწერა არ არსებობს... ქართველები და ლაზ-მეგრელები ერთმანეთს დაშორდნენ ოთხი ათასი წლის წინ; რაღა აქვთ საერთო ხალხს, რომლებიც ერთმანეთს დაშორდნენ 40 საუკუნის წინ?.. მეგრელები და ლაზები ქართველებისა და თურქების შიშით თავიანთ ენასა და ოთხიათასწლოვან ისტორიაზე უარს არასოდეს იტყვიან!“ (გუბაზ ჩიბარიში, “მეგრელ-ლაზები და საქართველო“).

ჩვენი კომენტარი: ზოგადქართული (ქართველური) სამწიგნობრო ენა არ შექმნილა 4000-5000 წლის წინ; ასევე, ულოგიკო და დაუსაბუთებელია მტკიცება, რომ 4000-5000 წლის წინ რომელიმე დღევანდელი ენა თუ კილო, ან ხალხი არსებობდა, როგორც ამას ზოგი მეცნიერი ამტკიცებს; შეიძლება ვილაპარაკოთ იმ პერიოდში ჩვენი შორეული წინაპრების - ხურიტ-ხათების - არსებობაზე. საერთოქართველური ენობრივი კოინეს ბაზაზე ლაზ-მეგრელთა, მესხთა, კახთა, სვანთა, ფხოველთა და სხვა ქართველური მოდგმის თემთა მონაწილეობით საერთო სამწიგნობრო ენა ჩამოყალიბებას იწყებს აზონ-ქუჯ-ფარნავაზის პერიოდში: დიდი ისტორიის მქონე სხვა თანამედროვე ხალხთა მსგავსად, ისტორიული წყაროებით დადასტურებული ქართველთა ისტორია 2500 წელს თუ მოითვლის; კერძოდ: ძვ. წ. აღ. I ათასწლეულის შუა პერიოდიდან ვველა ბერძნული, ბიზანტიური, სომხური, სპარსული, არაბული თუ ქართული ძველი წყარო პირდაპირ თუ ირიბად მიუთითებს, რომ მრავალი ქართველური ტომი (თემი) არსებობდა და არა მხოლოდ ლაზ-მეგრელები, სვანები და ქართველი (ეს უკანასკნელი საერთოდ არ ჩანს წყაროებში); უეჭვოდ მტკიცებადია ისიც, რომ ქართველური წარმომავლობის ხალხი ერთიანად ქმნიდა სამწიგნობრო ენასაც და ისტორიასაც; ეს კარგად იციან საკუთარი წარსულის მცოდნე მეგრელებმაც, ლაზებმაც, მესხებმაც, კახელებმაც, იმერლებმაც და ა. შ. თუკი ობიექტურ ინფორმაციებს მოკლებული ლაზთა ერთი ჭგუფი თავის ისტორიას სხვაგვარად ხედავს, ინფორმაციის გაცვლის თანამედროვე ტექნოლოგიების პირობებში (მით უმეტეს, გერმანიაში დამკვიდრებულ ლაზ პატრიოტებს ჩვენ ინფორმაციების უშუალო გაცვლა შევთავაზეთ) სწორი ორიენტირება არ გაუჭირდებათ.

მოსაზრება: “მე, მიუხედავად იმისა, რომ ლაზურად კარგად ვსაუბრობ, ქართული საერთოდ არ მესმის. ესე იგი, ჩემი დედაენა ლაზურია და არა ქართული. აქედან გამომდინარე, როგორ შეიძლება, რომ ქართული ანბანით დაწერილი ლიტერატურა მეგრელებისა და ლაზების ლიტერატურაც ყოფილიყო?“ (გუბაზ ჩიბარიში).

ჩვენი კომენტარი: გერმანულ მრავალფეროვან დიალექტურ ველში მებოვრებ ადამიანს მაინც არ უნდა გაუჭირდეს ერთი ანბანური ჭეშმარიტების ვაგება: მსოფლიოში არსებულ თითქმის ყველა ენას აქვს ორი ისეთი დიალექტი, რომელთა მფლობელთ ერთმანეთთან საუბარი არ შეუძლიათ იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ ერთმანეთს ვერ აგებინებენ! ამის შესახებ უკვე რამდენიმე გამოკვლევა გამოქვეყნდა (იხ., ტ. ფუტკარაძე, 2002; თ. გვანცელაძე, 2003...)

უკომენტაროდ მოვიყვანთ გ. ჩიბარიშის კიდევ ერთ გულუბრყვილო (?) დამონათქვამს:

„მეგრელ-ლაზთა, ქართველთა და სვანთა ერთ ხალხად გამოცხადება და „ქართველიანებად“ სახელდება ქართველებისაგან მათი ასიმილაციის ტოლფასის“ (გუბაზ ჩიბარიში, „მეგრელ-ლაზები და საქართველო“).

„მეგრელი არქეოლოგი და ისტორიკოსი ლორთქიფანიძე აღნიშნავს, რომ იბერიული და კოლხური კულტურები ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებულია რაც გვიჩვენებს, რომ მეგრელ-ლაზებსა და ქართველებს შორის კავშირი ან არ არსებობდა, ანდა ისეთ დონეზე იყო, რომ ერთმანეთზე გავლენას ვერ ახდენდნენ. გნებავთ ენობრივი, გნებავთ ისტორიული განვითარების თვალსაზრისით, ნათლად ჩანს, რომ მეგრელ-ლაზები ქართველებისაგან (ქორთუებისაგან) განსხვავებული ეთნიკური ჯგუფია; ეს ორი ხალხი ფიზიონომიურადაც კი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან“ (გუბაზ ჩიბარიში, „მეგრელ-ლაზები და საქართველო“).

„1989 წელს აფხაზეთის ტელევიზიით გამოვიდა მეგრელი მწერალი ნუგზარ ჯოჯუა, რომელმაც განაცხადა, რომ მეგრელები ქართველები არ არიან და საქართველოს ოფიციალურ ხელისუფლებას აღარ დაემორჩილებიან. ამის გამო ის ცემეს და სამსახურიდან დაითხოვეს. 1992 წელს მან წერილით მიმართა მეგრელ ხალხს, მაგრამ ეს წერილი ქართველებმა პრესაში არ დაბეჭდეს. ჯოჯუა წერილში აღნიშნავს, რომ 1990 წელს ლონდონში გამართულ კავკასიოლოგთა მე-5 ყრილობაზე იმსჯელეს მეგრელ-ლაზურ ენებში შექმნილ რთულ მდგომარეობაზე.“

ჩვენი აზრით, როგორ ჩავვრასაც განვიცდიან მეგრელები ქართველებისაგან. იმასვე განვიცდით ჩვენ, ლაზები, თურქებისაგან“ („ლაზებურა“, სტატია: „კიდევ ერთი ხმა წლების შემდეგ“).

1964 წელს გამოცემული ისტორიულ-გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიული ნაშრომი „ლაზეთი“ ავტორებს, მუჰამედ ვანილიშის და ალი თანდილაკას, ქართველმა მეცნიერებმა სიმონ ჯანაშიამ და ნიკო ბერძენიშვილმა რამდენიმეჯერ უკან დაუბრუნეს. გამოქვეყნების უფლება კი მხოლოდ მაშინ მისცეს, როცა ის უკვე ქართული იდეოლოგიისათვის მისაღები გახდა“ („ლაზებურა“, სარფელთა „ლაზეთი“).

გარკვეული კორექტირებით, ჩვენთვის მისაღებია ბ-ნი გ. ჩიბარიშის წერილების ერთი მონაკვეთი; კერძოდ, ის წერს:

“ერთი წუთითაც კი არ უნდა ამოვიგდოთ თავიდან ფიქრი იმაზე, რომ ლაზურმა ენამ მსოფლიო ენებს შორის დაიმკვიდროს ადგილი. საქირთა გამოვიკვლიოთ ჩვენი ენა, გამოვავლინოთ ამ ენით ნათქვამ-დაწერილი მხატვრული ქმნილებები და, აგრეთვე, ამ ენის შესახებ დაწერილი ნაწარმოებები. ვინც ლაზურად არ ლაპარაკობს, შეილება ამ ენას არ ასწავლის, ის თვითმკვლევრობას სჩადის და ნიშნავს, რომ ლაზობას ჰყიდის“ („ლაზებურა“, „ლაზური ენის მიმოხილვა“). დაკვირვებ: ჩვენ ყველამ უთუოდ უნდა ვიზრუნოთ ლაზურ-მეგრული, ფზოური, სვანური, ჰერული თუ სხვა ქართველური ენობრივი ერთეულების შესანარჩუნებლად, შესასწავლად (სწორედ ამ მიზნებს ემსახურება ქსუ დიალექტოლოგიის ინსტიტუტი!) და, ამავედროულად, უნდა გავამრავალფეროვნოთ ქართველთა ერთადერთი კულტურულ-ენობრივი შემოქმედება - ზოგადქართული (ქართველური) სამწიგნობრო ენა, რომელიც დაფუძნებულია საერთოქართველურ ენობრივ მოდელებზე (და არა ერთ რომელიმე ქართველურ დიალექტურ განშტოებაზე) და რომელსაც ლაზ-მეგრულთა, კახ-ჰერთა, მესხთა და მთის თუ ბარის ქართველთა საამაყო დიდი ხანია (სულ ცოტა,

ოვანე ლაზისა და პეტრე იბერის დროიდან!) დამკვიდრებული აქვს თავი მსოფლიო ენებს შორის.

ორი წლის წინ სტამბოლში შეიქმნა ე. წ. თურქ-მესხთა ვებგვერდი „ახალციხელები“ (ახალციხელები); გამოდის ამავე სახელწოდების ჟურნალიც. მასზე განთავსებული ინფორმაციების რამდენიმე ფრაგმენტი:

მოსაზრება: „ზოგიერთი ქართველი ისტორიკოსი „ახალციხელი თურქი“-

სადაც ცხად იყენებს ტერმინს „თურქი მესხი“. ამით ცდილობს რა დამალოს ახალციხელი თურქების შესახებ არსებული სინამდვილე, ამტკიცებს, რომ გადასახლებული ხალხი მესხია. მათი დაბრუნება მხოლოდ ქართველებთან ინტეგრაციის პირობით სურთ. მათ ჯერ ქართულ სახელებს დაარქმევენ, შემდეგ კი პირადობის მოწმობაში ეროვნების აღმნიშვნელ გრაფაში „ქართველს“ ჩაუწერენ (იუნუს ზეირეკი, „პასუხი ე. ბათიაშვილს“)...

„მესხების ქართველობის იდეას საფუძველი არა აქვს. ახალციხის სოფელ რუსთავეში დაბადებული სახელოვანი პოეტი შოთა რუსთაველი ამბობს, რომ „ჩემი მასწავლებელი განჯელი ნიზამია“-ო და პოემაში მთლიანად ისლამის მოტივებს ეყრდნობა. მის პოემას საქართველოსთან და ქართულ კულტურასთან საერთო არაფერი აქვს“....

„ამ რეგიონში გამოყენებული ენის შესახებ ქართველი მეცნიერები სერგი ჯიქია და ნიკო მარი იციან რას ამბობდნენ? „ანატოლიის თურქულის ახალციხური დიალექტია“-ო. იქნებ არც მათი გჯერათ?..“ „ახალციხის რეგიონს მტკვრისა და ქორონის ხეობებით თურქეთის ისტორიაში უძველესი დროიდან დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. ჩვ. წ. აღ-მდე IV საუკუნეში კავკასიაში სალაშქროდ მოსულ ალექსანდრე მაკედონელს აქ წინ აღუდგა საკმაოდ ძლიერი თურქული ტომობრივი გაერთიანებები ყივჩაღები და ბუნ-თურქები“... „ქართულ და რუსულ წყაროებში „მესხეთად“ ახალციხის სახელდება მცდარია, ვინაიდან გვაქვს მტკვრის საბუთი იმისა, რომ ჩვ. წ. აღ-მდე IV საუკუნეში აქ თურქული ელემენტები შეინიშნებოდა. ხოლო ტერმინი „მესხი“ შემორჩა ტომობრივი გაერთიანება „მესხი“-საგან, რომელიც ისევე გადაშენდა, როგორც შუმერები, ასირიელები და სხვანი“... ჭავჭავაძის გამოთქმა - „მესხეთი ქართული სულის აკვანია, ისტორიის ბედისწერამ ძმები ერთმანეთს დააშორა“ - ისტორიულ სინამდვილეს არ შეეფერება. ახალციხის ისტორიის მკვლევრებმა იციან, რომ აქაურობა უძველესი თურქული რეგიონია. ამას ქართველების ეროვნული წიგნი „ქართლის ცხოვრებაც“ კი წერს“... „1828 წელს პასკევიჩის მიერ თურქეთში გადასახლებული ხალხი ქართველი არ ყოფილა. ისინი დღევანდელი ახალციხელი თურქების წინაპრები იყვნენ, ერთადერთი ხალხი, რომელსაც საბჭოთა პერიოდში პირადობის მოწმობაში „თურქი“ ეწერა... ასე რომ, ახალციხე-აბასთუმნის მხარე მდებარე წარწერიანი ფირნიშის, „აქ საქართველოს ისტორია ცოცხლობს“, შესაფერისი ადგილი ქართლია. ამიტომ, კეთილი ინებეთ და ის თბილისის შესასვლელში გადაიტანეთ“ („ახალციხელები“; პასუხი ბათიაშვილს; იუნუს ზეირეკი, „ახალციხის მოკლე ისტორია“).

ჩვენი კომენტარი: ახ. წ. აღ. XI საუკუნის სამოციანი წლების დასაწყისამდე ტერიტორიაზე არა თუ უცხოვრია, არამედ ფეხიც არ დაუდგამს თურქულ ტომებს. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ თანამედროვე თურქების წინაპრები — ოღუზთა თურქულენოვანი ტომების — თოქუზთა კავშირის სახით შეიქმნა ახ. წ. VII საუკუნეში თურქთა სახაკანოს შემადგენლობაში. X ს. სირდარიის მხარე წელზე ჩამოყალიბდა ოღუზების სახელმწიფო, რომელიც XI ს. დასაწყისში განადგურა ყივჩაღებმა. ოღუზთა ერთი ნაწილი შემდეგში რუსეთის სამხრეთ

სტეპებში დასახლდა. მეორე ნაწილმა სელჩუკების მეთაურობით XI ს. შუა ხანებში ირანი და მცირე აზია დაიპყრო. ამდენად, თანამედროვე თურქთა წინაპრები ირანსა და ანატოლიაში XI საუკუნეში სელჩუკთა დაპყრობების დროს მოვიდნენ (იხ. დ. ერემევი, 1971; ნ. შენგელია, 1968, გვ. 70-102, 109-121). ასე რომ, ბ-ნი ზეირეკის და მისი თანამოაზრეების მიერ გამოთქმული მოსაზრება, „ჩვ. წელთაღრიცხვამდე IV ს. სალაშქროდ მოსულ ალექსანდრე მაკედონელს აქ წინ აღუდგა საკმაოდ ძლიერი თურქული ტომობრივი გაერთიანებები: ყივჩაღები და ბუნთურქები... ახალციხის ისტორიის მკვლევარებმა იციან, რომ აქაურობა უძველესი თურქული რეგიონია...“, ისტორიის გაყალბების მცდელობის ტიპიური ნიმუშია.. XI საუკუნეში თურქ-სელჩუკების მხრიდან მუდმივი საფრთხე ემუქრებოდა არა მარტო სამხრეთ, არამედ მთელ საქართველოს. თურქ-სელჩუკიანთა იმპერია XII საუკუნის შუა ხანებისათვის დაიშალა ცალკეულ სამთავროებად. XIII ს. მეორე ნახევარში ოღუზთა ერთ-ერთი ტომის ბელადმა (ბეგმა) — ერთოდრულმა რუმის სულთანისაგან მიიღო მცირე აზიის ჩრდილო- დასავლეთი ტერიტორია — უჯი. მისმა შვილმა ოსმანმა 1299 წ. შექმნა დამოუკიდებელი ფეოდალური სამთავრო (ბეილიქი). შემდეგში ოსმანმა და მისმა მემკვიდრეებმა XIV-XV სს. თანდათანობით დაიპყრეს მცირე აზიის დანარჩენი ტერიტორიები და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის დიდი ნაწილი. თურქთა მოძალემა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრებზე ფიქსირდება XV საუკუნის II ნახევარში. XVI საუკუნის დასაწყისიდან იწყება ირანსა და თურქეთს შორის ბრძოლა ამიერკავკასიისა და, მათ შორის, საქართველოს დაპყრობისათვის. 1578 წელს ჩილდირის ველზე სპარსეთის დამარცხების შემდეგ თურქეთის ხელში გადავიდა მთელი ამიერკავკასია. ამის შემდეგ დაიწყეს თურქებმა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დაპყრობა, რაც XVI საუკუნის დასასრულისათვის დასრულდა. სამხრეთ საქართველოს დიდი ნაწილი თურქების ხელში აღმოჩნდა: დაიწყო მოსახლეობის იძულებითი გამუსლიმანება, მართლმადიდებელი მოსახლეობის აყრა-შეიფროვება და მათ ნაცვლად თარაქამების, თათრების და სხვა თურქული ტომების ჩამოსახლება... ჩამოსახლებულთა მეტყველება, ბუნებრივია, რომელ-იმე თურქული დიალექტი იქნებოდა; ლოგიკურია, რომ მუსლიმანობასთან ერთად დამპყრობელის ენაც გავრცელდა მესხეთში. 1828 წელს პასკევიჩის მიერ მუშაჯირების სახით თურქეთში განდევნილ იქნა გამაჰმადიანებულ ქართველთა დიდი ნაწილი და არა „ახალციხელი თურქები“ (რომ თქმულიყო: „ახალციხელი მუსლიმანები“ უფრო ახლოს იქნებოდა სიმართლესთან); ეს კარგად ჩანს XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერიის მიერ ჩატარებულ ორივე აღწერაში: აღწერის ოფიციალური ცნობებით, ისტორიული მესხეთის მოსახლეობის აბსოლიტური უმრავლესობა ქართველია; მათგან ერთი ნაწილი დაფიქსირებულია როგორც მუსლიმანი ქართველი. სწორედ ეს გამუსლიმანებული ქართველობა გაასახლა პასკევიჩმა და მათ საცხოვრისზე ერზერუმის ოლქიდან ჩამოასახლეს და ძირითადად, ჯავახეთში დაასახლეს სომხები.

სტალინის პერიოდშიც, ძირითადად, მუსლიმანი ქართველები გაასახლეს. რომელთაც თურქი ისტორიკოსები რატომღაც თურქებად მიიჩნევენ. მეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონეზე, ალბათ, უნებრხელია ერთმანეთში აირიოს ეთნიკური წარმომავლობა და რელიგია (რომ არაფერი ვთქვათ შოთა რუსთაველის წარმომავლობაზე!); ამგვარი აღრევები ახასიათებდა შუა საუკუნეების დაბალი ფენის საზოგადოებას. ნიშანდობლივია ის, რომ 1944 წელს გასახლდა ბულ ქართველთა შთამომავლები ქართველად დაბრუნების სურვილს აცხადებ-

ენ. ხოლო თარაქამათთა მემკვიდრეები თურქეთთან შეერთების სურვილით იწვიან...

ეთნიკური ერთეული ყივჩაღი ისტორიულ წყაროებში პირველად ჩნდება XI საუკუნის დასაწყისიდან, ისიც რუსეთში. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ყივჩაღს არასდროს უცხოვრია. თუ ავტორი გულისხმობს დავით აღმაშენებლის მიერ ჩამოსახლებულ ყივჩაღებს, ისინი კომპაქტურად არც ერთ რეგიონში არ ჩაუსახლებიათ.

რაც შეეხება ლეონტი მროველისეულ ბუნ-თურქებს: „ალექსანდრემ გარდამოვლნა კავკასნი და მოვიდა ქართლად. და პოვნა ყოველნი ქართველნი უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჭულითა. რამეთუ ცოლ-ქმრობისა და სიძვისათვის არა უჩნდა ნათესაობა, ყოველსა სულიერსა ჭამდეს, მკუდარსა შესჭამდეს, ვითარცა მხეცნი და პირუტყუნი, რომელთა ქცევისა წარმოთქმა უნამ არს. და იხილნა რა ესე ნათესავნი სასტიკნი წარმართნი, რომელთა-იგი ზენ ბუნთურქად და ყივჩაყად უწოდთ, მსხდომარენი მდინარესა მას მტკურისასა მიხვევით, დაუკვირდა ესე ალექსანდრეს...“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 17).

როგორც ვხედავთ, „ქართლის ცხოვრებაში“ გარკვევით წერია, რომ როდესაც ალექსანდრე მაკედონელი ჩამოვიდა ქართლში, მას იქ დახვდნენ ველური ქართველები, რომლებიც ადამიანის ხორცს ჭამდნენ, სიძვობდნენ და იქცეოდნენ ისე, რომელ ქცევასაც მემათიანე ბუნ-თურქებისა და ყივჩაღების ქცევას აღარებს. ხაზგასმით აღვნიშნავთ, რომ მემათიანე ამას წერდა XI საუკუნეში: მისთვის უკვე ცნობილი იყვნენ ყივჩაღები და თურქები, როგორც ველური მოდგმის ხალხი და მათ აღარებს იმ წარმართ ქართველებს, რომლებიც დახვდნენ მაკედონელს ქართლში მოსვლის უამს.

ხაზგასმით გვინდა აღვნიშნოთ: საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი ტერიტორიების ძირძველ თურქულ ტერიტორიებად გამოცხადებისას ზეირაკი, ჩიბარისი და მათი თანამოაზრეები ალბათ ეყრდნობიან თურქ ისტორიკოსთა ერთი ნაწილის: ქირზიოღლუს, ალთუნდაღის, დანიშმენდის, უზუნჩარშილის, ქუთუკოღლუს, გოქბიღინის, სერთოღლუს, ჯეზარის და შინასის ტენდენციურად დაწერილ შრომებს. პროფ. მ. სვანიძის აზრით: „მათი კვლევის მეთოდოლოგია და ისტორიული კონცეფცია ჩვენთვის მიუღებელია. საერთოდ მათი შრომების გამოყენება შეიძლება კრიტიკულ ასპექტში და დიდი სიფრთხილით“ (მ. სვანიძე, 1971, გვ. 34).

პროფ. ც. აბულაძე აღნიშნავს: „თურქი ისტორიკოსი ქირზიოღლუ ძირითადად ოსმალურ წყაროებზე დაყრდნობით იკვლევს 1451-1590 წლებში ოსმალეთის მიერ კავკასიის დაპყრობის საკითხებს, სწავლობს ისტორიულ სამხრეთ საქართველოსა და სამხრეთ-დასავლეთ სომხეთის მხარეთა ისტორიას. მეცნიერი შესანიშნავად იცნობს თურქეთის სიძველეთსაცავებში არსებულ მდიდარ ოსმალურ საარქივო მასალას, მაგრამ, სამწუხაროდ, აყალბებს ხოლმე დოკუმენტურ მონაცემებს“ (ც. აბულაძე, 1983, გვ. 68-69). აქვე ც. აბულაძეს მოაქვს ქირზიოღლუს მიერ ისტორიული წყაროების გაყალბების რამდენიმე მაგალითი; ქირზიოღლუს მიხედვით, „ს. ჯიქიამ ფალსიფიციურებას მიმართა. ოსმალთაგან 1595 წელს შედგენილი „თაჰრიჰი“ - Defter-i mufassal Ahiska“ „ახალციხის დიდი დავთარი“ გამოსცა „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ სახელწოდებით... სამცხე-საათაბაგოს (ქირზიოღლუ) აცხადებს „ყივჩაღურ-თურქულ საბეგოდ“, ლაზებს — წანარებად, წანარებს — ყივჩაღებად (ც. აბულაძე, 1983, გვ. 69).

უნდა აღინიშნოს, რომ თურქული წყაროების ერთ ნაწილში საკმაოდ

უზვად არის ქართული ტოპონიმების თურქულით შეცვლის მაგალითები: „ოქროს ციხე“ — „ალთუნ კალა“ (ზოგან „ყალა“), „ფოცხოვი“ — „ფოსთხურ“, „შავშეთი“ — „შავშად“, „არტანუჯი“ — „არდანუჯ“, „მაჭახელა“ — „მახჯიდ“, „ახალციხე“ — „ახისკა“ (ევლია ჩელებთან „ახისხა“, თუმცა იგი იქვე სხვა ფორმებსაც ასახელებს: „ახისკა“, „ახირისკა“, „აკისკა“) (ევლია ჩელები, 1971, გვ. 298); „ხერთვისი“ — „ხერთიზ“, „ცხუმი“ — „სუხუმი“, „სპერი“ — „ისპირი“, „ჭიჭარაქი“ — „ხაჯარაქ“, „ქაჯის ციხე“ — „შაითან კალა“, „ბანა“ — „ფანაქი“, „ბასიანი“ — „ფასინლერი“, „ბასიანი ციხე“ — „შასან კალა“, „ხახული“ — „ხახო“, „ტაო“ — „დად ელი“, „თეთრა ციხე“ — „აღჯა კალა“, „თორთომი“ — „თორთუმი“, „მგელციხე“ — „კურთკალე“... ასეთი მაგალითების ჩამოთვლა უსასრულოდ შეიძლება.

მიუხედავად ზოგიერთი თურქი ისტორიკოსის და ჩვენი ოპონენტების მცდელობისა, სახეცვლილად წარმოაჩინონ საქართველოს ისტორიული სინამდვილე (თითქოს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორია თავიდანვე თურქული იყო), არ დასტურდება XVI-XVII საუკუნეების თურქული, სპარსული, ფრანგული, იტალიური, გერმანული, ინგლისური, უნგრული... წყაროებით, სადაც მთელი სამცხე-საათაბაგო (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო) საქართველოს ტერიტორიადაა მიჩნეული. აქვე მოგვყავს ამონარიდი რამდენიმე წყაროდან:

F 134, სტამბოლის მინისტრთა საბჭოს არქივი, ფეკეტეს ფონდი:

„გზა საქართველოს ქვეყნისაკენ ბინგიოლის სახელით ცნობილი იალალიდან გადის ბასიანის დაბლობზე (ბასიანი — დღევანდელი ფასინლერი არზრუმის ოლქში. ბასიანის ციხე, ოსმალური წყაროებით, შასან კალა, ოსმალებმა დაიპყრეს 1545 წელს (ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 684)... როგორც კი საქართველოს ტერიტორიაზე ფეხს დაადგამ, მარჯვენა მხარეს საზღვარი გასდევს უსჯულო ყვარყვარეს აზნაურთაგან ყანდურალად წოდებულ მამულს...“ (ც. აბულაძე, 1983, გვ. 53, 64).

„საქართველოს ტერიტორიაზე ხსენებული ბასიანის ოლქში შესვლისას მარჯვნივ დაბლობი დაგვხვდება... თუ მიზნად დაისახავ იქიდან შესვლას, ტაოს ქვეყნის სახელით ცნობილი ოლქის ბოლო უნდა გაიარო... ტაოს ქვეყანაში პირველად შეგხვდება შექერლიდ წოდებული ადგილი (დღეისათვის შედის არზრუმის ოლქში, ნარიმანის რაიონში). იგი მამირვანის ციხის მიდამოებშია (ნარიმანი და მამირვანი ფორმითაც დასტურდება. მდებარეობს ოლთისის წყალზე, ც. აბულაძე, 1983, გვ. 54, 65)... აღნიშნული ციხე ყვარყვარე ათაბაგის სახასოა... მარჯვენა მხრიდან მისი მომიჯნავე ჰიმაღარის რაიონიცა და ციხეც იმ ნარიმანის ქვეყანაა... ამგვარად, ზემო მხარეში ყვარყვარეს საგამგებლო საქართველოს (იგულისხმება სამცხე-საათაბაგო) ქვეყნები ესენია, რომლებიც ხსენებულ იქნა“ (იქვე, გვ. 54, 66).

„აღნიშნული სანახების მარჯვნივ ერთი ფუნდუკის დაშორებით თორთუმის ციხეა (ქართული თორთომი, თურქებმა დაიპყრეს 1549 წელს. ამ მხარეს ხახოს ხეობას უწოდებენ (ასე იწოდება ხახულის მხარე თურქულ წყაროებში (იქვე, გვ. 54, 66)... თორთუმის ციხე თავდაპირველად ყვარყვარესი იყო. მაგრამ დროებით ქურცინას ხელში გადავიდა. ქურცინას ძველი მთავარი ციხე კი აღაჯაყალა იყო (იგივე „თეთრა ციხე“, ხახულთან ახლო მდებარე)... აქ ჩამოთვლილ ნაპიჯებში შესასვლელი ადგილებია ოვაჯიკის (არზრუმის ოლქის სათემო ცენტრი), ისპირის (იგივე სპერი) და ვესრიქის (თორთუმის დასავ.) მხარეები. დასაწყისიდან აქამდე ხსენებული მიწები საქართველოს საზღვრებია... ოლთის ციხეცა (თურქებმა დაიპყრეს 1549 წ.) და მამირვანის ციხეც ყვარყვარეს სახასოებია. ხსენებული

ოლთისის ციხე ძველთაგანვე ტაოს ქალაქი იყო. ოლთის ციხე ტაოში მდებარეობს“ (იქვე, გვ. 54, 55, 62).

„...ამის შემდეგ საქართველოში ახალციხის მიმართულებით არის ადგილი, რომელსაც ფანაკი ჰქვია (იგივე ბანა, დაიპყრეს თურქებმა 1549 წ. დღეისათვის შედის არზრუმის ოლქის შენკაიას თემში)... ფანაკად წოდებულ სოფელში გელესიაა ყელის ფორმისა (საუბარია ბანას ცნობილ ტაძარზე). ესეც ტაოს გუთუნის... ამას რომ გადავიღო, არტაანის სახელით ცნობილ მხარეში ჩახვალ. ის არტაანის დაბლობი უმშვენიერესი ადგილია საქართველოში. არტაანის მხარე და ციხე თურქებმა დაიპყრეს 1551 წელს და გაყვეს ორ ნაწილად. დიდი არტაანი შედიოდა „გურჯისტანის ვილაიეთში“ (ც. აბულაძე, 1983, გვ. 55, 66-67; ს. ჯიქია, 1958, გვ. 496-557) და მცირე არტაანი — იგივე კოლა — თურქული გელე, შედიოდა ყარსის ვილაიეთში (იხ. ჩილდირის ვილაიეთის ჯაბა დავთარი, თურქული ტექსტი გამოსცა ც. აბულაძემ, გამოკვლევა დაურთო მ. სვანიძემ, თბ. 1979 წ.)... არტაანის მარცხნივ მდებარეობს შავშეთი და არტანუჯი (დაიპყრეს თურქებმა 1551 წელს, მცირე ქრონიკების მიხედვით 1553 წელს. იხ. ლ. ოდიშელი, 1968, გვ. 39)... ამის იქით მდ. ქოროხის ქვემო წელის ორსავე ნაპირზე აქარის და მურღულის რაიონებია (დღეისათვის მურღულის თემი მაქახლისა და მარადიდის თემებთან ერთად შედის ართვინის ოლქის ბორჩხას რაიონში (ც. აბულაძე, 1983, გვ. 55, 67)... გარდა ამისა, არტაანის დაბლობზე კიდევ გადის ერთი გზა, რომელიც თმოგვის ციხემდე აღწევს. თმოგვის ციხე კი საკმაოდ ცნობილი და მიუვალი ციხეა საქართველოსი (იქვე, გვ. 55)... იმ თმოგვის წყლის ზემო წელში მგელიციხედ (თურქულად კურთკალე, დღეისათვის შედის ყარსის ოლქის ჩილდირის რაიონში) წოდებული ერთი მტკიცე ციხეა... არტაანის მხარე გამორჩეული ადგილია საქართველოსი. იგი მასთან ერთად ერთ ქვეყანას წარმოადგენს... აწყურის ეკლესიასთან რომ მოედინება და ეშვება (ფულისხმება მდ. მტკვარი), იმ მდინარის ზემო წელში მდებარეობს საქართველოს სამცხის) მთავარი ქალაქი, სახელად ახალციხე... (ც. აბულაძე, 1983, გვ. 56, 57).

„...ამიტომ ამავე კურთხეულ წელს (1549 წ.) ზემოხსენებულ მწრმწრანს (შემდეგ ფაშას) ებრძანა გაემგზავროს [მაგ მხარეში]. ციხე სიმაგრეები, რომელიც მან ფაღიშაჰის მზრუნველობით დაიპყრო, შემდეგია: ალბა ციხისა ბარკანისა (იგივე ფანაკი), ალბა ციხისა კომკისა, ალბა ციხისა ბანაკისა (იგივე ფანაკი, იგივე ბანა — იხ. ც. აბულაძე, 1983, გვ. 66, იბრაჰიმ ფეჩევი, 1964, გვ. 27; დედანში ტ. I, გვ. 280-281) და ციხისა პერნაკისა, ციხისა ქუჩუქისა, ციხისა სამბარისა, ციხისა ახასი... იხ. ც. აბულაძე, 1983; დედანში ტ. I, გვ. 280-281).
 ...956 წელი (1549)... (საქართველოში გალაშქრება) მიანდო მეორე ვეზირს რომ აღმატებულებას აჰმედ ფაშას... ჯერ დიდი ბრძოლით ალბეულ იქნა თორთუმის ციხე (თორთომი). ნიხახისა და „მირზორის ციხეები დაგვენებდნენ. ახჩაყალა (იგივე „თეთრა ციხე“) ბრძოლით იქნა ალბეული... აგრეთვე დღელის (იგივე „ტო“) მხარე... ოსმალეთს დაერთო (იხ. 27.30, 33, 38, 39, 47; იხ. ასევე 51.26).
 შემდეგ მხარეში დატოვებული იქნა თხუთმეტი ციხე; დანარჩენი მიწასთან გასწორებული. შემდეგ თორთუმში (თორთომი), თალხისი, ახჩაყალა და დედანს ხევი განსაზღვრული იქნა როგორც ერთი სასინჯაყო ადგილი (იხ. დედანში, ტ. I, გვ. 283-284; ც. აბულაძე, 1983, გვ. 27-28).
 ...ჯარის - სარდლად სპასალარად დაინიშნა სახელოვანი დიდი ვეზირი და გაემგზავნა [საქართველოში]. ოლთის-ად წოდებულ ციხეს რომ მიადწიეს...

(იქვე, დედანში ტ. I, გვ. 325-326, ც. აბულაძე, 1983, გვ. 31).

„...სახელოვანმა სარდალმა არტაანად წოდებულ ხეობას მიაღწია; ეს ადგილი კი კარია საქართველოსი...“ (დედანში, ტ. II, გვ. 38; ც. აბულაძე, 1983, გვ. 38).

„ჩილდირის, თმოგვის, ხერთვისის და ახალქალაქის ციხეთა დაპყრობამას შემდეგ, რაც უძლიერესი სარდლის (ლალა მუსტაფა ფაშა) მიერ შემოხსენებული ციხეების დასამორჩილებლად გაგზავნილ იქნა არტაანის სანჯაყის მირლივ-დ დანიშნული აბდუ-რ-რაჰიმ-ნ-ბეგი, მცხოვრებლებმა მორჩილება გამოაცხადეს. ფ-დიშ-ჰმა დაიკავა მხარე და თავისი მართებლები დანიშნა [986 წ.-1578 წ.] (იხ. დედანში, ტ. II, გვ. 42; ც. აბულაძე, 1983, გვ. 41).

შეუდარებელი ვეზირის, მისი აღმატებულების ქენან-ფაშას მიერ ახალციხის დაპყრობა... მაღალი ალ-ჰის შემწეობით მან გაიმარჯვა, ციხე დაქვემდებარებულ ადგილებით აიღო და გაიხარეს... (იხ. დედანში ტ. II, გვ. 439; ც. აბულაძე, 1983, გვ. 91; შ. ლომსაძე, 1975, გვ. 35; მ. სვანიძე, 1971, გვ. 81).

„აქეთა ნაპირი მთლიანად ყარსის საბრძანებელშია. ესეც საქართველოდანაა, იმიტომ რომ მდინარე არეზისა და ზანგის ჩრდილოეთით ორმოცდღის სავალ, კავკასიონის მთების ჩათვლით, ხაზართა ზღვამდე დაღისტანად და საქართველოდ ითვლება. მისი დასავლეთი მხარე არზრუმს აღწევს“ (ევლია ჩელები, 1971, გვ. 315).

„ახჩაყალა თორთუმის სანჯაყში შედის. საქართველოს მიწაზე მდებარეობს და იგი ულამა-ფაშას აუშენებია საქართველოს დასაპყრობლად და ხელში ჩასაგდებად“ (იქვე, გვ. 318).

„აწყურის ძველი ციხის აღწერა: (ამ ციხეს) ალექსანდრეს ქვაბულს უწოდებენ. იტორიულ თხზულებათა „შარათ ნემეს“ მიხედვით საქართველოში პირველად აშენებული ციხე ეს არის... თითოეულთა ძველი ციხეა საქართველოს მიწაზე. ახალციხის საზღვრებში. რადგანაც აქაურობა საქართველოს შავშეთის ხალხის საზღვრებშია, მცხოვრებნი ქართულად მეტყველებენ“ (იქვე, გვ. 396-297).

„... ვიარეთ და ახალციხეს მივადწიეთ. თუმცა ამისი სახელი „ახისხა“.

...შერეფ-ნამეს ისტორიული ცნობის მიხედვით, ომაელი (ხალიფა) ჰიშამ ბენ აბდ ალ-მალიქი სირიიდან მოვიდა ზღვისოღენა ჭარით, დაიპყრო ალეპოს, არზურუმის და სხვა ციხეები... შემდეგ საქართველოსაკენ გაემართა და ახალციხის ციხეც დაიპყრო... ე.ი. ირანის შაჰის - შაჰ-ისლამის ხელში გადავიდა. ეს ახალციხე იალაღად აქცია და შემდეგ საქართველოს ხალხი დაიპყრო და დაიმორჩილა... სულთანმა სელიმ ხანმა კი ამ ომის შემდეგ მთელი გურჯისტანი თავის მბრძანებლობას დაუმორჩილა... შემდეგ იგი (ახალციხე) სელიმ-ხანმა დიდ ვილაიეთად აქცია და ერთ ვეზირს უწყალობა“ (იქვე, გვ. 298-299).

„ჭიჭირაქის ციხე ახალციხესა და არტაანს შორის ჩილდირის ვილაიეთში მდებარე ღივია. ლალა-ფაშას დაპყრობილია“ (იქვე, გვ. 302).

„ყარა-არტაანის ციხე სელიმ-ხან პირველის დაპყრობილია. ჩილდირის ვილაიეთში სანჯაყ-ბეგის სადგომია“ (იქვე, გვ. 303).

„ვალეს ციხე 987 (1579) წელსაა ლალა-ფაშას მიერ დაპყრობილი; კომკის ციხე არტაანის ახლოსაა და 986 (1578) წელს ლალა-ფაშას დაპყრობილია. ახარის ციხე ოლთისის ახლოსაა. ფერთექის ციხე, ჰამლარის ციხე, მამირვანის ციხე, ნაზარბათის ციხე, ყაზი საფარ-ფაშას ციხე, ქენზეს ციხე, ყაზანის ციხე და სხვები ლალა-ფაშას დაპყრობილია“ (იქვე, გვ. 303).

„...კოლას ციხეში მივედით. ახალციხის მიწაზე საქართველოს ერთი ბეგის

...ლევან-ხანის აშენებულია... კოლას ციხე (სულთან) სელიმ-ხანის დაპყრობილია... მისი მოსახლეობა შედგება სომეხი გოქდოლაკებისა და ქართველი მანუჩებისაგან... მამირვანის ციხეში მივედით. ქართველი მბრძანებლების აშენებულია. ლალა მუსტაფა-ფაშას დაპყრობილია“ (იქვე).

„ჩილდირის ახლოს ხერთვისის ციხე ლალა-ფაშას მიერ 986 (1578) წელს არის დაპყრობილი. ლალა-ფაშამვე დაიპყრო ხერთვისის ახლოს ახალქალაქის ციხე“ (იქვე, გვ. 301).

„ისევ გავიარეთ გურჯი ბოლაზი... ეს სოფელი მდინარე ევფრატის სათავესთან მდებარეობს“ (11. გვ. 304).

„...ჩილდირის ვილაიეთი 13 სანჯაყისაგან შედგება... ოლთისი, ხერთვისი, არტანუჯი, ჭაჭარაქი, არტანანი, ფოცხოვი, მაჭახელა, ახალციხე — ფაშას სამოფელი სანჯაყია, ფერთექრეჯი, ლივანა. მცირე ლივანა, შავშეთის სანჯაყები უერთლული და ოჯაკლიკები და მულქიეთის წესით არის მფლობელობაში... (ევლია ჩელები, 1971, გვ. 299).

„ქაჯის ციხე 990 (1582) წელს ფერჰად ფაშას დაპყრობილია... ქალის ციხე ჩილდირის ახლო, მდინარე ჯაყის ნაპირას... აშენებული ციხეა, ოქროს ციხე ქვით არის ნაშენი და ქალის ციხიდან 3 საათის სავალზეა. ციხე ოდორია ახალციხის ახლო, მიუვალი პატარა ციხეა. ალის ციხე ახალციხის ახლოს არის. ფოცხოვის ციხე ახალციხის ვილაიეთში სანჯაყის ბეგის სადგომია... 985 (1578) წელს ლალა მუსტაფა-ფაშას მიერაა დაპყრობილი...“ (ევლია ჩელები, 1971, გვ. 302).

ევლიას მიხედვით, თურქების მიერაა ასევე დაპყრობილი: მაჭახელას, შავშეთის, ხარების, არტანუჯის, ჯაყისმანის... ციხეები (11. 302)... ამის შემდეგ დაპყრობილ იქნა თაქისი, აზჩაყალე, ლივანის ხეობა... (იქვე, გვ. 322).

„მალაზბერდის ციხე: ძველი კანონის მიხედვით საქართველოს მიწაზე, ყარსის ვილაიეთის მბრძანებლობის ქვეშ მირ-ლივას სადგომი ადგილია...“ (იქვე, გვ. 311).

„ფანაქის (ბანა) ციხეს მივადწიეთ. მისი ამშენებელი ქართველი მეფის სახელი აქვს შერქმეული. სულთან სელიმ ხანის დაპყრობილია. ჩილდირის ვილაიეთში შედის...“ (იქვე, გვ. 303).

„...გურჯი ბოლაზი (საქართველოს ყელი) გადავიარეთ და იქვე მდებარე გურჯი ბოლაზის სოფელში მივედით. არზრუმის ფარგლებში ორასკომლიანი საზღამეთი სოფელია (იქვე, გვ. 317).

ყარსის ციხეში არის „...სულეიმან ეფენდის ჯამე, ფრიად მშვენიერი... გადაკეთებული ეკლესიაა. ჰუსეინ-ქეთხუდას ჯამე: დიდი მონასტერი იყო, რომელსაც წითელი ეკლესია ეწოდებოდა. სამეფო ბრძანებით ჯამედ რომ გადაკეთდა...“ (იქვე, გვ. 308).

„თორთუმის ციხე საქართველოს მეფის მამრულის აშენებულია... აჰმედ ფაშამ შვიდი დღის და შვიდი საათის ბრძოლის შემდეგ დაიპყრო...“ (იქვე, გვ. 321).

ქათიბ ჩელები:

„ახალციხის დახასიათება. ამჟამად ვილაიეთის ცენტრია. ეს ვილაიეთი ქართველ ტომთა ერთ-ერთი გამგებლის ყვარყვარეს ვაჟის მანუჩარის (უნდა იყოს ქაიხოსრო II ათაბაგის ვაჟი მანუჩარ III) მემკვიდრეობით მიღებული ადგილსამყოფელი და სამმართველო იყო... 1045 (1635/6) წელს სულთან მურად-

ხან იბნ აჰმედ-ხანმა ვეზირ ქენან ფაშას ჯარი მისცა. ახალციხის 23 დღიანი ალყის შემდეგ ციხე ზევით ჩააბარეს. იმ ადგილას ექვსამდე ციხე დაიპყრეს...“ (ქათიბ ჩელები, 1978, გვ. 140).

„საქართველო — ვილაიეთია, რომელსაც უკავია დაახლოებით 20 დღის სავალი მანძილი მთებში, შირვანის ზღვასა და შავ ზღვას შორის. მისი საზღვრებია: აღმოსავლეთით — დერბენდი და შირვანი, სამხრეთით — ჩილდირის, ყარსის და არზრუმის ეიალეთები, დასავლეთით — შავი ზღვა, ჩრდილოეთით კი აბაზასა და დაღესტნის ვილაიეთებით არის შემოსაზღვრული... მთელი მოსახლეობა ქრისტიანი ქართველები არიან...“ (ქათიბ ჩელები, 1978, გვ. 136).

სულთან სულეიმან I-მა (1520-1566 წწ.) 953/5 (1546/7-1548/9) წლებში „...ვეზირი აჰმედ ფაშა საქართველოში გამოგზავნა. იგი ისლამის ჯარით მოვიდა და შემდეგი ციხეები დაიპყრო: ბარაქანი..., გორმაქე..., ფარნაქი (იგივე ბანა) მტკიცე ციხეა და ქართველების სალოცავი ადგილი. ფარნაქი, სუმდარი და ახა... იმ დროს აიღეს ნიხანი და ამირახორი — ორი პატარა ციხე თორთუმის მახლობლად. თორთუმი არზრუმიდან 4 დღის სავალზე პატარა ციხეა, რომელიც ხსენებული წლის შაბანში (5.IX — 4X, 1548 წ.) აიღეს. ახჩა-ყალა („თეთრა ციხე“) იმ მიდამოში ამადლებულ ადგილზე აშენებული ციხეა, საქართველოს შესასვლელში. ეს ციხეც დასახელებულ წელს აიღეს (ქათიბ ჩელების ცნობით, ასევე დაპყრობილი იქნა ეშექსური, ქამხისი, ნებქირი, აიზრი)... ფერთექრეჟი საქართველოს ერთ-ერთი დიდი ციხეა. მაშინ დაიპყრეს. ლივანას ხეობა საქართველოს აყვავებული მხარეა. მასში, თორთუმსა და ქამხისში თითო სანჯაყი დააწესეს. ციხე ნოლაშიც ძნელად გასასვლელ ხეობაშია, მისი დაპყრობაც ძალზე რთული იყო... (იქვე, გვ. 136-137).

„თავი ყარსის ეიალეთზე: მისი საზღვრები სამხრეთ-აღმოსავლეთით — ერევანი და ჩილდირია, ჩრდილოეთით — ახალციხე, დასავლეთით კი არზრუმი. ამ ეიალეთში 6 სანჯაყია, დედაქალაქი ყარსია. მასში შედის პატარა არტაანი (იგივე კოლა, თურქულად გელე), ზოგევანი, ზარუშატი, ქალიზმანი და ქალიზმანის მომიჯნავე გეჩვანი. ვილაიეთი ქართულია. მას შემდეგ რაც ის ისლამის მოსახლეობამ დაიპყრო, კვლავ ქართველებმა დაიბრუნეს... შემდეგ ეს მხარე ოსმალებმა დაიპყრეს... 988 (1580/1) წელს ვეზირი მუსტაფა ფაშა მოვიდა, აღადგენინა ყარსის ციხე...“ (იქვე, გვ. 138). აინი ალიას მიხედვით, ყარსის ეიალეთში შედიოდა 5 სანჯაყი: გეჩვანი, ზარუშატი, ქალიზმანი, ყარსი და ბასიანი. კოჩი ბეი გორიჯელის მიხედვით იგივე სანჯაყებია დასახელებული. მხოლოდ ქალიზმანთან ერთად დასახელებულია შურაგელი (აინი ალი, 1967, გვ. 20).

„...თავი ახალციხეზე (მეორე სახელია ახასკა) — იგი საქართველოს საზღვრებში მდებარეობს. უწინდელი ჩილდირის ეიალეთია. რადგან ჩილდირი ბრძოლებში დაინგრა. ახალციხეს შეუერთდა და დამოუკიდებელი ეიალეთი შექმნეს... მისი სანჯაყებია: აჭარა, არტანუჯი, დიდი არტაანი, პატარა არტაანი, ამათ ექვემდებარება ოლთისი, ფერთექრეჟის ოჯაკლიკი, ფანაქი, ფოცხოვი, ტაუსკარი, ჩილდირი, ქაჭარაქი, ხერთვისი, შავშათის ოჯაკლიკი, კოლა, ლივანის ოჯაკლიკი, მაჭახელი, ნისფი, ლივანის ოჯაკლიკი, მამრევანი, ახალქალაქი, თრიალეთი...“ (ქათიბ ჩელები, 1978, გვ. 139).

ქათიბ ჩელების მიხედვით, არზრუმის ეიალეთში 11 სანჯაყია (იქვე, გვ. 160). აქედან, ისპირი (იგივე სპერი), მაჯნაკერდი (ქვედა ბასიანი), ბასიანი

(დღევანდელი ფასინლერი. ბასიანის ციხე, ოსმალური წყაროებით, ჰასან კალეა) და თორთუმი (დაიპყრეს ოსმალებმა 1549 წ.) ქართული პროვინციებია... მისივე მონაცემებით, ტრაპიზონის ვილაეთში შედიოდა გონიას და ბათუმის სანჯაყები (გვ. 170). მაგრამ ცოტა ქვემოთ აღნიშნავს „... გონიას ლივა საქართველოს საზღვრებში მდებარეობს... ბათუმის ლივა გურიის მახლობლად მდებარეობს...“ (იქვე, გვ. 173).

მუსტაფა სელანიჩი:

„... აღნიშნული წლის (ჰიჯრით 986 წ.) პატიოსანი შაბანის თვეში (1578 წ. ოქტომბერი) საქართველოში მდებარე ჩილდირის ველზე კეთილშობილი სარდლის ლალა მუსტაფა-ფაშას ძღვევამოსილი ჯარის მიერ ქართველთა ერთ-ერთი ციხის გარემოცვის დროს...“ (გ. ფუთურაძე, 1960, 262)

სოლაქ ზადე:

„...სახელოვანი სარდალიც გარკვეული მანძილის გავლით შაბანის თვის მეცხრე დღეს (1549 წ. 12 სექტემბერი) საქართველოს ციხეთაგან თორთუმის ციხემდე მივიდა. რამდენიმე დღის გარემოცვის შემდეგ დაიპყრო. ამის შემდეგ მის სიახლოვეს ნეჯაჰის (ნიხახის) მერ ხევის სახელწოდების ციხეების მოსახლეობა შიშმა შეიპყრო... შემდეგ აქჟე-ჰისარის (იგივე ახჩაყალა — იხ. ასევე ევლია ზელები, 1971, გვ. 318)) სახელწოდების მტკიცე ციხე, რომელიც საქართველოს მხარის გასაღები, მნიშვნელოვანი [ციხე] იყო, განგების დახმარებით დაპყრობილ იქნა. სულ 15, მრავალრიცხოვანი ციხე იქნა აღებული ზოგი ძალით, ზოგი მორჩილებით...“ (ნ. შენგელია, 1973, გვ. 137; გ. ფუთურაძე, 1960).

მუნეჯიბ ბაში (აჰმედ იბნ ლუთფულაჰი):

„989 წლის მოჰარამის თვეში (1578 წ. 10 მარტი-8 აპრილი) სარდალი ლალა მუსტაფა ფაშა) ჯერ საქართველოს დასაპყრობად გაემგზავრა. როდესაც მათ არტაანს მიაღწიეს... ველის ციხე და ახალი ციხე აიღეს... შემდეგ არტაანის პევი აბდარ-რაჰმანი გაგზავნა და აიღო და დაიპყრო ჩილდირის, თოგვის, ზურთვისის და ახალქალაქის ციხეები...“ (ნ. შენგელია, 1968, გვ. 136; მუნეჯიბ ბაში, 1940).

„...მანუჩარს მუსტაფა ეწოდა... მუსტაფას აწყურის სანჯაყი და მის ძმას (ყვარყვარეს) ოლთისის სანჯაყი ებოძა. მათ დედას (დედისიმედს) სამი ციხე დაენიშნა. სხვა ტერიტორიები დაპყრობილ იქნა (იქვე, გვ. 137).

აინი ალის „რისალიეზე“ დაყრდნობით გალასანია აღნიშნავს „დაპყრობილი რაიონები (სამცხე-საათაბაგო) ძირითადად 4 ვილაეთში იყო წარმოდგენილი: ჩილდირის (ახალციხის), ტრაპიზონის, ყარსის და არზრუმის...“ (გ. ალასანია, 1971, გვ. 234).

საინტერესო ცნობები აქვთ ასევე დაცული სპარს ისტორიკოსებს:

ჰასან რუმლუ:

„...ოსმალებმა ციხეს ალყა შემოარტყეს და 10 დღის შემდეგ აიღეს. იქიდან დაპყრობილი ჯარით ოლთისში მოვიდნენ და იქ ციხეს გარს შემოადგნენ...“ (ჰასან რუმლუ, 1966, გვ. 23-240).

„...ამ წელს (1542/3 წელს ოსმალეთის ხელმწიფემ სულთან სულეიმანმა ფაშა, რომელიც არზრუმის მმართველი იყო, 60 სანჯაყის ამირათი საქართველოს დასაპყრობად გაგზავნა... ამ წელს (1549 წ.) ოსმალეთის ხელმწიფემ სულთან სულეიმანმა აჰმედ ფაშა... ორმოცი ათასი ცხენოსნით და ქვეითი ძალით საქართველოში გაგზავნა. მათ აიღეს დადელი (ტაო), რომელიც ყვარყვარეს

ეკუთვნოდა...“ (შასან რუმლუ, 1966, გვ. 26; ჯ. ოდიშელი, 1968, გვ. 30, 33, 38, 39, 47).)

„ამ წელს (1483) იაყუბ ფადიშაჰი ურიცხვი ჯარით საქართველოსკენ გაემართა... ახალციხის სიმაგრის მიდამოებში დადგა და იმ ქვეყნის ციხეს გარს შემოერტყა...“ (შასან რუმლუ, 1966, გვ. 17).

„...შაჰმა საქართველოსკენ გაილაშქრა... თმოგვის ციხე რამდენიმე სხვა ციხეებთან ერთად დაპყრობილი იქნა...“ (იქვე, გვ. 29).

ისკანდერ მუნში (ისკანდერ-ბეგ თორქემანი):

„... საქართველოს ველაიეთებიდან, რომელიც ორივე მხარის (როგორც ირანის, ისე ოსმალეთის) მიერ განიცდიდა ხოცვისა და რბევის უბედურებას. მესხეთი, ქართლი და კახეთი ამ მხარეს (ე.ი. ირანს) მიეკუთვნა... ტრაპეზუნდისა და ტრიპოლისის საზღვრებამდე (სამცხე-საათაბაგოს დასავ. ნაწილი რუმის მბრძანებელს (ე.ი. თურქეთს) მიეცა...“ (ისკანდერ მუნში, 1969, გვ. 20, შენიშვნები გვ. 150)

ლალა ფაშა... ახალციხის ველაიეთში მოვიდა, რომელიც საქართველოს ეკუთვნოდა... და ამ მხარის (ე.ი. ირანის) საზღვრებში შემოდიოდა... ლალა ფაშამ... ციხე დაიმორჩილა... მოკლედ ჩილდირის ომში [ყიზილბაშთა] დამარცხების შემდეგ ლალა ფაშამ ახალციხის ციხე იმავე ორ-სამ დღეში დაიპყრო...“ (იქვე, გვ. 29).

„...არზრუმის მოსაზღვრე ახალციხის ველაიეთი და ყარაჯა არდაჰანი (არტანი) მესხეთს ექვემდებარებიან... როცა ლალა ფაშა ირანზე ლაშქრობისას მასზე გამოვლით მოვიდა შირვანში, პირველად ახალციხის ველაიეთი და მისი მიმდგომი ადგილები დაიპყრო...“ (იქვე, გვ. 71).

„...ახალციხე მესხეთის სანახებშია... ახალციხე, რომელიც მესხეთის უდიდესი ციხე-სიმაგრეა... [ირანის] ძღვევამოსილი სახელმწიფოს მფლობელობაში გადავიდა (1523 წ.)...“ (იქვე, გვ. 118-119).

XV-XVIII სს. საქართველოში თურქთა დაპყრობითი ომებისა და საქართველოს საზღვრების შესახებ საინტერესო ცნობებია დაცული ფრანგულ-იტალიურ, ინგლისურ, გერმანულ... ენებზე დაწერილ წყაროებში, XIX-XX სს. მკვლევართა გამოკვლევებში.

პეტრე ბიცარო თავის წიგნში „სპარსეთის ომის ისტორია“ საქართველოს საზღვრების შესახებ აღნიშნავს: „... საქართველოს ტერიტორიის საზღვრები ვრცელდება ყარსამდე... მას გადაეცა ლაშქარი არზრუმის ყარამისტისა და ალთუნყალესი (ოქროს ციხე), ეს უკანასკნელი მანუჩარ ქართველის მმართველობის ქვეშ იმყოფებოდა...“ (ი. ტაბალუა, 1984, გვ. 119, 121, 138, 139).

ჟან შარდენი „... ეს ციხე (საუბარია ახალციხეზე) ქართველებს აუშენებიათ და იგი თურქებმა ქართველებს უკანასკნელი საუკუნის დამლევს (ე.ი. XVI ს.) წაართვეს...“ (ჟან შარდენი, 1975, გვ. 272).

„...ამ მდინარეს (საუბარია მტკვარზე)... სათავე საქართველოს მთებში აქვს (იქვე, გვ. 317).

„...აწყურთან ორი მილის მანძილზე მთა არის გადასასვლელი... ჩვენ გადავედით ამ მთაზე... აქ ბევრი სოფელია გაშენებული... ბევრ ადგილას მოსჩანს ციხეების, კოშკების და ეკლესიების ნანგრევები. ეს არის კვალი საქართველოს დიდებისა და მასზე თურქეთ-სპარსეთის მოძალებისა... (იქვე, გვ. 273).

ასევე საყურადღებო ცნობებია დაცული: კოჩი ბეი გორიჯელის, ჯევერი ჩელეების, მუსტაფა ალის, მუსტაფა ნაიმას, იბნ ქემალის, ჰიბრი ჩელეების, მეჰმედ ბენ მეჰმედის, აინი ალის, დონ ხუან სპარსელის, ტომაზო მინალოს, რ. კნოელზის, სოტრო დელა ვალეს, ჟ. შესნოს და სხვა შრომებში და კორესპოდენციებში. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საყურადღებო გამოკვლევები აქვთ: ფ. შაინგერს, ჟ. ჰამერს, მ. ბროსეს, ჟ. შარიერს, ბაროცის და ბერშეს...

განსაკუთრებით გვინდა აღვნიშნოთ ქართულ პირველწყაროებში (ქართლის ცხოვრება, ქრონიკები, მცირე ქრონიკები — კინკლოსების ცნობები, სიგელ წერილები...) დაცულ ცნობებს და ქართველ ისტორიკოსთა: ფარსადან ურგაჯანიძის, ვახუშტი ბატონიშვილის, დ. ბაქრაძის, თ. ყორღანიას, ე. ბატონიშვილის, ივ. ჯავახიშვილის, ნ. ბერძენიშვილის, ს. ჯიქიას, ვ. გაბაშვილის, მ. დუმბაძის, ნ. ნაკაშიძის, ვ. ჩოჩიევის, ი. ანთელავას და სხვათა შრომებში გამოთქმულ მოსაზრებებს იგნორირებას უწევენ ჩვენი ოპონენტები.

მოვიყვანოთ რამდენიმე ამონარიდს ქართული პირველწყაროებიდან: ვახუშტი ბატონიშვილი:

„... ხოლო ძუელად ადგილისა ამის სახელი არს ქურდვაჰრის ჯევი, და აწ უწოდებენ აღჯაყალას [თეთრციხე], იაყუფ ყეენისაგან წოდებულს...“ (ვახუშტი, 1973, გვ. 307).

„... ერუშეთის — წყლის შესართავს ზეით არს არტაანი, ქალაქი მცირე... მტკვრის დასავლით კიდეზედ და ციხე მაგარი. შემდგომად მეფობასა შინა მატრიონთა იჯდა ერისთავი არტაანისა და კოლისა...“ (ვახუშტი, 1941, გვ. 122).

„...მტკვრის სათავეს ზეით, ყალნუს მთის ძირზე, არს ციხე ქუმურლუსი [ეპის ციხე]... ამას ზედა გარდავალს გზა ბანასა და ფანასკეტს...“ (იქვე, გვ. 123).

„...არტანუჯი, ქალაქი მცირე და ციხე მაგარი... ეს აღაშენა გორგასალ, შემდგომად შემუსრა ყრუმ, მერმე აღაშენა და განაახლა აშოტ კურატპალატმან... არტანუჯი, შავშეთი და ლიგანის ჯევი არს ოძრახოსავე წილი და საერისთაო მისი, ხოლო შემდგომად იქმნა არტანუჯის ერისთავი სხვა, შავშეთით და აწ უწოდებენ თჳთჳსი ბეგი, ოსმალნი...“ (იქვე, გვ. 137).

„ხოლო კვალად არტანუჯის მდინარის შესართავს ზეით, ჭოროხს მოერთვის თორთომის მთიდან გამომდინარე წყალი... ამ ჯევეზედ არს ციხე კალმახისა... დიდშენი, მაგარი და შეუვალი. იყო საერისთაო ტაოსი. ამას მოერთვის ჭოროხს მდინარე ბანა-ფანასკეტისა... ამ წყალზედ, ჭოროხის აღმოსავლეთით არს ციხე ფანასკეტისა... აქ იჯდა ერისთავი ფანასკეტ-ოლთისისა... ამას ზეით, ამ წყალზედ, მთაში, არს ბანა, აწ უწოდებენ ფანაქს. აქ არს ეკლესია გუნბათიანი, დიდი, შვენიერად ნაგები... აღაშენა მეფემან ადარნასემ... იჯდა ეპისკოპოზი, შეეშინი ფანასკეტისა და სრულიად ტაოსი, ოლთისისა და ნარუმაკისა...“ (იქვე, გვ. 138).

„...ამას ზეით, ჭოროხის აღმოსავლეთის კიდეზედ, არს ოლთისი, ქალაქი მცირე... აქ არს ციხე მაგარი და დიდშენი. არს მეორე საჯდომი ათაბაგისა, დიდიარცა ახალციხე. ოლთის ზეით, ჭოროხის აღმოსავლეთის კიდეზედ არს ნარუმაკი და აწ ნარიმანი, დაბა დიდი...“ (იქვე, გვ.138)

„...ართვანს ზეითი, იდამდე, ჭოროხის დასავლეთისა, თორთომის მთის აღმოსავლეთით არს პარხალი ანუ ტაოსკარი, ანუ ტაო...“ (იქვე, გვ. 138).

„...ისპირის მდინარის კიდეზედ არს ქალაქი მცირე ისპირა... ამ ისპირის

მდინარეს მოერთვის სამხრიდან თორთომის ხეობის მდინარე... ისპირის მდინარის კიდევ არს ქალაქი მცირე ისპირა... ამას ზეით მიერთვის კვალად ისპირის მდინარეს საქართველოს-ყელის მდინარე ანუ გურჯი-ბოლაზისა. ამას დასავლეთით არს შიფაქლუს მთის იქით გურჯი-ბოლაზის ვეობა ანუ საქართველოს-ყელისა რამეთუ ოდეს დაიპყრეს ოსმალთა აზრუმ, მიერ ჟამით უწოდეს სახელი ესე— (იქვე, გვ. 139, 141).

ანალოგიურ აზრს გამოთქვამენ კოჩი ბეი, აინი ალი, ალი ჩაუში, ევლია ჩელეზი, მუსტაფა სელანიტი, მუსტაფა ნაიმა და სხვანი.

მოსაზრება: “არ არსებობს მსოფლიოში ისეთი რასისტი ერი, როგორც ქართველი ერია. ჩაიგდებენ თუ არა ხელთ უცხო ტერიტორიებს, მაშინვე უცვლიან მათ სახელებს. ამის ბოლო მაგალითი მათ მიერ 1919 წელს დაპყრობილ ფოსოფია“ (იუნუს ზეირეკი, “ახალციხის მოკლე ისტორია“).

ჩენი კომენტარი: ქართველი ხალხის ისტორია საპირისპიროს ამტკიცებს. ამის მაგალითად გამოდგება ებრაელთა საქართველოში ცხოვრების 25 საუკუნოვანი ისტორია და სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენელთა საქართველოში ცხოვრების უამრავი მაგალითი. არც ერთ ერს არ უგრძნია რაიმე ფორმით ჩაგვრა. რაც შეეხება ზეირეკის მიერ “ფოსოფად“ წოდებულ ფოცხოვის „დაპყრობას“:

ისტორიული ფოცხოვი ყოველთვის საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა. XVI საუკუნის მიწურულს თურქების მიერ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ მათ აღწერეს ეს ტერიტორიები და დაყვეყარსის, ახალციხის და სხვა ვილაიეთებად; ვილაიეთები იყოფოდა სანჯაყებად. ფოცხოვი შეიყვანეს ახალციხის ვილაიეთში. ფოცხოვის საქართველოს შემადგენლობაში არსებობას და ამ ტოპონიმის ქართულ დაწერილობას ადასტურებენ თვით თურქი ისტორიკოსები ევლია ჩელეზი (ევლია ჩელეზი, 1971, გვ. 302) და ქათიბ ჩელეზი (ქათიბ ჩელეზი, 1978, გვ. 139).

საგანგებოდ აღსანიშნავია ერთი ფაქტიც: ზოგი თანამედროვე თურქი ისტორიკოსი თურქეთის კუთვნილებად მიიჩნევს არა მხოლოდ სამცხე-ჯავახეთს, ტაოს, კლარჯეთს, არტაანს, თორთუმს და ა.შ., არამედ ბათუმსაც; იხ., მაგ. ესინ დაი, „ელვე-ი სელასე/სამი სანჯაყი (ყარსი, ბათუმი, არტაანი); კრებ. ახალციხე-ყარსი (სიმპოზიუმის შრომები), 2001, გვ. 77-100.

აღნიშნავთ იმასაც, რომ ზოგი ავტორის მოსაზრება საინტერესო და საყურადღებოა; მაგ., თურქი ისტორიკოსის აქსამაზის აზრით (“ლაზებურა”, “საქართველო - ზღაპრების ქვეყანა“): “საქართველოს 3000 წლოვან ისტორიას საფრთხე ემუქრება. კომუნიზმის ნგრევის, დამოუკიდებლობის მოპოვებისა და რუსეთის “კლანჭებიდან“ დახსნის შემდეგ ქვეყანა თანდათან იშლება და მცირდება. აფხაზეთისა და ოსეთის პრობლემების შემდეგ საკმაოდ შემცირებულ საქართველოს სამხრეთით, სამცხე-ჯავახეთში, ახალქალაქისა და ნინოწმინდის რაიონებში ახალი პრობლემები ელის. სომხეთთან ამ მხარის შეერთებას ალბათ საქართველო წინ ვერ აღუდგება და მისი მოხდენა გარდაუვალია. საქართველო დაშლის ფაზაში შევიდა და ალბათ მსხვერპლის გარეშეც არ ჩაივლის“.

ჩენი კომენტარი: საფრთხე მართლა არსებობს, მაგრამ საქართველო არ დაიშლება: ქართველებს ეყოფათ ანალიზისა და ბრძოლისათვის საჭირო სასიცოცხლო ენერჯია.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ც. აბულაძე, 1983 - თურქული წყაროები სამცხე-საათაბაგოს ისტორიისათვის, თურქული დოკუმენტები ქართული თარგმანით, გამოკვლევისა და შენიშვნებით გამოსცა ც. აბულაძემ, თბ., 1983;
2. აინი ალი, 1967 - Aynî Ali, Osmanli Devleti Arazi Kanunlari, ceviren M. Hancer, ankara, 1962. შემოკლებით: Auni Ali risalesi. რეცენზია ამ წიგნზე. მანდიქ, თსუ შრომები ტ. 118, 1967;
3. გ. ალასანია, 1971 - გ. ალასანია, 'აინი ალის "რისალიე", როგორც თურქო-ოსმალეთის აგრარულ ურთიერთობათა შესწავლისათვის, ქართული უცხოეთმცოდნეობა, III, თბ., 1971;
4. გ. ალასანია, 1973 - გ. ალასანია, ქათიბ ჩელების „ჯიჰან-ნუმა“ და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ, ქართული წყაროთმცოდნეობა, IV, 1973;
5. ფ. ბაბინგერი, 1927 - Fr. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, Leipzig, 1927, S.106;
6. ნ. ბერძენიშვილი, 1973 - ნ. ბერძენიშვილი, სამცხე-საათაბაგო XVI ს., თბ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VI, თბ., 1973;
7. პ. ბიცარო, 1984 - Rerum persicarum Historia, initia Gentis, Mores, instituta, resque gestas ad has usque tempora complectens. Auctore Petro Bizaro Sentinate, Francofurti, 1601. იხ. ი.ტაბაღულა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, XIII-XVI სს., თბ., 1984;
8. თ. გვანცელაძე, 2003 - თ. გვანცელაძე, ენათა კლასიფიკაციის ძირითად კრიტერიუმთა შეფასებისათვის, ქართველური მეცნიერება VII, ქუთ., 2003;
9. ფ. გორგიჯანიძე, 1925 - ფ. გორგიჯანიძე, ისტორია, ს. კაკაბაძის გამოცემა, საისტორიო მოამბე, ნაკ. II, თბ., 1925;
10. გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, თურქული ტექსტი გამოსცა და თარგმნა ს. ჯიქიამ, წ. III, 1958;
11. დონ ზუან სპარსელი, 1926 - Don Juan of Persia, Relaciones, trad. of espanol, London, 1926;
12. ევლია ჩელები, 1971 - ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“, თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურაძემ, ნაკ. I, თბ., 1971;
13. დ. ერემევი, 1971 - Еремеев Д., Етногенез турок, М., 1971;
14. ვახუშტი, 1973 - ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს ცხოვრება, თბ. „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ., 1973;
15. ვახუშტი, 1941 - ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941;
16. თომაზო მინადოი, 1588 - Thomaso Minadoi, Historia della guera fra Turchi et Persiani, Venezia, 1588;
17. იბნ ქემალი, 1957 - Ibn Kemal Tevarih-i AI-i Osman. VII Defter. Önsöz İndeks ve İçindekileri Hazırlıyan Dr. Serafettin Turan. Ankara, 1954. İbn Kemal, Tevarih-i AI-i Osman, VII Defter (Tenkidli Transkripsiyon) Hazırlıyan Serafettin Turan, Ankara, 1957 (იბნ ქემალი, იგივე შემსუღდინ აჰმედ ბ. სულეიმანი, იგივე ქემალ ფაშა-ზადე);
18. იბრაჰიმ ფეჩევი, „ისტორია“ ტ. I-II, იხ. იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ს. ჯიქიამ, თბ., 1964;

19. ისკანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ვ. ფუტყარიძემ, თბ., 1969;
20. რ. კნოლესი, 1631 - Knolles R., *The Generall Historie of the Turks*, Oxford, 1631;
21. კოჩი ბეი, 1939 - Koci Bey risalesi, Istanbul, 1939;
22. შ. ლომსაძე, 1975 - შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975 წ.;
23. ს. მაკალათია, 1938 - ს. მაკალათია, მესხეთ-ჯავახეთი, თბ., 1938 წ.;
24. მუსტაფა ალი, 1956 - Gelibolulu Mustafa Ali, Meva'idün' - nefais fi kava'idil-mecalis. Neşreden Yenicag Tarihi Kürsüsü. Istanbul, 1956;
25. მუნეჯიბ ბაში, 1940 - Münecim-Başı (გიგევე აჰმედ იბნ ლუთფულაჰი) Gami ud-Duvel. Türk. ters. H.F.Turgal. nşr.M.Atsiz. Istanbul, 1940;
26. მუსტაფა ნაიმა, 1979 - ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქული ტექსტი თარგმანით, გამოკვლევითა და შენიშვნებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ, თბ., 1979;
27. მცირე ქრონიკები (კინკლოსების ისტორიული მინაწერები), ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო ჯ. ოდიშელმა, თბ., 1968;
28. პიეტრო დელა ვალე, 1745 - Pietro della Valle, *Informazione della Giorgia d ta alla Papa Urbano VIII*, Rome, 1627; *Voyages*, VI-VIII, Rouen, 1745;
29. მ. რეხვიაშვილი, სამცხის სამთავრო, გაზ. „შავლეგო“, 2002, № 5, 10; 2003, № 1, 2, 3;
30. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973;
31. მ. სვანიძე, 1971 - მ. სვანიძე, საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII საუკუნეები, თბ., 1971;
32. ი. ტაბალუა, 1984 - ი. ტაბალუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, XIII-XVI სს. თბ., 1984;
33. სოლაქ ზადე - Tawin-i Al-i Osman Solak-zade. 1271/1854. Istanbul;
34. გ. ფუტყარიძე, 1960 - გ. ფუტყარიძე, მუსტაფა სელიანიჩი საქართველოს შესახებ, თსუ შრომები, ტ. 91, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია II, თბ., 1960;
36. ტ. ფუტყარაძე, 2002 - ტ. ფუტყარაძე, ქართველური, ზოგადქართული სამწიგნობრო ენა და ქართველთა დიალექტები (ისტორიული მიმოხილვა), ქართველური მემკვიდრეობა, VI, ქუთ., 2002;
37. ქათიბ ჩელები, 1978 - ქათიბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ, თბ., 1978;
38. ქართლის ცხოვრება, 1959 - ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., ტ. II, 1959; IV, 1973;
39. ქრ. შარაშიძე, 1961 - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული მასალები (XV-XVI სს.), „მესხური დავითნის ქრონიკა“, ტექსტის პუბლიკაცია, გამოკვლევები და საძიებლები ქრ. შარაშიძის, თბ., 1961;
40. ე. შარიერი, 1848 - Charriere, E., *Negotiations de la France dans le Levant, ou correspondances, memoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople et des ambassadeurs... à Venise, Raguse, Rome etc. v. I-IV*, Paris, 1848-1868;
41. ჟან შარდენი, 1975 - ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და

- აღმოსავლეთის ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ), ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბ., 1975;
42. ნ. შენგელია, ოსმალთა ისტორიკოსის მუნეჯიმ-ბაშის ცნობები ლალა მუსტაფა ფაშას ამიერკავკასიის ქვეყნებში ლაშქრობის შესახებ, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, ტ. II თბ., 1968;
43. ნ. შენგელია, XV-XIX სს. საქართველოს ისტორიის ოსმალური წყაროები, თბ., 1974;
44. ნ. შენგელია, სელჩუკები და საქართველო, თბ., 1968;
45. ნ. შენგელია, სოლაქ-ზადე საქართველოს შესახებ, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, წიგნი IV, თბ., 1973;
46. ნ. შენგელია, ოსმალური წყაროები და ლიტერატურა, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973;
47. ე. შესნო, 1887 - J. Chesneau, Le Voyage de monseigneur d'Aramon ambassadeur pour le roy en Levant, Paris, 1887;
48. ივ. ჯავახიშვილი, 1967 - ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. IV, თბ., 1967;
49. ჯეფრი ჩელები, 1874 - Cevri Celebi, Tarih-i Cevri Celebi, Istanbul, 1874; 1975;
50. ს. ჯიქია, 1940 - ს. ჯიქია, იბრაჰიმ ფეჩევი საქართველოს შესახებ, აკად. მარის სახელობის ენის, ისტორიის და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, V-VI, თბ., 1940;
51. ე. ჰამერი, 1837 - J. Hammer, Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours, traduction de l'Allemand par J.J. Hellert, t. VII, Paris, 1837;
52. ჰასან რუმლუ, 1966 - ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანით და შესავლით გამოსცა ვ. ფუთურაძემ, შენიშვნები დაურთო რ. კიკნაძემ, თბ., 1966.

**TARIEL PUTKARADZE, GIGA KAMUSHADZE,
EMZAR CHANTURIDZE**

**INFORMATION ABOUT GEORGIANS ON SOME TURKISH
LANGUAGE WEB-PAGES**

The paper discusses Turkish language web-pages about Georgians namely, lazebura and akhiskhaliler (Akhaltsikhe), which release incorrect information and extremely subjective materials about the Georgian Cultural – linguistic data and about the history of Georgian. The paper is provided with comments of the authors.

წერილების ფრაგმენტები საქართველოს სახელმწიფოს ამჟამინდელ საზღვრებს მიღმა დარჩენილ ქართველთა შესახებ (დოკუმენტური მასალა; თურქული ნაწილი თარგმნა გიგა ქამუშაძემ)

ჯუნეთ დიასამიძე:

გამარჯობა, ბატონო ტარიელ!

1879-1920 წლებიდან 1970-75 წლებამდე, სანამ ჩვენს სოფლებში ელექტროენერგია შემოვიდოდა, თურქეთელ ქართველებს კლასიკური ქართული სახე და ენა დაცული ჰქონდათ. აქაურელი ქართველები თურქულ ენას მხოლოდ დაწყებითი სკოლის შემდეგ სწავლობდნენ და მდგომარეობა თანდათან იცვლებოდა. თუკი მანამდე ქართველი ქალს სხვა ეროვნებას არ მიათხოვებდა, შემდეგ ესეც დაივიწყეს და ბოლო წლებში მკვეთრი ასიმილაციის პროცესი მიმდინარეობს.

დღევანდელი თურქეთის ჩამორჩენილობისა და არათურქი ხალხის მიმართ კეთილი ნების არგამოჩენის გამოა, რომ ქართველები აქ ქართველად განვითარებას ვერ ახერხებენ.

1999 წლის 17 აგვისტოს იზმითსა და საქარიაში მომხდარმა მიწისძვრამ ქართველებს ყველაზე დიდი უბედურება მოუტანა. თურქი ინჟინრების მიერ უზარისხოდ ნაგები სახლები ქართველებს პირდაპირ თავზე დაექცათ.

საქართველო სწრაფად უნდა განვითარდეს და თურქეთელი ქართველები უკან უნდა დაბრუნდნენ. 72,5 მილიონიანი კოსმოპოლიტური თურქეთი აქაური ქართველებისათვის შესაფერისი ადგილი არ არის.

ივლისი, 2004

მოგესალმებით სარფელი ლაზები

თქვენი წერილი მივიღეთ. ძალიან მოხარულნი ვართ, ჩვენთან თანამშრომლობის სურვილი რომ გაქვთ. ჩვენც სიამოვნებით დაგეხმარებით ჩვენი შესაძლებლობის მიხედვით. ამას იმიტომ გწერთ, რომ ჩვენ უბრალოდ სტუდენტები ვართ, მაგრამ ჩვენში არსებული პატრიოტიზმი არ გვაძლევს უფლებას უსაქმოდ ყოფნისა. მიუხედავად ამისა, როგორც თქვენ გწერთ, არსებობენ პიროვნებები ანტიქართული განწყობისა და, სამწუხაროდ, საკმაოდ წარმატებულადაც მუშაობენ. ამის მაგალითად ისიც კმარა, რომ ჩვენ გვყავს უამრავი ნათესავი თურქეთში (ლაზები) და ისინი სრულიად არასწორ ინფორმაციას ფლობენ მათი წარმომავლობისა და ისტორიის თუ რელიგიის შესახებ, რაც თქვენთვისაც კარგად არის ცნობილი, მაგრამ ამავდროულად წარმატებებიც გვაქვს, მაგალითად, ამ ბოლო დროში მათ ძალიან მოუხმირეს ჩვენთან სტუმრობას და ამჟამად ეტყობათ ჩვენდამი რწმენა; უკვე იმასაც აღიარებენ, რომ მათი წინაპრები ქრისტიანები იყვნენ და ეკლესიების დათვალიერებაზეც არ ამბობენ უარს, მაგრამ ეს როდი კმარა, იქ ხომ 2 მილიონამდე ლაზი ცხოვრობს. თუკი ლაზების ყურადღების ცენტრშია სარფი და ლაზები, იმიტომ ნაცნობს თუ უცნობს ყველას ვებატიყებით და ვუხსნილი რისი გავიგებაც ბევრ მათგანს არ სურს. ასეთი იყო სელმა კოჩივა, ეს პიროვნება გერმანიაში ცხოვრობს და ძალიან მნიშვნელოვან საქმიანობას ეწევა ლაზებისთვის, ის ხშირად ჩამოდის ჩვენთან სარფში, ეხლა კიდევ აპირებს ჩამოსვლას და აუცილებლად შეგატყობინებთ ამის შესახებ. ის, როგორც გუბაზ ჩიბარიში, ანტიქართული განწყობისა იყო. ვერ წარმოედგინა მისი გაქრისტიანება

მაგრამ, აი, მისი მესამე ჩამოსვლის შედეგი: ის ქრისტიანულად საქართველოშივე მოინათლა, გაშორდა თურქ მეუღლეს იმის გამო, რომ ის ამის წინააღმდეგი იყო. ეს ქალი მწერალია და მისი ლაზური წიგნები დიდი პოპულარობით სარგებლობს თურქეთის ლაზებში, ჩვენ მივალწვიეთ იმას, რომ ის მათი ჩვენსკენ მოქცევაში გვეხმარება ძალიან წარმატებულად (მისი ემაილია mcivasel@hotmail.com), ფლობს ლაზურ და თურქულ ენებს. სარფის ხშირი სტუმრებისთვის დიდი სურვილი გვაქვს სარფში მუზეუმის გახსნისა, ჩვენ საკმაოდ ექსპონატები გვაქვს, რომლებიც ლაზურ ხასიათს ატარებენ და კარგად შეიძლება მათში ლაზური ტრადიციების დანახვა. მათ შორისაა ლაზი მხატვრის ჰასან ჭელიშის ნახატები, რომლებიც ამჟამისათვის ბათუმის მუზეუმისათვის გვაქვს გადაცემული, ეს ნახატები როგორც ვიცით, ბოლო ხანებში ხელოვნებათმცოდნეებმა საქართველოში ფიროსმანის შემდეგ ყველაზე ძვირფას ნამუშევრად შეაფასეს. დიდი სურვილი გვაქვს თქვენთან შეხვედრისა, არ ვიცით, რამდენად მოვახერხებთ ქუთაისში ჩამოსვლას. ამ საქმეებთან დაკავშირებით მუშაობენ ჩვენი მშობლებიც, მაგრამ მათ არა აქვთ შეხება ინტერნეტთან, ამიტომ სასურველია სხვა გზით უფრო ახლოს გაგვეცნო ერთმანეთი და იქნებ ჩვენც შევძლოთ თქვენსავით ასეთი დიდი საქმეების კეთება. იქნებ ექსპედიციის შესახებ უფრო დაწვრილებით მოგვაწოდოთ ინფორმაცია, იქნებ ჩვენც მივიღოთ მონაწილეობა (ეს თხოვნის სახით), რადგანაც ძალიან ვართ დაინტერესებული ამ სფეროში. ამით დაგემშვიდობებით, ხშირად მოგვწერეთ, კარგად მრძანდებოდეთ.

სელმა კოჩივა:

ჩემო ჯიმა ტარიელ!

მე ჩემი იუბილე სულიერ ლიდერებთან ერთად თბილისში აღვნიშნე და საქართველოსადმი ნოსტალგიის ნიშნად მოვინათლე კიდევ. საქართველო ჩემი კულტურული სამშობლოა. ჩემი წინაპრები ოსმალებმა გადააგვარეს. მე კი ლაზად მოვევლინე ამ ქვეყანას.

გუბაზ ჩიბარისის შეხვედრებზე მეც ვმონაწილეობ, მაგრამ მის შეხედულებებს არ ვიზიარებ. ყველა მასავით სეპარატისტი არა ვართ. ჩვენ ლაზურისა და მეგრულის, ესე იგი, ძველი კოლხურის არსებობისათვის ვიღწვიეთ. კოლხის უნივერსიტეტში ბევრი ლაზი ენათმეცნიერი მოღვაწეობს, თუ მათაც დაუკავშირდებით, კარგი იქნება.

საქართველო ჩვენი კულტურული სამშობლოა. თუკი ჩვენ თქვენგან განსხვავებული შეხედულებები გვაქვს, ეს ჩვენი ვეროპაში განათლების მიღების შედეგია. საქართველოს სიძლიერე ნიშნავს, რომ ლაზებიც ძლიერნი იქნებიან.

ქუთაისში ჩამოსვლა ძალიან მინდა. ვიცი, რომ ზუგდიდშიც ეწყობა მსგავსი სიმპოზიუმები. თქვენგან ბევრს ვისწავლი. ჩვენ აქ „ბეტონების“, ქვეშ ვართ მოქცეული. თურქებმა გადაგვაშენეს. გიძღვნით სალამს მთელი ლაზების სახელით.

სექტემბერი. 2004

აბდუმანიში ერქანი:

გამარჯობა ბატონო ფუტკარაძე!

პირველ რიგში დიდი მადლობა მინდა მოგახსენოთ იმისათვის, რომ ჩემი გაცნობა მოისურვეთ. მეც მსურს თქვენი გაცნობა, რათა ლაზების ისტორიისა და კულტურის შესახებ თქვენგან ობიექტური ინფორმაციები შევიტყო. მე თურქეთში (სტამბულში) პირველი ლაზური გრამატიკის რედაქტორი ვარ. ახლა კი ლაზურ მოთხრობებს ვბეჭდავთ და ვამზადებ ვებ-გვერდს www.kolxi.org ამასთანავე ყურნალის გამოცემასაც ვაპირებ. ჩვენ ნამდვილად არ ვაპირებთ თურქეთის ხელისუფალთა ნებას დავყვეთ.

მე დაქორწინებული ვარ ჩვენებურ (მუსლიმან ქართველ) ქალბატონზე და ხოფელი ლაზი ვარ. ამავდროულად სტამბულში ფინანსური კონსულტანტის საქმიანობასაც ვეწევი. სარფშიც, ბათუმშიც ლაზი და ქართველი მეგობრები მყავს და კავშირები მაქვს. გასულ ზაფხულში ბათუმში ვიყავი. ნოემბერში კი კვლავ მინდა ჩამოსვლა ბათუმში, ზუგდიდშიც ვაპირებ წასვლას. ვფიქრობ, საჭიროა ლაზეთის ისტორიის, ენის, კულტურის, სოციოლოგიისა და ანთროპოლოგიის შესახებ ქართველოლოგებთან და საქართველოში მცხოვრებ მეგრულ-ლაზებთან ერთობლივი კვლევები ვაწარმოოთ, მხოლოდ ერთი პირობით: ეს არის ობიექტური და რეალისტური მუშაობა.

თურქეთში ყველაზე მნიშვნელოვანი პრობლემა ლაზეთის კულტურის შესახებ წარმოებულ საქმიანობაში კონსენსუსის მიუღწევლობაა. მწამს, რომ როცა kolxi.org-ი ამუშავდება, უფრო გლობალური და ინტერნაციონალური ვებ-გვერდი იქნება.

ოქტომბერი.2004

Gomormjora Mr.Putkaradze. (ლაზური ტექსტით)

ჯუნეთ დიასამიძე:

გამარჯობა ბატონო ტარიელ!

...იზმითში, სადაც მე ვცხოვრობ, ქართველები და ქართული სოფლები საკმაოდ მრავლადაა, მაგალითად: თქვენ ალბათ იცით, რომ გოლჯუყის რაიონში 35 ქართული სოფელია, მთლიანად კი ამ მხარეში 50-მდე ქართული სოფელია. გარდა ამისა, 3 მეგრულ-ლაზური სოფელიც არის. ჩვენ ყოველი კვირის ბოლოს ერთად ვიკრიბებით და ერთმანეთის ამბებს ვკითხულობთ. ამ შეკრებებით კი იმას მივალწიეთ, რომ საკუთარი კულტურისა და მეობის შენარჩუნება შევძელით. მაგრამ აქ ჯერ კიდევ მზინც ბევრი სირთულეა: ქართული და ლაზური თანდათან დავიწყების პირასაა.

თურქეთი სხვა ქვეყნებს არა ჰგავს. ძალიან უცნაური და ჩამორჩენილი ქვეყანაა. აქ გაგება არ არის, მოთმინება არ არის. თურქეთის სურვილი ყველაფრის თურქად ქცევაა. ეკონომიკური და სხვა მიზეზების გამო მორალი და სხვა ღირსებანი ეროზიას განიცდის. სწორად მოლაპარაკესა და ღირსეულ ადამიანს ძნელად თუ იპოვი. ესე იგი, აქ ჩვენი მდგომარეობა მართლაც ძალიან რთულია.

თუ საქართველო თურქეთში მცხოვრებ ქართველებს ხელს ჰკრავს საქართველოსთან მათ კულტურულ ინტეგრაციას არ უზრუნველყოფს. თურქეთელი ქართველების უმრავლესობა ასიმილაციას ვერ ასცდება. თუმცა ზოგი აქტივისტის წყალობით ასიმილაციის აცილებაც შესაძლებელია.

ბატონო ტარიელ! მეკითხებით, ქართული თუ იცითო. სხვადასხვა მიზეზთა გამო ქართული ბაზუაჩემიდან მამაჩემს არ გადასცემია და, ბუნებრივია, მამიდან

მე გადმომცემია, მაგრამ შეზღუდულ პირობებში მაინც ვსწავლობ. ლექსიკურ მარჯვს დღითიდღე ვიუმჯობესებ. რუსთავი 2-ს, იმედსა და აჭარის ტელევიზიას კიდევ დღე ვუცქერ.

იმედი მაქვს, რომ საქართველოში აუცილებლად შევხვდებით. მე საიტ „ქვეყნებურების“ ერთ-ერთი რედაქტორი ვარ. უეჭველია, რომ თქვენი გამოგზავნილი სტატიები ჩვენთვის ჩინებული წყაროა. თქვენი სტატიების გამოქვეყნება სიამოვნებას გვანიჭებს.

ბატონო ტარიელ! 93 წლის ომად წოდებული 1877-78 წ.წ-ის ოსმალეთ-რუსეთის ომის შემდეგ თურქეთში გადახვეწილი ქართველების შესახებ ისტორიული ცნობები, გადმოცემები და მიგრირებულთა გვარები თუ მოგვებობათ, ძალიან გთხოვთ გამომიგზავნოთ. მსმენია, რომ ქუთაისში ერთ-ერთ პროფესორს ეს ცნობები აქვს თურმე.

იუნუს ზეირეკი ის პიროვნებაა, რომელმაც ერთი წიგნი დაწერა და მინია, რომ რაღაცას აკეთებს. სინამდვილეში კი არაფრის მქმნელია. მე და ზეირეკი მეგობრებმა მას სათანადო პასუხები გავეცით და საიტმა ძველი ფორმატი გამოასწორა, თუმცა მასზე თვალყურის დევნებას კვლავ ვაგრძელებთ.

საქართველოს სახელმწიფომ თურქეთის ქართველობა კვლავ საქართველოს მოქალაქეებად უნდა აქციოს. ამის არც უნდა მოერიდოს. მუშაჯირობა ჩვენი ცოდვა არ არის. ეს ჩვენი წინაპრების ჩადენილი შეცდომაა. თუ საქართველოს თურქეთში ქართული გენის გადაშენება არ უნდა, ეს უნდა გააკეთოს. თურქეთის ქართული გენი საქართველოს მომავლის გარანტიაა, დამცველია.

ამ წერილს პოლიტიკოსებსაც თუ გააცნობთ, მოხარული დავრჩებით. ჩვენი გულები საქართველოსთან ერთად არის. მე პირადად თურქეთში ყოფნა არ მინდა, ჩემს სამშობლოში, ბათუმში ცხოვრება მინდა.

გვანტერესებს თქვენი აზრი თურქეთში მცხოვრები ქართველების შესახებ. გისურვებთ წარმატებებს საქმიანობაში.

კარგად იყავით

ნახვამდის

მაისი, 2004.

ემინ ყარაოსმანოღლუ:

გამარჯობა პატივცემულო ფუტკარაძე!

ძალიან გთხოვთ, ეს წერილი თუ თქვენამდე მიაღწევს, დადებითი ან უარყოფითი პასუხი მოგვწერეთ.

ისე არ გაიგოთ, რომ ჩვენი საიტი რომელიმე ორგანიზაციის კუთვნილებაა. ის ხალხის საიტია, ეს ხალხი კი ქართველები, თურქები, მესხები და სხვანი არიან. საიტი ხალხთა დაახლოებისა და მეგობრობის საშუალებად გვინდა უქციოთ.

გთხოვთ ინფორმაციები, აზრები და წინადადებები ღიად გადმოცეთ. ძალიან გთხოვთ დაგვეხმარეთ. თქვენგან მხოლოდ კვლევით შრომებს არ მოვითხოვთ, ისტორიული წყაროებიც გვესაჭიროება. თქვენს სურვილებსა და შემოთავაზებებს სიამოვნებით მივიღებთ. იმას, რასაც თქვენ წერთ, ჩვენც კარგად გვესმის. მზადა ვართ, რომ ართვინისა და მისი შემოგარენის (საქართველოს, აჭარის) შესახებ თქვენი გამოკვლევები და სტატიები გამოვაქვეყნოთ. ისინი თურქულად ან ქართულად შეგიძლიათ გამოგზავნოთ.

შავშეთი. აგვისტო 2004

ფეხვი ჩელები

(წერილი თურქულად დაიბეჭდა ჟურნალ „ჩვენებურებში“)
პრობლემა რა არის?

საქართველო ჩვენს შვიდ მეზობელს შორის ერთადერთი ქვეყანაა, რომელთანაც არანაირი პრობლემა არ გაგვანია. როგორც დემირელი ამბობდა, მეორე სამშობლოა. რასაკვირველია, რომ ისტორიულად თურქეთ-საქართველოს შორის პრობლემები არსებობდა, მაგრამ ასობით წლებია, მაინც ერთად ვართ. თუკი პაპუა-ახალ გვინეასა და ჯიბუტის რესპუბლიკასთან პრობლემები არ გვქონია, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ისინი ძალიან გვიყვარს. თურქეთის პრეზიდენტი ბრძანებს, რომ თურქეთში მცხოვრები ქართული წარმომავლობის მოქალაქეები ჩვენს ქვეყნებს შორის არსებულ მეგობრულ კავშირებს კიდევ უფრო ამტკიცებენ.

მაგრამ რაოდენ სამწუხაროა, რომ გარკვეული წრეები თურქეთში მცხოვრებ ქართველებს აჭარლებს უწოდებენ, აჭარლებს კი ქართველებად არ თვლიან. საკითხავია, თუ რას მოიგებს თურქეთის სახელმწიფო და თურქი ხალხი იმით, რომ თითქოს თურქეთში ქართველები არ ცხოვრობენ. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ თურქეთში მცხოვრები ქართველები თავიანთ თანამოძმეებს, მიუხედავად სხვადასხვა კულტურის პირობებში ცხოვრებისა, გულთბილად ჩაეხუტნენ. წლების წინ იძულებით დაშორებულმა ნათესავებმა ერთმანეთი გაიცივნეს და წინაპრების მიწა მოინახულეს. გნებავთ ართვინლებს, გნებავთ ფოცხოველებს და სხვებს არასოდეს თავიანთი თავისათვის აჭარელი არ უწოდებიათ, თავს ყოველთვის ქართველებად თვლიდნენ. როგორც პეტრე ალფორდ ანდრეუსი აღნიშნავს, ართვინლები და თურქეთში მცხოვრები ქართველები არასოდეს ამბობენ, რომ აჭარლები არიან. ამ ტერმინით მხოლოდ ადამიანთა მცირე ჯგუფი შეიძლება მოიაზრებოდეს. აჭარის ავტონომიის შექმნაში დამნაშავე საბჭოთა რეჟიმია, რომელმაც აქაურთა მუსლიმანობის მომიზეზებით რეგიონს განსაკუთრებული სტატუსი მიანიჭა.

მოვიყვანო ქართველის, მაგრამ რუსების მოტრფიალის, სტალინის, ამ საკითხებთან დაკავშირებულ სიტყვებს: “ქართულად მოლაპარაკე, მაგრამ თურქული კულტურის მიხედვით მცხოვრები მუსლიმანი აჭარლები რომელ ეთნოსს უნდა მივაკუთვნოთ? ან თუნდაც ქობულეთლები, რომელსაც ოსმალები ჩურჩქსუს უწოდებდნენ, ან რა გუწოდოთ ინგილოებს?”

როგორც ჩანს, სტალინი მომხრე იყო მუსლიმან ქართველებს ავტონომია ჰქონოდათ.

იუნუს ზეირეკი სტატიაში “საქართველო, აჭარა და თურქეთი” ამბობს: “აქაური მოსახლეობა აჭარელია, ქართული ენაც იციან და თურქულიც. მორწმუნე მუსლიმანები არიან, ზორბა ტანისანი, ძლიერნი, ერთი სიტყვით, ნამდვილი აჭარლები. უწინ ბათუმში სულ ესენი ცხოვრობდნენ, შემდეგ ქრისტიანი ქართველებიც მოსულან, რუსებიც დასახლებულან. ჩვენთან აჭარლებს ქართველებს უწოდებენ. აქ კი მათ ქართველი რომ დაუძახო, ტყვიას გვევრიან. ეს სიტყვა მათ ძალიან აღიზიანებთ.”

იუნუს ზეირეკი ასევე ამბობს: “აჭარელი ხალხის მუსლიმანობის ოსმალეთის პერიოდთან დაკავშირება და მათთვის მუსლიმანი ქართველის წოდება სწორი არ არის. ძირითადად საქართველომაც (თბილისი-ქართლის ქვეყანა) ოსმალების

გვლენა განიცადა, თანაც აქარაზე მეტად, მაგრამ ჩანს, რომ ქართველი ხალხი არ გამუხლიმანებულა. აქედან გამომდინარე, აქარელი ხალხისათვის ქართველის წოდება მეცნიერული ტერმინი არ არის. ამ სიტყვას მხოლოდ პოლიტიკური დატვირთვა აქვს და მეტი არაფერი.

ისტორია კი ამ ფაქტს ასეთ პასუხს ცემს: საქართველოში საკმაოდ ადრეულ პერიოდში დაუწყია გავრცელება ისლამს, განსაკუთრებით მის სამხრეთ რეგიონებში. მე-11 საუკუნეში, მანამ, სანამ სელჩუკები თბილისს დაიპყრობდნენ,, ამ უკანასკნელს არაბები იპყრობენ. ამის თან ერთვოდა ქართულ სამთავროთა გაუთავებელი ომები, მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალების გავლენით დასავლეთ საქართველოში ისლამმა ფეხი მოიკიდა, საქართველოში ის სახელმწიფო რელიგიად არ ჩამოყალიბებულა.

ქართველებმა რუსებს სამშობლო საკუთარი ხელით გადასცეს და კავკასიაში დაამკვიდრეს. ამასთან დაკავშირებით ერთი რამ გამახსენდა: ნასრედინ ხოჯას საბლი გაძარცვეს. მეზობლებმა უყურადღებობისა და კარების ჩაუყეტაობისათვის ხოჯას უსაყვედურეს. კარგი, უთქვამს ხოჯას, ყველაფერში მე ვარ დამნაშავე, ქურდს არაფერში დანაშაული არ მიუძღვის. ერთი ქართული ანდაზაც არის: ვეგს არ ქონდა, ბუზს გაჰქონდა-ო.“

რუსების შემოტევების ასაცილებლად ყივჩაღებმა სიძეს, ქართველ მეფეს-დავით მეორეს 1118 წელს ყივჩაღთა დიდი ჯგუფი ჩამოუყვანეს საქართველოში. ქართველმა მეფემ კი მათგან 40 000-იანი მძლავრი ჯარი შექმნა და ისინი, როგორც თურქ-სელჩუკების, ასევე ირანელების, სომხებისა და შირვანის წინააღმდეგ გამოიყენეს.

მეფის ბრძანებით ყივჩაღები ერთიანად ბათუმში დაასახლეს? რასაკვირველია არა. ისინი თბილისის შემოგარენში ჩაასახლეს და აღმოსავლელ ქართველებში გაითქვიფნენ. ბათუმისა და მისი შემოგარენისათვის ეს არ ითქმის. ერთი ნაწილი ქართველი მუსლიმანი გახდა, ერთმა ნაწილმა კი ქრისტიანობა აირჩია. ამ ორმა ერმა ერთად შერეული ქორწინება მოახდინა და ერთმანეთში აირივნენ. ქართველები და თურქები უკამათოდ ძმები არიან.

ქართველების მიერ მესხებად, თურქებისაგან ახალციხელ მესხებად სახელდებული, სტალინის მიერ გადასახლებული ხალხის შესახებ ოდნუ ზეთინოდლუ შემდეგს ამბობს: “ჩვენმა ხალხმა ახალციხელი თურქების არსებობა 1989 წელს შეიტყო. იმ დროს ისინი უზბეკეთში, ფერგანის რეგიონში ცხოვრობდნენ. კომუნისტების პროვოკაციული ქმედებით ადგილობრივი ჩვენი უზბეკი ძმები, ქვებითა და ხელჯოხებით შეიარაღებულნი, თავს დაესხნენ თავიანთ თურქ ძმებს. 500-მდე ახალციხელი დაიღუპა, ათასობით დაიჭრა, შეტაკება გაზეთებში უზბეკ-მესხთა ბრძოლის სათაურებით შუქდებოდა.

ტერმინი “აპისკალი“ დამახინჯებული ფორმაა ქართული “ახალი ციხელი“ ფორმისა.

მთავარი ის არის, რომ მოხდა დიდი უსამართლობა მათ მიმართ და სამშობლოდან გააძევეს. ახალციხელების გადასახლებაში ქართველები დამნაშავენი არ არიან. ვერ ვიტყვით, რომ ახლა ქართველებს მათი უკან დაბრუნება უნდათ.

1996 წელს საქართველოს კონსტიტუციის შემდგენელი კომისიის ერთ-ერთი წევრი, გურამ მამულია აღნიშნავს: “ეს ხალხი 1944 წელს მოსკოვის

ბრძანებით შუა აზიაში იქნენ გაგზავნილნი. 1989 წელს ფერგანაში პრობლემა შეიქმნა და იძულებულნი გახდნენ სხვადასხვა ადგილას წასულიყვნენ. გვინდა, რომ მათ ტანჯვას წერტილი დაესვას და სახლებში დაბრუნდნენ. ხუთ რაიონში, სადაც ისინი გადასახლებამდე ცხოვრობდნენ, სახლები უნდა ავუშენოთ“.

საქართველოს, რომელსაც აფხაზეთიდან ათიათასობით დევნილი ჰყავს და ისინი ვერ დაუსახლებია, ახალციხელებს როგორ უზრუნველყოფს საცხოვრებელით?

თურქები და ქართველები ნათესავი ერია. საჭირო არ არის კამათი იმაზე, ქართველებისაგან თურქები წარმოიშვნენ თუ, პირიქით. ისე, როგორც ქათამი უფრო გაჩნდა თუ კვერცხი.

პრობლემებიც ერთნაირი გვაქვს. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ეკონომიკა მოშლილია, ქუჩები, პროსპექტები დასავლური რეკლამებითაა მოფენილი. მდიდარ ქართულ სამზარეულოს საფრთხე ემუქრება. ხაჭაპურის ნაცვლად ჰამბურგერს ჰყიდიან. ქართული ფილმები აღარ არსებობს, ამერიკულებს უცქერენ. მრავალხმიანი ქართული სიმღერები ახალგაზრდებში ინტერესს აღარ იწვევს. ქართველი ინტელიგენცია დასავლური ენებიდან “იმპორტირებულ” ზგერიანი სიტყვებისაკენ იჩენს მიდრეკილებას და თავსაც და მსმენელსაც აწუხებს და სხვა უამრავი...

რუსეთ-საქართველოს შორის დაძაბულ მგომარეობასთან
დაკავშირებით თურქეთის ლაზების განცხადება

ბოლო დროს რუსეთ-საქართველოს შორის სამხრეთ ოსეთის პრობლემის გამო გამოწვეულ დაძაბულობას ცივილიზებულ სამყაროსთან ერთად თურქეთში და ევროპაში მცხოვრები ლაზები დიდი ტკივილით ადევნებენ თვალ-ყურს.

ქართველ ხალხს, რომელიც თავისი ისტორიის ყოველ პერიოდში დიდი საფრთხის ქვეშ ცხოვრობდა და გადაშენების პირასაც მდგარა, ღღესაც რუსეთის შრიდან საფრთხე ემუქრება.

სამხრეთ ოსეთისა და აფხაზეთის პრობლემა საქართველოსა და ამ რეგიონებს შორის კი არა, რუსეთის კავკასიაში იმპერიალისტური პოლიტიკის წარმოების გამო წარმოქმნილი პრობლემაა.

აფხაზეთი ისტორიულად კოლხების ქვეყანაა. აფხაზეთიდან განდევნილი ხალხი თავიანთ სახლ-კარს აუცილებლად უნდა დაუბრუნდნენ. რუსეთი აშკარად უნორირებს უწევს საერთაშორისო კანონებს.

მომხრე ვართ საქართველოს ინიციატივის, რომ გაიმართოს საერთაშორისო კონფერენცია, რომელიც განსაზღვრავს სამხრეთ ოსეთის სტატუსს. აშკარაა, რომ თუკი რუსეთი მხარს არ უჭერს საქართველოს სამშვიდობო ინიციატივას, ეს მის იმპერიალისტურ ზრახვებზე მიუთითებს.

გაერთიანებულმა ერებმა უფრო აქტიური როლი უნდა ითამაშონ, კავკასიაში მეტი სისხლი რომ არ დაიღვაროს.

ჩვენ თურქეთის ლაზები მოძმე ქართველ ხალხს ამ მძიმე პერიოდში მხრდით ვუდგევართ და მხარს ვუჭერთ. რუსეთი დაპყრობით პოლიტიკას თუ გააგრძელებს, მაშინ მეტს აღარ მოვითმენთ. საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის დასაცავად ყველაფრისათვის მზადა ვართ.

თურქეთში მცხოვრები ლაზები lazebura.net

ელზა ფუტყარაძე

საშუალო გვარის ზმნათა ერთი ჯგუფის
წარმოების საბითხისათვის

საყოველთაოდ ცნობილი დაყოფის მიხედვით საშუალო გვარის ზმნები იყოფა ორ ჯგუფად: მედიოაქტიურებად და მედიოპასიურებად. ამგვარ განაწილებას ზმნათა უღლება და მწკრივთა ფორმების წარმოება უძველესი წარმოების თავისებურებათა თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო სურათს გვიჩვენებს ე.წ. მედიოაქტიური ზმნები.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ საშუალო ზმნების უღლება ძირითადად იყოფა მედიოაქტიური და მედიოპასიური ზმნების უღვლილებად, მაგრამ ჯერაც საკმაოდ მერყეობას განიცდის (ბ. ჯორბენაძე, 1975, გვ. 182). ამ კუთხით საინტერესოა საშუალო ქართულის მონაცემებისათვის თვალის გადავლება იმის გასათვალისწინებლად, თუ როგორ მივიღეთ დღევანდელი სურათი.

ცნობილია, რომ მედიოაქტიური ზმნები დანაკლის ფორმებს იგსებენ მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის ფორმებით, მაგრამ არის ერთი ტიპი მედიოაქტიური ზმნებისა, რომლებიც ფაქტიურად ორგვარ უღვლილებას გვიჩვენებენ. ეს ზმნები უღვლილებისას ამგვარ სურათს წარმოგვიდგენენ:

აწმყო: ტირის, ფრიალებს, ქრის...

უწყვეტელი: ტიროდა, ფრიალებდა, ქროდა...

აწმყოს კავშირებითი: ტიროდეს, ფრიალებდეს, ქროდეს...

როგორც მოცემული პარადიგმიდან ჩანს, აწმყოს მწკრივებში ჩვეულებრივი ვითარებაა. განსხვავება თავს იჩენს მყოფადისა და ნამყო ძირითადის მწკრივებში:

ტირის - იტირებს, იტირებდა, იტირებდეს, იტირა, იტიროს, მაგრამ: ატირდება, ატირდებოდა, ატირდებოდეს, ატირდა, ატირდეს.

ფრიალებს - იფრიალებს, იფრიალებდა, იფრიალებდეს, იფრიალა, იფრიალოს, მაგრამ: აფრიალდება, აფრიალდებოდა, აფრიალდებოდეს, აფრიალდა, აფრიალდეს.

ქრის - იქროლებს, იქროლებდა, იქროლებდეს, იქროლა, იქროლოს, მაგრამ: აქროლდება, აქროლდებოდა, აქროლდებოდეს, აქროლდა, აქროლდეს.

როგორც უღვლილებიდან ჩანს, ტირის, ფრიალებს ტიპის ზმნები ნაკლები მწკრივების შესავსებად იყენებენ როგორც მოქმედებითი (ტირის-იტირებს-იტირა), ისე ვნებითი გვარის მოდელით ნაწარმოებ ფორმებს (ტირის-ატირდება-ატირდა). ამგვარი ფორმები საშუალო ქართულშიც დასტურდება. მაგ.:

რა შენსა სახელს მოვგონებ, ავთოთოლდები (ვისრ. 30); ათოთოლდა ვითა თავმოკვეთილი მფრინველი (ვისრ. 59); ასრევე ჩემთვის იგი ატირდებისო (ვისრ. 127); მოაბადცა საბრალოდ ატირდა (ვისრ. 157); ქარი აქროლდა, შეიქმნა მეორედ მოსვლის ნიშანი (შვ. მთ. 515); რა ქოისტანით ქარი აქროლდის, ესრე უჩნდის ვითამცა სამოთხის სული სცემოდეს (ვისრ. 100); ნურც გონება შენი ტკბილი და წყნარი აჩქარდება (რუსუდ. 14); რა ნახე აგრე მწარე სანახავიო, რომ აგრე შეწუხდიო? (რუსუდ. 42); გაჯავრდა ზავ (რუსუდ. 56); სამოთხისა ყვაილი ვითა აყვავდა... (რუსუდ. 121); აფრინდა გველი (რუსუდ. 123).

პარალელურად, ამ ტიპის ზმნები აქტიური ფორმებითაც ივსებენ დანაკლის მწკრივებს: ქარმან იქროლა (ლექ. ამბ. 8); ხელმწიფემა იტირა (მეფ. სალ. 393); დიდად იმწუნარა (ახ. ქართ. ცხოვრება. 745) და ა.შ.

ამ მოვლენასთან დაკავშირებით სპეციალურ ლიტერატურაში ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ "არსებობს არა მარტო ორი ჯგუფი საშუალო გვარის ზმნებისა - მხოლოდ მედიოაქტივი ან მხოლოდ მედიოპასივი, არამედ მესამე ჯგუფიც - მედიოაქტივი და მედიოპასივი ერთსა და იმავე დროს" (ნ. ბაბუნაშვილი, 1986, გვ. 14).

ფორმაწარმოებისას მონაცვლე აღნიშნული ტიპის ზმნათა უღვლილების პროცესი გაგრძელდება. ასეთი ფორმები ახალ ქართულშიც მრავლადია. მაგ.:

ეს ღმერთმა გაუმარჯოს იმ ფურირემს, რომელიც... მყვირალობის დრო მოდგება თუ არა, აბლავლდება (დიდ. მარჯ. 178); მამამზე წამოდგა, გარღვეულივით დაბარბაცდა (დიდ. მარჯ. 67); ბალებიც ატირდებიან (ბახტ. 10); ბალები... უფრორე აყვირდებიან (ბახტ. 9); მზეც ამობრწყინდა (ბახტ. 21); აღელდენ ქისტის შვილები (ალ. ქეთ. 54); აპყფედი ქოფაკივითა (ალ. ქეთ. 58); რამდენჯერმე გათრთოლდა, გაციმციმდა (ელგ. 60); ათასში ერთხელ ცხენი აფრუტუნდებოდა (ელგ. 126); ცაში ვაზი აყვავილდა (ზ. გორგ.); ალაპლაპდება მზეზე კალმახი (ტ.ტაბ. 45); აფრინდებოდა გუნდი (დიდ. მარჯ. 76); ატიკტიკდა ვარდისახარი ისევე (დიდ. მარჯ. 197); ბაღლივით აქვითინდა (დიდ. მარჯ. 196); რომელიღაც ჩიტი აჭიკჭიკდა (დიდ. მარჯ. 205) და ა.შ.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ცოცხალ სასაუბრო მეტყველებაშიც ხშირია შემთხვევები, როდესაც ამ ტიპის ზმნები ისმის ვნებითი გვარის მოდელით ნაწარმოები ფორმით. ეს კი თავისთავად იმაზე მეტყველებს, რომ საშუალო გვარის ზმნათა უღვლება მერყევადია და საბოლოოდ დღესაც არაა გაფორმებული. ისიც საფიქრებელია, რომ პასიური ფორმები თავდაპირველად საშუალო გვარის "შემავსებელ" ფორმებს კი არ წარმოადგენდნენ, არამედ აწმყოში სათანადო ფორმების უქონლობის გამო თვითონ "სესხულობდნენ" საშუალო გვარის ზმნათა იმავე ფუძის ფორმებს (მ. ტაბიძე, 1973, გვ. 13).

ამრიგად, ტირის, ფრიალებს წყების ზმნებს შეიძლება ეწოდოს ნარევი ან შერეული ტიპი. ვფიქრობთ, საშუალო გვარის ზმნათა უღვლილების სამი ჯგუფი უნდა გამოიყოს: მედიოაქტიური, მედიოპასიური და ნარევი, ანუ ისეთი, როდესაც ფორმაწარმოებისას მონაცვლეობენ მედიოაქტიური და მედიოპასიური ფორმები.

სპეციალურ ლიტერატურაში არაერთგზის არის აღნიშნული, რომ იმ შემთხვევაში, როცა საშუალო ფორმას ნაკლებ მწკრივებში პარალელურად წაენაცვლება როგორც მოქმედებითის, ისე ვნებითი გვარის მოდელით ნაწარმოები ფორმები, ჩანაცვლებულ ფორმებს შორის ადგილი აქვს შინაარსობრივ სხვაობას. კერძოდ კი, მოქმედების დაწყებითობას ანუ ინსოატივს გამოხატავენ. მოქმედების დაწყებითობის ფუნქცია ძველ ქართულში ძირითადად აღწერილად გამოიხატებოდა: იწყო ქროლად... ამგვარი წარმოება საშუალო ქართულშიც გვხვდება და არც ახალი ქართულისათვისაა უცხო: ტირილი დაიწყო, სიმღერა დაიწყო. პარალელურად გვხვდება ორგანული წარმოების ფორმებიც: ატირდა, აღერდა... საენათმეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ "ორგანული წარმოების ფორმებით მათი შეცვლისას არაკაუზალური უკუქცევითი შესიტყვება ვნებითის კონსტრუქციას იძლევა (ტირილი დაიწყო > ატირდა)" (ბ. ჯორ-

ბენაძე, 1978. გვ. 105).

ძველ ქართულში მოქმედების დაწყებითობის გამოსახატავად გამოყენებულია აღწერითი ფორმები, მაგრამ გვხვდება ორგანულიც: იწყო ქროლად - აქროლდა, იწყო ყვილად - აყვილდა. ეს ფუნქცია გამოიხატება როგორც ვნებითი, ისე მოქმედებითი გვარის მოდელით.

ამრიგად, ის მედიოაქტიური ზმნები, რომლებიც პარალელურად მედიოპასიურნიც არიან, ფორმოზობრივად იდენტური არიან და ემთხვევიან მოქმედების დაწყებითობის ორგანული წარმოების იმ ფორმებს, რომლებიც ამ ფუნქციას გამოხატავენ ვნებითი გვარის მოდელით.

გარდა ამისა, თუკი ერთმანეთს შევადარებთ ჩანაცვლებულ ფორმებს: იტირა - ატირდა, იქროლა - აქროლდა, იფრიალა - აფრიალდა - სხვაობა აშკარა გახდება. როგორც პროფ. ბ. ჯორბენაძე მიუთითებს: "თითქმის შესაძლებელი ჩანს იმის დაშვება, რომ აქ ასპექტის თვალსაზრისითაა დაპირისპირება" (ბ. ჯორბენაძე, 1975. გვ. 187). აქედან გამომდინარე, იტირა, იფრიალა, იქროლა ტიპის ფორმები უსრულ ასპექტს გამოხატავენ, ხოლო ატირდა, აფრიალდა, აქროლდა ტიპისა კი - სრულ ასპექტს. მართებულია მკვლევარის შენიშვნა, რომ ზოგჯერ განსხვავება ერთგვარად თვისობრივადაც ვლინდება. გაზარმაცდა თვისობრივ ცვლილებაზე მიუთითებს, ხოლო იზარმაცა კი - უფრო მომენტობრივ მოვლენაზე.

ამასთან დაკავშირებით პროფ. ზ. ჭუმბურიძეც აღნიშნავს, რომ აღუღდება, აქუხდება, ახვრინდება, აკვნესდება, ატირდება ტიპის ფორმები სრული ასპექტისაა. აშკარაა, რომ საშუალო გვარის ზმნათა დიდ ნაწილს მყოფადში ორი ფორმა ენაცვლება. მათგან ერთი გამოხატავს უსრულ ასპექტს, მეორე - სრულს (ზ. ჭუმბურიძე, 1986. გვ. 119).

ბუნებრივია, ისმის კითხვა, რა იწვევს საშუალო გვარის ზმნათა ნაკლებ პარადიგმებში ერთი და იმავე ფუძისაგან როგორც მოქმედებითი, ისე ვნებითი გვარის მოდელით ნაწარმოები ფორმების ჩანაცვლებას? მედიოაქტიური ზმნები ემსგავსებიან მოქმედებითი გვარის ზმნებს და ამიტომ მოქმედებითის მნიშვნელობისაკენ გადახრილ საშუალო გვარის ზმნებს ჩაენაცვლება მოქმედებითი, ხოლო ვნებითის ფუნქციასთან მიახლოებულს - ვნებითი, მაგრამ ნარევი ტიპის ზმნებთან სინამდვილეში ასე არ უნდა იყოს, რადგანაც ისინი პარალელურად ჩაინაცვლებენ უღვლილების ნაკლებ პარადიგმებში როგორც მოქმედებითის, ისე ვნებითი გვარის მოდელით ნაწარმოებ ფორმებს. საფიქრებელია, აქ უშუალოდ საქმე გვაქვს იმ უძველეს ვითარებასთან, როცა ზმნა ჯერ კიდევ არ განარჩევდა გვარის ფორმებს ნებისმიერი ფორმა მიიღებდა ნებისმიერ მნიშვნელობას იმის მიხედვით, თუ რა კონსტრუქციაში მოხვდებოდა.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ბერი ეგნატაშვილი, ახალი "ქართლის ცხოვრება", ქართული მწერლობა, ტ. 6. თბ., 1989;
2. კ. გამსახურდია, 1990 - კ. გამსახურდია, დიდოსტატის მარჯვენა, თბ., 1990;
3. ვისრამიანი, ქართული მწერლობა, ტ. 3. თბ., 1988;
4. ვაჟა ფშაველა, 1993 - ვაჟა ფშაველა, თხზულებანი, ტ. 3. თბ., 1993;
5. მეფეთა სალარო, ქართული მწერლობა, ტ. 5. თბ., 1988;
6. რუსუდანიანი, ქართული მწერლობა, ტ. 6. თბ., 1989;
7. მ. ტაბიძე, 1973 - მ. ტაბიძე, საშუალო გვარის ზმნებისათვის ქართულში, სტუდენტთა XXXV სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბ., 1973;
8. ალ. ყაზბეგი, 1993 - ალ. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. I. თბ., 1993;
9. ნ. ციციშვილი, 1988 - ნ. ციციშვილი, შვიდი მთიები, ქართული მწერლობა, ტ. 5. თბ., 1988;
10. ზ. ჭუმბურიძე, 1986 - ზ. ჭუმბურიძე, მყოფადი ქართველურ ენებში, თბ., 1986;
11. ბ. ჯორბენაძე, 1987 - ბ. ჯორბენაძე, მოქმედების დაწყებითობის ფუნქციის გამოხატვა ძველ ქართულში, საიუბილეო კრებული აკ. შანიძის 100 წლისთავისადმი, თბ., 1987;
12. ბ. ჯორბენაძე, 1975 - ბ. ჯორბენაძე, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხები ქართულში, თბ., 1975.

ELZA PUTKARADZE

ON THE QUESTION OF A CERTAIN SET
OF MEDIO-ACTIVE VERBS

One of the types of the medio-active verbs reveal two different forms of conjugation. The verbs of the type as "tiris", "prialebs" make use of forms according to the model of active "tiris"- "atirebs", the itira" or passive forms (tiris-atirdeba-itira) to sustain the completion of the incomplete paradigms.

This type of verbs can be termed as mixed or blend types.

Thus, medial voice verbs form three different groups: Medio-active, Medio-passive and Blend or Mixed groups. i.e. the groups that make use of both medio-active and medio-passive forms.

გუგანა ფუტყარაძე
ნუგზარ ცაცხლაძე

არტაანის მხარის სოფლები
(ველი, ჭალა, ჯინჭორობი, თეოდონიძე)

როგორც ცნობილია, შორეულ წარსულში მესხეთი ანუ ზემო ქართლი გაცილებით დიდ ტერიტორიას მოიცავდა. მის შემადგენლობაში იყო სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს პროვინციები: ტაო, კლარჯეთი, აჭარა, შავშეთი, არტაანი, კოლა, სამცხე, ჭავჭავეთი, ერუშეთი... ისტორიული, ეთნოლოგიური და ენათმეცნიერული თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა მდ. მტკვრის ზემო წელის რეგიონები: არტაანი, ჩილდირი, კოლა, რომლებიც თანამედროვე თურქეთის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის მიხედვით შედიან არდაგანის (არდაჰანის) გუბერნიის შემადგენლობაში. ბოლო პერიოდამდე ეს მხარეები ეკუთვნოდა ყარსს, რომელსაც შემდგომ ცალკე გამოეყო არტაანი შემდეგი რაიონებით: თვით არტაანი (არდაგანი), ჩრდილი (ჩილდირი), კოლა (გოლე), ხანაკი, დამალი და ფოცხოვი (ფოსოფი).

ქართული ენა არტაანის მხარეში დიდი ხანია აღარ ისმის. ქართველობის ნატამალიც აქ თითქმის გამქრალა. ქართული გეოგრაფიული სახელებიც თანდათან დავიწყებას ეძლევა. ქართული ენა კოლასა და არტაანში ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარშია დავიწყებული. კოლას „ქართულად ძნელად ვინმე ლაპარაკობდეს“- წერდა დ. ბაქრაძე (დ. ბაქრაძე, 1987, გვ. 40). ზ.ჭიჭინაძის მიხედვით, „ქართული დაივიწყეს ჩილდირისა და ფოცხოვის ქართველმა მაჰმადიანებმაც“ (ზ. ჭიჭინაძე, 1913, გვ. 242).

ამ ძირძველ ქართულ მხარეებში ქართული ენის ამოძირკვით, ქართველთა გადაგვარებით და ქართული გეოგრაფიული სახელების მოსპობით დაინტერესებული იყო როგორც თურქეთის, ასევე რუსეთის ხელისუფლება. მე-20 საუკუნის დასაწყისში, როცა ეს მხარე რუსეთის, ე.ი. საქართველოს შემადგენლობაში ითვლებოდა, ამ ისტორიული რეგიონების გეოგრაფიული სახელების შესახებ ალ. ფრონელი წერდა: „ჩვენს მთავრობას არ უყვარს ძველი ისტორიული სახელები და, თუკი შესაძლებელი და მოსახერხებელია, ყველგან და მუდამ სპობს ძველის ნიშანწყალს“ (ალ. ფრონელი, 1991, გვ. 151), მაგრამ იქვე ავტორი იმედიანად შენიშნავს, რომ: „ერის ხსოვნა აგრე ადვილად როდი ივიწყებს ძველ სახელს. ისტორიული სახელი ცარიელი სიტყვა ნუ კი გგონიათ, იგი საესტეტური და პოეტური მოგონებით, ჩაქსოვილია ხალხის გულსა და ხსოვნაში. ისტორიული სახელი ტკბილი და საამო ნანაა, რომელიც მუდამ და განუწყვეტლივ აახლებს და აგონებს ადამიანს მამა-ბაბათა ქველობა-ვაჟკაცობას, ქრისტიანული და ლხინსა, ბედნიერებას და უბედურებას. კაცს არ შეუძლია, დაივიწყოს ერის თავგადასავალის გამომხატველი ისტორიული სახელი“ (ალ. ფრონელი, 1991, გვ. 151).

რა მდგომარეობაა ამ მხრივ დღეს არტაანის მხარეში? პასუხი ერთმნიშვნელოვანია: ქართული გეოგრაფიული სახელები აქ ძალზედ შებღალტულ მართალია, დღევანდელი არდაგანის (არდაჰანის) გუბერნიაში სოფელთა ერთ ნაწილს შემორჩენილი აქვს ქართული სახელები, მაგრამ ბევრი სოფელი ისტორიული ქართული სახელი დამახინჯებული, გადათურქულებული ან საერთოდ გამქრალა.

არტაანის მხარის მნიშვნელოვანი სოფლებია: ველი, ჭალა, ჯინჭორობი, ლღობიციხე...

სოფელი **ველი** (თურქული სახელი-სევიმლი) გაშენებულია მდ. მტკვრის სოფენა მხარეს, ქ. არტაანის აღმოსავლეთით ვრცელ, ამაღლებულ მინდორზე. საბაბ ასე განმარტავს: „ველი მინდორი დიდი (ს.ს. ორბელიანი, 1966, გვ. 21). ველი სოფლის სახელად ცნობილია შავშეთშიც. ერუშეთის ველი რეგიონის სოფელი მნიშვნელოვანი სოფელია. იგი ისტორიულ წყაროებშიც საკმაოდ მოხსენიებულია. სოფლის დასავლეთით მდ. მტკვრის კლდოვან და მაღალ ნაწილზე აღმართობდა ციხე, რომელიც ამ რეგიონში არსებულ სხვა ციხე-სიმაგრეებთან შედარებით, დღევანდელი „შეითანყალე“, მგლისციხე, დღევანდელი „ყურთყალე“) უფრო დიდ როლს ასრულებდა სამხრეთ საქართველოს ისტორიაში. მე-19 საუკუნემდე ეს ციხე და ეკლესია კარგად იყო შემონახული. ამჟამად ეკლესიის დანგრეობის მხოლოდ ნანგრევებია შემორჩენილი. სოფლის ბოლოში არსებული ეკლესია დღესაც კარგად გამოიყურება. სოფელ ველში „დიდი დავთრის“ შედგენის დროს 30 კომლი ცხოვრობდა; 1978 წელს აქ იყო 24 მოსახლე, 1889 წელს - 25 (სტია, 532).

ოსმალეთის მფლობელობაში ყოფნის დროს ველელმა ქართველმა კათოლიკებმა ბოლო პერიოდამდე კარგად შემოინახეს მშობლიური ქართული ენა. 1902 წელს სოფელ ველში კვლავ ისმის ქართული ენა. ექვთ. თაყაიშვილის თქმით, არდაგანის ოკრუგში ქართულად ლაპარაკობენ მხოლოდ ველში. სოფელში მარტო მოხუცებულებს ესმოდათ ქართული. ავტორი დასძენს, რომ არდაგანის და ოლთისის „ოკრუგებში“ ამ დროისათვის ნაკლებად არის დაცული ქართული ენა, ვინაიდან აქედან ბევრი ქართველობა გადასახლდა ოსმალეთში რუსეთ-თათართა ომის შემდეგ 1877-1878 წლებისა და მათ ადგილას სხვები გადასახლეს: თათრები, თარაქამები, ქურთები, ბერძნები და სომხები“ (ექვთ. თაყაიშვილი, 1991, გვ. 223). ცნობილია, რომ რუსული მმართველობის დროს სოფელ ველიდან ქართველი კათოლიკები გადმოსახლდნენ ახალციხის მაზრის სოფლებში-კარდიკაში, ბავრასა და ხულგუმოში (ი. ნებეირიძე, 1948 გვ. 21). მასვე ადასტურებს ლ. ზაგურსკი (ლ. ზაგურსკი, 1873, გვ. 68), აგრეთვე - ნ. ზურაბიშვილი და ს. ჭიქია (ს. ჭიქია, 1958, გვ. 351).

დღეს სოფელ ველში ახალციხიდან გადმოსახლებულთა შვილიშვილები ცხოვრობენ, გვხვდებიან აქარელი მუჰაჯირებიც. ქართული ენა ღრმად მოხუცე-ბულებსდა ახსოვთ. სოფლის მიკროტოპონიმებიც თურქულია (ქოფრულარ, აქლარ, ყალელარ, ქურუნლარ, ულუზიილასი...). სოფლის სამხრეთით მიედინება მდ. მტკვარი, რომელსაც ველელები **ქურას** ეძახიან.

ყურადღებას იპყრობს განცალკევებით მდებარე სათესი ადგილი **ვერანა ველი**. აქვეა ნასახლარებიც. სავარაუდოა, რომ ძირძველი ქართველი ველელები თავდაპირველად სწორედ აქ ცხოვრობდნენ. მათი წასვლის შემდეგ სოფელი ხელნაღიანად დაცარიელებულა. ახალმოსახლებმა კი სოფლის სხვა ადგილი აირჩიეს სასახლად. ასე შემორჩა სოფელ **ველს** ტოპონიმი **ვერანა ველი**.

ჭალა სოფლის სახელად დასტურდება საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში: ჯორჯიაში, აფხაზეთში, აჭარაში, იმერეთში, რაჭაში. **ჭალა** ჰქვია სოფელს არტაანის გუბერნიის ჩილდირის რაიონში. საბას განმარტებით, ჭალა არის „ჭალის პირი ნაყოფიერი“ (ს.ს. ორბელიანი, 1966, გვ. 197). სიტყვაში **ჭალა** მხრეული ენობრივი მასალა აშკარად წყალს უკავშირდება. **ერუშეთის** სოფ-

ელი **ჭალა** მდებარეობს ჩილდირის ტბის აღმოსავლეთ ნაპირზე, სოფ. თეორიციხესთან ახლოს. ჭალა ჰქვია აგრეთვე ჩილდირის ტბაში ჩამავალ პატარა მდინარესაც. „სოფ. აღჯა-ყალიდან 2 ვერსის მანძილზე, სამხრეთის მხარეს ტბისავე ნაპირას მდებარეობს სოფელი ჭალა“ - აღნიშნავს ვ. კობტონაშვილი (ვ. კობტონაშვილი, 1894). 1878 წელს სოფ. ჭალაში 41 კომლი ცხოვრობდა (სცია, გვ. 78).

ამჟამად სოფ. **ჭალას** ჰქვია ოფიციალური სახელი-**დიოდრულარ**. სოფლის მოსახლეობას შეადგენს ახალციხიდან და ასპინძიდან გადმოსახლებულნი შთამომავლები. სოფელში ქართული ენა აღარავის ახსოვს. სოფლის ეკლესია დღესაც კარგად არის შემონახული. მიკროტოპონიმები თურქულია: **კაჩალ** (სათიბი), **ფახირჩაირ**, **ვირიყარ**, **ქუზეი** (სადოვრები)...

ჯინჭორობი (→ ჯინჭორობი - ჭინჭორობი) თითქმის ზედ აკრავს ქ. არტანუჯის ტოპონიმის ძირი მომდინარეობს მცენარის სახელისაგან (ჭინჭარი), რომელსაც დართული აქვს -ობ სუფიქსი. ვახუშტი ბატონიშვილი არტანუჯის აღწერის შემდეგ ამბობს: „ამას ზეით, მტკვრის კიდესა ზედავე არს დასავლით **ჯინჭორობი**“ (ვახუშტი, 1973, გვ. 132). ასეთი ფორმით დასტურდება სოფლის სახელი „საქართველოს ისტორიულ რუკაზე“. სოფელში დავადასტურეთ ფორმები „**ჯინჯიროფი**“ და „**ჯინჭიროფი**“.

სოფელი **ჯინჭორობი** ორია - დიდი და პატარა, „დავთრის“ მიხედვით კი - ქვემო და ზემო. პატარა ჯინჭორობს დღეს ჰქვია **სუგოზე**, დიდს - **აღმაფეგი** („ფეგი“ ნასახლარებს ნიშნავს). 1878 წლიდან სოფელში ქართველ მაჰმადიანთა ნასახლარებზე დაფუძნდნენ მალაკნები, რომლებიც აქ 1925 წლამდე ცხოვრობდნენ. ამჟამად ჯინჭორობში ფოცხოველები - სეგრელები და წურწყანელები სახლობდნენ. „დიდი დავთრის“ შედგენის დროს ქვემო ანუ დიდი ჯინჭორობში 92 კომლი იყო, ხოლო ზემო ანუ პატარა ჯინჭორობში - 48 კომლი (სცია, გვ. 81). დღეს ორივე ჯინჭორობში 30 კომლია ცხოვრობს. სოფელში ვერც ერთი ქართული ტოპონიმი ვერ ჩავიწერეთ. სოფლის გეოგრაფიულ ნომენკლატურა (ნახსა, ტაშკოფრუ, ჰაჯიმეველუდ, იოხარი აღიარ, აშალი აღიარ, თაბილარ, ყალეჯიქ, ჩერმიქ, მალარალარ, ბეჩინეგ, ათიათაღ, ყარანუხ დერე) ახალია და, ბუნებრივია, თურქული.

როგორც ცნობილია, სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ქართულ გეოგრაფიულ სახელებს ოსმალეთის ხელისუფლების დროს თარგმნიდნენ თურქულად. „ყველა სოფელი ჩილდირში ქართული სახელწოდებით ყოფილა მაგრამ, რადგან დიდხანს ეს ადგილები თათრის ხელშია და თათრებით დასახლებული, ზოგიერთი სოფლის სახელი თათრულად გადაუთარგმნიათ და დღემდე ქართული სახელი შერჩენილა. ასე, მაგალითად, ქართველებში... ამბობენ „სოფელი თეთრა-ციხე“, თათრები ეძახიან „აღ[ჯა]-ყალას“ და სხვ. — წერდა მე-19 საუკუნის ბოლოს ვ. კობტონაშვილი (ვ. კობტონაშვილი, 1894).

სოფელი **თეთრიციხე** მდებარეობს ჩილდირის ტბის აღმოსავლეთ ნაპირზე მისი დღევანდელი თურქული სახელია **აქჩაყალე/აკცაკალე**, რომელიც პირდაპირ ნათარგმნია ქართულიდან (აკ „თეთრი“, „ყალე“ „ციხე“). სოფლის ერთი ნაწილი ნახევარკუნძულის სახითაა შექრილი ტბაში. აქვეა კარგად შემონახული ეკლესია და ციხე, რომლის ფერისაგან მიიღო სახელი სოფელმა.

დღეს **აქჩაყალე** საკმაოდ დიდი სოფელია. სოფლის ძველი ქართველ მოსახლეობა ამ მხარის რუსეთთან შეერთების შემდეგ ერთიანად აიყარა

სოფლის შიდა რეგიონებში გადასახლდა. მათ ადგილას რუსეთის მმართველ-
თა დროს ჩამოსახლდნენ მალაკნები. რუსების პერიოდს უნდა უკავშირდებო-
და სოფლის ერთ-ერთი უბნის სახელი, რომელსაც დღეს ლაგერს ეძახიან
ლაგერი დასასვენებელი, სააგარაკო ადგილია). ამჟამად სოფელში ახალციხელი
დასახლებების შთამომავლები ცხოვრობენ. სოფლის მიკროტოპონიმები თურქულია:

სოფელ **ჭალაში** ჩავიწერეთ რამდენიმე ქართული ტოპონიმი: **ნაფუზარი/**
ნაფუზარი (სოფლის უბანი, სათესი), **ლალაზე//ლალაძე** (სათიბი), **მოდრეკილი**

საყურადღებოა, რომ მდინარე მტკვრის ზემო წელის რეგიონებში: კოლა-
ოტანში, ჩილდირში მხოლოდ სოფლებს აქვთ ჭერ კიდევ შემორჩენილი ქართული
სოფლები. რაც შეეხება მიკროტოპონიმის, შეიძლება ითქვას, რომ ქართული
სოფლების ხვედრითი წილი აქ ძალზედ უმნიშვნელოა.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. დ. ბაქრაძე, 1987 - დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა
და აჭარაში, ბათ., 1987;
2. ვახუშტი, 1773 - ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა:
ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის
ძველი ს. ყაზხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973;
3. ლ. ზაგურსკი, 1873 - Л. Загурский, Поездка в Ахалцихский уезд. Зап.
СБИРГО, VIII, ТБ., 1873;
4. ექვთ. თაყაიშვილი, 1991 - ექვთ. თაყაიშვილი, ემიგრანტული ნაშრომე-
ბი. მრავალტომეული, ტ. I, თბ., 1991;
5. ვ. კობტონაშვილი, 1894 - ვ. კობტონაშვილი, მოგზაურის დღიურიდან,
„გურია“, №155, 1894;
6. ი. ნებეირიძე, 1948 - ი. ნებეირიძის მოგონებანი თურქების მიერ
საშრეთ საქართველოში გოგო-ბიჭების მოტაცებისა და ტყვეებით ვაჭრობის
შესახებ. ხ. ახვლედიანის კომენტარებით, ბათ., 1948;
7. ს.ს. ორბელიანი, 1966 - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული,
წიგნი I, თბ., 1966;
8. სცია - საქართველოს ცენტრალური ისტორიული არქივი, ფონდი 415;
9. ალ. ფრონელი, 1991 - ალ. ფრონელი, დიდებული მესხეთი, თბ., 1991;
10. ზ. ჭიჭინაძე, 1913 - ზ. ჭიჭინაძე, მუსულმან ქართველობა და მათი
სოფლები საქართველოში, ტფ., 1913;
11. ს. ჭიქია, 1958 - ს. ჭიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი,
წიგნი III, თბ., 1958.

NUGZAR TSETSKHLADZE, SHUSHANA PUTKARADZE**THE VILLAGES OF ARTAANI REGION**

(Veli, Chala, Jinchorobi, Tetrtsikhe)

According to a historical and linguistic point of view there are some very interesting regions in upper of the river valley Mtkvari: Kola, artaani, Childiri, which belong to Artaani (Ardagan) province according to Turkish Administrative - territorial division.

We discuss the history and the state of Artaani region villages (Veli, Chala, Jinchorobi, Tetrtsikhe) in the given research work. Today the exiled people from Akhaltsikhe live in these villages. They forgot the Georgian Language and naturally geographical names of some villages are also renamed into Turkish ones.

ქართლის ცხოვრებაში უმეცრე თხზულებათა ენა და მათი მხატვრული ანალიზი

აღამიანის აზროვნება ყოველთვის შეიცავდა მხატვრულ წარმოსახვას. მისი პოეტური ხედვა ყოველ ეპოქაში, ყოველი ქანრის ნაწარმოების შექმნისას სწორედ ის განმასხვავებელია, რაც დროის დამახასიათებლად შეიძლება იქცეს. ჩვენამდე მოღწეულ წერილობით წყაროებში, კერძოდ კი საისტორიო მწერლობის ჩასახვის ადრეულ ეტაპზე, ერთგვარად მშრალი ქრონიკის იერი დაჰკრავს ისტორიულ თხზულებებს, მაგრამ ეს არ უნდა იყოს იმით გამოწვეული, რომ ისტორიული ნაწარმოებები ასევე იწერებოდა და ასეთი სახით დგებოდა. შესაძლოა, ეს თხზულებები დაკარგული, ან შელახული იყო და ვიანმა გადამწერებმა თუ შემდგენლებმა მხოლოდ მშრალი ფაქტები შემოგვინახეს, რათა მოვლენათა ნუსხა მაინც შერჩენოდა ისტორიას, თუმცა არის შემთხვევები, როცა აქაც ისტორიკოსის ნიჭი წარმოსახვით ამდიდრებს ნაწერს. როგორადაც არ უნდა ყოფილიყო დაწერილი ამა თუ იმ პერიოდის ისტორია, მაინც ამოკრთებოდა მასში რაღაც ავტორისეული, ამ ფაქტებისადმი მისი დამოკიდებულება.

„სასულიერო პოეზიამ ნიადაგი მოუმზადა ჩვენში საერო ლირიკის აღმოცენებას“ (ქრესტომათია, 1946, გვ. 324).

შემდგომ ეტაპზე ლიტერატურის სხვადასხვა ქანრის ნაწარმოებთა გავლენით საისტორიო მწერლობა მხატვრული ელემენტებით გამდიდრდა. გადამწერტ როლს აქ არა იმდენად ეპოქის სტილი და პიროვნების განათლება ამაშობს, არამედ უფრო ავტორისეული ნიჭი, აზროვნების მანერა, რომელიც უნაკლებად სხვადასხვა შემთხვევაში შეიცავს პოეტურს.

„ქართლის ცხოვრება“ მდიდარ ისტორიოგრაფიულ ტრადიციებზე დამყარებული ძეგლია და ამდენად შეიცავს სხვადასხვა ქანრთა ზემოქმედებას. ეს იმდენად მხატვრულ ფორმათა მრავალფეროვნებაში.

სხვადასხვა ქანრის გავლენა საისტორიო მწერლობაზე ვერ შლის და ვერ ღვევს მის ძირითად ჩარჩოებს. ამასთან, საისტორიო მწერლობა ვერავითარ უსტობას ვერ იგუბებს, ეს გავლენა არ ხდება ფაქტობრივი სამართლის გარეშე.

„ქართლის ცხოვრების“ ამ კუთხით შესწავლა უდაოდ საინტერესოა და მათი ასპექტით მნიშვნელოვან მასალას იძლევა ეპოქათა დახასიათების უაღსარისით.

„ქართლის ცხოვრების“ წაკითხვისას ჩვენს ყურადღებას ყოველთვის იქნება მისი ენა, მხატვრული შედარებები. თამარის მეორე ისტორიაზე მუშაობისას ჩვენ მიერ დახასიათებულ იქნა აღნიშნული ძეგლი მხატვრული უაღსარისით და გამოვლინდა ტექსტში ჩართულ იამბიკოთა მსგავსი გარითმული მეთოდებიც.

შემატიანენი, ცხადია, უაღრესად განსწავლული პირები იყვნენ. ტექსტებზე მუშაობა ჰაგიოგრაფიის, ჰიმნოგრაფიისა და სახოტბო პოეზიის ერთგვარი ხედვა.

ეკლესია-მონასტრებსა და სპეციალურ სასწავლებლებში (როგორც უკვე მაგალითად, გელათისა და იყალთოს აკადემიები) განათლებას იღებდნენ ბიბლიოპირები, რომელთაც შემდგომ ანდობდნენ ისტორიის დაწერას. მათ კარგად იცოდნენ ბიბლია და საჭირო შემთხვევაში ბიბლიურ პერსონაჟებთან პარალელურად გავლებით იძლეოდნენ ამა თუ იმ ისტორიული პიროვნების პორტრეტს, მისი სულიერი მშვენიერებისა და სრულყოფილების სურათს. ისტორიკოსები კარგად იცნობდნენ როგორც სასულიერო, ასევე საერო ლიტერატურასაც.

ლიტერატურის გავლენით აიხსნება ის ფაქტიც, რომ ჰიმნოგრაფიულ-გაბატონებული ტრადიცია ღმერთისა და წმინდანების შემკობა სხვადასხვა მხატვრული ხერხებით, საისტორიო მწერლობამ მეფეების მიმართაც გამოიყენა. „მრავალსაუკუნოვანი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში ჰიმნოგრაფია და სასულიერო პოეზია ერთ-ერთი გამოკვეთილი დარგია. მისი ხანდაზმულობა ქართული მწერლობის ასაკის თითქმის თანაბარია“ (მ. ქავთარია, 1977 წ.).

„ქართული ეკლესიის ფეხზე დადგომისთანავე გაჩნდა ქართველ წმინდანთა შესახებ ჰაგიოგრაფიულ-ჰიმნოგრაფიული ლიტერატურა. გაჩნდნენ ქართველი ავტორები, რომლებიც ადგენდნენ საგალობლებს“ (იქვე, გვ. 13).

ამის გამო, საისტორიო მწერლობა მხოლოდ მშრალი ქრონიკის სახით აღარ არსებობდა. მასში ხშირად გამოსჭვიოდა გარითმული სიტყვები, ან ფრაზებიც კი იყო ჩართული. ამას ისიც უწყობდა ხელს, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ შესული თხზულებები ძირითადად მეფეთა ცხოვრებანი და მეფეთა ცხოვრებანი კი ამ მეფეთა, მათი საქმიანობის და სახელოვან ბრძოლათა ხოტბის შესხმაა. როგორც შინაარსობრივად, ასევე ფორმითაც ეს ხოტბა ხშირად ემსგავსებოდა ჰიმნებს. შინაარსი ფორმასაც ცვლიდა და საისტორიო მწერლობაში ჰიმნოგრაფიის ელემენტებიც ჩნდებოდა. რამდენადაც მაღალ დონეზე ხდებოდა ამის შესრულება, ეს კვლავ და კვლავ დამოკიდებული იყო ავტორის პოეტურ ნიჭზე.

„ქართლის ცხოვრების“ ტექსტებში არის ადგილები, რომლებიც რიტმული თვალსაზრისით ახლოს დგანან ჰიმნთან, საგალობელთან, ძლისპირთან. ხოლო შინაარსობრივად სხვაობენ. მაგ.:

„რათა სცნა და გულისხმაჰყო სიმაღლე ცისა
და ნათელი მთისა,
სიღრმე ზღუკა და
სივრცე ქუეყანისა და
საფუძველი მისი“ (წმ. ნინოს ცხოვრება, გვ. 107₈₋₁₀ ან:

„მიყუარან მე მაყუალნი ესე შენნი“ (იქვე, გვ. 111₁₅).

„ჴმოზა მათი ჴმითა ტკბილითა“ (იქვე, გვ. 111₂₀).

აგრეთვე:

„მთანი მუნვე ჰგიან და
წყალნი მუნვე დიან და
ერსა ყოველსა სძინავს“ (იქვე, გვ. 112₁₈₋₁₉).

ამასთან, უნდა ვივარაუდოთ, რომ რაც უფრო მაღალმხატვრულადაა შესრულებული თხზულება, უფრო შესაძლოა იგი აღწერილი ამბების თანამედროვედ ჩავთვალოთ, რადგან სწორედ იმ მეფის სიცოცხლეში ხდება მისი

აღიღებდა. შემდგომი მეფის დროს დაწერილი ისტორია წინა მეფის მეხოტბე
 აღიღებდაა შესაძლებელი რომ იყოს, თუმცა არის ამის შემთხვევებიც.

ქართლის ცხოვრების“ მხატვრული თვალსაზრისით განხილვამ მისი მხატვ-
 რული ღირებულება წარმოაჩინა. სხვადასხვა დროის, სხვადასხვა განათლებისა
 და კრედიტის მქონე ავტორების მიერ დაწერილმა თხზულებებმა მხატვრული
 თვალსაზრისით სხვადასხვაგვარად დაახასიათეს ესა თუ ის ეპოქაც.

განსაკუთრებით გამორჩეული ენითაა დაწერილი დავით აღმაშენებლის,
 თამარის ორივე ისტორია. ეს შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ამას საფუძვლად
 უდევს ძლიერ სახელმწიფოში კულტურის აყვავება, ავტორის დამოკიდებულება
 დღერი მეფისადმი. გარდა ამისა, „V-XIII საუკუნეები ის ხანაა, რომელშიც
 ქართულმა სასულიერო ლიტერატურამ თავისი განვითარების უმაღლეს წერტილს
 მიაღწია“ - აღნიშნულია ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათიაში (გვ.
 11) და იქვე ვკითხულობთ: „ქართული სასულიერო პოეზიის ორიგინალურმა
 თხზულებმა განვითარების კულმინაციურ წერტილს X-XIII სს.-ში მიაღწია“ (გვ.
 24).

ეს მოვლენა, ცხადია, ქართულ ისტორიულ ნაწარმოებებშიც აირეკლა.
 ამასთანავე კავშირში ამ პერიოდის ისტორიული თხზულებების მაღალმხატვ-
 რული ფორმით გამოცემა.

არაჩვეულებრივია დავით აღმაშენებლის ისტორიაში ადგილები:

„კეთილმან არა თუ მართალსა,

არამედ არცალა თუ ბოროტსა ადვილად აბრალის,
 ვინათგან

სიბოროტედ არა განსწავლულ არს,

არცა მეჭუელ“ (ქართლის ცხოვრება, გვ. 325¹²).

აგრეთვე:

„ღირსნი წყალობისანი შეიწყალანა

შემცოდენნი დაიბყრნა და წუართნა“ (იქვე, გვ. 339).

თამარის მეორე ისტორიაში ეს თემა უფრო გავრცობილად და სრულყო-
 ვილად არის წარმოდგენილი: „სანთელ იყო გონიერთა და უგუნურთა, პირ-
 ვლთა განმანათლებელ და მეორეთა დამწუველ, აღკრი იყო უწესოდ მკრთო-
 მულთა და დეზ უდებთათჳს, კანონი სირცხვლისა მოხუცებულთა და კუერთხი
 რკინისა ჭაბუკთათჳს“ (იქვე, გვ. 1495).

დავით აღმაშენებლის ისტორიის¹³ სი ცოცხალი სახეებით ამკობს თხზულე-
 ბას, მისი ენა მოსწრებულია და სხარტი: „თუთ სულტანი მუნ, სადა იყო,
 ძრწოდა შიშისაგან მისისა და არცა თუთ ძუელად ქონებულთა ქალაქთა და
 ქუეყანათა ჰგონებდა თჳსად ქონებად, არამედ რაოდენცა შორს იყო, ეგრეცა
 ეოცებოდა მძინარესა შიში და მღუძარესა სიკუდილი“ (იქვე, გვ. 346³).

აგრეთვე:

„გზანი სავენი იყვნეს მძორითა მათითა

და ფრიადისა ცემისაგან ჳრმალმანცა დაღულარქნილმან

უარყო ქარქაში თჳსი“ (იქვე, გვ. 350¹⁴).

ან:

„მსწრაფლ შთაბრიალდა, ვითარცა არწივი

და დააბნივა, ვითაცა კაკაბნი“ (იქვე).

დავით აღმაშენებლის ისტორიაში ჩართული ადგილი, დავითის ქებისა,

ლექსის მსგავსადაა გაწყობილი და რომ ჩამოვწეროთ, დავყოთ სტროფებად რიტმული თვალსაზრისით, ასეთ სახეს მიიღებს:

„ვინ იყო ეზომ ტკბილ შემთხუევათა შინა,
ვინ სატრფიალო ზრახვათა და სასურველ დუმილითა,
იგივე შუენიერ ხატითა,
უშუენიერეს მორთულობათა გუამისათა,
შეწყობილ ანაგებითა და ახოვან ტანითა,
ძლიერ ძალითა,
უძლიერეს სიმახვილითა,
საწადელ ღიმილითა,
უსაწადელეს მჭმუნვარებითა,
მადლიერ ხედვითა,
საზარელ ლომებრ მკრთომელობითა,
ბრძენ ცნობითა,
უბრძენეს გამორჩევითა,
მარტივ სახითა,
მრავალსახე მართებითა,
შემრისხველ მყუდროებითა,
მაქებელ განმსწავლელობითა,
და არცა ერთსა კეთილთაგანსა შემაშთობელ უზომოებითა.
მალალ უმაღლესთათჳს
და მდაბალ უმაღაბლესთათჳს,
და თვით მათ მტერთაგანცა საწადელ
და საყუარელ სათნოებათა მისთაგან შეკდიმებულთა“ (იქვე, გვ. 360).

აქვე გვახსენდება არსენ ბერის მიმართვა დავით აღმაშენებლისადმი, რომელიც სასულიერო ქარგაზე აგებულ საგალობელს მოგვაგონებს:

„უფროსად ბრწყინვალეო,
თვალო ყოვლისა სოფლისა მყოფთა ერთგვამოვნებისაო,
რომელი ეგე ჰაეროვან ხარ,
ვითარცა სამყარო ხილულისა სოფლისა შორის,
საჩინო, ვითარცა მზე ვარსკვლავთა შორის,
ბრწყინვალე, ვითარცა ეთერი ნივთთა შორის,
ნათლისფერ, ვითარცა ელვა ღრუბელთა შორის,
ცისკროვან, ვიღარცა აღმოსავალი კერძოთა შორის,
ტკბილ, ვითარცა არე ქამთა შორის“ (კ. კაბანელი).

ამგვარსავე ქარგაზეა აგებული თამარის მეორე ისტორიაში ჩართული

ტექსტის ნაწილი:

„სიმდაბლე უზომო,
სიმაღლე შეუსწორებელი,
სიმშვიდე საქებელი,
სიმქისე ჭეროვანი,
ლმობიერება მოწლე,
მოწყალება თანალმობილი,
უმანკოება უზაკუველი,
სიწრფოება უსიცრუო,

სახიერება ზოგადი,
სიუზვე აღუზუავებელი“ (ქართლის ცხოვრება, გვ. 147^{2,5}).

პარალელი შეიძლება გაველოს: იოანე მინჩხისეულ (X ს.) ერთ-ერთ

საგალობელთან:

„მეფეთა სიმტკიცეო,
მთავართა დიდებაო,
უძლურთა ძლიერებაო,
მდაბალთა აღმაღლებელო,
გლახაკთა გამამდიდრებელო,
სათნოდ სიგლახესა შინა,
იყავ შენ სიბრძნეთა სავსეც,
მართალ-განგებით მსაჯული,
ობოლთა მწყარობელი,
შემწეც დაწუნებულთაჲ,

და მსაჯულთი ქურივთაჲ“ (იოანე მინჩხი, 1946, გვ. 332).

და აგრეთვე „ისტორიანსა და აზმანთა შარავანდელთანის“ ტექსტში:

„შენ ვახტანგ, სანატრელ ხარ შენთვის ღმრთის მაქებრისა,
ცნამცა შენი მტერთა ძლევა თვთ მზეებრ მამუებარისა,
მუსულმანთ ამწყუედელისა, ქრისტიანთ მშენებარისა,

და ვინ დაგბადა მანვე უწყის დაბადება ბუნებისა“ (ისტორიანი, გვ. 5_{1,4}).

საინტერესოა ფაქტი, რომ ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიის ამოცების მოტივი, რომელიც ლელა ხაჩიძის მიგნებით, იოანე მინჩხის ლირიულ განწყობილებას ეხმიანება, ჟამთა აღმწერელთანაც იქნა ჩვენს მიერ აღმოჩენილი.

ერძოდ: იოანე მინჩხი:

„გულისჴმა – ვცოთ,

ამაოებაჲ ჩუენი,

რამეთუ ყოველნი მოკუდავ და მიწა ვართ,

და ჟამნი ჩუენნი – ვითარცა სიზმარნი,

და არა ვერჩდეთ ჩუენ

წუთისა ამას ცხოვრებასა,

რამეთუ ვითარცა აჩრდილი წარვალს

და ვითარცა მტუერი ქუეყნისაჲ განიზნევის“ (იოანე მინჩხი, 1987, გვ. 97).

აგრეთვე:

„ჟამნი ჩუენნი

ვითარცა რაჲ სიზმარნი ღამისანი განქირდებიან“ (იქვე) და ა.შ.

ჟამთა აღმწერელი (XIII-XIV სს.):

„მრავალ – მღელვარე არს საწუთრო ესე,

დაუდგომელ და წარმავალ,

ღღენი სიზმრებრ და აჩრდილებრ წარვლენ,

და უნებელ და მსწრაფლ თანა

გუაჲ წარსვლა სოფლისა ამისგან“ (ჟამთააღმწერელი, გვ. 287₂₃₋₂₆).

ბარათაშვილი:

„მაგრამ თუ ერთხელ უნდა სოფელს ბოლო მოედოს,

მაშინ ვიღამ სთქვას მათი საქმე,

ვინ სადღა იყოს“ (ფიქრი მტკვრის პირას)

აგრეთვე, საინტერესოა ჟამთააღმწერელთან ფრაზები, რომელნიც კალმის ერთი მოსმით ქმნიან მეფის პორტრეტს, რაც ხილულის განცდას უახლოვდება: „მეფე ენა – მძიმე იყო მცირედ.“

და იქვე:

„დაიჯერა მეფემან, რამეთუ იყო უმანკო

და მალე მრწმენ სიტყუათა კეთილთა და

ბოროტთა ორთავე“ (ჟამთააღმწერელი, გვ. 248¹⁷⁻¹⁸).

მაგალითები უამრავია და ყველა მათგანის აქ წარმოდგენას, რა თქმა უნდა, ვერ შევძლებთ.

როგორც მიხეილ ჭავთარიამ აღნიშნა, ძველი ქართული ჰიმნოგრაფიის განვითარება 3 განსხვავებულ საფეხურს ქმნის:

I - VII-X სს. (ე.წ. საბაწმინდური).

II - X-XI სს. (ე.წ. ათონური).

III - XVII-XVIII სს (მ. ჭავთარია, 1977, გვ. 9).

„ჰიმნოგრაფიის და ლიტურგიკული მწერლობის განვითარების წინათონური პერიოდია V-X სს“ (იქვე, გვ. 33).

მისივე თქმით, „განვითარების მონაკვეთის სიმოკლისა და მრავალი სხვა მიზეზის გამოც მხატვრული ღირებულება და დონე XVII-XVIII სს.-ის ჰიმნოგრაფიულ-ჰიმნოგრაფიული ლიტერატურისა, მთლიანობაში, კლასიკურ პერიოდთან შედარებით დაბალია“ (იქვე, გვ. 5). ანუ „ათონური პერიოდიდან XVII ს.-ის II ნახევრამდე ლიტურგიკული პოეზიის განვითარება არ ჩანს (იქვე, გვ. 16).

ჩვენი თვალსაზრისით, ეს მდგომარეობა აისახებოდა ისე, როგორც მწერლობის სხვა დარგებში, აგრეთვე, ისტორიულ ქანარშიც.

ამ თვალსაზრისითაც ურთიერთშედარების შედეგად შესაძლებელი ხდება ვარაუდების დაშვება ამა თუ იმ თხზულების დაწერის პერიოდის გარკვევას შესახებ.

„ქართლის ცხოვრების“ ამ კუთხით შესწავლამ ცხადყო, რომ ძველ უაღრესად საინტერესოა მხატვრული თვალსაზრისითაც.

მისი ავტორები ხშირ შემთხვევაში მხატვრული სახეებით აზროვნებენ.

ძველის მხატვრულ-პოეტური მასალის შესწავლის საფუძველზე შესაძლებელი ხდება ავტორის განათლების დადგენა მისი ეპოქის კულტურისა და ლიტერატურის შესაბამისად, საიდანაც თხზულების დაწერის, ან გადაწერის თარიღის მინიშნებაც შესაძლოა მოხდეს.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. იოანე მინჩხი, 1946 - იოანე მინჩხი, ქსენებად ღმრთივ-გვრგვინოსნის მეფისა თევდოსი მორწმუნისა სასწაულთა მოქმედისაჲ, წიგნში: ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, ტ. I 1946;

2. ისტორიანი - ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთან;

3. კ. კაპანელი - კ. კაპანელი, „ლიტერატურული ქანრები“;

4. ჟამთააღმწერელი - ქართლის ცხოვრება. ტ. II. ჟამთააღმწერელი

5. მ. ჭავთარია. 1977 - მ. ჭავთარია, ძველი ქართული პოეზიის ისტორიული

XVII-XVIII სს. თბ. 1977;

6. ქართლის ცხოვრება, 1955 - ქართლის ცხოვრება, ტ. I. თბ., 1955;

7. ქრესტომათია, 1946 - ძველი ქართული ენის ქრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, თსუ-ს გამოცემა, თბ., 1946;

8. წმინდა ნინოს ცხოვრება - ლეონტი მროველი, წმინდა ნინოს ცხოვრება, ქართლის ცხოვრება“, ტ. I.

MARINE KADAGIDZE

THE LANGUAGE OF THE WORKS IN THE LIFE OF KARTLI AND THEIR ARTISTIC ANALYSIS

“The Life of Kartli,” which is based on the traditions of the rich Historiography, contains the influence of various genres, which is manifested in the variations of the artistic forms. Herewith, historical works does not accommodate to any inaccuracy, this influence does no happen at the expense of factual truth.

The learning of the “Life of Kartli” from this corner made clearer the influence on the ecclesiastical writing, hymnography and poetry.

It is obvious that the confidence for writing the history had only educated persons, who, on their side, knew the ecclesiastical as well as secular literature. Because of this, it was often expressed the rhythmical words, or even phrases in historical writing, the elements of hymnography appeared and from the point of view of the rhythm it was very much connected with song and hymn.

The learning of the “Life of Kartli” from the artistic point of view has defined this or that epoch differently. In some cases it became possible to ascertain the education of the author according to the culture and literature of this epoch from which it may be marked the date of writing or re-writing of the work.

პანახპრ ქაპულაქა

XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიის
ზოგიერთი საკითხი
ნიკო ბერძენიშვილის ნაზრევში

ნიკო ბერძენიშვილს XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიის საკითხები სპეციალურად არ უკვლევია. მას საქართველოს ახალი ისტორიის შესახებ თავისი შეხედულებანი გამოთქმული აქვს რამდენიმე ნაშრომში, რომელთა შორის ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია „საქართველო XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში“.

ნაშრომის წინასიტყვაობაში ნიკო ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ გასული საუკუნის 40-იან წლებში ქართველ ისტორიკოსებს დაევაღათ საქართველოს ისტორიის საკითხავი წიგნის დაწერა. მაგრამ უმაღლესი თავი იჩინა ქართული ისტორიოგრაფიის თვალსაჩინო ნაკლმა, რაც იმაში გამოიხატა, რომ დაუმუშავებელი აღმოჩნდა XIX-XX საუკუნეების საქართველოს ისტორია... ამ მძიმე მისიის აღსრულება თავად ნიკო ბერძენიშვილმა იკისრა. როგორც თავად ამბობს, იგი „მორიდებით შეუდგა“ ამ დიდ საქმეს. მუშაობის დროს მას მრავალი სიძნელის დაძლევა მოუხდა და ზემოთ აღნიშნული ნაშრომი წინასწარი მონახაზის სახით დაუწერია. 1949 წელს დაწერილი ეს ნაშრომი მხოლოდ 1965 წელს გამოქვეყნდა.

შესავალში საუბარია იმის შესახებ, რომ XVIII ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში რუსეთის პოლიტიკური ინტერესები საქართველოსა და, საერთოდ, კავკასიის მიმართ კიდევ უფრო გაიზარდა. ჩვენი ქვეყნის საუკუნოვანი მტრები კი (სპარსეთი და ოსმალეთი) უკიდურესი დაცემის ხანას განიცდიდნენ. საქართველოს ხელსაყრელი საერთაშორისო პირობები ექმნებოდა. ერეკლე მეორეს კარგად ესმოდა მომენტის მნიშვნელობა. ხედავდა, რომ საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომის“ დრო დამდგარიყო და „ნახევარი საუკუნის განმავლობაში თავგამოდებით იბრძოდა იმისათვის, რათა თავისი ქვეყანა დამოუკიდებელ განვითარების პოლიტიკურ სამშვიდობოზე გამოეყვანა“ (ნ. ბერძენიშვილი, 1965, გვ. 247). ნ. ბერძენიშვილის აზრით, ამ მიზანს ისახავდა ქართველთა ბრძოლა XVIII საუკუნეში ერეკლესა და სოლომონის მეთაურობით.

შენიშვნა: აქვე აღნიშნავთ, რომ ნ. ბერძენიშვილს საქართველო-რუსეთის ურთიერთობასთან დაკავშირებით გამოქვეყნებული აქვს ნარკვევა „საქართველოს რუსეთთან შეერთების ისტორიული მნიშვნელობისათვის“, წერილი პირველი, რომელიც დაიბეჭდა „საქართველოს ისტორიის საკითხების“ V ტომში, გვ. 155-180. აღნიშნულ ნაშრომში გადმოცემულია საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა IX საუკუნიდან მოყოლებული XVIII საუკუნის ჩათვლით. ჩვენს ხელთ არსებულ მასალებით, მომდევნო ნარკვევი, რომელშიც მოთხრობილი იქნებოდა XIX საუკუნის ისტორია, მკვლევარს არ დაუბეჭდავს.

განსხვავებით წინამორბედი მკვლევრებისაგან, რომელთა შეხედულებითაც საქართველო მხოლოდ „მფარველის“ მაძიებელი იყო, ხოლო ქართულ ფეოდალური დიპლომატია უმწეო და ჩამორჩენილი, ნ. ბერძენიშვილს დოკუმენტური მასალის კრიტიკული გაანალიზებით გვიჩვენა, რომ რუსეთ-

საქართველოს ურთიერთობა აღმოცენდა ორივე სახელმწიფოს პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესების საფუძველზე. ინიციატორად კი ორივე მხარე თანაბრად გამოდიოდა (გ. პაიჭაძე, 1981, გვ. 32-33).

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობას იგი განიხილავდა, როგორც ორმხრივი დინამიკების შედეგს, რომელიც გამოხატავდა ორივე მხარის პოლიტიკურ ინტერესებს და, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ურთიერთობას მოყვა საქართველოს საკუთარი სახელმწიფოებრიობის დაკარგვა, საქართველოს რუსეთთან შეერთებაში შეიძლება ქვეყნის პროგრესის გზაზე გამოყვანის ერთადერთ რეალურ შესაძლებლობას (ე. ხოშტარია-ბროსე, 1981, გვ. 16-17).

ნიკო ბერძენიშვილი XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიას, ბუნებრივია, იწყებს 1800 წლით. იგი თანმიმდევრობით გადმოგვცემს გიორგი მეფის პოლიტიკის უკანასკნელ დღეებს, იმპერატორ პავლეს მანიფესტის გამოქვეყნებას, ქართველ რწმუნებულთა პროექტს, საქართველოს საკითხის განხილვას რუსეთის სახელმწიფო საბჭოში და იმპერატორ ალექსანდრე პირველის პოზიციას. აქვე საუბარია გენერალ კნორიგის მისიაზე, 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტზე, 1802 წლის შეთქმულებაზე, რუსული მმართველობის დებულებაზე და ა. შ.

ჩვენი აზრით, განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს რუსული მმართველობის ნიკო ბერძენიშვილისეული შეფასება. მისი აზრით, მმართველობის ეს ფორმა, რომელიც რუსეთის მთავრობის მიერ იქნა შემოღებული საქართველოში, უცხო და გაუგებარი იყო ქართველი ხალხისათვის. სხვადასხვა იყო რუსი და ქართველი ხალხის კულტურა, ზნე-ჩვეულება, სამართალი, საზოგადოებრივი და პოლიტიკური განვითარების დონე. საქართველოში თავისი მიზნების განხორციელებისას რუსეთის მთავრობა ქართველი ხალხის ინტერესებიდან კი არ გამოდიოდა, არამედ რუსეთის სამხედრო-ფეოდალური სახელმწიფოს ინტერესებით ხელმძღვანელობდა. ამას ისიც ემატებოდა, რომ რუსეთის მთავრობა მომზადებული არ აღმოჩნდა იმისათვის, რომ დაპყრობილ ქვეყანაში რუსული მმართველობის შემოღებისას საჭირო მოქნილობა გამოეჩინა და ქართველი ხალხის კულტურული თავისებურებისათვის შესაფერისი ანგარიში გაეწია. საქართველოში გამოგზავნილ რუს მოხელეთა უდიდესი ნაწილი სრულიად შეუფერებელი იყო ამ დიდი ამოცანის შესრულებისათვის. უფრო მეტიც, მთავარმართველ-მთავარსარდლები, გენერალ კნორიგით დაწყებული, ცალკეული გამონაკლისების გარდა, უხეში რუსიფიკატორები და ქართველთმომძულეები იყვნენ.

ნიკო ბერძენიშვილის გადმოცემით, ქართლ-კახეთის გაუქმების შემდეგ რუსეთის მთავრობამ საბოლოოდ გადაწყვიტა, მტკიცედ მოეკიდებინა ფეხი ამიერკავკასიაში. ამისათვის ძლიერი და ერთიანი საქართველო მმართველობისათვის საჭირო აღარ იყო, პირიქით, არასასურველიც კი იყო... ამიერიდან არათუ გაერთიანებული საქართველო ამიერკავკასიაში ჰეგემონობის პრეტენზიით, გაუერთიანებელი მცირე სამეფოების არსებობაც კი აღარ ეთანხმებოდა ამიერკავკასიის დაპყრობის გეგმას (28 45). ასეთი განხლდათ ცარიზმის ფართო მასშტაბის პოლიტიკური გეგმები. საამისოდ მათ უკვე შემუშავებული ჰქონდათ მუშობელი ქვეყნების შემოერთების გეგმა, რომლის განხორციელებაც მას სრულიად შეუძლებლად მიაჩნდა.

ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსიის შემდეგ ჯერი იმერეთის სამეფოზე

მიდგა, რომელიც XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე სხვა ქართულ სამეფო-სამთავროებთან შედარებით უკეთეს მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ამკარა გახდა ოსმალთა წინააღმდეგ სოლომონ პირველის თავდადებული ბრძოლის შედეგები. ოსმალეთი ამოდ ცდილობდა გაენადღებინა ქუჩუკ-კაინარჯის ტრაქტატი, რომლითაც რუსეთის მთავრობა დასავლეთ საქართველოზე და, კერძოდ, იმერეთის სამეფოზე სულთნის ბატონობას ცნობდა. ამ ბატონობის აღდგენა ოსმალეთმა ვერც ძალით მოახერხა. ორმოც წელზე მეტი იყო, რაც იმერეთის სამეფო არც ხარკს უხდიდა სულთანს და, ფაქტობრივად, აღარც ემორჩილებოდა მას. ქვეყანაში ტყვეებით ვაჭრობა შეწყვეტილი იყო და ლეკთა თარეშიც იშვიათად ხდებოდა. ამან კეთილისმყოფელი გავლენა მოახდინა ქვეყნის სამეურნეო-ეკონომიკურ განვითარებაზე. იმერეთის სამეფო წელში გაიმართა და XIX საუკუნის დასაწყისში იგი ყველა სხვა სამეფო-სამთავროებს შორის უძლიერეს ერთეულს წარმოადგენდა (ნ. ბერძენიშვილი, 1065, გვ. 279).

რუსეთის მთავრობას გადაწყვეტილი ჰქონდა ქართლ-კახეთის ანექსიის შემდეგ იმერეთი დაეპყრო და იქ რუსული მმართველობა დაემყარებინა. აღმოსავლეთ საქართველოში მიმდინარე ამბებმა ცხადყვეს, რომ იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებელ არსებობას უდიდესი განსაცდელი ელოდა. როგორც ნ. ბერძენიშვილი განმარტავს, იმერეთის მეფეს სრულიად გარკვეული პოლიტიკური გეგმები ჰქონდა სამოქმედოდ დასახული. სოლომონ II-მ მტკიცედ გადაწყვიტა ბოლომდე ებრძოლა კარსმოდგარი საფრთხის თავიდან ასაცილებლად. მისი ხელმძღვანელობით იმერეთის სამეფო ქართული სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლის ძირითად კერად გადაიქცა. ამასთანავე, სოლომონ II-ის მიზანი იყო გურია-სამეგრელო-აფხაზეთის დამორჩილება, ოსმალთა საბოლოოდ განდევნა დასავლეთ საქართველოს საზღვრებიდან — აფხაზეთიდან, ფოთიდან, ბათუმიდან და, საერთოდ, აჭარიდან.

ნიკო ბერძენიშვილი თავის ნაშრომში დეტალურად აღწერს იმერეთის მეფის სოლომონ II-ის ბრძოლას რუსული მმართველობის წინააღმდეგ. რაც შეეხება ამიერკავკასიის პოლიტიკური ერთეულების დაპყრობას, იგი უშუალოდ მთავარმართებელ პავლე ციციანოვის დროს, ე. ი. 1803 წლიდან დაიწყო თავდაპირველად დღის წესრიგში დადგა ჭარ-ბელაქანის სახანოს დამორჩილება საქართველებს კარგად ესმოდათ ჭარ-ბელაქანის დამორჩილების დიდი მნიშვნელობა თავისი ქვეყნისათვის და ამიტომაც მათ აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ამ ლაშქრობაში. რუსებმა საქართველების დახმარებით ჭარი 1803 წლის 21 მარტს აიღეს. ზავის პირობების თანახმად, ჭარ-ბელაქანი რუსეთის იმპერატორსა და საუკუნო ქვეშევრდომი ხდებოდა. გარდა ამისა, მოვალე იყო, საქართველო მთავრობისათვის ყოველწლიურად ხარკად ეძლია 220 ფუტი (3520 კილოგრამი) აბრეშუმი. გარდა ამისა, პ. ციციანოვმა ჭარ-ბელაქანის მისადგომებთან გამგებელი მუდმივი ბანაკი შექმნა: ალაზნის პირას — ურდოს ფონთან, დლოფლის წყაროსთან და ყარაღაჯთან.

პავლე ციციანოვის მიერ შემუშავებულ საზავო პირობებს შეფასება მისცა ნიკო ბერძენიშვილმა. მისი აზრით, საზავო პირობები უკვე მოწმობდა, რომ თუ რუსეთის მთავრობის ინტერესები საქართველოში, ერთი მხრივ, ეთანხმებოდა ქართველი ხალხის ინტერესებს, მეორე მხრივ, მისგან არსებითად განსხვავდებოდა თუკი ქართული ხელისუფლება ჭარ-ბელაქანს გატეხდა, მაშინ ასეთ საზავო პირობას კი არ დადებდა მასთან, არამედ საქმეს ოსმალთა ხონტქრებისა და

რანშაშების მზაკვრული პოლიტიკის ამ წყეული ნაყოფის ლიკვიდაციით დაიწყო ეს იქნებოდა ნაძალადევად მიტაცებულ ამ ქართულ მიწაზე და მის ქართველ მოსახლეობაზე დაბპყრობელ ლეკთა „ჯამათების“ ბატონობის მოშლა და იქ საქართველოს აღდგენა. ასეთი იყო ერეკლეს გეგმა. ამ საკითხის ასეთსა- და დადწყევტას ითვალისწინებდა ქართველი ელჩების პროექტიც. პ. ციცი- ანოეს კი რუსეთის მთავრობის პოლიტიკა უკარნახებდა, რომ ქარ-ბელაქანში ლეკთა ბატონობას ლოიალურად მოკიდებოდა, რომ მეზობელი მაჰმადიანური მხარეები არ დაფრთხალიყვნენ და ხანები რუსეთის იმპერატორის მფარველო- ბის ქვეშ ადვილად შემოსულიყვნენ. ხანების ჩამოშორება და ამ გზით ამიერკავკა- სიაში სპარსეთის შაჰის პოლიტიკური დამარცხება იმ დროს უკვე რუსეთის მთავრობის სტრატეგიულ გეგმას შეადგენდა.

ქარ-ბელაქანის სახანოსთან დაკავშირებით ესოდენ დიდი ყურადღება მხოლოდ გავამახვილეთ, რომ აშკარად გამოჩნდა რუსეთის ცარიზმის პირადი, მურკანტილური ინტერესები და რომ „ქართულ საქმეს“ მოყვრულად შემოსული მტერი არასოდეს გააკეთებდა.

ავტორი ზემოთ აღნიშნული სახანოს დაპყრობის შემდეგ ცალ-ცალკე დაწინაილავს სხვა პოლიტიკური ერთეულების რუსეთის მფარველობაში შემოსვლის საკითხს.

ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ერთეულებთან ბრძოლას შეეწირა კიდევ მთავარმართებელი პ. ციციანოვი (როგორც ცნობილია, იგი ქალაქ ბაქოს აღების დროს მუხანათურად მოკლეს 1806 წლის 30 იანვარს), რომელიც ნ. ბერძენიშვილის სიტყვით, ენერგიული და ნიჭიერი რუსი მოხელე იყო. მისი სიკვდილი კი მძიმე დანაკლისს წარმოადგენდა რუსეთის მთავრობისათვის, რადგან კავკასიის დაპყრობა მხოლოდ დასაწყის სტადიაში იმყოფებოდა და ამ გეგმის შესრულებისათვის დიდი ბრძოლები ჯერ კიდევ წინ იყო.

ბოლოს აღვნიშნავთ იმას, რომ ქარ-ბელაქანის შემოერთება მოხდა 1830 წელს, როდესაც რუსთა ჯარებმა ხანგრძლივი ბრძოლის შედეგად ქარი დაიპყრეს და იქ რუსული მმართველობა შემოიღეს. ამიერიდან საინგილო რუსული მმართველობის ერთიან სისტემაში მოექცა (პაიჭაძე, 1981, გვ. 887).

ნიკო ბერძენიშვილის გადმოცემით, კავკასიაში რუსთა გაბატონებას, რასაკვირველია, წინ აღუდგა ირანი და თურქეთი, რომლებმაც ომი გამოუცხადეს რუსეთის მთავრობას. 1804 წელს დაიწყო და თითქმის 1813 წლამდე გაგრძელდა რუსეთ-ირანის, ხოლო 1806-1812 წლებში მიმდინარეობდა რუსეთ-თურქეთის ომი. საქმეს ისიც ართულებდა, რომ ამ დაპირისპირებაში ჩაბმული აღმოჩნდა ევროპის დიდი სახელმწიფოები: ინგლისი და საფრანგეთი. განსაკუთრებით ეს უკანასკნელი აქტიურობდა. ნაპოლეონი ცდილობდა ირანი და ოსმალეთი ერთმანეთში მოერიგებინა და ერთიანი ძალით გამოსულიყვნენ რუსების წინააღმდეგ. სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა ფინკენშტეინის ხელშეკრულება (1807 წლის 4 მაისი), რომელიც ნაპოლეონსა და სპარსეთის შაჰს შორის დაიდო. ხელშეკრულების ერთ-ერთი მუხლი საქართველოს შეეხებოდა, რომლის მიხედვით საფრანგეთის იმპერატორი ცნობდა შაჰის „უფლებას“ საქართველოზე და ივალეზდა ყოველი ღონე ეხმარა, რათა აეძულებინა რუსეთი ამ ქვეყნიდან გასულიყო. მაგრამ მდგომარეობა რადიკალურად შეიცვალა ტილზიტის ზავის (1807 წლის 9 ივლისი) დადების შემდეგ, რომლის მიხედვით რუსეთი და საფრანგეთი მოკავშირეები ხდებოდნენ.

მდგომარეობა კიდევ უფრო გაართულთა იმერეთის სამეფოს დაპყრობის შემდეგ შემდეგ. ახლა უკვე დიპლომატიურ ასპარეზზე საკმაოდ გააქტიურდა ინგლისი. იგი შეეცადა ირან-ოსმალეთის გამოყენებას რუსების წინააღმდეგ მიუხედავად მწვავე დაპირისპირებისა, ამ ბრძოლაში გამარჯვებული რუსეთი გამოვიდა. ცარიზმი არ აპირებდა საქართველოსა და კავკასიის დათმობას პირიქით, იგი მოწადინებული იყო, კიდევ უფრო გაეფართოვებინა თავისი ქვეყნის საზღვრები.

აღმოსავლეთ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ ცარიზმმა გადაწყვიტა ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის წევრთა რუსეთში გადასახლება. ამ „საბატო“ მისიის შესრულება იმპერატორმა მთავარმართებელ პავლე ციციანოვს დაავალა. პ. ციციანოვიც „ენერგიულად“ შეუდგა დავალების აღსრულებას. ნ. ბერძენიშვილმა ნაშრომში საგანგებოდ ეხება თითოეული ბატონიშვილის რუსეთში გადასახლების საკითხს. გამონაკლისს მხოლოდ ის პირები წარმოადგენდნენ, რომლებიც უცხოეთში იყვნენ გადახვეწილები.

ჩვენი ყურადღება იმ გარემოებამ მიიბპრო, რომ ნ. ბერძენიშვილმა „ერეკლეოჯახის“ წევრთა გადასახლებას „ბატონიშვილთა გაქრობა“ უწოდა. ბატონიშვილთა იძულებით გადასახლების შემდეგ „საბატონიშვილოები“ და „სადედოფლოებიც“ სახელმწიფო ქონებად აღრიცხეს, ხოლო გადასახლებულებს ცარიზმმა სამაგიერო პენსიები დაუნიშნა, რათა ყმა-მამული რუსეთში შეეძინათ.

ნიკო ბერძენიშვილი თვლიდა, რომ რუსული მმართველობის დამყარებას აღმ. საქართველოში ქართველი თავად-აზნაურების დიდი ნაწილი მტრულად და უნდობლად შეხვდა. სამეფოს მოშლასთან ერთად ქართველი თავად-აზნაურები პატივსა და ღირსებას მოკლებულნი აღმოჩნდნენ. გარდა ამისა, ახალი მმართველობა არ ცნობდა ფეოდალურ მოხელეს მისი საშვილიშვილო სამემკვიდრეო თანამდებობით. ასე რომ, ხანგრძლივი ბრძოლით მოპოვებულ სამემკვიდრეო უფლება ქვეყნის მართვა-გამგეობაში გარკვეული სახით მონაწილეობისა ქართველ თავადს ერთბაშად ხელიდან ეცლებოდა. ნიკო ბერძენიშვილის შეფასებით, — „ეს იყო დიდი სოციალური მნიშვნელობის მოვლენა, მიმართული ქართული ფეოდალურ-ვასალური წყობილების წინააღმდეგ“ (ნ. ბერძენიშვილი, 1965, გვ. 266). ფეოდალური მოხელის ნაცვლად ქართველი თავადი, თუკი ის რუსულ მმართველობაში ჩაბმული აღმოჩნდებოდა, უბრალო „კალმის კაცი“ ხდებოდა, რომლის კეთილდღეობა მისივე პირად გარჯაზე იყო მხოლოდ დამოკიდებული. ქართველი თავადი კარგად ხვდებოდა, რომ მისი სათავადო შეუვალი, ან ნახევრად შეუვალი სამფლობელო კი აღარ იყო, არამედ ის ხელმწიფის ქვეშევრდომის, — „პომეშიკის“ უბრალო მამულს გახლდათ.

ნიკო ბერძენიშვილის მართებული შენიშვნით, სწორედ ამიტომ ქართველი თავად-აზნაურების დიდმა ნაწილმა მტკიცედ „გამოიღო ხელი“ თავისი მფლობელობა დასაცავად, სამეფოს აღსადგენად. ამით „ქართველი თავადი საკუთარ სოციალურ-პოლიტიკურ უპირატესობას იცავდა იმ საფრთხისაგან, რომელიც მას რუსული ცენტრალისტური სახელმწიფო წყობილების სახით დაემუქრა“ (იქვე, გვ. 268).

სწორედ ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ ჯერ კიდევ სამი თვე არც კი გასული რუსული მმართველობის დამყარებიდან, მის წინააღმდეგ პირდაპირი გამოსვლა (შეთქმულება) რომ მოეწყო.

ნიკო ბერძენიშვილი თავის ნაშრომში კახეთის 1812-1813 წლების აჯანყებას საკმაოდ დიდ ყურადღებას უთმობს. როგორც წერილის დასაწყისში აღვნიშნეთ, მართალია, მისი გამოკვლევის სათაურია — „საქართველო XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში“, მაგრამ თხრობა ფაქტობრივად კახეთის აჯანყების დამარცხებით მთავრდება.

ნიკო ბერძენიშვილი კახეთის აჯანყებაზე საუბარს იწყებს იმ მიზეზებით, რაც დაედო საფუძვლად უშუალოდ აჯანყებას. შემდეგ დეტალურად მიმოიხილავს აჯანყების ეტაპებს და მისი დამარცხების მიზეზებს. ბოლოს კი იძლევა ალექსანდრე ბატონიშვილის დახასიათებას.

ავტორის თვალსაზრისით, ალექსანდრე ბატონიშვილი რუსეთის მოწინააღმდეგე არ ყოფილა. პირიქით, ნ. ბერძენიშვილის შეფასებით, 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატი ალექსანდრე ბატონიშვილის საბრძოლო პლატფორმა იყო. ამიტომ იგი იბრძოდა იმ უსამართლობის წინააღმდეგ, რომელიც რუსეთის მთავრობამ საქართველოს სახელმწიფოებრივი არსებობის მოსპობით განახორციელა.

საბოლოოდ ალექსანდრე ბატონიშვილთან დაკავშირებით ავტორი ასეთ დასკვნას აკეთებს: „ალექსანდრე ბატონიშვილი თავისუფალი საქართველოსთვის იბრძოდა, ის პრინციპული მომხრე იყო რუსეთთან კავშირისა და ებრძოდა რუსთა ბატონობას. ამ მხრივ ალექსანდრე ერეკლეს ანდერძს იცავდა“ (იქვე, გვ. 266).

ნიკო ბერძენიშვილმა თავის ნაშრომში — „საქართველოს XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში“ განსაზღვრა XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიის კვლევის ძირითადი მიმართულებები; წინ წამოწია ის საკითხები, რომლებიც შემდგომ კვლევა-ძიებას მოითხოვდა. ჩვენთვის განსაკუთრებით ფასეული და ღირებულია ის შეფასებები და დებულებები, რომელიც აწ განსვენებულმა დიდმა მეცნიერმა დაგვიტოვა.

მიუხედავად იმისა, რომ ნ. ბერძენიშვილის მეცნიერული კვლევა-ძიების ძირითადი სფერო ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის საკითხები იყო, იგი ასევე განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა, საქართველოში XIX საუკუნეში მიმდინარე ისტორიული მოვლენებისადმი. ამაზე ნათლად მეტყველებს ის ფაქტი, რომ გამოჩენილი მეცნიერი ხშირად იყო ოფიციალური ოპონენტი იმ სადოქტორო დისერტაციებისა, რომლებიც აღნიშნულ ეპოქას ეხებოდა (იხ. ნ. ბერძენიშვილის რეცენზიები: ნ. მახარაძე — „1819-1920 წლების აჯანყება იმერეთში“; ი. ანთელავა — „სახელმწიფო გლეხები საქართველოში XIX საუკუნის პირველ ნახევარში (1864 წლის საგლეხო რეფორმამდე)“ და სხვათა სადოქტორო დისერტაციებზე).

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. ნ. ბერძენიშვილი; 1965 - ნ. ბერძენიშვილი, საქართველო XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. II, თბ., 1965;
2. ნარკვევები, 1973 - საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973;
3. გ. პაიჭაძე, 1981 - გ. პაიჭაძე, ისტორიოგრაფიული ეტიუდები, თბ., 1981;
4. ე. ხოშტარია-ბროსე, 1981 - ე. ხოშტარია-ბროსე, ნიკოლოზ ბერძენიშვილი, ბიბლიოგრაფია, თბ., 1981.

KAKHABER KEBULADZE

SOME ISSUES OF THE 19TH CENTURY GEORGIAN HISTORY
IN NIKO BERDZENISHVILI'S WRITINGS

The issues of the 19th century Georgian history have been discussed in the II and V volumes of n. berdzenishvili's "essays in the history of georgia". Although n. berdzenishvili has not specially dealt with the issues of the 19th century georgian history, his views have been displayed in his comprehensive work "Georgia in the first quarter of the 19th century", comprising 1800-1813 and ending with the story of the rebel in kakhети. In this work, further deeper investigation. these are the following issues: 1) elimination of the kingdom of kartl-kakhეთი and the establishment of the Russian rule; assessment of the russian rule; 2) the kingdom of imeretი; 3) russia's attitude to trancaucasian political units; 4) Georgian pinches' migration to Russia; 5) the attitude of Georgian feudal and peasants to the Russian rule.

Irrespective of the fact that n. berdzenishvili's investigations were concentrated on the issues of the georgian history of the feudal times, he paid special interest to the studies of the 19th century georgian history. This has been an opponent (see n. berdzenishvili's reviews: n. makharadze "the 1819-1820 rebel half of the 19th century (before the peasant reform of 1864)", and other dissertations).

აფიქსაციის გზით მიღებული ტერმინები მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში

სამშენებლო ლექსიკას სიტყვათა წარმოქმნის რაიმე განსაკუთრებული, მაგალითად მისთვის დამახასიათებელი საშუალებები არ გააჩნია, ახალ ფუძეთა წარმოებლად აქაც წარმოქმნის სხვადასხვა სახეა გამოყენებული: აფიქსაცია, კომპოზიცია, რედუქციაცია. აფიქსური წარმოების სამშენებლო ტერმინები იგივე ფორმანტები გვხვდება, რაც სალიტერატურო ენაში და, შესაბამისად, მის მონათესავე ენებში (ჩხენკელი, 1988).

წარმოქმნილ სამშენებლო სახელთა დაჯგუფება შესაძლებელია როგორც ფორმის, ასევე შინაარსის მიხედვით.

დერივაციით ნაწარმოები სახელები მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში ტრადიციული სტრუქტურული ქვეტიპების სახითაა წარმოდგენილი: ა) პრეფიქსებით ნაწარმოები სახელები, ბ) პრეფიქს-სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები. ცნობილია, რომ ოდენპრეფიქსული წარმოება არაპროდუქტიულია. წარმოქმნილ ფორმათაგან ყველაზე მწირად პრეფიქსაციის გზით მიღებული ტერმინებია (ნ. ტუსკია, 1975).

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში დადასტურებულია პრეფიქსული წარმოების შემდეგი ტიპები:

- ა) ნა- (ნა-სკვი//ნა-სქვი „იგივე ქილიქი - ხის სახლის გარე კუთხე“; ნა-მაფუ-ლი „ნაფოტი“, ნა--ჭა „შუაღვეცხლზე ქვაბის ჩამოსაკიდი ჯაჭვი“);
  - ბ) ნო- (ნო--ხერცქი „ხის ნახლეჩი, ჩამონაპობი“, ნო--წყერი „ნაპობი“);
  - გ) ლა- (ლა-ფარა „ლაფარო, ადგილი შენობის ირგვლივ“, ლა-რტყა ლატანი, სახურავის ძელი, რომელზედაც მაგრდება ყავარი და კრამიტი“, ლა-რჭა „ქვაბის ჩამოსაკიდი ჯაჭვი შუაღვეცხლზე“).
- ლა- პრეფიქსს დროთა განმავლობაში დაჰკარგვია წარმოების უნარი. ეს ფორმანტი ორგანულადაა შეზრდილი შესაბამის ძირს და საწარმოებელ ელემენტად აღარ გაიზარება (ლა-ბახა „ძველებური კარი, მორებისაგან გაკეთებული“, ლანდა//ლა-ნდირი „კოჭი“, ლა-რჩქვი „ოთხკუთხედად დაპობილი საყავრე კენდი“).

ოდენსუფიქსური წარმოების სახელები, ჩვეულებრივ, მსაზღვრელ ელემენტებადაა წარმოდგენილი. ამ რიგის ლექსიკურ ჯგუფში შედის აგრეთვე კნინობითი სახელები (კნინობითის მაწარმოებელია -ია და -ა სუფიქსები).

- ა) -ია (ქუბ-ია „გობის მსგავსი ჭურჭელი მიწის მოსაზველად“; ურემ-ია ნავვისა და ტვირთის საზიდი ხის ურიკა“, კვეკვ-ია „ხვედა, ხის ურო“, ბურჭულ-ია „პატარა ზომის ცული,“);
- ბ) -ა (ხაფულ-ა „ნაფოტი“, ხუხულ-ა „პატარა სახლი“, ხუშტარ-ა გრძელი შალაშინი“, კვეკვ-ა „პატარა ჩაქუჩი“);
- გ) -ილ (გოჭკად-ილ-ი ცუდე, „გაჭედილი სახლი“, ქარგ-ილ-ი სიმეტეფი ჭუჭურთმებიანი სვეტები“, წკიზ-ილ-ი ღობე „მიჯრით შეკრული ღობე“, რთვ-ილ-ი ცუდე „გადახურული სახლი“, გობუნაფ-ილ-ი ხორზი „ხერხის სახეობა“).
- ილ აქ ნამყო დროის მიმღეობის მაწარმოებელია;
- დ) -ამ (ბუხარ--ამ-ი ცუდე „ბუხრიანი სახლი“, აბარწ--ამ-ი ცუდე „აივნისანი სახლი“, ღოზ--ამ-ი კარი „ღარიანი კარი“, ხელ-ამ-ი „სახელურანი“);

ე) -იანი (ართი სართულ-იან-ი ყუღე „ერთსართულიანი სახლი“, სუმ ოთახ-იან-ი საბზადი „სამ ოთახიანი სამზარეულო“);

შესაძლებელია ზოგ დამოუკიდებლად ნახმარ სამშენებლო ტერმინშიც გამოიყოფოდეს სუფიქსი (მაგ., ძეკე-ენ-ი „ხის, ქვის ბოძი, რომელზედაც დგას სახლი“, შდრ. პარალელურად ხმარებული ძეკე-ი; ხორგ-იში „ხის ან ქვის ღობე“ შდრ. //ხორგი).

დერივაციით ნაწარმოებ ლექსიკაში ოდენპრეფიქსულ ან ოდენსუფიქსურ წარმოებასთან შედარებით პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოების წილი გაცილებით დიდია.

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში გამოიყოფა ამ ტიპის წარმოების შემდეგი ძირითადი სახეები:

ა) ნა-ა (ნა-ძგაშურ-ა „ხის გვერდითი ჩამონაჭერი“, ნა-დგუმობ-ა//ნა-დგემობ-ა „შენობა“, ნა-ფოშტ-ა „ხის გადანახერხი“, ნა-წყირ-ა „ნაბობი“, ნა-ჭაბ-ა „გაწებილი“, ნა-შალაშინ-ა „გაშალაშინებული...“).

ბ) მა-ალ (მა-რთუ-ალ-ი „სახურავის ოსტატი“, მა-პროლ-არ-ი „იატაკის დამგები“, მა-ხარგ-ალ-ი „მტვირთავი“, მა-ჭკირ-ალ-ი „მჭრელი“, მა-რხუ-ალ-ი „მხვრეტელი“, მა-ჩიკატურ-ალ-ი „მღესავი“).

გ) ო-ე (ო-კირ-ე „საკირე“, ო-ხეშ-ე „ჭურჭლის თარო“, ო-ლასირ-ე „საღესავი“, ო-გინ-ე „სახბორე“, ო-ჭვათ-ე „საწვეთელა“...);

დ) ო-ალ (ო-ბიჯგ-ალ-ი „საბღენი“, ო-გაშ-ალ-ი „სახლის კუთხე“, ო-ჩინ-ალ-ი „კერაზე ჩამოკიდებული საქვაბე ჯაჭვი, რომელიც სხვენზეა მიმაგრებული“ ო-რთვ-ალ-ი „სახურავი“);

ე) ო-ეშ (ო-კირ-ეში „საკირე“, ო-თულ-ეში „საგოჭე“, ო-გინ-ეში „სახბორე“, ო-ბერტ-ეში „ნაჭის საკიდი“);

ვ) სა-ო (სა-სინთ-ო „ღირე“, სა-ხაბაკ-ო „საკუწნაო“, საგინ-ო „სახბორე“, სა-არგუნ-ო „საცულე“);

ზ) ო-უ (ო-ტახ-უ „სატეხი“, ო-ჭკად-უ „სამჭედლო“);

თ) ნო-ია (ნო-ყულ-ია „პატარა უშნო სახლი“, ნო-არგუნ-ია „ნაჯახი, რომლის პირიც ბლაგვია“, ნო-წყერ-ია „სიგრძივ ნაბობი“).

დამოწმებული ლიტერატურა

1. გ. ელიავა, 1997 - გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997;
2. ნ. ტუსკია, 1975 - ნ. ტუსკია, სახელთა აფიქსური წარმოება ახალ სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში, თბ., 1975;
3. დ. ფიფია, 1999 - დ. ფიფია, მეგრულ-ქართული სალექსიკონო მასალები, თბ., 1999;
4. ო. ქაჯაია 2001-2002 - ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. I-III, თბ., 2001-2002;
5. ი. ყიფშიძე, 1994 - ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1994;
6. არნ. ჩიქობავა, 1942 - არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველეს აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942;
7. ჩხენკელი, 1988 - ქართული ხალხური სამშენებლო ლექსიკა, როგორც საფუძველი ამავე დარგის სამეცნიერო ტერმინოლოგიისათვის, 1988;
8. პ. ჭარაია, 1997 - პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997.

NONA KETSBAIA

PREFIX-SUFFIX FORMATION IN THE WORDS OF "CONSTRUCTION" IN MEGRELIAN DIALECTS

The vocabulary related to construction in Megrelian dialect consists of simple and derived words.

Derivative Words that make use of both suffixes and prefixes are markedly prevalent than those derived solely from prefixes or from suffixes.

ნანა ღონღაძე

ფერთაპეტყვალება ქართულ ფელოცვებში

ფერი, როგორც პირველშობილი მოვლენა, ღმერთს უკავშირდება (ჩვენი ღმერთი არის ნათელი, თეთრი და ბრწყინვალე) და ისევე მიღმა საუკუნეებიდან იღებს სათავეს, ვითარცა ამბავი სამყაროს შექმნის შესახებ.

„ფერები თავიდანვე რწმენა-წარმოდგენების გადმოცემის საშუალება იყო და არა მხატვრული მოვლენა. ეს იყო პირველყოფილი ადამიანის მიერ ქვეყნისა და მოვლენების პირველყოფილი დანახვა“ (ვ. კოტეტიშვილი).

ცნობილია, რომ ღმერთმა მშვიდობა, შერიგება წარღვნის შემდეგ გადაარჩინილ ადამიანებს (ნოესა და მის ოჯახს) ცისარტყელით (ე.ი. ფერით) ანიშნა.

სიტყვა ფერს ქართულ ენაში არსის, ჯანმრთელობის, სილამაზის, შეფერება-კადრების, მრავალფეროვნების, კომპოზიტიში – პირფერი, პირფერობა – ფლიდობის მნიშვნელობა გააჩნია.

პირველი ფერები, რომლებიც ადამიანმა შეიცნო, იყო თეთრი და შავი – ორი საწინააღმდეგო ფერი სარწმუნოებასა და ცხოვრებაში. თეთრი ფერი იყო სიმბოლო სინათლისა, კეთილისმყოფობისა, სიცოცხლისა, ბედნიერებისა, სამოთხისა, თავისუფლებისა; შავი კი, პირიქით – სიბნელისა, ღამისა, უკუნისა, სიკვდილისა, ჯოჯოხეთისა და, შესაბამისად, გამოხატავდა ღალატს, მწუხარებას, გლოვას, უბედურებას, ბოროტებას.

ღრთოთა განმავლობაში აღნიშნული ფერების გარდა დანარჩენმა ფერებმაც მიიღო რელიგიური, სამკურნალო, მაგიური ხასიათი და, შესაბამისად, წარმოიშვა ფერისა და საგნის ურთიერთობაზე დამყარებული ფერთაპეტყველება. „ყველა ფერს აქვს დიდი ძალა, როცა ის აბრეშუმზე ან ლითონზეა გადატანილი; სამოსელი შეღებილია ან ფერი ისეთ საგნებზეა, რომელთაც ციურთან მსგავსება აქვთ“ (ვ. ნოზაძე).

ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის ტრადიციით, ბუნებრივი პატიოსანი ქვა ხატისა და ჯვრის სასწაულმოქმედებას აძლიერებდა. თამარ მეფის გულსაკიდი ოქროს ჯვარი მოოჭვილი იყო 4 ზურმუხტით, 5 იაგუნდითა და 6 მარგალიტით, რომლებიც ბიბლიურ ქვებს წარმოადგენდნენ. აღნიშნული ქვები არაჩვეულებრივი დადებითი ენერგეტიკული ველითა და სამკურნალო თვისებებით ჯვრის ენერგეტიკას აძლიერებდნენ.

გადმოცემის თანახმად, ძველ ევროპაში დიდად ყოფილა გავრცელებული ფერებით სხეულის შეღებვა, რისთვისაც თავდაპირველად თეთრ, წითელსა და შავ ფერებს იყენებდნენ. ამ ფერებს საგრძნელო, სამისნო, ჩადოქრული ძლიერება გააჩნდათ და მფარველობითი, დამცველი მნიშვნელობა ჰქონდათ.

ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში თეთრი ფერით გამოხატული სამყარო ზეცას, ზოგჯერ კი სამზეოს უკავშირდება. თეთრი ფერი საერთოდ ნათელის სიმბოლურ გამოხატულებას წარმოადგენს, რაც ერთ-ერთი უძველესი გაგება უნდა იყოს ამ ფერის სიმბოლიკისა. წითელი ფერით აღნიშნულია მიწიერი სამყარო და ქვესკნელის პირველი ნაწილი; შავი ფერით კი ქვესკნელის მეორე და მესამე ნაწილები.

ღრთოთა განმავლობაში ფერმა თავის პირველ დანიშნულებასთან ერთად

როგორც იდეის გამონათვის საშუალებამ, თანდათანობით შეიძინა ესა თუ ის მნიშვნელობა და მხატვრული აზროვნების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კატეგორიად იქცა.

ამ მხრივ ფრიად საინტერესოა ფერთა სიმბოლიკა ქართულ შელოცვებში, როგორც მისი მხატვრული ქსოვილის ფესვეულ თავისებურებებზე, ისე მის ფუნქცია - დანიშნულებაზე მინიშნება; მით უმეტეს, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში ამ მიმართებით საკმარისი კვლევა არ არის ჩატარებული.

ქართულ შელოცვებშიც ძირითადად სამი ფერი - თეთრი, წითელი, შავი - დომინანტობს (თუმცა გვხვდება სხვა ფერებიც) და თითოეულს თავისი სიმბოლური დანიშნულება გააჩნია.

განვიხილოთ ზემოთ დასახელებული ფერები ცალ-ცალკე.

შელოცვებში შავი ფერით გადმოცემულია „უქმური“, „თვალცემა“ (გათვალვა), „ავსულის დაცემა“, „ქაჩისა“, ქალის მკერდის ტკივილი და ა. შ.

„უქმურის“ ლოცვა:

„გამოიზავა შავი კლდე,

გამოვიდა შავი კაცი,

შავით შევმაზილი იყო -

შავი ჯაჭვი ეცვა,

კბილსა მოიხჭენდა,

თვალსა მოიკაკაჩებდა“.

აქ საგნები კლდე და კაცი ფერის კომპოზიტიში ექცევა და წარმოსახვაში ქმნის სატკივრის სახეს, რომელიც დინამიკაშია წარმოდგენილი. შავი კლდე სიმბოლური გამოსახულებაა დაავადების თავმოყრისა. კლდიდან იშვება კაცი - სატკივრის სიმბოლო, იგივე ბოროტება, რომელიც შედის ჯანმრთელ სხეულში და იპყრობს მას. ამ დროს სჭირდება სწორედ ღვთისგან შველა ადამის ძეს შელოცვით. ბოროტი ძალისა (დაავადება) და სიკეთის (ლოცვა, მკურნალობა) ჭიდილის შემდეგ აღდგება ადამიანის სულიერი მთლიანობა და ზორციელი სიჯანსაღე. ესე იგი, სიკეთე იმარჯვებს. შენთან ბრძოლაში შემლოცველი საშველად მოუხმობს უფლის მხედარს, მიქაელ მთავარანგელოზს - მამის, ძისა და სულიწმიდის სახელით, რომლის შემწეობითაც ამარცხებს სატკივარს.

„შემოხვდა მიქაელ მთავარანგელოზი.

ჰკითხა: -- საით მიხვალ, შავო კაცო?

არ გაგიშვებ, მამამან, ძემან და

სულმა წმიდამან.

ჩაგადებ ქვაბსა რვალისასა

შეგინთებ ცეცხლსა წუმწუმისასა“.

სხვა შელოცვებში შავი ფერისანი არიან ქაჯები, ავი სულელები, რომლებიც დაეძებენ ქრისტიანებს, თავს ესხმიან და სნეების შეყრით ცდილობენ დაიმორჩილონ, თვალს ჩამოაშორონ ისინი. ამ შემთხვევაში ურიელ მთავარანგელოზი (გამოისახება ღვთის ხელში) უსწორდება მათ და მუქარით დევნის ავადმყოფობას.

„თვალცემის“ შელოცვაში ვკითხულობთ:

„შერისხა ურიელ ანგელოზმან

და რქვა: - წარვედით მართალ უკვენ

სულნი უკეთურნი.

ლეგოვანო, წყეულო ღვთისაგან,

რომელმან მოსკლითგან განაბნივა
და უჩინო გყოთ,
აგრეთვე უჩინო იქმენით.
წარვედით, თორემ დაგჭრით
ლახვრითა სამსჭვალთა და
განგაქროთ ჯვართა ქრისტესითა”.

სხვა შემთხვევაში შემლოცველი შავტარიანი დანით ემუქრება სატიკვარს:
„არ გამოხვალ ნებითა,
გამოგიყვან ძალითა,
დაგცემ შავტარა დანას,
მიგცემ მდინარე წყალსა“.

და

„ამოიღო დანა შავტარიანი,
პირსახოცი გაჭრა.

წამალი შავი დასდვა”.

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ავადმყოფობასთან ბრძოლის იარაღი ყველაზე ხშირად შუბი, ხმალი და შავტარიანი დანაა. ამიტომაც სთხოვს დახმარებას შემლოცველი მიქაელ და ურიელ მთავარანგელოზებს, როგორც შუბოსან და ხმლით შეიარაღებულ მხედრებს და წმინდა გიორგის („მოვიდა დიდი წმინდა გიორგი შუბითა და ბოძალითა“). მკურნალობის ამ მეთოდს მეცნიერული აზრით მოეძებნება. როგორც ვიცით, რკინას უარყოფითი ენერგია – დაავადება გამოაქვს სხეულიდან, რომელიც გადაეცემა შავი ფერის ტარს. შავი ფერი, როგორც წესი, ყოველივეს შთანთქავს და უკან არაფერს გასცემს ანუ მასში ხდება დაბუდება ამ შემთხვევაში უარყოფითი ენერგიისა. ამავე დანიშნულებისა უნდა იყოს ნახშირი, რომელსაც შავტარიან დანასთან ერთად იყენებენ და წყალშიც რომელიც განახლებისა და განწმენდის სიმბოლოა რელიგიაში. ნიშანდობლივია რომ შეშინებულსა და თვალცემულს (გათვალულს) შელოცვის შემდეგ მკურნალობის მიზნით ნახშირიან წყალს ასხურებენ და ასმევენ; თავივე შავტარიან დანას უდებენ.

ქართულ შელოცვებში მკურნალობის სხვადასხვა მეთოდი გამოყენებულ მუქარა, იარაღით ბრძოლა, გარიგება, მოფერება, შეთანხმება, დათმობა მსხვერპლის გაღება, ლანძღვა, დაცინვა, მორიდება, მოკრძალება და ასე შემდეგ.

„სურდოს“ შელოცვაში ვკითხულობთ :

„ცრინტა შავკარ, შავპაჭიჭე,
შავსა ძაღლსა გადავკიდე,
ძაღლი გაღმა გამივარდა,
სურდო წყალში ჩამივარდა”.

ამ შემთხვევაში შემლოცველს სურდოს, როგორც ადვილად მოსარჩენ დაავადების მიმართ, ირონიული დამოკიდებულება გააჩნია; ძუძუს ტკივილს შელოცვაში კი, პირიქით, მუქარის ხმა ისმის: „რას შემჯდარხარ შავსა როცა წამოგისხამს შავი მაზარა“, - მიმართავს შემლოცველი სატიკვარს და ემუქრება:

„ჩაგაგდებ ისეთ ადგილსა,
არც გეყურებოდეს შავი კატის კნავილი,
არც გეყურებოდეს შავი მამლის ყვილი,
არც შავის ოთხფეხის ყფა“.

მოცემული შემთხვევებიდან ნათლად ჩანს, რომ ყველა შემთხვევაში შავი ფერით წარმოდგენილ დაავადებებს იმავე (შავი) ფერის საშუალებებით მკურნალობენ.

ქართულ შელოცვებში წითელი ფერთაა წარმოსახული რამდენიმე დაავადება: „მუცლის ტკივილი“, „ჭვალი“, „წითელი ქარი“, „ბედნიერი“ (დიდი მუწუკია).

„მოვიდა წითელი ქარი,
წითელი კაბით,
წითელი თავშლით,
წითელი ჩექმით“

წითელი ქარი/.

აქ დაავადების აღკაზმულობა, პორტრეტი ისეა დახატული, რომ უფრო სრულყოფილი დახასიათება, როგორც აზრობრივად, ასევე მხატვრულობის თვალსაზრისითაც, იშვიათია. ზოგ შელოცვაში ეს დაავადებები „ტყაოსან-შუბოსანია, წითლოსანი“, ზოგან კი „ფეხწითელი ძაღლია“, რომლის წამალიც წითელი ფურის რძე და ენდროა, ან კიდევ წითელი ფერის შალის ნაჭერი და კანაფია („წითელი ძაფი დედამ შეკრას და შვილმა გახსნას“, -- ასწავლის ღვთისმშობელი „ჭვალის“ წამალს) და საშველადაც შემლოცველი წითელ ხატს უხმობს:

„წითელო ხატო, უშველე
წითელი მუცლის ტკივილისაგან“.

შელოცვებში დაავადების ფერსა და სამკურნალო საშუალებებს შორის განუყოფელი მთლიანობაა დამყარებული, მაგრამ იმ შემთხვევაში, თუ დაავადება გაჭიუტდება, შავი ფერით (წითელ ფერთან შეუთავსებელი კონტრასტული ფერით) ხდება დამუქრება. აღსანიშნავია ისიც, რომ ყურადღება მახვილდება სხვადასხვა ცხოველის ხმაზე;

„გამავ, თორემ გამოგიყვან
შავი ცხენის ჭყვილითა,
შავი ხარის ყვირილითა,
შავი ღორის ყღმუილითა,
შავი ძაღლის ყმუილითა,
შავი მამლის ყვილითა,
შავი გველის წივილითა,
ღვთითა და ღვთისმშობლითა“.

შენიშვნა: ქართულ ფოლკლორში არსებობს გადმოცემა იმის შესახებ, რომ მამალს შეეძლო ბნელი ქვეყნიდან გამოყვანა ადამიანისა სინათლეზე; მამალს გადაჰყავს ამქვეყნიდან იმქვეყნად ადამიანი; მამლის ყვილი იხსნის ადამიანს განსაცდელისაგან ანუ მამლის ყვილი გვამცნობს, რომ ღმერთი ჩვენთან არის. საფიქრებელია, რომ შელოცვაში მოხსენებული დანარჩენი ცხოველების ხმებიც გარკვეული მნიშვნელობის მატარებელი უნდა იყოს.

„დამწვრის“ შელოცვაშიც წითელ ფერს შავი, ყოვლის შთანმტკმელი ფერი უპირისპირდება:

„წითელი კაცი, წითელი ყანა
წითელ თესლს სთესავდა ურწყავად,
შავი უყევარი ხარი ება“.

ქართულ შელოცვებში თეთრი ფერის სიმბოლური ნიშნით აღბეჭდილია „ელქუნი“ (ერთგვარი მუწუკია. ფშავში სატკბურას ეძახიან) ანუ „ბედნიერი“. თეთრია უფლის ხარი თუ ფური, რომელსაც მაცხოვარი აღნიშნულ დაავადებას სწირავს მსხვერპლად და ტრაპეზზე ყველა სულს მიიწვევს „ელქუნის“ გარდა. ამის შემდეგ ელქუნი პირობას დებს, რომ „ამოვა ქონდარივით, გახმება ქერის ფუჩივით, ჩამოსცვივდება ვარდის ფურცელივით“ და გაათავისუფლებს ავადმყოფს.

შელოცვებიდან ჩანს, რომ განსაკუთრებით მოსაფრთხილებელი დაავადებაა „ბედნიერი“, რომელმაც გამიზეზება და საშინელი ტკივილი იცის. „ბედი ვარ, ბედნიერი, სახელმშვენნიერი, ბეთლემს ნამყოფი ვარ, ედემს გაზრდილი“, „თეთრი მთის ძირს დავიბადე... დავდგი თეთრი კარავი“, - აცხადებს ამაყად და თავადებული დადის კაცის სავენებლად. მხოლოდ უფალს ემორჩილება და თავის წამალს თავადვე ასახელებს: „აყვავილონ ჩემნი გზანი ია-ვარდითა, თეთრის ხარით, თეთრის ცხვარითა“. „ბედნიერის“ შელოცვაში ავადმყოფობის სტადიები სხვადასხვა ფერითაა (ბროწეულისფერი, ცეცხლისფერი, ვერცხლისფერი) აღნიშნული. ამ შემთხვევაში დასახელებული ფერები დაავადების ვიზუალურ სახეს წარმოაჩენს.

„შეშინებულის“ შელოცვაში ვკითხულობთ:

„თეთრი ქორი ქანდარასა,
ქათამი საბუდარასა.
ამ გულს შეშინებია,
ჩაჯექ, გულო, ადგილასა“.

შელოცვებიდან ჩანს, რომ თეთრით, როგორც ყოვლისმომცველი, სიწმინდის, ამაღლების, უფალთან მიახლოების, ღვთიური მადლის ფერით ხდება ყველაფრისათვის თავისი ადგილის მიჩენა ანუ განკურნება.

ცნობილია, რომ მწვანე ფერი განახლების, იმედის, აღდგენის, მარადიულობის ფერია, რაც შესანიშნავად ჩანს „ნაღრძობის“ შელოცვიდან :

„მწვანე მინდორში
მწვანე ხე იყო,
მწვანე ჩიტმა
მწვანე კვერცხები დადო.
უმუხლოდ ავედი,
უფეხოდ ჩამოვედი,
კვერცხი გორავს,
ნაღრძობი იხსნება“.

ამ შემთხვევაშიც მწვანე ფერს, ბუნების ფერს, იმედის, აღდგენის სიმბოლური დატვირთვა გააჩნია. კიდევ ერთი ასპექტია საგულისხმო: მკურნალობის მაგიური ძალა ბუნებაში არსებული „ფერ-საგნებით“ არის წარმოდგენილი, რაც მაგიური ძალისა და ბუნების შინაგან კავშირზე მიგვანიშნებს.

მწვანე ფერი ქართულ შელოცვებში ყვითელი ფერით იცვლება, შესაბამისად, დაავადებისა და სიცოცხლის მიღება და ქცობაა გადმოცემული. ამასთან დაკავშირებით შეწყალებასაც ყვითელი ხატისა და ჭვარისაგან ითხოვენ.

„მოდითა ყვითელი წყალი,
მასში იდგა ყვითელი ხე,
მასზე შეჯდა ყვითელი ჩიტი,

გაიკეთა ყვითელი ბუდე,
ჩადო ყვითელი კვერცხი,
გამოჩეკა ყვითელი ბარტყები.
ყვითელო ხატო და ჭვარო,
შენ დაიფარე სიყვითლისაგან
ჩვენი ავადმყოფი ამინ”.

სიყვითლისა/

ხშირ შემთხვევაში შელოცვებში მედიცინის კარგი ცოდნა ჩანს. „სიყვითლის“ შელოცვაში ყვითელი წყალი სიმბოლური სახეა ნადველისა, რომლის პიგმენტი ბილირუბინი დეიძლისა და სანადლე გზების რიგი დაავადებების დროს გადადის სისხლში და იწვევს ადამიანის კანისა და ხილული ლორწოვანი გარსების სიყვითლეს. მოცემულ შემთხვევაში ფერ-საგნების კომპოზიტი (ყვითელი წყალი, ხე, ჩიტო, ბუდე, კვერცხი, ბარტყი) წარმოჩენილია როგორც დაავადების მიმდინარეობა, ასევე მკურნალობის მაგიური მეთოდიც. შემლოცველი შესთხოვს იმავე ფერის ხატსა და ჭვარს, რომ დაეხმარონ მას ავადმყოფის სხეულიდან უარყოფითი ენერჯის (სენის) გარეთ გამოტანაში. კვერცხებიდან ბარტყების გამოჩეკა და მათი დაფრენა ამისი სიმბოლური ხაზგასმია; ისევე როგორც „ნაღრძობის“ შელოცვაში, კვერცხის გორება სახსარში მოძრაობის სრულ აღდგენაზე ანუ განკურნებაზე მიგვანიშნებს სიმბოლურად.

შემლოცველი ძირითადად ყურადღებას ამახვილებს დაავადების ფერის (ყვითელი) ჭვარსა და ხატზე და მათი მაგიური სამკურნალო ძალა ზედაპირზე ამოაქვს.

შენიშვნა: საგულისხმოა, რომ „ვეფხისტყაოსანშიც“ უფერული ყვითელი, ქარვის, ხავსის, სპეტისფერი ასევე ავადმყოფობის ფერია.

ლურჯია, ლილისფერია მუცლის ტეხის დაავადება:

„ლილისა წყალი ამოდის,
ლილისა მიფრინავს ფრინველი,
ლილისა ფრთითა დაემსჭვალა”.

შემლოცველი უფალს ევედრება მოციქულებისა და წმინდანების სახელით, რომ გაათავისუფლონ, „გაუშვან დაჭერილი“ - ავადმყოფი.

შაკიკით დაავადების შემთხვევაში ლურჯ ქალღმერთზე დაწერილ შელოცვას შემოახვევენ ავადმყოფს თავზე.

ზოგჯერ შელოცვა სამივე ძირითად (თეთრ, წითელ, შავ) ფერს ითავსებს ერთად, თუმცა განკურნება ყველა შემთხვევაში ხდება შავი ფერით.

„გათვალულის“ შელოცვა:

„ერთი ვერცხლის ტბა იყო,
შიგ ვერცხლის ალვის ხე იდგა.
ზედ ვერცხლის ტაბაკი იდგა,
ზედ სამი კვერცხი იდო
შავი, წითელი, თეთრი.
ზეციდან სამი უცხო ფრინველი მოფრინდა:
ერთი თეთრი, ერთი წითელი, ერთი შავი,
თეთრმა თეთრი აიღო, წითელმა – წითელი,
დარჩა შავი მშვიდობით”.

ან კიდევ

„შეშინებულის“ შელოცვა:

„თეთრი ქორი მოვიდა,
 თეთრი ფერი მოგიტანა.
 წითელი ქორი მოვიდა
 წითელი ფერი მოგიტანა
 შავი ქორი მოვიდა და
 შენი ჭირი და სატკივარი წაიღო“, ესე იგი, შთანთქა.

მიუხედავად იმისა, რომ ძნელია ფერის სიმბოლური დანიშნულების კანონ-ზომიერებაზე ლაპარაკი, შელოცვის - როგორც თვითკმარი ფასეულობის მქონე მხატვრული მოვლენის - „ახლოით განჩხრეკით“, მის სიღრმეში წვდომით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ფერი ქართულ შელოცვებში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კატეგორია ყოფილა. ფერი აქ სხვა პერსონაჟებთან თუ მოვლენებთან ერთად „შინაურულად გრძნობს თავს“ და ღრმა შინაარსობრივი დატვირთვა გააჩნია:

1. ქართულ შელოცვებში არსებული დომინანტი ფერები - თეთრი, წითელი, შავი - როგორც გამოხატულება „პირველყოფილი ადამიანის მიერ ქვეყნისა და მოვლენების პირველყოფილი დანახვისა“ (ვ. კოტეტიშვილი) უახლოვდება ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში არსებულ შეხედულებას სამყაროს სამივე სკნელის შესახებ:

2. შელოცვებში ყურადღებას იქცევს საგნები, რომლებიც ფერით ასოციაციებს იწვევს:

(„ტანი დამიძრეს ალვისა, თმა ჩამომაყრევენეს ბროწეულისა, ქსელი დამიწყვიტეს ძოწეულისა, ოქროს კოკა გამოიტეხეს, ვარდის წყალი დამიღვარეს“);

3. ფერებით გადმოცემულია როგორც ავადმყოფობათა სახეები (ნოზოლოგიები), ასევე მათი განვითარების სტადიები და მკურნალობის საშუალებები. („ბედო, ბედნიერო, სახეტურფა შევნიერო“... ქედი გქონდეს ბროწეულივითა; ამოხვალო ცეცხლივითა, დაჯდები ვერცხლივითა... შენი წამალია წითელი და თეთრი სანდალიო...“);

4. ფერი შელოცვებში მხატვრულ ქსოვილს ქმნის და ერთგვარ სამკაულად გვევლინება, რაც ესთეტიკურ და ემოციურ დატვირთვის სძენს და პოეზიის განუმეორებელ ხიბლს ანიჭებს მას.

(„ააყვავონ ჩემნი გზანი ია-ვარდითა, თეთრის ხარით, თეთრის ცხვართა; ახლა კი ვიყრი ყოილს, ვიწერ ჯვარს...“);

5. ფერი ახასიათებს სატკივარს: („შავი კაცი შავსა ცხენსა იჯდა, კბილსა მოიხჭენდა, თვალსა მოაკაკაჩებდა“);

6. ფერი გამოხატავს განკურნების იმედს: („მწვანე ჩიტმა მწვანე კვერცხი დადო... კვერცხი გორავს, ნაღრძობი იხსნება“);

7. ფერი ანიჭებს საგანს აზრობრივ დატვირთვის, ქმნის განწყობილებას და გააჩნია მხატვრულ-დეკორაციული ფუნქცია: („გამოიზავა შავი კლდე გამოვიდა შავი კაცი, შავით შევმაზილი იყო- შავი ჯაჭვი ეცვა...“).

უშთავრესი კი მაინც ის არის, რომ შელოცვაში მოცემული ფერი მაგიური შინაარსითაა აღვსილი და ზემოქმედების უნარი გააჩნია.

მაშასადამე, ფერთა სიმბოლიკა ქართულ შელოცვებში უძველესი მსოფლიო კულტურის სახეს გვიჩვენებს. ამასთანავე, ფერისა და ემოციის შესაბამისობა გამოგონილი ამბავი კი არა, მეცნიერულად დასაბუთებული ფაქტია, რომლის სიძველე შორეული რწმენითი პლასტებიდან იღებს სათავეს.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ბიბლია, 1989 - ბიბლია (დაბადება), თბ., 1989;
2. ი. გაგულაშვილი, 1986 - ი. გაგულაშვილი, ქართული მაგიური პოეზია, თბ., 1986;
3. გოეთე, 1938 - ი. გოეთე, ფერთა თეორია, ბერლინი, 1938;
4. ვ. კოტეტიშვილი, 1955 - ვ. კოტეტიშვილი, ქართული ზეპირსიტყვიერება, თბ., 1955;
5. მ. მოსულიშვილი, 1992 - მ. მოსულიშვილი, ქართული შელოცვები, თბ., 1992;
6. ვ. ნოზაძე, 1954 - ვ. ნოზაძე, ვეფხისტყაოსნის ფერთამეტყველება, ბუენოს აირესი, 1954;
7. ქართული ხალხური პოეზია, ტ. 1—12, თბ., 1972-1980;
7. ზ. ქოქრაშვილი, 2001 - ზ. ქოქრაშვილი, ბიბლიურ პათოსსან ქვათა და ეტლთა შესახებ, თბილისი, 2001.

NANA GHONGADZE

SYMBOLS OF COLOR IN THE GEORGIAN
INCANTATIONS

Compound with the examples of other genres incantation has special place in the Georgian folk-verse in terms of application of color symbols.

Color has different symbolic meaning with relation to different objects or phenomena.

The paper discusses the symbolic realization of black, red and white colors in Georgian incantation.

დავით შავინიძე

**იმერეთის გვარსახელთა ისტორიისათვის
(სალომინაოს გვარსახელთა მონაცემების მიხედვით)**

გვარსახელთა თავდაპირველი საცხოვრისი, მიგრაციული მიმართულებების დადგენა ის პირველწყაროა, რომელიც წარმოგვიდგენს საქართველოს წარსული ისტორიის დღემდე შეუსწავლელ სინამდვილეს. ამ მხრივ საინტერესოა სალომინაოს შემადგენლობაში შემავალი ბაღდათის სოფლების — წითელხევისა და როხის გვარების ეთნოისტორიული და ენობრივი კუთხით კვლევა.

იმერეთის „საერისთვო მამულის“, „ბარის საერისთაოს“, გვიანდელი „სალომინაოს“ შექმნა განაპირობა რაჭის ერისთავთა იმერეთის სამეფოს წინააღმდეგ „მარადის ზღომამ და კირთებამ“ (ვახუშტი). ნიკო ბერძენიშვილის ვარაუდით, ვაკის ერისთავის სამფლობელოში, საჩხეიძეოში შედიოდა იმერეთის ისტორიული მხარე — „სალომინაო“. სალომინაო მდებარეობდა დღევანდელი ვანის ტერიტორიაზე, მდინარეების: კვინისწყალსა და კორისწყალს შორის. ჩრდილოეთით ისაზღვრებოდა რიონით, სამხრეთით ფერსათის მთებით (ქსე, გვ. 694). ჩხეიძეებს აღგიღ-მამულები ჰქონდათ როხში (ო. სოსელია, 1973, გვ. 36). ყვირილა-რიონის „ბაღმა მხარში“, სოფელ როხში გადის მდინარე კორისწყალი. მდინარე რიონის მარცხენა შენაკადი. სალომინაო, რომელსაც გედევანის შემდეგ ლომინ პაპუნას ძე ედგა სათავეში, დღევანდელი ვანის სოფლებთან (სალომინაო, ფერეთა, გორა, ზეინდარი, ამაღლება, ინაშაური ბზვანი) ერთად მართლაც მოიცავდა ბაღდათის სოფლებს: წითელხევესა და როხს.

სალომინაოს შემადგენლობაში შემავალი ბაღდათის სოფლებში — წითელხევესა და როხში მკვიდრობენ დასავლეთ საქართველოს მთიდან და მთისწინეთიდან მიგრირებულები.

ადამიანის საკუთარი სახელი — მიქია უდევს საფუძვლად სოფელ წითელხევის მკვიდრ გვარს — მიქიაშვილი. გადმოცემა ასეთია: „გვარი მოსულა რაჭიდან. რაჭის მკვიდრი წინაპრის სამი ძმიდან ერთს რქმევია მიქია. სოციალური დაპირისპირების ნიადაგზე მომხდარი უთანხმოების გამო სვანეთში გაქცეული მიქიას შვილებიდან ერთი, სოლომონი შემდეგ იშვილა ბაღდათელმა ბესარიონ ნერგაძემ და შემდეგ ჩაასიდა წითელხეველ ენდელაძეებში. მიქიას შვილების მეთოდეს და ალექსანდრეს „ნამრავლია“ დღეს წითელხევის მიქიაშვილები. მიქიაშვილების თავშეყრა ხდებოდა წელიწადში ერთხელ რაჭაში, ძირსალოცავზე. სოფლებში: ზნაკვასა და მოტყეთში. ამჟამად წითელხევის „ქალის“ „ღვთისმშობლის ტაძრად მიყვანების“ ეკლესიის ყმები არიან. მიქიაშვილები, ენდელაძეები და მეფარიშვილები გიორგობას ზეიმობენ“.

ჩვენს ხელთ არსებული ყველაზე ადრინდელი საბუთი, სადაც მოხსენიებულია რაჭის ქედის დასავლეთით მდებარე სოფელ ოყურეშს მცხოვრები გვარი მიქიაშვილი, თარიღდება მე-16 საუკუნის დამლევით (ქსდ, 1970, გვ. 379). გვარსახელის ლეჩხუმს მკვიდრობის ფაქტი ისტორიულ-ეთნოლოგიურ ლიტერატურაშიც დასტურდება (რ. თოფჩიშვილი 1993, გვ. 5). მიქიაშვილების რაჭველობას ადასტურებს აღსარების მთქმელთა სიები, რომელთა მიხედვით წულუკიძეების ყმა-გლეხები იყვნენ ბარეულელი და იწელი მიქიაშვილები; კვაცხუთელი მიქიაშვილები კილასონიებს ეკუთვნოდნენ; სოფლების: საკეციის და მოტყიარის

მიქიაშვილები კიკნაძეების ყმები იყვნენ; ქედისუბნის მიქიაშვილები კი წერეთელს ვკუთვნოდა (ქცსა, ფ. №21).

რაჭის სოფელ გორისუბნიდან არის გამოქცეული წითელხეველი **გრძელიძეების** ← *გრძელიშვილი* წინაპარი ერთი ძმა. დასახლებულა ბაღდათში „კორთხას მთაზე“. იმის „გავლენით“ ჩამოსახლებულან შემდეგ ბარში, სოფელ წითელხევეში „საგძელიძეოში“. „აქაური გრძელიძეები ყოველი წლის აგვისტოში მოილოცავდნ რაჭის „ძირსალოცავს“.

ყველაზე ადრინდელი საბუთი, სადაც მოხსენიებულია გრძელიძის გვარი, არის XI ს. დათარიღებული, დიმიტრი ბაქრაძის მიერ ათონში ნაპოვნ ეტრატზე შესრულებული ხელნაწერის მინაწერი (გ. ბოჭორიძე, 1994, გვ. 4). გრძელიძეთა ბაღდათობას ადასტურებს XV ს მეორე მეოთხედის გასასრულით დათარიღებული საისტორიო საბუთები: „გრძელიძე გიორგა-ალისმერეს მცხოვრები, ემართა ქუთაისის საყდრის ბეგარა: თექვსმეტი თეთრი, ერთი ლიტრა სანთელი, ერთი ლიტრა მატყლი, რვა ნაოთხალი იფქლი, ოთხი პური, ლიტრა მარილი, მუულაყეობა (1558)“; „გრძელიძე გოჩა-შუბანს მცხოვრები, ემართა ქუთაისის საყდრის ბეგარა: ორმოცდათხუთმეტი კოკა ღვინო, თორმეტი თეტრის ღვინო, „თავი ბეგარა“, ათი თეთრი, ოცი კვერცხი, ერთი ურეში ღომი, ოცდაოთხი ნაოთხალი, ერთი საბელი, თივის თიბვა, ქერის მუშაობა, ქუთაისის საყდრის მუშაობა და ერთი თეთრის ღირებულების ყავრის მიტანა (1558 წ) (პალ, 1991, გვ. 724-725).

რაჭის სოფელ ბარის მკვიდრი გრძელიძეები იყვნენ როგორც საეკლესიო გლეხები, ისე აზნაურები (მ. კეზევაძე, გვ. 196).

საქართველოში ყველაზე გავრცელებულ გვართა შორის რიგით ოცდამეთორმეტედ სახელდება გვარსახელი **ჭელიძე**. რაჭიდან გამოქცეულა და „სადემეტრაოსთვის“ შეუფარებია თავი წითელხეველი ჭელიძეების წინაპარს — აქვსენტი ჭელიძეს.

ადამიანის საკუთარი სახელიდან — „ჭელა“ მომდინარე გვარსახელი რაჭის სხვადასხვა სოფლებშია განფენილი. ახალსოფელსა და ხოტევიში გოცირიძის საბატონო გლეხები იყვნენ, ბაჯში, გორისუბანში, ტბეთში, სადმელში იაშვილის, ზნაკვაში წერეთლების, ჯვარისაში და წულუკიძეების, ქვედა შავრას საეკლესიო გლეხები, ნამანევსა და ჭელიაღლეში ერისთავის, ბუგეულში და კაციეთში კი — სახელმწიფო გლეხები. გარდა წითელხევისა (თავდაპირველად მჭელიძე//მჭედლიძე) გვარი სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა მიზეზის გამო საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში (ოკრიბაში, ლეჩხუმში, სვანეთში, გურიაში, კახეთსა და სამეგრელოში) დასახლებულა.

წითელხეველი **დემეტრაძეების** პირველსაცხოვრისი, ჩვენი მასალებით, ბაღდათის სოფელი ზეკარი ყოფილა. „წითელხევის მკვიდრი დღევანდელი დემეტრაძეების თორმეტი თაობის წინანდელი წინაპრის, დემეტრესთვის უბოძებიათ მიწები მდინარე კორისწყლის სამხრეთით, დღევანდელი წითელხევის გაღმა მხარეს“. გადმოცემები დემეტრაძეებს აბაშიძეებთან ერთად სადემეტრაოს, დღევანდელი წითელხევის, „პატრონად და აზნაურულ გვარად“ იხსენიებს.

დემეტრაძეთა ბაღდათში მოხსენიების ყველაზე ადრინდელი ცნობა დათარიღებულია 1558 წლით. საბუთი ასახელებს ფერსათს მცხოვრებ დემეტრაძე ვანიას (პალ, 1993, გვ. 68-69). საისტორიო დოკუმენტები დემეტრაძეებს რაჭის ერისთავთა აზნაურებად იხსენიებენ (ო. სოსელია, 1973 გვ. 80).

რაჭის ერისთავები ვიდრე XVII ს. II ნახევრამდე, როცა იწყებენ ბრძოლას თავადური გათიშულობისათვის, იმერეთის მეფის დარბაზის წევრი და გარეთელ მოხელე იყო (ო. სოსელია, 1993, გვ. 82). შესაძლოა დაუშვათ, რომ სწორედ ამ პერიოდიდან იხსენიება რაჭაც და ბაღდათიც აზნაურული გვარის დემეტრას საცხოვრისად. თავადისაგან წასული აზნაური, მართალია, თავადს უტოვებდა ყმა-მამულს, მაგრამ რჩებოდა აზნაურის ღირსებაში (დ. გოგოლაძე, 1971, გვ. 32; ო. სოსელია, 1973 გვ. 76).

რაც შეეხება ანთროპოტოპონიმ სადემეტრაოს, იგი დემეტრადების ჩამოსახლების შემდეგ უნდა დარქმეოდა სოფელს.

ეთნოგრაფიული მასალები და საისტორიო დოკუმენტები კოტორეიშვილ ბირველსაცხოვრისზე ერთმანეთს არ თანხვდებიან. კოტორეიშვილთა სამკვიდრო ქართლი (პალ 1993, გვ. 533; რ. თოფჩიშვილი, 1993, გვ. 78), მესხეთი და იმერეთი სახელდება. ჩვენი მასალებით, წითელხეველი კოტორეიშვილების საცხოვრისი არის რაჭა. ისინი რაჭაში გურგენიძეები ყოფილან.

საისტორიო დოკუმენტები და ეთნოგრაფიული მასალები ბრეგაძეთა რაჭველობას ადასტურებენ. როხელი ბრეგაძეები რაჭიდან ჭერ ვანში ჩამოსულან და ვანიდან კი როხში გამოსახლებულან“.

ბაღდათში ბრეგაძეები XVII საუკუნიდან მკვიდრობდნენ. 1650 წლას ახლოს დათარიღებული საკათალიკოზო დაკლებული გლეხების ნუსხაში მოხსენიებულია „ბაღდათის მხარეში“, აჯამეთს მცხოვრები ბრეგაძე პაპუნა (მ. კაკაბაძე, 1921, გვ. 54). რაჭაში ისინი სოფელ სხვადასხვა სახელმწიფო გლეხთა ნუსხაში მოიხსენიებიან, სოფლებში: წესსა და ხიმში კი — საბატონო გლეხთა ნუსხაში (მ. კეზევაძე, 2002, გვ. 22, 32, 34).

როხის მკვიდრი აზნაურ გომხეთელიანთა გვარის ისტორია დასტურით ქართულ გვარსახელთა ჩვენს ქვეყანაში უძველესი დროიდან არსებობის გომხეთელიანები ბირველად მოიხსენიებიან 1299-1327 წლების სვანეთის სულთა მათიანეებში. სვანეთიდან, კერძოდ, მესტიიდან იმერეთში გადმოსახლება აღნიშნული გვარის წარმომადგენლები XVII საუკუნიდან, „შეიძლება ცოტად რეც ვარაუდობენ“. წინაპარი გამოქცეულა სვანეთიდან მკვლელობის გამო და „დაურქმევი“ გომხეთელიანი ← გომთელიანი. ჩამოსული სამი ძმა დახლებულ ზარათში, სოფლის ყველაზე მაღალ ადგილზე. აქედან მომხდარა გამრავლებული ძმების გაყოფა. ერთი დასახლდა გეგუთში, მეორე კურსებში, მესამე როხში გომხეთელიანთა როხში დამკვიდრება ემთხვევა აღნიშნული სოფლის დასახლება დასაწყის პერიოდს. როხში გახდნენ „აზნაურობის მატარებელნი. იყვნენ მეფის მედროზე აზნაურები (აღნიშნულის დამადასტურებელი დოკუმენტი დღესაც ინახება ქუთაისში, ივანე გომხეთელიანის ოჯახში). სვანეთიდან ჩვენს წინაპარს მხარდამამშვენებლად თუ მსახურად ჩამოყოლია არიშვილი, რომელიც შემდეგ მისთვის ყმადაც კი დაუმტკიცებიათ. იმერეთში დამკვიდრებულ გომხეთელიანებს დღესაც გვაქვს ურთიერთობა „ჩვენს სისხლთან“ სვანეთში. ზარათის ეკლესიაში არის სვანეთიდან, კვირიკეს ეკლესიიდან ჩვენს მიერ მოტანილი ხატი, რომელსაც აწერია: „ღმერთმა შეუნდოს სვანეთიდან წამოსულ ვაჩე გომხეთელიანს“.

გადმოცემის ნამდვილობას საისტორიო წყაროები და დოკუმენტები ადასტურებენ. გიორგი ბოჭორიძეს აქვს გადმოცემა იმის შესახებ, რომ ზარათი XII ს. კვირიკეს და ივლიტეს ეკლესიის „კვირიკეს ხატი“ სვანეთიდან, სოფელ კალადან მოუტანიათ გომხეთელიანებს, არეშიძეებს და მაღლაფერიძეებს.

საქართველოს მთისწინეთიდან, კერძოდ, ლეჩხუმიდან სოციალური დაპირისპირების საფუძველზე გამოქცეულან **ცაგარეიშვილები**. კუკური ცაგარეიშვილის გადმოცემით, „სოფელში ამ გვარის ორი შტოა, დამხვდური და მოსული. ცაგარეიშვილების ადრინდელი საცხოვრისი „ცაგერის ლეჩხუმი“ ყოფილა. დევდარიანები გამოქცეულან „ველარ დგომის“, გამო. ზიხაიში დამკვიდრებულს კვალის დაფარვის მიზნით ცაგარეიშვილი დაურქმევია „ცაგერის შვილობის გამო“. ზიხაიში მოსე ცაგარეიშვილს მოსვლია კონფლიქტი და თავად მომკვდარა. ზიხაიშიდან წამოსულა მოსეს ცოლი სალომე ოთხ შვილთან (გარსევანი, თედორე, ლუკა და სუსანა) ერთად. ცხენით მომავალ სალომეს ვარციხეში შეხვედრია იქაური კოდრატ სირბილაძე, რომელსაც უთქვამს, რომ: „როხში, „ქალას“ ცხოვრობენ ლეჩხუმიდან გამოქცეული ცაგარეიშვილები“. ამით დაიმედებული ქალი მოსულა როხში „თავის ლეჩხუმლებთან“ და დასახლებულა. ჩვენი „გამოსახლება გამოღმა „ქალის“ ცაგარეიშვილებიდან მერე, გვიან მოხდა“. როხის ყველა ცაგარეიშვილის გვარის მეტსახელი „ცხრარჯულა“ შერქმეულია საცხოვრისის და გვარის შეცვლის გამო.

ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ გვარსახელი ცაგარელი მომდინარეობს სადაურობის აღმნიშვნელი სახელიდან და, რომ ამავე ძირისაა ცაგარეიშვილი (ი. მაისურაძე, 1990, გვ. 204). შტრ. ლეჩხუმური ცაგერვან, ცაგერის მცხოვრები, ცაგერელი (მ. ალავეძე, 1995).

ისტორიული სალომინაოს შემადგენლობაში შემავალი ბაღდათის დღევანდელ სოფლებში: წითელხევსა და როხში სოციალური დაპირისპირების საფუძველზე გამოქცეული მოსახლეობის პროცენტულად დიდი ოდენობა, გარდა დასავლეთ საქართველოს მთიდან და მთისწინეთიდან გადმოსახლებულებისა, შიშის აგრეთვე იმერეთ-გურიაზე, სამეგრელოზე, ისტორიულ საბედიანოზე — დღევანდელ აფხაზეთზე. წითელხევსა და როხში დღეს მკვიდრობენ აღმოსავლეთ, სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან გამოქცეული გვარებიც. ბაღდათის აღნიშნულ სოფლებში საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან გამოქცეულთა დამკვიდრების დრო თითქმის ემთხვევა ალექსანდრე მეხუთის მიერ „ბარის საერისთაოს“ შექმნის დროს.

ჩვენი ეთნოგრაფიული მასალები და საისტორიო მონაცემები წითელხეველი **ნიორაძეების** ადრინდელ საცხოვრისსა და აბაშიძეთა ყმობაზე ემთხვევა ერთმანეთს. „წითელხევში პირველად მოსულა და შემდეგ აბაშიძის გვარში ჩასიძებულა ბატონთან უთანხმოების გამო ძირულიდან გამოქცეული ტარასი ნიორაძე. ტარასის შვილები იყვნენ პოლიკარპე, ფირანი და სტეფანე. ტარასის ნაშენია წითელხეველი ნიორაძეები. გვარში გასახლებელი არა გვაქვს. ვართ ღვთისმშობლის ჰალად მიყვანების ეკლესიის ყმები“ (მთხრობელი, სტეფანე ნიორაძე; ო. სოსელია, 1973, გვ. 159).

თანამდებობა-საქმიანობის (შოკრიკი) აღმნიშვნელი სახელადქცეული სიტყვიდან შათირი (ს. კაკაბაძე, 1921, გვ. 18) მომდინარე გვარსახელი **შათირიშვილის** ერთი შტო გაუმრავლებია წითელხევში, თავის ძველ, აბულაძის გვარში მომხდარი კონფლიქტის გამო ოზიდან გადმოსახლებულ ბიჭია აბულაძეს.

1720-1738 წლების წერეთლების გაყრის წიგნში შათირიშვილები მოიხსენიებიან „ბატონ მეფის და დადიანის“ მიერ გაყოფილი წერეთლების ყმებად (ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდის სამთავროების (1466-1770 წწ, წ. I, 1959, გვ. 66). შათირიშვილები იხსენიებიან

1714 წ. დათარიღებულ, ირდისუბნელი ზაზა საგინაშვილის და ასლამაზ ჩაჩიკაშვილ შორის დადებულ ნასყიდობის წიგნში. „შათირიშვილები იხსენიებიან სავარაუდოდ XV-XVII სს. მიჯნაზე შექმნილ ჩიჯავაძეთა სათავადოს აზნაურებად. საბუთებში შათირიშვილები მკვიდრობენ აგრეთვე კახეთში, ახმეტის რაიონში, ზესტაფონში, სოფელ ტაბაკინში და საჯავახოში, სამტრედიის რაიონში (პ. ცხადაია, 2000, გვ. 145; ი. მაისურაძე, გვ. 188).

წითელხევის „ძირძველი, მრავალრიცხოვანი, ფუძეგვარია“ დევიძე. „ქალს საფუძველზე ბატონთან მომხდარი უთანხმოების გამო გამოქცეულა (საიდან არ იცინ) და სოფელში „ქალას“ დასახლებულა წინაპარი. საისტორიო დოკუმენტებს და წყაროების მონაცემებით საქართველოს სხვადასხვა მხარეში მკვიდრობენ წულუკიძეების ყმა-გლეხთა სიაში დასახლებული დევიძეები ზემო იმერეთში დევაძეები არიან. ისინი 1480 წელს ცხოვრობდნენ სოფელ ჩხარში. 1628 წელს მონაცემებით კი, სოფელ ციციქურში. 1904 წლის აღწერის მასალებით, დევიძეები აღიერიცხებოდნენ საირხეში, ნაკალოვარში, ბარბარაწმინდაში“ (რ. თოფჩიშვილ, 1997, გვ. 64). დევიძეები სხვადასხვა დროს ცხოვრობდნენ ოკრიბაში, სოფელ ბუეთში (1621 წ.), აგრეთვე წყალტუბოს რაიონში, რაჭაში, თუშეთში, სოფ. გულდანთა (ი. მაისურაძე, გვ. 55; გ. ბოჭორიძე, 1994, გვ. 163; ს. კაკაბაძე, 1994, გვ. 7; გ. ბოჭორიძე, 1993, გვ. 293).

საკუთარი სახელი — დევი ზოგადი მნიშვნელობით კაცის მსგავს ზღაპრულ არსებას ნიშნავს. კორნელი კეკელიძე მიუთითებდა აღნიშნული სახელს ეთნონიმურ მნიშვნელობაზე.

ბაღდათის სოფლების მკვიდრი კვირიკაშვილების ადრინდელი საცხოვრისიდან, ხარაგაულის რაიონიდან გადმოსახლების მიზეზიც სოციალური უთანხმოებაა. „ხარაგაულიდან წამოსულია მარკოზი და მარტო არა. წამოსულ მთელი გვარი. დასახლებულან ზეგანში. იქიდან მერე წამოსულა ხუთი მთავის ოჯახებით და განფენილან განარჩენ ბაღდათში. წინაპარი დადიან სალოცავად ხარაგაულში და დაჰყავდა შესაწირი. ვზეიმობთ „კვირიკობას“ წმინდა კვირიკეს ხსენების დღეს — 28 ივლისს. ლეჩხუმშიც ყოფილან კვირიკაშვილები და ზეიმობენ თურმე საკუთარი გვარის დღესასწაულს სექტემბრის ბოლო შაბათ-კვირას. გასახლებული გვარია „ქვისროლია“ (წინაპარს მთვარისთვის დაუწყია ქვის სროლა) (მთხრობელები: რამაზ კვირიკაშვილი, ლაზარე კვირიკაშვილი, 2003 წ.).

საისტორიო მონაცემებით დგინდება, რომ კვირიკაშვილების გვარი ორჯერ მიგრირებული გვარია. თავდაპირველ საცხოვრისში, სვანეთში ისინი დავითურძეები ყოფილან. ლაშეს ვანის (აბაშიძიანთ) ღვთისმშობლის ეკლესიის კარი გიორგი ბოჭორიძის მიერ ჩაწერილი გადმოცემების მიხედვით, სვანეთიდან ყოფილა მოტანილი. „...კარი მოტანილია სვანეთიდან, დიდი ხნის წინათ, მათ წინაპრის, დავითურძეების მიერ (ძველად ამ გვარისანი ვყოფილვართ), რომელთაგან კვირიკეს დაუდგია მათთვის ახალი გვარი (კვირიკაშვილი — დ. შ.). დღეს ამ გვარის წევრნი ცხოვრობენ აქვე მახლობლად სოფლებში იგოვან და ხორითში“. ჩვენ ეთნოგრაფიულ მასალას კვირიკაშვილთა გვარზე ამოწმებულ როლანდ თოფჩიშვილის მიერ სოფელ ჩხუტელში ჩაწერილი გადმოცემა, რომელიც მიხედვითაც ლეჩხუმის ამ სოფელში „წინაპარი ჩასიძებულა და შემდეგ უმრავლიათ“. ქარსელაძის გვარში ჩასიძებულა ბაღდათიდან მოსული ხობიძე 10-12 თაობა იქნება რაც ჩვენი წინაპრები ჩხუტელში მოვიდა“ (რ. თოფჩიშვილ

1993, გვ. 18).

იმერეთიდან, სოფელ საზანოდან, „უკმაყოფილების ნიადაგზე გამოქცეული ერთი წინაპრის შთამომავლები არიან როხელი **ორბელაძეები** (11 კომლი). ისინი დღესაც ნათესაობენ თერჯოლელ ორბელაძეებთან.

გურიის სოფელ სურებს ასახელებენ თავის პირვანდელ საცხოვრისად როხელი **კიკვაძეები**. გადმოცემა ასეთია: „სოფელ სურებიდან მოსულა უთანხმოების გამო გამოქცეული ვახტანგ კიკვაძე და მისი შვილი სტეფანე. მდინარე კორისწყლის პირას „ადგილი გაუოხებიათ“, ტყე აუღიათ და დასახლებულან. სტეფანეს ყოლია ორი შვილი: ლევანტი და ალექსანდრე. მათი შვილიშვილები და შვილთაშვილები ვართ დღეს. მოვსულვართ 1800-იანი წლების დასაწყისში. როხის „ლიფნარის“ უბნის კიკვაძეები შედარებით გვიან არიან მოსულები და მათ აქვთ ურთიერთობა გურიის კიკვაძეებთან. წინაპრები დადიოდნენ სურებში სალოცავად საწირავად. როხიდან წასული კიკვაძეები ცხოვრობენ ფარცხანაყანევში.

იმერელ აბაშიძეთა ყმა-გლეხი კიკვაძეების (ო. სოსელია, 1973, გვ. 160). საცხოვრისად საისტორიო წყაროები რაჭის სოფელ ზნაკვასაც ასახელებენ. აქ ისინი სასულიერონი ყოფილან (მ. კეზევაძე, 2002, გვ. 10).

გვარსახელ სანიკიანის ისტორია, სხვა მრავალ ეთნოისტორიულ თუ ენობრივ თავისებურებებთან ერთად, ნათელს ხდის საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ერთ საკითხს. კერძოდ, ადასტურებს, რომ მდინარეების კვინისწყალს და კორისწყალს შორის გაშენებული სალომინაოს შემადგენლობაში წითელხევთან ერთად შედიოდა ბაღდათის დღევანდელი სოფელი როხიც.

საკუთარ სახელად ქცეული ძველი ეთნონიმიდან სანიკი (*//სანიგი*) მომდინარე გვარსახელი **სანიკიანი** სანიკიანის ფორმით პირველად იხსენიება XIII საუკუნის სვანეთის სულთა მატთანებში. სანიკიანი → სანიკიანი (*|| სანიკია → სანიკია*) → სანიკიდის ფორმით გვარსახელი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში მკვიდრობს (პ. ცხადაია, 2000, გვ. 125; რ. თოფჩიშვილი, 1993, გვ. 21; გ. ბოჭორიძე, 1994, გვ. 70; ი. მაისურაძე, გვ. 143).

აღნიშნული ფაქტი გვარსახელის არაერთგზის მიგრაციის დასტურია. ჰვენი წინაპარი — ნახისტა სანიკიძე გამოქცეული ყოფილა ზემო სურებიდან. გამოქცეულა ძმასთან, მიქელასთან ერთად. ბატონს დაუვალებია ნახისტასათვის, რომ უნდა მოეკლა „ამა და ამ ადგილზე გამომვლელები“. ასე მოაკვლევინა თურმე საკუთარი მოქიშპე. ამის გამო „შენ რა გრჯიდაო“ და წინაპარს გაუსწორებია ანგარიში ბატონთან და გამოქცეულა. გადმოყოლია ვანს და მის ძმასთან ერთად შეფარებულა სალომინაოში ერისთავებთან. ნახისტას შვილს — ნიკოლოზს ჰყავდა შვილები: სტეფანე, თადეოზი და მარკოზი. სტეფანე დასახლებულა აქ. წინაპრები დადიოდნენ სალომინაოში, წმინდა გიორგის სასწაულმომქმედ ეკლესიაში, რომლის ამშენებლები და განმაახლებლები იყვნენ ჰვენი წინაპრები. გვარის მეტსახელი არა გვაქვს (მთხრობელი ვარდენ სანიკიანი, 2003 წ).

დაახლოებით 1870-იან წლებში მოსულან როხში სოფელ ხეთიდან **ულრელიძეები**. როხში მოსული პირველი წინაპარი და გვარის „გამგრკობი“ ყოფილა სოციალური უთანხმოების გამო გამოქცეული ნიკა ულრელიძე.

როხის მკვიდრი **მამასახლისების** წინაპარი თავიანთ პირვანდელ საცხოვრისში, გურიაში ინაკვაძეები ყოფილან. წინაპრები „ორ გვარს შორის

მკვლევლობის გამო წამოსულან და დასახლებულან ვანში, სოფელ გორა-ზეინდარში. რაც შეეხება როხს, „აქ მოვსულვართ მიწისთვის და ხე მასალისთვის“. წინაპრები აქაურ აზნაურულ გვართა მამასახლისები ყოფილან. ამიტომ დაირქვეს ინაკავადებმა მამასახლისი: როხის ეკლესიაში გვაქვს „სალოცავი ნიში“, ჩვენი გვარის ქვა (მთხრობელი გიული მამასახლისი, 2003 წ.).

მაჩიტაძეთა როხში დასახლებული პირველი წინაპარი ყოფილა 68 წლის ინფორმატორის, რეზო მაჩიტაძის ბაბუა ვლადიმერი. მაჩიტაძეთა „ძველი“ გურიიდან გამოქცეული მაჭყოტაძე ყოფილა. იგი პირველად აჯამეთში, ტყეში დასახლებულა.“

ბაღდათის სოფლებში — წითელხევსა და როხში მკვიდრობენ უთანხმოების გამო ისტორიული საბედნიანოდან, დღევანდელი აფხაზეთიდან და აქარიდან გამოქცეული გვარები.

წითელხევის მკვიდრ **ფაიქიძეების** გვარში ასეთი გადმოცემა ჩავიწერეთ: „დაახლოებით ორი საუკუნის წინ წინაპარი მოსულა აფხაზეთიდან. ყოფილან სამი ძმები, რომლებიც გამოქცეულან უთანხმოების გამო. ერთი დასახლებულა წითელხევეში, მეორე ვანში და მესამე არ ვიცით. ვანელები დაწერილან პაიკიძე. წითელხეველი ფაიქიძეები სალოცავად დადიოდნენ აფხაზეთში, ილორში. გვარს ჰქონდა საერთო ჭური, რომელიც ივსებოდა მთელი გვარის მიერ „წმინდა ღვინით“ და დატკმულ დროს საწირავთან ერთად მიჰქონდათ სალოცავზე. დადიოდნენ ყოველი წლის გიოგრობას, 6 მაისს. სოფელში არის „ფაიქიძეების უბანი“, მათ ადრინდელ ნაცხოვრებს კი „ფაიქიძისოულს“ ეძახიან. ფაიქიძეთა საგინებელი გვარია „ბეტიქამია“.

ფაიქიძეთა წითელხევის მკვიდრობა ორსაუკუნენახევარს ითვლის. სწორედ XVIII საუკუნის ოთხმოციან წლებამდე ილორი და მთელი ჩრდილო-დასავლეთი ზღვისპირეთი ოდიშს წარმოადგენდა.

საქართველოს წარსული, ავბედითი ისტორიის შემსწავლელ პირველწყაროდ როხელ **მჟავანაძეთა** გვარის ისტორიაც გამოგვადგება. ჩვენი ეთნოგრაფიული მასალები ადასტურებენ უცხო დამპყრობთა და ქართველთა მიერ თანამემამულეების გატაცება-გაყიდვის ფაქტებს. როხში მჟავანაძეები მოსული არიან XVII საუკუნის დასასრულს. აქარიდან, სოფელ ხუცუბნიდან წამოსულა გიორგი და მისი ძმა — ნონია. ნონია მოუტაცებიათ თორმეტი წლისა და გაუყიდიათ ახალციხეში. მღევრებს აღმოუჩენიათ ეს ამბავი. უფროს ძმას, გიორგის მოუტაცებიათ გამტაცებლის მცირეწლოვანი გოგონა და მასზე გაცვლით გამოუხსნია ძმა. გატაცებულს უკან მისვლა ვეღა გაუბედნია და ახალციხიდან „ზეკარის“ უღელტეხილით გადმოსული დასახლებულა აჯამეთის სამხრეთ ნაწილში. მერე, გვიან გაშენებულ ამ სოფელში. სალომინაოს ერისთავებისაგან შეუძენიათ ოცდახუთი ჰექტარი ტყე. გიორგის შეურთავს ცოლი და დარჩენილა აქ, ნონია კი ჩასიძებულა სოფელ ბზვანში. რაც შეეხება სალოცავს, დადიოდნენ აქარაში და მიმოსვლაც გვქონდა იქაურებში. იქაურებიც გვხაზულობდნენ ზაფხულობით მწყემსობაში წამოსული, როცა საქონელს გადმოდენდნენ ფერსათის მთებზე — „წითელ მინდორზე“, „ურემაზე“ და ახალციხის მოსაზღვრე „წანტეხილზე“.

საისტორიო დოკუმენტებით, მჟავანაძეები „საჩინოს“ თავადების, ჩიჯავაძეების ყმები არიან. დღეს მჟავანაძეები მკვიდრობენ გურიაში, ოზურგეთისა და ლანჩხუთის რაიონში (ი. მაისურაძე, გვ. 145).

გვარსახელი მომდინარეობს ადამიანის შინაგანი მახასიათებლის გამო

შექმნილ მეტსახელიდან — „მჟავანა“. „მჟავანაძეებს ხასიათი გვაქვს მჟავე. მწყარალები ვართ“ (მთხრობელი გურამ მჟავანაძე, 2003 წ). გასახელებელი გვარი — „წალკატი“ მომდინარეობს პროფესიის აღმნიშვნელი (წისქვილის ქვის „მოსაკოდი“ იარაღი!) მეტსახელიდან.

გვარსახელ **ლომსიანიძეს** საფუძვლად უდევს ეპონიმის სახელი — ლომსიანი (მესხეთი, 2000, გვ. 48). მეცნიერები ეპონიმ ლომსიანთან აკავშირებენ აგრეთვე მთიანი აჭარის ოიკონიმს „ლომსიანიძეები“ და ლიკანისა და დღვაშირის ხევის სოფელ ლომსიათუბანს (მესხეთი, 2000, იქვე; რ. თოფჩიშვილი, 1997, გვ. 26).

ლომსიანიძის გვარის ბაღდათში, აღისმერეს მკვიდრობის ფაქტს ადასტურებს 1578 წლის დოკუმენტი: „ლომსიანიძე მამაგულა — აღისმერეს მცხოვრები ემართა ქუთაისის საყდრის ბეგარა: ოცდაოთხი თეთრი, ოცდაათი პური, ერთი ლიტრა ერბო და მეულაყეობა“ (პალ, 1993, გვ. 578). გვარსახელ ლომსიანიძეს უნდა უკავშირდებოდეს „მატიანე ქართლისაში“ XI ს. მოხსენიებული გურიელნი აზნაურნი და ლომსიანი“. ანაკოფიას შემომდგარ ბაგრატ IV (1027-1072) უხმეს ტფილელებმა, ბაგრატმა იქ დატოვა „ქუთაბელ ქაქას ძე ოთალო აფხაზეთისა ლაშქრითა. ამოიარა და მოვიდა ქუთათისსა და მოიყენა ქუთათისისა სამოქალაქოს ლაშქარი და გურიელნი აზნაურნი და ლომსიანი მოიყვანა ხუფათსა...“ კიდევ ერთი საბუთი: „ხოლო ნასრა შეიპყრა სამნი ციხენი სამცხეს: „ოძრჳე, ჭუარის ციხე და ლომსიანთა, გუარამისვე აღშენებული“. ნიკო ბერძენიშვილის მტკიცებით, „ჩამოსცილდა გორა“ და დარჩა ლომსიანთა. მეცნიერი იმასაც მიუთითებდა, რომ -სი სუფიქსი „ქართის ტომის უეჭველი ნიშანია“. რეგიონის „მოუხერხებელ მდებარეობას, „უმიწობას“ ასახელებენ წითელხევში კაკასხიდიდან ჩამოსახლების მიზეზად ლომსიანიძეები.

წითელხეველი და დიშელი ლომსიანიძეების „საერთობის“ შესახებ მთხრობელთა უარყოფის მიუხედავად, ისინი ერთი წარმოშობისა არიან. დიშშიც და წითელხევშიც ლომსიანიძეები კაკასხიდიდან არიან ჩამოსახლებული. დიშიდანაც და წითელხევიდანაც ლომსიანიძეები სალოცავად კაკასხიდში დადიოდნენ. გვარის მეორე მემკვიდრეობითი სახელებიც დიშის და წითელხევის ლომსიანიძეების ერთმანეთს ემთხვევა. და კიდევ ერთი, ორივე სოფლის ლომსიანიძეები კაკასხიდში მოსულობას ვარაუდობენ ახალციხიდან.

კაკასხიდიდან, „მთიდან წითელხევში ჩამობარებული“ მიხეილ სოლომონის ძე ლომსიანიძის და მისი შვილების: კირილეს, შალიკოს, ბაგრატის, კოლიას, ამბროსის და კალისტატეს მოდგმის ლომსიანიძეების გასახელებელი გვარი „სხმარტლიქამია“.

წითელხევში მკვიდრობენ ნაგარევიდან გოდოგანში გადასახლებული სიმონ **მარგველაშვილის** შვილების: ლევანის, ივანეს და იოსების ნაშიერი. ძმებს უყვლიათ მიწა მდინარე კორისწყლის ხევში, „სადემეტრაოში“, გრძელიძეების უბანში. შემდეგ მიწის სიმცირის გამო გადასახლებულან როხში ივანე და იოსები, დარსაძეების უბანში. მალე იქიდანაც წამოსულან უმიწობის გამო და ისევ წითელხევში უყვლიათ ადგილი თავის ტყით და სავარგულებით. მარგველაშვილების წინაპარი წითელხევიდან წელიწადში ერთხელ, მაისის გიორგობას დადიოდა გოდოგანში სალოცავად და მიჰყავდათ შესაწირად „დაუშმენდელი მოზვერი“ და ღორის ნეზვი. სოფელში გვარს ჰქონდა „საწირავი ქური“, რომელსაც მარგველაშვილები ავსებდნენ წმინდა საწირავი ღვინით და „ხსნიდნენ“ მას ძირსალოცავში საწირავად წასვლის წინ. ლეგენდის მიხედვით,

ამის შემდეგ ქურს ღვინო თავისთავად ემატებოდა. სოფელში არის მარგველაშვილების ადგილი. გვარის საძრახისი სახელია „მესაცრია“. წინაპარს მალაზია ჰქონია, სადაც საცრებსაც ჰყიდა თურმე.

მარგველაშვილები საისტორიო საბუთებში პირველად იხსენიებიან 1510-1519 წლებში. მარგველაშვილები, გარდა ნაგარევისა და გოდოგანისა, ოკრიბაში მკვიდრობენ (დ. შავინიძე, 2002, გვ. 23, 24, 25, 28, 64). აღნიშნული გვარი მკვიდრობს აგრეთვე სოფლებში: რველსა და ქალას (ქსდ, 1970, გვ. 371, 637). გვარსახელს საფუძვლად უდევს სადაურობის აღმნიშვნელი სიტყვა მარგველა-ოკრიბიდან ჩამოსახლებულან წითელხევში **დახუნდარიძეები**. „მოსულია ივანე დალუნდარიძე, მიწის გულისთვის“. გვარსახელს საფუძვლად უდევს ეპონიმად ქცეული მეტსახელი დახუნდარი.

საინტერესო და ჯერ კიდევ დასადგენია ვაშაყმაძეთა გვარის ეთნოისტორიის არაერთი საკითხი. გურიიდან ვანში ბაბოთ-ბაგინეთში გადმოსახლებულ **ვაშაყმაძეები** როხში 1900 წელს დასახლებულან. „როხში პირველები მოსულან ნოე თეიმურაზის ძე ვაშაყმაძე და დათია დარისპანის ძე ვაშაყმაძე. მიწის გულისათვის რომ გამოიარეს, გადაწყვიტეს აქ დასახლება, დავსახლებულვარო „გუმბერიძისოულში““.

საისტორიო მონაცემებით, ვაშაყმაძეები ჩხეიძეთა და ლორთქიფანიძეთა ყმები არიან (ო. სოსელია, 1973, გვ.38, 137). ცნობილია, რომ ლორთქიფანიძეები ყმა-მამულებს ფლობდნენ ვანში. მართალია, მათ სამფლობელოში შემაჯალ სოფლებს შორის ბაბოთ-ბაგინეთი არ სახელდება, მაგრამ ამის მიუხედავად გამორიცხული არ არის, რომ სოფელი ლორთქიფანიძეებს ეკუთვნოდა. სხვა გადმოცემით, გურიიდან მოსული ვაშაყმაძეები პირველად ბაღდათში, დიმიტრისათვის ქვეყანაში დასახლებულან („დიმიტრისათვის ქვეყანა“ და „ვარციხის ქვეყანა სულ სხვაა და „ვანის (ციხე-სულორი) ქვეყანა სხვა (ნ. ბერძენიშვილი, 1990, გვ. 472).

ჩვენს ხელთ არსებული ყველაზე ადრინდელი 1558 წლის საბუთით ვაშაყმაძეები ფერსათს მკვიდრობენ: „ვაშაყმაძეები მახარობელი — ფერსათს მცხოვრები, ემართა ქუთაისის საყდრის ბეგარა: ორმოცი კოკა ღვინო, საბელს და ყოველდღე მუშაობა (ბალ, 1993, გვ. 180).

ბაღდავაძე როხში მოსულა XIX საუკუნის 30-40-იან წლებში ვანის სოფელ ზენობნიდან „მიწის გულისათვის“ „მუდამ მეფის ამაღლაში მყოფი, გააზნაურებული **ბაღდავაძეების** საფუძვლის დამდები არის ჩვენი მთხრობელის ორმოცდათერთმეტი წლის ანზორ ბაღდავაძის „შვიდი ღემის წინა“ — მახარობელ ბაღდავაძე.

როხში სოფელ შროშიდან გადმოსახლებული სპირიდონ თაბაგარის „მონამრავლები“ **თაბაგრები** მკვიდრობენ. „წამოსულა ადგილის მთავორიანობის გამო აქ, ვაკეში. მერე ბაბუაჩემმა: „კაი ადგილებიაო“ და წამოიყვანა **შველიძეები** და ისინიც ასე მომრავლდნენ აქ. თაბაგრების ბუდე ის ჭიათურაში ყოფილა სოფელი თაბაგრები“.

აბაშიძეთა ყმა-გლეხი თაბაგრები ორჯერ მიგრირებული გვარია. როხელ თაბაგრები შროშაში სწორედ ჭიათურის თაბაგრიდან უნდა იყვნენ. მიგრაციის შეიძლება აბაშიძეთა გვართან იყოს დაკავშირებული. ცნობილია, რომ აბაშიძეთა რეზიდენციებიდან უძველესი იყო ჭიათურაში სოფელი კაცხი, სადაც XV საუკუნის მეორე ნახევარში თაყას თუ აბაშის ერთ-ერთი შტოს წარმომადგენელ ვახუშტი იყო დამკვიდრებული (ს. კაკაბაძე, 1921, გვ. 22).

შიდამიგრაციული პროცესების, მიმართულებების და მიზეზების უმსწავლელ წყაროდ რობელი გვალიების გვარის ისტორიაც გამოგვადგება. აქედან იმერეთში, სოფელ გებრულში გადასახლებული გვალიების შთამომავალი თორამი და მისი ძმა გერმანე გვალია მოსულან პირველად რობში. გებრულიდან მიწის სიმცირის და უნაყოფობის გამო გადმოსახლებულან. ოირამ გვალია დასახლებულა რობის ერთ-ერთი პირველმკვიდრი გვარის წარმომადგენლის — კალია კახელის მიწაზე“. გვალიებს დღესაც აქვთ ურთიერთობა გებრულის მკვიდრ თანამოგვარეებთან. გვარსახელის საგინებელია „ზაზიკი“.

მიწის გულისათვის გადმოსახლებულან რობში „ჯამისარეცხელას“ მარჯვენა ნაპირზე ონჯობეთიდან მოსული მეგრელი გუნგუციძეები — გუგუნავა.

ვანის სოფელ გადიდში კახეთიდან, სიღნაღიდან „ჩამოსული“ ჩახუნაშვილებიც რობში დამკვიდრების მიზეზად მიწის სიმცირეს და უწყლობას ასახელებენ. დაახლოებით ორი საუკუნის წინათ მოსულა სიმონ ჩახუნაშვილი. რობიდან წასული ჩახუნაშვილები ცხოვრობდნენ გურიამი, სოფელ ლესაში. წინაპარს თურმე „ჩახუნას“ ეძახდნენ იმის გამო, რომ ხის ხელობა სცოდნია. ჩახუნაშვილების გვარი ადასტურებს მოსული მოსახლეობის „ძირბატთან“ დამოკიდებულების ესოდენ მტკიცედ დამკვიდრებულ უდიდესი მნიშვნელობის ქართულ ტრადიციას. შეგვახსენებს აგრეთვე ჩვენი ქვეყნის განვლილი ისტორიის ერთ მონაკვეთს. ჩახუნაშვილი ახალციხეში გადანასახლები გვარია. გადმოცემათა მიხედვით, „ძელები დადიოდნენ გადიდში სალოცავად და საწირავად რელიგიურ დღესასწაულებზე, აღდგომას აუცილებლად“.

საისტორიო საბუთებში ჩახუნაშვილები ჩიჯავაძეთა და ლორთქიფანიძეთა სათავადოების ყმა-გლეხებად იხსენიებიან.

მართალია, პროფესიის აღმნიშვნელი საკუთარი სახელი „ჩახუნა“ კოლხურ სინამდვილეშია გავრცელებული, მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ ეპონიმი არ არსებობს აღმოსავლეთ საქართველოში. ასე რომ, ვერ უარვყოფთ მთხრობელის ვარაუდს ჩახუნაშვილების კახეთში ცხოვრების თავდაპირველობაზე. აღნიშნული უნდა ჩაითვალოს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების კულტურული შრეების ერთმანეთში შერევის, საერთოქართველური ეთნოკულტურული შრის არსებობის ფაქტად.

ეთნოგრაფიული მასალებით. სუბატაშვილები ქართლიდან ვანში, სოფელ ისრითში გადმოსახლებულა. სწორედ ისრითიდან მოსულან რობში დაახლოებით XVIII ს. დასაწყისში, მჭევანაძეების რობში მოსვლის შემდეგ პირველად. ისრითში დარჩენილა მეხუთე ძმა ეზეკი.

მეფარიშვილების გვარის ხალხი XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან გურიის სამთავროში გაერისთავებული შერვაშიძეების ყმებად მოიხსენიებიან (ო. სოსელია, 1973, გვ. 263; ი. მაისურაძე, გვ. 110). ჩვენი მთხრობელის ოთხმოცდარვა წლის მურმან მეფარიშვილის „დიდი ბაბუა წითელხევშია დაბადებული. ასე რომ, სოფელში მოსულია უფრო შორე წინაპარი. ჩოხატაურის რაიონიდან ჩამოსული სამი ძმა დასახლებულა „ნანიოურზე“, იქ სადაც მეფარიშვილების უბანია. მეფარიშვილთა საგინებელი გვარებია: „„დალლითავები“ (ცარიელ ქურში ჩააგდეს მეფარიშვილი და ძალლი. ძალლს ველარ გაუძლია და მომკვდარა) და „ჯაშინეები“.

მეფარიშვილთა გვარი პროფესიის, ხელობის აღმნიშვნელი სახელიდანაა წარმომდგარი. „წინაპარი ფარის კეთების ოსტატი ყოფილა და ამიტომ გვქვია

მეფარიშვილი”. გადმოცემა სოფლის ტოპონიმის „ნანიოურის” შექმნას მეფარიშვილთა გვარს უკავშირებს.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული მეტსახელიდან „მელა” მომდინარეობს წითელხეველი **მელაძეების** გვარი. მიგრაციის მიზეზსა და დროზე გადმოცემას ვერ მივაკვლიეთ. ვერ ასახელებენ პირველსაცხოვრისსაც. მელაძეთა გვარის 6479 სული მკვიდრობს იმერეთში, სამეგრელოში, ქართლში, თუშეთში (ბ. ცხადაია, 2000, გვ. 111; გ. ბოჭორიძე, 1981, გვ. 281). 1578 წლის ქუთაისის საყდრის გამოსავალის დიდ დავთარში მოხსენიებულ გვართა რიგში გვარი მელაძეც გვხვდება.

სხვადასხვა მიზეზთა გამო ჩამოსახლებულან ოკრიბიდან **ჩივაძეები** და **სირბილაძეები**. აღნიშნულ გვართა ოკრიბაში მკვიდრობა სპეციალურ ლიტერატურაშიც დასტურდება (დ. შავიანიძე, 2002).

სოფელ წყალთაშუაში მიკვლეული მასალების მიხედვით, ბაღდათელ ყველა **ენდელაძე** გადმოსახლებულია აფხაზეთიდან. გადმოსახლების მიზეზს და დროს ვერ ასახელებენ **ხურციძეები**, შროშიდან გადმოსახლებული **გაჩეჩილაძეები** და თერჯოლის რაიონის სოფელ საზანოდან გადმოსახლებული **ლელაძეები**.

ჩვენი ისტორიის ახლო წარსულის სინამდვილე, თუ როგორ უწყობდა ხელს რუსეთის სამეფო კარი და სამოხელეო აპარატი რუსული და სხვა უცხო ეთნოსის წარმომადგენელთა დამკვიდრებას საქართველოში, ისახება წითელხეველ **სენჩიკოვების** გვარის ისტორიაში. „ამიერკავკასიის მხარის გარდაქმნის პროექტის” დამატებაში აღნიშნული გეგმით, სამხედრო კოლონიებში უნდა დაესახლებინათ საქართველოში დაბანაკებული არმიის ნამსახური მარტოხელა, თუ ცოლშვილიანი ჯარისკაცები, რომლებიც თანდათან გადაიქცეოდნენ გლეხურ მოსახლეობად (დ. გოგოლაძე, 1971, გვ. 101-102). გადმოცემით, „აქ მყოფი რუსეთის არმიის ოფიცერს შეურთავს წითელხევის ძირძველი, მკვიდრი გვარის — წიქორიძის წარმომადგენელი. მას, წიქორიძეებისაგან მიუღებელ სიძეს, მეფის ნაცვლისათვის უთხოვია დახმარება. მოხონელი რადგან არაქართველი იყო უპრობლემოდ დაუქმდებოდა მისი თხოვნა და მიწა მიუციათ. საბედნიეროდ ქართულმა გენმა აჯობა და სენჩიკოვებს დღეს მხოლოდ არაქართული გვარიღა დარჩათ”.

დგინდება, რომ მოსახლეობის ადგილგადანაცვლება სხვადასხვა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მდგომარეობით (სოციალურ და რეგიონალურ ნიადაგზე დაპირისპირება, მტრისაგან განრიდება და ა.შ.) იყო განპირობებული. მთავრების, წარჩინებული აზნაურების ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური, სასამართლო, სამხედრო და საზაზინო უფლებები, მათ ხელში არსებული დამოკიდებულების საშუალებები უმძიმესი ტვირთი იყო საქართველოს ნებისმიერ კუთხის მოსახლეობისათვის. ჩვენი საკვლევი რეგიონის სოფლებში: წითელხევესა და როხში გვართა წარმომადგენლების თუ მთლიანად გვარეულობების ჩამოსახლების მეორე უმთავრეს მიზეზად მძიმე დემოგრაფიული ვითარება და „უმიწობა” წარმოჩინდება. მწარმოებლური ძალა თავის გადაარჩენის მიზნით ეძებდა შედარებით „უკეთეს ზონებს”, ადგილს, სადაც უფრო თავისუფლად იქნებოდა სოციალური მდგომარეობის თვალსაზრისით და მიწის „მოსავლიანობის უკეთესობითაც”. პროკოფი კესარიელის მიხედვით, სკანდისა და შორაპნის მიდამოებისაგან განსხვავებით „მოხირისი (მოხირისის მხარე მოიცავდა თანამედროვე ქუთაისს, ვანის, ბაღდათის, სამტრედიის, აბაშისა და მარტვილის ვაკეს. იგი სამეურნეო თვალსაზრისითაც ერთ მთლიანობადაა

ჩათვლილი!) ერთი დღის სავალ გზაზე არქეოპოლისს დაშორებული და შეიცავს მრავალს მჭიდროდ დასახლებულ სოფელს. კოლხეთის მიწა-წყალზეც ის საუკეთესო მხარეს წარმოადგენს; ღვინოც კარგი მოდის და სხვა ნაყოფნიც იქ კარგად ხარობენ. აღნიშნული თვალსაზრისით გამოირჩეოდა სოფელი როხიც, რომელიც XVII საუკუნის მეორე ნახევარში და XVIII საუკუნის დასაწყისშიც კი ჭერ კიდევ დაუსახლებელი იყო და „წარმოადგენდა აჯამეთის მრავალსაუკუნოვანი მუხრანის სამხრეთ ნაწილს. და კიდევ ერთი აუცილებლად გასათვალისწინებელი გარემოება: წითელხევსა და როხში მიწის გულისათვის მოსახლეობის დამკვიდრების მიზეზად საგლეხო რეფორმის შემდგომ პერიოდში მიმდინარე პროცესი უნდა მივიჩნიოთ. ამ პერიოდში მცირდებოდა თავადაზნაურული მიწათმფლობელობა და „XIX საუკუნის ბოლოსათვის გლეხობის მიერ ნაყიდი მიწის ფართობი დასავლეთ საქართველოში ასი ათას დესენტინას აჭარბებდა (ნარკვევები, ტ.V, გვ. 344-345). ყოველივე იყო მიზეზი ბატონყმური რიგის დარღვევისა გლეხის მხრიდან, რაც გამოიხატებოდა გვართა მასობრივ თუ ინდივიდუალურ მიგრაციაში, აყრა-გაქცევაში.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. გ. ბოჭორიძე, 1993 — გ. ბოჭორიძე, თუშეთი, თბ., 1993;
2. გ. ბოჭორიძე, 1994 — გ. ბოჭორიძე, რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, თბ., 1994;
3. დ. გოგოლაძე, 1971 — დ. გოგოლაძე, საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება გვიანფეოდალურ ხანაში, 1971;
4. რ. თოფჩიშვილი, 1993 — რ. თოფჩიშვილი, ლეჩხუმური გვარსახელები, თბ., 1993;
5. რ. თოფჩიშვილი, 1997 — რ. თოფჩიშვილი, როდის წარმოიშვა ქართული გვარსახელები, თბ., 1997;
6. ს. კაკაბაძე, 1921 — ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, თბ., 1921;
7. ს. კაკაბაძე, 1914 — ს. კაკაბაძე, აფხაზეთის საკათალიკოზო გლეხების დიდი დავთარი, თბ., 1971;
8. მ. კეზევაძე, 2002 — მ. კეზევაძე, ქართული გვარსახელები რაჭაში, თბ., 2002;
9. ი. მაისურაძე — ი. მაისურაძე, ქართული გვარსახელები;
10. პალ, 1991 პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I, თბ., 1991;
11. პალ, 1993 — პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, II, 1993;
12. ო. სოსელია, 1973 — ო. სოსელია, ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან, I, თბ., 1973;
13. ქელ — ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. VIII;
14. ქსდ, 1970 — ქართული სამართლის ძეგლები, ტ.III, საეკლესიო-საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIXსს), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დონდუამ, თბ., 1970;
15. დ. შავიანიძე, 2002 — დ. შავიანიძე, ოკრიბული გვარსახელები, ქუთ., 2002;
16. პ. ცხადაია, 2000 — პ. ცხადაია, გვარები და გვართა დასახლებანი საქართველოში, თბ., 2000.

DAVIT SHAVIANIDZE**ON THE HISTORY OF THE IMERETI FAMILY – NAMES**
(According to the Data of Salominao)

Ethno –historic linguistic researches of the family – names of the villages of Tsitelkhevi and of Rokhi have allowed me to conclude the following: The villages of Sademetrao (modern Tsitelkhevi) and Rokhi of the Bagdadi region formerly were the parts of the historic region Salominao. Inhabitants of these villages were immigrated from western as well as Eastern Georgian, from mountains and plains alike. I have established affixation of the derived family –names and the cases of complete change the family- names.

The ties with the family- names of the original places of the ancestors and of the tradition to make pilgrimage to former churches and shrines served due for many conclusions.

სვანური მუსიკალური დიალექტის შესახებ

მუსიკალური დიალექტების საფუძვლიანი შესწავლა ქართული მუსიკალური კულტურის, მისი განვითარების შინაგანი პოტენციალის ღრმად შეცნობის საფუძველია.

მრავალზმიანობასთან ერთად მრავალდიალექტიანობა ქართული მუსიკალური ფოლკლორის არსებით თავისებურებას წარმოადგენს.

„მუსიკალური დიალექტის“ ცნებაში იგულისხმება გარკვეულ ტერიტორიაზე გავრცელებული მუსიკალური ფოლკლორის სხვადასხვა სტილისტური თავისებურებების კომპლექსი (ამის შესახებ უფრო ვრცლად იხ.: მ. შილაკაძე, 1996).

საქართველოს ყოველი რეგიონის, ყოველი ეთნოგრაფიული ჯგუფის მუსიკალური შემოქმედება, როგორც წესი, ერთ კონკრეტულ მუსიკალურ-დიალექტოლოგიურ ერთეულს წარმოადგენს (მ. შილაკაძე, 1979, გვ. 86-90; მ. შილაკაძე, 1996, გვ. 272-274). ქართული მუსიკალური დიალექტების საკლასიფიკაციო სქემები (შ. ასლანიშვილი; გრ. ჩხიკვაძე; მ. შილაკაძე, 1979; 1996; ნ. მაისურაძე, 1982; გარაყანიძე, 1990) ფაქტობრივად ენობრივისას მიყვება და თითქმის ემთხვევა. სამეცნიერო და მუსიკალური დიალექტების დამთხვევა, საზოგადოდ, სხვა კულტურებშიც დასტურდება.

ქართული მუსიკალური დიალექტი რიგ შემთხვევებში უფრო დიდ გეოგრაფიულ არეალს მოიცავს, ვიდრე სამეცნიერო დიალექტი. მაგალითად, ერთ მუსიკალურ დიალექტად ითვლება ქართლ-კახური (შ. ასლანიშვილი, 1957, გვ. 411). ერთ დიალექტად აერთიანებს მოხეურ-მთიულურს, ასევე, შავშურ-აჭარულს ე. გარაყანიძე. ვ. გვახარია პირველმა აღნიშნა, რომ მეგრული და სვანური ლინგვისტურად ტრადიციულად ენებად ითვლება, მაგრამ მუსიკალური თვალსაზრისით დიალექტებია (ვ. გვახარია, 1964 გვ. 4).

როგორც ცნობილია, სამეცნიერო დიალექტი (კილო) შეიცავს უფრო მცირე დიალექტურ ერთეულებს, ესენია: კილოკავი, თქმა, ქცევა (ი. გიგინეიშვილი და სხვ., 1961, გვ. 19; ბ. ჯორბენაძე, 1989, გვ. 52). მუსიკალურ დიალექტში კი დიალექტზე მცირე ერთეულია მხოლოდ კილოკავი, მასზე მცირე ერთეულის (თქმა, ქცევა) მუსიკალურ დიალექტში მხოლოდ სიმღერის ვარიანტის დონეზე გამოიყოფა (მ. შილაკაძე, 1979, გვ. 89).

მუსიკალურ დიალექტთა საკლასიფიკაციო სქემები ერთმანეთისაგან არსებითად არ განსხვავდებიან. საკლასიფიკაციო პრინციპად თითქმის ყველა სქემაში აღებულია მრავალზმიანობის ფორმა (ბურდონული და კომპლექსური) და ამის მიხედვით დიალექტები ძირითადად ორ ჯგუფად არის დაყოფილი: აღმოსავლურ-ქართულ და დასავლურ-ქართულ დიალექტებად. გამოყოფილია მათ შორის გარდამავალი დიალექტებიც (შ. ასლანიშვილი, 1957, გვ. 411). ამასთანავე, ზოგიერთი სქემის მიხედვით ერთი დიალექტის შიგნით გამოყოფილია კილოკავე-ბიც, მაგალითად, რაჭულში მთარაჭული, იმერულში ზემო და ქვემოიმერული (გარაყანიძე, 1990).

ნ. მაისურაძე საესეებით მართებულად მიიჩნევს, რომ მუსიკალური დიალექტები თავდაპირველად მსხვილ ერთეულებს წარმოადგენდნენ, რომლებიც

თანდათან იშლებიან და შედარებით მცირე ერთეულებად ყალიბდებიან (ნ. მაისურაძე, 1989, გვ. 20).

სვანურ მუსიკალურ დიალექტში კონსერვირებულია ის პროცესი, როცა დიდი ერთეული, ენისაგან განსხვავებით, ჯერ არ არის დაყოფილი შედარებით მცირე დიალექტურ ერთეულებად. ცნობილია, რომ ენა დინამიური სისტემაა (ბ. ჯორბენაძე, 1989, გვ. 17), მუსიკა საკმაოდ კონსერვატიული, რაც კიდევ ერთხელ დასტურდება ქართული მუსიკალური დიალექტების მაგალითზე.

სვანურში ტრადიციულად ოთხი კილო (დიალექტი) გამოიყოფოდა — ბალსზემოური, ბალსქვემოური, ლენტეხური და ლაშხური (ვ. თოფურია, 1931, გვ. 9; ბ. ჯორბენაძე, გვ. 221; ალ. ონიანი, 1998, გვ. 8). დღეისათვის გამოყოფენ ხუთ სვანურ კილოს, ზემოთ დასახელებულთ ემატება ჩოლურული (ალ. ონიანი, 1981, გვ. 7-8; ტ. ფუტყარაძე, 2002, გვ. 197). წამოყენებულია თეზისი, რომ არ არსებობს ზოგადსვანური ენა, არსებობს მხოლოდ სვანთა დიალექტები (ტ. ფუტყარაძე, 2003, გვ. 221).

სვანურში არსებული განსხვავებები ემთხვევა განსხვავებებს დიალექტების (თუ კილოკავების) გავრცელების არეალის ყოფით რეალიებში. ამიტომ, ეთნოლოგები, ენათმეცნიერთა მსგავსად, უპირატესობას ანიჭებდნენ სვანეთის ეთნოგრაფიული მასალის შეკრებას და შესწავლას ლოკალურ თავისებურებათა გათვალისწინებით (ვ. ბარდაველიძე, 1939, გვ. 12; რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე, 1964, გვ. 15-16). ეთნოგრაფიული მონაცემები ცხადყოფს დიფერენცირებულად სვანური კილოების (თუ დიალექტის კილოკავების — ამის გარკვევა ჩემს კომპეტენციას შორდება) გავრცელების არეალების მიხედვით განხილვის აუცილებლობას.

გასათვალისწინებელია, რომ ყოველი სვანური კილო, თავის მხრივ, ავლენს ტენდენციას დიფერენციაციისაკენ: ცალკეულ ხეობებსა თუ სოფლებში „წვრილ-წვრილი განსხვავებანია“ შენიშნული (ა. შანიძე, ვ. თოფურია, 1939, გვ. 14).

სვანურ მუსიკალურ შემოქმედებაში დიალექტზე მცირე დიალექტოლოგიური ერთეული სპეციალურ ლიტერატურაში კონსტატირებული არ არის, მაგრამ შიდადიალექტური მცირეოდენი სხვაობები გარკვეულწილად გაცნობიერებულია. ამას მოწმობს, პირველ რიგში, დ. არაყიშვილის ერთი შენიშვნა, რომელიც მას გაკეთებული აქვს არა საგანგებო დიალექტოლოგიური, მიზანმიმართული კვლევის პროცესში, არამედ ზოგადად: „ჩვენ ვლაპარაკობთ ჯერ ზემო სვანეთის სიმღერებზე, ქვემო სვანეთს არ ვეხებით, რომლის სიმღერებში გვხვდება რაჭისა და ლეჩხუმის მუსიკალური შემოქმედება“ (დ. არაყიშვილი, 1950, გვ. 13). ამ თვალსაზრისით ასევე საინტერესოა ხალხური შემოქმედების სამეცნიერო მეთოდური ცენტრის არქივში დაცული ჩანაწერი (ნოტებზე გადატანილი) „სვანური ნადური“, დამუშავებული ილია ფალიანის მიერ, რომელსაც აქვს მინაწერი „ქვემოსვანური კილო“ (არქივი, სვანეთი, საინვენტარო №1779).

სვანური მუსიკალური დიალექტის შიგნით არსებული დიფერენციაციის, ანუ დიალექტზე მცირე ერთეულის — კილოკავების არსებობის (ან არარსებობის) დასადგენად საჭიროა ერთი კონკრეტული ჟანრის (უმჯობესია ცალკეული სიმღერის) ინტენსიური შესწავლა (ყველა თემში, სოფელში, ხეობაში). სვანური საწესო სიმღერების სტრუქტურის ამგვარი კვლევის ცდა მოცემულია მამალაძის სტატიაში (თ. მამალაძე, 1970), სადაც ზემო სვანეთის (სოფლები ცხუმერი,

მესტია), ქვემო სვანეთის (ლენტეხი) და ლაშხეთის მასალების მიხედვით არის განხილული საწესო სიმღერები. მუსიკალური თვალსაზრისით რაიმე ლოკალური განსხვავება დასახელებულ რეგიონებში მკვლევრის მიერ მითითებული არ არის, ხოლო სვანურისათვის სპაციფიკური ნიშნები ჩამოთვლილია, რომლებიც მის მიერ საერთოქართულ ნიშნებად არის მიჩნეული (თ. მამალაძე, 1970, გვ. 203).

სვანური მუსიკალური ფოლკლორი ყოველთვის წარმოადგენდა მკვლევართა განსაკუთრებული ინტერესის საგანს. სვანური სიმღერების კრებულში (ახობაძე) თავმოყრილია სხვადასხვა მკვლევართა (ზ. ფალიაშვილი, დ. არაყიშვილი, შ. შველიძე და სხვ.) მიერ გამოფრული სიმღერები, ჩაწერილი XX ს-ის დასაწყისიდან 50-იანი წლების მიწურულამდე (სულ 97 სიმღერა ვარიანტებითურთ). ნოტებზე გადატანილი სხვა ნიმუშები (107 ნიმუში) დაცულია ხალხური შემოქმედების სამეცნიერო მეთოდური ცენტრის ფოლკლორის განყოფილების არქივში. ფონოგრაფიული ინახება თბილისის ვ. სარაჯიშვილის სახელობის კონსერვატორიის ფოლკლორისტიკის კათედრის არქივში და ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის მუსიკალური მასალების არქივში. წინამდებარე სტატია დასახელებული მასალის შესწავლის შედეგებს ეფუძნება.

დასახელებული მასალები (გამოქვეყნებული და საარქივო) ჩაწერილია ზემო და ქვემო სვანეთის სოფლებში. სამწუხაროდ, ზოგან ჩაწერის ადგილი მითითებული არ არის. ზოგი ნიმუში ჩაწერილია „ზემო სვანეთის გუნდის“ ან „ლენტეხის გუნდის“ შესრულებით (რომლებიც, ალბათ, სხვადასხვა სოფლის წარმომადგენლებს აერთიანებდნენ). სიმღერების ჩაწერის ადგილად დაფიქსირებულია შემდეგი სოფლები: ბეჩო, ეცერი, ვიშნაში, კალა, ლანჩვალი, ლატალი, ლენჯერი, ფარი, ქაშვეთი, ხალდე, ხე (მესტიის რაიონი), სასაში, უშგული, ხელედი, ჩოლური (ლენტეხის რაიონი).

დიალექტოლოგიური თვალსაზრისით დიფერენციაციის შესასწავლად სასურველი იქნებოდა გვექონოდა ერთი და იმავე სიმღერის რამდენიმე ვარიანტი სხვადასხვა სოფლიდან. ამ მხრივ კი მასალა ძალიან ნაკლებოვანია. სხვადასხვა სოფელში ჩაწერილი აღმოჩნდა მხოლოდ „კვირია“ ლენჯერში (ბალსზემო სვანეთში) და ფარში (ბალსქვემო), „ბარბალ დოლაშ“ მხოლოდ ბალსზემო სვანეთში (მესტიასა და ლანჩვალში), „ზარი“ მუჟალში, უშგულში (ბალსზემო), სასასში (ლაშხეთი), ფარში (ბალსქვემო).

ძალიან ცოტა ინსტრუმენტული მუსიკის ნიმუშები (ახობაძე, №74, №3, №4, №16; არაყიშვილი №27, №28; არქივი №1824, №1835). ასევე ცოტაა ფონოგრაფიებიც. ქართული ინსტრუმენტული მუსიკა მხატვრული ღირსებებით და განვითარების დონით ყოველთვის ჩამორჩებოდა ვოკალურს. ეს ეხება ყველ ცალკეულ დიალექტს და მათ შორის სვანურსაც, მაგრამ ინსტრუმენტულ მუსიკაში კონსერვირებულია ვოკალური მუსიკის განვითარების ადრეული ეტაპები, გადმოცემულია განვითარების საერთო კანონზომიერება, მუსიკალური დიალექტის ყველა არსებითი ნიშანი (ძირითადი ჰარმონიული ფუნქციები, მრავალხმიანობის ფორმა, კადანსები, აკორდიკა, მელოდიურ-ინტონაციური და მეტრულ-რიტმული ფორმულები). შეიძლება ითქვას, რომ ინსტრუმენტული მუსიკა არის დიალექტის კონიე.

სვანურმა მუსიკალურმა დიალექტმა შეინარჩუნა არქაული სტრუქტურული ელემენტი, მან შემოინახა სისტემა, რომელიც ყველა ქართული დიალექტისათვის არის დამახასიათებელი (აკორდიკის ძირითადი ფორმა კვარტკვინტაკორდი,

კვარტული ინტერვალის დომინირება, საკადანსო საქცევები. „ტრიხორდი კვინტაში (კვარტკვინტაკორდი — მ. შ.), ჩვენი აზრით, ეს არის ღერძი ქართული ნაციონალური ჰარმონიისა, რომელიც ხელუხლებელი სახით დაცულია სვანეთის და ყველა ქართველური შტოების ვოკალურ კულტურაში... და განვითარდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს სიმღერებში“ (დ. არაყიშვილი, 1950, გვ. 34). ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ დაადასტურა შემდგომმა გამოკვლევებმა (თ. მამალაძე, 1972, გვ. 194-204; ნ. მაისურაძე, 1989).

ზემოთ ითქვა, რომ მუსიკალური დიალექტი უფრო ვრცელ გეოგრაფიულ არეალს მოიცავს, ვიდრე სამეტყველო. სვანური მუსიკალური დიალექტიც უფრო ფართოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელებული, ვიდრე არის დღეს, რასაც მოწმობს სვანოზმების არსებობა მოხეურ მუსიკალურ დიალექტში (ნ. მაისურაძე, 1989, გვ. 50-51). ისტორიულ წარსულში ხევისა და სვანეთის მუსიკალურ კულტურათა სიახლოვეს მხარს უჭერს: 1) არქეოლოგიური მასალა, კერძოდ, ყაზბეგის განძიდან (ძვ. წ. VI ს.) ბრინჯაოს პატარა ქანდაკებაზე გამოსახული მემუსიკე არფისებური საკრავით; 2) სვანური და მოხეური ეთნოგრაფიული რეალიების თანხვედრა, მაგ., ფერთა სიმბოლიკა და სხვ. (დ. გიორგაძე, 1987, გვ. 75); 3) ენობრივი მონაცემები (ტ. ფუტყარაძე, 1998, გვ. 261).

სვანური ჩანგის შორეული კავშირი დღევანდელი ხევის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ყაზბეგის განძში არსებულ ბრინჯაოს ქანდაკებაზე გამოსახულ საკრავთან ჩანს არა მხოლოდ მის კონფიგურაციასა და ტიპოლოგიურად მათი იდენტურობაში, არამედ ძალიან საინტერესო დეტალთა თანხვედრაში. ეს არის ყაზბეგელი მესაკრავის გამოსახულებაზე ცალკეული მოძრავი რგოლის არსებობა, რომელიც რელიქტისა თუ რუდიმენტის სახით შენარჩუნებულია სვანური ჩანგის დეკორზე (ამის შესახებ ვრცლად იხ. მ. შილაკაძე, 2002, გვ. 422-427).

ამგვარად, სვანური მუსიკალური დიალექტის შესწავლის დღევანდელი მდგომარეობის მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ მასში შიდადიალექტური დიფერენციაციის ინტენსივობის კოეფიციენტი ძალიან დაბალია, სვანური, ფაქტობრივად, ენისგან განსხვავებით, მონოლითურ მუსიკალურ დიალექტს წარმოადგენს.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. დ. არაყიშვილი, 1950 — დ. არაყიშვილი, სვანური სიმღერები, თბ., 1950;
2. არქივი — ხალხური შემოქმედების სამეცნიერო მეთოდური ცენტრის ფოლკლორის განყოფილების არქივი;
3. შ. ასლანიშვილი, 1957 — Ш. Асланишвили, Народные основы гармонии грузинских композиторов, Грузинская музыкальная культура, М., Гос. музыкальное издательство, 1957;
4. ვ. ახოზაძე, ქართული (სვანური) ხალხური სიმღერების კრებული, „ტექნიკა და შრომა“, თბ., 1957;
5. ვ. ბარდაველიძე, 1939 — ვ. ბარდაველიძე, სვანურ ხალხურ დღობათა კალენდარი, I, ახალწლის ციკლი. ტფ. 1939;
6. გარაყანიძე, 1990 — გარაყანიძე, ქართული მუსიკალური დიალექტები და მათი ურთიერთმიმართება (საკანდიდატო დისერტაცია); თბ., 1990;
7. ვ. გვახარია, 1964 — ვ. გვახარია, ქართულ მუსიკალურ სისტემათა განვითარება, თბ., „ხელოვნება“, 1964;
8. ი. გიგინეიშვილი და სხვ., 1961 — ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი.

- ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961;
9. დ. გიორგაძე, 1987 — დ. გიორგაძე, დაკრძალვისა და გლოვის წესები საქართველოში, თბ., 1987;
10. ვ. თოფურია, 1931 — ვ. თოფურია, სვანური ენა, I, ზმნა, ტფ., 1931;
11. ნ. მაისურაძე, 1982 — ნ. მაისურაძე, ქართული მუსიკალური დიალექტების შესახებ, მაცნე (ისტორიის... სერია), 1982, №4;
12. ნ. მაისურაძე, 1989 — ნ. მაისურაძე, ქართული ხალხური მუსიკა და მისი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ასპექტები. თბ., 1989;
13. თ. შამალაძე, 1972 — თ. შამალაძე, სვანური საწესო სიმღერების სტრუქტურა, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XVI-XVII, 1972;
14. ალ. ონიანი, 1998 — ალ. ონიანი, სვანური ენა (ფონოლოგიისა და მორფოლოგიის საკითხები), თბ., „ბედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1998;
15. ტ. ფუტყარაძე, 1998 — ტ. ფუტყარაძე, ქართველურ ენებში ე. წ. „საფეხურებრივი უმლაუტისა“ და რელატიური ქრონოლოგიის ზოგი საკითხისათვის, ქართველური მემკვიდრეობა, II, ქუთ., 1998;
16. ტ. ფუტყარაძე, 2002 — ტ. ფუტყარაძე, ქართველები, ზოგადქართული სამწიგნობრო ენა და ქართველთა დიალექტები, ქართველური მემკვიდრეობა, VI, ქუთ., 2002;
17. ტ. ფუტყარაძე, 2003 — ტ. ფუტყარაძე, მონათესავე ენობრივ ერთეულთა კვალიფიკაციის საკითხისათვის თანამედროვე მეცნიერებაში (ენა და კილო), ქართველური მემკვიდრეობა, VII, ქუთ., 2003;
18. აკ. შანიძე, 1981 — აკ. შანიძე, უმლაუტი სვანურში, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1981;
19. აკ. შანიძე, ვ. თოფურია, 1939 — სვანური პროზაული ტექსტები, I. ბალსზემოლური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ და ვ. თოფურიამ. თბ., 1939;
20. მ. შილაკაძე, 1979 — მ. შილაკაძე, ქართული მუსიკალური დიალექტები, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XX, თბ., 1979;
21. შილაკაძე, 1996 — მ. შილაკაძე, ქართული მუსიკალური დიალექტოლოგია და მისი ამოცანები, ქართველური მემკვიდრეობა, I, ქუთ., 1996;
22. მ. შილაკაძე, 2002 — მ. შილაკაძე, სვანური ჩანგის დეკორის სემანტიკისათვის // ოჩხარი, ჯ. რუხაძისადმი მიძღვნილი ეთნოლოგიური, ისტორიული და ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., 2002;
23. გრ. ჩხიკვაძე, 1960 — გრ. ჩხიკვაძე, ქართული ხალხური სიმღერა, I, თბ., 1960;
24. რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე, 1964 — რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე, სვანეთის სოფელი ძველად, თბ., 1964;
25. ბ. ჯორბენაძე, 1989 — ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.

MANANA SHILAKADZE

ABOUT THE SVANETHIAN MUSICAL DIALECT

The Georgian musical folklore is characterized by a diversity of musical dialects. Traditional music of different regions, of every ethnographic group forms a certain musical-dialectal unit expressing the regional musical style of the given geographical area.

The paper deals with Svanethi, a region of the western part of Georgia.

In the Svanethian musical dialect far no case of differentiation between smaller dialectal units.

თინა შიოშვილი

**პირველქმნილი ცოდვის გენეზისისა და იმის
მეორე აღაპად მიხედვის პრობლემისათვის ქართულ
ფოლკლორში**

ბიბლიის თანახმად, ადამის მოდგმის პირველქმნილი ცოდვის გენეზისი უკავშირდება კეთილისა და ბოროტის შეცნობის წადილს, რაც მსოფლიოს ყველა ხალხის ზეპირსიტყვიერების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი თემაა; ქართული ფოლკლორული შემოქმედებაც ყველა ეპოქაში ცდილობდა და ცდილობს, ჩასწვდეს ამ უძველესი და მარად ახალი საკაცობრიო დილემის არსს. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა აქარის ზეპირსიტყვიერებაში ფართოდ გავრცელებული თქმულება-გადმოცემები “ჯერჯალ-რომპაპას”, ანუ „დედჯალ-ობრუჟის“ შესახებ.

დედჯალის, როგორც ბოროტი, დაუნდობელი არსების სასიცოცხლო ძალა ადამიანთა უზნეობაშია. თქმულების ერთი ვარიანტის (ბსკიფა, საქმე №26, 18) მიხედვით, იგი ზღვაში კუნძულზეა დაბმული რკინის პალოთი და ჭაჭვით. მასთან მერცხლები („მეცრები“) მიფრინავენ ხოლმე და იგი გამუდმებით ერთსა და იმავეს ეკითხება: ქალები ცხენებზე შესხდნენ თუ არაო? დადებითი პასუხის მიღების შემდეგ დედჯალი ამბობს: „ნელ-ნელა მოდის ჩემი გაშვების დროვო“. თქმულების ამ ვარიანტშიც და სხვა ვარიანტებშიც დასტურდება ხალხის რწმენა, რომ დედჯალი აუცილებლად აიშვებს, მაგრამ მხოლოდ მაშინ, როცა ქალები ცხენზე შესხდებიან. ამ მოტივის გენეზისის გასარკვევად საინტერესო მასალას გვაძლევს „გადმოცემა დედჯალზე“ (ბსკიფა, საქმე №27, 99-100), რომელიც 1959 წელს არის დაფიქსირებული შუახევის რაიონის სოფ. დარჩიძეებში. გადმოცემა მოგვითხრობს: შუღეებ ფეილაბებებს გზა დაბნევიდა და ერთი დევრიშისათვის უთხოვია, მიესწავლებინა. დევრიშს უთქვამს: გასწავლი, თუ იმ მაღალ მთაზე ახვალ და ჩამოხვალო. მთის ძირს რომ უახლოვდებოდა, შუღეებმა შენიშნა სინათლე, რომელსაც გარს ხალხი ეხვია. ახლოს რომ მივიდა, ნახა, რომ სინათლის წყარო იყო გოგო, რომელიც შორიდან ანათებდა, ახლოდან კი შავი და ჭრელი იყო. გაუკვირდა, მაგრამ ვერაფერს მიხვდა და გზა განაგრძო. მთაზე რომ ავიდა, ნახა ჭაჭვით დაბმული დედჯალი, რომელმაც ჰკითხა, ქალები თუ შესხდნენ ცხენზეო. შუღეებმა დადებითი პასუხი გასცა. დედჯალს ძალიან გაუხარდა. შემდეგ ჰკითხა, მუხამედ ფეილაბებრი თუ დაიბადაო. ამჯერადაც დადებითი პასუხი მიიღო, რაც ეწყინა. უკან დაბრუნებულს ნანახი და გაგონილი დევრიშმა ასე აუხსნა: „ის გოგო, შორიდან რომ ანათებდა და ახლოდან შავი იყო, არის ეს ქვეყანა; ეს ქვეყანაც ამფერია: შორიდან კაი, ლამაზი ჩანს, ახლოს თუ დოუკვირდები, ჭრელი და შავია“. დედჯალის შეკითხვების არსი კი ასე განმარტა: „...ძველად ქალები ცხენზე ვერ ჯდებოდნენ... რომ უთხარი, ჯდებიანო, მან მიხდა, რომ ყიამეთი ახლოვდებო; რომ ეწყინა მუხამედ ფეილაბებრის დაბადება, ეს იმას ნიშნავს, იფიქრა, ეს ცოტათი დააგვიანებს ყიამეთსო“.

ქობულეთის რაიონის სოფლებში აცელქებულ გოგონებს უფროსები საყვედურობენ, „რა ლომპაპის ცხენებივით დარბიხართო!“ როგორც ჩანს, დედჯალ-რომპაპის, როგორც ავი, ბოროტი არსების განთავისუფლება საზოგადოებრივი ანომალიის ტოლფასად აღიქმება. დევრიშისეული განმარტების თანახმადაც,

დედალს უხარია ქალებისაგან მათთვის შეუფერებელი საქციელის ჩადენა (ცხენზე შეჯდომა), ტრადიციული, საუკუნეობრივი ადამ-წესებით განმტკიცებული ზნეობრივი ნორმების დარღვევა და უგულვებელყოფა, რაც მისი აშვებისა და გაბატონების (უზნეობის გაბატონების) საწინდარია, რადგანაც აშვების შემდეგ კარგს არაფერს ჰპირდება საზოგადოებას, თვინიერ სიბოროტისა.

თქმულების ზემოგანხილული ვარიანტი ცდუნების (და აქედან ბოროტების) გენეზისის საკითხსაც უკავშირდება. ცნობილია, რომ ძველებრალად „ევა“ ცხოვრებას ნიშნავს. ბიბლიის მიხედვით, გველმა ევა აცდუნა, ევამ - ადამი (დაბ., ბსკიფა, საქმე №27, 6); ე.ი. ევას მიერ ადამის შეცდენა იგივეა, რაც ცხოვრების მიერ ადამიანისა. ამას ადასტურებს დევრიშის მიერ გოგოს ნათების საიდუმლოს ახსნაც. ამქვეყნიური ცხოვრების ქალის სახით წარმოდგენაზე მიუთითებს გერმანიაში, ვორმის ტაძარში, დაცული ერთი ქანდაკება, რომელიც XIV საუკუნეშია დამზადებული და ეწოდება „ქალი-ქვეყანა“. ამ ქანდაკების შესახებ ვ. ნოზაძე წერს: „...თუ ამ ქანდაკებას წინა მხრიდან შეხედავ, იხილავ უტურფეს ასულს, ხოლო თუ ზურგის მხრიდან დაათვალიერებ, წარმოგიდგება შემზარავი სურათი: თხემიდან ტერფამდე იგი დაფარულია გველებით, ღოღოებით, მრავალგვარი ქეწარმავლებით. ამ ქანდაკების არსს გამოხატავს ერთი ხალხური ლექსი: მომაკვდავ რაინდს გამოეცხადა უმშვენიერესი ქალი, რომლის სიტურფე აღმატებოდა ყოველი მდებრის სილამაზეს. მას ეცვა უმშვენიერესი სამოსელი და ეხურა ძვირფასი თვლებით მოოჭვილი ოქროს გვირგვინი. - ვინ ხარ შენ? - ჰკითხა რაინდმა. - მე ვარ ქვეყანა, - მიუგო ქალმა. - ზურგიდან უნდა შემომხედო და მიხედები, რა გასამრჩელოც მომაქვს შენთვის. შეძრწუნდა მამაკაცი, როცა მან ქალის ზურგი იხილა: უხორცო, სავსე მატლებით და ჭიადლით... და ჰყარდა იგი, ვითარცა მძორი ძაღლისა. იტირა თურმე მაშინ რაინდმა და თქვა: ვაი მე, რომელი გემსახურები შენ!“ (ვ. ნოზაძე, 1963, გვ. 11). აკაკი ბაქრაძემ დაასკვნა, რომ „ამ ქანდაკებისა და ლექსის მიხედვით, ქვეყანა, სოფელი, ცხოვრება, სიმბოლურად ქალით გამოხატული, მშვენიერი ყოფილა და გონჯიც, კეთილიც ყოფილა და ბოროტიც, მომნიბვლეელიცა და შემადრწუნებელიც“ (ა. ბაქრაძე, 2000).

რაკი ქვეყანა კეთილიც არის და ბოროტიც, ხოლო ადამიანი კი - გონიერი არსება, მან თავად უნდა მოახდინოს არჩევანი ბოროტსა და კეთილს შორის და ამ არჩევანზეა დამოკიდებული უფლის წილში მისი მიბრუნების პრობლემაც. დედალ-რომპაპის ციკლის თქმულების „გოგო-ქვეყანაც“, რომელიც შორიდან ანათებს, ახლოდან კი შავი და ჭრელია, ამქვეყნიური შუქ-ჩრდილების, სიკეთე-ბოროტების სიმბოლური გამოხატულებაა და იმაზე მიგვანიშნებს, რომ სიკეთისა და ბოროტების საკითხი კაცობრიობის არსებობის გარეუარაუხვევ, შესაქმისეულ ეპოქაშიც, ერთ-ერთი უმწვავესი და ურთულესი, ცხოვრების თანამდევი პრობლემა ყოფილა. ამ პრობლემის შეცნობის გზაზე დაკარგეს ადამიანებმა უფლის წილში უბრუნველი ცხოვრების უფლება, რისი ხელახალი მოპოვების საწინდრადაც ამ დილემის ზნეობრივად გადაწყვეტის გზა დაუსახა უფალმა.

ადამისა და ევას შეცოდებისა და დასჯის მოტივის გენეზისის ძიებამ მკვლევარი ნოდარ შამანაძე უმერულ სამყაროსთან მიიყვანა (ნ. შამანაძე, 37-38, 42); აკაკი ბაქრაძეს მიაჩნია, რომ „შესაქმის მითის თანახმად, ადამიანს აცდუნებს არა ქალი, არამედ - ცხოვრება“ (ზ. კიკნაძე, 1977, 188), რადგანაც ქალის სახელი „ევა“ ძველებრალად ნიშნავს ცხოვრებას; „ცხოვრება“ ადამიანის საკუთარ სახებად საქართველოში ოდითგან იყო გავრცელებული; ხოლო სახელი

„ადამ“ ქართულად ნიშნავს „კაცს“. ამ მოსაზრების დასამტკიცებლად მკვლევარი მოიხმობს ვიქტორ ნოზაძისეულ ცნობას ვორმის ტაძარში არსებული ქარდაკებისა („ქალი-ქვეყანა“) და ხალხური ლექსის შესახებ, რაზედაც არის განმარტებული ევას მიერ ადამის ცდუნების პარაბოლური შინაარსი“. მითოლოგიურ აზროვნებაშიც ცხოვრება ქალის სახით არის წარმოდგენილი. ამდენად, კაცობრიობის თავდაპირველი ცოდვის გენეზისის თაობაზე აკაკი ბაქრაძისეული მოსაზრება, ჩვენი აზრით, საესეებით ლოგიკურია.

აღნიშნულ პრობლემასთან დაკავშირებით იგი დასძენს: „ევას და ადამის ცდუნება სამუდამო დაღად დაესვა კაცობრიობის ცხოვრებას. ქრისტიანული რელიგიის თანახმად, იმ პირველი ცოდვით დაცემის შემდეგ ყოველი ადამიანი ცოდვილია საერთოდ. აი, ამ საერთო ცოდვისა და დანაშაულის გამოსყიდვის მიზნით მოავლინა ღმერთმა ძე თვისი... მაშასადამე, წმინდა მარიამმა ევას იმიტომ მიუხლო ვალი, რომ შვა ქრისტე, ვინც ადამის ცოდვა იტვირთა და გამოისყიდა. ქალის შეცდომა ქალმავე გამოასწორა. ქრისტე იმიტომ არის მეორე ადამი, რომ ისეთივე წმინდა, უცოდველი და უშანკოა, როგორც იყო ადამი ცოდვით დაცემამდე“ (ზ. კიკნაძე, 1977, 188-189).

პროფ. ზურაბ კიკნაძეც მიიჩნევს, რომ „შობიდან იწყება გამოსყიდვის პროცესი, თავად შობაა პირველი მსხვერპლი, გაღებული ერთარსება სამებისაგან“ (იქვე, გვ. 16). ეს მოტივი დასტურდება ქართულ სასულიერო ლექსებშიც. მათში, ერთი მხრივ, გამოთქმულია წუხილი და სინანული იმის გამო, რომ „ევა გადასცდა ცნებასა“, „ძირს ჩამოცვინდათ ნათელი“ და ევას საქციელი დაგმობილია ადამის პირით. „ამ ცუდმა ქალმა მაცდუნა, გამატეხინა ბრძანება“, - თავს იმართლებს ადამი უფლის წინაშე; მეორე მხრივ კი, რაც აკაკი ბაქრაძისეულ მოსაზრებას განამტკიცებს, იესო ქრისტეს მიერ ნადგურდება (ბათილდება) პირველი ადამიანების „მარმარილოს ქვა ნაჭერი“ (ცოდვა).

დალოცვილმა ქრისტე ღმერთმა ზღვაში ჩაკრა თვითონ ხელი, ჩაკრა და ამოიღო მარმარილოს ქვა ნაჭერი, ადამ და ევას მონაცემი. წაეკითხა, დაამტვრია აგრე, როგორცა რომ მტვერი.

სასულიერო ლექსში „გოლგოთის მთაზედ“, რომელშიც ჩამოყალიბებულა ქრისტიანთა დოგმები და დაგმობილია იესოს მიმართ გამოჩენილი იუდეველთა სისასტიკე, ნათქვამია, რომ მაცხოვარი „ჩვენი დახსნისათვის ჯვარს ეცვა“.

ამ პრობლემასთან დაკავშირებით მეტად საინტერესოა აქარაზი გავრცელებული შერეული სახის ლეგენდა „ადამ და ევა“ (ბსკიფა, საქმ. №242/10). ლეგენდის თანახმად, სამოთხიდან გამოძევებული ევა „წყალზე მიდიოდა, წყალთან რომ მივიდა, დაამთქნარა და პირში ღმერთი ჩაუძრა. გავიდა ხანი და ევას მუცელი წამოებერა. ოცდახუთ ქრისტეშობისთვის გამოჩნდა ი ჩვენი მიქელ გაბრიელი“. ეჭვს არ იწვევს, რომ ლეგენდის „მიქელ გაბრიელი“ იესო ქრისტეა. „ადამ და ევას“ ლექსის რაჭულ ვარიანტში ეს ეპიზოდი ამგვარად იკითხება:

თურმე წყალზე მიბრძანდება მარიამი ღვთისშობელი,
წყარო გრილთან რომ მივიდა, დაამთქნარა მარიამმა:

იესო ქრისტე ჩაუძრა, თვითონ ი ჩვენი გამჩენი.

მარიამ მუცელს შეფხვილდა, რომ გვეიდა ორი თვენი.

ოცდახუთ ქრისტეშობისთვის იესო გამოჩნდა ჩვენი.

ადამ და ევას აქარული ლეგენდა და რაჭული ლექსი მხარს უჭერენ მოსაზრებას, რომ იესო მეორე ადამია, ადამისეული ცოდვების მტვირთველად დედამიწაზე მოვლინებული მეორე კაცია.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ა. ბაქრაძე, 2000 - ა. ბაქრაძე, საიდან მოდის ადამიანი, გაზ. საქართველოს რესპუბლიკა“, №318, 06. 06. 2000;
2. ა. ბაქრაძე, 2000 - ა. ბაქრაძე, მარაგითზრახვა, მითოლოგიური ენგადი, თბ., 2000;
3. ბიბლია, საქართველოს საპატრიარქო, თბ., 1989;
4. ბსკიტა - ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფოლკლორული არქივი;
5. ზ. კიკნაძე, 1977 - ზ. კიკნაძე, ჩვენთან არს ღმერთი, შობიდან შობამდე, თბ., 1977;
6. ვ. ნოზაძე, 1963 - ვ. ნოზაძე, „ვეფხისტყაოსნის“ სახისმეტყველება, პარიზი, 1963.

TINA SHIOSHVILI

THE GENESIS OF THE ORIGINAL SIN AND THE QUESTION OF
TAKING JESUS FOR THE SECOND ADAM IN THE
GEORGIAN FOLKLORE

(Semantic-typological analysis)

According to the mythos of the creation, Adam (the man) was under to sin not by Eve (the woman), but life itself. The proper name Eve in old Hebrew means “the life”. The word was also the commonplace from times immemorial in Georgian. The proper name “Adam” -in Georgian means “human-being”, This Idea can be verified with the mythological tales of Achara dialect oral traditions.

The mentioning of Jesus Christ as the “Second Adam” is related to this question, that is attested both in religious and in folklore examples.

It can be illustrated by me following sources as: “Adam and Eva”, “A Poem of Jesus Christ”, “On the Mountain of Golgotha” etc as well as Acharrian legend of “Adam and Eva”.

გრეგორი ჩანტლაქი-ბაქრაძე

ერთი ალმოდორული სომატური ლექსების დიალექტურ-ეტიმოლოგიური ანალიზი ბასკურ და ქართულ ენობრივ სივრცეში

შედარებით ენათმეცნიერებაში სხვა ძირითადი ლექსიკური ფონდის (ფლორის, ფაუნის, მნათობთა აღმნიშვნელი ლექსიკის) გვერდით სომატური ლექსიკის მონაცემებს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 50-იან წლებში ამ საკითხზე მსჯელობდა ცნობილი ბულგარელი ენათმეცნიერი ვ. გეორგიევი, რომელმაც ჟურნალში "Вопросы языкознания" გამოაქვეყნა მნიშვნელოვანი სტატია "Вопросы родства средиземноморских языков" (1955, გვ. 48-56). იგი ენათა ნათესაობის დასამტკიცებლად პირველ რიგში ეყრდნობოდა სომატური ლექსიკის მონაცემებს. ძირითადი ლექსიკური ფონდის ამ ჯგუფის ლექსიკურ მასალას ანგარიშს უწევდნენ, აგრეთვე, ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის ჩამოყალიბებისას, როდესაც კომპარატივისტიკაში კვლევის ობიექტად მიჩნეული იყო სემიტური, ხოლო მოგვიანებით სემიტურ-ჰამიტური ენები, სადაც სომატური ლექსიკის სიახლოვე ყოველგვარი ეტიმოლოგიური ძიების გარეშე იყო თვალშისაცემი. სომატურმა ლექსიკამ ასევე მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ინდოევროპულ ენათა ნათესაობის დადგენისას.

რაც შეეხება ვ. გეორგიევს, მისი ზემოაღნიშნული სტატიის მოხმობა იმიტომ დაგვიჭირდა, რომ გვეჩვენებინა, თუ რა მნიშვნელობა აქვს მისთვის ენათა ნათესაობის დადგენისას სომატურ ლექსიკას. როდესაც ვ. გეორგიევი მსჯელობდა ნათესაობის საკითხზე ხმელთაშუაზღვის ხალხთა ენებს შორის, იგი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ამ ხალხის ენათა ნათესაობა ამკარაა, თუნდაც მხოლოდ სომატური ლექსიკის მოხმობითაც. ვ. გეორგიევი იქვე შენიშნავდა, რომ მისთვის მიუღებელია ბასკურ-კავკასიურ ენათა სავარაუდო ნათესაობის შესახებ არსებულ ჰიპოთეზა. ვ. გეორგიევი სწორედ სომატური ლექსიკის მასალის შედარებისას ვერავითარ სიახლოვეს ვერ ნახულობდა ბასკურსა და კავკასიურ ენებს შორის ბულგარელი მეცნიერის ამ მოსაზრებას იმთავითვე არ იზიარებდა ცნობილ რუსი ბასკოლოგი პროფ. ი. ზიცარი, რომელიც მიიჩნევდა და დღესაც მიიჩნევს, რომ ბასკურისა და კავკასიური ენების ნათესაობა მტკიცებელია. მაგრამ, მისი აზრით, ჯერჯერობით საკმარის არაა არგუმენტები არ არის აღმოჩენილი თანამედროვე კომპარატივისტიკაში. ამ თვალსაზრისით, პროფ. ი. ზიცარი "Вопросы языкознания"-ში ვ. გეორგიევის პუბლიკაციის კვალდაკვალ აქვეყნებს საპასუხო სტატიას "О родстве баскского языка с кавказскими" (ВЯ, 1955, №5, გვ. 50). სადაც იგი ცდილობს ხაზი გაუსვას იმ გარემოებას, თუ რატომ არის ბასკურ-კავკასიური ჰიპოთეზა მტკიცებელი.

ჩვენი თვალსაზრისით, ის მასალა, რაც დღემდეა მოზოგებული ბასკურ-კავკასიურ ენათა კომპარატივისტიკაში, ჯერჯერობით ნამდვილად არ გვაძლევს იმის თქმის უფლებას, რომ ეს ნათესაობა დამტკიცებულია (მიუხედავად ჩვენი პატივისცემისა დიდი ნიკო მარის დამსახურებისადმი ამ თვალსაზრისით - "... Утверждаю, что баскский язык один из яфетических языков..."). პროფ. ვ. გეორგიევის საპასუხოდ, მისი სტატიის გამოქვეყნებიდან თითქმის 50 წლის შემდეგ გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ჰიპოთეზა სავარაუდო ნათესაობის შესახებ

ბასკურსა და კავკასიურ ენებს შორის ჩვენთვისაც დასაშვებია, მაგრამ ეს კავშირი "მაგრამ" კარგა ხანს იქნება ზემოაღნიშნული ჰიპოთეზის ირგვლივ, რადგანაც თუ დამტკიცდება ბასკურ-კავკასიურ ენათა ნათესაობა, ეს ნათესაობა არ იქნება ისეთი, როგორც ეს შეიმჩნევა ინდოევროპულსა და სემიტურ-ქამიტური ჯგუფების ენებს შორის, რადგანაც თუ დავუშვებთ პრაბასკურ-კავკასიური ენების ერთობას, ეს უნდა წარმოვიდგინოთ მანამ, სანამ ჩამოყალიბდებოდა ინდოევროპული და სემიტურ-ქამიტური ენები. ამდენად, ბასკური და კავკასიური ენები უკვე ისტორიულ პერიოდში შესაძლებელია ისე დაშორდნენ ერთმანეთს, რომ ეტიმოლოგიური ძიებების დახმარებითაც კი ძნელია მსგავსების პოვნა ძირითადი ლექსიკური ფონდის ჯგუფების ლექსემებს შორისაც კი (ეს იქნება მნათობთა, ნათესაობის აღმნიშვნელი, თუ სომატური ლექსემები), თუმცა გასული საუკუნეების თუ თანამედროვეობის ცნობილი ბასკოლოგ-კავკასიოლოგები (ულენბეკი, ლაფონი, ბოუდა, ზიცარი, ბრაუნი, კინტანა და სხვ.) არცთუ იშვიათად ნახულობენ საერთო ელემენტებს ზემოაღნიშნული ჯგუფების ლექსემებს შორის, ეს ენება სომატურ ლექსიკას, უპირველეს ყოვლისა. ჩვენ უფროსი თაობის ბასკოლოგთა კვალდაკვალ ვცდილობთ შევისწავლოთ სომატური ლექსიკა დიალექტურ-ეტიმოლოგიური თვალსაზრისით (იხ. ჩვენი სტატიები სხვადასხვა საენათმეცნიერო ჟურნალებში ჩვენშიც და საზღვარგარეთაც).

ჩვენ მიერ "ქართველური მემკვიდრეობის" I ტომში (1996წ., გვ. 277-280) გამოქვეყნებულ სტატიაში "ბასკური სომატური ლექსიკის იზომორფული და ალომორფული ანალიზი (შესაბამისი ქართული დიალექტური მასალის ფონზე)" მოხმობილი დიალექტური მასალის მიხედვით (საველე ექსპედიციაში მოპოვებული დიალექტური მასალა შევაჯერეთ ძველი და ახალი თაობის ლექსიკოგრაფების მიერ მოპოვებულ მასალასთან) შევეცადეთ სომატური ლექსიკა დაგვეყო იზომორფულ და ალომორფულ ტიპებად, მიუხედავად იმისა, რომ ძირითადად სომატური ლექსიკა არ განიცდის ვარირებას დიალექტების მიხედვით. ბასკური ლექსიკური ფონდის ეს ჯგუფი იზომორფულია. ჩვენ მიერ მოძიებული დიალექტური მასალიდან ამ თვალსაზრისით საინტერესო ფორმად მივიჩნიეთ ერთი ალომორფული ლექსემა **txilbor** "ჭიბი", რომელსაც გავანალიზებთ ეტიმოლოგიური თვალსაზრისითაც, შევუდარებთ მას ქართულ მასალასა და შევეცდებით გარკვეული დასკვნა გავაკეთოთ.

უპირველეს ყოვლისა, საილუსტრაციოდ წარმოვადგენთ იმ ლექსემებს, რომლებიც მოვიპოვეთ ესპანეთის და საფრანგეთის ბასკურ პროვინციებში გავრცელებულ დიალექტებში: ესპანეთის ბასკეთის ცენტრალურ დიალექტში "ჭიბის" აღსანიშნავად გიბუსკოურში (გ.) გამოიყოფა რამდენიმე ფორმა, რომელთა შორის მცირე ფონეტიკური განსხვავებაა, ესენია: **txilbor**, **zilbor**, **chilborra**, **txilko txilbor-este** (**txilbor**-ით აღინიშნება აგრეთვე "ჭიბლარიც"). ზემო ნავარაში (ANe.) გვხვდება **xilko**, **txilko**, ბისკაიურში (**B**), **zilbor**, **zilbor**; საფრანგეთის ბასკურ დიალექტებში ასეთი სურათია: ქვემო ნავარულში (**BN**.) სამი ლექსემა დაფიქსირდა - **zilko**, **xilko**, **xilko**, დაბურულში ერთი - **zilko**; რონკალურისა და სულურის ლექსემა **txilbor** პლასიდო მუხიკას ვრცელ დიალექტურ ლექსიკონში საერთოდ არ არის წარმოდგენილი. რაც შეეხება რონკალურ დიალექტს, იგი ფაქტიურად გაქრობის წინაშე დგას (ჩვენ ამის შესახებ ადრე გამოქვეყნებულ სტატიებშიც შევნიშნავდით), ამიტომაც თანამედროვე ლექსიკოგრაფები იგნორირებას უკეთებენ რონკალის ხეობაში აქა-იქ შემორჩენილ რონკალური დიალექტის

მასალას. ჩვენ რონკალურის ლექსემები სწორედ რ. ასკუესა და მისი წინამორბედი ავტორების დიალექტური ლექსიკონებიდან მოვიპოვეთ. ჩვენ მიერ მოძიებული და აღნუსხული მასალის მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ "ჭიპის" აღმნიშვნელ ბასკურ ფორმებში შეინიშნება tx-ს მონაცვალებობა z-სთან ან ch-თან, აქ საერთო ელემენტი - ilbor სისინა ანლაუტით, chilbora-ში - a არტიკლია, რომელიც იწვევს ბოლო r-ს რედუბლიკაციას (chilborra), ფორმა txilko-ს რ. ასკუე ადასტურებს მხოლოდ საფრანგეთის ბასკეთის მხოლოდ სამი სოფლისათვის. ფრანგი დიალექტოლოგი ტურნიე ქვემო ნავარუსა (BN.) და ლაბურულში (L.). ადასტურებს txilko-ს, სადაც ელემენტი txil- ალბათ იგივეა, რაც txilborra-ში, აქ - ko II გენიტივის მაწარმოებელია. ამის გამო txilbor და მისთანა ფორმები შეიძლება დაიყოს txil- და -bor ელემენტებად. txilbor-ის ეტიმოლოგია უცნობია. სალიტერატურო ბასკური ენის (Euskara batua - ეუშკარა ბატუა) ნორმებში "ჭიპლარის ნაწლავის" გადმოსაცემად გამოიყენება zilbor-aste, ან zil. სულურ (S.) დიალექტში გვხვდება სრულიად მოულოდნელი ფორმა chilko, სადაც -i შესაძლებელია იყოს არტიკლი, რომელიც იშვიათად გვხვდება თანამედროვე ბასკურში (შდრ. i-bil-i "სიარული", i-kus-i "დანახვა", ამ ფორმებში ორმაგი არტიკლია წარმოდგენილი i-i). ნიკო მარი ამ ბასკურ არტიკლს უდარებს ქართული ენის სახელობითი ბრუნვის -ი-ს, რომელიც წარმოშობით არტიკლია (ი - იგი).

ასეთია "ჭიპის" სრული (თითქმის სრული) აღწერილობა ბასკურის შვიდსავე დიალექტში. აქვე შევნიშნავთ, რომ ჩვენ ამ სტატიაში (და საერთოდაც) ვეყრდნობით ბასკურის დიალექტებად დაყოფის ასკუესეულ კლასიფიკაციას, რომელიც ბასკურში გამოყოფს შვიდს და არა რვა დიალექტს (სამს ესპანეთის ბასკურის ტერიტორიაზე, ოთხს საფრანგეთის ბასკეთში).

ჩვენ შევეცადეთ ზემოაღნიშნული ლექსემების ქართულთან შედარება-შეპირისპირებას. ქართული "ჭიპი" შედის სიტყვის "ჭიპლარის" ფუძეში, რაც უნდა ნიშნავდეს "ჭიპის ადგილს" (შდრ. "ნაძვი" - "ნაძვნარი"). ბასკურში txipi ნიშნავს "პატარას", "ჩვილს", "ბავშვს" (ესპანურში ეს ლექსემა ბასკურიდან არის ნასესხები), ბასკური txipi-სა და ქართული "ჭიპის" სიხლოვის დასაშვებად შესაძლებელია ასეთი ეტიმოლოგია წარმოვადგინოთ: "ჭიპლარი", ანუ "ბავშვის ადგილი" (შდრ. ბასკური aur-lagun სიტყვასიტყვით ნიშნავს "ბავშვის თანამგზავრს", ანუ "მომყოლს"). "ჭიპლარისა" და txilbor-ის ფორმოზობრივი და შინაარსობრივი სიხლოვე, ვფიქრობთ, რომ შესაძლებელია. დავუშვათ, რომ ეს ასეა, მაშინ აქ მოხდა l-ს მეტათეზისი: lbor → txilbor → txiplor → txilbor → txilbor, ხოლო ბასკური ბგერების p-სა და b-ს მონაცვლეობა დასაშვებია ბასკურშიც და ქართულშიც. რაც მთავარია, პოლონელ იან ბრაუნსა და ფრანგ რენე ლაფონს დაძებნილი აქვთ ბასკურის tx-სა და ქართულის ჭ-ს ბგერათშესატყვისობის სხვა მაგალითებიც: ბასკური chindurri "ჭიანჭველა", ბასკური intxu-sa ქართ. "ანწლი".

ამგვარად, ასეთი მაგალითების დაძებნა შესაძლებელია არა მხოლოდ სომატური ლექსიკიდან, არამედ ბასკურისა და ქართული ლექსიკის სხვა უძველესი ფონდიდანაც. დიალექტურ-ეტიმოლოგიური ანალიზის შედეგად შესაძლებელია მათი შედარება-შეპირისპირების ცდაც, ჯერჯერობით ასეთი სახის მაგალითები თითო-ორიოლაა დაძებნილი, ამის გამო მეტწილად მივმართავთ ეტიმოლოგიურ ანალიზს. წინასწარი ზონდირების შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ ამ თვალსაზრისით არსებობს კარგი პერსპექტივა.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. რ. ასკუე, 1969 - R.M. de Azkue, Diccionario vasco-espanol-france, Bilbao, 1969;
2. ი. ბრაუნი, 1981 - Браун Я, Euskaza-Kaukazica იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწადეული, ტ. VIII, თბ., 1981.
3. ვ. გეორგიევი, 1955 - Георгиев В. "Вопросы родства среди-земноморских языков", М.В.Я. 1955;
4. ი. ზიცარი, 1955 - Зыцарь Ю, "О родстве баскского языка с кавказскими: В.Я, №5;1955;
5. ნ. მარი, 1920 - Марр Н. О яфетическом происхождении баскского языка, Известия Российской Академии Наук - ИАН VI серия, Петроград, 1920;
6. პლაჩიდო მუგიკა, 1973 - Placido Mugika, Diccionario castelano-vasco, Bilbao. 1973.
7. გ. ჩანტლაძე, 1996 - გ. ჩანტლაძე, ბასკური დიალექტური ლექსიკის იზომორფული და ალომორფული ანალიზი, "ქართველური მეცნიერება", ტ. I, ქუთ, 1996.

GRETA CHANTLADZE

ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF BASQUE DIALECT WORDS IN
CONSIDERATION OF GEORGIAN MATERIALS
(Attempts of comparative analysis)

Genetic or typological analysis together with the earliest basic lexemes gives preference to the somatic vocabulary during the comparative and typological analysis. this time I discuss "txilbor"(Bask)-"tchipi"(Georg) (naval) an allo-morphemic lexeme belonging to somatic words and analyse it through etymological point of view.

Georgian "tchipi" (Megrelian tchipe, Svan tchip) is a component of "tchiplari" (umbiblical), derived from "tchipi" and should mean the place of naval (CF. Nadzvi-Nadzvnari(fir-fir forest). In Basque txipi means "little", "baby", enfant (the same word was borrowed in Spanish from Basque).

Is this Basque form (txipi) is related to Georgian, then we can conjecture the following etymology "tchiplari", i.e. the place of a baby(GF.:Basque "aur lagun"-something that accompanies the child, that is the same as Georgian "momcoli" (placenta).

If tchiplari and txilbor nave common origin, I should admit that // underwent metathesis: txilbor<txiblor<txiplor, as quite common both in Basque and Georgian.

ლელა ნობოვაკი

**ქრისტიანული ტენდენციები გალექსიმ
"ამირანდარეჯანიანში"**

აღორძინების ხანის მწერლებს ერთი გარემოება ახასიათებთ: მიუხედავად იმისა, რომ ისინი საერო თემებს მიმართავენ, ასეთი ხასიათის ნაწარმოებებს, ზოგჯერ ნათარგმნსაც კი, სასულიერო ელემენტებით ამკობენ. ქრისტიანულ-თეოლოგიური კონცეფციებია წარმოდგენილი თეიმურაზ I-ის, არჩილის, ვახტანგ VI-ის, თეიმურაზ II-ის, დავით გურამიშვილის თხზულებებში. ისინი საზოგადოების ეთიკური ნორმების დამკვიდრების სათავეს ქრისტიანულ მორალში ხედავენ.

მე-17 საუკუნის 70-იან წლებში მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანი“ მთლიანად გალექსეს სამეფო კარის მდივან-მწიგნობრებმა - ძმებმა სულხან და ბეგთაბეგ თანიაშვილებმა (სულხანმა მხოლოდ 351 სტროფის გალექსვა მოახერხა, დაწყებული საქმე ბეგთაბეგმა სრულყო). ერთ-ერთი პირველი, ვინც სასულიერო და საერო ტენდენციები დაუპირისპირა ერთმანეთს, თეიმურაზ I გახლდათ. მისი ეს განწყობილება გაიზიარეს თანიაშვილებმა და პოემის პროლოგსა და თითქმის ყოველი კარის დასაწყისში უხვად წარმოვედგინეს სასულიერო სულისკვეთებით გაჟღერებული სტროფები, თითქოსდა ამით სურდათ გამოესყიდათ საერო ხასიათის ნაწარმოების გალექსვით გამოწვეული „დანაშაული“. გალექსილ ვარიანტში ერთმანეთთანაა დაპირისპირისპირებული წარმართობა და ქრისტიანობა, წარმოდგენილია შესაქმის მისტერია, საშინელი სამსჯავროს სურათი, სამოთხისა და ჯოჯოხეთის აღწერა, ტრაგიკულადაა განცდილი უფლის ჯვარცმა, საუბარია ბიბლიურ პერსონაჟებზე.

ყველა ერი გაივლის ქეშმარიტების ძიების ძნელ, ზოგჯერ გრძელ გზას. ქართველობამაც გაიარა გზა წარმართული რწმენიდან ქრისტიანობამდე, სიყმაწვილიდან სიმწიფემდე. თანიაშვილები წმინდა სამებას უპირისპირებენ კერბთაყვანისმცემლობას:

„არ კერპი მწამს რვალისანი, შენ მიმიჩიან ჩემთვის ღმერთად.

რომელმანცა სამებამან სამთავ თავი ითქვი ერთად“ (ს. თანიაშვილი, თბ. 1941, გვ. 594, 1-2).

ღმერთი არსებობს ისე, რომ არსებობა მის არსს განეკუთვნება. იგი არის აბსოლუტური ყოფიერება, თავად არის საბოლოო მიზეზი ყოველი მყოფობისა. ამიტომ ღმერთმა ყოფიერების მთელი ძლიერება, რომელიც სამყაროშია, უსასრულო ყოვლისმცოდნეობით მარადიულად გააერთიანა თავის თავში. სამყარო ბუნებრივი გამოცხადებაა ღვთისა.

„არს არა არსის მპყრობელო, ყოვლთა პატრონად ღვთებულო,
უსწოროვ, უამხანაგოვ, სამებით შეერთებულო“ (იქვე, გვ. 981, 1-2).

ბეგთაბეგი დაწვრილებით აღწერს შესაქმის მისტერიას, ოღონდ ქრონოლოგიურ თანმიმდევრობას არ იცავს. ეს არც არის ავტორის მიზანი. ბიბლიური კოსმოგონიის დაბატვით მას სურს, გადმოგვეცეს ის ზნეობრივ-ესთეტიკური პრინციპი, რაც დევს უფლის მიერ სამყაროს შექმნაში:

„შენ შექმენ ცა და მასკვლავი, შუქი მზისა და მთვარისად,
ქარი ჰქმენ მოძრავ ღრუბლისად, ღრუბელი-მორწყვად არისად,

მიწა აღმომცნე სარჩოსა, მთით წეს მთად, ბარად ბარისა,
თვინიერ არ არს შენ მიერ, არს მნახი არის ბარი სად“ (იქვე, გვ. 580).

თავის მარადისობაში ღმერთი ღროისმიერ საგნებს ხედავს არა წამიერი აწმყოსადმი მიმართების საშუალებით, როგორც ჩვენ - ადამიანები, არამედ საკუთარ, მარადიულ აწმყოში. მან უწყის ყოველივე, რასაც ყოფნა ძალუძს, იცის, რაც ნამდვილად ხდება, რადგან ამას მისი ნება განსაზღვრავს:

„შენ უბოძე ყოვლთა სულთა მოქმედება ჭკუა-ცნების,
შენ მოგწადდა-ამად სპილო დაემონა დაცდა ნების,
შენ ვის ჰფარავ წყალობითა, მას სხვისაგან არ ევნების,
შენ ყოფილხარ, აწაც შენ ხერ, შენის მეტი არ იქნების“ (იქვე, გვ. 953).

პირველი ადამიანი სრულყოფილი იყო, დაჯილდოებული ყველაზე ძვირფასი საბოძვართ - არჩევანის თავისუფლებით. მას შეეძლო მიეღო რამე და შეეძლო უარეყო, უნდოდა ბედნიერი იქნებოდა და უნდოდა - უბედური. ადამმა გააკეთა არჩევანი და მისი ყველა შედეგი იტვირთა. მას აქეთ ცდილობს კაცობრიობა ცოდვისაგან გათავისუფლებას. სულხან თანიაშვილს გაცნობიერებული აქვს საწუთროს წარმავლობა და აფრთხილებს მკითხველს:

„ეს ვიცით ყოვლმან სულდგმულმან, უფალმა თემი დასარა,
მას აქათითგან სიკვდილი ძმას შეგვიბრალებს, დას არა,
რადგან საწოლად მიწა გვაქვს, დაბლა დავსცდებით დასარა,
რას აქნევს, ვინცა ცათამდის ტახტი ააგო და სასრა?“ (იქვე, გვ. 37).

არსებობს საშინელი სამსჯავრო. როცა ადამიანის სული შორდება სხეულს, მასთან გროვდებიან კეთილი ანგელოზები და ღმერთები. იმისდა მიხედვით, თუ რამდენადაა სული განწმენდილი ცოდვათაგან, ან კეთილი ანგელოზები წა-რიტაცებენ მას ზე სფეროთაყენ, ან ბოროტები დაეუფლებიან. ბეგთაბეგი არ იშურებს ფანტაზიას ჯოჯობეთისა და სამოთხის სურათების წარმოსადგენად, განსაკუთრებით ავრცობს სამოთხისეული ნეტარების აღწერას:

„გესმათ: სამოთხე მშვენვარე არს სამუდამოდ ნათელი,
ხეთ ძირსა ვარდი ჰფენია, არ სხვა რამ ხელად ნათელი.
ფრინველთ მაგიერ შტოზედა სხედან სამყოფლად ნათელი,
ნეტაი გულზედ დამადვა ცოტა იმ ხისა ნათელი!“ (იქვე, გვ. 438).

პოეტები ტრავიკულად განიცდიან უფლის ჯვარცმას. ეს ფაქტი ბეგ-თაბეგმა სამი მნიშვნელობით წარმოადგინა: პირველი - ადამიანური ცოდვის სიღრმეთა აღწერა: „გავსინჯოთ, ჩვენის დახსნისთვის, ვით იქმენ თავის ვმნებელი“ (746,3), მეორე - ჯვარცმა, როგორც ღმერთის ყოვლისმომცველი სიყვარულის მაჩვენებელი, მესამე - როგორც ხსნის ერთადერთი გზა.

ქრისტიანი კაცისთვის ბიბლიური პერსონაჟები მხოლოდ წარსულში კი არ ცოცხლობენ, არამედ აწმყოშიც იძლევიან კეთილ მაგალითს და ეს მაგალითები თაობების მესხიერებაში ისე მძაფრად არიან აღბეჭდილნი, რომ მათი უბრალო ხსენებაც კი საკმარისია მკითხველისთვის, რათა ავტორის აზრს ჩასწვდეს. ბიბლიურ პერსონაჟთაგან ბეგთაბეგ თანიაშვილი მოიხსენიებს სამუელს, დავითს, პეტრე მოციქულს.

ძველი აღთქმის მიხედვით, სამუელი წინასწარმეტყველია, რომელიც კრიზისულ ხანაში მოევლინა ისრაელს. უფლის შთაგონებით გამოარჩია მან სამეფოდ ისრაელიანთაგან ბენიამინის შტო. თავისი ფეხით მივიდა მომავალი მეფე - საული სამუელთან. აუცილებლობა აღსრულდა. წინასწარმეტყველმა ყრმა

გორაკზე წაიყვანა, ზეთი დაასხა თავზე. სწორედ ამ ფაქტს აღწერს ბეგთაბეგა:

„არაფინა მყავს მეყვისი, დრო არ აქვთ ჩემკენ წვივისა,
ეს სული ჩემი ცოდვილი შენს მეტს მივანდო მე ვისა?
არ ვხუმრობ: თუ გაუწყები, ველარვინ მიეწვივია!“

აღარ გაუშვებს სამოელ, სტუმრად ვინც შეეწვივია“ (იქვე, გვ. 589).

დავითნი, ანუ ფსალმუნთა კრებული ბიბლიის ნაწილია. დავითი იყო პიროვნება, რომელმაც მთელი რწმენით გაუღო კარი ნათელს. მისი პირით თვით უფალმა ბრძანა ციური საიდუმლონი. პოემაში ვკითხულობთ:

„ღმერთო, ღვთათ ჩვენთვის გქადაგა დავით თვით შენგან ბრძნობილმან,
გვამცნო უცნობთა ღვთაება ჩვენ სიტყვამ მისმან მზობილმან“ (იქვე, გვ. 579, 1-2).

ახალი აღთქმის პერსონაჟთაგან ბეგთაბეგი პეტრე მოციქულს ახსენებს და სთხოვს უფალს განკითხვის ჟამს პეტრეს უბრძანოს მისი სამოთხეში განწესება, მიუხედავად იმისა, რომ ცოდვილია:

„გეაჯ უფალო, ისმინე ეს ჩემი შევედრებანი:

ჩემს ცოდვას ნულარ ეძიებ, როდესაც შეჰქმნა კრებანი,

რა გაგვა, პეტრეს უბრძანო ჩემი სამოთხეს გდებანი?“ (იქვე, გვ. 439, 1-3).

პეტრე მოციქული, როგორც სამოთხის კარის გასაღებთა მფლობელი, მოხსენიებული ჰყავს თეიმურაზ პირველსაც „ქეთევანიანსა“ და „ლეილმაჯუნნიანში“.

როგორც ვნახეთ, ბეგთაბეგ და სულხან თანიაშვილების სარწმუნოებრივი მრწამსის გარკვევა ადვილია მათივე პოემის მიხედვით. ავტორთა შემოქმედების უმთავრეს საგნად ადამიანის ღვთაებასთან მიმართება ქცეულა. მათი სტრიქონები დავალებულია ქრისტიანული ჭეშმარიტებისა და სათნოების მადლით.

საყურადღებოა ერთი გარემოება: „ამირანდარეჯანიანის“ გამლექსავები წარმოშობით სომხები არიან - შანშეიან-მარტიროზიშვილები (დაწვრილებით ამის შესახებ იხ.: ა. ბაქრაძე, 1962), მაგრამ თავისი მოღვაწეობითა და მრწამსით ქართულ გარემოს ეკუთვნიან. პოეტთა შემოქმედებაში დიოფიზიტური დოქტრინის ამსახველ სტრიქონებს ვკითხულობთ:

„ვინ იცის რამდენ რიგი ჰქენ შენ ადამისთვის საჯები?

უშვი იშობი, უკვდავი მოკვდი, ჯვარს იპყარ მაჯები“ (იქვე, გვ. 314, 1-2).

ამით სულხანი ქრისტეს ადამიანურ ბუნებას უსვამს ხაზს.

თანიაშვილებმა თავისი სიტყვა თქვეს ჩვენი ქვეყნის კულტურის ისტორიაში და აღორძინების ხანის მნიშვნელოვან ქართველ მოღვაწეთა (არჩილი, დავით გურამიშვილი) სიმპათიებიც დაიმსახურეს.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ა. ბაქრაძე, 1962 - ა. ბაქრაძე, XVI-XVII სს. ქართველ მწიგნობართა გენიალოგია, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, IV, თბ., 1962;
2. ს. თანიაშვილი, 1941 - ს. თანიაშვილი, ამირანდარეჯანიანი, გ. ჯაკობიას რედაქციით, წინასიტყვაობით, ლექსიკონით და შენიშვნებით, თბ., 1941.

LELA CHOGOVADZE

ON THE ECCLESIASTIC STANCE OF THE VERSIFIERS
VERSION OF “AMIRANDAREJANIANI”

The Georgian writers of the Renaissance period imbued both original and translated works with Christian-theological conceptions; they viewed the ethnical norms of Christian moral starting point of the establishment of a society.

In Renaissance epoch (in the 1660-70s), brothers Sylkhan and Begtabeg Taniashvilis entirely versified Mose Khoneli's "Amirandarejaniani". Both poets filled the work with ecclesiastic aspirations. The Prologue and the beginnings and finals of almost every chapter have been appended with eulogical lines. Sylkhan and Begtabeg praise Trinity, portray the biblical picture of Genesis, express their regret on the Savior's crucifixion, and expect the doomsday with fear. They name biblical characters: Apostle Peter, David and Samuel Prophets.

The Taniashvilis are ethnic Armenians by their origin, though, with their activities and stance, they belonged to Georgian world, and, they enriched the poem with the lines of diophysite doctrine of Christianity.

The Taniashvilis made a certain contribution to our country's cultural history, and received acknowledgements from prominent Georgian public figures of the Renaissance epoch (Archili, Davit Guramishvili).

ნუგზარ ცაცხლაძე

**ფოცხოვ-არტაანის მხარის ოიკონიშია წარმოების
წლებიერთი საკითხი**

არტაანის მხარეში თურქეთის ხანგრძლივი ბატონობის შედეგად ბევრი ქართული ტოპონიმი გაქრა, ბევრი გაბუნდოვანდა, ბევრიც შეიცვალა თურქულ სახელით. ამ პროცესებს ხელი შეუწყო მოსახლეობის მიგრაციამ. თურქების, ქურთების, თურქმან-ყიზილბაშების და სხვა მომთაბარე ტომთა მასიურმა ჩამოსახლებამ შეცვალა მხარის გეოგრაფიული სახელები. ამ მხარიდან თურქეთის შიდა რეგიონებში გადასახლებულმა ქართველმა მაჰმადიანებმა „თან წაიღეს“ ქართული გეოგრაფიული სახელებიც.

მიუხედავად ამისა, დღესაც არტაანის მხარის ცალკეულ რაიონებში შემორჩენილია სოფლების ქართული სახელები. ნაშრომში განვიხილავთ თანამედროვე არტაანის გუბერნიაში შემავალი რაიონების გეოგრაფიულ სახელებს, კერძოდ, ოიკონიმების (დასახლებული პუნქტების) სახელების წარმოების ზოგიერთ საკითხს. ამ რეგიონში სავსე შემკრებლობით მუშაობას ვაწარმოებდით 1998-2000 წლებში.

თანამედროვე არტაანის გუბერნიის ოიკონიმებში გამოიყოფა მარტივი სახელები, აფიქსური წარმოების სახელები და რთული ტოპონიმები. მარტივი სახელები ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდს განეკუთვნებიან. ისინი განიცდიან ცვლილებებს და საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდიან გეოგრაფიულ სახელთა უძველესი ისტორიის შესახებ.

თანამედროვე არტაანის გუბერნიის ქართულ ოიკონიშიაში მარტივფუძიან სახელებს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. ეს სახელებია: აგარა, ალი, ყველი, მერე, ობოლი (ფოცხოვი), ჭალა (ჩილდირი), ჩიხორი, ველი (ხანაკი), ჯოჯორი (კოლა), კალანდარი (დამალი).

აგარა, როგორც დასახლებული პუნქტის სახელწოდება, ძალიან გავრცელებულია საქართველოში. სულხან-საბას განმარტებით, აგარა არის „სადგური საზაფხულო, მთა, ნააგარევი. აგარაკი ესე არს ადგილი საყანური, გინა სავენახე, გინა დაბა“ (ს.ს. ორბელიანი, 1966, გვ. 36). ივანე ჯავახიშვილი აგარის მნიშვნელობას ასე განმარტავდა: „აგარა ჩვეულებრივ ამა თუ იმ სოფლის ან მარტო საზაფხულო სადგომი იყო, ან სახნავ-სავენახე, რომელიც თუმცა სოფელსავით დასახლებული არ ყოფილა, მაგრამ თითო-ორი იქნებ ყურის მგდები ოჯახობა შეიძლება ყოფილიყო“ (ი. ჯავახიშვილი, 1930, გვ. 114).

როგორც ჩანს, აგარის მოსახლეობა თანდათან მატულობდა და ცალკე სოფლად იქცეოდა ხოლმე. დღეს საქართველოში აგარა სოფლის სახელად მრავალჯერ არის დადასტურებული. აგარა, ასევე, ბევრია სოფლის სახელად დღევანდელი საქართველოს ფარგლებს გარეთაც. ფოცხოვის აგარა მდინარე ფოცხოვისწყლის ზემო წელშია და ჰქვია თურქული სახელი - კალენუ.

მერე მარტივი, საზოგადო სახელია. საბას განმარტებით, მერე არის „მეედანი, სწორი ვაკე... მეედანი მეედანი სხვათა ენაა, ქართულად მერე და მინდორი და ფორე ჰქვია“ (ს.ს. ორბელიანი, 1966, გვ.457, 363).

ი. ჯავახიშვილი უფრო აკონკრეტებს მერეს განმარტებებს და გამოაქვს დასკვნა, რომლის მიხედვით „მერე სწორი, ვაკე ადგილის აღმნიშვნელი ყოფილა“.

მაგრამ ყოველ ვაკე ადგილს მერე არ ეწოდება, არამედ მხოლოდ წყლის სანაპიროზე მდებარეს. ირკვევა, რომ ტერმინი მთელ საქართველოში გავრცელებული იყო. ამიტომევა, რომ **მერე** საქართველოში ბევრგან გეოგრაფიულ სახელად გვხვდება“ (ჯავახიშვილი, 1930, გვ. 127-128). **მერე** არის იმ სამ სოფელთაგან ერთ-ერთი, სადაც ვახტანგ მეფის ბრძანებით ეკლესია აუშენებიათ: „აღაშენა... სამნი ეკლესიანი: დაბა **მერისა**, შინდობისა და აზიზისა და განაახლა ციხე აზიზისა და ქმნა იგი ქუაბად“ (ქართლის ცხოვრება, 1995, გვ. 178). **მერე** (თურქული სახელი - ჩაკირკაჩ) მდებარეობს მდინარე ფოცხოვისწყლის მარჯვენა ნაპირზე. ფოცხოვში მერეს სახელწოდებით ცნობილია ციხეც (**მერეს ციხე//მერეყაღე**).

ფოცხოვ-არტანის მხარის ოიკონიშებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს აფიქსებით ნაწარმოებ გეოგრაფიულ სახელებს. გვხვდება როგორც სუფიქსებით, ასევე პრეფიქს-სუფიქსებით გაფორმებული ოიკონიშები. პროდუქტიულობით გამოირჩევა შემდეგი სუფიქსები: -ა, -ეთ, -ია, -ობ. იშვიათად დასტურდება -იან, -ევან, -ოვან, -ის, -ებ სუფიქსებით ნაწარმოები ოიკონიშები.

-ა სუფიქსი ერთვის სახელის ზმნურ ფუძეებს: **გუგუზა-ა** (ხანაკი), **დუდუნა-ა** (არტანის), **ზუზუნა-ა//ზურუნა-ა** (ჩილდირი), **მასხარა-ა//სახხარა-ა** (ხანაკი), **სატყებელა-ა** (ფოცხოვი). -ა სუფიქსით იწარმოება სოფლების სახელები: **ბადელა-ა** (ფოცხოვი), **ჩადუნა-ა** (ჩილდირი). შდრ. გვარსახელი **ჩადუნ-ელ-ი**.

სოფელი **დუდუნა** ქ. არტანის აღმოსავლეთით მდებარეობს, მდ. მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე. აქ მცხოვრებთა უმრავლესობა ასპინძის სოფლებიდან-ოშორიდან და თოკიდან არიან წამოსული. აი სოფლის ტოპონიშებიც: **საქორა//საქორია**, **ბეზირხანა**, **ყიზილგუნი**, **შაინთეფე**, **ყაზანყაღე**, **სრაყაია**, **ჩეგილი**, **იათალი**, **ყურუ დერე**, **ქურა** (მდ. მტკვარი).

გუგუზა სოფ. ველის აღმოსავლეთით მდებარეობს, მდ. მტკვარის მარჯვენა მხარეს. მცხოვრებნი აჭარიდან და ახალციხიდან გადმოსახლებულელთა შთამომავლებია. სოფელში არის ეკლესიის ნანგრევები. სამწუხაროდ, გუგუზბელებს არ ახსოვთ ქართული ენა.

-ეთ სუფიქსით ფოცხოვ-არტანის მხარეში იწარმოება მრავალი სოფლის სახელი: **კუნძულ-ეთ-ი**, **ჩიხირ-ეთ-ი** (არტანის), **მუზარ-ეთ-ი**, **აჯამ-ეთ-ი** (კოლა), **თაბაქ-ეთ-ი** (ფოცხოვი), **ორეშ-ეთ-ი//ერუშეთი**, **მაჩუეთი//მაჩვ-ეთ-ი** (ხანაკი), **კაკაბეთ-ი**, **თათალ-ეთ-ი** **სადირ-ეთ-ი** (ჩილდირი).

ჩიხირეთი ორია. ერთი მდებარეობს ქ. არტანის აღმოსავლეთით, მეორე-სოფ. დუდუნასთან ახლოს.

-ია და -ობ სუფიქსები აწარმოებენ შემდეგი ოიკონიშების სახელებს: **ჭაბორ-ია**, **დვინ-ია**, **კაბან-ია** (ფოცხოვი), **იორამ-ია** (კოლა), **ჭინჭორ-ობ-ი** (არტანის), **ფიქრ-ობ-ი** (ხანაკი), **ვაშლ-ობ-ი** (ჩილდირი)...

არტანის მხარეში სოფლის სახელად დასტურდება ანთროპოტოპონიშები: **ვარდოსანი** (ხანაკი), **ქურდოსანი**, **ბურდოსანი** (არტანის). „თითოეული სახელის მნიშვნელობა ასეთია: ბურდოსანი, ვარდოსანი, ქურდოსანი ებ-იანი მრავლობითით იქნება: ბურდოსები, ვარდოსები, ქურდოსები, ე.ი. სიტყვა მიუთითებს ამა თუ იმ ნაკვეთის, მიწის, ქალის, ყანის პიროვნების საკუთრებაზე“ (მ. ბერიძე, 2001, გვ. 154).

საკვლევი რეგიონის ტოპონიშებში ნაკლებად დასტურდება -იან, -ევან, -ოვან, -ის, -ვანა სუფიქსებით გაფორმებული ოიკონიშები **ლამ-იან-ი** (ფოცხოვი),

ხელ-ოვან-ი (ხანაკი), კოდ-ის-ი (ჩილდირი), ჭილ-ვანა (ფოცხოვი) და სხვ. აქვე უნდა აღინიშნოს -შენ' კომპონენტის ოიკონიმების შესახებაც. ასეთი გაფორმების სახელები საკმაო რაოდენობით გვხვდება სამხრეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. გამონაკლისი არც ფოცხოვ-არტაანის მხარეა: ზურგი-შენ-ი (ფოცხოვი), ახა-შენ-ი // ახალ-შენ-ი (ხანაკი), მინდა-შენ-ი, თამარა-შენ-ი (კოლა), ქირფა-შენ-ი // ფიქრა-შენ-ი, მინდა-შენ-ი (დამალი) და ა.შ.

პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება ფოცხოვ-არტაანის მხარის ოიკონიმებში საკმაოდ შეზღუდულია. პრეფიქსებად ძირითადად გვხვდება დანიშნულების სა-იშვიათად - წინავითარების ნა-: სა-რძევე (არტაანი), სა-იხვე, სა-კირ-ე (ფოცხოვი), სა-ბად-ურ-ი (ჩილდირი), სა-ბუვ-არ-ი//სა-ბუღ-არ-ი (არტაანი), ნა-ქალაქ-ევი (ხანაკი)...

სოფელი სარძევე შავშეთ-არტაანის ცენტრალურ გზაზე მდებარეობს. ტოპონიმის ფუძეში ვ შემდგომ გაჩენილი ჩანს. სარძევეს ახალი სახელია სულაქიურთ.

საკვლევე რეგიონის ოიკონიმებში გაირჩევა თხზულ ტოპონიმთა წარმოების ორი ჯგუფი: 1. ატრიბუტულმსაზღვრელიანი კომპოზიტები, როგორებიცაა: პატარა სარძევე, დიდი სარძევე, პატარა ჭინჭორობი, დიდი ჭინჭორები (არტაანი), თეთრიციხე (ჩილდირი), შავიციხე (კოლა), შუაწყალი (ფოცხოვი)... 2. მართულმსაზღვრელიანი კომპოზიტები: ქალისწყარო, კოდისწყარო (ფოცხოვი), ველისციხე, სინდისგომი, ფიჩხისგომი, ხევისკარი (არტაანი), ჯვარისხევი (ხანაკი), მგლისციხე, ოქროსქოთანა, წყაროსთავი (ჩილდირი).

სოფლის სახელებად დასტურდება კართანხევი (ჩილდირი), ბანარხევი // ბალნარხევი// ბალნარის ხევი (ფოცხოვი).

როგორც ცნობილია, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ მხარეებში დასახლებულ პუნქტებს შეცვლილი აქვთ სახელები. 1927 წელს თურქეთის ხელისუფლებამ ოფიციალურად გამოუცვალა სახელები ართვინისა და ყარსის (ამჟამინდელი არდაგანის) გუბერნიის ყველა ქართულ სოფელს.

სახელების შერჩევას საფუძვლად დაედო სხვადასხვა პრინციპი. სოფელთა ერთი ნაწილის სახელები პირდაპირ თარგმნეს თურქულად. ასე იქცა მგლისციხე ყურთყალედ, თეთრიციხე - აქჩაყალედ, შავიციხე - ყარყალედ. კუნძულეთს დღეს ჰქვია ჩათალდერე, პანკისს - ტაშლი დერე, რაბათს - ილდირიმთეფე, პეტობანს - კალკანკაია, საგრელის - ჩამბელი, სათლელს - იაილაალთი, ჯაჭუნს - დოღრულარ, ფაფოლას//ფაფალოს - არმუთვერენ და სხვ.

დასტურდება თურქული ანთროპონიმული წარმომავლობის ოიკონიმები: ჰაჯიალი, ომერადა, ნებიოდღუ (არტაანი), ჰაჯიაამედ, მოლლაჰასან, სანამოდღუ, ისლამყალა (კოლა), აშიზულალი, ემინბეი (ფოცხოვი).

დამოწმებული ლიტერატურა

1. მ. ბერიძე, 2001 - მ. ბერიძე, არტაანის გუბერნიის ტოპონიმთა უახლესი ისტორია; ახალციხე - ყარსი (სიმბოზიუმის მასალები), ახალციხე-ყარსი, 2001;
2. ს.ს.ორბელიანი, 1966 - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, წიგნი I, თბ., 1966;
3. ქართლის ცხოვრება, 1959 - ქართლის ცხოვრება, ტომი II, თბ., 1959;

4. ი. ჯავახიშვილი, 1930 - ი. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური იტორია, I, ტფ. 1930;
5. ს. ჯიქია, 1958 - ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი III, თბ., 1958.

NUGZAR TSETSKLADZE

ON SOME QUESTIONS FORMATION IN THE POTSKHOV-ARTANI REGION

In potskov – Artani Regions Georgian Oikonomy is distinguished with the following names: the simple derived with Affixes and compound toponyms.

The simple Oikonims are: Veli, Chala, Mere, Ali, Kveli, and so on.

There are some more productive suffixes in Affix-derived names: a, at, ia, ob (Gugub-a, Dudun-a, Kundzul-et-I, kakab-et-i, Chvin-ia, Vashl-ob-i, Pikr-ob-i). We seldom meet the ian, evan, ovan, suffix-derived Oikonims: (Askil-ian-I, Chochr-
evan-I, Khel-ovan-I, Kod-is-i....)

The prefix-suffix formation in above mentioned region Oikonims are rother reduced: (Sardzev-e, Sa-ikhv-e, Na-kalak-ev-i) There are some compound toponymes as well: (Didi Jinchorobi, Tskarostavi, Mglitsikhe, Kheviskari, Jvariskhevi ...)

All the Georgian villages in Potskhov – Artaani Region bear the Turkish names nowadays.

ვლადიმერ ჭანიძე

**სეპარატიზმის პრობლემა კ. გამსახურდიას
პუბლიცისტიკაში**

კ. გამსახურდიას პროზა ეროვნული მთლიანობის იდეითაა გაჯერებული. მწერალმა ყურადღება გაამახვილა საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის იმ მონაკვეთზე, როცა ქვეყნის აღმავალი, პროგრესული ძალები გაერთიანებისაკენ იყო მიმართული, როცა ქვეყნის სახელმწიფოებრივი ნებისყოფა შინაპარტიკულ-ლარიზმთან ჭიდილში პროგრესულად ძლიერდებოდა. „ამ ტომობრივი პარტიკულ-ლარიზმის ტენდენციის მატარებელი იყო ფეოდალურ საქართველოში ციხესიმაგრეში შეხიზნული მტაცებელი კუთხის ფეოდალი, რომელიც სახელმწიფო პოლიტიკას კი არ ემყარებოდა, არამედ თემშარის მძარცველის ინსტიქტებს“ (კ. გამსახურდია).

წარსულის გაკვეთილებმა სასურველი გამოცდილება ვერ შესძინა ქართველ პოლიტიკოსებს. ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმების შემდეგ საქართველოში ავტონომიური წარმონაქმნები შეიქმნა, რაც, თავის მხრივ, მოსახლეობის სულიერ განსხეულებას უწყობდა ხელს. ცენტრთან გამოიჯვნა იწვევდა ავტონომიურ რესპუბლიკაში მცხოვრები ხალხების ერთმანეთთან დაშორიშორებას და გაუცხოებას.

კ. გამსახურდია წინააღმდეგი იყო ავტონომიების შექმნისა. მით უმეტეს, როცა ეს ავტონომიები ეროვნული და რელიგიური ნიშნით იქმნებოდა. მწერლის აზრით, უნდა შექმნილიყო არა ეროვნული ავტონომია, არამედ ტერიტორიული ავტონომია სოხუმის ოლქისა, ბათუმის ოლქისა, ცხინვალის ოლქისა. როცა საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ბათუმის ოლქის ნაცვლად „აჭარისტანის ავტონომიური რესპუბლიკა“ გამოცხადდა, მწერალმა სასტიკად გაილაშქრა ამის წინააღმდეგ. ვინაიდან, „თუ აჭარისტანი დამოუკიდებლად გამოცხადდა, მაშინ ოსმალები ჩხვიკის დაიწყებენ. გარდა ამისა, ერთმა კუთხემაც წამოყო თავი და თქვა, მეც მომეცით დამოუკიდებლობა“ (არქივი, საქმ. 550).

მწერლის ვარაუდი გამართლდა. „აჭარისტანის ავტონომიური რესპუბლიკის“ შექმნას მოჰყვა აფხაზეთისა და ოსეთის ავტონომიური წარმონაქმნების კურთხევა, რამაც მწერლის სამართლიანი აღშფოთება გამოიწვია. მწერალმა თავისი პოზიცია პირუთვნელად ამცნო ხელისუფლებას: „რაკი გულწრფელად გნებავთ ჩვენი გულის ტკივილის გაგება, უნდა მოგახსენოთ, მე მაინც და მაინც დიდ პატივს არ ვცემ იმ მთავრობას, რომელმაც ოსეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ფარგლები თითქმის მცხეთის სანახებამდის ჩამოიტანა, მთლიანად ქართული რეგიონი გალისა და აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკას გადაუღოცა და მეგრულ ბავშვებს მარტოოდენ აფხაზურსა და რუსულს ასწავლიან“ (კ. გამსახურდია).

რუსეთის იმპერიული პოლიტიკა ამით არ დაკმაყოფილდა და 30-იან წლებში მათი წაქეზებით „სამეგრელოს საკითხი“ აგორდა, რამაც ლამის სამეგრელოს ავტონომიური რესპუბლიკის შექმნა მოჰყვა. ამ სეპარატისტული მოძრაობის ინიციატორი იყო ზუგდიდის რაიონული კომიტეტის პირველი მდივანი ისაკ ჟვანია. მისი აზრით, სამეგრელო ისეთივე ეროვნული ერთეულია, როგორც ოსეთი, აფხაზეთი. მეგრელებს აქვთ მშობლიური ენა, ეს კი იძლევა იმის

საფუძველს, რომ შეიქმნას სამეგრელოს ავტონომია. ჟვანია წერს: “რატომ არ არსებობს მეგრელი ნაცია, სამეგრელოს ხომ ყველა ის თვისება გააჩნია, რისგანაც იქმნება ნაცია: 1. კულტურის და ყოფის ერთობა, 2. ტერიტორია, 3. ეკონომიური ერთიანობა, 4. ენა და ა.შ. (კ. გამსახურდია).

ი. ჟვანია ავითარებს ეთნოგრაფიულ თეორიას, რომლის მიხედვით მეგრულ გლეხებსაც ისე თბილად უნდა მოვექცეთ, როგორც სხვა ხალხებს. მას შეგნებულად ჰქონდა აქცენტი გლეხებზე გადატანილი, ვინაიდან მათი იდეური და ინტელექტუალური ჩამორჩენილობით ცდილობდა გლეხობაში მტკიცე დასაყრდენი ეპოვა. ამასთან ერთად მთელი არსებით ლამობს ეს გაუთვითცნობიერებლობა აღმოფხვრას გლეხთა მასებში მშობლიურ ენაზე წერა-კითხვის გავრცელების პროპაგანდით. მისი აზრით, უსწავლელი კაცის დამონება იოლია. ამიტომაც ცდილობდა თურმე მენშევიკური მთავრობა წერა-კითხვის საშუალება არ მიეცა მოსახლეობისათვის. ახლა კი, როცა სოციალისტური საზოგადოების მშენებლობა თავის პიკს აღწევს, მშრომელთა მასები აქტიურად უნდა ჩაებან მის ფერხულში. მაგრამ გლეხთა შორის წერა-კითხვის უცოდინარობა აფერხებს სოციალისტური საზოგადოების შენების ტემპს, ვინაიდან მეგრელი გლეხები თურმე ქართული ენის უცოდინარობის გამო სიღრმისეულად ვერ წვდებიან მარქსისტულ მსოფლმხედველობას, ლენინისა და სტალინის „ბრძნულ“ აზრებს, მაშინ როცა მშობლიურ, მეგრულ ენაზე წაკითხული მარქსისტული მოძღვრება დღესავით ნათელი გახდებოდა გლეხთათვის.

ისაკ ჟვანია დარწმუნებულია, რომ ასეთი იაფფასიანი სოციალისტური ხასიათის ლოზუნგებით ის გარკვეულ იდეურ დასაყრდენს იპოვიდა გლეხობაში. ამიტომაც ის მხოლოდ გლეხების „მეგრელობაზე“ ლაპარაკობს და ქვეყნის სხვა მეგრელებს ფაშისტებსა და ნაციონალისტებს უწოდებს, ან საერთოდ არა მეგრელებად მიიჩნევს. აქედან გამომდინარე, არაგლეხი მეგრელი ღირსი არცაა სამეგრელოს ავტონომიაში ცხოვრებისა. ამაზე ირონიულად აღნიშნავს თავის წერილში ზ. გამსახურდია: „ჟვანიას ლოგიკით თურმე ზუგდიდში მიწის დამმუშავებელი გლეხი მეგრელია, ხოლო მედუქნე, რომელიც დახლთან დგას, ან ოფიციალტი, რომელიც რესტორანში მსახურობს, აღარ არის მეგრელი“ (ზ. გამსახურდია).

მიუხედავად ამგვარი წინააღმდეგობრივი პოზიციისა, ისაკ ჟვანიას საკმაოდ ჰყავდა მხარდამჭერი და გულშემამტკივარი. სწორედ ამგვარ წამქეზებელთა ძალისხმევით, 1925 წელს ზუგდიდის პარტიულმა კომიტეტმა განიხილა სამეგრელოს საკითხი, თუმცა სხდომაზე ხუთმა ფუნქციონერმა ღირსეულად და ერთიანი სულისკვეთებით გაილაშქრეს ავტონომიურობის წინააღმდეგ. ამ ფაქტს კ. გამსახურდია აღფრთოვანებული მიესალმა, თუმცა ეს ძალისხმევა საკმარისი არ აღმოჩნდა. იმავე წელს საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე, რომელსაც ესწრებოდნენ კახიანი, ოკუჯავა, ელიავა, გეგეჭკორი, ორჯონიკიძე და სხვები, გამოიტანეს დადგენილება სკოლებში და სასამართლოებში მეგრული ენის შემოღების შესახებ. ავტონომიის იდეა კი არ მოიწონეს და არ მიიღეს.

მალე სამეგრელოს საკითხმა თბილისში აქტუალური ხასიათი მიიღო. 1929 წელს სრულიად საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის, საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკისა და სახალხო კომისარიატის საბჭომ მიიღო დადგენილება საქმეების წარმოებისა და სასამართლოში

მეგრული ენის შემოღების შესახებ ზუგდიდის მაზრის იმ ადგილებში, სადაც მოსახლეობის უმეტესმა ნაწილმა ქართული ენა არ იცის.

სრულიად საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი და საქართველოს სსრ სახალხო კომისარიატის საბჭომ დაადგინა:

1. შემოღებულ იქნას საქმის წარმოება მეგრულ ენაზე სოფლის საბჭოებში, სადაც უმრავლესობამ ქართული ენა არ იცის და მეგრულ ენას, როგორც მშობლიურ ენას, ისე იყენებს;

2. შემოღებულ იქნას მეგრული ენა იმ რაიონების სასამართლოებში, სადაც მოსახლეობის უმეტესობამ ქართული ენა არ იცის და მეგრულ ენას ხმარობს, როგორც დედა ენას;

3. იმ სოფლების, საბჭოების და სახალხო სასამართლოების მართვა, სადაც ამ დადგენილების პირველი და მეორე პუნქტების თანახმად საქმის წარმოება მეგრულ ენაზე უნდა მიდიოდეს, განხორციელდება ზუგდიდის სამაზრო აღმასკომის დადგენილებითა და სრულიად საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის მტკიცებულების მიხედვით.

მინიშნება: ზუგდიდის სამაზრო აღმასრულებელი კომიტეტის დადგენილებით, ის სახალხო სასამართლო, სადაც საქმის წარმოება უნდა მიდიოდეს მეგრულ ენაზე, უნდა იყოს შეთანხმებული სახალხო კომისარიატის წინაშე.

4. ზუგდიდის სამაზრო აღმასრულებელი კომიტეტის და ამ მაზრის რაიონის აღმასრულებელი კომიტეტის ყველა სავალდებულო დადგენილება, რომლის შესრულება მოსახლეობისათვის სავალდებულოა, გამოყენებულ უნდა იქნას როგორც სახელმწიფო, ისე მეგრულ ენაზეც;

5. ზუგდიდის მაზრის იმ მოქალაქეებს, რომელთაც ქართული ენა არ იციან, შეუძლიათ მაზრის და რაიონის დაწესებულებებში ლიტყვიერად და თუნდაც წერილობით / მეგრული ენა გამოიყენონ.

6. წინადადება მიეცეს იუსტიციის სახალხო კომისარიატს და ზუგდიდის მაზრის აღმასრულებელ კომიტეტს მიიღონ საჭირო ზომები ამ დადგენილების განხორციელებაში იმგვარად, რომ 1930 წლის იანვარში ზემოთმოყვანილი წესები /თუ პუნქტები/ სრულად იქნას განხორციელებული (ი. ევანია, „წითელი ჩხორია“).

სრულიად საქართველოს აღმასრულებელი

კომიტეტის თავმჯდომარის

მოადგილე ვ. ბოლქვაძე

საქართველოს ს.ს.რ. სახალხო კომისარიატის
საბჭოს თავმჯდომარე ფ. მახარაძე

სრულიად საქართველოს ცენტრალური
აღმასრულებელი კომიტეტის
მდივანი ს. თორდია

1929 წ. თბილისი

ამ დადგენილების პრაქტიკული განხორციელებისათვის პარტიულ ორგანიზაციებს საგანგებოდ დაევალებათ პოლიტიკური მუშაობა გაეჩაღებინათ უპარტიოებში და გლეხებში, რათა უფრო აქტიურად ჩაებათ ისინი ადგილობრივი ნაციონალიზმისა და ბურჟუაზიული შოვინიზმის წინააღმდეგ. საკავშირო ცენტრალური კომიტეტის 1931 წლის ამონაწერის თანახმად, გლეხთა და მუშათა

უფრო ცხოვრების მიზნით ნაც. კომპარტიებს და კავკასიის მხარის კომიტეტს დაველათ, რომ გაეხსნათ სპეციალური კურსები ნაციონალური უმცირესობათვის და მიეღოთ ზომები იმისათვის, რომ სასამართლოში, დაწყებით სკოლებში და სხვა ორგანიზაციებში საქმის წარმოება და სწავლება მეგრულ ენაზე წარმართულიყო.

ისაკ ჟვანიას და მისთა თანამზრახველთა პროვოკაციულმა გამოსვლებმა თავისი შედეგი გამოიღო. ამ სეპარატიზმის პირველი ნაყოფი გახლდათ „ყაზახიში გაზეთი“, რომელიც 1930-35 წლებში გამოდიოდა და მთელ სამეგრელოში გავრცელდებოდა. თავდაპირველად გაზეთი ხუთ დღეში ერთხელ გამოდიოდა 15 კოპიის ტირაჟით, მოგვიანებით კი ყოველდღიურ ორგანოდ გადაკეთდა.

გაზეთის ფურცლებზე ყოვლად უსუსური და უგემოვნო წერილები იბეჭდებოდა, მეტწილად იდეოლოგიური ხასიათის, სადაც ასახული იყო საკოლმეურნეო ცხოვრება, სოფლებს შორის გამართული სოციალისტური შეჯიბრებები. თვალშისაცემია გაზეთში ფართოდ გავრცელებული ანტირელიგიური პროპაგანდა. გაზეთის მთავარი რედაქტორი თავად ისაკ ჟვანია იყო, რომელიც გაზეთის ფურცლებიდან ასე მოძღვრავდა ხალხს: „მეგრულ ენას სამი დიალექტი აქვს, სენაკური, ზუგდიდური და სამურზაყანოს. „ყაზახიში გაზეთის“ მეგრულ ენას ზუგდიდურ-სამურზაყანოს დიალექტი დაედო საფუძვლად, რადგანაც სწორედ ამ ორ მხარაშია მეგრული ენა უკეთეს მდგომარეობაში. ამიტომაც ამ მხარების გლეხებს უფრო ესაჭიროებათ მეგრულ ენაზე დაწერილი „ჩხორიათი“ და „ყაზახიში გაზეთი“ („ყაზახიში გაზეთი“, 1930).

ი. ჟვანიას მითითებით, მეგრელი მოსახლეობა დიდი ენთუზიაზმით შეხვდა მეგრული ენისადმი სახელმწიფო სტატუსის მინიჭების დადგენილებას. გლეხები თურმე ნიშნისმოგებით მიმართავენ ერთმანეთს: „მართლაც ყოფილა საბჭოთა მთავრობა მშრომელების მთავრობაო“, ხამაძლა გაიძახოდნენ ისინი, ვინაიდან სწორედ საბჭოთა მთავრობამ მისცა მათ თურმე საშუალება გასაგებ ენაზე წაეკითხათ გაზეთი და საქმეებიც „მშობლიურ“ ენაზე წაეყვანათ. ისაკ ჟვანია სიხარულით მიუთითებს მეგრელი გლეხების ნანატრი ოცნების აღსრულებას. ისინი თურმე ასე ულოცავდნენ ერთმანეთს მეგრული გაზეთის გამოსვლას.

„— ბიჭო, გაზეთი ნახე მეგრულ ენაზე, თანაც გლეხი რომ ქვია ისეთი, ზევინც კაცებად ჩაგვთვალეს, არ ხედავ“ („წითელი ჩხორია“).

ზემოთ მოყვანილი დიალოგის მიხედვით მეგრელს თავისი თავი კაცად არ მიაჩნდა, სანამ მეგრულ ენაზე დაწერილ გაზეთს არ წაიკითხავდა. პარტიული ფუნქციონერის მინიშნებით ასეთი დიალოგები უფრო იქ გვესმოდაო, სადაც „ყაზახიში გაზეთი“ ფართოდ იყო გავრცელებული. მაგრამ სამეგრელოში ჭერაც ბევრია ისეთი სოფელი, სადაც არც მეგრული გაზეთია შესული და არც მეგრულ ენაზე წარმოებს საქმეების წაყვანა. ამ კანონის გამოქვეყნებამ კი ეს ხარვეზი უნდა ამოავსოსო. ი. ჟვანიას აზრით, ამ კანონის ფართო მასებში ფეხმოკიდებას პარტიულმა ორგანიზაციებმა უნდა შეუწყონ ხელი, პიონერულ და კომკავშირულ ორგანიზაციებთან ერთად.

„ყაზახიში გაზეთის“ რედაქტორი არ კარგავს რწმენას იმის თაობაზე, რომ ამ კანონის ცხოვრებაში გატარებას ხელს შეუშლიან მემარჯვენე და მემარცხენე ოპორტუნისტები, ტროცკისტები, მღვდლები, ვაჭრები, ძალად ინტელიგენტები და სხვა ანტისაბჭოთა ელემენტები, თუმცა ჟვანია გამოთქვამს იმის იმედსაც, რომ გლეხობა არ შეუშინდება ბურჟუაზიული აგენტების უკბილო

კბენასა და უფრჩხილო ფხაქნას. ბოლშევიკურ-ლენინური მთავრობის კანონი ცხოვრებაში თავისუფლად, ძალდატანების გარეშე უნდა გატარდესო.

ისაკ ჟვანიას სეპარატისტული ვნების დასაოკებლად ქართული მწერლობა ფეხს ითრევდა. ბევრი მათგანი დუმილისა და ჩაურევლობის სამოსელში გაეხვია, მავანნი კი ინტერნაციონალიზმის სახელით საგანგაშოს ვერაფერს ხედავდნენ იმაში, რომ მეგრელი კაცი სწავლა-განათლებას მეგრულ ან რუსულ ენაზე დაეუფლებოდა.

გ. ჯიბლაძის აზრით, „ყაზახიში გაზეთი“ სულაც არ წარმოადგენს შოვინისტურ გაზეთს და არც ქართული ენა განიცდის დევნას და თუ ზოგიერთი მეგრული სიტყვის მაგივრად რუსული სიტყვაა ნახმარი, ეს იმისათვის ყოფილა, რომ თურმე მეგრულ გლეხს ხშირად რუსული სიტყვა უფრო ესმის, ვიდრე ქართული. ამ ამონაწერიდანაც თვალნათლივ ჩანს, რომ ინტელიგენციის გარკვეული ნაწილი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მასშტაბით როდი აფასებდა ისაკ ჟვანიას ქმედებას, არამედ გლეხთა სოციალური პირობების გაუმჯობესების თვალსაზრისით. მაგრამ კ. გამსახურდიას მხარდამჭერნიც მრავალი ჰყავდა, რომელთა შორის თავისი შეფურიგებლობითა და უკომპრომისობით მ. ჯავახიშვილი გამოირჩეოდა. 1932 წელს გამართულ საქართველოს მწერალთა კავშირის III ყრილობაზე სახელოვანმა მწერალმა სამარცხვინო ბოძზე გააკრა ერთი მუჭა მაფალუისტები: „უცნაური რამ ემართება ქართულ ენას - განსაკუთრებით სამეგრელოში, ზუგდიდის რაიონში. მე მითხრეს, რომ იქ შენდება თეატრის შენობა, რომელზედაც მხოლოდ ორ ენაზე არის წარწერა. ეხლა მე ხელთა მაქვს „ყაზახიში გაზეთი“, სადაც უწმაწური დევნაა ქართული ენისა. იქ თუ რამე ტერმინი არ მოეპოვებათ მეგრულ ენაზე, რუსულ სიტყვებს ამატებენ, თითქოს ქართული სიტყვები არ არსებობდეს. ჩვენ ვხედავთ ამას, მაგრამ ამაზე დღემდე არ ვლაპარაკობთ, იმიტომ რომ „დიდსულოვნები“ ვართ“ (არქივი, საქმ. 1799).

მეგრული სეპარატიზმის გასაღვივებლად ი. ჟვანიამ 1931 წელს გამოსცა წიგნი, „როგორ ელოდა სამეგრელოს გლეხობა საბჭოეთის ხელისუფლებას“. ნაშრომი მეტწილად პოლიტიკური აგიტაციის ხასიათს ატარებდა. ამასთან ერთად, პარტიული ფუნქციონერი შეძლებისდაგვარად ეწევა პროპაგანდას სამეგრელოში ქართული ენის განდევნისა და სწავლა-განათლების მეგრულ ენაზე შემოღების აუცილებლობაზე.

მოგვიანებით ი. ჟვანიამ მეგრულ ენაზე გამოსცა მეორე წიგნი „წითელი ჩხორია“, რომელიც კულტურულ-პოლიტიკურ ასპექტებს შეიცავს. კ. გამსახურდიამ „ჭითა ჩხორია“ შერაცხა როგორც ანტიქართული, ქართული ენისათვის დამღუპველი მოვლენა. „ყოველივე ჰიპერბოლიის გარეშე წინამდებარე წიგნის „ჭითა ჩხორიას“ გამოსვლა ვოსტორგოვის ლეშმა რომ გაიგოს სამარეში, სიხარულით/ უთუოდ დატრიალდება სამგზის. ზოგიერთი ქართველი ბოჩოლო ინტელიგენტი, რომელიც ყველაფერზე „ნიჩეოს“ იძახის, გულწრფელად ფიქრობს, რომ ეს მხოლოდ უსაქმური კალმის ვარჯიშობაა და სხვა არაფერი“ - სინანულით დასძინს მწერალი (კ. გამსახურდია, 1932).

კ. გამსახურდიას აღშფოთება ბუნებრივია. „ჭითა ჩხორიას“ გამოცემით ხომ მეგრულ ანბანსა და დამწერლობას ეყრებოდა საფუძველი, რასაც თავად ჟვანია მიუთითებს: „პირადად ჩემი რედაქტორობით ამა წლის ბოლოს უნდა გამოვიდეს წიგნი „ჭითა ჩხორიას“ სახელით, რითაც დასაბამი უნდა მიეცეს

მეგრულ ანბანს, მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი პირი იღებდა მონაწილეობას სახელმძღვანელოს შედგენაში, ვგრძნობდით, რომ აქა-იქ ტექნიკურ, სტილისტურ და სხვა შეცდომებს ექნებოდა ადგილი. მეგრული ენა თავისი შინაგანი თვისებებით განსხვავდება ქართულისაგან. ამიტომაც ცნო სკ კომპარტიამ საჭიროდ „ქითა ჩხორიას“ და „ყაზახიში გაზეთის“ გამოცემა მეგრულ ენაზე.

ისაკ ჟვანია ილია ჭავჭავაძეს, იაკობ გოგებაშვილს, თ. ჟორდანიას ქართველ ნაციონალისტებს და რეაქციონერებს უწოდებს, რომლებიც არ ცნობდნენ თურმე „სამეგრელოს საკითხს“ და ახდენდნენ სამეგრელოს თავადაზნაურობის და სამღვდლოების მობილიზაციას სამეგრელოს ეპისკოპოსის „მეგრელ“ ბესარიონ დადიანის სახით.

კ. გამსახურდია ამხელს და ჯვარს აცვამს სეპარატისტებს. მწერლის მითითებით, ამგვარი სეპარატისტული მოძრაობით მრავალმა ქვეყანამ განიცადა დაქუცმაცება. მწერალმა კარგად იცის მსოფლიო ისტორია. მაგალითების მოხმობაც არ უჭირს იმ არგუმენტების დასამტკიცებლად, რომ ამგვარი ბნელი აზრების გამოვლენა სულაც არ ნიშნავს კალმით უსაქმურ ვარჯიშს. მწერალი ჰოლანდიის ისტორიის ერთ მონაკვეთს ეხება, როდესაც მე-13-14 საუკუნეებამდის ეს ქვეყანა ქვემო გერმანიის განუყრელ ნაწილს წარმოადგენდა და სწორედ ფეოდალების წაქინკლავების წყალობით გამოეთიშა მას.

მწერალი გამოთქვამს შიშს, რომ ჭკუანაღრძობი „მაფალუისტები“ რუსეთის კოლონიზატორული პოლიტიკის მსხვერპლნი შეიქმნენ. დამპყრობელთა დევიზი „დევიდე ეტ იმპერია“ /ვათიშე და იბატონე/ ქვეცნობიერებაში მთვლემარე კუთხურობის ტენდენციებს აღვივებდა და ეროვნული ორგანიზმის მთლიანობას საფრთხეს უქმნიდა. მით უმეტეს, რომ ვოსტორგოვისა და პურიშკევიჩის „სახელოვანი“ მემკვიდრეები სეპარატისტული ზრახვების გასავრცელებლად იმავე არგუმენტებს იშველიებდნენ, რა არგუმენტებსაც ეყრდნობოდნენ მათი რუსი თანამომძენი.

ი. ჟვანია მთელი არსებით ილაშქრებს „შავრაზმელი მეგრელი ინტელიგენციის“ წინააღმდეგ, რომლებიც ათეული წლების განმავლობაში თბილისში ცხოვრობდნენ და თურმე არც იცნობდნენ მეგრელ გლეხს, ვერ ხედავდნენ მის ლტოლვას და სწრაფვას ავტონომიისადმი. ი. ჟვანიას თქმით, თუ სამეგრელოს ავტონომიას მწვანე შუქი არ მიეცა, ეს იმ ბურჟუაზიული შოვინცი პროფესორების „ბრალია“, რომლებმაც „ბოროტი“ გავლენა მოახდინეს განათლების სახალხო კომიტეტზე და ისევ ააკრძალვინეს მეგრულად სწავლება სკოლებში. ჟვანიას თქმით, ეს ქართველი ფაშისტები: კოწია გამსახურდია, თედო ჟორდანია, თ. სახოკია და სხვანი შეიკრიბნენ ქ. თბილისში, რუსთაველის თეატრში, ცკ-ს მიერ რაიმე დადგენილების გამოტანამდე და ეს შავი თავადაზნაურობის ზროვა გმობს სამეგრელოს საკითხს, როგორც საქართველოში განხეთქილების, გათიშვის შემომტანს“ (კ. გამსახურდია).

გამსახურდიამ თავის თანამომძეებთან ერთად მართლა მოაწყო მიტინგი თბილისში, სადაც სასტიკად გაამასხარავა ისაკ ჟვანია და მისი უტოპიური შეხედულებები. მწერალმა ამხილა მისი ანტიეროვნული პოლიტიკა.

უწინარეს ყოვლისა, „ყაზახიში გაზეთის“ ლიკვიდაცია უნდა მოეხდინათ. კ. გამსახურდიამ მთელი ენერჯია გაზეთის ლიკვიდაციისაკენ წარმართა. მწერალი თავად გაემართა ზუგდიდს, რათა დარწმუნებულიყო, თუ რა „ფრუქტი“ გახლდათ ჟვანია და მისი მარქაფები. მწერალმა ერთ კვირას დაჰყო ზუგდიდში. მან

ამხილა სეპარატისტების უმწეო ქმედება და მათი საქმიანობა შერაცხა როგორც ეროვნული ღირსების ფეხქვეშ გათელვა. მწერალი აღნიშნავს: „მე წელს ზაფხულში შემოვიარე საქართველო, ვნახე ქვანია, ვესაუბრე მას. ამ ქვანიას მოქმედება „ყაზახში გაზეთის“ ირგვლივ პირდაპირ კურიოზამდე მიდის. ის შეგნებულად გვერდს უვლის ქართულ ენას. მას უნდა, რომ ქართული ენის საზღვარი ხობი გაზაღოს“ (კ. გამსახურდია).

ი. ქვანია სტალინსაც ეწვია სამეგრელოსთვის ავტონომიური ოლქის მიცემის თხოვნით და, როგორც თავად აღნიშნავს, სტალინისაგან სიტყვიერი დასტურიც მიუღია. სტალინს უთქვამს: „რაც შეეხება სამეგრელოს ოლქს, მეგრულ გლეხებს სრული უფლება აქვთ იქონიონ თავიანთი ოლქი და ამ საკითხს მე მხარს დაუჭერ კვ-ში“ (ზ. გამსახურდია). როგორც ზ. გამსახურდია მიუთითებს, სტალინის ზემოთ ხსენებული სიტყვები ი. ქვანიას ფანტაზიის ნაყოფს წარმოადგენს. თავად ქვანიას განცხადებით ცნაურდება, რომ სტალინი მისი პიროვნებითა და საქმიანობით აღმფოთებული ყოფილა. ყოველივე ეს თვითონ ზუგდიდის რაიკომის თავკაცმა დაადასტურა კ. გამსახურდიასთან სტუმრობის ყამს. თავიდან ი. ქვანიამ მოციქულები მიუგზავნა კ. გამსახურდიას, ბოლოს სახლშიც ეწვია მწერალს. კონსტანტინე გულის გარეთ შეეკითხა მას:

„— რა მოხდა ისაკ, რად დაგიხურეს გაზეთი?“

მან მწარედ გაიღიმა და თქვა:

— ვითომ თქვენ არ იცით, როგორ მოხდა ეს“.

ქვანიამ დაწვრილებით უამბო მწერალს ამ ამბის ისტორია. თურმე სტალინს ასე უთქვამს კაგანოვიჩისათვის:

„— ვინაა ეს ქვანია, მან თავისი „ყაზახში გაზეთის“ გამოცემით ქართველი მწერლები დამამდურა. დახურონ ეს გაზეთი და მაგ ქვანიას ჭკუა ასწავლონ“ (კ. გამსახურდია).

კ. გამსახურდია თანაგრძნობით მოეკიდა ძეშეცთომილ თვისტომს, ვინაიდან მსოფლიო პროლეტარიატის ბელადის განცხადება კარგს არაფერს უქადდა მის ადრესატს. სტალინის უკმაყოფილო ტონი საკმარისი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ ისაკ ქვანია ზუგდიდის რაიკომის მდივნობიდან გაეთავისუფლებინათ, მოგვიანებით კი ლ. ბერიამ ყოფილი თანამებრძოლი და პარტიული მუშაკი 1937 წლის წმენდაში მოაყოლა.

კ. გამსახურდია შესანიშნავად ხედავდა ი. ქვანიას მიერ აგორებული კომპანიის მოსალოდნელ სავალალო შედეგს, რაც საბოლოო ჯამში სამეგრელოს ავტონომიის შექმნით, მეგრული დამწერლობის დაფუძნებითა და სამეგრელოს დედა საქართველოს კალთიდან ტერიტორიული და სულიერი მოწყვეტით უნდა დაგვირგვინებულიყო, ისე როგორც ეს დაემართა აფხაზეთს, რომელსაც, კ. გამსახურდიას მინიშნებით, ჩვენმა საერთო მტრებმა 1911-13 წლებში ანბანი შეუქმნეს, რამაც დააჩქარა აფხაზეთის საქართველოდან სულიერი გამიჯვნა.

მაგრამ ველიკოდერჟავული შოვინიზმის მცდელობას საქართველოს ეროვნული მთლიანობის რღვევისა და სამეგრელოს ავტონომიის შექმნის თაობაზე განხორციელება არ ეწერა, ვინაიდან, უწინარეს ყოვლისა, თავად სამეგრელოს მოსახლეობა იყო წინააღმდეგი სამეგრელოს ოლქის წარმოშობისა, ხელოვნური საზღვრის გავლენისა და მეგრული ანბანის შემოღებისა. მეგრული გაზეთის დაბეჭდვასაც მეგრული მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი ირონიითა და აღშფოთებით შეხვდა, რასაც თავად სეპარატისტებიც აღიარებდნენ.

სამეგრელოს მოსახლეობისა და ინტელიგენციის ერთსულოვანმა პოზიციამ საბოლოოდ დაასამარა სეპარატისტთა ბნელი ზრახვანი და მისწრაფებანი. გადამწყვეტი სიტყვა კი ყბადაღებული სამეგრელოს ავტონომიის დასამარების თაობაზე სამეგრელოდან გამოსულმა ინტელიგენციამ წარმოთქვა კ. გამსახურდიას თაოსნობით. თუმცა პარადოქსია, მაგრამ მწერალს იმაში სდებენ ბრალს მოგვიანებით ავისჩხრეკელნი, რასაც მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრება ებრძოდა. 1922-52 წლებში მომხდარი ყოველი კომპანიის ტალღა მიუცდენლად მიწვდა მწერალს. ამის გამო რა არ უწოდეს მას: „ნაციონალისტი“, „შინაური ემიგრანტი“, „ბურჟუაზიისა და თავადაზნაურობის დამცველი“, მაგრამ თუ „მეგრელ ნაციონალისტთა“ რიგებში მიაკუთვნებდნენ საპატიო ადგილს, ამას ვერაფრით ვერ წარმოიდგენდა. მავანნი კ. გამსახურდიას ოდიშის მწერალსაც უწოდებდნენ, რაც მწერლის სამართლიან აღშფოთებას იწვევდა. ის საგანგებოდ მიუთითებდა იმ დამღუპველ ტენდენციებზე, რაც ქართველი მწერლის კუთხურობის ნიშნის მიხედვით წარმომავლობას ითვალისწინებდა. მწერალმა კარგად უწყოდა, რომ მის წინააღმდეგ აგორებულ ამ ტალღას კაცთმოძულეების სუნი ასდიოდა.

ერთგან ის აღნიშნავს: „ეს არ მაკმარეს, არ არსებულ „მეგრელ-ნაციონალისტთა“ პირველ რიგში დამითმეს საპატიო ადგილი. ოღონდ ის დაავიწყდათ მაგ საცოდავებს, რომ ჩემმა ლიტერატურისმიერმა მეგობრებმა, საშა აბაშელმა, პავლე ინგოროყვამ და მე ჩავაწყვეტინეთ ხმა ჩიტირეკია ავტონომისტებს და დავაკეტიინეთ მათი გაჯახირებული „ყაზახიში გაზეთი“ (არქივი, საქმე 1799).

საერთო ძალისხმევისა და ეროვნული ენერჯის აზვირთების შედეგად საქართველოს ერთიანობის კვართს ამჯერად დანაწევრება და გახლეჩა არ უწერია. ძველი კოლხების ამყამა მემკვიდრეებმა ქვეყნის განსხეულების მაგიერ საქართველოს ერთიანობის ფიალა გამოსცალეს და მათ ძალუმად აღბეჭდეს ქართველი კაცის ცნობიერებაში ერთიანი საქართველოს უკვდავებისა და მარადიულობის იდეის აუცილებლობა.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ზ. გამსახურდია, სამეგრელოს საკითხი;
2. კ. გამსახურდია, ძმები ხართ თუ მტრები?! „სახალხო ფურცელი“, 13.VIII, 109;
3. კ. გამსახურდია, „ლანდებთან ლაციცი“, გ.ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის მუზეუმი;
4. კ. გამსახურდია, წერილი ამხ. გიორგის, „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, 1932, №3;
5. ლიტერატურისა და ხელოვნების ცენტრალური არქივი, ფონდი 8, აღ. I, საქმე. 550;
6. ი. ჟვანია, „წითელი ჩხორია“, წიგნის პალატა;
7. გაზ. „ყაზახიში გაზეთი“, 1930, №II, IV.

VLADIMER CHANIA

THE QUESTION OF SEPARATISM IN KONSTANTINE
GAMSAKHURDIA'S PUBLICITIC ESSAYS

K. gamsakhurdia's literary works are imbued with profound idea of the unity of the country.

The present paper discusses the writer's attitudes towards the autonomous formations in Georgian. The writer objects to granting autonomy on ethnic or religious motivations and supports the idea of territorial autonomies as of Sokhumi, Batumi, and Tskhinvali districts.

On the Megrelian question Gamsakhurdia reveals separatists who lead the Russian policy and with it threatened the unity of the country.

მიხეილ ჯავახიშვილის «ტყის კაცი»

ხანგრძლივი შემოქმედებითი შესვენების შემდეგ, 1924 წელს, მიხეილ ჯავახიშვილი აქვეყნებს მოთხრობას „ტყის კაცი“, რითაც ფაქტობრივად იწყება მწერლის შემოქმედების ე. წ. მეორე პერიოდი. მართალია, მასში დასმული პრობლემა - პიროვნებისა და საზოგადოების ურთიერთმიმართების შესახებ - არ ახალია, მაგრამ ე. ბართაიას სიტყვებით რომ ვთქვათ: „ოციანი წლების ქართულ მწერლობაში იგი იმდენადაა ახალი, რამდენადაც ეს საკითხი, გარდა მიხეილ ჯავახიშვილისა, იმ დროისათვის არავის დაუყენებია“ (ე. ბართაია, 1983, გვ. 23).

როგორც ცნობილია, მ. ჯავახიშვილი გამოხატვის საგნად ყოველთვის არსებული სინამდვილის უმწვავეს პრობლემას ირჩევდა ხოლმე. იგი არც ამჯერად დალატობს ტრადიციას და „ტყის კაცში“ ერთ-ერთ ამგვარ პრობლემაზე ამაზვილებს ყურადღებას. მაგრამ რამდენადაც იმ დროისათვის, კონიუნქტურის წყალობით, ნაკლებად ეძლეოდა ამა თუ იმ მოვლენისადმი საკუთარი დამოკიდებულების გამოხატვის უფლება, მწერალი მიმართავს ალევგორიას და შეფარვით გვიმჟღავნებს გულისთქმას.

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ მ. ჯავახიშვილი პირდაპირი კაცი იყო და თავის პოზიციას ქვეყანაში მიმდინარე პროცესებისადმი არც მალავდა, ამისდა მიუხედავად, საზოგადოებრივი ატმოსფერო ზოგჯერ მაინც ხდიდა იძულებულს პირდაპირ განაცხადს მორიდებოდა და სათქმელი შეფარვით ეთქვა. ვფიქრობთ, ასე მოხდა „ტყის კაცის“ შემთხვევაშიც. მასში ავტორი პიროვნებისა და საზოგადოების ურთიერთობის ფონზე სიმბოლურ-ალეგორიულად გამოხატავს თავის დამოკიდებულებას თანადროული სინამდვილისადმი. თუ გავითვალისწინებთ იმ სიტუაციას, რომელიც წინ უძღოდა ამ მოთხრობის გამოქვეყნებას და იმ მკაცრ საცენზურო პირობებს, როცა ზედმეტი გაბედულება შესაძლოა სიცოცხლის ფასადაც დაჯდომოდა მწერალს, მკითხველი დაგვერწმუნება, რომ სხვა გამოსავალი, გარდა სათქმელის სიმბოლურ-ალეგორიული გამოხატვისა, მწერალს არ ჰქონდა.

საქმე იმაშია, რომ 1923 წლის მარტის თვეში ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წევრებთან ერთად მ. ჯავახიშვილსაც აპატიმრებენ და დახვრეტის განაჩენი გამოაქვთ. მაგრამ მალე, აგვისტოში, ქართველ ინტელიგენტთა ერთი ჯგუფის თხოვნით, ათავისუფლებენ და დეკემბერში უკვე წერს „ტყის კაცს“. სავსებით ლოგიკურია, რომ მწერალი ამკარად ვედარ დაუპირისპირდებოდა იმ ხელისუფლებას, რომელმაც ახლახან „შეიწყნარა“ და სიკვდილის განაჩენი მოუხსნა; მაგრამ არც ამ „ჰუმანურ აქტს“ შეეძლო ჯავახიშვილის „მოთვინიერება“ და რევოლუციური საქართველოს მედაფდაფედ ქცევა, რადგან შალვა ამირეჯიბის არ იყოს: „კაცს რომ თერთმეტჯერ დაუპირებენ დახვრეტას, შეიძლება აქციო არარად, მაგრამ არასოდეს ბოლშევიკად“ (შ. ამირეჯიბი, 1926, გვ. 2).

რამდენადაც მთავარი სათქმელი მოთხრობის ქვეტექსტში ძეგს, სხვადასხვაგვარად იქნა იგი დანახული და გაშუქებული სალიტერატურო წრეების მიერ.

ილმელი „ტყის კაცს“ ნაკლებად მნიშვნელოვან ნაწარმოებად თვლის (ილმელი, 1926, გვ. 254); ვ. ხუროძისთვის გაუგებარია რისთვის დაიმსახურა მოწონება (13, 13); პლ. ქიქოძე (პლ. ქიქოძე, 1929, გვ. 122) და ბ. ჟღენტი (ბ. ჟღენტი, 1962, გვ. 2) მასში საბჭოთა სინამდვილიდან გაქცეული ზედმეტი ადამიანის, მოთენთილი ინტელიგენტის ფსიქოლოგიას ხედავენ; ე. ბართაია მწერლის შემოქმედების ევო-

ლუციის დადასტურებად მიიჩნეეს (ე. ბართაია, 1983, გვ. 23); გ. ნატროშვილი უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლად აღიქვამს (გ. ნატროშვილი, 1962, გვ. 102); დ. ბენაშვილი, გ. ჯიბლაძე და გ. გვერდწითელი მასში პიროვნებისა და საზოგადოების პრობლემას ჭვრეტენ (დ. ბენაშვილი, 1953, გვ. 26; გ. ჯიბლაძე, 1959, გვ. 299; გვერდწითელი, 1977, გვ. 39); ტ. კვანჭილაშვილის აზრით, მოთხრობაში ცივილიზაციის საკითხი დგას (ტ. კვანჭილაშვილი, 1987, გვ. 376); რ. ჩხარტიშვილის შეხედულებით, „ტყის კაცი“ თავიდან ბოლომდე ფსიქოლოგიურ პლასტზეა აგებული“ (რ. ჩხარტიშვილი, 1987, გვ. 81); ნ. შავგულიძის მიხედვით, ჯავახიშვილმა ამ მოთხრობაში „ადამიანისა და საზოგადოების ურთიერთდამოკიდებულების გადაჭრისას, კლასიკური მწერლობის პროგრესულ ტენდენციებზე დაყრდნობით და ჩვენი ეპოქის ლიტერატურის დამახასიათებელი ელემენტის - გამაფრებელი ფსიქოლოგიზმის - გამოყენებით საზოგადოებისაგან განრიდებული ადამიანის დაღუპვის გარდუვალობა გვიჩვენა“ (ნ. შავგულიძე, 1988, გვ. 80); სრულიად განსხვავებული თვალთახედვა შემოგვთავაზა ა. ნიკოლეიშვილმა. მისი აზრით, ნაწარმოების ქვეტექსტი ასე იკითხება: „ბედისწერის ფატალურ ძალაში განსახებულ ღვთის განგებას ადამიანი კი არ უნდა დაუპირისპირდეს, არამედ, ისე უნდა მიიღოს იგი, როგორც ღმერთის მიერ მისთვის განკუთვნილი ხვედრი და მორჩილად შეეგუოს მას, რაგინდ მკაცრიცა და უღმობელიც არ უნდა იყოს ის“ (ა. ნიკოლეიშვილი, 2002, გვ. 207); რაც შეეხება მწერლის ქალიშვილს, ქეთევან ჯავახიშვილს, მიიჩნეეს, რომ მ. ჯავახიშვილმა თავისი მამის ტრაგედია დაგვისურათა. დანარჩენი მოთხრობაში მისი ფანტაზიის ნაყოფია. იგი იქვე შენიშნავს, რომ ერთ დღეს პაოლო იაშვილს ჯავახიშვილისთვის რაღაც უცნაური ამბავი უთქვამს, რომელიც შემდგომ „ტყის კაცს“ დასდებია საფუძვლად.

აღვსიერობით, მამის ტრაგედიაცა და პაოლოს ნაამბობიც საბაბი უფროა, რასაც შეეძლო მწერლის ფანტაზია აემოძრავებინა და რეალობად ექცია გონებაში უკვე მომწიფებული თემა, რასაც ეპოქის სინამდვილე კარნახობდა. ამას დასტურებს თავად მწერლის მიერ უბის წიგნაკში გაკეთებული ჩანაწერიც: „მაგონდება ჩემს საკანში მაწვალებდა ტყე - უღრანი, დაბურული. გამოვედი და „ტყის კაცი“ დავწერე“ (ქ. ჯავახიშვილი, 1991, გვ. 41).

ალბათ, მკითხველი დამეთანხმება, რომ სიკვდილმისჯილთა საკანში მჯდომი მწერალი უღრან ტყეზე მეტად მნიშვნელოვან საფიქრალსა და სატიკვარს უნდა შეეწუხებინა. ჩანს, ხელოვანმა ამ ერთი შეხედვით უბრალო ტყეს დიდი აზრობრივი დატივრთვა შესძინა. როგორც ჩანს, იფნიანის ტყე მეტაფორაა იმ ბუნდოვანის, გაურკვეველის, იღუმალებით სავსე სახელმწიფო მოდელის, რომელსაც იმდროინდელი გამარჯვებული ხელისუფლება აშენებდა და აიძულებდა თავისი ქვეყნის მოსახლეობას თანამონაწილე გამხდარიყო ამ აღმშენებლობის.

ჩვენის აზრით, „ტყის კაცი“ ერთი იმ ნაწარმოებთაგანია, რომელშიაც თავისი სატიკვარი გამოხატა მწერალმა. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ყველაზე უწინარე ნაწარმოებადაა აღიარებული იმდროინდელი სალიტერატურო წრეების მიერ, მასში თანამედროვე მკითხველი მაინც გრძნობს, რომ პავლეს ტრაგიკული თავგადასავლის ფონზე ალეგორიულად აირეკლა პიროვნების ტრაგიკული ხვედრი ახალ სინამდვილეში. მ. ჯავახიშვილმა პავლეს თავგადასავალი სხვა კონცეპტუალურ განზომილებაში მოაქცია და მასში უფრო დიდი სატიკვარი იგულისხმბა, ვიდრე ერთი უბრალო ტყის მცველის პირადი ტრაგედიაა.

პავლე ტყის მცველია. იგი 20 წლის წინათ ჩამოდის იმ სოფელში და იქაურ მემამულესთან მოჯამაგირედ ღებბა. მალე ცოლად ირთავს მისივე მემამულის

მოაზღვე გოგოს და სოფლის ზედსიძე ხდება. თავისი შრომითა და ერთგულებით სახელსაც იხვეჭს და სიყვარულსაც თანასოფლელთაგან. მაგრამ მალე ცოლი უკვდება და ყველაფერი იცვლება. ოჯახის შენარჩუნების მიზნით ტოვებს სოფელს და ტყეში გადადის საცხოვრებლად. თუმცა ბედისწერის გარდაუვალობას მაინც ვერ ემალება; გარემოებათა საბედისწერო დამთხვევით ორივე შვილი ეღუპება და თავად ჭკუიდან იშლება.

ძნელია, აუღელვებლად წაიკითხო ეს მოთხრობა და არ შეგძრას პავლეს ბედუკეთურობამ, რომელიც დიდი მხატვრული ზომიერებით, დამაჯერებლად, ღრმა ფსიქოლოგიური განცდითაა გადმოცემული; იგი არც ბედისწერის შედეგია და არც უაზრო შემთხვევითობის, რამეთუ, გ. ჯიბლადის სიტყვებით რომ ვთქვათ: „ერთიცა და მეორეც შეპირობებულია ცხოვრების იმ კონკრეტული ვითარებით, რომელშიც პავლე მოქმედებს“. სრული ჭეშმარიტებაა, მაგრამ ისიც უთუოდ ყურადსაღებია, რომ ადამიანის ტრაგედიის გამომწვევ მიზეზს მ. ჭავჭავაძის ეძებს არა იმ კონკრეტულ-სოციალურ გარემოში, რომელშიც გმირს უხდება მოქმედება, არამედ თავად ადამიანის მანკიერ ბუნებაში, რომელიც ხელს უშლის მას გახდეს საზოგადოების სრულფასოვანი წევრი. აქედან გამომდინარე, პავლეს ტრაგედიის ფესვები, ერთი მხრივ, თავად მის ხასიათშია საძიებელი, მეორე მხრივ კი, იმ კონკრეტულ-სოციალურ გარემოში, რომელიც მაინც გარკვეულ ზემოქმედებას ახდენს გმირის ცხოვრებაზე. პავლე ამ უკანასკნელის ზემოქმედებას მაშინ აცნობიერებს, როცა მის ოჯახს მეუღლის სიკვდილის შემდეგ საფრთხე დაემუქრება და ეს საფრთხე საბოლოოდ არაფერია, თუ არა ადამიანური ყოფიერების მოუცილებელი განცდა - სიკვდილის შიში, რომელიც რაღაც მომენტამდე არაცნობიერშია ღრმად მიმაღული და მხოლოდ მაშინ იჩენს ხოლმე თავს, როცა გარემო რაღაც საშუალებით ემუქრება მისი არსებობის საფუძველს, რომელიც „ტყის კაცში“ ოჯახით ცნაურდება. სწორედ ოჯახია პავლეს არსებობის საფუძველთა საფუძველი.

ყველაფრის მიუხედავად, პავლე მაინც აქტიური, მიზანსწრაფული პერსონაჟია, რაც იმაში გამოიხატება, რომ მას მკაცრი გარეგნული აუცილებლობა კი ვერ იმორჩილებს, პირიქით, სამოქმედოდაც განაწყობს და სიმამაცის სტიმულს აძლევს, რათა აიცილოს უარესი საშიშროება. დიღემა, რომელიც აღიმართა პავლეს წინაშე, ითხოვდა გადამწყვეტი ნაბიჯის გადადგმას: იგი ან უნდა დარჩენილიყო სიფელში (საზოგადოებაში) და ამით ოჯახი გადაერჩინა, მაგრამ დაეკარგა სამსახური, სადაც კარგი ანაზღაურება ჰქონდა, ან არადა გადასულიყო ტყეში, რათა ორივე შეენარჩუნებინა. რამდენადაც მძლავრობს თვითგადარჩენის ინსტიქტი, იმდენად მწიფდება პავლეს გონებაში გადაწყვეტილება - განშორდეს იმ გარემოს და საცხოვრებლად გადავიდეს ტყეში, იქნებ ამით ოჯახსაც უშველოს და თავსაც?! ამ იმედით შთაგონებული გლეხი იფინიანის ტყეში გადადის და შვილებთან ერთად იწყებს ახალი ოჯახის შენებას. მართალია, მოთხრობის გმირმა არჩევანი თავად გააკეთა, მაგრამ მოვლენათა შემდგომმა განვითარებამ მალე დაარწმუნა, რომ შეცდა. რაც ღრო გადის, პავლე მეტად გრძნობს საზოგადოებიდან მოწყვეტილი ადამიანის მდგომარეობას. ფიქრობს: „როდემდის უნდა იცხოვრონ ამ ვერანა ტყეში, გავარდნილი ნადიროვით მისმა შვილებმა? რანი დაიზრდებიან უქვეყნოდ და უხალხოდ? ვინ მიიღებს, ვინ დაუმეგობრდება... ამ უდაბურში მათ“ (მ. ჭავჭავაძის, 1958, გვ. 119). აი კითხვები, რომელიც უპასუხოდ რჩება. ისე, კაცმა რომ თქვას, ამ კითხვებს პავლე აღარც უნდა შეეწუხებინა, ვინაიდან რისი დაკარგვისიც ეშინოდა, იგი უკვე შენარჩუნებული ჰქონ-

მოახლე გოგოს და სოფლის ზედსიძე ხდება. თავისი შრომითა და ერთგულებით სახელსაც იხვეჭს და სიყვარულსაც თანასოფელელთაგან. მაგრამ მალე ცოლი უკვდება და ყველაფერი იცვლება. ოჯახის შენარჩუნების მიზნით ტოვებს სოფელს და ტყეში გადადის საცხოვრებლად. თუმცა ბედისწერის გარდაუვალობას მინც ვერ ემალება; გარემოებათა საბედისწერო დამთხვევით ორივე შვილი ელუპება და თავად ჭკუიდან იშლება.

ძნელია, აუღელვებლად წაიკითხო ეს მოთხრობა და არ შეგძრას პავლეს ბედუკეთურობამ, რომელიც დიდი მხატვრული ზომიერებით, დამაჯერებლად, ღრმა ფსიქოლოგიური განცდითაა გაღმომცემული; იგი არც ბედისწერის შედეგია და არც უაზრო შემთხვევითობის, რამეთუ, გ. ჯიბლადის სიტყვებით რომ ვთქვათ: „ერთიცა და მეორეც შეპირობებულია ცხოვრების იმ კონკრეტული ვითარებით, რომელშიც პავლე მოქმედებს“. სრული ჭეშმარიტებაა, მაგრამ ისიც უთუოდ ყურადსაღებია, რომ ადამიანის ტრაგედიის გამომწვევ მიზეზს მ. ჭავჭავაძის იქნება არა იმ კონკრეტულ-სოციალურ გარემოში, რომელშიაც გმირს უხდება მოქმედება, არამედ თავად ადამიანის მანკიერ ბუნებაში, რომელიც ხელს უშლის მას გახდეს საზოგადოების სრულფასოვანი წევრი. აქედან გამომდინარე, პავლეს ტრაგედიის ფესვები, ერთი მხრივ, თავად მის ხასიათშია საძიებელი, მეორე მხრივ კი, იმ კონკრეტულ სოციალურ გარემოში, რომელიც მინც გარკვეულ შემოქმედებას ახდენს გმირის ცხოვრებაზე. პავლე ამ უკანასკნელის შემოქმედებას მაშინ აცნობიერებს, როცა მის ოჯახს მეუღლის სიკვდილის შემდეგ საფრთხე დაემუქრება და ეს საფრთხე საბოლოოდ არაფერია, თუ არა ადამიანური ყოფიერების მოუცილებელი განცდა - სიკვდილის შიში, რომელიც რაღაც მომენტამდე არაცნობიერშია ღრმად მიმაღული და მხოლოდ მაშინ იჩენს ზოლმე თავს, როცა გარემო რაღაც საშუალებით ემუქრება მისი არსებობის საფუძველს, რომელიც „ტყის კაცში“ ოჯახით ცნაურდება. სწორედ ოჯახია პავლეს არსებობის საფუძველთა საფუძველი.

ყველაფრის მიუხედავად, პავლე მინც აქტიური, მიზანსწრაფული პერსონაჟია, რაც იმაში გამოიხატება, რომ მას მკაცრი გარეგნული აუცილებლობა კი ვერ იმორჩილებს, პირიქით, სამოქმედოდაც განაწყობს და სიმამაცის სტიმულს აძლევს, რათა აიცილოს უარესი საშიშროება. დიღემა, რომელიც აღიშნა პავლეს წინაშე, ითხოვდა გადამწყვეტი ნაბიჯის გადადგმას: იგი ან უნდა დარჩენილიყო სიფელში (საზოგადოებაში) და ამით ოჯახი გადაერჩინა, მაგრამ დაეკარგა სამსახური, სადაც კარგი ანაზღაურება ჰქონდა, ან არადა გადასულიყო ტყეში, რათა ორივე შეენარჩუნებინა. რამდენადაც მძლავრობს თვითგადარჩენის ინსტიქტი, იმდენად მწიფდება პავლეს გონებაში გადაწყვეტილება - განშორდეს იმ გარემოს და საცხოვრებლად გადავიდეს ტყეში, იქნებ ამით ოჯახსაც უშველოს და თავსაც?! ამ იმედით შთაგონებული გლეხი იფნიანის ტყეში გადადის და შვილებთან ერთად იწყებს ახალი ოჯახის შენებას. მართალია, მოთხრობის გმირმა არჩევანი თავად გააკეთა, მაგრამ მოვლენათა შემდგომმა განვითარებამ მალე დაარწმუნა, რომ შეცდა. რაც დრო გადის, პავლე მეტად გრძნობს საზოგადოებიდან მოწყვეტილი ადამიანის მდგომარეობას. ფიქრობს: „როდემდის უნდა იცხოვრონ ამ ვერანა ტყეში, გავარდნილი ნადირივით მისმა შვილებმა? რანი დაიზრდებიან უქვეყნოდ და უხალხოდ? ვინ მიიღებს, ვინ დაუშვებობრდება... ამ უდაბურში მათ“ (მ. ჭავჭავაძის, 1958, გვ. 119). აი კითხვები, რომელიც უბასუსხოდ რჩება. ისე, კაცმა რომ თქვას, ამ კითხვებს პავლე აღარც უნდა შეეწუხებინა, ვინაიდან რისი დაკარგვისიც ეშინოდა, იგი უკვე შენარჩუნებული ჰქონ-

და, მაგრამ მარტოოდენ სტაბილური ეკონომიკური მდგომარეობა ბედნიერების საწინდარი რომ არ ყოფილა, მხოლოდ მაშინ მიხვდა, როცა გაუქირდა „მარტოდ მარტო უკაცოდ, უმეზობლოდ და უტოლამხანაგოდ“ ტყეში ცხოვრება. ალბათ იმიტომ, რომ, გ. ჯიბლაძის სიტყვებით, „ბუნების წიაღში ბევრი სიკეთეა, ზღვა ბედნიერებაა, მაგრამ ადამიანს მარტოოდენ ეს ბედნიერება ვერ დააკმაყოფილებს. თუ მას თან არ ახლავს საზოგადოებრივი ცხოვრების ელემენტარული პირობები, წინააღმდეგ შემთხვევაში ადამიანი შეიძლება ველურს დაემსგავსოს, ახალი დროის რობინზონად იქცეს“ (გ. ჯიბლაძე, 1959, გვ. 299). ამიტომაც აებნა თავგზა მოთხრობის გმირს, მიხვდა, რომ მას ვერც სოფელი და ვეღარც იფნიანის ტყე გადაარჩინდა. ამდენად, პავლე შეიძლება ერთი იმ გზააბნეული ქართველი სიმბოლურ სახედაც მოვიაზროთ, 20-30-იანი წლების ქართულ მწერლობაში ერთ-ერთ მთავარ პრობლემად რომ იქცა და რომელიც ნამდვილად არ იყო უცხო მ. ჯავახიშვილის შემოქმედებისთვის.

მკითხველი გრძნობს, რომ „ტყის კაცის“ მთავარი გმირი, ერთი მხრივ, პატროსანი, გამარჯე ქართველი გლეხის მხატვრული სახეცაა, საუკუნეების განმავლობაში მუხლჩაუხრელი რომ შრომობდა და მომავლის იმედი ასულდგმულებდა, მეორე მხრივ, თავგზააბნეული ხალხის სიმბოლური გამოხატულებაც, რომელიც განვითარების ანტიბუნებრივ გზაზე დააყენეს, სხვა არჩევანი არ დაუტოვეს და აიძულეს თავისი მომავალი იფნიანის ტყეში გამოეჭედა. იფნიანის ტყე სხვა არაფერია, თუ არა ის საზოგადოება, რომელსაც მაშინდელი ხელისუფლება აშენებდა და რომელიც ისეთივე „უთავბოლო, უზარმაზარი, უღრანი და ბნელი... ათასი იღუმალებით სავსე“ (1, 116) იყო, როგორც იფნიანის ტყე, რაც, ვფიქრობთ, მოთხრობის სიმბოლურ-ალეგორიული პლანის მიმანიშნებელი მხატვრული დეტალია. ნათელია, „ტყის კაცი“ ახალი ეპოქისა და დროს გამოხატველი ნაწარმოებიცაა. მასში მკრთალად მაგრამ მაინც იგრძნობა ახალი ეპოქის სუნთქვა; მიუხედავად იმისა, რომ მოთხრობის გმირები საბჭოთა პერიოდში არ მოქმედებენ. აკი ნაწარმოების სიმბოლურ-ალეგორიული პლანი უმაღლვე შესამჩნევი გახდა პ. ქიქოძისა და ბ. ჟღენტისთვის! მათ პავლეს სახეში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საბჭოთა სინამდვილიდან გაქცეული ზედმეტი ადამიანის, მოთენთილი ინტელიგენტის ფსიქოლოგია დაინახეს.

ეს გასაკვირი არაა, კომუნისტური კრიტიკა ეჭვის თვლით ჩხრეკდა ხოლმე ყოველ ნაწარმოებს და მით უმეტეს არ ენდობოდა „პოლიტიკიდან მოსულ“ მწერლებს, რომლებიც, პ. ქიქოძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „სოციალისტური იდეების წინააღმდეგ აშკარად ვეღარ ილაშქრებენ, რის გამოც მიმართავენ „ეზოპეს ენას“, „მწუხარების ჟანრს“, „რალაცაზე მითითებას“. ეს ხერხი არც ჯავახიშვილისთვის ყოფილა უცხო. ვფიქრობთ, „ტყის კაცის“ ალეგორიული პლანის მიმანიშნებელი მხატვრული დეტალი შავი ბუდას მეტაფორაც უნდა იყოს, რომელიც ნაწარმოებს აზრობრივ დატვირთვას მატებს. ბუნებრივია, იგი მწერალს საგანგებოდ აძევს მოხმობილი, თუმცა, ვ. ხუროძის აზრით, „გარეშე ელემენტის - ხარის შემოჭრასულ უადგილოა“ (ვ. ხუროძე, 1925, გვ. 13), რაშიაც კრიტიკოსს ვერ დავუთანხმებით, იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ მ. ჯავახიშვილი წერისას უადრესად დიდი სიფრთხილითა და სერიოზულობით ეკიდება ყოველ მხატვრულ დეტალს მის სულ პატარა ნიუანსსაც კი. მოვუსმინოთ თავად მას: „ყველა ბილიკი მთავარ გზაზე უნდა იყრიდეს თავს. თუ რომანში ან მოთხრობაში აღწერილია წვიმა, ყვავის ჩხავილი, ქალის სევდა, ან დაბატულია ქუდი - ყოველი სურათი და სიტყვა უმთავრესისკენ უნდა მიდიოდეს და ცხადად თუ ჩუმად დედაბოძს უნდა უმიზნებდეს. თუ მწერალი დაწვრილებით აღწერს უფსკრულს, რომელშიც არაფერ

გადავარდა, იგი მუწუკია, მეტხორცია და უნდა მოიჭრას". „შავი ბულა“, ამ თვალსაზრისით, თავის ფუნქციას ასრულებს. იგი იმ ნეგატიურ ძალას წარმოადგენს, რომელიც საზოგადოებაშია და წინ ეღობება ადამიანთა ბედნიერებას. არც ბულას ფერია შემთხვევით შერჩეული. შავი ფერი ხომ ტრადიციულად ნგრევასთან, გლოვასთან, ცრემლთან და სიკვდილთან ასოცირდება. ისიც უთუოდ ანგარიშგასაწევია, რომ თავად მ. ჯავახიშვილს ვ. ხუროძის ამ შენიშვნისთვის ხაზი გაუსვამს და „ცილისწამებაო“, - მიუწერია; ესეც ხომ იმაზე მეტყველებს, რომ მწერალს ამ მხატვრული დეტალისთვის საგანგებო მნიშვნელობა მიუნიჭებია. მ. ჯავახიშვილმა შავი ბულას გამოჩენით უფრო გაამძაფრა ვითარება. ეს პავლეს ის ბოლო შერკინებაა მკაცრ რეალობასთან, გმირის უკანასკნელი ძალების მობილიზებას რომ მოითხოვს, რათა მას თვალი გაუსწოროს, დაჯაბნოს და ცხოვრების შემდგომი გზა განავრძოს. მაგრამ პავლე ამას ვეღარ ახერხებს. მართალია, იგი ბულას ჰკლავს, მაგრამ თავადაც იცლება სასიცოცხლო ძალებისაგან, რადგან მას აღარ ჰყავს შთამომავლობა, ზოგადად ის მომავალი, ვისთვისაც ღირს სიცოცხლეც და აქტიურობაც. ასატანი ხდება თვით გაუსაძლისი ტკივილი და გაჭირვება.

მკითხველი გრძნობს, რომ მ. ჯავახიშვილს პავლეს თავგადასავლის ჩვენებით უნდოდა იგივე ხვედრი აეცილებინა თავის თანამემამულეთათვის, რომლებიც მსგავსი დილემის წინაშე აღმოჩნდნენ. მწერალმა „ტყის კაცი“ სრულიად ნათლად და მკაფიოდ გვითხრა: ადამიანი საზოგადოებაში უნდა დარჩეს და იქ იღვავოს თავისი ქვეყნის საკეთილდღეოდ, რამეთუ მხოლოდ საზოგადოებაა ის უმთავრესი ფაქტორი, რომლის მეშვეობითაც შეუძლია მას გამოავლინოს თავისი ბუნებრივი არსი, განსაზღვროს საკუთარი „მეს“ პარამეტრები. რამდენადაც ცხოვრება მკაცრია და უღმობელი, ბუნებრივია, ადამიანი აღმოჩნდება გარკვეული წინააღმდეგობებისა და სირთულეების წინაშე, მაგრამ იგი, როგორც ა. ნიკოლეიშვილი ამბობს, ისე უნდა იქნეს მიღებული, „როგორც ღმერთის მიერ განკუთვნილი ხვედრი“ და დამორჩილდეს მას (ა. ნიკოლეიშვილი, 2003, გვ. 207), თუმცა, ამისდა მიუხედავად, შესაძლებელია თავისუფალ ადამიანად დარჩეს მაინც. ე.ი. მორჩილება ამ შემთხვევაში სისუსტეს და სიმხდალეს კი არ ნიშნავს, არამედ უნარს, რომლის მეშვეობითაც ადამიანს ძალუძს გარეგანი აუცილებლობა აქციოს შინაგან აუცილებლობად და ამით თავისუფალი დარჩეს თავის მოქმედებაში. სამწუხაროდ, პავლემ ეს უნარი ვერ გამოავლინა, ამიტომაც დამარცხდა.

როგორც დავინახეთ, „ტყის კაცი“ მოთხრობილია ერთი უბრალო ადამიანის თავგადასავალი, მაგრამ საქმეც ისაა, კერძოში ზოგადი ისე გამოხატო, ერთ კონკრეტულ ამბავს ისეთი განმაზოგადებელი მხატვრული ძალა შესძინო, რომ მკითხველმა თავისი ქვეყნის სულიერი სატკივარი დაინახოს.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. შ. ამირეჯიბი, 1926 - შ. ამირეჯიბი, მიხეილ ჯავახიშვილის „ჯაყოს ხიზნები“, გაზეთი „დამოუკიდებელ საქართველო“, 1926;
2. ე. ბართაია, 1983 - ე. ბართაია, რეალიზმი მიხეილ ჯავახიშვილის ნოველებში, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, №2, 1983;
3. დ. ბენაშვილი, 1953 - დ. ბენაშვილი, მიხეილ ჯავახიშვილის ცხოვრება და შემოქმედება, თბ., 1953;
4. გ. გვერდწითელი, 1977 - გ. გვერდწითელი, მიხეილ ჯავახიშვილი, თბ., 1977;

5. ილმელი, 1926 - ილმელი, ბიბლიოგრაფია, „მნათობი“, №10-11, 1926;
6. ტ. კვანჭილაშვილი, 1987 - ტ. კვანჭილაშვილი, მიხეილ ჯავახიშვილის შემოქმედება, თბ., 1987;
7. გ. ნატროშვილი, 1962 - გ. ნატროშვილი, მიხეილ ჯავახიშვილი, „ცისკარი“, №1, 1962;
8. ა. ნიკოლეიშვილი, 2003 - ა. ნიკოლეიშვილი, მიხეილ ჯავახიშვილი, XX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., 2003;
9. ბ. ჟღენტა, 1962 - ბ. ჟღენტა, მხატვრული თხრობის დიდებული ოსტატი, ლიტერატურული გაზეთი, №4, 1962;
10. პ. ჭიჭინაძე, 1929 - პ. ჭიჭინაძე, 1928 წლის ქართული მწერლობის მიმოხილვა, „მნათობი“, №1, 1929;
11. ნ. შავგულიძე, 1988 - ნ. შავგულიძე, ჩანჩურადან არსენამდე, თბ., 1988;
12. რ. ჩხარტიშვილი, 1987 - რ. ჩხარტიშვილი, ლიტერატურული კრიტიკა ოცინი წლების „მნათობში“, ლიტერატურული ძიებანი, ტ. 1, 1987;
13. ვ. ხუროძე, 1925 - ვ. ხუროძე, მიხეილ ჯავახიშვილი-ადამაშვილი, „მნათობი“, №5-6, 1925;
14. მ. ჯავახიშვილი, 1958 - მ. ჯავახიშვილი, რჩეული ნაწერები, ტ. 1, თბ. 1958 ;
15. ქ. ჯავახიშვილი, 1991 - ქ. ჯავახიშვილი, მიხეილ ჯავახიშვილის ცხოვრება, თბ., 1991;
16. გ. ჯიბლაძე, 1959 - გ. ჯიბლაძე, კრიტიკული ეტიუდები, ტ. III, 1959.

MANANA CHICHINADZE

THE "FOREST MEN" OF MIKHEIL JAVAKHISHVILI

The "Forest Men" is one of the best-known literary works of Mikheil Javakhishvili in which the author expressed his thoughts, feelings and pains. The contemporary literary circles considered it one of the "peaceful" creatures. Though a modern reader still tells that on the background of Pavel's dramatic life person's tragic fortune was reflected in a new world with symbols and allegories. The reader also gets acquainted with the impact this age had made on human feelings, senses, behavior, social-political and aesthetic points. On one hand, the reader feels that Pavle is an artistically face of the honest peasant, which worked hard during the century and believed in future.

On the other hand, Pavle expresses idea of people which are deceived and have to spend their future life in the forest. In this story the forest identifies the same society, which is constructed by the village Bolsheviks and which is as dark as the forest itself. The forest is a symbolical and an allegorical element of the story.

We suppose, that the black color has the same function. The black color is always expected as symbol of unhappiness and grief. The first appearance of "The forest Man" produced an impression of peaceful work, but it seemed, that the author keeps silent, but it is not silent at the same time.

რიტმი და მუსიკა გურამ დოჩანაშვილის პროზაში

გურამ დოჩანაშვილის პროზა მრავალფეროვანია. ამჯერად მას მხოლოდ ერთი კუთხით განვიხილავთ, კერძოდ, შევხებით მის კავშირს მუსიკასთან. ამ მხრივ შეიძლება ორი ჯგუფი გამოვყოთ: 1. მწერლის ენის მუსიკალობა, რიტმულობა, პოეტურობა; 2. კავშირი მუსიკის სამყაროსთან და ამ უკანასკნელის გავლენა მის შემოქმედებაზე. ჩვენი საუბარი გვინდა ბეთშოვენის სიტყვებით დავიწყოთ:

„მუსიკა ერთ-ერთი გზაა სამყაროს შემეცნებისაკენ, სამყაროსი, რომელიც თუმცა მოიცავს ადამიანს, მაგრამ ადამიანის მიერ მოცული ვერ იქნება. მხოლოდ ერთეულებს შესწევთ უნარი, აღიქვან მუსიკა, როგორც სულიერი შეცნობის გრძობადი გამოსახვა“. იგივე აზრი შეიძლება გამოითქვას გ. დოჩანაშვილზე. არ გავკადნიერდებით, თუ ვიტყვით, იგი მუსიკოსია პროზაში. მისი ნაწარმოებები დიდი ძალით მოქმედებენ მკითხველზე არა მარტო შინაარსით, არამედ რიტმითაც.

ამ მხრივ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ დოჩანაშვილის პროზას პოეტურობასა და განსაკუთრებულ იერს ჰმატებს წინადადების წევრთა განლაგების უჩვეულო წესიც.

ქართულ სინტაქსს არა აქვს წინადადების წევრთა განლაგების მკაცრი წესი, როგორც, ვთქვათ, ფრანგულს, სადაც ქვემდებარე თავში დგას და მას შემასმენელი მოსდევს. მაგრამ ქართულ კლასიკასა და ხალხის მეტყველებაში შეიმჩნევა შემასმენლის ბოლოში მოქცევის ტენდენცია, რასაც რიგ შემთხვევებში დაუპირისპირდა დოჩანაშვილი. ზოგჯერ ის ერიდება შემასმენლის ბოლოში გადმოტანას, რითაც ფრაზას ენიჭება მოულოდნელი ინტონაცია:

„ისედაც გამხმარი ტოტებიდან შიშინით იღვრებოდა მცირე სისოველ, მშრალი, დაუნდობელი ენით ილოკებოდა ცეცხლი, თამაშ-თამაშით ანახშირებდა ყოველივეს“ („თავფარავნელი ჭაბუკი“).

„სამი ვაჟკაცი ატუზულიყო დედაბოძთან, ხმაგაკმენდილნი, შიშითა და მოთმინებით უცდიდნენ მამის ალაპარაკებას. გაბრაზებული ჩანდა ღუღუშაურთა გვარის მეთაური, ყველაფერს ერჩიათ ახლა მის შვილებს, ოდნავ გახსნოდა მამას სახე“... („აჩხოტელების ბატონი“, გურამ ნაბიჯი).

მიუხედავად ყოველივე ამისა, ეს მომენტი, რასაკვირველია, არ ვრცელდება მწერლის მთელ შემოქმედებაზე. მან პოეტური ლტოლვა პროზაში გადაიტანა, რიტმი დაუმორჩილა თხრობის მდინარებას.

საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ მწერლის პოეტურ პროზაში უმეტეს შემთხვევაში გამოიყოფა ათმარცვლოვანი საზომი:

- „ნისლი ეფინათ შორეულ ბაღებს, 10 (5/5)
- რალაც ხატება ღრმა ჭაში ჩანდა, 10 (5/5)
- გუბზევ წვრილად, მეჩხრულად წვიმდა, 10 (5/5)
- და ზღვათა ფსკერზე გატრუნულიყო 10 (5/5)
- უცხო ბუჩქნარი, მისჯილად სველი; 10 (5/5)
- რალაცა იყო ფლეიტის ხმაში, 10 (5/5)
- მძინარე ბავშვის ნიკაბზე მძიმედ 10 (5/5)

ჩამოღვენილი ნერწყვივით წმინდა...“ 10 (5/5)

„შებინდებისას, ბესამე კაროს 10 (5/5)

ფარეზში ცხვრებთან ისე მოუნდა, 10 (5/5)

აეწვა კიდევ პატარა გული. 10 (5/5)

ადასეთ ეტლში, ადასე მშვიერს 10 (5/5)

თვლემ და რული ეძალებოდა... 10 (5/5)

ბოლოს კი შეკრთა, რადგან მოხუცმა 10 (5/5)

თავზე დადო უხეში ხელი“... 10 (5/5)

(„ვატერ(პო)ლოო ანუ აღდგენითი სამუშაოები“)

დააკვირდით, მწერალი „ღ“-ს იყენებს, რათა მარცვალთა რაოდენობა არ დაირღვეს.

კვლევის პირველ ეტაპზე, ვფიქრობდით, რომ დოჩანაშვილის პროზისათვის დამახასიათებელი იყო მხოლოდ ათმარცვლოვანი საზომი, მაგრამ დაკვირვებამ სხვა შედეგები მოგვცა: იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება თოთხმეტმარცვლოვანი ტაეპებიც, მაგალითად:

„მაგრამ ფლეიტა იმ დაბინდულ ჰაერს ჰმონებდა, 14 (5/4/5)

შორეულ გზაზე სავალად რომ ციაგით ეღო“.. 14 (5/4/5)

...

„უი, ჰო, მართლა, აფრედერიკს, სულ დაავიწყდა - 14 (5/4/5)

აუზის ახლოს, მინდვრად გაშლილ მწვანე კარვებში 14 (5/4/5)

ჭამდნენ და სვამდნენ, იძინებდნენ აღსაზრდელები“.

რიგ შემთხვევებში მარცვალთა რაოდენობა ირღვევა, მაგრამ ფრაზა

მელოდიურობას მაინც არ კარგავს:

„ღამე ბაცდებოდა, დილა თენდებოდა, 14 (6/6)

ღღე ილეოდა, მუქდებოდა, იწრითებოდა, 14 (5/4/5)

ღღე ღამდებოდა, იარებოდა 10 (5/5)

თავფარავნელი, დაიარებოდა“.. 11 (5/6)

(„თავფარავნელი ჭაბუკი“).

დაძაბული სულიერი განწყობილება მეტრს თითქოს ავტორისდა უნებურად წარმოშობს. ისე ნუ წარმოვიდგენთ, თითქოს გ. დოჩანაშვილი პროზის რიტმულობა მუდამ მეტრული ერთეულებით ხორციელდებოდეს, მაგრამ სწრაფვა კი არის შენარჩუნებული. ენისადმი ფაქიზი მიმართება მუდამ აღძრავს მუსიკალურ ინერციას.

რიტმი და მელოდია მკითხველს უხილავად იმორჩილებს, სიტყვები ქმნიან იღუმალ ჰარმონიას, რომელიც მკითხველს გადაეცემა. ის ხედავს სიუჟეტს, ხასიათს, პორტრეტს, ამჩნევს მახვილ და უეცარ აზრებს, ჰყვება მათზე, მაგრამ მუსიკალური განწყობილება არაცნობიერად ეუფლება სულს. როგორც თავის დროზე კრიტიკოსი ს. სიგუა აღნიშნავდა, ბოლო წლების ქართულ ლიტერატურაში გავრცელდა ფუგა (ერთი და იგივე თემის რამდენიმე ხმოთ თანმიმდევრული განმეორება) და კონტრაპუნქტი (მრავალმხმიანობა, პოლიფონია).

ჩვენი აზრით, გ. დოჩანაშვილის მიერ გამოყენებული მითოსიც („სამოსელი პირველი“, „იქამდე“, „მხოლოდ ერთი კაცი“) ფუგისა და კონტრაპუნქტის ხელოვნებით არის გამოხატული, მუსიკალურ სტრუქტურად გააზრებული.

ნაწარმოებებში, როგორც აღვნიშნეთ, თხრობის პროზაულ მანერას რიტმულად ორგანიზებული ტექსტი ენაცვლება ხოლმე. ამის გამო მოთხრობაში

„ვატერ(პო)ლოო, ანუ აღდგენითი სამუშაოები“ კვითხულობთ, რომ ავტორმა, ვისაც „ბევრი ჭკუამახვილური გასართობი“ შეხვედრია ამქვეყნად, ამოიჩნია შეხვედრილთაგან ყველაზე მეტი ხელობა პროზა და თუ ხანდახან ლექსად უქცევდა, ოჰ, აბატიეთ, ვის არ გაგვირბის ლამაზ ქალისკენ ოხერი თვალი“.

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ დოჩანაშვილი ამ საქმეში პიონერი არ არის, ვინაიდან რიტმულად მოწესრიგებული პასაჟების არსებობა ჩვეულებრივი მოვლენაა ვ. ბარნოვის, შ. დადიანის, კ. გამსახურდიასა და სხვათა შემოქმედებაში.

სავსებით ვეთანხმებით კრიტიკოს გ. ბენიძის მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც ნაწარმოების „სამოსელი პირველი“ ერთ-ერთი თავისებურება სწორედ მუსიკალურობაა. მრავალრიცხოვანი კონტრაპუნქტები, ლაიტმოტივები, რიტმული და გალექსილი პასაჟები რომანს ანიჭებს გრძელი და რთული სიმფონიის იერს. ერთ-ერთი ლაიტმოტივია ლაქა ჭერზე, რომელის გმირს, დომენიკოს, ბუნდოვნად ამხნევებს: „ვიღაცას უყვარდა“, აგრეთვე „ჩვენ ყველასა გვაქვს, ჩვენი ქალაქი, მაგრამ ხანდახან არ ვიცით ხოლმე“.

მოხდენილი მუსიკალური ფრაგმენტის შთაბეჭდილებას ტოვებს მეხუთე დიდი კანუდოსელის სიკვდილის სცენა; დონ დიეგო კანუდოსის დაქცევის მეორე დღეს ადის ქალაქში და დაღუპულ კანუდოსელებს ვაკეიროთა წესით დაიტირებს: „ეჰ, მანუელო, კოსტა მანუელ“ „ეჰა, ზე მორეირა, ზე...“ „ეჰა, მონუცო, სანტოს, ეჰ...“ (გ. ბენიძე, 1987, გვ. 5).

გ. დოჩანაშვილის მუსიკასთან კავშირის გაგება არ გაგვიჭირდება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ მისი მოღვაწეობა მუსიკასთან არის დაკავშირებული: არ უნდა დავივიწყოთ, რომ იგი მუსიკოსობაზე ოცნებობდა და ვიოლინოზე კარგად უკრავდა. მწერალი მუსიკის შთამაგონებელ ძალაზე წერს: „მუსიკისადმი მონატრებამ განაპირობა, ასე ხშირად რომ შემოდის იგი ჩემს ნაწარმოებში, როდესაც მასზე ვწერ, იმ დღეებში არა თუ არ ვუკრავ, არც ვისმენ რაიმეს, ეს მონატრება კიდევ უფრო მეტად რომ გამიმძაფრდეს და მთლიანად ნაწარმოებში გადმოვიდეს“.

ხშირად მუსიკას შეუძლია ადამიანი გარდაქმნას უკეთესობისაკენ. მუსიკის სასწაულმოქმედ ძალას მორჩილებენ ანა-მარია, ბესამე კარო და მეტ-ნაკლებად სხვა გმირებიც. იგი დიდ ემოციურ ზემოქმედებას ახდენს ნაწარმოებთა პერსონაჟებზე.

ამისათვის უპრიანი იქნებოდა გაგვეხსენებინა, თუ როგორ მოქმედებს ბეთჰოვენის მუსიკის ყოვლისმომცველი ძალა ობოლ ბესამეზე: „ნაკონცერტალზე, უჩუპარ ღამით, გასრესილი და გადათელილი, თავის ლოგინზე ეგდო ბესამე, რა, ის რა იყო დაგორებული მთებიდან ძალა? ამბოხებული გამოქვაბული? მიწისძვრა, ეგებ... რა და ეს იმავე ბეთჰოვენის აგოროზებულად სპეტაკი დანაორთქლი იყო, ბიჭუნავ, ეს ტკივილი ბეთჰოვენია, ბეთჰოვენი, პატარა მუსიკოსო, რამ მიგალურსმა ადმაგ საწოლზე, ბგერებზედ მცირე მონადირევ, რა იცოდი, რომ თუ რა გელოდა, რამ გაგსრისა? დაგჭმუჭნა კარო?... ალი, რაც უფრო ედებოდა, უფრო ქრებოდა საბრალო კარო და ბეთჰოვენით ადასე მწარედ, ასე სასტიკად ინათლებოდა“ („ვატერ(პო)ლოო ანუ აღდგენითი სამუშაოები“).

ანა-მარია კი?

იგი თითქოს ვიღაც სხვას - მეუფეს ეკუთვნის, რომელთანაც მუსიკითაა დაკავშირებული, და ერთხელაც უმეტარი დომენიკო, მუსიკის დიადი ძალის ვერდამტევი მგზავრი, ანა-მარიას საკრავის სიმს წყვეტს და ამით წყვეტს

კავშირს ქალსა და მეუფეს შორის, რაც იწვევს კიდევაც ანა-მარიას სიკვდილს. დიდ პატივისცემას იჩენს გ. დოჩანაშვილი სამუსიკო ხელოვნებისა და მუსიკოსებისადმი, რაც მთავარია, სწორედ ტრადიციული მუსიკაა განსაკუთრებით დიდ პატივში. იგი ხშირად იხსენიებს თავის ნაწარმოებებში („ვატერ(პო)ლოო, ანუ აღდგენითი სამუშაოები“, „ჩვეული ბედნიერებანი“, „მუსიკოსი“, „ი.ს. ბახი“...) ლეგენდარულ კომპოზიტორებს: ი.ს. ბახს, ჰენდელს, ვივალდის, როსინის, ვერდის, რომელთაც „სათაყვანებელ ხალხს“ უწოდებს, მაგრამ ეს ცნობილი ფაქტია და ამაზე აღარ შევჩერდებით.

განსაკუთრებული ყურადღება გვინდა მივაბყროთ გ. დოჩანაშვილის დამოკიდებულებას დიდი გერმანელი კომპოზიტორის იოჰან სებასტიან ბახისადმი და მის გავლენას მწერლის შემოქმედებაზე. ცნობილია, რომ ბახის ნაწარმოებების უმეტესობა ფუგებსა და კონტრაპუნქტებს შეიცავს. ფუგა იტალიური სიტყვაა და მუსიკალური თემის რამდენიმე ხმით თანმიმდევრულ განმეორებას ნიშნავს.

დავაკვირდეთ გ. დოჩანაშვილის ნაწარმოებებს, მათში აშკარად შეიმჩნევა თემის მრავალმხრივი განმეორება, რაც იდეის გამოკვეთას ემსახურება („სამოსელი პირველი“, „იქამდე“, „ვატერ(პო)ლოო, ანუ აღდგენითი სამუშაოები“, „მხოლოდ ერთი კაცი“...).

ბახის რიგი მუსიკალური ნაწარმოებებისა მთავრდება ისე, როგორც იწყება, მხოლოდ ნიუანსობრივი განსხვავებაა (პრელუდია XII, ორმხრივი ფუგა...). გ. დოჩანაშვილის ნაწარმოებებიც, მაგალითად: „საქმე“, „კაცი, რომელსაც ლიტერატურა ძლიერ უყვარდა“, „სამოსელი პირველი“ მთავრდება ისევე, როგორც იწყება.

ნაწარმოებების ბოლოს კი აუცილებლად დამამთავრებელი და ყოველივეს შემაჯამებელი აკორდი: - „ლუკას საქმე ჰქონდა“, „ჩამომალაბორანტეს“, „ნუთუ ყოველივე ეს?“

მწერლის მიერ გამოყენებული პარალელური თხრობის ხერხი, ორი ან მეტი ამბის ერთდროულად განვითარება საშუალებას გვაძლევს დავეთანხმოთ კრიტიკოსს მაკა ჯონაძეს, რომელმაც გ. დოჩანაშვილის თხრობას პოლიფონიური უწოდა.

მსჯელობა ზერეღე არ მოგვეჩვენება, თუკი თავად მწერლის სიტყვებს გავიხსენებთ: „რომანზე მუშაობისას, ამბებისა და წინადადებების აგებისას ყველა მწერალზე მეტად რამდენიმე კომპოზიტორი, განსაკუთრებით კი ბახი, წამდაუწუმ მახსენდებოდა“ (რ. თვარაძე, 1979, გვ. 25).

აზრის ნათელსაყოფად მოვიყვანთ ნაწყვეტს ნაწარმოებიდან „იოჰან სებასტიან ბახი“, როდესაც ისმის ამ გენიალური კომპოზიტორის დამანგრეველი ძალის მქონე მუსიკა და მკითხველიც, თითქოს, მუსიკის სამყაროში გადადის. „... ბახი, - ეს ვეება მხეცი დააბოტებდა ტყეში კი არა, ტყეზე, - იმოდენა, გახლდათ და მით დაშინებული ტყის ბინადარნი, მცირე მხეცები - ვეფხვი, სპილო, და მისთანანი, გარბი-გამორბოდნენ, იგი კი, უზარმაზარტორება, ვრცელფაფარიანი, ყოვლად უბოროტოდ მიირწეოდა და სუნთქვას კი არა, რალაცის ძებნას, ძებნასა ჰგავდა“ („იოჰან სებასტიან ბახი“).

კითხულობ ამ ნაწყვეტს და აშკარად გრძნობ გ. დოჩანაშვილის მისწრაფებას ბგერათა სამყაროს აღქმისაკენ. მხოლოდ მუსიკოსს შეეძლო ისეთი შედარების მოყვანა, როგორც გ. დოჩანაშვილმა მოგვცა. ეს მაგალითი კიდევ

უფრო აფართოებს წარმოდგენას დიდი მწერლის მუსიკალურ გემოვნებასა და ცოდნაზე.

დიდ შემოქმედთა სულიერი სიახლოვისათვის მნიშვნელობა არა აქვს ეპოქათა შორის არსებულ მანძილს, ეროვნულ სხვაობას. ამ ორ ხელოვანს ერთმანეთისაგან თითქმის ერთი საუკუნე აშორებს.

ამავე აზრის განმტკიცებაა რომენ როლანის სიტყვები:

„იცით, ვინ იყო ჩემი მეგობარი, იმ სამ დღესა და ღამეს, როცა ვეზელის პლატოს გზებზე მოედინებოდა უკანდახეულთა ტალღა? მოწინააღმდეგის მოტორული კავალერიის ხმაურით გადაღლილ თავში უცებ, არ ვიცი, როგორ და საიდან აღმოცენდა ის მშვენიერი სიმღერა ბეთოვენის მეხუთე კონცერტის მეორე ნაწილიდან, რომელიც სამი დღე და ღამე არ მომშორებია. მსოფლიოს საშინელ ნანგრევებზე მეფობდა ეს სუფთა და ანკარა მელოდია“ (ნ. ძიძიგური, 1986, გვ. 15).

სწორედ მუსიკამ მისცა საშუალება ბესამე კაროსაც, ამოსულიყო გაუვალი ჭაობიდან: „...ფლეიტა უწმინდურობას ფაქიზად სათნო ხმებით ბზარავდა, რაც კი რამ იყო შესაზიზღი თუ საძულველი, აქრობდა, შლიდა... საკმეველივით ედებოდა ფლეიტა ჰაერს, და თუ რამ იყო უწმინდურობა, სწმენდდა და ითვინიერებდა, რადგან საკრავთა შორის ვიოლინოსებრ უპირველესს, ორი დიადი უმთავრესი რამ - თავისუფლება და სიყვარული გააჩნდა“...

ასეთია მუსიკის ცხოველმყოფელი გავლენა გ. დოჩანაშვილის შემოქმედებაზე. შეიძლება ითქვას, იგი თავად მუსიკითაა გარემოცული და მუსიკის ჰარმონია იღვრება, თითქოს, მის თხზულებათაგან.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. გ. ბენიძე, 1987 - გ. ბენიძე, „დოჩანაშვილის პროზა“, კრიტიკა, №2, 1997;
2. ლ. ბრეგაძე, 1983 - ლ. ბრეგაძე, „მხატვრული ნაწარმოები და კრიტიკის პრობლემა“, მნათობი, №1, 1983;
3. ნ. გულიაშვილი, 1986 - ნ. გულიაშვილი, „პოლიფონია“, განთიადი, 1986;
4. გ. დოჩანაშვილი, 1969 - გ. დოჩანაშვილი, ნაბიჯი, თბ., 1969;
5. გ. დოჩანაშვილი, 1987 - გ. დოჩანაშვილი, მოთხრობები, თბ., 1987;
6. გ. დოჩანაშვილი, 1974 - გ. დოჩანაშვილი საქმე, თბ., 1974;
7. გ. დოჩანაშვილი, 1987 - გ. დოჩანაშვილი, „სამოსელი პირველი“, თბ., 1987;
8. გ. დოჩანაშვილი, 1987 - გ. დოჩანაშვილი, მოთხრობები, თბ., 1987;
9. გ. დოჩანაშვილი, 1987 - გ. დოჩანაშვილი, მოთხრობები, 1987;
10. გ. დოჩანაშვილი, 1988 - გ. დოჩანაშვილი, ბაქანი, თბ., 1988;
11. გ. დოჩანაშვილი, 1991 - გ. დოჩანაშვილი, ოთხი მოთხრობა, თბ., 1991;
12. რ. თვარაძე, 1979 - რ. თვარაძე, „დილოგი“, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, თბ., 1979, 25 მაისი;
14. ნ. კორსანტია, 1984 - ნ. კორსანტია, „დედამიწას სიყვარული ატრიალებს“, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1984, 5 მაისი;
15. ნ. ძიძიგური, 1986 - ნ. ძიძიგური, „მუსიკალური ეტიუდები“, თბ., 1986;
16. ე. ჭავჭავაძე, 1982 - ე. ჭავჭავაძე, „ბეზიისა და პროზის მიჯნაზე“,

ქურნ. „მნათობი“, №7, 1982;

17. მ. ჯონაძე, 1985 - მ. ჯონაძე, „გზა მშვიდობისა დომენიკო“, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1985, 13 ივნისი.

LELA KHACHAPURIDZE

RHYTHM AND MUSIC IN GURAM DOCHANASHVILI'S FICTIONS

Rhythm and music takes important place in Guram Dochanashvili's creative works.

The musicality, rhythm and poetic nature of his language on one hand and the influence of pieces of music on his works, on the other, gives highly organized sequence of harmonic picture of the plain prosaic language and rhythmically arranged passages of his texts. Versatile counterpoints, and lei-motifs, rhythmic and rhymed passages endow the air of the long complex piece of symphony to G. Dochanashvili's works.

საეკლესიო სტილისათვის მართლმადიდებელი მრევლის მეტყველებაში

ათეისტური მმართველობის საკმაოდ ხანგრძლივ პერიოდში ბიბლიას, როგორც ცოცხალ წიგნს, მოსწყდა საზოგადოების ფართო წრეები. ხალხი ნაკლებად სარგებლობდა საეკლესიო ლიტერატურით. გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან, როცა ადამიანები კვლავ დაუბრუნდნენ ეკლესიის წიაღს, მორწმუნეთა მეტყველებაში გაჩნდა ლიტურგიიდან და ფსალმუნებიდან მომდინარე ფრაზეოლოგიური ერთეულები. აღნიშნულის გამოყენებას ხელი შეუწყო წმ. მამათა სწავლებამ. ისინი მოუწოდებდნენ მრევლს, გულში ელოცათ, რათა მარად ხსომებოდათ უფალი. მაგ.: დილით, როცა თვალებს გაახელთ და სინათლეს დაინახავთ, თქვით: „დიდება შენდა, რომელმან მოგვფინე ნათელი!“ ლამპის ჩაქრობისას: „უფალო, გვიხსენ ჯოჯოხეთისა ალთაგან“, კარის გაღებისას: „მოწყალების კარი გაგვიღე კურთხეულო ღვთისმშობელო“, ეკლესიის ზარის ხმის გაგონებისას: „უფალო, მესმა ხმა შენი და განიხარა გულმან ჩემმან“, საკმევლის კმევისას გულში უნდა თქვან: „წარემართენ ლოცვა ჩემი, ვითარცა საკმეველი შენს წინაშე“ (საღვთო ლიტურგია, 1993).

ძვ. საზოგადოებაში ფსალმუნთა პერიფრაზების ხშირ ხმარებაზე მიუთითებდა წმ. ბასილი დიდცი თავის წერილში „ფსალმუნთა მუსიკალო-ბისათვის“. იგი წერდა: „დაუდევარნი ისე მიდიან ტაძრიდან, იშვიათად თუ ვინმეს ახსოვს მოციქულთა და წინასწარმეტყველთა მცნებები, ფსალმუნთა სტრიქონებს კი სსახლეშიც და სავაჭრო მოედნებზეც წარმოთქვამენ, ჩვილის აკვანთანაც მღერიან და მომაკვდავის სარეცელთანაც გალობენ... მიზეზი იმისა, რომ სიამოვნებით აღვასრულებთ ფსალმუნებში გაწვრთნას, ეს არის მელოდიით გალობა სიტყვებისა“ (ბასილი დიდი, 1989).

დღეს მართლმადიდებელი მრევლის სტილიზებულ მეტყველებაში არსებული ბიბლიური ფრაზეოლოგიზმები მეტ-ნაკლებად ჩაენაცვლნენ მოცემული დიალექტისათვის დამახასიათებელ სიტყვაფორმებს. მრევლის წევრები ერთმანეთს ზიარებას შემდეგნაირად ულოცავენ: „საკურნებლად სულისა და ხორცისა“. პასუხად მიუგებენ: „სადიდებლად უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტისი“, ერთმანეთისადმი სიყვარულის გამოცხადებისას ამბობენ: „ქრისტეა ჩვენს შორის“. — „არს და იყოს“; მოთმინების აღსანიშნავად იტყვიან: „დავდევ საცოდ პირსა ჩემსა“, დუმილისას: „აექუნ ენა ჩემი სასა ჩემსა“, მოღალატე ახლობელზე: „რომელი ჭამდა ბურსა ჩემსა, აღიღო ჩემზედა ბრჭყალი“, უსულგულო ადამიანზე: „არაა სული მათ შორის“, კეთილშობილ მართალ კაცზე: „ღმერთი არს მის თანა“ ან „ღმერთი არს თესლთა შორის მართალთა“.

მისალმება-დამშვიდობებისას სადავ დღეებში ასე მიმართავენ: მაგ.: „მშვიდობა თქვენდა!“ — „და სულისაცა შენისა თანა“!, „ღმერთს ებარებოდე“! — „ქრისტე შენთანაა“. რელიგიური დღესასწაულებისას — შობას: „ქრისტე იშვა“! — „გიხაროდენ“!, აღდგომას: „ქრისტე აღსდგა“! — „ქეშმარიტად“! მოცემული ფრაზები გვხვდება როგორც ფართო საზოგადოების, ასევე, მრევლის წევრთა მეტყველებაშიც. შევნიშნავთ, რომ აღდგომის მისალმების აღნიშნულ ფორმას მრევლი საეკლესიო წესის თანახმად, იყენებს ამდღეობამდე ხოლო

საზოგადოების სხვა ნაწილი მხოლოდ ერთი კვირის განმავლობაში, „ახალკვირამდე“.

აღნიშნული ფორმები, რომლებიც ბიბლიიდან იღებენ სათავეს, დასტურდება ქართულ მწერლობაშიც: ტ. გაბაშვილის „მიმოსვლაში“, ი. ბატონიშვილის „კალმასობაში“ და სხვა... მაგ.: „მევიდა და რქუა მათ: მშვიდობა!“ (ტობიასი 7, 12, 149), ახალ აღთქმაში — როცა მაცხოვარი გამოეცხადა მოწაფეებს, ასე მიესალმა: „მშვიდობა თქვენდა“ (მათე 28,9, იოანე; 20,19)... „ოდეს მოახლოვდა, იგი მყისვე იცნო იოანემ და ჰრქვა: „მშვიდობა შენდა, ღამბარაშვილო!“ — „და სულისაცა შენისა თანა, ხელაშვილო!“ „მშვიდობა შენდა, ანდრია!“ — „სულისაცა შენისა თანა, იოანე!“ (ბაგრატიონი, 1990)...

ბიბლიური ფრაზეოლოგიური ერთეულები გვხვდება დალოცვა-წყევლის ფორმულებშიც. მაგალითად, დალოცვისას: „ანგელოსთა მისთადა უბრძანებიეს შენთვის დაცვად“ (ფს. 90), „უფალმან გასვას წყარო ცხოვრებისა“, „წყალსა ზედა განსასვენებელსა გამოგზარდოს უფალმა“ (ფს. 21), „წყალობა ღვთისა, სასუფეველი ცათა“... წყევლისას: „უფალმა მოგაგოს მოსაგებელი, რომელი მომაგე ჩვენ“! (ფს. 108), „სამკვიდრებელსა შენსა ნუ იყოფინ მკვიდრნი“! (იქვე), „იყვნენ შვილი მისი ობოლ და ცოლი მისი ქვრივ“! (იქვე), „ჩემი პენსია შეგერგოთ აღაპად, საკურთხად“!...

აღნიშნული ფრაზეოლოგიზმები ბიბლიურ პერიფრაზებს წარმოადგენს და, შესაბამისად, საეკლესიო სტილითაა აგებული. ასევე გვხვდება ისინი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში წლების განმავლობაში მოქმედი ეკლესიების მრევლთა მეტყველებაშიც.

ყოველივე ზემოთქმული მოწმობს, რომ კლასიკური ქართული დღეს აქტიურად გამოიყენება მართლმადიდებელი მრევლის მეტყველებაში. ეს კი საფუძველს გვაძლევს ვთქვათ, რომ ღვთისმსახურების ენა და თანამედროვე ქართული ერთი სალიტერატურო ენის სტილურ ვარიანტებად განვიხილოთ.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ახალი აღთქმა, 1989 - ახალი აღთქმა და ფსალმუნები, სტოკჰოლმი, 1989;
2. ბასილი დიდი, 1989 - ბასილი დიდი, ფსალმუნთა მუსიკალობისათვის, ფსალმუნნი მეფის დავითისა, თბ., 1989;
3. ი. ბატონიშვილი, 1990 - ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, თბ; 1993;
4. ბიბლია, 1989 - ბიბლია, ძველი და ახალი აღთქმა, სტოკჰოლმი, 1989;
5. ტ. გაბაშვილი, 1988 - ტ. გაბაშვილი, მიმოსვლათა, ქართული მწერლობა, ტ.8, თბ., 1988;
6. საღვთო ლიტურგია, 1993 - წესი და განმარტება საღვთო ლიტურგიისა, თბ., 1993;
7. ტიპიკონი, 1987 - ტიპიკონი იოანე ოქროპირისა, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის კალენდარი, თბ., 1987;
8. ფსალმუნი, 1989 - ფსალმუნნი მეფის დავითისა, თბ., 1989;
9. ტ. ფუტყარაძე, 1993 - ტ.ფუტყარაძე, ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ეტაპების გამოყოფის მიზანშეწონილობის შესახებ, ქუთაისის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის 60 წლისთავისადმი მიძღვნილი II სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, ქუთ., 1993;

10. შმიდათა ცხოვრება, 1991 - შმიდა მამათა ცხოვრება, თბ., 1991.

LUISA KHACHAPURIDZE

ON THE PERISH STYLE OF THE ORTHODOX CONGREGATION

In the styled speech of the orthodox congregation one can trace phraseological units originated from liturgics or psalms, which in certain cases substitute local dialect word-forms.

Such phrases are commonly used to express a certain idea, feeling or in making assessments also during greetings, farewells, blessings, and cursing.

My conclusion is that modern divine service Georgian and modern Georgian is the style variants of one and the same literary language.

რამაზ საჭაპურიძე

საბრალო რიცხვები უელოცვებში

(შეპირისპირებითი ანალიზი დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის მასალების მიხედვით)

უელოცვებში კარგად ჩანს ადამიანთა საუკუნეობრივი მრწამსი, მათი ისტორიულ-კულტურული ყოფა. გამოქვეყნებულ ლიტერატურაში, ასევე ქსუ დიალექტოლოგიის ინსტიტუტში დაცული უელოცვის ნიმუშებში ხშირად გვხვდება საკრალური მნიშვნელობის მქონე რიცხვები - სამი, შვიდი, ცხრა... მოვიყვანო სათანადო მასალებს:

შეშინებულის უელოცვა:

„ელო ელენთა, მელო მელენთა. ზღვა შოშინობდა, ზღვა ფოფინობდა, ზღვის პირას კარავი იდგა. კარავში ქალი იჯდა, ზარა ეხურა. ზარას ავწიე, სამი ვაკოცე. სამმა კოცნამ ფერი უცვალა“... (თ. შიოშვილი, 1994, გვ. 105).

სისხლის უელოცვა:

„სამჯერ სახელითა ღვთითა, მამითა, სულითა, წმიდითა“...

„სამი მეღია მერცხალი, სამი სოფელი თათარი“... (დსკი, მთქმ. ელენე კურტანიძე-მორჩაძე, ოკრიბა)

გათვალულის უელოცვა:

„სამი სოფელი, სამი ლევი, სამი სომეხი, მოვიდა სამი თათარი, შეღალა, გათვალა“...

„სამი კონა მახათი თვალის კაკალს ესობოდეს, გულთა ნაცარი, თვალთა ღადარი. ეს ლოცვა სამჯერ უნდა გაიმეორო და თან სამჯერ უნდა თქვა ფუ, ფუ, ფუ!... (დსკი, მთქმ: ცილა მელაძე, სოფ. კუხი).

რიცხვი 7 გამოქვეყნებულ ლიტერატურაში:

წელის ტკივილის უელოცვა:

„ადამი დეიძრა, თან სამი დეიძხა, შვიდი წყაროს წყალი ერთმანეთში შეიყარა... (თ. შიოშვილი, 1994, გვ. 159)

„ანასიო მანასიო, ჯერე ჩემი თავისაო, შვიდი ქერივი ქალისაო, მერე მეფის ჯარისაო... უელოცვა მოდიოდა შვიდი წყალი, მას მოქონდა შვიდი გველი“... (იქვე, გვ. 45).

მოვიყვანო ნიმუშებს დსკი-ის მასალებიდან:

ნათვალევის უელოცვა:

„შვიდი ურემი ნემსი და მახათი ესობა ენაზე, თვალეფში, გულზე“... (მთქმ. ლამარა ბოჭორიშვილი-შავიანიძე, სოფ. ორპირი).

საქონლის უელოცვა:

„შვიდო ძმაო, ვარსკვლავო, გეზვეწები და გევედრები, დეიფარე ამაღამ ჩემი საქონელი (მთქმ. მარგალიტა ბოჭორიშვილი-ჩინჭინაძე, სოფ. ნაბოსლები).

რიცხვი 9 გამოქვეყნებულ ლიტერატურაში:

„...შენ ჯვარი დაგწერაო, ცხრაჯერაც ცხრა წმინდა ანგელოზმაო“...

„... ცხრა ხატი, ცხრა ანგელოზი თავქვეშ დაესვენება... (თ. შიოშვილი, 1994; გვ. 45, 206) „... ცხრა ხატი, ცხრა ანგელოზი, მიქელ გაბრიელ

მთავარანგელოზი დასხდებიან, დადადობენ“ ... (თ. შიოშვილი, 1994 გვ. 206)
დსკი-ის მასალების მიხედვით:

„**ცხრა წყაროს** წყალი ერთ ბოთლში იქნება მოგროვებული და **ცხრა გვარის** ქალი ცხრაჯერ გამოულოცავს შეშინებულს“... (მთქმ. მარგალიტა ბოჭორიშვილი-ჭინჭინაძე, სოფ. ნაბოსლები);

„...ღმერთო, ღმერთო, ჩამოყარე ცხრა კლიტული რკინისა, შე შეკარ და შებოჭე პირი მგლისა, ხელი მეკობრისა“... (მთქმ. ნათელა სულაბერიძე, სოფ. კუხი).

დასუნულის შელოცვა: „...აბლაბლაია, თართაბლაია, აქ მიდის გველეშაპი, სამი ფოთოლი წალიკა, აფაქია, ძაი, ძაი. **სამჯერ სამი, ცხრაჯერ** უნდა შელოცვა. წყალს შევულოცოთ და რკინის ხურდა ფულით მოვუყოლოთ“... (მთქმ. მარინე გადელია, სოფ. ქვალონი).

აქვე აღვნიშნავთ, რომ შეინიშნება ერთგვარი კანონზომიერება საკრალური რიტუალების განაწილებისა შელოცვებში. ადამიანის ჯანმრთელობისადმი განკუთვნილ შელოცვებში ჭარბობს საკრალური რიტუალები სამი, სამეურნეო სახის შელოცვებში - ცხრა, ხოლო ბატონების შელოცვებში - შვიდი. ეს უკანასკნელი უნდა მომდინარეობდეს ხალხში გავრცელებული იმ რწმენა-წარმოდგენებიდან, რომ არსებობს შვიდი დიდი ბატონები (თ. ქურდოვანიძე, 2001).

ბატონების შესალოც ტექსტში საუბარია შვიდ და-ძმაზე, რომლებიც შვიდ სოფელს შეესვენან, დაბანაკდებიან და მოილხენენ:

„**შვიდი** და-ძმანი ვიყავით, **შვიდი** მთა გადმევიარეთ,

შვიდ სოფელს მევეფინენით, ჩიტი არ აგვიფრენია

არც ბოვშები დაგვიწვენია“...

საკრალური რიტუალები „**შვიდი**“ ბაბილონში ქვესკნელთან, ავსულთან სამყოფთან იყო დაკავშირებული. „შვიდიანი“ ერთ მთლიანობად მოიაზრება და თავის ბოროტ იპოსტაში დაკავშირებულია ქვესკნელსა და მთვარესთან, სიდანაც დედამიწაზე ვრცელდებიან ავადმყოფობები.

დსკი-ის მასალების მიხედვით, საკრალური რიტუალები „შვიდი“ დაკავშირებული ჩანს ყველაზე გავრცელებულ „შვიდ“ სახადთან („ბატონებთან“), ესენია: წითელა, ხუნაგი (დიფთერია), ქუნთრუშა (ხალხი „კისერბატონებს“ ეძახის), ყვიანახველა, ჩუტყვავილა, ყბაყურა და ყვავილი. აქვე აღსანიშნავია, რომ ბატონები მეცხრე დღეს უნდა გადააბრძანო, გარდა ხველა ბატონებისა, რომელსაც ორმოცი დღე სჭირდება. მთქმელთა განმარტებით, „კარგი“ (მსუბუქი ფორმის) „ბატონები“-სამ დღეს ტანშია, სამი დღე გამოჩნდება, სამი დღე პირის ბრუნებას უნდა“... (მთქმ. ნინა გელაძე-ლომთაძე, სოფ. ჯონია). ესე იგი, **შვიდ** რიტუალებთან ერთად გამოიკვეთა **ცხრა** საკრალური რიტუალები.

გარდა შელოცვებში დაფიქსირებული საკრალური რიტუალებისა, თვით მედიცინაც კი ადამიანის ჯანმრთელობას სამ მდგომარეობაში განიხილავდა: პირველი არის ჯანმრთელობა - ადამიანის ბუნებრივი, ნორმალური მდგომარეობა, როდესაც იგი კარგად არის; მეორე, ჯანმრთელობის საპირისპირო მდგომარეობა - სნეულება, ავადმყოფობა; მესამე - ე.წ. შუალედური მდგომარეობა, როდესაც ადამიანი არც კარგად არის, არც ავად (ნ. მინდაძე, 2002, გვ. 124).

ძველ ქართულ მედიცინაშიც ადამიანი ამ სამ მდგომარეობაში განიხილებოდა. XIII ს-ს სამედიცინო ხელნაწერის მიხედვით, ექიმის მოვალეობაა „სიმრთელის ჟამსა კაცისა მრთლად შენახვაი და მას ჟამსა რომელ კაცი

სწორედ იყოს და მას უამს რომელ არცა მართლად იყოს და არცა სწორედ და ესრე მყოფი იგი იქმნების, რომელ სწორედებისაგან ადგომილ იყოს, არცა მართლად იყოს და არცა სწორედად... (წიგნი სააქიმოი, 1963, გვ. 10). სწორედ ამ სამ მდგომარეობაში განიხილავდა კლასიკური მედიცინა ადამიანს. ჰიპოკრატესა და გალენოსის სამედიცინო თეორიაზე დაყრდნობით, იბნ-სინა წერს, რომ ადამიანის სხეულის მდგომარეობა სამია: ჯანმრთელობა, როდესაც ადამიანი ბუნებრივ მდგომარეობაშია, ავადმყოფობა - ჯანმრთელობის საპირისპირო, ადამიანის არაბუნებრივი მდგომარეობა და მესამე, როდესაც ადამიანი არც ჯანმრთელია და არც სწორელი“.

საკრალურ რიცხვებს უძველესი ისტორია აქვთ, მათ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მითოლოგიაში. შუამდინარულ მითოლოგიაში ხშირად გვხვდება რიცხვი **შვიდი**, როგორც მაგიური და ღვთაებასთან დაკავშირებული: გილგამეშის ეპოსის მიხედვით, იშთარის ფარეხში გაშლილ საღვთო სუფრასთან ქალ-ღმერთის მხვეალი ენჭიდუს მასპინძლობს და შვიდ სასმელს აძლევს, რომელთა მიღების შემდეგ მასში შედის ახალი იმპულსი, რაც გარდაქმნის მას:

„შვიდი კათხა შესვა სასმელი,
გუნება გაეხსნა, გამხიარულდა,
ბანჩგვლიანი ტანი ზეთით განიპოხა,
კაცურად ალაპარაკდა, ჩაიცვა სამოსი,
სიძეს დაემსგავსა“....

სწორედ აქ სრულდება ადამიანის გარდაქმნის მისტერია.

შუმერულ-აქადურ ტექსტებში გვხვდება შვიდი მითოსური არსება-აფქალი: „შვიდი აფქალი, მდინარეში რომ იშენენ, ცისა და მიწის გეგმათა წარმართველნი, უზენაესი სიბრძნით არიან გასრულებულნი“... (ზ. კიკნაძე, 1976, გვ. 182-184).

რიცხვთა მისტიკა არსებობდა პლატონისა და პითაგორას სკოლებში, სადაც ასტრონომია და მათემატიკა საკრალურ მეცნიერებად ითვლებოდა (არქიმანდრიტი, 1998). სამკუთხედი, როგორც საკურალური ნიშანი, როგორც სიმბოლო სიცოცხლისა, ცნობილია ჯერ კიდევ ხეთურ სამყაროში. განსაკუთრებული საკრალური მნიშვნელობა ენიჭება სამკუთხედს ბერძნულ პითაგორულ მოძღვრებაში. პითაგორიანელთა სწავლაში სამკუთხედი უკავშირდება რიცხვს სამს, სამებას ანუ ტრიადს.

პითაგორულ მოძღვრებაში სამკუთხედი პირველი გეომეტრიული სხეულია, პირველი გეომეტრიული სიბრტყეა და სიცოცხლის უპირველესი ნიშანი.

შუასაუკუნეების მეცნიერება ეყრდნობა საკრალურ რიცხვებს. თვით გელათის აკადემიაში ისწავლებოდა **შვიდი** დარგი მეცნიერებისა, რომელიც ტრივიუმად და კვადრიუმად იწოდებოდა (სამეული და ოთხეული, ესე იგი, შვიდეული) ტრივიუმი, ანუ სამება - ღმერთის სიმბოლო, ხოლო კვადრიუმი ქვეყნის ოთხი კუთხის სიმბოლო. აქვე შევნიშნავთ, რომ ოთხი, როგორც ქვეყნის სიმბოლო, გვხვდება როგორც გამოქვეყნებულ ქართულ შელოცვებში, ასევე დსკი-ის მიერ მოპოვებულ მასალებშიც:..

„ოთხი თავი სახარება
ოთხივ კუთხის უსვენია...“

(თ. შიოშვილი, 1994, გვ. 23)

ან კიდევ:

„მამა გაცვია, ძე გარტყია, სული წმიდა გარემოსია,

ოთხო კუთხო, ოთხო თაო სახარებისანო“...

(ბ. უმიკაშვილი, 1994, გვ. 188)

დსკი-ის მასალები:

„...ძულში იყოთ, კანში გამოით, კანში იყოთ, კარში გამოით, წყლა და ოფლით წაით. ოთხო კუთხო ანგელოზო, ჰაერის იყოთ, ჰაერს წაყევით, მიწის იყოთ, მიწას წაყევით“... (მთქმ. ნინა გელაძე-ლომთაძე, სოფ. ჯონია).

„...სახელი, სახელითა, ხტითთა, ძითა, მამითა, სულითა, წმიდითა, მოხთომილო დედიანო, მოხთომილხარ მამიანო, მოხტენილხარ, შუილიანო, მოხტენილხარ, ძირიანო, ოთხო კუთხო უქმურო, უქმურისა, გამუარდნილხარ, კტისა, წყლისა, მიწისა, ჰაერისა, ქტისა; გამოდით, გამეყარეთ, ბრძანება არი ხტითსა“... (მთქმ. ნანი გაბრიაძე-ბოგვერაძე, სოფ. ცუცხვათი).

გელათური სკოლის მიხედვით, გეომეტრიული სფერო სიმბოლური მნიშვნელობით განიხილებოდა, როგორც ცენტრი-მამალმერთი; რადიუსი-დეღმერთი, ხოლო გარშემოწერილობა-სული წმიდა. ესე იგი, გეომეტრია ადასტურებდა სამების არსებობას. მათემატიკაში სამყაროს საფუძველი იყო რიტუები სამი, რადგან არ არსებობს არც ერთი რიტუები, რომელიც არ შედგებოდეს ერთი, ორი ან სამისაგან. ესე იგი, რიტუებთა მთელი სამყარო იწარმოება სამი ელემენტისაგან, ისევე როგორც მამისა, ძისა და სული წმიდისაგან.

გელათურ სკოლაში მუსიკასაც საფუძვლად უდევს რიტუები სამი, რადგან არ არსებობს მუსიკა სამხმოვანების გარეშე. ქართული მუსიკის საკრალურობა მდგომარეობს იმაშიც, რომ არსად, გარდა საქართველოსა, არ არის სამხმოვანების უნისონში, ესე იგი, ერთხმოვანებაში გადაწყვეტა, რაც ღვთის სამსახოვნებას ადასტურებს მუსიკის ენაზე.

„ქართლის ცხოვრებაში“ არაერთხელ დაფიქსირებულა საკრალური რიტუები შვიდი (ამასთან დაკავშირებით იხ. ნ. ხაზარაძე, 2003).

თვით ქართული სიბრძნის წყარო „ვეფხისტყაოსანი“ ასტრონომიულ მნათობებს საკრალური მნიშვნელობით განიხილავდა, მსგავსად პითაგორის სკოლისა, სადაც ასტრონომია საკრალურ მეცნიერებად ითვლებოდა. პოემის მიხედვით, ავთანდილი მნათობებს, როგორც ცოცხალ არსებებს, ისე მიმართავს. ნესტანიც ტარიელისადმი მიწერილ წერილში ამბობს:

„აჰა ინიშნე ნიშანი შენულისა რიდისა...“

რისხვით მობრუნდა ბორძალი, ჩვენზედა ცისა **შვიდისა**“...

რიტუებთა მისტიკას საფუძველი უდევს ბიბლიის ძველ აღთქმაში: უფალმა სამყარო ექვს დღეში შექმნა, მეშვიდე დღეს დაისვენა. არსებობს სამი იერარქია მთავარანგელოზთა ცხრა დასით. შესაბამისად, ახალი აღთქმის მიხედვით, საუფლო ლოცვა „მამაო ჩვენო“ შვიდი მუხლისაგან შედგება, რომელსაც წმიდა მამები ტრივიუმად და კვადრიუმად განიხილავენ: პირველი სამი მიმართავა ღვთისადმი, შემდგომი ოთხი - ამ სოფლიურის სიკეთის გამოთხოვა. არსებობს ეკლესიის შვიდი საიდუმლო (I-ნათლისღება, II-მირონცხება, III-სინანული, ანუ აღსარება, IV-ზიარება, V-მღვდელობა, VI-ქორწინება, VII-ზეთისცხება), აგრეთვე შვიდი ნიჭი სული წმიდისა, შვიდი სათნოება; საკურნებელი ზეთისცხება). თვით მაცხოვარმა შვიდი პურით განაძღო 4000 ადამიანი. გვაქვს ცხრა ნეტარება... მაგრამ უკვე ჩნდება რიტუები თორმეტიც. კერძოდ, ქრისტიანობის სიმბოლო, მრწამსი, 12 მუხლისაგან შედგება; 12 მუხლისაგან შედგება აგრეთვე „დაუჯლო-მელის“ ლოცვანიც.

საკრალური რიტუებები გვხვდება ხალხური დღეობების აღნიშვნისას, მაგალითად, აი, რას გადმოგვცემს სპათაგორელი 80 წლის კაკო ახვლედიანი: „ზნის დაწყება უკეთესია სამშაბათ დღეს, ან შაბათს, შვიდის ან ჩვიდმეტის მთვარეზე. ეს დღეები კარგად შეცნობილნი არიან და მატლი არ მოსჭრის“...

ან კიდევ: „შვიდი მაისი ან კოხინჯრობა ორივე დღე უქმედ ითვლებოდა ერთი იმიტომ, რომ შვიდი მაისი იყო და მეორე კი, კოხის საწინააღმდეგოდ შეწირულ დღეთ ითვლებოდა დაბლა ლეჩხუმში. ამიტომაც ორბელის თემი ამ დღეს უქმობდა მხოლოდ კოხის შიშით; ისე ლოცვა ან განსაკუთრებული წესები ამ დღეს არ იცოდნენ“...

ბატონმა კაკო ახვლედიანმა ამაღლებაზეც მოგვაწოდა მასალა და აგვიხსნა: „დიდ ხუთშაბათიდან ექვსი ხუთშაბათი რომ გაივლიდა, მეშვიდეზე ამაღლობა დღე იყო. ძალიან დიდი უქმეა, შინ უფროსი ქალი აიღებს სამ საოჯახო ტაბლას (ლობიანებს), ჭიქით ღვინოს (ნაკვერჩხალზე სანთელს ჩააქმევს კერიასთან), წაღმა შეატრიალებს ტაბლას და ამგვარად დაილოცება: „ღმერთო, დეიფარე ჩემი ოჯახი, მოგვეხმარე, კარგად, უშმოთრად გვაყოფე, გაისი ამაღლობა მშვიდობით მოგვასწარი“, ამ ტაბლებს ყველა ოჯახის წევრი შეშჰამდა სადილის დროს...“

აღვნიშნავთ, რომ ზოგი საკრალური რიტუები გვხვდება ჩვენ მიერ მოპოვებულ ებრაულ და თურქულ მასალებშიც. ებრაელთა წინამძღვრის, რაბინის ცნობით, სინაგოგაში ლოცვისას გამოიყენებენ შვიდსანთლას, რომელიც მოსეს დროიდან იღებს სათავეს.

შუშანა ფუტყარაძის „ჩვენებურების ქართულში“ დასტურდება რამდენიმე შელოცვა, რომელშიც დაფიქსირებულია საკრალური რიტუებები: სამი, შვიდი; მაგ., „აღამ დეიბადა, შუიდი დეიძახა, შვიდი წყაროს წყალი ერთათ მეიყარა, ძარღვი გეიხსნა, ბიღმა მეიყარა“... ხელებს ერთმანეთზე შუუყრი და მოწვევ წელს. სამჯერ იტყვი: - ღმერთია შენი მშუელელიაო და სამჯერ შუუბერავ“... მაგრამ ეს შელოცვები არ გვაძლევს საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ საკუთრივ თურქულ შელოცვებში არსებობს საკრალური რიტუებები, ვინაიდან, „ჩვენებურების ქართულში არსებული შელოცვები მუშაჯირთა და ისტორიული სამშობლოს გარეთ დარჩენილთა ხსოვნაში შემორჩენილი ქართული შელოცვებია. რაც შეეხება თურქულ სინამდვილეს, აქ საკრალური რიტუებები თითქმის არ დასტურდება, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ალაშთან დაკავშირებულ რამდენიმე რიტუებს, რომ ცა შვიდსართულიანია და რომ მეშვიდე სართულზე ზის ალაში“.

გამოქვეყნებულ მასალებში და ასევე დსკი-ის მიერ მოპოვებულ შელოცვებში საკრალური რიტუების გარდა, გვხვდება სხვა რიტუებებიც, თუმცა იმ რაოდენობით არაა, როგორც საკრალური რიტუებები, მაგრამ საკმაოდ იყრის თავს და სიმრავლის გამომხატველად უფრო შეიძლება მივიჩნიოთ. მაგალითად, ყელის ტკივილის შელოცვაში:

„...ზეციდან გადმოვარდა ერთი ფიქალი ქვისანი,

ზეთ ეწერა ხუთი სიტყვა ღვთისანი:

ერთი სავაჟოსანი,

მეორე მატავროსანი,

მესამე პილწის ქარისანი,

მეოთხე ყელმოსტრობილისანი,

მეხუთე გატარდოსანი...“

(თ. შიოშვილი, 1994, გვ. 163)

უქმურის შელოცვა:

„მონახთომო დედინო, მონახთომო მამიანო, მონახთომო დიანო, მონახთომო ძმიანო, დღისა ხარ, ღამის ხარ, ელტისა ხარ, ბდგვენისა ხარ, ჰაერისა ხარ, მიწისა ხარ, წყლისა ხარ, საიდანაც არ უნდა იყოთ, მაინ მოფურჩხული ხართ, მაინც მონადები ხართ, მაინ მონაცეცები ხართ. რა გინდაყენ ამასთან, ეს გაჭიურებული ქალია, სხუაგან წაბძინო, სხუაგან ღზინი და ქორწილია, სხუაგან დარბაისლობაა. თქუენი დედა ტირის, თქუენი მამა ტირის, სადაა ჩუენი შტილი. იქ ღზინია, იქ სადილია, იქ გამოჩუენებაა. შავგული დოფელავსევ, თავ-ფეხი შოუნახავსევ, ადრე მიხუალთ, დაგიხუთებათ, გუიან მიხუალთ, შეგიჰამენ. ეს ადგილი ასეთია, ქრისტეს ნაწილ-ნადგომია, შიგნით ფარი, გარეთ ლაბტი, ფურჩხისა და უქმურის შემკურელია. დაწობა დაეძინება, ბირჟუარი დაეწერება. ასი ხატი, ასი ჟუარი, ასი წმინდა ანგელოზები თაუქუეშ დაესვენება. დეიფარაუთ სამას სამოზდახუთი წმიდა გიორგი ფურჩხისაგან, უქმურისაგან და გლაბა სატივირობისაგან (მთქმ. ქეთო ჩუბინიძე, სოფ. ოჯოლა)!“

ნათვალევის შელოცვა:

„...სახელი სახელითა, ხუთითა, მამითა, ძითა, აღისასა, მალისასა, მე ამას ულოცავ თორნიკეს. მე ამაზ და ამაზ ულოცავ თუალითა მთუალავისასა, გულთა არამისასა, გულთა მლაღავისას, ვისაც ამგენისთუინ რამე შეეხარბოს, შეეზაროს, გარევიდეს ღობეზე, მეიშალოს ღონეზე, მეუთიდეს სიპზე, გასკტეს ჰიპზე, ასკილი, ნაცარი თუალში ეყრებოდეს, ასი ფუთი ნაცარი თუალში ეყრებოდეს, მისი სუას, მისი ჭამოს, მისი მეიხუჩაფათოს, ამას ჟუარი დამიწეროს. ქრისტე ღმერთო, არვე ლოცუა ჩემი და ბრძანება შენი. უნდა გეიმეორო სამჯელ. ხო, ხო და მორჩა, ეს ნათვალევი“ (მთქმ. პარასკევა ნიშნიანიძე, სოფ. ოჯოლა).

ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება ვთქვათ, რომ რიტუებთა საკრალიზაციას უხსოვანი დროიდან უდევს სათავე. იგი გვხვდება სხვადასხვა ხალხთა ისტორიაში, შესაბამისად აისახა ქართულ ფოლკლორშიაც, განსაკუთრებით კი შელოცვებშიც. ძნელია იმის გარკვევა, მასში მოხსენიებული საკრალური რიტუალები რომელი ეპოქის დანაშრევიან. თუმცა შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ შელოცვებში, როგორც წარმართული დროის ჟანრში, დადასტურებული საკრალური რიტუალები წინარექრისტიანულ ხანას განეკუთვნება და შემდგომ შეიძინა ქრისტიანიზებული დატვირთვა და კულტურული ტრადიციების სახით ცნობიერად თუ არაცნობიერად დღემდე არსებობენ.

შემოკლებათა განმარტებანი:

ქსუ - ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
 დსკი - დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი
 მთქმ. - მთქმელი
 სოფ. - სოფელი

დამოწმებული ლიტერატურა

1. რ. არქიმანდრიტი, 1998 - რ. არქიმანდრიტი, ქადაგებები, სტატიები, თბ., 1998;
2. ბორისი, 1992 - დეკანოზი ბორისი, 666, ბოსტონი, 1992;
3. ი. გაგულაშვილი, 1986 - ი. გაგულაშვილი, ქართული მაგიური პოეზია, თბ., 1986;
4. ზ. გამსახურდია, 1990 - ზ. გამსახურდია, საქართველოს სულიერი მისია, თბ., 1990;
5. ზ. გამსახურდია, 1991 - ზ. გამსახურდია, ვეფხისტყაოსნის სახისმეტყველება, თბ., 1991;
6. ზ. კიკნაძე, 1997 - ზ. კიკნაძე, შუამდინარული მითოლოგია, თბ., 1976;
7. ს. მაკალათია, 1933 - ს. მაკალათია, თუშეთი, ტფ., 1933;
8. ს. მაკალათია, 1938 - ს. მაკალათია, მესხეთ-ჯავახეთი, თბ., 1938;
9. ს. მაკალათია, 1983 - ს. მაკალათია, თუშეთი, თბ., 1983;
10. ს. მაკალათია, 1985 - ს. მაკალათია, ფშავი, თბ., 1985;
11. ს. მაკალათია, 1987 - ს. მაკალათია, მთის რაჭა, თბ., 1987;
12. ნ. მინდაძე, 2002 - ნ. მინდაძე, ტრადიციული ქართული მედიცინა ევრაზიულ სივრცეში, კრ. ქართველური მემკვიდრეობა, VI, ქუთ., 2002;
13. რ. პატარიძე, 1972 - რ. პატარიძე, ქართული ასომთავრული, ქუთნ. მნათობი, თბ., 1972, №3;
14. საეკლესიო სიწმინდენი, 2000 - გაზ. საეკლესიო სიწმინდენი, 2000, №3;
15. პ. უმიკაშვილი, 1994 - პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, თბ., 1964;
16. შ. ფუტყარაძე, 1993 - შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათ., 1993;
17. თ. ქურდოვანიძე, 2001 - თ. ქურდოვანიძე, ქართული ფოლკლორი, თბ., 2001;
18. თ. შიოშვილი, 1994 - თ. შიოშვილი, ქართული ხალხური შელოცვები, ბათ., 1994;
19. ჩიტოშვილი-ბახტაძე, 1999 - ჩიტოშვილი-ბახტაძე, ასომთავრულის საიდუმლოებანი, ქუთ., 1999;
21. მ. ჩიქოვანი, 1952 - მ. ჩიქოვანი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1952;
22. ნ. ხაზარაძე, 2003 - ნ. ხაზარაძე, „შუღ“-ის სიმბოლიკისათვის „ქართლის ცხოვრებაში“, „ქუთაისური საუბრები“-X, ქუთ., 2003.

RAMAZ KHACHAPURIDZE

SACRED NUMBERS IN EXORCISM

(Contrastive Analysis According to the Materials of Dialectology Institute)

Sacred numbers one, three, seven, nine etc. are often mentioned in the materials recorded by the dialectology Scientific-research Institute, as well as in the scientific literature.

Studying the beliefs connected with the symbolics of sacred numbers in the exorcism of Okriba, gives us important information, although they originated in the earlier times in the thought consciously or unconsciously, they still exist a form of our cultural traditions.

Ю. В. ЗЫЦАРЬ

ПИСЬМО ПРОФЕССОРА И. ЗЫЦАРЯ К ПРОФЕССОРУ Т. ПУТКАРАДЗЕ

Прежде всего отвечаю на пять Ваших вопросов по баскским диалектам (БД) в связи с языком басков (БаЯ). Но сначала скажу несколько общих слов о состоянии БаЯ и БД в наше время и об их недавнем прошлом.

До самых последних десятилетий (скажем так: по день смерти Франко) БаЯ существовал только в виде самих БД, а какой-либо общей наддиалектной формы БаЯ (связанной или не связанной с литературой и письменностью) не было: представьте себе состояние грузинского языка где-то еще задолго до Руставели.

Сейчас (полу) искусственно созданная наддиалектная форма (НФ) БаЯ уже существует и через икастолы (школы на БаЯ) все шире внедряется в жизнь, однако по числу говорящих БаЯ продолжает оставаться в основном или же в сильной степени языком диалектоносителей, не владеющих НФ БаЯ.

Литература на БаЯ в основном религиозно-церковного содержания появилась еще в XVI-XVII вв. понемногу разрастаясь впоследствии, но она всегда, пока существовала до Франко, была литературой на (разных) БД, точнее - 4 БД, которые в отличие от других так и назывались "литературными" диалектами, ср. "Грамматика четырёх литературных диалектов БаЯ" А.Кампиона (на исп. яз.) начала прошлого века.

Эта литература, конечно, как-то подготовила почву для появления БаЯ как определённого языка культуры, престижа, вообще - чего-то стоящего над сферой домашнего обихода и быта (быта по преимуществу крестьян, пастухов и рыбаков). Без этой литературы трудно представить себе и выработку современной НФ БаЯ, но сказать что эта последняя прямо (а тем более естественно) порождена той же литературой никак нельзя: НФ БаЯ непосредственно создана в последние десятилетия Академией БаЯ в Бильбао и местной краеведчески и патриотически десятилетия Академией БаЯ и Бильбао и местной краеведчески и патриотически настроенной интеллигенцией, состоящей из духовенства, учительства, немногочисленной инженерии и т.д. Само создание НФ БаЯ было прежде всего выработкой отбором и определением норм (нормализацией) БД-материала для НФ БаЯ.

Для проведения этой работы исключительное значение имел, кстати сказать фактор объективной близости БД между собой (Правда, эта близость тоже относительна, как, впрочем, и разнообразие БД; и вместе со всей их картиной это требует особого, "индивидуального" подхода с бесконечными оговорками. Так, можно сказать, что весь ареал БД по полету стрелы равен всего 80 км. в глубину и 120 в ширину, но такие цифры мало что говорят из-за горного характера рельефа и заселенности, но в тоже время это-горы со многими доступными долинами и перевалами наиболее пониженной в Пиренеях трудносью. Как и обычно, БД в целом представляют собой континуум, и его бискайский и сулетинский окраины на западе и востоке не просто наиболее

далеки друг от друга, но и значительно на западе и востоке не просто наиболее далеки друг от друга, но и значительно затрудняются во взаимопонимании, но все же не исключают его, как в Китае, а сами затруднения не большие, чем скажем различия итальянского и испанского языков. Диалектное варьирование дает дробность даже от одного семейного хутора к другому и даже само название БаЯ имеет несколько разновидностей, хотя и близких. Однако, между двумя соседними точками резких различий как правило не бывает и при общем изобилии различий они в целом не производят впечатления чего-то восходящего к большим историческим или доисторическим глубинам. Отсюда многими делается даже вывод об отсутствии в БаЯ слишком большой архаики и больших реконструктивных возможностей, что для меня лично не является, однако, сколько-нибудь приемлемым).

Несмотря на то, что во главе языкового сторительства в стране басков с самого его начала и в течение многих лет (первого этапа) стоял такой блестящий басколог и столь сильный лингвист широкого профиля, как акад. Л.Мичелена, это строительство шло в основном на эмпирических путях, бесконечно далеких от какой-либо лингвистической теории, включая общую теорию диалектов или теорию БД, теорию классификации диалектов или БД, теорию классификационных критериев и т.д., и т.п. Даже во вопросу основного классификационного деления БД имеется серьезное расхождение: сем БД (с включением ронкальского при любом подходе) или девять? (В Тбилиском Университете см. об этом кандидатскую диссертацию Г.И.Чантладзе).

Особое положение бискайского является общепринятым при любом подходе и в любой классификации. Однако, вместе с тем одна часть крупнейших специалистов допускает глубокие долатинские корни его с происхождением даже, возможно, от особого языка баскского типа; другая же часть настаивает на общих его корнях с другими БД, не уходящих в большую долатинскую глубину. В пользу первого подхода говорит глубокое своеобразие (если не сказать сильнее) бискайской морфологии глагола (помимо особого места этого БД), в пользу второго подхода - общность фоносистемы бискайского с другими БД, а также общность префиксов и т.д.

Что эта разница подходов к бискайскому БД не отражается ни на классификации БД, ни на НФ БаЯ, это мало что может изменить и для реконструкций в области БаЯ, которые имеют совершенно исключительное и самодовлеющее значение.

Звуковые соответствия или, точнее, звуковые расхождения в БД не имеют вообще такого последовательного характера, как, например, груз. /a/ - зан. /o/, и вряд ли могут пригодиться картвелистике в каком-либо отношении, даже по опыту работы над ними в части построения НФ БаЯ. Так, во всех северных БД имеется /h/то более поздний, то как будто более древний, причем чаще всего его историческую глубину даже невозможно ни установить, ни прозондировать. Поэтому с той целью, чтобы не оторвать северные диалекты от НФ БаЯ, Академия БаЯ предписывает при письме (не в устной речи) всегда отражать этот звук в тех общих формах НФ, которые приняты Академией с учетом северных единиц, содержащих этот звук (В южных БД его вообще нет).

Считается, что такое расхождение по /h/ в БД существует всего с тех лишь пор, когда была установлена гос. граница между Испанией и Францией. Но этому противоречит /h/ например в баск. *hamaz //10,* т.к. это слово явно восходит к всемирно известному числительному *kamaz "10"* самых разных языков, ср. также груз. корень + "Рука" и Ката "горсть руки" в некоторых сев.кавк. языках. Ср. также баск (h)il "умирать, убивать" и т.п. и и.е. лексику типа англ. *kill* "убивать" при *ill* "слабый, больной". Ср. далее груз. *kalta* "подол, склон возвышенности и баск. *altzo/u* "подол, лоно", где надо видеть впереди /h/: *halto*, но где его для НФ (по словарю Кинтаны), наоборот, не дают, так как не находят повидимому даже для севера.

О другом расхождении, важном для сван. *št, šd / гр. t..* имеется одна моя публикация (на исп.), но она требует существенных дополнений.

Ваши труды в Кутаисском сборнике и вообще Ваши усилия в направлении соотношения языка и диалекта я оцениваю очень высоко как в плане социальной значимости, так и для сравнительных реконструкций.

Написать обзор Кутаисских сборников и перевести его на испанский мне не трудно, и в Испании он был бы тоже обязательно опубликован. Но как отправить? По действующим формальным причинам почта в этом деле бесполезна. Надо ждать оказии, а это - вещь не скорая.

С сердечным приветом и уважением,
Ваш Ю.Зыцарь
Май 2003 г.

რეცენზია

თეიმურაზ გვანცელაძე, აფხაზური და ქართული ენების შესწავლის ინსტიტუტის, თბილისი, გამომცემლობა „ინტელექტი“, 2003 წელი

ყოველ ქართველს ესმის, რომ თანამედროვე საქართველოს პოლიტიკურ პრობლემათაგან უმძიმესს საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევა წარმოადგენს. სამწუხაროდ, „პოლიტიკოსთა“ საშუალო განათლებული „დიპლომატების“ ფონზე მიზანმიმართულად ხდება ქართველთა სურათის საერთო ფესვების მიჩქმალვა, ქართულ-აფხაზური ბუნებრივი და ისტორიული საერთო რეალური ინსპირატორის მიზანმიმართული დაფარვა და რეალური სამხედრო დაპირისპირების აფხაზურ-ქართულ ვარიანტად მიწოდება. პუტჩის შემდეგდროინდელი აფხაზი თუ ქართველი უმნიშვნელო რატომღაც ვერ თუ არ ხედავენ ერთიანობის ნიშნად ამომართულ საფეხურს...

ამჟამინდელ, ერთი შეხედვით გამოუვალ ვარჯიშ მტრისგან საფრთხილად აგებულ ბნელ ლაბირინთს ბავშვისთვისაც კი ათლებს ატრობული ფსიქების მაჩვენებელი ჩირაღდანი... თუ გადაჭარბებულ მსუბუქად არ გამოვეჩვიოთ, ვიტყვით, რომ ამგვარ მანათობლად ანთო თანამედროვე სამეცნიერო ცხოვრებაში მნიშვნელოვან სიახლედ მოვლენილი წიგნი, თუმცა მკაცრად ირტყამიერი — „აფხაზური და ქართული ენების შესწავლისათვის“ (გამომცემლობა „ინტელექტი“).

ეს წიგნი რეალური ნაბიჯია ამაყად საქმოდ გადგომული ორი თანამემამულის თანაცხოვრების აღდგენის გზაზე. თანაც, ეს ირტყამიერი ორივე მხარისთვის ერთნაირად საჭირო და სასურველია — პრაქტიკული, რეალური, უკვე დაწერილი და დასტაბული; არა გვმა და ლიტონი სიტყვები, არამედ სიტყვა საქმედ გადაქცეული.

I ტომი შედგება ქართულ ენაზე დაწერილი აფხაზური ენის მოკლე გრამატიკული ნარკვევისა და აფხაზურ-ქართული ლექსიკონისაგან (3300 სიტყვა);

II ტომი აფხაზურ ენაზე დაწერილი ქართული ენის მოკლე გრამატიკული ნარკვევი და ქართულ-აფხაზური ლექსიკონია (3570 სიტყვა).

წიგნის რედაქტორია ცნობილი კავკასიოლოგი და აფხაზურის უდიდესი მკვლევარი აკად. ქეთევან ლომთათიძე.

ამ შესანიშნავი ნაშრომის ავტორი ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი თეიმურაზ გვანცელაძე თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა განყოფილების დამთავრებიდან მოყოლებული, განუწყვეტლად იღვწის აფხაზური ენის მეცნიერული შესწავლის ასპარეზზე; მის ბიოგრაფიაშია ხალხთა შორის ურთიერთობათა ეროვნული და ენობრივი ასპექტების მოგვარების მიმართულებით გაწეული შრომატევადი სამეცნიერო და პრაქტიკული სამუშაოები; საერთოკავკასიური სახლის იდეის რეალურად განხორციელებისათვის ფასეული ღვაწლი...

საქართველოში გარეშე ძალთა მიერ ინსპირირებული ეთნიკური და ენობრივი კონფლიქტების გაღვივებისა და პოლიტიკური დევნილობის მძიმე პერიოდშიც კი ბატონმა თეიმურაზმა შეინარჩუნა დიდი სიყვარულისა და სამართლიანობის გრძნობა; ამ სიყვარულის დასტურად მან სწორედ წინამდებ-

ბესლეთის ისტორიული ხიდი წიგნის ავტორს მრავლისმეტყველ სიმბოლოდ გამოუყენებია:

ორივე ტომის ყდაზე წიგნის ქართულ და აფხაზურ სათაურთა შორის ოდნავ ჩამუქებულ ფონზე გამოსახულია ამ ხიდის ფოტოსურათი. ხიდს დრო-ჟამისა და მგზავრთა უყოლობისგან ხავსი მოსდებია. მუქი სურათის ქვეშ ოქროსფერი ფონია... ავტორისეული მინიშნება ჩვენ ასე ამოვიკითხეთ:

აფხაზთა და ქართველთა ძმობა ისევე მყარია, როგორც ამ ხიდის ბურჯ-ებია მტკიცე. არცთუ შორეულ წარსულამდე, სანამ რუსეთის იმპერიალიზმის ბნელი ხანა ჩამუქებდა ჩვენს ნათესაურ ურთიერთობას, ოქროს ხანა იდგა. ახლა დადგა ჟამი, ხავსისა და სიბნელისგან გავათავისუფლოთ ერთმანეთისკენ სავალი გზა; მხოლოდ ამის შემდეგ, ოქროსფერი ფონი მძლავრ სხივებად აკაშკაშდება ურღვევი ძმობის სიმბოლოდ...

როგორც აღვნიშნეთ, თეიმურაზ გვანცელაძის ორტომეულს ქართულ-აფხაზური და აფხაზურ-ქართული ლექსიკონები ერთვის. უპირველესად იმ სიტყვების პოვნა მოვისურვეთ, პირველ რიგში რომ დასჭირდება კაცს მოყვასთან შეხვედრისას; ვიპოვეთ კიდეც. ბატონი თეიმურაზის წიგნის წყალობით ამ სიტყვათა წარმოთქმა არც ერთ მხარეს არ გაუჭირდება: გამარჯობა, მეგობარო! როგორა ხარ, ძმაო! მშობიზია, სვეზა! უშფაყოუ, საშა?

p.s. პროფ. თ. გვანცელაძის ნაშრომთან დაკავშირებით მკითხველისთვის საინტერესო იქნება კიდეც ერთი ფაქტის აღნიშვნა:

ცოტა ხნის წინ იუნესკოს ინფორმაციისა და კომუნიკაციის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი პოლ ჰექტორი ესაუბრა საქართველოს იუნესკოს საქმეთა ეროვნული კომისიის გენერალურ მდივანს პეტრე მეტრეველს; პოლ ჰექტორმა მაღალი შეფასება მისცა თ. გვანცელაძის ორტომეულს და აღნიშნა, რომ ამ მაღალი პროფესიონალური დონისა და მიმართულების ნაშრომს დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მხოლოდ მეცნიერული თვალსაზრისით, არამედ ქართულ-აფხაზური ურთიერთობის ასპექტითაც; მისი აზრით, კარგი იქნება, ამგვარი ნაშრომები შეიქმნას სხვა ხალხების დასაახლოებლადაც... პოლ ჰექტორმა სურვილი გამოთქვა, თანამშრომლობა გააგრძელოს პროფ. თ. გვანცელაძესთან.

მანანა ტაბიძე

ფილოლ. მეცნ. დოქტორი, პროფესორი, თბილისის ვანო სარაჯიშვილის სახელობის სახელმწიფო კონსერვატორიის ენებისა და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა კათედრის გამგე

ტარიელ ფუტყარაძე

ფილოლ. მეცნ. დოქტორი, პროფესორი ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორი

ტექნიკური რედაქტორი მარგარეტა მარგარეტა
კომპიუტერული უზრუნველყოფა მარგარეტა მარგარეტა
კრებული გამოსაცემად მომზადდა ქუთაისის დიპლომატიის
სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში